

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Реєстрація суб'єкта
у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради
України з питань телеба-
чення і радіомовлення
№ 1546 від 09.05.2024 року.
Ідентифікатор медіа
R30-04539.

Офіційний сайт:
www.pravoisustvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
вул. Єрмолової 35а,
49033, м. Дніпро, Україна.
Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

4
2024

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (081 – Право, 293 – Міжнародне право, 262 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор М.В. Корнієнко

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 1 від 26.09.2024)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хаблітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, заслужений юрист України;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Монаєнко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Черней В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

© ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2024

© Всеукраїнський фонд юридичної науки академіка права В.В. Сташиса, 2024

© Національна академія внутрішніх справ, 2024

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БУРДІН М. Ю.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ)*

БУГАЙЧУК К. Л.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності та якості
підготовки кадрів
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ)*

БЕЗУСА Ю. О.,
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії
держави і права
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ)*

УДК 347.97

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.1>

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ В СЛУЖБОВІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ
ЗАСТОСУВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

У статті автор проаналізував низку нормативно-правових актів країн Європейського Союзу, які регулюють засади судоустрою і статусу суддів, з метою визначення основних вимог до кандидатів на посаду судді та обмежень, які застосовуються до суддів під час виконання ними своїх службових повноважень. Доведено, що до більшості суддів зарубіжних країн застосовуються вимоги та обмеження, подібні до вітчизняних. Водночас в аналізованих країнах, таких як Польща, Чехія, Румунія, Латвія, Литва, існують певні особливості щодо обіймання посади судді з науковим ступенем та вченим званням, можливості отримання доходу від управління власним майном тощо.

Встановлено, що основними ознаками, що характеризують дані обмеження для суддів є наступні: 1) вони є формально визначеними, тобто закріпленими в нормативних актах; 2) вони є об'єктивно зумовленими, тобто виражають суспільну потребу в їх застосуванні до посади судді, яка характеризується високою суспільною значущістю; 3) вони виступають елементом правового статусу судді; 4) їх недотримання тягне за собою настання певних негативних наслідків для особи, що займає або претендує на зайняття суддівської посади.

На основі проведеного порівняльно-правового аналізу запропоновано напрями вдосконалення чинного законодавства України із зазначених питань, зокрема внесення змін до правил етичної поведінки суддів та заборон щодо використання публічної інформації про суддів у комерційних та рекламних цілях; нормативне врегулювання тлумачення Кодексу суддівської етики, удосконалення змісту Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині відводу/самовідводу судді; прийняття окремого нормативного акта щодо запобігання конфлікту інтересів, який має містити окремі положення з питань його врегулювання у сфері діяльності органів судової влади в позапроцесуальному порядку.

Наголошено на тому, що перспективним напрями подальших наукових досліджень можна визначити аналіз міжнародних стандартів діяльності суддів та їх подальшу імплементацію в національне законодавство України, що позитивно відобразиться на розвитку вітчизняної правової системи.

***Ключові слова:** судова система, судоустрій, суддя, обмеження, вимоги, конфлікт інтересів, запобігання корупції.*

Burdin M. Yu., Buhaichuk K. L., Bezusa Yu. O. Normative and legal regulation of limitations in the service activities of judges: foreign experience and possibilities of application in the national legislation of Ukraine

In the article, the author analyses a number of EU legal acts regulating the principles of the judiciary and the status of judges with a view to identifying the main requirements for candidates for the position of a judge and the restrictions applicable to judges in the course of exercising their official powers. It is proved that most judges in foreign countries are subject to requirements and restrictions similar to those in Ukraine. At the same time, in the analyzed countries, such as Poland, the Czech Republic, Romania, Latvia, and Lithuania, there are certain peculiarities regarding the position of a judge with a scientific degree and academic rank, the possibility of receiving income from managing their own property, etc.

It is established that the main features characterising these restrictions for judges are as follows: 1) they are formally defined, i.e., enshrined in regulations; 2) they are objectively determined, i.e., they express the public need for their application to the position of a judge which is characterised by high public importance; 3) they are an element of the legal status of a judge; 4) their non-compliance entails certain negative consequences for a person holding or applying for a judicial position.

On the basis of the comparative legal analysis, the author suggests the ways of improving the current legislation of Ukraine on these issues, in particular, amending the rules of ethical conduct of judges and prohibitions on the use of public information about judges for commercial and advertising purposes; regulatory regulation of the interpretation of the Code of Judicial Ethics, improvement of the content of the Code of Ukraine on Administrative Offences in terms of recusal/self-recusal of a judge; adoption of a separate regulatory act on prevention of conflicts of interest which should

The author emphasises that the analysis of international standards of judges' activities and their further implementation into the national legislation of Ukraine can be identified as promising areas for further scientific research, which will have a positive impact on the development of the national legal system.

***Key words:** judicial system, judiciary, judge, restrictions, requirements, conflict of interests, prevention of corruption.*

Вступ. Сьогодні в непростих соціально-економічних умовах значення та роль судової влади набуває особливої значущості для забезпечення стійкості та сталого розвитку країни в умовах воєнного стану.

Здійснення правосуддя, відповідно до статті 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією, законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1]. Окрім цього слід підкреслити, що судовий захист прав і свобод громадян України, шляхом оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб є невід'ємним правом кожного, що не може бути обмежено навіть під час дії спеціальних правових режимів, відповідно до положень Основного закону держави [2].

Зрозуміло, що відправлення правосуддя здійснюється не якими-то уявними інституціями, а спеціально уповноваженими особами – суддями, які проходять спеціальний відбір, навчання і до яких нормативно-правовими актами і суспільством проявляються особливі вимоги – як до самої особи, так і до порядку здійснення її професійної діяльності.

Під час наукового, та суспільно-політичного аналізу правового статусу судді дослідники, експерти, інші фахівці часто звертають увагу на зарубіжні принципи та стандарти (в тому числі ті, що мають характер обмежень), що встановлені для представників суддівського корпусу, і які, на їх думку, є запорукою ефективності відправлення правосуддя к раїнах Європейського Союзу та інших провідних державах світу. Таким чином питання вивчення змісту зазначених документів з метою імплементації найкращого досвіду в національну практику набуває відповідної актуальності та наукової новизни.

Аналіз останніх наукових праць. За останні декілька років в науковій літературі можна виділити певну кількість наукових праць, які були присвячені питанням правового регулювання вимог до посади судді, стандартам їх етичної поведінки, доброчесності, а також обмеженням, які застосовуються до них під час виконання службових повноважень. Зокрема доцільно виділити роботи О. Верби-Сидор, М. Власенка, А. Грубінка, К. Іноземцевої, М. Руденка, В. Рядинської, О. Снідевича, О. Нор-Хатинської та ін. [3-10].

Разом із цим у вітчизняній правовій науці бракує комплексних праць, що присвячені аналізу вимог до посади суддів, обмежень, які діють по відношенню до них під час проходження служби на відповідних посадах, особливо з урахуванням міжнародного досвіду.

Постановка завдання. Метою статті слід визначити дослідження зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання вимог та обмежень, що діють по відношенню до заняття посади судді, при виконанні суддею службових повноважень, а також визначення напрямів їх імплементації в національне законодавство України та практику діяльності органів судової влади.

Результати дослідження. Відповідно до статті 60 Закону Чеської республіки «Про суди, суддів, державне управління судами та про внесення змін до деяких інших законів» від 01.04.2002 суддею може бути призначений дієздатний громадянин Чехії віком від 30 років, якщо його досвід і моральні якості гарантують, що він виконуватиме свої повноваження належним чином і який погодився бути призначеним на посаду судді конкретно суду. Умовам доброчесності судді не відповідає особа, яка була засуджена за вчинення кримінального злочину і має непогашену судимість. Особа, що претендує на посаду судді також повинна мати магістерський рівень освіти в галузі права, скласти професійний суддівський іспит та успішного пройти процедуру відбору. До професійних суддівських іспитів також прирівнюються адвокатський іспит, випускний іспит юриста, іспит нотаріуса та іспит державного виконавця.

Суддя не може обіймати іншу оплачувану посаду чи займатися іншою прибутковою діяльністю, за винятком управління власним майном, входження до складу житлово-будівельних кооперативів, пайових об'єднань та інших юридичних осіб, основним предметом діяльності яких є забезпечення житлових потреб своїх членів; здійснення наукової, педагогічної, літературної, журналістської, мистецької, спортивної діяльності за умови, що вони не впливають на якість правосуддя та не загрожують незалежності і неупередженості судової влади загалом.

Виконання функції судді несумісне з членством у політичній партії чи політичному русі. Також з дня призначення на посаду і до закінчення повноважень суддя не може займатися підприємницькою діяльністю.

Відповідно до статті 85а суддя зобов'язаний не пізніше 30 червня наступного календарного року подати повідомлення про свої доходи та фінансову діяльність за попередній календарний рік, за винятком доходів із управління власним майном. Повідомлення подається голові відповідного суду. Суддя не повинен подавати повідомлення, якщо він не здійснює прибуткову діяльність (не отримував будь-які доходи) або якщо сума загального річного доходу від цієї діяльності не перевищує 20% його річної зарплати як судді за попередній календарний рік [11].

Законом Чеської Республіки від 05.11.1991 № 451/1991 «Про встановлення додаткових умов для виконання певних функцій у державних органах і організаціях Чеської та Словацької Федеративної Республіки, Чеської Республіки та Словацької Республіки» для суддів також визначені спеціальні умови (обмеження) для зайняття посади подібні до вітчизняних положень люстраційного законодавства. Зокрема, посаду судді не можуть займати особи, що співпрацювали з органами безпеки комуністичної Чехії, займали посади в органах комуністичної партії тощо [12].

Оскільки в Чехії не ухвалено окремого законодавчого акту про запобігання корупції, то антикорупційні обмеження для суддів, в основному, містяться в законі № 159/2006 від 01.01.2007 «Про конфлікт інтересів».

Цей нормативний акт встановлює:

- зобов'язання державних службовців (до яких він відносить й суддів) виконувати свої обов'язки таким чином, щоб не було конфлікту між їхніми особистими інтересами та інтересами, які вони зобов'язані просувати або захищати в силу своїх службових обов'язків;
- обов'язки державних службовців повідомляти про факти, які дають змогу здійснювати громадський контроль за майном, набутим під час виконання функцій держави та іншими доходами, які отримані під час виконання повноважень;
- обмеження іншої діяльності суддів та перелік умов її несумісності із виконанням повноважень;
- відповідальність суддів за порушення конфлікту інтересів [13].

Так суддя зобов'язаний утримуватися від будь-яких дій, в яких його особисті інтереси можуть вплинути на виконання ним своїх функцій. Також він не повинен своїми діями загрожувати суспільним інтересам шляхом: 1) використання свого становища, повноважень чи інформації, отриманої під час їх виконання для отримання матеріальної чи іншої вигоди, переваги для себе чи іншої особи; 2) використання владних повноважень в питаннях, пов'язаних з його особистими інтересами; 3) надання в комерційних рекламних цілях дозволу на використання свого імені або зображення.

Кандидат на посаду судді зобов'язаний припинити підприємницьку діяльність після того, як він приступив до виконання своїх обов'язків, але не пізніше ніж протягом 30 днів з дати їх початку. Якщо з причин, які не залежать від нього, дотриматися цього строку неможливо, то він повідомляє про це уповноважені органи і одночасно вживає всіх необхідних заходів, спрямованих на припинення такої діяльності [13].

В Республіці Польща основні вимоги та обмеження до посади судді регулюються Законом «Про систему загальних судів» від 27.07.2001. Так, на посаду судді загального суду може бути призначена особа, яка: 1) має лише польське громадянство, є дієздатною та не була засуджена за вчинення умисного злочину або умисного фінансового злочину; 2) має бездоганну репутацію; 3) має вищу юридичну освіту Республіки Польща та здобула ступінь магістра або іноземну освіту рівня магістра визнану в Республіці Польща; 4) придатна за станом здоров'я до виконання обов'язків судді; 5) вік від 29 років; 6) склала судовий чи прокурорський іспит; 7) працювала помічником судді 3 роки [14].

Вимоги, зазначені в пунктах 6 і 7, не застосовуються до тих осіб, які: 1) до призначення займали посаду судді адміністративного або військового суду, займали посаду прокурора,

працювали у закладі вищої освіти, Польській академії наук, науково-дослідному інституті чи іншій науковій установі та мають вчене звання професора або вчений ступінь доктора філософії; 2) мали практику адвоката, юрисконсульта або нотаріуса – не менше трьох років.

Суддя не може займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім викладацької, науково-педагогічної або наукової сумарним обсягом не більше повного робочого часу працівників, зайнятих на цих посадах, якщо виконання цієї роботи не перешкоджає виконанню обов'язків судді. Суддям також забороняється займатися будь-якою іншою діяльністю, яка може заважати виконанню суддею своїх обов'язків або вплинути на його неупередженість та об'єктивність.

Іншими обмеженнями для представників суддівського корпусу Республіки Польща є наступні: 1) бути членом правління, наглядової ради або ревізійної комісії юридичної особи, що веде підприємницьку діяльність; 2) входити до складу правління фонду, який здійснює підприємницьку діяльність; 3) мати понад 10% акцій комерційного товариства або акцій, що становлять більше 10% їх статутного капіталу; 4) провадити підприємницьку діяльність за власний рахунок чи спільно з іншими особами, а також керувати нею або бути представником чи довіреною особою у здійсненні такої діяльності.

Відповідно до статті 87 аналізованого закону судді повинні подавати декларацію про майно та доходи протягом 30 днів з дати вступу на посаду судді або призначення на посаду голови суду або заступника голови суду на дату вступу на посаду або призначення, а потім щорічно до 30 квітня станом на 31 грудня попереднього року та протягом 30 днів з дня звільнення судді з посади або звільнення з посади голови суду чи заступника голови суду – з дати звільнення з посади [14].

Деякі обмеження та заборони щодо здійснення правосуддя або зайняття посади судді в Республіці Польща також закріплюються Постановою Національної Ради правосуддя від 13.01.2017 № 25/2017 «Збірник принципів професійної етики суддів».

Так, суддя повинен уникати будь-яких особистих контактів та майнових чи фінансових відносин з фізичними і юридичними особами, а також уникати вчинення дій у приватній, професійній та публічній сферах, які можуть створити конфлікт інтересів і таким чином негативно вплинути на сприйняття судді як неупередженої особи. Суддя не може надавати юридичні послуги та має стримано користуватися соціальними мережами [15].

Цікавим є те, що Національна Рада правосуддя Польщі має право для офіційного тлумачення правил професійної етики. Наприклад, у постанові від 12.12.2018 № 626/2018 вона розтлумачила, що поведінка, яка може підірвати довіру до незалежності та неупередженості судді, є публічним використанням суддею інфографіки, символів, які чітко ідентифікуються або можуть бути ідентифіковані з політичними партіями, профспілками, громадськими рухами чи іншими організаціями, що здійснюють політичну діяльність [16]. Вважаємо це дуже корисною практикою, яка дозволяє належним чином реагувати на порушення суддею правил етичної поведінки та належним чином кваліфікувати його вчинки на етапі дисциплінарного впровадження.

В Румунії відповідно до Закону «Про статус суддів і прокурорів» від 15.11.2022 № 303 на посаду судді може претендувати особа, що відповідає таким умовам: 1) має румунське громадянство; 2) постійне місце проживання в Румунії; 3) повну дієздатність; 4) відсутність судимостей; 5) знання державної мови; 6) придатний до служби в органах судової влади з медичної та психологічної точки зору.

Румунські судді мають право організувати або приєднуватися до місцевих, національних чи міжнародних професійних організацій (спілок) для захисту своїх професійних прав та інтересів, а також можуть бути членами наукових чи академічних товариств, а також як будь-яких юридичних осіб приватного права, що не мають на меті отримання прибутку.

Відповідно до статті 231 розглянутого нормативного акту суддям забороняється: 1) здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо або через посередників; 2) здійснювати арбітражну діяльність у цивільних справах; 3) бути членом групи економічних інтересів.

Посада судді згідно румунського законодавства несумісна з будь-якою іншою державною чи приватною посадою, за винятком посад науково-педагогічного складу у закладах вищої освіти та Національному інституті правосуддя. При занятті цих посад суддя зобов'язаний утримуватися від будь-якої діяльності, яка передбачає існування конфлікту між їхніми особистими інтересами та суспільними інтересами, що може вплинути на неупереджене та об'єктивне виконання ним професійних обов'язків [17].

Іншими нормативними актами держави та органів судової влади, зокрема, Законом Румунії від 01.09.2010 № 176 «Щодо доброчесності під час виконання державних функцій» та Кодексом етики суддів та прокурорів від 24.08.2005 для суддів встановлені наступні обмеження:

1) Під час виконання своїх обов'язків судді не повинні піддаватися впливу політичних партій та рухів. Судді не мають права агітувати інших осіб за приєднання до політичних формувань, брати участь у зборі коштів для їх фінансування, а також допускати використання свого імені з цією метою.

2) Судді не можуть надавати жодної підтримки кандидату на політичну державну посаду.

3) Судді не можуть використовувати переваги своєї посади для вираження чи демонстрації своїх політичних переконань. Вони також не можуть брати участь у публічних зборах політичного характеру.

4) У разі виникнення конфлікту інтересів судді, відповідно до закону, зобов'язані утриматися від виконання таких повноважень.

5) Сімейні та соціальні стосунки суддів не повинні впливати на рішення, які вони приймають під час виконання своїх посадових обов'язків.

6) Судді зобов'язані не розголошувати та не використовувати інформацію, яку вони отримали під час виконання службових обов'язків.

7) Суддям забороняється брати участь безпосередньо або через інших осіб, в лотереях, азартних іграх або інвестиційних програмах [18].

8) Судді зобов'язані подавати декларації про майно та приватні інтереси в електронному форматі, засвідчені кваліфікованим електронним підписом через електронну систему DAІ. Декларації подаються протягом 30 днів з дати призначення чи обрання на посаду або з дати початку діяльності. Також вони зобов'язані щорічно не пізніше 15 червня кожного року оновлювати такі декларації [19].

Закон Латвійської Республіки «Про судову систему» від 14.01.1993 у статті 51 встановлює наступні вимоги для суддів: громадянин Латвії, володіє державною мовою, має вищу професійну або академічну освіту та кваліфікацію юриста, бездоганна репутація, вік 30 років.

Згідно зі статтею 86 цього ж закону судді можуть вільно вступати до організацій, які сприяють підвищенню їх професійної кваліфікації, захищають їхні права та інтереси. Разом із цим посада судді не сумісна з членством у партіях та інших політичних організаціях, суддя не має права страйкувати [20].

Аналогічно до законодавства Чехії та Румунії в Латвійській Республіці діє окремий закон «Про конфлікт інтересів», який встановлює для суддів додаткові антикорупційні обмеження.

Суддя може суміщати посаду з:

- посадою в профспілці;
- роботою експерта (консультанта), місцем виконання якої є адміністрація іншої країни, міжнародна організація або її представництво;
- посадою в громадській організації, фонді, або в релігійній організації.

Суддя під час виконання своїх службових обов'язків має право приймати подарунки у наступних випадках:

- в рамках державних, офіційних і робочих візитів;
- як представнику власної установи у державні свята та пам'ятні дні.

У розумінні цього закону не вважаються подарунком:

- квіти;
- сувеніри, книги або презентаційні матеріали, якщо загальна вартість отриманих протягом року від однієї особи таких предметів в грошовому еквіваленті не перевищує розміру однієї мінімальної заробітної плати;
- премії чи нагороди, вручення яких передбачено чинними нормативними актами;
- послуги та різноманітні види знижок, що надаються комерційними компаніями, окремими підприємствами та підприємцями і є загальнодоступними.

Судді забороняється розголошувати або використовувати інформацію, що стала йому доступною під час виконання своїх повноважень, для цілей, не пов'язаних з відправленням правосуддя [21].

Згідно із законодавством Литовської Республіки, а саме законом «Про судоустрій Литовської Республіки» суддя не може:

- обіймати інші посади, працювати в інших установах, що мають на меті отримання прибутку за винятком здійснення педагогічної або творчої діяльності;
- отримувати іншу заробітну плату чи прибуток, крім як за виконання повноважень судді, або оплати за педагогічну або творчу діяльність;
- брати участь у діяльності політичних партій, політичних організацій, рухів, фондів, об'єднань;
- бути призваним на строкову військову службу.

Разом із цим суддя може брати участь у роботі комісій (груп) з розробки проектів законів, міжнародних договорів, а також інших правових актів, якщо це не перешкоджає виконанню суддею своїх посадових обов'язків. У порядку, встановленому нормативно-правовими актами, суддя може представляти Литовську державу в міжнародних організаціях.

Не може бути призначена на посаду судді особа, яка не відповідає умовам доброчесності, а саме:

- якщо вона має судимість;
- якщо вона була звільнена з посади судді, прокурора, адвоката, нотаріуса, судового виконавця, працівника поліції або з державної служби за дисциплінарне правопорушення і якщо після цього не минуло 5 років;
- якщо вона зловживає психотропними, наркотичними, токсичними речовинами або алкоголем;
- не відповідає іншим вимогам суддівської етики [22].

Висновки. Дослідження нормативно-правового регулювання вимог до посади судді, правових та антикорупційних обмежень, що застосовуються до нього в процесі виконання посадових обов'язків дозволяє зробити наступні висновки та узагальнення:

1. До посади судді і до особи, що претендує на зайняття такої посади в аналізованих зарубіжних країнах висуваються вимоги та застосовуються обмеження подібні до тих, що встановлені законодавством України. Відповідні обмеження представляються у формі рамок можливої поведінки особи або у формі прямих заборон утримання від певної поведінки під час виконання службових повноважень.

2. Основними ознаками, що характеризують дані обмеження для суддів є наступні: 1) вони є формально визначеними, тобто закріплені в нормативних актах; 2) вони є об'єктивно зумовленими, тобто виражають суспільну потребу в їх застосуванні до посади судді, яка характеризується високою суспільною значущістю; 3) вони виступають елементом правового статусу судді; 4) їх недотримання тягне за собою настання певних негативних наслідків для особи, що займає або претендує на зайняття суддівської посади.

3. Обмеження, що застосовуються до суддів в зарубіжних країнах можна поділити в залежності від критеріїв на декілька видів:

1) За формою вираження: загальні обмеження до заняття посади (сформульовані у вигляді позитивних правил чи стандартів); спеціальні обмеження (як правило формуються

у вигляді дозволених меж поведінки судді при виконанні посадових обов'язків); заборони (сформульовані у формі небажаної поведінки).

2) За сферою регулювання: професійні (як правило, викладені в інституційному законодавстві), етичні (формулюються в етичних кодексах та інших актах з питань доброчесності судді); антикорупційні (встановлюються законодавством із запобігання корупції).

4. За змістом, найбільш розповсюджені обмеження стосуються участі в політичній діяльності, нерозголошенні конфіденційної та службової інформації, заборони здійснювати підприємницьку діяльність, обмеження роботи близьких осіб та недопущення конфлікту інтересів.

5. Основними напрямками за якими слід реалізовувати досліджуваний зарубіжний досвід в національній практиці є наступне:

– закріпити в чинному законодавстві повноваження Вищої ради правосуддя щодо тлумачення та застосування Кодексу суддівської етики, що дасть змогу єдиного застосування нормативних положень при призначенні суддів та здійснення дисциплінарних проваджень;

– розглянути питання щодо послаблення вимог до складання кваліфікаційного іспиту, якщо кандидат на посаду судді має науковий ступінь та вчене звання;

– ухвалити окремий нормативний акт з питань запобігання конфлікту інтересів, що має містити окремі положення з питань його врегулювання в сфері діяльності органів судової влади у позапроцесуальному порядку;

– врегулювати на законодавчому рівні питання щодо заборони використання логотипів, емблем, персональних даних судді в комерційних або політичних цілях;

– закріпити в нормах чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення питання відводу або самовідводу судді, в т.ч. при наявності конфлікту інтересів.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 14.06.2024)

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://ibit.ly/A_JkN (дата звернення 14.06.2024)

3. Незалежність і юридична відповідальність суддів як гарантія верховенства права: монографія / О. Верба-Сидор, О. Овчаренко, Т. Пашук, С. Рабінович; [за заг. ред. П. Рабіновича]. Львів: Сполом, 2019. 388 с.

4. Власенко М. Вимоги щодо несумісності посади судді з іншими видами діяльності: трудо-правовий аспект. *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2020. Вип. 32. Право. С. 46-52. DOI: <https://doi.org/10.34142/23121661.2020.32.06>

5. Грубінко А. Морально-етичні стандарти в юридичній практиці. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1, С. 6-11. <https://doi.org/10.35774/app2023.01.006>

6. Іноземцева, К.О. Організаційно-правові засади кадрового забезпечення судової системи України: дис. ... д-ра філософії: 081. Суми, 2021. 248 с.

7. Руденко М.В., Овчаренко О.М. Відкритість судової гілки влади та її підзвітність суспільству, як важливі гарантії забезпечення верховенства права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 85-93. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/18>

8. Рядінська В.О., Карпушова О.В. Індикатори доброчесності судді: перезавантаження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 610-613. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/151>

9. Снідевич О.С. Привілеї судді та суддівська етика: проблеми співвідношення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 516-519. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/122>

10. Хотинська-Нор О. Етика судді та свобода вираження ним думки в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 284-289.

11. Zákon č. 6/2002 Sb. Zákon o soudech, soudcích, přísedících a státní správě soudů a o změně některých dalších zákonů (zákon o soudech a soudcích). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-6#f2273759> (дата звернення 12.06.2024)
12. Zákon č. 451/1991 Sb. Zákon, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-451> (дата звернення 12.06.2024)
13. Zákon č. 159/2006 Sb. Zákon o střetu zájmů. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-159> (дата звернення 12.06.2024)
14. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych. URL: <https://ibit.ly/IG2ya> (дата звернення 12.06.2024)
15. Uchwała Nr 25/2017 Krajowej Rady Sądownictwa z dnia 13 stycznia 2017 r. URL: <https://ibit.ly/ERRVI> (дата звернення 12.06.2024)
16. Uchwała Nr 626/2018 Krajowej Rady Sądownictwa z dnia 12 grudnia 2018 r. URL: <https://ibit.ly/iF-dL> (дата звернення 12.06.2024)
17. Privind statutul judecătorilor și procurorilor. LEGE nr. 303 din 15 noiembrie 2022. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/261399> (дата звернення 12.06.2024)
18. Codul deontologic din 24 august 2005. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/222930> (дата звернення 12.06.2024)
19. LEGE nr. 176 din 1 septembrie 2010 Privind integritatea în exercitarea funcțiilor și demnităților publice, pentru modificarea și completarea Legii nr. 144/2007 privind înființarea, organizarea și funcționarea Agenției Naționale de Integritate, precum și pentru modificarea și completarea altor acte normative. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/262743> (дата звернення 12.06.2024)
20. Likums «Par tiesu varu». Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1/2, 14.01.1993. URL: <https://likumi.lv/ta/id/62847> (дата звернення 12.06.2024)
21. Likums «Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā». Latvijas Vēstnesis, 69, 09.05.2002. URL: <https://likumi.lv/ta/id/61913> (дата звернення 12.06.2024)
22. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymas 24.01.2002. URL: <https://ibit.ly/PKBAU> (дата звернення 12.06.2024)

ВОЛІК В. В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри права
(Маріупольський державний
університет)

ШАМАРА Р. П.,
аспірант кафедри права
(Маріупольський державний
університет)

УДК 340.132

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.2>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПОНЯТТЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА

У статті розглядаються різні аспекти правової природи застосування норм права, яке є однією з ключових складових юридичної діяльності. Автори акцентують увагу на тому, що правозастосування як процес відрізняється від інших форм реалізації права, оскільки базується на владно-державному приписі та вимагає чіткого дотримання процедурно-процесуальних норм. У статті зазначається, що застосування норм права є не лише юридичним процесом, оскільки залежить від ряду зовнішніх та внутрішніх факторів, таких як соціально-політичні умови, правосвідомість, культура, економічна ситуація та особистісні якості суб'єкта застосування права. Ці фактори можуть впливати як позитивно, так і негативно на процес правозастосування.

Автори також аналізують наукові підходи розуміння сутності застосування норм права, зокрема нормативістський, соціологічний та інтерпретативний підходи. Кожен з цих підходів пропонує свій погляд на правозастосовну діяльність: нормативісти наголошують на суворому дотриманні законів, соціологи розглядають правозастосування в контексті соціальних взаємовідносин, а інтерпретативні підходи акцентують увагу на значенні правових норм в конкретних ситуаціях. Стаття також звертається до важливості принципів права, таких як законність, справедливість, ефективність та гуманність, які забезпечують правомірність та дієвість правозастосування.

Особлива увага приділяється питанням правозастосовних актів, які фіксують юридичні рішення та забезпечують їх реалізацію відповідно до законодавства. Автори підкреслюють, що застосування норм права є процесом, який відображає реальний стан правової системи та її зв'язок з державою, а також впливає на формування нових правовідносин у суспільстві.

Ключові слова: *правова природа, застосування норм права, правозастосування, правозастосовна діяльність.*

Volik V. V., Shamara R. P. Some aspects of the legal nature of the concept of application of legal norms

The article examines various aspects of the legal nature of law application, which is one of the key components of legal activity. The authors emphasise that law enforcement as a process differs from other forms of law implementation, since it is based on a governmental prescription and requires strict adherence to procedural

and procedural rules. The article notes that the application of law is not only a legal process, since it depends on a number of external and internal factors, such as socio-political conditions, legal awareness, culture, economic situation and personal qualities of the subject of law application. These factors can have both positive and negative impact on the law enforcement process.

The authors also analyse the scientific approaches to understanding the essence of law application, including the normative, sociological and interpretative approaches. Each of these approaches offers a different view of law enforcement: normativists emphasise strict compliance with the law, sociologists consider law enforcement in the context of social relations, and interpretive approaches focus on the meaning of legal norms in specific situations. The article also addresses the importance of the principles of law, such as legality, justice, efficiency and humanity, which ensure the legitimacy and effectiveness of law enforcement.

Particular attention is paid to the issues of law enforcement acts that record legal decisions and ensure their implementation in accordance with the law. The authors emphasise that the application of legal norms is a process that reflects the real state of the legal system and its relationship with the state, and also influences the formation of new legal relations in society.

Key words: *legal nature, application of legal norms, law enforcement, law enforcement activity.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах правової системи однією з основних задач є забезпечення ефективності та справедливості правозастосування. Проте, на практиці, застосування норм права часто стикається з численними труднощами і проблемами, які можуть негативно вплинути на правову визначеність і рівність перед законом. Суперечливість норм, невизначеність правових актів і відсутність узгодженості між різними рівнями правового регулювання ставлять перед юристами і правозастосовними органами складні виклики.

Зокрема, проблеми застосування норм права можуть виникати через різну інтерпретацію норм права, їх неоднозначність або відсутність детального регулювання в певних сферах. До того ж, відсутність єдиного підходу до правозастосування може призводити до юридичної невизначеності та непередбачуваності результатів, наприклад під час розгляду судової справи. Такі проблеми потребують всебічного аналізу і розробки ефективних механізмів для покращення правозастосовчої практики. Саме тому проблема застосування норм права є однією з ключових функцій правової системи, яка забезпечує реалізацію юридичних норм у конкретних правовідносинах. Цей процес включає в себе ряд дій, спрямованих на реалізацію правових приписів шляхом їх конкретизації, інтерпретації та практичного використання в житті. Правова природа застосування норм права залишається предметом дослідження, оскільки вона охоплює різні правові підходи та концепції.

Стан дослідження. Тематика розкриття сутності та правової природи такого юридичного поняття як «правозастосування» досить довго залишалася поза увагою національної юридичної наукової спільноти і не знайшла свого відображення у комплексних дослідницьких роботах. Проте, не можна не згадати вагомий внесок у розвиток доктринальних досліджень проблемних питань застосування норм права таких видатних науковців як В. В. Волік, М. І. Козюбра, Б. В. Малишев, С. Д. Гусарєв, Н. М. Оніщенко, Д. О. Бочаров та інші.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є розкриття юридичної сутності поняття застосування норм права.

Виклад основного матеріалу. Без сумнівів як у минулому, так і на сьогоднішній основним регулятором відносин між людьми є право. Не дивлячись на те, що в деякі перехідні періоди розвитку людства право дещо втрачало свою інструментальну цінність, саме йому належить провідна роль у забезпеченні правопорядку, а також у супроводі реформаційних процесів.

Відтак, можна стверджувати, що вивчення та аналіз питань застосування норм права, а також питання розкриття сутності поняття правозастосування і досі не втрачають своєї актуальності на будь-якому з етапів розвитку суспільства.

Звісно, тлумачення норм права повинно бути вірним та захищати права людини, а не обмежувати їх через можливе невірне трактування. На нашу думку, слід згадати положення статті 3 Конституції України, де зазначено, що саме права та свободи людини, а також їх гарантії і визначають зміст та спрямованість діяльності країни. Держава зокрема відповідає перед людиною за власну діяльність, а утвердження та забезпечення прав і свобод особи є головним обов'язком держави [1]. На думку багатьох провідних національних науковців саме від втілення зазначеного конституційного припису в суспільні відносини і залежить критерій ефективності національного права, реалізація мети правового регулювання, яка в свою чергу зумовлює необхідність постійного поступу у питаннях дослідження дискусійного питання щодо застосування та реалізації норм права [2, с. 164].

Під час утворення демократичної правової держави виникла потреба визначити основні характеристики та принципи застосування правових норм. Правозастосування, як важлива стадія правового регулювання, необхідне для того, щоб державні органи та відповідні посадові особи на основі чинного законодавства вирішували судові справи, документально оформлювали ухвалені рішення по різних напрямках життєдіяльності. Тому сфера правозастосовної діяльності має бути чітко визначена нормативно-правовими актами. Вдосконалення в цій частині чинного законодавства могло б вирішити низку первинних проблем в юридичній сфері. Проте, ми погоджуємося з думкою багатьох науковців, що це також могло б породити нові питання, які потребували б швидкого вирішення та теоретичного обґрунтування. Тому важливо не лише зрозуміти процес застосування правових норм органами виконавчої влади, але й оцінити його ефективність та знайти шляхи вдосконалення практики застосування правових норм. Незважаючи на значне дослідження питань застосування правових норм, залишається потреба у глибокому вивченні правової природи правозастосування.

На нашу думку, перш за все, слід також звернути увагу на наукове забезпечення цієї тематики, що в свою чергу передбачає чітке розуміння співвідношення таких юридичних категорій як «застосування норм права» та «реалізація норм права». Наголошуємо, що в юридичній літературі поняття «застосування права» трактується по-різному. Відтак, деякі науковці вважають його владною організаційною діяльністю компетентних органів та осіб щодо забезпечення реалізації юридичних норм [3, с. 344]. Натомість інші – способом організації здійснення правових норм, своєрідним «перетворенням у життя» їхніх вимог [4, с. 21]. Окрім цього, є думка, яка відображає застосування норм права як форму реалізації права, результатом якої є прийняття управлінських рішень [5, с. 320]. Також, з-поміж національних науковців існує пояснення вищезгаданої юридичної категорії як владної організації всього суспільного порядку та відносин суб'єктів, які беруть участь у соціальному житті [6, с. 477]. При цьому, акцентуємо увагу на тому, що найпоширенішим є спеціально-юридичний підхід, за яким правозастосовна діяльність визначається як владна та організаційна діяльність компетентних державних органів щодо прийняття індивідуально-конкретних розпоряджень.

Також, на нашу думку, слід пригадати погляди вчених, які розглядали поняття «правозастосування», «застосування норм права» і «правозастосовна діяльність» як взаємопов'язані, але все ж різні за своєю сутністю категорії. Відтак, існує думка, що термін «правозастосування» необхідно використовувати задля характеристики специфічної форми правореалізації, пов'язаної з реалізацією відповідної владної компетенції. Сам по собі термін «застосування норм права» повинен визначати випадки повної реалізації норми самим актом її застосування, тоді як складні випадки, які потребують послідовного здійснення численних актів застосування норм права, слід визначати як «правозастосовний процес» або «правозастосовна діяльність» [7, с. 7]. Вважаємо доречним зазначити, що такий підхід, на нашу думку, не є цілком виправданим, адже процеси застосування норм права відрізняються один від одного за складом учасників та організаційно-правовими формами і методами здійснення.

Застосування норм права є фундаментальним аспектом правозастосовчої діяльності. У різних правових системах і наукових школах це поняття розглядається через призму різних теоретичних підходів, що підкреслюють різноманітність та складність правової дійсності. Наукові підходи до розкриття сутності застосування норм права включають нормативістський, соціологічний, юридичний позитивізм, а також інтерпретативний підхід, які розкривають різні аспекти цього багатогранного явища. Відтак, нормативістський підхід зосереджує увагу на правових нормах як на центральному елементі правової системи. Відповідно до цього підходу, застосування норм права розглядається як формальний процес, що полягає в точному виконанні приписів правових норм. Зокрема, нормативісти, такі як наприклад Ганс Кельзен, наголошують на важливості суворого дотримання закону, незалежно від соціальних, політичних або моральних міркувань. З точки зору нормативізму, застосування норм права є об'єктивним процесом, що не потребує врахування зовнішніх факторів. Основна увага приділяється точності юридичних процедур та формальності правових актів. Це дозволяє забезпечити передбачуваність правозастосовчої діяльності та стабільність правопорядку.

Соціологічний підхід до застосування норм права розглядає цей процес як соціальне явище, що відбиває реальні потреби та інтереси суспільства. Представники цього підходу акцентують увагу на ролі соціального контексту у формуванні та застосуванні правових норм. Соціологічний підхід вважає, що застосування норм права повинно враховувати конкретні соціальні обставини, потреби та цінності, що панують у суспільстві. Застосування права, таким чином, є не тільки технічним процесом, а й соціальним явищем, що вимагає гнучкості та адаптації до змінних умов суспільного життя.

Прихильники теорії юридичного позитивізму розглядають застосування норм права як процес, що повинен бути заснований на чітких правилах і процедурах, встановлених законодавством. У межах цього підходу, застосування норм права має бути обмеженим рамками правових норм, які були прийняті компетентними органами влади. Юридичний позитивізм відкидає будь-які спроби інтерпретації права на основі моральних або соціальних міркувань, наголошуючи на важливості формальної визначеності та правової стабільності. Застосування права в межах цього підходу є суворо регламентованим процесом, який не допускає відступів від встановлених норм і правил.

Інтерпретативний підхід, що отримав розвиток у рамках герменевтики та правової інтерпретації, розглядає застосування норм права як процес тлумачення та адаптації правових норм до конкретних обставин справи. Згідно з цим підходом, правові норми не є незмінними догмами, а їх зміст може змінюватися в залежності від конкретної ситуації. Представники цього підходу вважають, що застосування норм права повинно враховувати не лише текст закону, а й принципи справедливості, загальнолюдські цінності та моральні норми. Тому суддя чи інший правозастосовчий орган повинен не лише сліпо слідувати букві закону, а й інтерпретувати його відповідно до духу права та потреб конкретної ситуації.

Кожен із зазначених наукових підходів пропонує своє бачення сутності поняття застосування норм права. Нормативістський підхід наголошує на формальності та точності юридичних процедур, тоді як соціологічний підхід підкреслює соціальну природу правозастосування. Юридичний позитивізм наполягає на чіткому дотриманні законодавчих приписів, а інтерпретативний підхід відкриває можливості для гнучкості та адаптації правових норм до конкретних умов. Різноманітність цих підходів свідчить про складність і багатогранність процесу застосування норм права, що вимагає інтегративного підходу до його розуміння та дослідження.

Розкриваючи сутність поняття застосування норм права, вважаємо необхідним зазначити, саме по собі поняття «правозастосування», «правозастосовна діяльність» та «правозастосовний процес» відображають як статичну, так і динамічну фази здійснення державної владної діяльності. Правозастосування характеризує статичну сторону застосування права (тобто хто, що, коли та як має робити). У свою чергу, термін «правозастосовна діяльність» містить динамізм та активність. Отже, можна зазначити, що застосування правових норм – це

правова форма здійснення функцій держави, одна з форм державної діяльності. Розділяємо думку деяких науковців про те, що у певних випадках компетентні органи самостійно приймають рішення щодо порушення процедури застосування правових норм з метою захисту порушених норм права [7, с. 72]. У національній юридичній літературі, відповідно до природи суб'єкта реалізації норм права, прийнято розрізняти чотири базові форми реалізації:

- виконання суб'єктивного права;
- дотримання суб'єктивного права;
- реалізацію суб'єктивного права;
- застосування правових норм [8, с. 15].

На нашу думку, слід згадати і твердження Р. Циппеліуса, який в свою чергу розрізняв три форми здійснення права:

- шляхом морально-політичного впливу на поведінку осіб;
- через установа і реалізацію прав та обов'язків поза правовідносинами;
- за допомогою конкретних правовідносин, що впливають на поведінку людей та діяльність організацій.

Він розглядав форми реалізації права з точки зору законодавця, а не суб'єктів реалізації, як це робили інші вчені [9, с. 34].

Таким чином, форми реалізації правових норм можна класифікувати за різними критеріями, і жодна з цих класифікацій не є остаточно правильною. Аналізуючи їх, можна дійти до комплексного висновку, що форма реалізації є зовнішнім виразом самого процесу реалізації права. Це дозволяє виділити дві основні форми реалізації права: безпосередню та опосередковану. Безпосередня форма включає виконання, використання та дотримання, тоді як опосередкована форма проявляється через застосування правових норм.

Застосування правових норм є необхідною організаційною передумовою для їх реалізації, що створює певні суспільні відносини. Тому застосування правових норм здебільшого здійснюють державні органи, уповноважені державою органи та громадські об'єднання. Цей процес має юридичну значущість, оскільки здійснюється на основі правових норм і у порядку, передбаченому законом. Він регламентується спеціальними процедурно-процесуальними нормами та підпорядковується загальним принципам права, таким як верховенство права, законність, обґрунтованість, доцільність, справедливість, ефективність, гуманність тощо. Це забезпечує правомірність і ефективність застосування правових норм. Юридичні результати застосування правових норм, тобто відповідні владні рішення, фіксуються та реалізуються у правозастосовних актах, визначених законодавством [5, с. 93]. Вважаємо доречним наголосити на тому, що шляхом застосування правових норм держава реалізує дві головні функції:

- організовує процес виконання правових норм;
- охороняє і захищає права учасників суспільних відносин від порушень і посягань.

Відтак, застосування норм права є невід'ємною складовою юридичного процесу, який можна розглядати як певний етап правотворчості або правозастосування, спрямований на реалізацію державної волі та волі законодавця через реалізацію права у встановлених законом формах у кожному конкретному окремому випадку. Цей процес пов'язує державу та право, дозволяючи їм існувати та гармонійно розвиватися.

За загальним правилом застосування норм права можна визначити як послідовну систему дій, орієнтованих на виконання функції правозабезпечення [6, с. 23]. Також, справедливо вважати, що застосування норм права можна визначити через загальні ознаки та особливості правозастосовного процесу, які певною мірою відображаються у різних визначеннях та уявленнях про нього. [10, с. 246].

Застосування правових норм зазвичай розглядається як складна та багатогранна юридична і організаційна діяльність, що здійснюється державою відповідно до закону. Державні органи та посадові особи в межах своєї компетенції застосовують правові норми як частину реалізації своїх повноважень. Такі правозастосовні дії відображають правову сутність держави. Сукупність цих дій демонструє правову форму та характер діяльності держави

в реальному житті. Якість застосування правових норм є ключовим критерієм оцінки, оскільки вона відображає реальний стан чинного законодавства та держави, а також їхній взаємозв'язок.

Не можна не згадати що при характеристиці застосування права, зазвичай виділяють наступні ознаки:

- застосування права є діяльністю щодо винесення індивідуально-конкретних юридичних приписів, звернених до персонально визначених осіб;
- правозастосовна діяльність здійснюється певними державними органами та уповноваженими органами громадськості;
- правозастосовна діяльність має державно-владний характер; застосування права є організуючою діяльністю; правозастосовна діяльність здійснюється у спеціально встановлених законом формах [12, с. 315].

Справедливо з цього приводу зазначає Н. Атаманова, яка вказує, що ключовим аспектом у розумінні природи застосування правових норм є організаційно-правові відносини, що складають зміст цього процесу. Хоча застосування правових норм є юридичною діяльністю, на нього впливає ціла низка неправових факторів, зокрема соціально-політичних. Вплив цих факторів може бути як позитивним, так і негативним. Ці фактори поділяються на зовнішні та внутрішні. Зовнішніми факторами, які впливають на процес застосування правових норм, є система правових норм, правосвідомість, культура, політика, економіка та екологія. Основними внутрішніми факторами є особистісні характеристики, що включають особливості психічних процесів суб'єкта застосування правових норм, такі як пам'ять, емоції, воля, а також специфіку його характеру та свідомості [2, с. 167].

Аналізуючи правозастосування як одну з форм правореалізації, вважаємо доречним підкреслити, що перш за все воно відрізняється від інших форм реалізації права тим, що базується на методі державно-владного припису компетентного органу. Ця теза є ключовою для розуміння природи правозастосування.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити низку наступних висновків. Розкриття юридичної природи застосування норм права є важливою частиною наукового дослідження, що дозволяє зрозуміти основні принципи функціонування правової системи. Застосування норм права є системним і багаторівневим процесом, який включає аналіз фактичних обставин, вибір відповідної правової норми, її тлумачення та прийняття рішення. Цей процес є важливою складовою правозастосовної діяльності, що забезпечує реалізацію правових норм у конкретних правовідносинах. У науковій літературі існують різні підходи до розуміння сутності застосування норм права, серед яких нормативістський, соціологічний, юридичний позитивізм та інтерпретативний підходи. Кожен із цих підходів підкреслює різні аспекти правозастосовного процесу, що свідчить про його багатогранність та складність. Оскільки жоден з наукових підходів не може повністю охопити всю складність застосування норм права, на нашу думку необхідним є інтегративний підхід, що враховує як формальні, так і соціальні, моральні та інтерпретативні аспекти цього процесу. В цілому, розуміння юридичної природи застосування норм права є ключовим для забезпечення правопорядку та ефективного функціонування правової системи. Зазначене дослідження підкреслює важливість подальшого вивчення цього питання з метою удосконалення правозастосовної практики та розвитку юридичної науки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141*). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Атаманова Н. Проблемні питання застосування норм права. *Підприємництво, господарство і право. Теорія держави і права.* №2. 2021. С. 164-169. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/31.pdf>

3. Верховенство права як принцип правової системи : монографія: у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2008. Кн. 1: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко. 2008. 344 с.
4. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 21 с.
5. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
6. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ : Кондор, 2006. 477 с.
7. Верховенство права як принцип правової системи : монографія: у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2008. Кн. 1: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко. 2008. 344 с.
8. Француз А. Й., Костюк Н. П. Юридична природа та сутність застосування норм права. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Вип. 22. Київ, 2016. С. 13-17.
9. Циппеліус Р. Юридична методологія. Київ : Вид-во «Реферат», 2004. 176с.
10. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-е вид., доп. і перероб. Київ : Алерта, 2013. 524 с.
11. Теорія держави і права : навчальний посібник / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
12. Адміністративне право України / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.

КРАВЧЕНКО М. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.97/.99

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.3>

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА СУДИ В УКРАЇНІ (У СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКАХ)

У статті підкреслено необхідність у стабільному законодавстві, правовій визначеності та належному забезпеченні кадрових, фінансових, матеріальних та інших потреб для належного функціонування судів. Звернута увага, що переважна кількість реформ у судовій системі обумовлювались прагненням удосконалити її шляхом орієнтування на європейські стандарти правосуддя та рекомендації європейських організацій. Наголошено, що внутрішні проблеми у функціонуванні судів лише посилилися через початок повномасштабної агресії з боку РФ проти України 24 лютого 2022 р.

Ключову увагу у статті приділено впливу воєнного стану на суди. Головним методом дослідження обрано статистичний метод. У статті брались до уваги такі показники діяльності судів в умовах воєнного стану: 1) вступ суддів до лав Збройних сил України; 2) фінансова або матеріальна підтримка судами Збройних сил України; 3) завдання шкоди будівлям та приміщенням судів; 4) рівень фінансування судів в умовах воєнного стану. Наведено приклади за кожним з вищезазначених критеріїв. Особливої уваги приділено завданій шкоді будівлям та приміщенням судів, адже за даними ДСА, від початку повномасштабної збройної агресії російської федерації на території України з 24 лютого 2022 р. пошкодження різного ступеня, включаючи повне руйнування та розкрадання майна, зазнали 142 приміщення 132 судових установ.

Зроблено висновок, що статистичні показники свідчать про небайдужість судів до викликів сьогодення обумовлених воєнним станом. Наявні у відкритому доступу статистичні відомості щодо діяльності судів сприятимуть наближенню населення до судів, підвищенню поваги до суддів та зміцненню авторитету судової гілки влади.

***Ключові слова:** суд, суддя, судоустрій, судова влада, Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація України, воєнний стан.*

Kravchenko M. O. The influence of martial law on the courts in Ukraine (in statistical indicators)

The article emphasizes the need for the stability of legislation, legal certainty and adequate provision of personnel, financial, material and other needs for the proper functioning of courts. Attention was drawn to the fact that the majority of reforms in the judicial system were determined by the desire to improve it by focusing on European standards of justice and recommendations of European organizations. It was emphasized that internal problems in the functioning of the courts only intensified due to the beginning of full-scale aggression by the Russian Federation against Ukraine from February 24, 2022.

The article focuses on the impact of martial law on the courts. The statistical method was chosen as the main research method. The article took into account the following indicators of court activity under martial law conditions: 1) entry of judges into the ranks of the Armed Forces of Ukraine; 2) financial or material support by courts of the Armed Forces of Ukraine; 3) causing damage to buildings and premises of courts; 4) the level of court funding under martial law. Examples are given for each of the above criteria. Special attention was paid to the damage caused to the buildings and premises of the courts, because according to the State judicial administration of Ukraine, since the beginning of the full-scale armed aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine since February 24, 2022, 142 premises of 132 judicial institutions have suffered damage of varying degrees, including complete destruction and theft of property.

It was concluded that the statistical indicators testify to the courts' indifference to the challenges of the present, caused by the state of war. Publicly available statistical information on court activities will help bring the population closer to the courts, increase respect for judges, and strengthen the authority of the judicial branch of government.

Key words: court, judge, judicial system, judicial power, High Council of Justice, State Judicial Administration of Ukraine, martial law.

Вступ. Належне функціонування судів потребує стабільного законодавства, правової визначеності та належного забезпечення їх кадрових, фінансових, матеріальних та інших потреб. На жаль, з моменту набуття Україною незалежності можна констатувати систематичне реформування судової гілки влади, що знаходило відображення у численних змінах системи судоустрою, порядку набуття статусу судді та обрання на посаду, зміні Вищої ради юстиції на Вищу раду правосуддя тощо. Переважна кількість вищенаведених нововведень обумовлювалась прагненням удосконалити вітчизняну судову систему через орієнтування на європейські стандарти правосуддя та рекомендації європейських організацій. Безумовно ці зміни створювали певні труднощі у діяльності судів та судових установ. Крім того, упродовж тривалого часу для нашої держави не втрачають своєї актуальності такі проблеми у діяльності судів як їх недостатнє фінансування, порушення принципу незалежності суддів, нестача суддівських кадрів та технічного персоналу тощо. Вищенаведені внутрішні проблеми лише посилилися через початок повномасштабної агресії з боку РФ проти України. Вказана подія без жодних сумнівів стала одним з найбільш суворих викликів, з яким коли небудь зустрічалась наша держава. Наразі, за майже три роки з моменту запровадження воєнного стану, можна прослідкувати вплив воєнного стану на суди за допомоги статистичних показників.

Зауважимо, що окремі питання функціонування судів та інших органів судової влади у своїх працях підіймалось такими науковцями та практиками як Н. Бакаянова, С. Іваницький, А. Лапкін, Л. Москвич, Л. Нестерчук, О. Свида, О. Цісельський, А. Орленко та інші. У той саме час обрана проблематика є надзвичайно широкою за змістом та потребує подальшого дослідження.

Метою цієї статті є визначення впливу воєнного стану на функціонування судів в Україні та відображення цього впливу у статистичних показниках.

Результати дослідження. Задля систематизації викладення матеріалу інформація буде згрупована з урахуванням таких показників: 1) вступ суддів до лав Збройних сил України (надалі – ЗСУ); 2) фінансова або матеріальна підтримка судами ЗСУ; 3) завдання шкоди будівлям та приміщенням судів; 4) рівень фінансування судів в умовах воєнного стану.

Отже, звертаючись до першого показнику, варто зазначити, що за даними Ради суддів України та Державної судової адміністрації України (надалі – ДСА), на середину 2022 р. до лав ЗСУ було мобілізовано 54 судді та 229 працівників апаратів судів, ДСА та підприємств, що належать до сфери управління ДСА. Крім того, добровольцями до Територіальної

оборони ЗСУ приєдналися 33 судді та 49 працівників апаратів судів, ДСА та підпорядкованих їй підприємств. На середину 2023 р. у ЗСУ служили 54 судді та 353 працівники апаратів судів, територіальних управлінь ДСА та державних підприємств, що належать до сфери ДСА [1]. На превеликий жаль, станом на травень 2023 р., внаслідок бойових дій загинули семеро суддів та працівників апаратів судів, а ще дев'ятеро зазнали поранень [2].

Звернемо увагу, що до Кабінету Міністрів України у 2023 р. надійшов запит щодо загальної кількості суддів, прокурорів та адвокатів, яких було призвано на службу до ЗСУ під час мобілізації, починаючи з 24.02.2022 р. Як вбачається з відкритих джерел, відповідь на цей запит не була інформативною адже відповідно до порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 р. №1487, Районні (міські) територіальні центри комплектування та соціальної підтримки не ведуть військового обліку за кожною професійною ознакою [3].

Щодо фінансової підтримки ЗСУ, варто зазначити, що Верховний Суд ухвалив рішення до кінця воєнного стану перераховувати 60% суддівської винагороди на потреби армії. Крім того, Верховний Суд запропонував суддям першої інстанції перерахувати частину суддівської винагороди у розмірі 40%, а суддям апеляційної – у розмірі 50%. Ініціатива була підтримана суддівською спільнотою. До прикладу, судді Сьомого апеляційного адміністративного суду одногосно вирішили щомісяця перераховувати 50% своєї винагороди у фонд підтримки ЗСУ, що становить приблизно 1,6 мільйона гривень на місяць [4]. Вражає сума у розмірі 513 мільйонів гривень, яку судді Верховного Суду перерахували на підтримку Збройних Сил України з березня 2022 р. до червня 2024 р. включно. З цієї суми понад 53 мільйони гривень були спрямовані на спеціальний рахунок Національного банку України для збору коштів на потреби армії. Крім того, у першому півріччі 2024 року судді переказали значні суми на рахунки військових частин, благодійних фондів та інших організацій, що займаються оборонними потребами [5].

Щодо завданої шкоди будівлям та приміщенням судів, за даними ДСА, від початку повномасштабної збройної агресії російської федерації на території України з 24 лютого 2022 р. пошкодження різного ступеня, включаючи повне руйнування та розкрадання майна, зазнали 142 приміщення 132 судових установ. З них:

134 приміщення є судами (120 судів);

6 приміщень територіальних управлінь ДСА України та територіальних управлінь Служби судової охорони (в Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Харківській, Чернігівській та Херсонській областях);

1 приміщення Національної школи суддів України;

1 приміщення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Серед вказаних пошкоджених приміщень, 15 приміщень судів були повністю зруйновані. У 27 приміщеннях судових установ було зафіксовано часткові пошкодження, а саме: вибиті вікна, відсутність електро-, тепло-, водо- та газопостачання, пошкоджені стелі, зали судових засідань, внутрішні двері, а також зруйновані внутрішні перегородки між кабінетами. У деяких місцевих судах на початку бойових дій були вибиті або пошкоджені вікна, а згодом будівлі зазнали додаткових руйнувань. Найбільше пошкоджених або зруйнованих приміщень судових установ спостерігається в Харківській (23 приміщення), Донецькій (24 приміщення) та Миколаївській (21 приміщення) областях [6].

Щодо фінансування судів, варто зазначити, що проблема їх недостатнього фінансування не є новою для України. Зазначимо, що у 2023 р. загальна потреба ДСА як головного розпорядника коштів у бюджетних призначеннях становила 33,710 мільйонів гривень. Однак, згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік», ДСА було передбачено лише 17,324 мільйонів гривень, що на 407 мільйонів більше, ніж наприкінці 2022 р. Ці кошти покрили лише 56,2% необхідних соціальних видатків системи правосуддя, при цьому потреба у видатках на оплату комунальних послуг та енергоносіїв була задоволена повністю, а інші поточні видатки судів та установ системи правосуддя були профінансовані на 42,8%.

Основна частина бюджетних призначень (89%) була спрямована на оплату праці та нарахування на неї, близько 4% – на оплату комунальних послуг та енергоносіїв, а на інші поточні видатки, необхідні для забезпечення судочинства, припадало 7%. Бюджет судової системи має переважно соціальне спрямування, тому видатки на розвиток становили лише 2% загальних бюджетних призначень і були виділені лише у IV кварталі 2023 року за рахунок понадпланових надходжень спеціального фонду державного бюджету. На забезпечення здійснення судочинства та оплату комунальних послуг і енергоносіїв було спрямовано лише 10% фінансового ресурсу [7, с. 40].

Вкрай позитивно, що у січні 2024 р. Вища рада правосуддя звернулася до Кабінету Міністрів України із пропозиціями щодо пріоритетних завдань фінансового забезпечення судової влади на 2025–2027 рр., посиляючись на те, що «належне фінансування судової гілки влади є передумовою ефективної діяльності всіх органів системи правосуддя щодо реалізації заходів, спрямованих на забезпечення своєчасного та якісного розгляду судових справ і, відповідно, на задоволення суспільних потреб та очікувань» [8].

Звернемо увагу, що відповідно до Закону України на «Про державний бюджет України на 2024 рік» на Верховний Суд передбачено видатків у розмірі 1 948 971,6 грн., на апеляційні загальні суди – 2 157 801,5 грн., апеляційні господарські суди – 71 377,5 грн., на апеляційні адміністративні суди – 76 818,9 грн. тощо [9]. Отже, хоча видатки закладені у бюджеті на 2024 р. і можуть перевищувати показники видатків за попередній рік, це не означає фактичне покращення стану фінансування судів через інфляцію та інші економічні процеси.

Аналіз вищенаведених статистичних показників дозволяє зробити висновок щодо прозорості у діяльності судів, що позитивно впливає на рівень довіри населення до них та повагу до суддів. Зазначимо, що щодо інших органів та інститутів нашої держави ситуація склалася дещо по-іншому. До прикладу, якщо звернути увагу на органи прокуратури, то як повідомляється на сайті Офісу Генерального прокурора, на потребу ЗСУ було передано 6,26 млрд гривень (кошти та цінності), 972 одиниці транспортних засобів та 13 тис тонн пального [10]. У свою чергу, узагальнення розміру допомоги прокуратур по областях має одиничний характер. Подібна нестача статистичних відомостей можна прослідкувати також і щодо діяльності інституту адвокатури. Не можна залишити поза уваги неоднозначну ситуацію, яка пов'язана з тим, що 6 серпня 2024 р. Полтавський окружний адміністративний суд зоб'язав Національну асоціацію адвокатів України (у подальшому – НААУ) оприлюднити дані про кількість коштів перерахованих на ЗСУ чи інші органи правопорядку з 24 лютого 2022 року. НААУ відмовилась публічно відкрити дані щодо підтримки ЗСУ, посиляючись на рішення Ради адвокатів України від 20 травня 2023 року № 50 «Про закриття доступу до фінансової звітності органів адвокатського самоврядування на період запровадження воєнного стану» [11]. У той саме час, нападки на НААУ виникають деякі питання, адже як НААУ, так і окремими радами адвокатів регіону публікуються відомості щодо підтримки ЗСУ або окремих адвокатів-військовослужбовців чи членів їх сімей.

Висновки. Підсумовуючи проведені дослідження можна дійти таких висновків. Статистичні показники свідчать про небайдужість судів до викликів сьогодення. Найвні у відкритому доступу дані щодо вступу суддів до лав ЗСУ, фінансової підтримки судами ЗСУ, завдання шкоди будівлям та приміщенням судів та рівеня фінансування судів в умовах воєнного стану сприятимуть наближенню населення до судів, підвищення поваги до суддів та зміцнення авторитету судової гілки влади.

Список використаних джерел:

1. Голова РСУ – про роботу судів під час війни, конкурс до ВККС, справи щодо воєнних злочинів та суддів на фронті. *Вебсайт Ради суддів України*. 2023. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/golova-radi-suddiv-ukraini-pro-robotu-sudiv-pid-cas-vijni-konkurs-do-vkks-spravi-sodo-voennih-zlociniv-ta-suddiv-na-fronti>
2. Внаслідок бойових дій загинуло семеро суддів і працівників апаратів судів – голова Ради суддів. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/amp/466292-vnaslidok-bojovih-zaginulo-semero-suddiv-i-pracivnikiv-apartiv-sudiv-golova-radi-suddiv>

3. Кількість мобілізованих адвокатів, суддів, прокурорів. URL: https://dostup.org.ua/request/kilkist_mobilizovanikh_advokativ
4. Судді України підтримують ЗСУ. Вебсайт Асоціації правників України. URL <https://uba.ua/news/suddi-ukrayiny-pidtrymuuyut-zsu>
5. Верховний Суд перерахував 513 млн грн на підтримку ЗСУ, ще орієнтовно понад 6 млн грн будуть спрямовані на відбудову «Охматдиту». Вебсайт Судової влади України. URL: <https://court.gov.ua/archive/1635313/>
6. 142 приміщення судових установ зазнали пошкоджень — ДСУ України. URL: <https://pravo.ua/142-prymishchennia-sudovykh-ustanov-zaznaly-poshkodzhen-dsa-ukrayiny/>
7. Щорічна доповідь Вищої ради правосуддя за 2023 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2023_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf
8. ВРП звернулася до КМУ із пропозиціями щодо пріоритетних завдань фінансового забезпечення судової влади на 2025–2027 роки. Вебсайт Судової влади. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1557841/>
9. Про державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>
10. Вебсайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua>
11. СкількинаЗСУ: судзобов'язавНААУ показати кошти, прераховані армії. URL: <https://dejure.foundation/skilkyna-zsu-sud-zobov-yazav-naau-pokazaty-koshty-prerahovani-armiy-i/#:~:text=6%20серпня%20Полтавський%20окружний%20адміністративний,відмову%20НААУ%20опублікувати%20цю%20інформацію.>

МАШКОВСЬКА Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-
гуманітарних і правових дисциплін
(Уманський національний університет
садівництва)

КОВАЛЕНКО-ЧУКІНА І. Г.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних
і правових дисциплін
(Уманський національний університет
садівництва)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.4>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У статті проаналізовано питання, які включають в себе аналіз чинного законодавства щодо запобігання корупції, опис ефективних методів контролю за корупційними діями, а також розгляд судової практики у цій сфері.

Запобігання корупційним правопорушенням має важливе правове значення в усіх сферах життя суспільства. Нормативно-правова регламентація в цій сфері включає в себе прийняття спеціальних законів, які встановлюють правила і процедури для запобігання та протидії корупції. Ці закони можуть передбачати обов'язкові методи контролю за фінансовими операціями, розкриття конфлікту інтересів у публічній службі, а також механізми звітування та відповідальності за порушення антикорупційних норм. У разі порушення антикорупційних правил, особи можуть бути піддані правовій відповідальності відповідно до закону, що може включати штрафи, адміністративні покарання або навіть кримінальне переслідування. Правова база для боротьби з корупцією є важливим елементом будь-якої демократичної системи, оскільки вона сприяє збереженню законності, прозорості та розвитку суспільства.

Правові аспекти нормативно-правового регулювання запобігання корупційним правопорушенням спрямовані на створення основи для забезпечення прозорості, підзвітності та доброчесності як у державному, так і в приватному секторах. Ці правила покликані стримувати, виявляти та карати корупційні дії, що в кінцевому підсумку сприятиме належному управлінню та етичній поведінці. Визначаючи чіткі правила і процедури, створюючи механізми для повідомлення про порушення і застосовуючи покарання за їх недотримання, вони мають на меті створити культуру комплаєнсу і зміцнити довіру громадськості до інституцій. Досягненню цієї мети сприяють різні закони, кодекси поведінки та антикорупційні заходи.

Нормативно-правове регулювання щодо запобігання корупції може включати прийняття спеціальних законів та політик, створення ефективних механізмів контролю та нагляду, а також впровадження освітніх програм і заходів для підвищення свідомості громадян.

Такі заходи, як прозорість, підзвітність та дотримання антикорупційного законодавства, відіграють вирішальну роль у боротьбі з корупційною

діяльністю. Крім того, важливими інструментами запобігання корупції є захист викривачів, вимоги щодо декларування активів для державних службовців та створення незалежних антикорупційних органів. Країни повинні мати комплексні антикорупційні закони та механізми для ефективної боротьби з корупцією та стримування корупційних практик.

Заходи, вжиті для створення ефективної правової бази, можуть значно сприяти боротьбі з корупцією та покращенню ситуації в цій сфері. Важливо розробляти та удосконалювати закони, що регулюють питання запобігання корупції, проводити контроль за їх виконанням, а також впроваджувати ефективні механізми протидії незаконним діям.

Для ефективного запобігання корупційним правопорушенням вкрай важливо мати суворе правове регулювання. Ці правила повинні передбачати чіткі покарання для осіб, визнаних винними в корупції, а також механізми повідомлення про такі правопорушення та їх розслідування. Крім того, розвиток культури прозорості та підзвітності в установах є ключовим для запобігання корупції в довгостроковій перспективі. Загалом, законодавча база для боротьби з корупцією повинна постійно оцінюватися та оновлюватися, щоб адаптуватися до мінливих обставин і випереджати нові форми корупційних практик.

Ключові слова: *корупція, протидія корупції, антикорупційне законодавство, антикорупційна діяльність.*

Mashkovska L. V., Kovalenko-Chukina I. G. Legal aspects of the regulatory framework for the prevention of corruption offenses

The article analyzes issues that include an analysis of the current legislation on the prevention of corruption, a description of effective methods of control over corrupt practices, and a review of judicial practice in this area.

Prevention of corruption offenses is of great legal importance in all spheres of society. Legal regulation in this area includes the adoption of special laws that establish rules and procedures for preventing and combating corruption. These laws may provide for mandatory methods of control over financial transactions, disclosure of conflicts of interest in public service, as well as reporting and liability mechanisms for violations of anti-corruption rules. In case of violation of anti-corruption rules, individuals may be subject to legal liability under the law, which may include fines, administrative penalties or even criminal prosecution. The legal framework for fighting corruption is an important element of any democratic system, as it contributes to the rule of law, transparency and development of society.

The legal aspects of the regulatory framework for the prevention of corruption offenses are aimed at creating a framework for transparency, accountability and integrity in both the public and private sectors. These rules are designed to deter, detect and punish corrupt practices, ultimately promoting good governance and ethical behavior. By defining clear rules and procedures, establishing mechanisms for reporting violations, and imposing penalties for non-compliance, they aim to create a culture of compliance and strengthen public trust in institutions. Various laws, codes of conduct and anti-corruption measures contribute to this goal.

Legal and regulatory frameworks for preventing corruption may include the adoption of specific laws and policies, the establishment of effective control and oversight mechanisms, and the implementation of educational programs and awareness-raising activities.

Measures such as transparency, accountability and compliance with anti-corruption legislation play a crucial role in the fight against corrupt activities. In addition, whistleblower protection, asset declaration requirements for public officials,

and the establishment of independent anti-corruption bodies are important tools for preventing corruption. Countries should have comprehensive anti-corruption laws and mechanisms to effectively fight corruption and deter corrupt practices.

Measures taken to create an effective legal framework can significantly contribute to the fight against corruption and improve the situation in this area. It is important to develop and improve laws regulating the prevention of corruption, monitor their implementation, and implement effective mechanisms to counteract illegal actions.

To effectively prevent corruption offenses, it is crucial to have strict legal regulations. These rules should include clear penalties for those found guilty of corruption, as well as mechanisms for reporting and investigating such offenses. In addition, developing a culture of transparency and accountability in institutions is key to preventing corruption in the long run. In general, the legal framework for combating corruption should be constantly evaluated and updated to adapt to changing circumstances and to keep ahead of new forms of corrupt practices.

Key words: *corruption, anti-corruption, anti-corruption legislation, anti-corruption activities.*

Вступ. Аналізуючи правові аспекти нормативно-правової регламентації запобігання корупційним правопорушенням переважна більшість науковців акцентували увагу на необхідності вдосконалення законодавства у цій сфері, зокрема створення більш жорстких правових механізмів контролю за діяльністю посадових осіб і забезпечення прозорості у процесі ухвалення рішень. Також висвітлювались важливість ефективної взаємодії між правоохоронними органами, судовою системою та іншими зацікавленими сторонами у боротьбі з корупцією. Увага науковців акцентувалась, також, на наступних ключових моментах: адекватність і ефективність законодавства: багато дослідників оцінюють, наскільки чинне законодавство адекватно відповідає викликам, пов'язаним із запобіганням корупції. Вони розглядають, чи закони містять чіткі та ефективні механізми для попередження, виявлення та покарання корупційних правопорушень; інституційна спроможність: важливий аспект досліджень – здатність інституцій, таких як антикорупційні органи та правоохоронні органи, ефективно виконувати свої функції. Науковці аналізують структуру, повноваження, ресурси та взаємодію цих інституцій, а також їхню незалежність від політичного впливу; міжнародний досвід і порівняльний аналіз: дослідники часто звертаються до вивчення міжнародного досвіду в боротьбі з корупцією, аналізуючи, як інші країни вирішують аналогічні проблеми, і які практики можуть бути адаптовані до національних умов; прозорість і підзвітність у публічному управлінні: питання прозорості та підзвітності у прийнятті рішень і управлінні державними ресурсами також є важливими для запобігання корупції. Вчені досліджують, як посилення прозорості, покращення доступу до публічної інформації та участь громадськості можуть знизити ризики корупції; роль освіти та підвищення обізнаності: підвищення рівня обізнаності населення про корупцію та її наслідки, а також впровадження освітніх програм, спрямованих на формування антикорупційної культури, розглядається як важливий фактор у запобіганні корупційним правопорушенням.

Ці напрями досліджень допомагають формувати комплексне розуміння проблеми та розробляти ефективні стратегії для боротьби з корупцією.

Різні аспекти вивчення та розв'язання проблем протидії корупції висвітлено у працях В. С. Батиргарєєва, Б. М. Головкина, О. В. Новікова, І. О. Христяча, А. Ю. Дзюби, А. Є. Олійниченко, С. В. Панова, М. В. Романова, І. О. Наливайка, В. Є. Походєєвої, Н. О. Чех та інших.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз існуючих правових норм і механізмів, спрямованих на запобігання та протидію корупційним правопорушенням, з метою виявлення їх ефективності, проблемних аспектів і можливих шляхів удосконалення.

Конкретні завдання, які можна виділити в рамках цієї мети, включають: оцінку адекватності законодавчих актів: визначення, наскільки чинне законодавство відповідає сучасним викликам у сфері запобігання корупції; аналіз інституційної спроможності: дослідження

ефективності роботи антикорупційних органів, їхню взаємодію між собою та з іншими державними інституціями; вивчення міжнародного досвіду: проведення порівняльного аналізу з міжнародною практикою для виявлення потенційно корисних підходів і механізмів; розгляд ролі громадськості: оцінення впливу громадянського суспільства на процеси запобігання корупції, включаючи питання прозорості та підзвітності; формування рекомендацій: на основі проведеного аналізу розроблення пропозиції щодо удосконалення правового регулювання та підвищення ефективності заходів з протидії корупції.

Результати дослідження. Сталість демократичного розвитку нашої держави значною мірою залежить від втілення принципів законності та справедливості, неухильного додержання всіма державними службовцями букви закону, подолання випадків незаконного одержання посадовими особами матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [7, с. 29].

Витоки корупції сягають періоду первісного суспільства. Відомості про корупцію містяться в історичних джерелах давньосхідних цивілізацій – Давнього Єгипту, Китаю, Індії, а також античних цивілізацій Стародавньої Греції та Риму. Йдеться про корупцію як негативне явище й у Старому Завіті: «Я знаю численні ваші злочини й тяжкі гріхи ваші: ви утискаєте правового, берете хабарі, а жебрака, який шукає правосуддя, женете від воріт». Логічно це явище породжене утворенням держави і виникненням права, коли почали з'являтися посадові особи, що уповноважені були виконувати керівні функції [5, с. 296].

Корупція як явище певним чином породжує занепад суспільної моралі, бо людина вважає, що якщо має гроші, то вона може вирішити питання будь-якої складності, а в деяких випадках відкупитись від відповідальності. Це викликає невдоволення, суспільний безлад і несправедливість. У Стародавньому Римі корупція означала підкуп судді, а з XV–XVI ст. – підкупність та продажність чиновників і громадсько-політичних діячів, що набуло тоді неабиякого поширення [8, с. 56].

Як офіційні вияви корупції на території сучасної України уперше зафіксовані у XI–XII ст. у Київській Русі, де дружинники, які виконували також функцію бюрократії, зловживали своїми обов'язками. У Стародавній Русі маємо першу згадку про корупцію як «посул», що означало незаконну винагороду. Відповідна згадка міститься у Двінській установчій грамоті. У період татарської орди хабарництво тимчасово силовими методами усунув хан Батий [4, с. 5].

Побутова корупція в Україні склалась як один із неформальних інститутів взаємодії між громадянами та різноманітними установами, які надають послуги за державний кошт чи уповноважені вчиняти дії від імені держави. Поширеність таких практик спостерігається у різних сферах життя – від закладів охорони здоров'я до правоохоронних органів. У багатьох випадках побутова корупція фактично заміщає або доповнює формальний порядок, встановлений нормативно-правовими актами держави [10, с. 3].

Статистичне дослідження щодо індексу сприйняття корупції показує не надто позитивний рейтинг України, що змушує задуматися про важливість упровадження превентивних заходів із запобігання корупції, а опитування міжнародних агенств свідчать про зневіру українців у боротьбі з корупцією. Всі ці факти, безсумнівно, створюють резонанс на шпальтах рейтингових медіаресурсів. У свідомості громадськості за допомогою медіа формується думка, що корупція не наносить шкоди суспільству, тому окремі громадяни можуть вибирати корупційні шляхи вирішення повсякденних проблем. Потрібно подолати стереотип толерантності щодо корупції. Масштабність корупції та несформованість [6].

Аналіз зарубіжних літературних джерел показав, що вчені часто нехтують проблемою корупції в бізнесі та діловими відносинами, зосереджуючи увагу на урядовому та державному секторах. Тим не менше, випадки корупції в бізнесі дуже поширені і представляють суттєвий ризик для добробуту компанії [11].

Важливим є соціальний вимір проблеми академічної доброчесності. Розуміння власної відповідальності (чи безвідповідальності) за порушення норм наукової етики з позиції викладачів та студентів безпосередньо визначає сприйняття системи вищої освіти в Україні та формування системи цінностей у молоді під час навчання в закладах освіти. Академічна доброчесність також є однією з дієвих передумов формування і зміцнення економічної

безпеки ЗВО, яка залежить від значної кількості чинників, важелів та індикаторів прямої й опосередкованої дії. Серед даних чинників чільне місце у стратегічному гарантуванні економічної безпеки належить саме академічній доброчесності [9].

Дослідження показало, що існуюча нормативно-правова база у сфері запобігання корупції в Україні має певні недоліки, які знижують її ефективність. Основними проблемами є складність правових процедур, недостатня чіткість деяких норм і їх недостатня гармонізація з міжнародними стандартами.

Інституційний аналіз виявив, що антикорупційні органи часто стикаються з браком ресурсів, політичним тиском та обмеженою незалежністю, що перешкоджає їх ефективній роботі. Також відзначено проблеми в координації між різними державними структурами, що знижує загальну ефективність антикорупційної політики.

Порівняльний аналіз із закордонними практиками показав, що в Україні не повною мірою впроваджено успішні підходи, використовувані в інших країнах. Наприклад, такі інструменти, як антикорупційні декларації, публічний контроль за державними закупівлями та навчання державних службовців з антикорупційних питань, потребують подальшого розвитку і адаптації.

Дослідження виявило значну роль громадянського суспільства у попередженні корупції. Проте механізми залучення громадськості до процесу прийняття рішень та контролю за їх виконанням поки що розвинуті недостатньо. Зокрема, потребують удосконалення процедури доступу до публічної інформації та створення платформ для активної участі громадян.

На основі аналізу запропоновано низку рекомендацій для удосконалення нормативно-правової бази, включаючи розробку чіткіших і прозоріших правових норм, посилення інституційної незалежності антикорупційних органів та впровадження успішних міжнародних практик.

Розгляд судової практики у контексті правових аспектів нормативно-правової регламентації запобігання корупційним правопорушенням є важливим елементом для оцінки ефективності антикорупційних заходів та виявлення проблемних аспектів у застосуванні законодавства.

Судові рішення щодо корупційних правопорушень можуть виявити, як ефективно застосовуються наявні норми законодавства на практиці. Наприклад, питання про відповідність вироків, винесених судами, законодавчим вимогам, чи адекватно кваліфікуються дії, пов'язані з корупцією.

Особливу увагу приділяють рішенням вищих судових інстанцій, які формують судову практику та встановлюють прецеденти для нижчих судів.

У судовій практиці можуть бути виявлені прогалини та суперечності у правозастосуванні. Це може включати різночитання правових норм, що призводить до різної інтерпретації у судах різних рівнів.

Аналіз судових справ показує, які саме статті та норми викликають найбільше складнощів у застосуванні, що вимагає подальшого уточнення чи внесення змін до законодавства.

Судова практика відображає не лише правові, а й інституційні проблеми. Наприклад, недостатня незалежність судової системи може впливати на об'єктивність розгляду справ, пов'язаних з корупційними правопорушеннями.

Аналіз результатів розгляду корупційних справ також дозволяє виявити проблеми, пов'язані з якістю доказової бази, підготовленої правоохоронними органами.

Важливе значення мають прецеденти, що створюються на основі рішень судів вищих інстанцій, які можуть впливати на подальше правозастосування. Наприклад, рішення Конституційного Суду можуть суттєво змінювати підходи до трактування антикорупційних норм.

Судова практика також аналізується у контексті відповідності міжнародним стандартам у сфері боротьби з корупцією. Це може включати як порівняння з рішеннями міжнародних судів, так і оцінку відповідності національної практики рекомендаціям міжнародних організацій, таких як GRECO або Венеціанська комісія.

Розгляд судової практики дозволяє оцінити, наскільки ефективно працює система запобігання корупційним правопорушенням у реальних умовах, та ідентифікувати сфери, що потребують

покращення. Це може включати як удосконалення законодавства, так і зміцнення інституційної спроможності судової системи та підвищення рівня правової культури в суспільстві.

Ці результати можуть стати основою для подальших досліджень і практичних заходів, спрямованих на підвищення ефективності антикорупційних заходів в Україні.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що існуюча нормативно-правова база потребує подальшого розвитку, щоб забезпечити більш ефективне попередження та боротьбу з корупцією. Актуальними є завдання щодо усунення прогалин у законодавстві та приведення його у відповідність з міжнародними стандартами. Ефективна боротьба з корупцією можлива лише за умови зміцнення інституційної спроможності антикорупційних органів. Це включає забезпечення їх незалежності, адекватне фінансування, підвищення рівня професійної підготовки працівників та покращення міжвідомчої координації. Впровадження передових міжнародних практик є важливим кроком для підвищення ефективності національної антикорупційної політики. Особливу увагу слід приділити таким аспектам, як прозорість державних закупівель, фінансовий контроль та електронне декларування. Громадянське суспільство відіграє ключову роль у контролі за виконанням антикорупційних заходів. Залучення громадськості до процесу прийняття рішень, забезпечення доступу до інформації та створення механізмів зворотного зв'язку можуть значно підвищити ефективність боротьби з корупцією. Боротися з корупцією необхідно за допомогою комплексного підходу, який поєднує правові, інституційні та соціальні заходи. Це потребує співпраці між державними органами, громадянським суспільством та міжнародними партнерами.

Таким чином, реалізація зазначених висновків допоможе створити ефективну систему запобігання корупційним правопорушенням, що відповідатиме сучасним викликам і сприятиме розвитку правової держави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України 28 червня 1996 р. / *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. С. 156-218.
3. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018 р. № 2447-VIII *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 24, ст. 212.
4. Боковиков Ю. В. Механізми протидії корупції. *Теорія та практика державного управління*. 2017. Вип. 56. С. 1-7.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ : ВТФ Перун, 2003. 1440 с.
6. Походєєва В. Є. Запобігання корупції в Україні крізь призму медіа: формування антикорупційного дискурсу як превентивний захід. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), І. М. Милосердна (відп. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 67. С. 96-100.*
7. Грищук М.О. Передумови виникнення та протидії корупції: історико-правові аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. 2 (22). С. 28-35.
8. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с.
9. Колесніков А. П. Академічна добросесність в українському освітньо-науковому просторі: проблеми та соціальні загрози. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. Вип. 24. С. 122-128.
10. Сухаріна А.М. Побутова корупція: що про неї думають українці. *Громадська думка Інформаційно-аналітичне видання*. 2017. №31 С. 1-5.
11. Чех Н.О. Корупція в бізнесі: корупційна поведінка у внутрішньо бізнесовому середовищі. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2018. № 2 С. 57-62.

МЕЛЬНИК В. І.,доктор юридичних наук,
провідний науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.95:330.131.7.:658

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.5>**СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ:
ФУНКЦІЇ ТА ВЛАСТИВОСТІ**

Економічна безпека є ключовою якісною характеристикою національної економіки, за показниками якої демонструється реальна здатність та визначаються межі останньої в питаннях підтримки належних умов для життєдіяльності населення, функціонування державних та приватних суб'єктів, фінансового сприяння розвитку різних сфер, тощо. Необхідність підвищення ефективності державного управління у сфері економічної безпеки потребує застосування системного підходу при дослідженні економічної безпеки та розгляду дефініції «система економічної безпеки», яка сьогодні є досить вживаною у науковій літературі. Для будь-якої системи характерним є існування сукупності властивостей, які формують уявлення про її особливості, а також дають змогу відмежувати її від інших, у тому числі подібних. Тож метою статті є встановлення властивостей системи економічної безпеки України, а також її функцій, які також доцільно виділити в розрізі цього питання. Доцільно відзначити, що в наукових джерелах питання стосовно властивостей системи економічної безпеки держави та відповідно їх характеристики недостатньо розроблено і це, в свою чергу, не сприяло розвитку наукової думки в окресленому напрямі. Зазвичай у таких випадках виходили із загального уявлення про систему та її властивості, однак в той же час зустрічаються дослідження, присвячені цьому аспекту економічної безпекової складової. Запропоновано власне бачення сукупності властивостей системи економічної безпеки України. Вважаємо, що цій системі притаманний наступний спектр властивостей: 1) багаторівневість; 2) складність системи; 3) взаємозалежність з іншими безпековими системами; 4) динамічність; 5) розгалужена мережа взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів та зв'язків; 6) взаємозалежність системи і середовища; 7) націленість на забезпечення захищеності, стійкості національної економіки та сприяння її розвитку; 8) емерджентність; 9) наявність структури; 10) функціональність; 11) імовірнісність; 12) ієрархічність. Враховуючи з'ясовані властивості системи економічної безпеки України, вбачається за доцільне виділити такі основні функції: 1) захисна; 2) стратегічна; 3) регулятивна; 4) попереджувальна (превентивна); 5) охоронна.

Ключові слова: система, система економічної безпеки, наукові підходи, властивості, функції.

Melnyk V. I. System of economic security of the state: functions and properties

Economic security is a key qualitative characteristic of the national economy, the indicators of which demonstrate the real ability and determine the limits of the latter in matters of maintaining proper conditions for the life of the population, the functioning of state and private entities, financial support for the development of various spheres, etc. The need to improve the efficiency of state administration in the field of economic

security requires the application of a systemic approach to the study of economic security and consideration of the definition of the system of economic security, which today is quite widely used in scientific literature. Any system is characterized by the existence of a set of properties that form an idea of its features, and also make it possible to distinguish it from others, including similar ones. Therefore, the purpose of the article is to establish the properties of the economic security system of Ukraine, as well as its functions, which are also appropriate to highlight in the context of this issue. It is appropriate to note that in scientific sources, the question of the properties of the system of economic security of the state and, accordingly, their characteristics are not sufficiently developed, and this, in turn, did not contribute to the development of scientific opinion in the outlined direction. Usually, in such cases, they started from a general idea of the system and its properties, but at the same time, there are studies devoted to this aspect of the economic security component. A specific vision of the set of properties of the economic security system of Ukraine is proposed. We believe that this system has the following range of properties: 1) multi-level; 2) complexity of the system; 3) interdependence with other security systems; 4) dynamism; 5) an extensive network of interconnected and interdependent elements and connections; 6) interdependence of the system and the environment; 7) focus on ensuring security, stability of the national economy and promoting its development; 8) emergency; 9) the presence of a structure; 10) functionality; 11) probability; 12) hierarchy. Taking into account the clarified properties of the system of economic security of Ukraine, it is considered appropriate to highlight the following main functions: 1) protective; 2) strategic; 3) regulatory; 4) preventive (preventive); 5) security.

Key words: *system, system of economic security, scientific approaches, properties, functions.*

Вступ. Враховуючи ту суттєву обставину, що національна економіка давно охопила чи побічно дотична до широкого кола відносин на всіх рівнях і систематично справляє помітний вплив на поточну чи перспективну поведінку їх учасників, її постійне ефективне забезпечення організації та функціонування є однією з традиційно законодавчо задекларованих прерогатив більшості держав. Економічна безпека, закономірно, залишається ключовою якісною характеристикою національної економіки, за показниками якої демонструється реальна здатність та визначаються межі останньої в питаннях підтримки належних умов для життєдіяльності населення, функціонування державних та приватних суб'єктів, підтримки, а також фінансового сприяння розвитку різних сфер, репрезентується спроможність залучення інвестицій, стійкість до широкого кола загроз, демонструється реальна здатність відновлення тощо. В сучасних, без перебільшення складних, подекуди реально загрозливих і доволі часто непередбачуваних змінних умовах, ефективний постійний захист економіки вже давно став одним із ключових завдань держав, нарівні з забезпеченням обороноздатності, територіальної цілісності та недоторканості тощо.

Як слушно зауважує С. П. Завгородня, необхідність підвищення ефективності державного управління у сфері економічної безпеки потребує застосування системного підходу при дослідженні економічної безпеки та розгляду дефініції «система економічної безпеки», яка сьогодні є досить вживаною у науковій літературі [1, с. 21]. На наше переконання, саме системний підхід в дослідженні економічної безпеки є виправданим і доречним, що пояснюється багатьма особливостями економічної безпеки України. Також його застосування, безсумнівно, матиме вагоме значення й в аспекті оцінки доцільності вжиття тих чи інших різномірних легальних заходів, спрямованих на забезпечення її належної організації, функціонування та сприяння розвитку.

Для системи характерним буде існування сукупності властивостей, які формують уявлення про її особливості, а також дають змогу відмежувати її від інших, у тому числі подібних. Тож **метою** цієї статті є встановлення властивостей системи економічної безпеки України, а також її функцій, які також доцільно виділити в розрізі цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло предметних аспектів прямо чи опосередковано дотичних до питання організації й функціонування системи економічної безпеки України перебували в полі зору багатьох українських й іноземних науковців (передусім визнаних фахівців у галузі адміністративного права) та практиків. Серед яких, у рамках окресленого напрямку, слід виділити наступних: В. М. Бандурка, В. М. Галунько, Ю. В. Гаруст, О. Ю. Дрозд, Л. О. Корчевська, А. М. Куліш, О. М. Резнік, О. Ф. Скакун, Є. Ю. Соболев, А. В. Халецький, С. Ю. Чапчиков, І. М. Шопіната багато інших.

Виклад основного матеріалу. Доцільно відзначити, що в наукових джерелах питання стосовно властивостей системи економічної безпеки держави та відповідно їх характеристики недостатньо розроблено і це, в свою чергу, не сприяло розвитку наукової думки в окресленому напрямі. Зазвичай у таких випадках виходили із загального уявлення про систему та її властивості, однак в той же час зустрічаються дослідження, присвячені цьому аспекту економічної безпекової складової.

До прикладу, І. Г. Мішина називає та розкриває сутність наступних властивостей системи економічної безпеки держави: 1) незалежність; 2) стійкість національної економіки; 3) спроможність до саморозвитку; 4) ймовірнісний характер; 5) цілеспрямованість; 6) суперечливість; 7) керованість [2, с. 16]. А. М. Гуменюк вказує, що ця система характеризується відносною відособленістю, особливою структурою і зв'язками з навколишнім середовищем, специфічним механізмом відтворення [3, с. 49].

В. В. Ворожихін переконує, що така система характеризується: 1) стійкістю; 2) адаптивністю; 3) інерційністю; 4) кумулятивністю; 5) незалежністю; 6) здатністю до саморозвитку; 7) цілеспрямованістю; 8) суперечливістю; 9) керованістю; 10) стохастичністю [4, с. 3].

І. Р. Ревак вважає, що вказана система є цілісною, сумісною з іншимисистемами, наприклад, системою національної безпеки, адаптованою донавтолишнього середовища, яке постійно «кидає» виклики її стійкості. Водночас система економічної безпеки є змінною щодо часу, бо згодом може набувати нових рис та ознак, змінювати пріоритети, цілі та завдання, виконувати функції, що будуть актуальними в конкретний проміжок часу [5, с. 60]. Як бачимо, в наукових джерелах, попри відсутність активного масового наукового попиту на цей аспект, під багатьма кутами та за різними принципами виділяють і розглядають властивості системи економічної безпеки України. Також деякі дослідники сходяться на тому, що в Україні відсутня завершена, а також збалансована ефективна система економічної безпеки держави, як б оперативно реагувала та результативно протидіяла більшості викликам сьогодення. Таку позицію слід взяти до уваги, зважаючи на складність, широкоаспектність та динамічність аналізованої системи, а також стрімке, часто непередбачуване зростання кількості суттєвих загроз останній. Очевидно, дається взнаки й недостатня наукова розробленість ряду принципово важливих питань, дотичних до економічної безпеки України саме як системної категорії. Тож, зважаючи на тенденцію щодо посилення інтересу до економічної безпекової складової саме як системного явища, можна виправдано припустити, що наукова розробка вказаних положень не залишатиметься поза увагою.

Зважаючи на обрану тематику роботи вбачається за доцільне запропонувати власне бачення сукупності властивостей системи економічної безпеки України. Вважаємо, що цій системі притаманний наступний спектр властивостей:

1) багаторівневість зумовлена існуванням широкого переліку відносин в економічній сфері та значною кількістю суб'єктів, уповноважених забезпечувати економічну безпеку держави. При цьому сфери впливу таких структур, у залежності від законодавчо окреслених меж, можуть обмежуватися місцевим, регіональним, міжрегіональним і національним рівнями чи (або) стосуватися міжнародного та міждержавного співробітництва. Це ж стосується

й охоронюваних тими чи іншими актами відносин у економічній сфері, неправомірне посягання на які потенційно може нести реальні ризики для економіки;

2) складність системи, що, знову ж таки, зумовлюється існуванням значної кількості суб'єктів, які мають забезпечувати економічну безпеку держави та вживають для цього відповідні легальні заходи. Все це призводить до появи й нерідко до стійкого існування значної кількості внутрішніх та зовнішніх зв'язків, які, в свою чергу, можуть бути каталізаторами для виникнення, розвитку інших процесів. У певній мірі вони впливають на економіку відчутно суттєвіше в середині країни, у меншій – за її межами. Також вона включає в себе ряд безпекових підсистем, або систем нижчого рівня (виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, макроекономічну, продовольчу, соціальну та фінансову, які включають інші підсистеми (наприклад, система фінансової безпеки включає в себе банківську, небанківського фінансового сектора, боргову, бюджетну, валютну, грошово-кредитну безпеку) та сама є складовою державної безпеки, яка, в свою чергу, входить до безпеки національної;

3) взаємозалежність з іншими безпековими системами. Попри те, що більшість систем залежить від економічної складової, адже тільки за рахунок останньої формується матеріальна основа для багатьох видів діяльності в рамках тієї чи іншої системи, для неї також вагоме значення має їхнє належне систематичне функціонування. Так, економічна складова також тісно пов'язана з екологічною безпекою. З одного боку, високий рівень розвитку економіки (наприклад, високий рівень ВВП на душу населення) дозволяє державі виділяти значні грошові кошти на вирішення екологічних проблем (на створення очисних споруд, екологічних лабораторій, розробку і впровадження технологій замкнутого циклу і т. д.). З іншого боку, високий рівень екологічного захисту позитивно впливає на показники економічної безпеки. Чим нижче рівень забруднення навколишнього середовища, тим краще показники здоров'я і тривалості життя населення, в тому числі працездатного, вища продуктивність праці, менша потреба в послугах охорони здоров'я [6, с. 29]. Від нормального, з точки зору очікуваного результату, функціонування воєнної безпеки залежить національна економіка. Це, зокрема, може проявлятися в тому, що у разі неефективної протидії загрозам по цьому напрямку виникає ризик посилення деструктивного впливу на ту чи іншу економічну галузь (додаткове позапланове залучення фінансових ресурсів для забезпечення воєнної безпеки, з багатьох причин перешкодження діяльності суб'єктам господарювання, пошкодження транспортних сполучень, руйнування об'єктів критичної інфраструктури, пошкодження важливих для національної економіки транспортних систем тощо);

4) динамічність. Зважаючи на значну кількість об'єктів системи економічної безпеки України, а також, доволі часто, виправдану непередбачуваність і немінучість у питанні появи та посилення негативного тиску на вітчизняний економічний сектор, виникає потреба максимально можливого оперативного реагування на такі виклики сьогодення. Наслідком чого, зазвичай, є вжиття комплексу заходів, націлених на адаптацію системи економічної безпеки держави до тих чи інших поточних складних умов;

5) розгалужена мережа взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів та зв'язків. Вказана характеристика є закономірним наслідком таких названих і розглянутих властивостей, як багаторівневність та складність досліджуваної системи. В результаті перебігу цих процесів з'являється розгалужена мережа взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, які мають спільні цілі та зв'язки, що виникають й існують під час безпосередньої діяльності щодо її реалізації. Взаємозалежність проявляється в тому, що від тієї чи іншої дії різних факторів залежить допустима модель поведінки інших суб'єктів системи економічної безпеки держави з виявлення й протидії загрозам аналізованої складової, вжиття профілактичних та інших заходів;

6) взаємозалежність системи і середовища. Неможливо оминати увагою й таку властивість, адже, як було встановлено, компетентні інституції зобов'язані реагувати на потенційно негативні, в тому числі невідворотні зміни для економічного середовища (експоненційне поширення респіраторної хвороби «COVID-19», спричиненої коронавірусом «SARS-CoV-2»

в національному та світовому масштабах, Глобальна фінансова криза 2008 року тощо), вимушено адаптуючись до нових реалій, тим самим нерідко будучи залежними від нових обставин. З іншого боку, будь-яке середовище, у певній мірі, залежить від стану економічної безпеки держави, зважаючи на те, що остання є матеріальною основою для функціонування інших складових національної безпеки, слугує підґрунтям для їх розвитку;

7) націленість на забезпечення захищеності, стійкості національної економіки та сприяння її розвитку. Вказана властивість логічно зумовлена усвідомленням потреби вжиття всіляких легальних заходів, спрямованих на комплексне забезпечення економічної безпеки України та всебічне сприяння її необхідному поступальному розвитку, визнана на конституційному рівні (ст. 17), а також підкріплена низкою законодавчих й інших нормативно-правових актів;

8) емерджентність. Н. В. Геселева стверджує, що необхідно розуміти таку характеристику системи, яка втілює уявлення про те, що єдине ціле має властивості, які не можуть бути виведені як наслідок із властивостей окремих частин [7, с. 96]. Вона є наслідком прояву як мінімум трьох факторів: 1) різкого нелінійного посилення раніше малопомітної властивості; 2) наслідком непередбачуваної біфуркації якої-небудь підсистеми; 3) наслідком рекомбінації зв'язків між елементами [8, с. 131]. Що, безумовно, не може не бути типовим для аналізованої системи, зважаючи на її складність, багатогранність, широкий спектр цілей та кола завдань і функцій.

9) наявністю структури, що типово для сучасних систем будь-якої конфігурації та принципів дії. Безумовно, в контексті системи економічної безпеки України вона доволі часто буде видозмінюватися, зважаючи на складність та широкоаспектність останньої, а також потребу оперативного трансформуватися задля результативної протидії зовнішнім і внутрішнім, насамперед новим загрозам, проте існуватиме завжди в тому чи іншому вигляді. Така структура обов'язково має забезпечувати стійкість національної економіки до широкого діапазону внутрішніх та зовнішніх загроз екзогенного й ендогенного походжень;

10) функціональність передбачає, що всі суб'єкти діють винятково за своїм призначенням, не реалізуючи при цьому невластиві їм функції під час вжиття заходів із забезпечення функціонування економічної безпеки. Вказане є типовим для України, зважаючи на базові конституційні принципи функціонування суб'єктів системи економічної безпеки держави;

11) імовірнісність. Така властивість виправдано є характерною для системи економічної безпеки будь-якої держави, що зумовлюється активними перебігом глобалізаційних економічних процесів, зростанням ролі інформаційно-комунікаційних технологій, транснаціоналізації економічної злочинності тощо, що значно підвищує вірогідність появи непередбачуваного та, можливо, неминучого реального ризику для національної економіки (кібернетична атака, внаслідок дії так званого вірусу «Ретуа», який згодом еволюціонував у «NotPetya», близько 80 % українських підприємств зазнали збитків [9], атака на банківські системи різних держав, у тому числі й України, від організованого злочинного угруповання «Carbanak» у 2014 р., що призвело до помітних фінансових збитків (сукупна втрата фінансових активів становила близько 1,2 млрд дол) [10]), скоєння економічних злочинів, у тому числі й транснаціонального характеру, непередбачуване «падіння» фондових індексів на світових ринках та його наслідки тощо). Це все у коротко-, середньо- чи довгостроковій перспективі може призвести до негативних економічних наслідків. Більше того, вказані фактори часто неможливо передбачити, що потребує оперативного вжиття заходів, спрямованих на захист економіки шляхом ефективної реалізації оновленої безпекової політики. Також неможливо передбачити всі ризики та розробити відповідні комплексні, з точки зору правового забезпечення для їх протидії, стратегічні документи, посиляючись на досвід минулого, зважаючи на стрімку зміну способів, методів існуючих загроз та динамічну появу нових;

12) ієрархічність – вказана властивість передбачає, що аналізована система може позиціонуватися як елемент вищої системи, а також те, що її елементи можуть бути складовими системи нижчих рівнів. Як відомо, економічна складова є елементом державної безпеки України, а її елементи є складовими систем нижчих рівнів (виробничої, демографічної,

енергетичної, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної, макроекономічної, продовольчої, соціальної та фінансової безпеки).

Враховуючи з'ясовані властивості системи економічної безпеки України, вбачається за доцільне виділити такі основні функції: 1) захисна; 2) стратегічна; 3) регулятивна; 4) попереджувальна (превентивна); 5) охоронна. Звернемо увагу на кожен з них як напрямів впливу на систему економічної безпеки України.

1. **Захисна.** Існування такої функції є цілком закономірним станом речей, зважаючи на те, що одним із завдань аналізованої системи є забезпечення захищеності та стійкості національної економіки відносно дії широкого спектру внутрішніх та зовнішніх загроз екзогенного й ендогенного походжень. Вказане об'єктивно передбачає необхідність вжиття комплексу санкціонованих заходів, покликаних забезпечити захист національної економіки від тих чи інших загроз. З одного боку, це передбачає безпосередню діяльність відповідних суб'єктів по лінії протидії таким чинникам (проведення слідчих дій відносно злочинних діянь в економічній сфері, ефективний судовий захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави як учасників економічних відносин тощо), а з іншого – вжиття широкого спектру різних заходів, спрямованих на побудову дієвої системи економічної безпеки України (активна відповідна науково-дослідницька робота, прийняття (затвердження) необхідних нормативно-правових актів у безпековій сфері, забезпечення сучасним технічним устаткуванням, в тому числі модернізація існуючої, підготовка кваліфікованих кадрів та ін.).

2. **Стратегічна** суттєво пов'язана з захисною функцією і має за базову мету прогнозування тенденцій розвитку, ймовірного посилення деструктивного впливу на вітчизняне економічне середовище, оцінки ризиків від дії таких чинників, а також встановлення існуючих можливостей вказаної системи для їх протидії. Також вказана функція має місце під час розробки та впровадження (легалізації) комплексу нових заходів для протидії вказаній групі загроз із точки зору усвідомлення їх ефективності та реальної можливості повноцінного застосування певними суб'єктами за різних умов. Вона знаходить своє відображення й під час виконання таких завдань, як сприяння конкурентоспроможності останньої у світовій системі господарювання, збереження досягнутого рівня прогресу, самовідтворення та сталого й збалансованого поступального розвитку, адже дає змогу попередньо оцінити доцільність вжиття тих чи інших заходів для результативного досягнення відповідних цілей.

3. **Попереджувальна (превентивна).** Вказана функція пов'язана зі стратегічною, адже в разі прогнозування настання негативних економічних наслідків від дії певного чинника в перспективі, держава може вживати превентивні заходи, націлені на мінімізацію такого тиску на економічну сферу. Типовим прикладом реалізації вказаної функції є розробка та прийняття (затвердження) актів різної юридичної сили, які формують адаптоване правове підґрунтя для результативної діяльності з забезпечення економічної безпеки України.

4. **Регулятивна.** Стосовно її значення та місця серед інших функцій для вказаної складової, можемо погодитися з точкою зору Д. Д. Буркальцевої, яка стверджує, що вона передбачає усунення загроз і забезпечення економічної безпеки за допомогою державного і ринкового механізмів, кожен з яких має свої функції, об'єкти і суб'єкти, методи і інструменти. Ринкове регулювання – об'єктивна основа нейтралізації виникаючих загроз. За допомогою цін і конкуренції економіка повертається в рівноважний стан. Цей механізм є носієм індивідуальних і групових інтересів, тоді як держава, яка представляє національні економічні інтереси, покликана координувати дії суб'єктів з урахуванням балансу їх інтересів на всіх рівнях. Характер державного регулювання може коливатися від доповнення та посилення ринкового механізму до компенсації його обмежених можливостей. Однією з його цілей є оптимізація рівня економічної безпеки національної економіки, що, в свою чергу, забезпечує рівновагу між заощадженнями й інвестиціями, макроекономічну стабільність, підтримує стійке економічне зростання, створює економічні та правові умови для функціонування економічних суб'єктів і забезпечує їх економічну безпеку [11, с. 31].

5. Охоронна. Така функція передбачає відповідну діяльність окремих державних інституцій, спрямовану на забезпечення охорони суспільних відносин у економічній сфері, тобто формування умов, гарантій, за яких певний суб'єкт може розраховувати на захист власних порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів, всляке сприяння виконанню норм законодавства щодо захисту економічної складової, позитивно впливати на її розвиток тощо. І. А. Кузнецов вказує на те, що у охоронній функції існує три відносно стійкі, самостійні сторони в реалізації: 1) охорона державного (конституційного ладу), створення необхідних умов для забезпечення повної і ефективної реалізації правових приписів усіма суб'єктами; 2) запобігання порушенню законодавства; 3) виявлення припинення вчинених правопорушень, покарання осіб, винних у порушенні законодавства [12, с. 58–59]. Так чи інакше, мова йде про створення сприятливого середовища для демонстрації можливості забезпечення захищеності та стійкості національної економіки відносно дії широкого спектру внутрішніх та зовнішніх загроз екзогенного й ендегенного походжень, а також сприяння конкурентоспроможності останньої у світовій системі господарювання, збереження досягнутого рівня прогресу, самовідтворення та сталого й збалансованого поступального розвитку.

Висновки. Отже, ключовими властивостями економічної системи України є наступні: 1) багаторівневність; 2) складність системи; 3) взаємозалежність з іншими безпековими системами; 4) динамічність; 5) розгалужена мережа взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів та зв'язків; 6) взаємозалежність системи і середовища; 7) націленість на забезпечення захищеності, стійкості національної економіки та сприяння її розвитку; 8) емерджентність; 9) наявність структури; 10) функціональність; 11) імовірність; 12) ієрархічність.

Основними ж її функціями слід вважати наступні: 1) захисна; 2) стратегічна; 3) регулятивна; 4) попереджувальна (превентивна); 5) охоронна.

Список використаних джерел:

1. Завгородня С. П. Система державного управління у сфері економічної безпеки України: теоретичний аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2016. 267 с.
2. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Донецьк, 2007. 200 с.
3. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. Київ : НІСД, 2014. 468 с.
4. Вівчар О. І. Безпека бізнесу : навч. посіб. Тернопіль : Шпак В. Б., 2019. 277 с.
5. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03; 21.04.01. Львів, 2016. 474 с.
6. Меліхова Т. О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність : монографія. Херсон : Гельветика, 2018. 632 с.
7. Геселева Н. В., Заріцька Н. М. Емерджентні властивості системи. *Бізнесінформ*, 2013. № 7. С. 93–97.
8. Гребешкова О. М. Емерджентність у стратегічному процесі підприємства. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 22. С. 129–137.
9. The MeDoc Connection. 2017. URL: <https://blog.talosintelligence.com/2017/07/the-medocconnection.html>.
10. Голованов В. Невидимые скиммеры: новое слово в мошенничестве с кредитками. URL: <https://habr.com/ru/post/363839/>.
11. Економічна безпека держави : навч.-метод. посіб. / [З. Б. Живко., О. В. Черевко, М. І. Копитко та ін.] ; за ред. З. Б. Живко. Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2019. 240 с.
12. Теорія держави та права України : підручник для курсантів та студентів вищих навч. закл. / [О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О. М. Головка та ін.] ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 436 с.

РУДЕНКО М. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент
(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)

УДК 351:63:27

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.6>

ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ФЕДЕРАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ НІМЕЧЧИНИ

В статті доведено, що адміністративно-правове забезпечення організації та діяльності федеральної поліції Німеччини відрізняється від системи Національної поліції України за кількома ключовими аспектами. По-перше, федеральна поліція Німеччини має складну структуру, яка включає поліцію федеральних земель та національні поліцейські органи, з автономією земельних структур у власних справах. Також в Німеччині існує різнорівнева система кар'єрних шляхів у поліції. Законодавча база федеральної поліції Німеччини ґрунтується на теорії поліцейського права як підгалузі публічного права, що відрізняється від підходів української системи права. Федеральна поліція Німеччини також має широкі повноваження, які включають охорону кордонів, у той час як Національна поліція України має інші особливості та функції в контексті національного законодавства та специфіки країни умовах відбиття повномасштабного російського вторгнення. З'ясовано, що організація і діяльність поліції Німеччини базується на теорії поліцейського права як підгалузі публічного права, в Україні концепція поліцейського права не отримала широкої підтримки серед науковців, наразі її положення викладаються в закладах МВС України з спеціалізованими навчаннями під назвою «Адміністративна діяльність національної поліції». Відповідно до закону про Федеральну поліцію, її основні завдання включають охорону кордонів федеральної території, запобігання загрозам безпеці на залізничних вокзалах та в аеропортах, а також захист від нападів на безпеку повітряного транспорту. Вона підпорядковується федеральному уряду та підпорядковується Федеральному міністерству внутрішніх справ, відповідає за виконання завдань щодо захисту своїх органів влади та асоціацій, захист приватних прав у межах своїх обов'язків та запобігання кримінальним правопорушенням. Може діяти на морі за межами територіальних вод, виконувати завдання у разі надзвичайних ситуацій та оборони, брати участь у міжнародних заходах та підтримувати інші федеральні органи, має право здійснювати поліцейський нагляд за кордоном, контроль транскордонного руху, запобігання загрозам безпеці в прикордонних зонах, захист залізничних об'єктів та повітряного транспорту, вживати заходів для підтримки або відновлення безпеки на борту літаків.

Ключові слова: автономія, адміністративне право, безпека, законодавство, кар'єра, контроль, кордон, національна поліція, повномасштабне російське вторгнення, поліцейський нагляд, публічне право, системи права, структура, транспорт, федеральна поліція.

Rudenko M. M. Experience in administrative and legal support of the organization and activities of the German Federal Police

The article demonstrates that the administrative-legal framework for the organization and activities of the Federal Police of Germany differs from the system of the National Police of Ukraine in several key aspects. Firstly, the Federal Police of Germany has a complex structure, which includes the police of federal states and national police agencies, with autonomy of state structures in their own affairs. Additionally, Germany operates a multi-level career system within its police force. The legislative framework of the Federal Police of Germany is based on the theory of police law as a sub-branch of public law, differing from the approaches of the Ukrainian legal system. Moreover, the Federal Police of Germany has broad powers, including border protection, whereas the National Police of Ukraine has different functions within the context of national legislation and the country's specific conditions, particularly concerning the full-scale Russian invasion. It has been determined that the organization and activities of the German police are based on the theory of police law as a sub-branch of public law, while in Ukraine, the concept of police law has not gained wide support among scholars, and its provisions are currently taught in institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under specific training conditions under the name "Administrative Activities of the National Police." According to the law on the Federal Police, its main tasks include guarding the borders of the federal territory, preventing threats to security at railway stations and airports, as well as protecting against attacks on air transport security. It is subordinated to the federal government and to the Federal Ministry of the Interior, responsible for carrying out tasks related to the protection of its authorities and associations, protecting private rights within its duties, and preventing criminal offenses. It can operate at sea outside territorial waters, carry out tasks in case of emergencies and defense, participate in international events, and support other federal agencies. It has the right to carry out police surveillance at the border, control cross-border traffic, prevent security threats in border areas, protect railway facilities and air transport, and take measures to support or restore safety on board aircraft.

Key words: *autonomy, administrative law, security, legislation, career, control, border, national police, full-scale Russian invasion, police surveillance, public law, legal systems, structure, transportation, federal police.*

Вступ. Адміністративно-правове забезпечення організації та діяльності федеральної поліції Німеччини представляє собою цінний досвід для України, оскільки Національна поліція України прагне до впровадження європейських стандартів та цінностей, спираючись на євроатлантичні прагнення українського народу. Федеральна поліція Німеччини успішно використовується як модель, що постійно розвивається.

Також додають актуальності статті аналіз сучасних викликів, які в цілому спішно вирішує федеральна поліція Німеччини, які включають практичні вимоги, наукові відкриття та загальноєвропейську координацію. Ці виклики охоплюють широкий спектр справ, таких як моніторинг телекомунікацій, розслідування ІТ злочинів, догляд за постраждалими, а також аналіз різних видів злочинів, включаючи вбивства, сексуальні злочини та політично мотивовані діяння. Особливо важливою є інтеграція як федеральної поліції так й Національної поліції України у мережу національних та міжнародних партнерських організацій для комплексного захисту свідків та ефективного боротьби зі злочинністю. Крім того, цікавим є досвід системи поліції в Німеччині, яка має на відміну від України децентралізовану структуру, що дозволяє федеральним землям мати автономію у питаннях організації та функціонування поліцейських структур.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблеми забезпечення організації та діяльності поліції в аспекті адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності МВС

Україні звертались вчені правники В. Арендар, О. Бандурка, В. Басс, С. Берлач, О. Баклан, К. Білоусова, В. Большаков, В. Вдовічен, І. Волкова, Р. Володинець, В. Галуцько, О. Горішний, В. Глуховеря, П. Діхтєвський, О. Дніпров, С. Домусчі, І. Зозуля, А. Іванишук, Р. Іерінг, О. Єщук, І. Казанчук, С. Ківалов, В. Колпаков, Я. Кондратьєв, С. Константинов, С. Короед, М. Корнієнко, І. Костенко, В. Курило, П. Куцевські, І. Куценко, Д. Лазарєв, М. Мандель, Ю. Мех, Р. Мкртчян, Є. Мойсєєв, В. Олефір, В. Опришко, Підберезних, Т. Пługатар, Ю. Римаренко, І. Савельєва, С. Сливка, С. Стеценко, І. Ткаченко, М. Уварова, О. Ульянов, Л. Б. Б. Фревель, В. Чисніков, В. Шкарупа, та ін.

Проте, безпосередньо суспільні відносини сфери предмету нашої роботи вони не аналізували. Їх наукові пошуки були зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Отже, аналіз успішного досвіду федеральної поліції Німеччини є важливим для України, оскільки він сприяє підвищенню безпеки держави, захисту прав громадян та їх інтеграції у європейський правовий простір.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права України та ФРН та діючого законодавства названих держав здійснити компаративістичну характеристику засад і вдалого досліду забезпечення організації та діяльності поліції.

Виклад основних положень. Поліція Німеччини складається з поліції федеральних земель і двох національних поліцейських органів – Федеральної поліції та Федерального відомства кримінальної поліції. Федеральні землі мають автономію в питаннях організації та функціонування своїх поліцейських структур, що визначає значні відмінності в поліцейських системах різних земель. Поліція у Німеччині підпорядковується федеральним землям, за винятком національних завдань, які виконує Федеральна поліція та Федеральне відомство кримінальної поліції. В різних землях існують відмінності у структурі поліції: у деяких землях поліція підпорядковується відділам міністерства внутрішніх справ, в інших – окремим органам. Існує трирівнева система кар'єрних шляхів у поліції: нижній рівень (основні завдання, короткий термін навчання), середній рівень (завдання під наглядом, вимагає середньої освіти та дворічного навчання) та вищий рівень (самостійна робота, вимагає вищої освіти або еквівалента) [1].

Організація і діяльність поліції Німеччини здійснюється на основі теорії поліцейського права та регуляторного права, як підгалузі публічного права [2]¹. В Україні апологетом поліцейського права був видатний український мислитель вчений правник Ю. Римаренко (9.05.1929–10.09.2006рр.) [3]². Він сформував засади та розкрив сутність вітчизняного поліцейського права. Проте, він не знайшов підтримки у більшості провідних вчених у галузі адміністративного права на сам факт існування такої підгалузі адміністративного права України [4]. В сучасних умовах розроблені положення Ю. Римаренко викладаються в закладах МВС України зі специфічними умовами навчання під назвою «Адміністративна діяльність національної поліції» [5]. Однак на доктринальному рівні продовжується наукова дискусія. Так вітчизняні вчені, в узагальненні І. Савельєвої доводять, що поліцейське право це соціально-правова категорія представляє собою регулятивно-охоронну систему, яка володіє реальною можливістю управляти діями індивідуальних і колективних суб'єктів права, узгоджуючи суперечливі погляди особистого, корпоративного і загальносоціального характеру, підпорядковуючи ці інтереси єдиній волі за допомогою переконання або примусу. Воно є об'єктивною реальністю що регулює суспільні відносини у сфері охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, як сукупність адміністративно-правових норм, що виникають під час діяльності органів внутрішніх справ України [6].

---

¹ Die Rechtsgebiete im deutschen Recht. *RECHT-IM-TOURISMUS*. 2023. <https://www.recht-im-tourismus.de/Ausbild/Lektion11Rechtsgeb.html>

² Римаренко Ю. Антологія міжнародного поліцейського права: (Історія. Предмет. Методи. Норми. Класифікація) у 2-х т. Том 1: Від камералістики до поліцейстики, // КНУВС. НЮА України, ДДУВС, ХНУВС, Акад.пол. ФРН, Акад.управ. МВС РФ, СПб Ун-т МВС РФ, Між.поліц.асоціація, Фонд ім. Г. Зайделя Під заг. ред. Ю.І.Римаренка, В.В.Коваленка, В.Я.Тация, О.М.Джужі та ін.. Херсон: 2010 р. 723 с.

Повертаючись до аналізу організації поліції в Німеччині слід зазначити, що в деяких землях, як Північний Рейн-Вестфалія, застосовується дворівнева система без нижнього рівня. Відбуваються постійні реформи, спрямовані на модернізацію та покращення роботи поліції, наприклад, впровадження моделі "New Public Management", яка включає децентралізацію ресурсів, бюджетування, угоди про цілі, контроль результатів та постійне удосконалення управлінських процесів. Значна увага приділяється інтеграції жінок та осіб з іммігрантським походженням до складу поліції, що сприяє більшій різноманітності та покращенню сприйняття поліції громадянами. Поліцейські завдання виконуються на рівні районних поліцейських управлінь або великих поліцейських комісаріатів, які можуть відповідати за різні регіони та специфічні завдання, такі як технічне обслуговування чи підготовка кадрів. Значна увага приділяється співпраці між різними рівнями поліції та іншими державними структурами, а також з міжнародними організаціями, такими як Європол, для боротьби з організованою злочинністю та тероризмом. Ці основні засади та принципи організації забезпечують функціонування поліції ФРН як системи, яка адаптується до змін у суспільстві та викликів, пов'язаних із безпекою [1].

При цьому федеральна поліція Німеччини має обмежені, але специфічні повноваження, що відрізняють її від поліції федеральних земель. Відповідно до Закону про Федеральну поліцію, її основні завдання включають охорону кордонів федеральної території, запобігання загрозам безпеці на залізничних вокзалах та в аеропортах, а також захист від нападів на безпеку повітряного транспорту. В рамках своєї компетенції федеральна поліція також забезпечує правопорядок і запобігає загрозам. Для виконання цих завдань вона має широке повноваження щодо збору та обробки даних³. Як сама себе позиціонує редакція офіційного вебсату Федеральної поліції ФРН, з приблизно 40 тис. співробітників, понад 35 тис. є висококваліфіковані. Федеральна поліція є надзвичайно ефективною поліцейською службою, яка відіграє важливу роль у підтримці внутрішньої безпеки у Федеративній Республіці Німеччина та Європі [8].

Законом про федеральну поліцію визначено, що вона підпорядкована федеральному уряду та керування Федеральним міністерством внутрішніх справ. Федеральна поліція Німеччини відповідає за виконання завдань, визначених законом, включаючи захист своїх органів влади та асоціацій, захист приватних прав у межах своїх обов'язків та запобігання кримінальним правопорушенням. Вона діє за погодженням з іншими федеральними органами чи органами штату, якщо це необхідно через неминучу небезпеку. Вона захищає федеральні конституційні органи та міністерства. Федеральна поліція може діяти на морі за межами територіальних вод, виконувати завдання у разі надзвичайних ситуацій та оборони, брати участь у міжнародних заходах та підтримувати інші федеральні органи. Повноваження федеральної поліції Німеччини включають зобов'язання здійснення необхідних заходів для запобігання майській небезпеці. Вона має право здійснювати поліцейський нагляд за кордоном, контроль транскордонного руху, запобігання загрозам безпеці в прикордонних зонах, захист залізничних об'єктів та повітряного транспорту. Федеральна поліція може вживати заходів для підтримки або відновлення безпеки на борту літаків. Вона може проводити заходи на морі за межами територіальних вод, виконувати завдання у випадках надзвичайних ситуацій та оборони, діяти за кордоном у рамках міжнародних заходів, підтримувати інші федеральні органи та допомагати країнам у випадках особливої важливості. Федеральна поліція має повноваження розслідувати та переслідувати кримінальні злочини, вживати заходів для запобігання адміністративним правопорушенням і використовувати відповідні повноваження для виконання своїх завдань [9].

Прикладами правоохоронної діяльності федеральної поліції Німеччини є наступні факти правоохоронної діяльності висвітлені в її прес-релізах. Так, Магдебурзі поліцейськими було вилучено кишеньковий ніж, газовий пістолет і перцевий балончик, а також проведено успішний громадський пошук злодія килимів. У Міттенвальді заарештовано

³ The German Federal Police. BFDI. 2023. <https://www.bfdi.bund.de/EN/Buerger/Inhalte/Polizei-Strafjustiz/National/Bundespolizei.html>

румунського водія за контрабанду восьми мігрантів, а в Ліндау вилучено три ножі у бездомного чоловіка. У Гамбурзі, Ганновері, Бад-Бентгайм та Бунде Федеральна поліція забезпечувала безпеку під час Чемпіонату Європи з футболу 2024 року. У Бремені федеральна поліція розшукує свідків у справі викрадення артефакту. Також вона на автобані 57 у місті Гох заарештовано 64-річного чоловіка під час внутрішнього прикордонного контролю. У Вайль-на-Рейні було затримано 26-річного чоловіка, який намагався в'їхати до Німеччини, попри заборону. У Тюбінгені затриманий мандрівник який безпідставно скористався екстремим гальмом в поїзді. В Ахені співробітниками федеральної поліції було виконано європейський ордер на арешт. Ці приклади ілюструють широту та важливість завдань Федеральної поліції Німеччини у забезпеченні громадської безпеки, контролі на кордонах, розслідуванні кримінальних справ та підтримці правопорядку в країні [10].

Охорона кордону є одним із перших завдань Федеральної поліції Німеччини, якщо федеральні землі за згодою з федеральним урядом не здійснюють охорону кордону власними силами. Це завдання включає поліцейський нагляд за кордоном, контроль транскордонного руху, перевірку документів на перетин кордону, дозвіл на перетин кордону, прикордонний обшук як елемент поліцейської превентивної тактики та захист від небезпек, пов'язаних з перетином кордону, в прикордонній зоні на глибину до 30 кілометрів [11].

Хоча боротьба із злочинністю не є першим завданням федеральної поліції Німеччини, проте вона виконує вагомую роботу у цій сфері щодо таких злочинів, як шахрайство та пошкодження майна, організовану злочинність, контрабанда, підробка документів, а також злочинів угруповань у комерційній сфері. Для виконання цих завдань федеральна поліція застосовує масштабні заходи, включаючи, аналітичну роботу, розшук злочинців, проведення обшуків, спостереження та розвідувальні заходи, часто у віртуальному просторі. Ці заходи проводяться у рамках так званої «першої атаки», після чого активізуються слідчі служби, мобільні розшукові підрозділи та експертизи. Федеральна поліція також використовує власні криміналістичні технології. Притягненням до кримінальної відповідальності за злочини невеликого та середнього розміру займається шістьдесят одне слідче управління в регіонах, тоді як фахівці з розслідування справ про тяжкі та організовані злочини працюють у дев'яти федеральних відділах поліції по боротьбі зі злочинністю [12].

Федеральна надає підтримку федеральним і земельним органам влади у виконанні їхніх завдань на їх запити. Вона може надати ресурси для розслідування важких та резонансних злочинів, персонал або підтримку в обмін інформацією та даними. Вона також допомагає поліції земель у підтримці чи відновленні громадської безпеки та порядку, під час стихійних лих або серйозних аварій, або загрози демократичному громадському порядку. Спецназ федеральної поліції співпрацює з різних федеральних органів співпрацює в організаціях які займаються питаннями нерозповсюдження хімічною, біологічною, радіологічною та ядерною зброєю, обороною держави радіаційним захистом [13].

Отже, досвід адміністративного-правового забезпечення організації та діяльності федеральної поліції Німеччини у порівнянні з вітчизняними реаліями свідчить про наступне:

- поліція Німеччини складається з поліції федеральних земель та двох національних поліцейських органів. Федеральні землі мають автономію в організації своїх поліцейських структур, що призводить до значних відмінностей у системах поліції різних земель, існує трирівнева система кар'єрних шляхів у поліції: нижній, середній та вищий рівні, які різняться завданнями та вимогами до освіти;
- організація і діяльність поліції Німеччини базується на теорії поліцейського права як підгалузі публічного права, в Україні концепція поліцейського права не отримала широкої підтримки серед науковців, наразі її положення викладаються в закладах МВС України з специфічними умовами навчання під назвою «Адміністративна діяльність національної поліції»;
- відповідно до закону про Федеральну поліцію, її основні завдання включають охорону кордонів федеральної території, запобігання загрозам безпеці на залізничних вокзалах та в аеропортах, а також захист від нападів на безпеку повітряного транспорту;

– підпорядковується федеральному уряду та підпорядковується Федеральному міністерству внутрішніх справ, відповідає за виконання завдань щодо захисту своїх органів влади та асоціацій, захист приватних прав у межах своїх обов'язків та запобігання кримінальним правопорушенням;

– може діяти на морі за межами територіальних вод, виконувати завдання у разі надзвичайних ситуацій та оборони, брати участь у міжнародних заходах та підтримувати інші федеральні органи, має право здійснювати поліцейський нагляд за кордоном, контроль транскордонного руху, запобігання загрозам безпеці в прикордонних зонах, захист залізничних об'єктів та повітряного транспорту, вживати заходів для підтримки або відновлення безпеки на борту літаків;

– має повноваження розслідувати та переслідувати кримінальні злочини, вживати заходів для запобігання адміністративним правопорушенням і використовувати відповідні повноваження для виконання своїх завдань;

– приклади правоохоронної діяльності федеральної поліції Німеччини ілюструють різноманітні аспекти їхньої роботи в забезпеченні громадської безпеки та збереженні правопорядку. Вони включають вилучення зброї та наркотиків, арешти контрабандистів і злочинців, забезпечення безпеки під час масових заходів та розшук злочинців;

– одним із первинних завдань федеральної поліції Німеччини є охорона кордону, включаючи нагляд, контроль руху та документів, обшуки та захист в прикордонній зоні до 30 км глибиною;

– веде боротьбу з широким спектром злочинності, таким як шахрайство, контрабанда та організована злочинність, застосовуючи різноманітні методи, включаючи аналітичну роботу, розшук злочинців, обшуки та спостереження, нерідко в онлайн-середовищі;

– надає підтримку федеральним і земельним органам влади у виконанні завдань, таких як розслідування злочинів та підтримка громадської безпеки під час кризових ситуацій, здійснює співпрацю з іншими організаціями у сфері захисту від небезпек, пов'язаних з хімічною, біологічною, радіологічною та ядерною зброєю.

Отже, адміністративно-правове забезпечення організації та діяльності федеральної поліції Німеччини відрізняється від системи Національної поліції України за кількома ключовими аспектами. По-перше, федеральна поліція Німеччини має складну структуру, яка включає поліцію федеральних земель та національні поліцейські органи, з автономією земельних структур у власних справах. Також в Німеччині існує різноманітна система кар'єрних шляхів у поліції. Законодавча база федеральної поліції Німеччини ґрунтується на теорії поліцейського права як підгалузі публічного права, що відрізняється від підходів української системи права. Федеральна поліція Німеччини також має широкі повноваження, які включають охорону кордонів, у той час як Національна поліція України має інші особливості та функції в контексті національного законодавства та специфіки країни у умовах відбиття повномасштабного російського вторгнення.

Список використаних джерел:

1. Frevel B., Kuschewski P. Police Organization and Police Reform in Germany: The Case of North Rhine-Westphalia. University of Applied Sciences of Public Administration in North Rhine-Westphalia, German Police University. 2009. URL: <http://epa-journal.eu/download/3.-police-organization-and-police-reform-in-germany-the-case-of-north-rhine-westphalia.pdf>

2. Die Rechtsgebiete im deutschen Recht. *RECHT-IM-TOURISMUS*. 2023. URL: <https://www.recht-im-tourismus.de/Ausbild/Lektion1IRechtsgeb.html>

3. Римаренко Ю. Антологія міжнародного поліцейського права: (Історія. Предмет. Методи. Норми. Класифікація) у 2-х т. Том 1: Від камералістики до поліцейстики. КНУВС. НЮА України, ДДУВС, ХНУВС, Акад.пол. ФРН, Акад.управ. МВС РФ, СПб Ун-т МВС РФ, Між.поліц.асоціація, Фонд ім. Г. Зайделя Під заг. ред. Ю.І.Римаренка, В.В.Коваленка, В.Я.Тація, О.М. Джужі та ін.. Херсон: 2010. 723 с.

4. Чисніков В., Плугатар Т. Академік Юрій Іванович Римаренко вчений зі світовим ім'ям (до 90 річчя з дня народження). Наука і Правоохоронна. 2019. URL: https://naukaip-ravoohorona.com/journal/ukr/2019_3/4.pdf
5. Адміністративна діяльність Національної поліції: навч. посібник / Кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., засл. юрист України В.А. Глуховець. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 248 с.
6. Савельєва І. В. *Наукові* підходи до визначення поняття та категорій поліцейського права в Україні. Lex Portus. 2017. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewbyfileid/174453.pdf>
7. The German Federal Police. BFDI. 2023. URL: <https://www.bfdi.bund.de/EN/Buerger/Inhalte/Polizei-Strafjustiz/National/Bundespolizei.html>
8. The Federal Police. 2023. URL: <https://www.bmi.bund.de/EN/topics/security/federal-police/federal-police.html>
9. Gesetz über die Bundespolizei (BPolG, 1994). Das Bundesministerium der Justiz. 2023. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgsg_1994/BJNR297900994.html
10. Aktuelle Pressemitteilungen der Bundespolizei. BUNDESPOLIZEI. 2024. URL: https://www.bundespolizei.de/Web/DE/Service/Presse/02Pressemitteilungen/aktuellePressemitteilungen_node.html
11. Grenzschutz. URL: https://www.bundespolizei.de/Web/DE/03Unsere-Aufgaben/01Grenzschutz/grenzschutz_node.html
12. Kriminalitätsbekämpfung. 2024. URL: https://www.bundespolizei.de/Web/DE/03Unsere-Aufgaben/08Kriminalitaetsbekaempfung/kriminalitaetsbekaempfung_node.html
13. Polizeiliche Unterstützung der Bundesländer und behörden. BUNDESPOLIZEI. 2024. URL: https://www.bundespolizei.de/Web/DE/03Unsere-Aufgaben/09Polizeiliche-Unterstuetzung-der-Bundeslaender-und-behoerden/Polizeiliche-Unterstuetzung-der-Bundeslaender-und-behoerden_node.html

ФЕЛІК О. В.,

доктор філософії у галузі «Право»,

докторант

*(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

УДК 342.953

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.7>**СУТНІСТЬ ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ**

У статті з'ясовано сутнісні характеристики інструментів публічного адміністрування на сучасному етапі розвитку українського суспільства та держави в умовах повномасштабного російського терористичного вторгнення та євроатлантичних прагнень українського народу. Доведено, що інструменти публічного адміністрування мають таку юридичну природу, яка забезпечує їхню легітимність та законність відповідно до принципу верховенства права. Вони використовуються в межах компетенції адміністративних органів відповідно до чинного законодавства і слугують засобом правового врегулювання суспільних відносин. Вони є зовнішнім виразом адміністративної діяльності адміністративних органів. Інструменти використовуються виключно для досягнення публічних інтересів (не приватних, не відомчих), забезпечення правопорядку та реалізації державної політики. Інструменти публічного адміністрування безпосередньо впливають на суспільні процеси, сприяючи забезпеченню публічного адміністрування. Інструменти публічного адміністрування відзначаються здатністю до адаптації та гнучкості до викликів у сфері суспільних відносин. Вони можуть змінюватися залежно від потреб суспільства та держави, що дозволяє адміністративним органам оперативно реагувати на виклики часу, такі як кризи, війни або інші надзвичайні ситуації. За їхньою допомогою забезпечується прозорість та підзвітність адміністративних органів. Вони сприяють відкритості процесу прийняття управлінських рішень та контролю з боку громадськості, що підвищує рівень довіри до державних інституцій. Інструменти публічного адміністрування мають багатофункціональний характер, оскільки їх застосування дозволяє вирішувати різноманітні питання публічного адміністрування. Вони спрямовані на забезпечення ефективності публічного адміністрування, виконання правових норм та захист прав і свобод громадян.

Ключові слова: адміністративний орган, верховенство права, держава, ефективність, захист права і свободи громадянина, юридична природа, компетенція, легітимність, правова норма, правове врегулювання, публічне адміністрування, публічний інтерес, прозорість та підзвітність, суспільні відносини, українське суспільство.

Felyk O. V. The essence of public administration tools in Ukraine

The article clarifies the essential characteristics of public administration tools at the current stage of development of Ukrainian society and the state in the context of the full-scale Russian terrorist invasion and the Euro-Atlantic aspirations of the Ukrainian people. It has been proven that public administration tools have such a legal nature that ensures their legitimacy and legality in accordance with the principle of the rule of law. They are used within the competence of administrative bodies according

to current legislation and serve as a means of legal regulation of social relations. They are an external expression of the administrative activities of administrative bodies. The tools are used exclusively to achieve public (not private, not departmental) interests, ensure public order, and implement state policy. Public administration tools directly influence social processes, contributing to the provision of public administration. Public administration tools are distinguished by their ability to adapt and flexibility to challenges in the field of social relations. They can change depending on the needs of society and the state, allowing administrative bodies to promptly respond to the challenges of the time, such as crises, wars, or other emergencies. With their help, transparency and accountability of administrative bodies are ensured. They contribute to the openness of the decision-making process and public control, which increases the level of trust in state institutions. Public administration tools are multifunctional in nature, as their use allows solving various public administration issues. They are aimed at ensuring the effectiveness of public administration, compliance with legal norms, and protecting the rights and freedoms of citizens.

Key words: *administrative body, competence, effectiveness, legitimacy, legal norm, legal regulation, protection of rights and freedoms of citizens, public administration, public interest, rule of law, social relations, state, transparency and accountability, Ukrainian society.*

Вступ. В умовах повномасштабного російського терористичного вторгнення та євро-атлантичних прагнень українського народу виникає потреба перегляду теорії та практики публічного адміністрування. Принципи адміністративного права, зокрема верховенство права та належне врядування, залишаються актуальними та є основою для забезпечення прав і свобод громадян, а також реалізації публічних інтересів держави. Однак для того, щоб ці принципи ефективно впливали на правозастосування та захист законних інтересів громадян, адміністративні органи повинні мати в своєму розпорядженні ефективні інструменти для досягнення поставлених перед ними завдань.

В останні десятиліття українська наука у галузі адміністративного права досягла успіхів у сфері публічного адміністрування, проте ще зарано говорити про повну завершеність системи теоретичних засад та високу ефективність практичної діяльності адміністративних органів. Постійно виявляється теоретичні лагуни та практичні проблем, які потребують подальшого наукового аналізу та нормативно-правового вдосконалення.

Актуальність наукових досліджень у цій сфері полягає в необхідності розробки сучасних підходів до інструментів публічного адміністрування, які б відповідали реаліям та потребам сучасного суспільства. Без належного наукового обґрунтування та правової регламентації неможливо забезпечити ефективність правозастосування та оптимальне використання адміністративних інструментів в умовах глобальних викликів.

Аналіз останніх досліджень. До проблематики інструментів публічного адміністрування в Україні звертали свою увагу вчені у адміністративного права серед них І. Андрушков, В. Бевзенко, В. Галуцько, П. Діхтієвський, І. Долуда, О. Гулак, М. Жуков, Т. Кравцова, А. Ліжєвський, О. Махмурова-Дишлюк, Р. Мельник, О. Мілієнко, Н. Петрова, Ю. Ромашов та ін. Проте комплексного аналізу аналізовані нами проблематики умовах сьогодення, вони не здійснювали, а зосередила свої наукові зусилля найбільш загальних чи спеціальних наукових викликах.

Мета статті полягає в тому щоб на аналізі теорія адміністративного, доктринальних підходів до цієї проблематики вчених у галузі адміністративного права, діючого законодавства з'ясувати сутність інструментів публічного адміністрування в Україні.

Виклад основних положень. Українські енциклопедичні знання доводять, що «інструмент» це знаряддя для праці, що використовується для виконання певних завдань у різних галузях діяльності. В першому значенні слово означає конкретні знаряддя, які

допомагають виконувати фізичну роботу, наприклад, хірургічні інструменти або будівельні. Друге значення охоплює сукупність знарядь, тобто збірне поняття для позначення різних інструментів в комплексі. Третє значення стосується музичних інструментів, які використовуються для виконання музики [1]. Для нашого аналізу найбільш слушним є друге енциклопедичне розуміння категорійного змісту «інструмент», яке буде нами взято за основу для подальшого аналізу.

У вітчизняній юридичній літературі категорію «інструменти публічного адміністрування» увів в науковий обіг професор Р. Мельник, який доводить, що інструменти публічного адміністрування включають різноманітні механізми, що забезпечують належне функціонування публічної адміністрації. На погляд вченого них відносяться підзаконні нормативні акти, адміністративні акти адміністративні договори та ін. Нормативні акти є головним інструментом регулювання суспільних відносин, який видається публічною адміністрацією та має обов'язкову юридичну силу. Адміністративні акти характеризуються як індивідуальні рішення, що стосуються прав та обов'язків окремих осіб або груп. Адміністративні договори – це угоди між адміністративними органами або між адміністрацією та фізичними або юридичними особами для вирішення публічних завдань [2]. Зазначений підхід був сформульований Р. Мельником з безпосереднім урахуванням теорії адміністративного права Німеччини. Виходячи з засад наукових поглядів класика Німецького адміністративного права Отто Майєра, що публічне адміністрування, або адміністративна діяльність це діяльністю держави або іншого органу публічної адміністрації, що відмежовується від законодавчої, судової або політичної урядової діяльності. Публічне адміністрування є частиною виконавчої влади, що відповідає за виконання державних завдань, будучи адміністративною складовою цієї гілки влади [3].

За десятиліття, що пройшло з того часу зазначений підхід до розуміння адміністративного права та динаміки їх правозастосування був визнаний українською науковою спільнотою. В науковій літературі з адміністративного права видано декілька наукових праць щодо цієї проблематики. Звернемося до їх положень. Як пишуть Т. Кравцова, Н. Петрова інструменти публічного адміністрування це засоби та методи, що використовуються суб'єктами публічної адміністрації для досягнення публічних інтересів і реалізації адміністративних функцій. Вони охоплюють різноманітні юридичні та організаційні механізми, спрямовані на регулювання суспільних відносин. Основні інструменти публічного адміністрування включають нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, плани та фактичні дії. Ці інструменти забезпечують чітке виконання функцій держави, контроль за дотриманням правових норм та прозорість в управлінських процесах [4].

О. Махмурова-Дишлюк доводить науковій спільноті, що інструменти публічного адміністрування це сукупність юридичних і організаційних знарядь, за допомогою яких суб'єкти публічної адміністрації виконують свої функції у межах визначеної законом компетенції для забезпечення прав і свобод громадян, а також реалізації публічного інтересу. Ці інструменти охоплюють правові та організаційно-правові дії, що спрямовані на досягнення публічних цілей і забезпечення належного функціонування адміністративних процесів. На думку вченої основними інструментами публічного адміністрування є нормативно-правові акти, що встановлюють норми права, деталізують законодавчі положення і формують правову основу для реалізації адміністративних функцій. Адміністративні акти, як індивідуальні рішення суб'єктів публічної адміністрації, що стосуються конкретних осіб, об'єктів або ситуацій і мають на меті регулювання конкретних адміністративно-правових відносин. Адміністративні договори є угодами між публічними органами або між органами та приватними особами, які стосуються реалізації публічних завдань або прав і обов'язків. Фактичні дії, які адміністративними діями, що не змінюють правовий статус або правовідносини, але є важливими для досягнення адміністративних цілей, наприклад, інформування населення, перевірки, моніторинг тощо. Електронне врядування є сучасним інструментом, що забезпечує цифровізацію адміністративних процесів і полегшує доступ громадян до публічних послуг через електронні платформи [5]. На думку, Ю. Ромашов інструменти публічного

адміністрування це засоби і методи, за допомогою яких суб'єкти публічної адміністрації здійснюють свою діяльність для досягнення публічних цілей і забезпечення ефективного функціонування публічних послуг. Вони охоплюють такі складові, як нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, плани та фактичні дії. Кожен із цих інструментів має свою специфіку і використовується залежно від мети, компетенцій суб'єктів публічної адміністрації та умов правового регулювання. Основними характеристиками цих інструментів є їхня здатність забезпечувати ефективне виконання адміністративних функцій, сприяти досягненню публічних інтересів і забезпечувати контроль за виконанням норм законодавства [6].

А. Андрушков вважає, що зміст інструментів публічного адміністрування полягає у сукупності засобів, методів і механізмів, за допомогою яких публічна адміністрація виконує свої завдання та реалізує публічні інтереси. До основних інструментів належать нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, плани та фактичні дії. Нормативні акти є джерелами права і встановлюють загальні правила поведінки, тоді як адміністративні акти спрямовані на вирішення конкретних питань. Адміністративні договори використовуються для регулювання взаємовідносин у публічній сфері, а плани визначають стратегії й напрями діяльності. Фактичні дії, такі як контроль або моніторинг, забезпечують практичну реалізацію адміністративних рішень [7]. О. Мілієнко доводить, що зміст інструментів публічного адміністрування полягає в сукупності засобів і методів, які використовуються для ефективної реалізації функцій публічної адміністрації. Основними інструментами публічного адміністрування є нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, акти-дії та акти-плани. Нормативні акти регулюють загальні правила поведінки та створюють правові норми, адміністративні акти спрямовані на вирішення конкретних ситуацій, а адміністративні договори визначають зобов'язання та права сторін у публічних правовідносинах. Акти-дії передбачають вчинення конкретних дій суб'єктами адміністрації, а акти-плани визначають стратегії й завдання для досягнення певних результатів у майбутньому. Інструменти публічного адміністрування забезпечують баланс між публічним інтересом і правами осіб, сприяють прозорості та ефективності державного управління [8].

А. Ліжевський доводить, що зміст інструментів публічного адміністрування полягає в сукупності засобів і методів, що забезпечують ефективну реалізацію функцій державних органів і суб'єктів публічної адміністрації. До основних інструментів публічного адміністрування належать нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, акти-дії, акти-плани, а також інші форми публічно-правової діяльності. Нормативні акти визначають загальні правила і створюють норми, адміністративні акти вирішують конкретні ситуації, адміністративні договори врегульовують відносини між публічними і приватними суб'єктами, акти-дії передбачають конкретні дії, а акти-плани визначають стратегії і цілі для майбутнього розвитку [9].

М. Жуков доводить, що публічне адміністрування включає в себе сукупність інструментів, форм та методів, за допомогою яких органи публічної влади здійснюють управління суспільними процесами та забезпечують дотримання законодавства. Основними інструментами публічного адміністрування є нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, адміністративні акти-дії та акти-плани, які мають юридичне значення та наслідки для суб'єктів правовідносин. Водночас, публічне адміністрування охоплює як правові, так і неправові форми діяльності. До правових форм М. Жуков відносить такі дії, які породжують юридичні наслідки, як-от видання нормативних та індивідуальних актів управління, укладання адміністративних договорів, застосування примусових заходів. Неправові форми не мають безпосереднього юридичного значення та використовуються для організації і виконання управлінських функцій, наприклад, проведення нарад, обговорень, організація перевірок та інші [10].

І. Долуда пише у своїй статті, що інструменти публічного адміністрування є зовнішнім виразом адміністративної діяльності суб'єктів публічної влади, спрямованої

на досягнення публічного інтересу. Вони охоплюють широкий спектр заходів, які реалізуються відповідно до закону та компетенції адміністративних органів. До основних інструментів публічного адміністрування належать видання нормативно-правових актів, прийняття індивідуальних адміністративних актів, укладення адміністративних договорів, застосування методів адміністративного примусу, контроль і нагляд за дотриманням законодавства, а також матеріально-технічні операції. Інструменти публічного адміністрування є ефективними засобами забезпечення публічного порядку та дотримання прав і свобод громадян [11]. Ю. Гнатишин вважає, що інструменти публічного адміністрування представляють собою форми та засоби діяльності органів публічної влади, що спрямовані на реалізацію управлінських функцій з метою забезпечення публічного інтересу. До таких інструментів належать нормативно-правові акти, адміністративні акти, адміністративні договори, фактичні дії, плани, а також контрольні та наглядові дії. Інструменти публічного адміністрування виконують важливу роль у правовому регулюванні відносин між державою та суспільством, забезпечуючи ефективність управлінської діяльності та відповідність її законодавчим нормам [12].

В умовах сьогодення найбільш повно сутність інструментів публічного адміністрування розкрив професор В. Галунько, який доводить, що інструменти публічного адміністрування це комплекс адміністративно-правових заходів, які використовують суб'єкти публічної адміністрації для забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та реалізації публічного інтересу. Вони є зовнішнім виразом адміністративної діяльності та правової динаміки публічного адміністрування. Ключовими ознаками інструментів є їх залежність від компетенції адміністративного органу, а також адаптація до специфіки мети та об'єкта впливу. Слушно вчений доводить, що види інструментів публічного адміністрування не є сталою конструкцією спеціальними законами та підзаконними нормативними актами можуть бути визначені й інші види інструментів публічного адміністрування. У процесі розвитку публічного адміністрування можуть виникати нові й скасовуватися застарілі інструменти публічного адміністрування [13].

Одним з таких інструментів публічного адміністрування, який став головним в умовах сьогодення, є правовий режим воєнного стану. Як комплексний системний інструмент публічного адміністрування, який охоплює практично усі сфери українського суспільства в умовах відбиття повномасштабного російського терористичного вторгнення в Україну. Сутність правового режиму воєнного стану полягає в тому, що це особливий правовий режим, який вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, загрози нападу або небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності України. Воєнний стан надає відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування необхідні повноваження для захисту держави, забезпечення національної безпеки та відсічі збройної агресії. Правовий режим воєнного стану передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян та прав юридичних осіб (тільки тих із них, які не виписані в Конституції України, як такі, що не можуть бути обмеженими в умовах воєнного стану) із зазначенням строку таких обмежень [14].

Висновки. Отже, сутнісні характеристики інструментів публічного адміністрування полягають у наступному:

По-перше, інструменти публічного адміністрування мають правову природу, що забезпечує їхню легітимність та законність. Вони використовуються в межах компетенції адміністративних органів відповідно до чинного законодавства і слугують засобом правового врегулювання суспільних відносин.

По-друге, ці інструменти є зовнішнім виразом адміністративної діяльності адміністративних органів. Вони використовуються виключно для досягнення публічних інтересів, забезпечення правопорядку та реалізації державної політики. Інструменти публічного адміністрування безпосередньо впливають на суспільні процеси, сприяючи забезпеченню публічного адміністрування.

По-третє, інструменти публічного адміністрування відзначаються здатністю до адаптації та гнучкості до викликів у сфері суспільних відносин. Вони можуть змінюватися залежно від потреб суспільства та держави, що дозволяє адміністративним органам оперативно реагувати на виклики часу, такі як кризи, війни або інші надзвичайні ситуації.

По-четверте, інструменти публічного адміністрування забезпечують прозорість та підзвітність адміністративних органів. Вони сприяють відкритості процесу прийняття управлінських рішень та контролю з боку громадськості, що підвищує рівень довіри до державних інституцій.

По-п'яте, інструменти публічного адміністрування мають багатофункціональний характер, оскільки їх застосування дозволяє вирішувати різноманітні питання публічного адміністрування. Вони спрямовані на забезпечення ефективності публічного адміністрування, виконання правових норм та захист прав і свобод громадян.

Список використаних джерел:

1. Інструмент. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 336. 2024. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?sword=%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82>
2. Мельник Р. Інструменти публічного адміністрування. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / За заг. ред. Р. С. Мельника. Київ: Ваіте, 2014. 376 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/c/358156.pdf>
3. Mayer, O. Deutsches Verwaltungsrecht. Erster Band. Leipzig: Duncker & Humblot, 1895. 2024. URL: https://www.deustextarchiv.de/book/view/mayer_verwaltungsrecht01_1895?p=9
4. Кравцова Т.М., Петрова Н.О. Інструменти публічного адміністрування у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). Ч. 2. С. 81-84. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-2/15>
5. Махмурова-Дишлюк О. П. Поняття інструментів публічного адміністрування у сфері адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права. Збірник наукових праць*. 2020. Випуск 3. С. 40-45.
6. Ромашов Ю. С. Інструменти публічного адміністрування кадрового забезпечення Національної поліції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3(28), Том 2. С. 103-106. DOI: [https://doi.org/10.32837/руув.v2i3\(28\).368](https://doi.org/10.32837/руув.v2i3(28).368)
7. Андрушков І. А. Інструменти публічного адміністрування. Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет конференції "Стан та перспективи розвитку адміністративного права України", 20 жовтня 2023 р. Одеса: ОДУВС. 2023. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d84a99cb-eaae-4e07-8cf1-d45e976a8435/content>
8. Мілієнко О. А. Акти-дії та акти-плани як інструменти здійснення публічного адміністрування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 2(27). том 2. С. 52-56.
9. Ліжевський А. Л. Публічне адміністрування у сфері соціального захисту населення: інституційно-змістовна характеристика. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2021. № 13, том 2. С. 118-122. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2021.13.2.16>
10. Жуков М.С. Форми та методи адміністративно-правового регулювання чи інструменти діяльності публічної адміністрації: порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 215-218. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/55>
11. Долуда І. І. Інструменти публічного адміністрування експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 28. С. 90-94. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.12>
12. Гнатишин Ю. О. Поняття, значення та ознаки фактичних дій як інструментів діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Збірник наукових матеріалів СХХ міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Пріоритетні вектори розвитку науки під час воєн-

ного стану». Львів, 2023. С. 25-33. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/Lviv_060323.pdf#page=25.

13. Галунько В. Юридична природа інструментів. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Гулак та ін.; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. URL: <https://www.ssaals.com.ua/wp-content/uploads/Administratyvne-pravo-TOM-1.pdf>

14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28, ст. 250

ЦИВІЛІСТИКА

ГАЙДУК К. Ю.,
здобувач PhD кафедри цивільного права
(Запорізький національний університет)

УДК 349.6:355.01(477:470-651.1)«2022/2024»
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.8>

ЗАХИСТ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ ВІД ПОРУШЕНЬ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу особливостей правового захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля внаслідок порушень збройною агресією РФ проти України. В статті автор виходить з методологічного підходу правового захисту нормативного закріплення права, що не виключає захисту природних прав людини, які не набули своєї формалізації. Доведено, що і здійснення, і захист суб'єктивного права мають ґрунтуватися на чіткій конкретизації змісту відповідного права задля усвідомленого його здійснення і захисту, який має бути нормативно визначеним, адже йдеться про правомочності суб'єкта, їх об'єм та межі здійснення. Обґрунтовано, що право на безпечне для життя і здоров'я довкілля є особистим немайновим правом особи, а його зміст було розширено з часів прийняття ЦК України і конкретизовано в ст. 293 ЦК України, зокрема, було включено право на безпечні продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту), належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо. Відсутність вичерпності переліку кола відносин дозволила зробити висновок про дозрілість наукового підходу розуміння досліджуваного права як одного із структурних складових права на безпеку, а категорія «довкілля» вийшла за межі категорії «навколишнього природного середовища». Такий підхід потребує нормативного закріплення. В статті, зокрема, розглядається порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля на прикладі руйнування греблі Каховської ГЕС. Автор обґрунтовує, що підставою для захисту порушеного права є факт його порушення. Наявність же матеріальної чи моральної шкоди є підставою для їх відшкодування чи компенсації, що є лише одним із можливих способів захисту порушеного права, закріплених ст. 16 ЦК України. На основі аналізу нормативно-правових актів, якими врегульовано компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації та надання матеріальної грошової допомоги постраждалому населенню внаслідок підриву РФ греблі Каховської ГЕС автор робить висновок щодо права регресу у держави до РФ на основі ст. 1192 ЦК України в частині сплачених компенсацій в першому випадку і необхідність закріплення такого порядку – в другому. Доведено, що національне законодавство та судова практика на основі позиції Верховного Суду України визнають право особи на захист порушених прав внаслідок збройної агресії РФ проти України та містять механізм його захисту на рівні національних судів України. Висловлено позицію щодо необхідності створення міжнародного механізму правового захисту прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії РФ проти України, подібного до механізму міжнародних кримінальних трибуналів.

Ключові слова: безпека, право на безпеку, безпечне довкілля, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, збройна агресія, право регресу, довкілля, відшкодування, компенсація, державна допомога захист порушеного права.

Haiduk K. Yu. Protection of the right to a safe environment against violations by the armed aggression of the Russia against Ukraine

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the legal protection of the right to an environment safe for life and health as a result of violations by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. In the article, the author starts from the methodological approach of legal protection of normative consolidation of law, which does not exclude the protection of natural human rights that have not acquired their formalization. It has been proven that both the exercise and protection of a subjective right must be based on a clear specification of the content of the corresponding right for the purpose of its conscious exercise and protection, which must be normatively defined, because it is about the powers of the subject, their scope and limits of exercise. It is substantiated that the right to an environment safe for life and health is a personal non-property right of an individual, and its content has been expanded since the adoption of the Central Committee of Ukraine and specified in Art. 293 of the Civil Code of Ukraine, in particular, included the right to safe consumer products (food products and household items), proper, safe and healthy conditions of work, living, education, etc. The lack of exhaustiveness of the list of the circle of relations allowed us to conclude that the scientific approach to understanding the researched right as one of the structural components of the right to security has matured, and the category "environment" has gone beyond the category "surrounding natural environment". Such an approach needs regulatory consolidation. The article, in particular, examines the violation of the right to an environment safe for life and health on the example of the destruction of the Kakhovskaya HPP dam. The author justifies that the fact of its violation is the basis for the protection of the violated right. The presence of material or moral damage is the basis for their compensation or compensation, which is only one of the possible ways of protecting the violated right, enshrined in Art. 16 of the Civil Code of Ukraine. Author makes a conclusion regarding the right of recourse from the state to the Russian Federation on the basis of Art. 1192 of the Civil Code of Ukraine in terms of paid compensations in the first case and the need to consolidate such an order in the second. It has been proven that national legislation and judicial practice, based on the position of the Supreme Court of Ukraine, recognize the right of a person to protect violated rights as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and contain a mechanism for its protection at the level of national courts of Ukraine. A position was expressed regarding the need to create an international mechanism for the legal protection of the rights of persons affected by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, similar to the mechanism of international criminal tribunals.

Key words: *safety, right to safety, safe environment, right to an environment safe for life and health, armed aggression, right of recourse, environment, compensation, compensation, state aid, protection of the violated right.*

Постановка проблеми. Збройна агресія РФ проти України оголила низку проблем теоретичного та практичного рівнів, серед яких, – питання відшкодування шкоди, завданої діями РФ, зокрема, її ЗС Україні та її населенню. Руйнування внаслідок підриву Каховської ГЕС спричинило паводок, яким було завдано як матеріальної (внаслідок загибелі чи пошкодження майна, зокрема, житла, завдання шкоди здоров'ю людей та навіть їх загибель) так і моральної шкоди населенню, яке проживало вниз по р. Дніпро. Закономірно, що йдеться про порушення окрім майнових прав, права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Його повному та ефективному захисту перешкоджає низка невіршених питань теоретичного та нормативного характеру, зокрема, щодо визначення дефініції «довкілля»

в контексті змісту ст. 50 Конституції України та ст. 293 ЦК України, а також цивільно-правового механізму захисту порушеного права, зокрема, внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС. Держава вжила заходи, спрямовані на захист цивільного населення шляхом прийняття актів, спрямованих на компенсацію шкоди, завданої житлу громадян, а також надання матеріальної грошової допомоги постраждалому населенню внаслідок підриву РФ греблі Каховської гідроелектростанції. Відкритим при цьому залишається питання захисту порушеного права шляхом повного відшкодування збитків, зокрема, шляхом притягнення до відповідальності винної у заподіянні шкоди сторони, – РФ, яка завдала шкоди діями, зумовленими її збройною агресією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В спеціальній науковій літературі було проведено низку досліджень, спрямованих на вирішення наукового завдання визначення змісту права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та особливостей його здійснення та захисту. Притому, окремі дослідження були орієнтовані на правовий аналіз його як екологічного права, зокрема, С.Б. Булеца *Право особи на безпечне довкілля для життя та здоров'я* (2010), Г.В. Анісімова *Право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля* (2018), В.В. Полубатко *«Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля: нормативно-правові засади»* (2018), Д.О. Портний *«Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля»* (2023), суддя Верховного Суду України Г. Вронська *«Право на чисте довкілля та релевантна практика Європейського суду з прав людини з питань охорони довкілля»* (2023), С.О. Болдіжар та В.І. Пішта *«Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля у практиці Верховного Суду»* (2024). Низка досліджень спрямована на більш широкий підхід до визначення змісту права на безпечне для життя та здоров'я довкілля та вихід за межі синонімічності дефініцій «довкілля» та «навколишнє природне середовище», зокрема, М.Г. Герасько *«Захист права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище на теренах України»* (2009), Я.Б. Орловської *«Місце і роль права фізичної особи на безпечне для життя і здоров'я довкілля у загальній системі особистих немайнових прав»* (2019), В.В. Корольової *«Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи»* (2022), монографія Л.Б. Васильчук та Ю.М. Бисага *«Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні»* (2019), Т.П. Кірієнко *«Еволюція підходів до розуміння поняття «право людини на безпеку»: вітчизняна та зарубіжна доктрина»* (2023), М.М. Пендюра, О.В. Кришевич *«Право людини на безпеку в зарубіжній та вітчизняній історико-правовій думці»* (2023), В.М. Вовк *«Право на безпеку як фундаментальне право людини»* (2024) та ін. Дослідженню проблем здійснення права на безпечне для життя та здоров'я довкілля в умовах воєнного стану було присвячено роботи О. Васильченко *«Право кожного на безпечне навколишнє середовище: відголоски для тимчасово окупованих територій України»* (2018) (досліджуване право розглядається через призму порушення норм екологічного законодавства), К.В. Денисенко *«Проблеми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану»* (2024). Проблеми захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану чи збройної агресії РФ проти України належної уваги науковців на рівні цілісного монографічного дослідження приділено не було, що визначає потребу у вирішенні відповідного науково-практичного завдання.

Постановка мети. Поставлено мету дослідити особливості правового захисту права людини на безпечне для життя та здоров'я довкілля в умовах збройної агресії РФ проти України.

Виклад основного матеріалу. З 1996 р., коли було прийнято Конституцію України, яка в ст. 50 закріпила право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, окрема увага науковців була приділена правовому аналізу цього права, його змісту, особливостям нормативно-правового закріплення в актах спеціального законодавства [1]. Більшість робіт науковців була орієнтована на аналіз змісту права без належної уваги кола відносин, на які поширюються межі здійснення цього права та його об'єму та без належного визначення правомочностей правоволодільця. Поза увагою науковців тривалий час залишалося питання здійснення цього права та його захисту. Попри те, що було досліджено значна кількість

аспектів, які стосуються права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, в тому числі проблемам захисту цього права в контексті практики ЄСПЛ та Верховного Суду України, зокрема, в працях Калишук Л.А. «Право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та механізм його захисту в Європейському Суді з прав людини» (2015), С.О. Болдіжар та В.І. Пішта «Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля у практиці Верховного Суду» (2024) та інших науковців, достатньо значна кількість питань не знайшли свого вирішення, а доктриною не було вироблено єдиного підходу до визначення змісту дефініції «довкілля» та «безпечного довкілля», об'єму та меж цього права, особливостей його охорони, здійснення та захисту, особливо у випадку порушення внаслідок збройної агресії РФ проти України. Відсутність чіткого єдиного методологічного підходу до вирішення цих та низки інших питань теоретичного та практичного рівнів породжують ускладнення правореалізації та захисту порушеного права.

Насправді питання досить складне, адже, здебільшого, йшлося про порушення права на безпечне для життя та здоров'я довкілля в його екологічному (природничому) аспекті. Після розширення об'єму правомочностей шляхом включення до ст. 293 ЦК України частин 3 та 4, якими закріплене право фізичної особи на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту) та на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо, постало питання визнання під довкіллям не лише «навколишнього природного середовища», а й довкілля, створеного людьми [2]. В контексті порушень прав людини збройною агресією РФ проти України постає досить багато питань спорідненого чи суміжного характеру, які потребують своєї належної правової кваліфікації. Так, наприклад, у випадку прильоту ракети чи БПЛА до помешкання людини, який призводить до каліцтва чи загибелі особи, руйнування чи пошкодження його житла та майна, є цілком логічним питання щодо визначення права, яке зазнало порушення та вибору адекватного та відповідного порушенню способу його захисту, здатного захистити (відновити) порушене право. Звичайно, з точки зору цивілістики йдеться про посягання на певне благо (матеріальне та/чи нематеріальне), внаслідок чого завдається відповідна шкода особі. Формально у такому випадку мало б йтися про позадоговірні відносини, відповідно, зобов'язання деліктного характеру (з завдання шкоди), до яких мають застосовуватися положення ч. 1 ст. 1166 ЦК України, згідно якої майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Притому, ЦК України не визначає особливостей відшкодування такої шкоди, ускладненого іноземним елементом. Таким (відповідачем, зобов'язаною особою) може бути і РФ у випадку завдання шкоди ЗС РФ чи представниками органів її державної влади. Формально ЦК України дає відповідь на таке питання в ч. ст. 1172 ЦК України, закріпивши норму, що юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків.

Вбачається, що має місце певна конкуренція норм, адже в ст. 293 ЦК України йдеться про право на безпечне довкілля і не згадується про будь яку шкоду. Тоді виникає закономірне питання щодо правової природи права на безпечне для життя та здоров'я людини довкілля та про природу його порушення. Погодимось з позицією Я.Б. Орловської, яка визначала місце цього права в системі особистих немайнових прав людини: 1) воно базується на загальнолюдському природному праві людини на безпеку, закріпленому в Конституції України та ЦК України; 2) воно нерозривно пов'язане із правом людини на життя та здоров'я; 3) має здебільшого немайновий характер, проте не виключає право людини на відшкодування майнової та моральної шкоди у зв'язку із заподіянням їй шкоди у контексті порушення її права на безпечне довкілля, як біологічному, так і соціальному організмі; 4) воно є невідчужуваним; 5) є елементом еколого-соціального добробуту та безпеки людини, в певній екологічній обстановці під впливом існуючих екологічних загроз, індустріальному та науковому розвитку держави [3, с. 19–20]. Дійсно, на сьогоднішній день право особи на безпеку не набуло свого нормативного закріплення, перебуваючи в зоні природних прав людини.

Щоправда, дійсно, достатньо велика кількість нормативно-правових актів орієнтована на забезпечення безпеки. Тому сприяло закріплення в ст. 3 Конституції України положення, що серед інших благ, безпека визнається найвищою соціальною цінністю в Україні. Формальна логіка дозволяє зробити умовивід, що життя і здоров'я забезпечуються в безпековому середовищі. Тому прагнення до безпеки є закономірним. В.М. Вовк визначив, що питання права на безпеку людства та окремої людини мають вагоме світоглядне, правове, ідеологічне значення [4, с. 29]. Переорієнтація вектору безпеки держави, нації, що, доречі, було реалізовано в Законі України «Про національну безпеку України» [5] в концепті «human security» в напрямку його антропологізації стала візитівкою соціальних наук ХХ століття. Нажаль, ідея «state security», що було доведено вторгненням РФ до України, не є забезпеченою на наднаціональному (міжнародному) рівні внаслідок вад міжнародного права, реалізованих в статутних документах ООН. Звичайно, не слід протиставляти безпеку держави та безпеку людини. Вони перебувають в діалектичному зв'язку та взаємодії. Безпека людини починає перебувати в центрі уваги, при тому, що безпека держави вже розглядається як засіб її забезпечення, особливо у випадку збройної агресії РФ проти України. В.М. Вовк також визнав право на безпеку де-факто, яке набуло статусу фундаментального та універсального права людини без нормативного визнання. За його визначенням право на безпеку є інтегральним поняттям, а право на безпечне довкілля та інші лише конкретизують його, що дозволяє зробити висновок про їх співвідношення як загального і окремого [4, с. 30]. Такий підхід був підтриманий Р.Б. Шишкою та Г.В. Самойленко, які назвали право на безпеку «парасольковим правом» [6, с. 232].

Загалом, порушення права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля може бути як пов'язане з негативними наслідками (шкодою), так і полягати у так званому формальному складі, коли створюються умови загрози зазначеним цінностям. Так, приміром, людина не зазнала явно негативного впливу на життя та здоров'я (не померла, не відчула явних симптомів порушення стану здоров'я), але мали місце загрози через порушення стану безпеки. В.В. Корольова зробила висновок, що зміст суб'єктивного права людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля варто розглядати з урахуванням критеріїв безпечного стану довкілля, якими є система екологічних, санітарно-протиепідемічних та інших норм, правил та заборон [7, с. 37]. Такий висновок є закономірним з погляду на підхід, закріплений в екологічному законодавстві, за яким юридична відповідальність настає у випадку порушення заборон чи обмежень, наприклад, перевищення максимально допустимих норм викидів чи концентрацій шкідливих речовин чи сполук, а кримінальна відповідальність за екологічні злочини взагалі настає за матеріальні склади (значну шкоду). Дії, які потенційно могли спричинити значну шкоду не є кримінально каранними за українським законодавством, з чого слідує закономірний висновок щодо відсутності відповідальності за створення небезпек та ризиків завдання шкоди чи порушення суб'єктивного права. За аналогією така ж ситуація і з порушенням права людини на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля. Стаття 50 Конституції України закріпила норму прямої дії, згідно якої кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Закономірно, що особи, яким було завдано шкоди мають право на її відшкодування, тобто вимагати від суб'єкта, винного у завданні шкоди її відшкодувати в повному розмірі. Виникає закономірне питання: чи можна вважати порушення права на безпечне для життя та здоров'я довкілля створення небезпеки з боку ЗС РФ внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС по відношенню до мешканців населених пунктів, які проживали вниз по р. Дніпро, проте, не зазнали матеріальної шкоди? Складується парадоксальна ситуація, згідно якої на державу Україна в особі її органів у зв'язку з цим покладається обов'язок вжиття заходів, спрямованих на захист життя осіб, які знаходяться під її юрисдикцією. Такий обов'язок було визначено в справі Онер'їлдіз проти Туреччини від 18.06.2002 р., яка розглядалася ЄСПЛ.

К.В. Денисенко обґрунтовує порушення РФ Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище,

Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) засміченням земель, забруднення ґрунтів, вод, атмосферного повітря, об'єктів природно-заповідного фонду, знищення тваринного та рослинного світу, що призводить до порушення положень [9, с. 323]. В Україні для визначення завданої шкоди було розроблено «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326 [10], а на його підставі Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України було затверджено відповідні методики.

Закономірно, що наслідки збройної агресії РФ проти України (зокрема, вибухи, викиди згоряння вибухових та інших речовин, забруднення ними атмосферного повітря, вод, земель та ін..) негативно впливають не лише на фізичний стан здоров'я особи, а й на її психоемоційний стан, що так чи інакше негативно впливає на стан здоров'я людини. Такий підхід закріплено і в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [8], яким визначено здоров'я як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад [7]. На те звертає в своїй роботі увагу і К.В. Денисенко. Автор аналізує негативний вплив на стан навколишнього природного середовища пожежами внаслідок обстрілів, зокрема, підприємств, нафтопереробних заводів та об'єктів хімічної промисловості, пожеж, мінування територій ЗС РФ та ін.. і зазначає, що реальний об'єм шкоди, завданий навколишньому природному середовищу та пов'язані з цим довгострокові масштаби впливу на здоров'я населення можливо оцінити після закінчення війни та деокупації територій [9, с. 326].

Аналіз ч. 4 ст. 293 ЦК України, якою закріплено право на безпечні умови проживання дозволяє зробити висновок щодо пов'язаності його зі здійсненням житлових прав (прав власності та обмежених речових прав). Г.В. Самойленко визначив, що Україною, як соціальною державою було прийняте рішення щодо компенсації шкоди житлу, завданої збройною агресією РФ проти України. Відповідний механізм було закріплено в Порядку подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації [11], Законі України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [12], Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення» [13]. Автором було зроблено висновок, що зазначена компенсація має обмежений характер і не передбачає відшкодування шкоди в повному обсязі, що зумовлено бюджетними можливостями та складнощами звернення з репараціями до РФ [14, с. 210]. В статті автор звертається до положень ст. 1192 ЦК України, якою обґрунтовує механізм компенсації через право регресу (праві особи, яка відшкодувала шкоду за іншу особу, звернутися до останньої з вимогами). Дійсно, такий підхід було закладено в п. 18 ст. 8 Закону України № 2923-ІХ, згідно якого одночасно з наданням грошової компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна шляхом перерахування грошових коштів на поточний рахунок отримувача компенсації із спеціальним режимом використання, отримувач компенсації має укласти договір про відступлення державі/територіальній громаді права вимоги до РФ щодо відшкодування збитків за знищений об'єкт нерухомого майна, завданих внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України в обсязі отриманої компенсації. Однак, не всіма науковцями підтримано таку позицію. Було обґрунтовано позицію відмови від «компенсації», яка на думку авторів є державною допомогою на користь «викупу прав вимоги до РФ» [15]. Питання є дійсно дискусійним і таким, що потребує подальших наукових досліджень. Напроти, в Постанові КМУ № 626 від 19.06.2023 р. «Деякі питання надання матеріальної грошової допомоги постраждалому населенню внаслідок підриву російською федерацією греблі Каховської гідроелектростанції» вже дійсно закладено ідею «державної

допомоги» [16]. Але ж така допомога одночасно з точки зору ЦК України може розглядатися як часткове відшкодування завданої шкоди іншим суб'єктом, зокрема, РФ, проте, це не слідує безпосередньо з самої Постанови, що ще більше ускладнює вирішення поставленого завдання захисту прав постраждалої особи.

Відтак, вирішення завдання правового захисту прав особи на безпечне для життя і здоров'я довкілля є доволі складним, як з точки зору визначення підстав, способів та механізму такого захисту. Г.В. Самойленко було висловлено позицію, що підставою для здійснення права на захист є факт порушення суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу особи [6, с. 345]. З цього слідує закономірний висновок, який ґрунтується, доречі, на положеннях ч. 1 ст. 15 ЦК України, що захист порушеного права пов'язаний не з фактом завдання шкоди особі, а з фактом порушення цього права. Такий підхід має бути основоположним у вирішенні питання захисту права особи на безпечне для життя та здоров'я довкілля. У такому випадку не єдиним елементом доказування має бути факт порушення права особи на безпеку, тобто, того, що дії чи бездіяльність правопорушника створюють чи створили загрозу безпеці життя та здоров'я правоволодільця. Визначаючи питання способів захисту порушеного права, доречним вбачається підхід, аргументованим Г.В. Самойленко, що вибір постраждалою особою форми та способу захисту зумовлюється здатністю цього способу досягнути мети захисту, з чим ми погоджуємося [6, с. 352]. Єдиною проблемою залишалось питання правового статусу суб'єкта правопорушника – РФ, яка володіє суверенним імунітетом. В Постанові від 14.04.2022 р. Верховний Суд у Справі № 308/9708/19 роз'яснив, що «після початку війни в Україні з 2014 року суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни» [17]. Закономірно, що з погляду на складнощі з виконанням судових рішень за такими позовами постраждалі особи не вдаються до судового захисту своїх порушених прав. Аналіз реєстру судових рішень України не виявив справ за позовами до РФ про порушення права особи на безпечне для життя та здоров'я довкілля, що видається досить дивним, адже національне законодавство та судова практика на основі позиції Верховного Суду України визнають відповідне право особи та механізм його захисту на рівні національних судів України. Міжнародний механізм захисту цього права на рівні діяльності ЄСПЛ, на жаль, обмежено внаслідок виходу РФ з Конвенції 1950 р. Про захист прав людини і основоположних свобод. Проте, ми впевнені, що альтернативний механізм міжнародного захисту, схожий на механізм міжнародних кримінальних трибуналів, який дозволить виконати зазначені рішення, буде сформовано.

Висновки. Відсутність вичерпності переліку кола відносин, участь в яких охоплена змістом права на безпечне для життя і здоров'я довкілля дозволяє зробити висновок про дозрілість наукового підходу розуміння досліджуваного права як одного із структурних складових права на безпеку, вихід категорії «довкілля» за межі категорії «навколишнього природного середовища», що потребує нормативного закріплення. Обґрунтовано, що підставою для захисту порушеного права є факт його порушення, відтак, на прикладі руйнування греблі Каховської ГЕС внаслідок підриву РФ доведено порушення права осіб, які проживали вниз по р. Дніпро, на безпечне для життя і здоров'я довкілля незалежно від наявності чи відсутності завданої матеріальної шкоди. Наявність матеріальної чи моральної шкоди є підставою для їх відшкодування чи компенсації, що є лише одним із можливих способів захисту порушеного права, закріплених ст. 16 ЦК України.

Нормативно-правові акти, якими врегульовано компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації та надання матеріальної грошової допомоги постраждалому населенню внаслідок підриву РФ греблі Каховської ГЕС мають певні протиріччя, внаслідок чого обґрунтовується наявність права регресу у держави Україна до РФ на основі ст. 1192 ЦК України в частині сплачених компенсацій в першому випадку і необхідність закріплення такого порядку – в другому. Національне

законодавство та судова практика визнають право особи на захист порушених прав, зокрема, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля внаслідок збройної агресії РФ проти України та містять механізм його захисту на рівні національних судів України. Наявність суверенного імунітету у РФ та вади міжнародного права, закріплені в статутних документах ООН ускладнюють виконання судових рішень національних судів та притягнення РФ до відповідальності, що визначає потребу в створенні міжнародного механізму правового захисту прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії РФ проти України, подібного до механізму міжнародних кримінальних трибуналів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Верховна Рада України*. 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний кодекс України. *Верховна Рада України*. 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Орловська Я.Б. Місце і роль права фізичної особи на безпечне для життя і здоров'я довкілля у загальній системі особистих немайнових прав. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2019. №2(20). С. 1-25.
4. Вовк В.М. Право на безпеку як фундаментальне право людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299650/292179>
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.
6. Самойленко Г.В. Договір перевезення пасажирів : теорія та практика забезпечення прав пасажирів : дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.03. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. 567 с.
7. Корольова В.В. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2022: Legal Bulletin №3. С. 37-41. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/353/294>
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 4. Ст. 19.
9. Денисенко К.В. Проблеми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 324-327. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299964/292407>
10. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>
11. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова КМУ від 26.03.2022 р. № 380 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>
12. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: Закон України від 23.02.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>
13. Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення»: Постанова КМУ від 21.04.2023 р. № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text>
14. Самойленко Г.В., Косирев Д.С. Захист житлових прав громадян України в умовах збройної агресії РФ проти України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Фран-*

ківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. 2024. Вип. 17(29). С. 210-214.

15. «Компенсації» чи «репарації»? Про що має бути Закон про відшкодування шкоди, завданої житлу та іншій нерухомості. *Сайт ПроОСББ*. 05.05.2022 р. URL: <https://proosbb.info/node/874>

16. Деякі питання надання матеріальної грошової допомоги постраждалому населенню внаслідок підризу російською федерацією греблі Каховської гідроелектростанції: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 р. № 626. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2023-%D0%BF#Text>

17. Постанова КЦС ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>

ДАНИЛЕНКО О. В.,
кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри цивільно-правової
політики, права інтелектуальної
власності та інновацій
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.234.

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.9>

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Актуальність теми зумовлена як впливом воєнних дій на цивільно-правовий інститут захисту права власності, так і необхідністю вдосконалення правового механізму захисту майнових прав осіб потерпілих внаслідок таких дій на території України. Метою статті є визначення та розриття загальних положень захисту права власності під впливом воєнних дій, а також огляд та аналіз актуальної судової практики, присвяченої пошуку ефективних шляхів захисту та відновленню порушених речових прав. Досягнення окресленої мети надає можливість визначити проблемні положення та виокремити ті, які регламентують захист права власності в умовах воєнного стану на шляху до подальшого розроблення більш ефективних механізмів такого захисту. Основні методи дослідження – діалектичний, формально-юридичний, формально-логічний та системний. Застосування вказаних методів дозволило дослідити розвиток інституту захисту права власності в умовах війни. Аналізуються обставини та дії, які позбавляють можливість власників під час воєнних дій повністю або частково реалізовувати свої правомочності щодо належних їм речей, проводиться класифікація таких правопорушень. Розкриваються особливості об'єктів та суб'єктів права на захист. Вказується, що об'єктом захисту в умовах війни є не лише право власності, але і законні інтереси власників. Щодо суб'єктів права на захист декларується висновок про реалізацію підходу, за якими гарантується рівність захисту права власності всіх його суб'єктів які визначені в Цивільному кодексі України, в тому числі і підсанкційних осіб, які не позбавлені права на захист права власності на їх активи. Особливу увагу приділяється розгляду найбільш актуального способу захисту права власності в умовах війни, яким є відшкодування шкоди, завданої особам, майно яких постраждало внаслідок воєнних дій, що здійснюється в судовому порядку. Окреслюється ряд проблемних питань, пов'язаних з реалізацією даного способу захисту. За результатами проведеного дослідження з метою вдосконалення у майбутньому будь-яких розходжень у правозастосовчих підходах висловлено пропозицію стосовно врегулювання питання відшкодування шкоди, завданої воєнними діями у національному праві в окремому законодавчому акті.

Ключові слова: воєнний стан, право власності, захист і здійснення майнових цивільних прав, відшкодування шкоди, завданої воєнними діями.

Danylenko O. V. The protection of property rights in wartimes: an examination of the theoretical and practical issues

The relevance of the topic is determined both by the impact of hostilities on the civil law institution of protection of property rights and by the need to improve the legal mechanism of protection of property rights of persons affected by such hostilities

in Ukraine. The purpose of the article is to define and break down the general rules of protection of property rights under the influence of hostilities, as well as to review and analyse the current case law with a view to finding effective ways of protecting and restoring violated property rights. Achieving this goal will make it possible to identify problematic provisions and to differentiate those regulating the protection of property rights under martial law, on the way to further development of more effective mechanisms for such protection. The main research methods are dialectical, formal-legal, formal-logical and systemic. The application of these methods made it possible to study the development of the institution of the protection of property rights under martial law. The author analyses and classifies the circumstances and actions that deprive owners of the opportunity to fully or partially exercise their rights over their property during hostilities. The author reveals the peculiarities of the objects and subjects of the right to protection. It is pointed out that the object of protection in wartime is not only the right to property, but also the legitimate interests of the owner. In relation to the subjects of the right to protection, the author concludes that the approach ensures equality of protection for the property rights of all its subjects, as defined in the Civil Code of Ukraine. This includes sanctioned persons, who are not deprived of the right to protection of ownership of their assets. Particular emphasis is placed on the most pertinent method of safeguarding property rights in times of armed conflict, namely, compensation for damage caused to individuals whose property was destroyed or damaged as a consequence of hostilities. This is conducted through the judicial system. The author identifies several challenging aspects associated with the implementation of this protection method. Based on the findings of the study, with the aim of enhancing consistency in legal enforcement approaches in the future, the author suggests the introduction of a dedicated legislative act to regulate the issue of compensation for damage caused by hostilities at the national level.

Key words: *martial law, property rights, protection and enforcement of civil rights, compensation for damage caused by hostilities.*

Вступ. Російсько-українська війна не просто зумовила потрясіння, ставши потужним екзистенційним викликом для української державності та українського народу, а й поставила нові складні завдання, спричинивши потребу переосмислення багатьох питань і проблем суспільного життя різного рівня, зокрема, починаючи від базового захисту прав на здоров'я і життя, свободу, недоторканність фізичних осіб, потерпілих від воєнних дій, і завершуючи глобальним компонентом безпеки в Україні, в Європі й у світі в цілому.

Переосмислення та пошук нових підходів в умовах війни не могли пройти осторонь і цивільних відносин, і цивільного права яке покликане здійснювати їх правове регулювання. Вагомий вплив війна здійснила в першу чергу на такі цивільно-правові категорії як: “особисті немайнові права”, “майнові права”, “цивільне правопорушення”, “цивільно-правова відповідальність”.

Серед майнових цивільних прав збройна агресія несе найбільшу загрозу речовим правам, що характеризуються абсолютністю, а їх здійснення відбувається через самостійне та самодостатнє правове панування особи над об'єктом у порядку та в межах, встановлених законом [1, 44]. Дане твердження заслуговує на позитивну оцінку, і щоб переконатися в його правильності можна навести деякі дані.

За оцінками Київської школи економіки, наведеними у “Звіті про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення”, що охоплює період з 24 лютого 2022 року по 24 лютого 2023 року, за рік з початку повномасштабного російського військового вторгнення загальна сума прямих задокументованих збитків житловій та нежитловій нерухомості, іншій інфраструктурі склала понад 143,8 млрд доларів США.

Вказується, що за попередніми даними обласних військових адміністрацій, станом на 24 лютого 2023 року, загальна кількість зруйнованих або пошкоджених об'єктів житлового фонду становить близько 153,86 тис. будівель, з них 136 тис. – приватних (індивідуальних) будинків; 17,5 тис. – багатоквартирних будинків; 0,3 тис. – гуртожитків. Так, житло близько 1,3 млн домогосподарств (близько 3,2 млн осіб) є пошкодженим або зруйнованим. За попередніми оцінками вартісний вираз прямих збитків для житлового фонду становить \$53,6 млрд. Це більше третини від загальних прямих збитків України станом на 24 лютого 2023 року.

Також у звіті зазначається, що лише для повернення житла до попереднього стану, потрібно буде здійснювати витрати на наступні напрями: – поточний ремонт житлових будівель; – капітальний ремонт чи реконструкція житлових будівель; – нове будівництво; – відновлення прибудинкової території біля житлових будівель (парканів, лавок, озеленення, дитячих та спортивних майданчиків тощо); – закупівлю предметів довготривалого користування (меблів, побутова техніка) [2].

За інформацією, викладеною у Звіті «Швидка оцінка шкоди та потреб в Україні: лютий 2022 – лютий 2023», підготовленому спільно групою Світового банку, Урядом України, Європейською Комісією та Організацією Об'єднаних Націй, станом на березень 2023 року, загальна вартість збитків, завданих житловому сектору оцінюється у понад 50 мільярдів доларів США. На багатоквартирні будинки припадає найбільша частка пошкоджень – понад 7 відсотків; з червня 2022 року коли було повідомлено про пошкодження близько 564 тис. житлових одиниць, кількість постраждалих зросла до 1,4 мільйона одиниць. За оцінками, також було пошкоджено 135 тис. односімейних будинків, що становить близько 9 відсотків від загальної кількості постраждалого житлового сектору. Кількість пошкоджених гуртожитків також зросла з 13 тис. у червні 2022 року до 39 тис. одиниць. Найбільша кількість пошкоджених житлових об'єктів у Донецькій, Харківській, Луганській, Київській та Миколаївській областях. Понад третина пошкодженого житла є зруйнованим (499 тис. одиниць), тоді як дві третини – частково пошкоджено [3].

Таким чином, всі ці обставини вказують на значущі негативні наслідки для майнового стану власників, які втрачають можливості володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном, або вимушені нести додаткові витрати на приведення такого майна у стан, придатний для використання за призначенням.

Отже, війна не тільки зумовила ризики для безпеки та життя цивільних осіб, але й створила загрози майновим правам таких осіб. Тут варто зазначити, що географія таких загроз охоплює територію всієї держави, адже пошкодження від ракетних обстрілів стосуються як зони бойових дій, так і багатьох інших регіонів України, які знаходяться в тилу. У цьому контексті важливим є дослідження інституту захисту права власності в умовах воєнного стану, аналіз міжнародної і національної практики, основних законодавчих положень та виокремлення тих, які регламентують захист права власності в умовах воєнного стану, з метою вдосконалення наявних та розроблення нових механізмів такого захисту. Саме це і є об'єктом дослідження в цій роботі.

Основоположні доктринальні доробки, присвячені загальним механізмам захисту права власності були предметом досліджень багатьох цивілістів, зокрема Кот О.О., С.М. Братусь, М.І. Гаврилюк, О.Б. Гнатюк, О.В. Дзера, І.О. Дзера, С.Є. Донцов, В.В. Джуно, С.Е. Демський, І.П. Домбровський, Г.В. Єременко, О.С. Йоффе, І.С. Канзафарова, О.М. Клименко, О.С. Красільнікова, В.М. Косак, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, С.М. Романович, Я.М. Романюк, З.В. Ромовська, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Харитонов, Р.Б. Шишка, Я.М. Шевченко, О.С. Яворська, Г.Б. Яновицька та інші.

Водночас аналіз досліджень останнього року вказує на незначну кількість саме наукових робіт, спрямованих на характеристику інституту захисту права власності в умовах воєнного стану, разом з тим окремі питання захисту права власності під час збройного конфлікту досліджували у своїх роботах такі вчені: І.В. Спасибо-Фатєєва [4, 73-110], А.Б. Гриняк [5], К.Г. Некіт [6], Франков О.С. [7], Сичевська А. [8], Загоруй Л.М., Загоруй І.С. [9].

Окремо слід виокремити серію аналітичних досліджень, які теж стали підґрунтям для даної роботи, та проводились експертами громадських об'єднань та благодійних фондів, за підтримки міжнародних партнерів та міжнародних організацій, що спрямовані на подолання наслідків порушення права власності в умовах війни [10; 11; 12; 13]. Запропоновані в наведених публікаціях заходи надають можливість комплексно напрацювати більш сталі, цілісні інструменти та розробити прозорий механізм відновлення прав власників, які були порушені внаслідок війни.

Разом з тим, з указанного вище можна дійти висновку, що питання захисту права власності в умовах війни досліджені фрагментарно, тому науковий і практичний інтерес до окресленої проблематики є актуальним і таким, що потребує окремого аналізу.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є розгляд захисту права власності в контексті загальної характеристики даного цивілістичного інституту саме в умовах воєнних дій, що дозволяє розкрити такі питання, як підстави для захисту права власності в умовах війни та здійснити їх класифікацію, визначити особливості суб'єктного та об'єктного складу права на захист права власності під час війни, позначити найбільш актуальні способи захисту права власності для осіб, майно яких постраждало внаслідок збройного конфлікту.

В ході дослідження автором було застосовано міждисциплінарний підхід, що охоплює аналіз нормативно-правових актів, судової практики, а також використання кваліфікативних та кількісних методів дослідження. Зокрема було використано такі методи, як діалектичний, формально-юридичний, формально-логічний, системний, синтезу, а також інші спеціальні та загальні методи для отримання більш повного та об'єктивного розуміння проблем захисту права власності в умовах війни.

Результати та обговорення.

Підстави захисту права власності в умовах війни: поняття та види.

Захист права власності – це дії спрямовані на запобігання порушення або на відновлення порушеного, невизнаного, оспорюваного права власності чи майнового інтересу власника. Згідно з ч. 1 ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання [14]. Вказані обставини є підставами для захисту права власності, яке є різновидом суб'єктивних цивільних прав.

Задля визначення особливостей захисту права власності в умовах війни слід зосередитися насамперед на аналізі тих фактів, які негативно впливають на право власності в таких умовах. Зазвичай до захисту права власності вдаються саме в разі його порушення. Частиною 3 ст. 386 ЦК України встановлюється право власника, *в разі порушення його права*, на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди [14] (курсив мій – О.Д.). Тобто важливо розуміти, яким чином було порушене право власності конкретного суб'єкта задля розв'язання питання обрання належного та ефективного способу захисту. Отже, корисною в межах даної роботи є спроба осмислити, які саме види порушень права власності характерні періоду воєнних дій.

Порушення права означає позбавлення носія права можливості здійснити певне, належне йому право цілком або частково в результаті протиправних дій іншої особи. Очевидно, що війна є тотожним порушенню права поняттям, адже воєнні дії позбавляють власників можливості здійснити їх правомочності належним чином повністю або частково, тим самим накладаючи негативні наслідки для їх майнової сфери. Всупереч тому, що національне законодавство надає гарантії щодо захисту права власності та не передбачає позбавлення, використання власності третіми особами без законних підстав та безоплатно, під час війни дані гарантії (особливо в зоні ведення бойових дій чи на окупованих територіях) не діють та не можуть бути забезпечені державою, а право власності порушується та може бути обмежене.

Окремо звернемо увагу на цілком справедливе зауваження, висловлене І.В. Спасибо-Фатєєвою, яка зазначає, що від порушення права власності слід відрізняти інші негативні для власника обставини, що впливають на його право і можуть бути пов'язані навіть із його припиненням поза волею власника. Ці обставини допускаються законом, а тому вони

являють собою законне звуження обсягу права власності, а відтак не є порушеннями. Насамперед ними є підстави таких видів примусового припинення права власності, як реквізиція (ст. 353 ЦК України) та конфіскація (ст. 354 ЦК України), застосування яких помножується зі введенням в Україні воєнного стану Указом Президента України №64 від 24.02.2022 р. “Про введення воєнного стану в Україні”, згідно з п. 3 якого допускається обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України на період дії правового режиму воєнного стану. Це також стосується допущення використання потужностей усіх українських компаній для потреб оборони та іншого використання майна власників (пп. 4, 12, 17 ст. 8 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” [4, 8-9]).

Як зазначається в експертному середовищі можливо виокремити порушення права власності в умовах війни, які: 1) є результатом безпосередніх бойових дій в конкретній місцевості (знищення майна, його пошкодження, викрадення); 2) зумовлені воєнними діями, тобто не є прямим наслідком проведення таких дій в певній місцевості, а опосередковано пов'язані з їх проведенням (привласнення майна, яке не викликане військовою необхідністю, знецінення, недоступність майна для використання, вимушеність нести додаткові витрати матеріального характеру, пов'язані з переселенням або релокацією бізнесу, з орендою житла до прикладу) [15]. На нашу думку, до таких порушень слід віднести і перереєстрацію речових прав, пов'язану з діяльністю так званих недобросовісних реєстраторів, а також різноманітні махінації, пов'язані з відчуженням майна, що належить особам на праві власності, адже під час війни “активізуються” окремі юридичні конструкції, тобто їх застосування стає частішим, ніж у мирний час. Йдеться про вчинення правочинів під впливом насильства (ст. 231 ЦК України), під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК України) та ін.

Таким чином, ґрунтуючись на вищевказаному порушення права власності під час воєнних дій можна поділяти за впливом останніх на: ті, що прямо спричинені ними або ті, які опосередковано спричинені такими діями.

Крім цього класифікацію порушень права власності в умовах війни, на наш погляд, можна здійснити на основі суб'єктивного критерію. Тобто, право власності в умовах воєнного стану може порушуватися внаслідок неправомірних дій різного кола осіб. І осмислення суб'єкта правопорушення теж є важливим в тому аспекті, що одним з основних питань, яке постає перед судами, до яких потрепілі особи будуть звертатися і вже звертаються, захищаючи своє право власності є проблема визначеності належних відповідачів, зокрема у справах про відшкодування шкоди, завданої знищенням або пошкодженням майна внаслідок збройного конфлікту. Варто вказати, що у багатьох випадках невірне визначення сторони відповідача виключає можливість задоволення відповідного позову.

Виходячи із особи порушника можна назвати такі види порушень права власності в умовах воєнного стану: 1) порушення права власності особами, які є сторонами міжнародного збройного конфлікту відповідно до норм міжнародного права. Тут порушниками, насамперед, виступають особи публічного права, зокрема держава агресор, тобто РФ, але так само може бути і держава Україна (наприклад, у разі використання Збройними силами України при веденні бойових дій у порядку здійснення державою Україна захисту різних видів озброєння, або до прикладу у разі використання приватного нерухомого майна цивільних осіб у військових цілях); 2) порушення права власності особами, які є учасниками збройного конфлікту, зокрема комбатантами, некомбатантами, найманцями. Тут може йтися, до прикладу, про незаконно відібране або викрадене майно у громадян, які залишили його на окупованій території чи зоні ведення бойових дій не за власним бажанням. Однак логічним буде висновок про неможливість захисту права власності в такому випадку шляхом пред'явлення позову у зв'язку з неможливістю встановити особу правопорушника; 3) порушення права власності особами, які не беруть участі у збройному протистоянні. Такими особами, як і за звичних обставин у мирний час можуть бути будь-які учасники цивільних відносин, тобто фізичні, юридичні особи, територіальні громади, держава, які діють на підконтрольній Україні території тощо. В такому випадку йдеться насамперед про неправомірне

чи недобросовісне заволодіння майном, перехід права власності в результаті обману, насильства, введення в оману, змови, перереєстрації речових прав, проведення реєвизиції з порушенням законодавчих вимог і т.д. Реалізація захисту права власності за таких обставин здійснюється у звичному для мирного часу режимі, з використанням способів, визначених цивільним законодавством України.

Таким чином, в контексті розуміння підстав для захисту права власності в умовах війни необхідно чітко класифікувати за вищевикладеними критеріями дії, внаслідок яких власник позбавляється можливості здійснити належне йому право власності цілком або частково, що є першим етапом для обрання ефективного та належного способу захисту права власності в умовах війни.

Об'єкти права на захист. Підсанкційні особи як суб'єкти права на захист в умовах війни.

Щодо об'єкта захисту – очевидно, що таким є саме право власності, а враховуючи, що це право речове, об'єктом якого є, певна річ (майно), що впливає із положень ст. 316 ЦК України згідно з якими: право власності визначається як право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб [14]. Зазвичай порушення, невизнання, оспорення стосується майна. Тут окремо не зупиняючись на аналізі наукових дискусій щодо розуміння поняття “майно”, що є предметом для інших окремих досліджень, просто вкажемо, такими видами майна є і речі (і на першому плані нерухоме та рухоме майно цивільних осіб, зокрема житло, різні види нежитлових приміщень, земельні ділянки, транспортні засоби тощо), а також і грошові кошти, і цінні папери, і інвестиції, а також можливі інші різні види активів. Такий висновок щодо розуміння майна як різновидів або сукупності окремих речей, майнових прав тощо ми аргументуємо ст.ст. 177, 190 ЦК України.

Крім того, не торкаючись якихось наукових дискусій, слід вказати, що захисту відповідно до загальних положень про захист цивільних прав в цілому, а якщо ми говоримо про захист права власності вже як окремий спеціальний вид захисту цивільних прав, підлягають і законні інтереси.

Так ч. 2 ст. 15 ЦКУ вказує нам, що кожна особа має також право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. В умовах війни зокрема, про захист не права, а інтересу може йтися при зверненні, наприклад, спадкоємця за отриманням компенсації за пошкоджені/знищені об'єкти нерухомого майна відповідно до ЗУ “Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України” [16].

Адже у разі якщо спадкоємець буде позбавлений такого права отримання компенсації, то відповідно буде порушено його законний інтерес, який полягає у відшкодуванні збитків, яке дістало майно, власником якого він тільки буде в майбутньому. У подібних випадках кажуть про захист “правомірного очікування” [17].

Як відзначається у літературі: важливим чинником, який слід враховувати при захисті права власності, є суб'єкти цього права (права на захист) [4, 29]. Загальновідомим є той факт, що захищати своє право можуть власники, оскільки саме вони є суб'єктами права власності. Стосовно приватної власності ними є фізичні та юридичні особи, стосовно публічної – територіальні громади та держава, які діють через свої органи. А у широкому розумінні може йтися і про можливість захисту осіб, які є потенційними власниками або добросовісними володільцями/набувачами (наприклад довгострокові користувачі земельних ділянок, або орендарі нерухомого майна). Вони можуть вимагати і повернення їм майна, і відшкодування збитків, не звертаючись задля цього до власника, щоб він це зробив.

При цьому, виходячи із аксіоми, що правом на захист права власності наділені саме власники, виникає питання пов'язане з тим, що власником майна не території України під

час війни може бути іноземець, зокрема громадянин РФ або навіть громадянин України, які своїми діями створили суттєву загрозу національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності або сприяли терористичній діяльності. Тоді логічно виникає потреба проаналізувати: чи є такі особи суб'єктами права на захист права власності на належне їм майно у разі намагання держави стягнути такі активи у свій дохід або заблокувати їх?

В цьому аспекті показовими є кейси, які знаходяться в публічній площині, а ще більше їх можна прослідкувати у відповідних Указах Президента України.

Відповідь на поставлене питання слід шукати у сфері санкційного законодавства України, яке закріплює відповідні механізми виявлення, ідентифікації, блокування та стягнення активів підсанкційних осіб, а також в площині судової практики, пов'язаної з даною категорією справ. Тож спершу звернімося до положень Закону України "Про санкції".

Відповідно до ст. 1 зазначеного закону санкціями є спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи. Перелік цих заходів міститься у ст.ст. 4 і 5 ЗУ "Про санкції", налічує їх 24 види й залишається невичерпним. Аналіз вказаних положень закону призводить до висновку, що серед видів санкцій, законодавчо закріплених в Україні, немає заборони подавати позов або задовольняти вимоги підсанкційної сторони [18].

Таким чином, в контексті пошуку відповіді на питання щодо можливості підсанкційних осіб-власників виступати суб'єктами права на судовий захист прав на свої активи на території України, відповідь є позитивною. На відміну від європейського законодавства, де, до прикладу, ст. ст. 1 і 11 Регламенту Ради ЄС "Про обмежувальні заходи у зв'язку з діями, які підривають або створюють загрозу територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України" від 17.03.2014 р. № 269/2014 установлюють, що позов прямо чи опосередковано пов'язаний із санкційними заходами, не підлягає задоволенню. Аналогічні норми містяться в низці інших актів ЄС про встановлення обмежувальних заходів [19].

Щоб наочно підтвердити викладену тезу та продемонструвати, яким же чином такі суб'єкти реалізують таке право на захист своїх активів слід розуміти механізми санкційного провадження. Адже очевидно, що такий захист здійснюється не класичними засобами цивільно-правового захисту речових прав, якими є виндикаційний, негативний чи петиторний позови.

Насамперед варто зауважити, що вся процедура виявлення, блокування, ідентифікації і стягнення активів має адміністративну природу. Зокрема виділяють певні етапи, серед яких першим відповідно до ст. 5 ЗУ "Про санкції" є рішення РНБО, яке вводиться в дію указом Президента та є обов'язковим до виконання [18].

І цей етап, який дає старт для того, щоб вважати певну особу та її активи підсанкційними, одночасно є юридичним документом, що має характер правового акта, який накладає обмеження для власника активів та їх користувачів.

І як свідчить судова практика (а з 2014 року коли була впроваджена практика запровадження санкцій в реєстрі судових рішень міститься приблизно 140 справ) дані рішення оскаржуються, тобто підсанкційні особи звертаються до суду, таким чином можна сказати реалізують своє право на захист права власності, оскаржуючи такий правовий акт, як Указ Президента, який є першою сходинкою до блокування, а пізніше і можливого стягнення активів.

Аналіз практики звісно вказує на те, що більшість справ які є у відкритому доступі, були закриті судами з процесуальних підстав, у незначній кількості справ заявнику було відмовлено у скасуванні Указу Президента, і є навіть одне рішення, де позовні вимоги були задоволені.

Зокрема це рішення від 18 червня 2020 року в справі № 9901/259/19 щодо швейцарської компанії "Tolexis Enterprises AG". Проти неї ввели санкції за нібито видобуток і продаж діоксиду титану із заводу в окупованому Криму. Бізнесу вдалося довести, що товар має українське походження та був вивезений із Криму згідно з українським законодавством ще до того, як півострів окупувала Росія.

Компанія подала позов проти Президента України, вказавши у заяві, що його указ "суперечить принципам прозорості та об'єктивності, оскільки не містить жодних фактів, які

б свідчили про наявність передбачених статтею 3 Закону України «Про санкції» підстав до застосування до позивача обмежувальних заходів (санкцій)».

Суд погодився з позивачем, зазначивши: «підставами для застосування санкцій мають бути дійсні, наявні в об'єктивній дійсності факти, підтверджені доказами, які достовірно свідчать про вчинення таких дій, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави тощо» [20]. Однак такі позитивні рішення є поодиноким винятком.

Підсумовуючи вищевказане в контексті впливу війни на суб'єктів захисту права власності, як бачимо, в Україні як у правовій державі все ж реалізується підхід, що ґрунтується як на засадах захисту права власності, так і на засадах цивільного права в цілому, за якими декларується рівність захисту права власності всіх його суб'єктів які визначені і в Цивільному кодексі України (ч. 1 ст. 386).

Способи захисту права власності в умовах війни: огляд проблемних питань.

Зупинятися на характеристичі класичних способів захисту права власності в межах цього розділу не видається доречним, насамперед через те, що, як нами зазначалося вище, умови війни, в яких тривалий час перебуває Україна внаслідок збройної агресії російської федерації, характеризуються надзвичайним зростанням кількості випадків протиправного заподіяння шкоди майну жертвам агресії загалом.

Тут слушно навести думку Д.С. Спесівцева про те, що для цивільних відносин війна як форма збройного конфлікту виступає переважно деструктивним чинником. Вона безпосередньо створює загрози порушення особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб і навіть сприяє порушенню таких. Адже збройний конфлікт, як правило, завжди супроводжується жертвами серед осіб, які беруть у ньому участь, і серед мирного населення, руйнуванням об'єктів не лише військової, а й цивільної інфраструктури, порушенням економічних зв'язків, неможливістю окремих суб'єктів виконувати зобов'язання за цивільно-правовими договорами, а також здійснювати підприємницьку, професійну чи іншу діяльність. Іншими словами, війна завдає шкоду, яка виступає одночасно і категорією фактичних суспільних відносин, і правовою категорією [20, 56-57]. Розвиваючи зазначену думку і з урахуванням викладених вище міркувань, слід доповнити, що війна як форма збройного конфлікту пов'язується і з порушенням широкого кола майнових прав, зокрема, права власності, що у лівій частині випадків полягає у знищенні або руйнуванні майна власника. З огляду на таке, актуальним, на наш погляд, в межах даної роботи є зосередження уваги на аналізі способів захисту права власності, які застосовуються при нанесенні шкоди на підставі делікту. Зокрема, на перший план в умовах війни виходить такий спосіб захисту права власності як позов про відшкодування шкоди, завданої збройним конфліктом або воєнними діями, що можна назвати універсальним і одним з найбільш поширених способів захисту майнових прав учасників цивільних правовідносин.

Разом з тим, варто погодитися із думкою, висловленою у науковому середовищі щодо очевидної складності цього питання, адже механізм захисту права власності у цьому випадку є вкрай проблемним для реалізації, адже тут не існує універсальних підходів ані до створення компенсаційних механізмів, ані до принципів їх діяльності. І малоімовірно, що рішення будуть знайдені в найближчі десятиліття [6, 108-112].

Спробуємо позначити той фактор, який, на наш погляд, є першопричиною такої складності. Ця складність обумовлена насамперед тим, що внаслідок війни правова система України зазнала карколомної трансформації шляхом фрагментації на різні правопорядки, що почали діяти на її території: 1) правопорядок території активних бойових дій; 2) правопорядок окупованої території; 3) правопорядок держави Україна.

На наш погляд, наслідки такої трансформації є визначальними і полягають у наступному. По-перше, в межах цих правопорядків застосовуються відмінні норми і правила, зокрема в частині встановлення шкоди і відповідальності за таку шкоду, заподіяну цивільним особам. По-друге, виникає питання визначення суб'єкта відповідальності, оскільки

неможливо визначити, ким здійснювався контроль над територіями з різним правовим порядком і хто має нести відповідальність. Даний висновок можна обґрунтувати, проаналізувавши матеріали наявної судової практики.

Особливо проблематичним є відшкодування шкоди, завданої майну, що знаходиться в зоні активних бойових дій. Адже в такому випадку виникає питання суб'єкта відповідальності, оскільки неможливо визначити, ким здійснювався контроль над територією, де відбулося руйнування.

Так, у справі Грузія проти Росії Європейський суд з прав людини виробив позицію, що у випадку військових операцій, включаючи, наприклад, збройні напади, бомбардування або обстріли, які здійснюються в ході міжнародного збройного конфлікту, не можна говорити про «ефективний контроль» над тим чи іншим районом. Сама реальність збройного протистояння і бойових дій між ворожими збройними силами, які прагнуть встановити контроль над місцевістю в умовах хаосу, означала, що жодного контролю над місцевістю не було. У свою чергу, така позиція означає неможливість покласти відповідальність на агресора відповідно до норм конвенційного міжнародного права за ст. 4 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни [22].

Натомість порушення права власності у період окупації цілком можуть бути адресовані країні-окупанту, оскільки остання є відповідальною за забезпечення прав людини у період окупації. Це передбачено, зокрема, і ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», відповідно до якої відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації держави Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію [23]. Однак механізм реалізації таких вимог з урахуванням виключення Російської Федерації зі складу Ради Європи очевидно буде надзвичайно складним.

На окупованій території формально зберігається дія українського правопорядку, але механізми його реалізації (українські суди, органи правопорядку, державні установи) не діють, а відповідальність за будь-яку шкоду несе держава-окупант згідно з міжнародним гуманітарним правом. До того ж на цих територіях також не застосовуються зобов'язання України за Європейською Конвенцією, але застосовуються відповідні зобов'язання держави-окупанта (принаймні до 15 вересня 2022 року – дати припинення участі РФ у Конвенції).

На національному рівні є можливість звернутись до суду з вимогою про відшкодування заподіяної майну шкоди як до країни-агресора, так і до України.

У 2022 р. Верховним Судом було вироблено практику, відповідно до якої шкода, заподіяна в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом генерального делікту), а отже, будь-який спір, що виник на території України у її громадянина, навіть якщо цей спір виник з іноземною країною, зокрема й РФ, може бути розглянутим і вирішеним судом України як належним і повноважним судом.

При цьому у рішенні ВС від 14 квітня 2022 р. № 308/9708/19 нівелюється встановлений у ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» судовий імунітет іноземної держави (РФ), оскільки, на думку суду, у такому випадку збройна агресія свідчить про вихід іноземної держави за межі своїх суверенних прав [24].

Таким чином, звернення з позовами про відшкодування шкоди до Російської Федерації є правомірними, однак постає питання щодо виконання прийнятих українськими судами рішень у таких справах, особливо їх виконання на території інших держав.

Стосовно можливостей звернення з вимогами про відшкодування заподіяної в умовах воєнного стану майнової шкоди до України, основна проблема полягає в тому, що станом на сьогодні відсутній спеціальний Закон, який визначав би порядок відшкодування такої шкоди. Ця проблема існує тривалий час і пов'язана з категорією «легітимних очікувань».

Ще у 2014 р. ЄСПЛ було прийнято рішення у справі Петльованій проти України, яким позивачеві було відмовлено у задоволенні його позовних вимог на тій підставі, що його

вимога не спиралася на право, належно закріплене у національному законодавстві. У цій справі заявник скаржився, що не отримав відшкодування за завдану шкоду, а саме, йому не було державою відшкодовано майнової шкоди як потерпілому від злочину, хоча така компенсація передбачена статтею 1177 ЦК України. Проте Суд відмовив у задоволенні вимоги, посилаючись на той факт, що відповідно до ч. 2 ст. 1177 ЦК України умови та порядок відшкодування майнової шкоди, завданої майну фізичної особи, яка потерпіла від злочину, встановлюються законом, однак такого закону не було прийнято [25].

Таким чином, Суд дійшов висновку, що право на компенсацію з боку держави жертвам злочину, передбачене вищевказаною статтею Кодексу, ніколи не було призначене, щоб бути безумовним. І оскільки заявник не мав достатньою мірою встановлену вимогу для цілей, передбачених статтею 1 Протоколу № 1, він не може стверджувати, що мав “законне сподівання” одержання будь-яких конкретних сум.

Замість прийняття до уваги висновків Суду з метою розробки спеціального законодавства, яке дозволило б реалізувати право вимагати від держави відшкодування шкоди, заподіяної в результаті злочину, у тому числі воєнного, вказане рішення ЄСПЛ слугує основою рішень національних судів для відмови у задоволенні вимог про відшкодування майнової та моральної шкоди на підставі ст. 1177 ЦК України.

Зокрема, у 2019 р. Верховним Судом було прийнято рішення про відмову у задоволенні вимог потерпілого від злочину, заявлених на підставі ст. 1177 ЦК України з посиленням на справу Петльований проти України та той факт, що законодавством України не передбачено порядку відшкодування державою шкоди, заподіяної злочинцем. Цей підхід використовують національні суди і у 2022 р. при наданні відповіді щодо відшкодування шкоди, завданої воєнними злочинами.

Так, у Постанові Верховної Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 р. у справі № 635/6172/17 зазначається, що реалізація права на отримання зазначеного відшкодування поставлена у залежність від існування компенсаційного механізму, що має бути встановлений в окремому законі. Закон, який регулює порядок відшкодування за рахунок коштів Державного бюджету України шкоди, заподіяної терористичним актом, відсутній як на час виникнення спірних правовідносин, так і на час розгляду справи судами. Більше того, у законодавстві України відсутня не тільки процедура виплати означеного відшкодування, але й чіткі умови, необхідні для заявлення майнової вимоги до держави про надання такого відшкодування (див. *mutatis mutandis* ухвалу ЄСПЛ щодо прийнятності від 30 вересня 2014 року у справі «Петльований проти України»). Отже, передбачене у статті 19 Закону № 638-IV право на відшкодування державою відповідно до закону шкоди, завданої терористичним актом, не породжує без спеціального закону легітимного очікування на отримання від Держави України такого відшкодування [26].

Висновки. Комплексний огляд загальної характеристики такого цивілістичного інституту як захист права власності в умовах воєнних дій:

1) окреслив підстави для захисту права власності в умовах війни та їх класифікацію, детальне розуміння яких сприяє обранню ефективного та належного способу захисту права власності в умовах війни; 2) виявив особливості суб'єктного та об'єктного складу права на захист під час війни, що вказує на адаптацію до викликів, пов'язаних з війною.

Також в ході аналізу встановлено, що судовий порядок відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, є найбільш актуальним способом захисту права власності для потерпілих, майно яких постраждало внаслідок воєнних дій. Разом з тим, для розроблення ефективного механізму реалізації окресленого способу захисту права власності в умовах війни виявляється необхідність врахування фрагментації правової системи України, пов'язаної із веденням бойових дій та окупації територій.

Аналіз судової практики показав, що хоча національне законодавство розвивається у відповідь на сучасні виклики, існує потреба в подальших законодавчих рамках, оскільки існуючі юридичні механізми та законодавчі ініціативи не повною мірою пристосовані для такого складного завдання як захист права власності в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Харченко, Г. Г. Речові права : монографія. К. : Алерта, 2017. 556 с.
2. КШЕ Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf (дата звернення: 15.08.2024)
3. The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations The second Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment February 24, 2022 – February 24, 2023 (RDNA2) URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf> (дата звернення: 15.08.2024)
4. Право власності: способи захисту крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2023. 616 с.
5. Гриняк, А.Б. Примусове відчуження майна в умовах воєнного стану в Україні. *Нове українське право*, Вип. 2, 2022, С.21-28
6. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія [Електронне видання] / за ред.: Є. О. Харитоновна, О. І. Харитонові, К. Г. Некіт. Одеса : Фенікс, 2023. 336 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23423> (дата звернення: 10.07.2024)
7. Франков, О.С. Захист права власності в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 34/2022. с. 77-83*
8. Сичевська, А. Захист прав власника в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. *Часопис Київського університету права. 2012. № 3. С. 242-245.*
9. Загоруй Л. М., Загоруй, І. С. Аналіз механізму отримання компенсації (відшкодування) у разі порушення права власності в умовах воєнного стану. *Вісник Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 1(101), 206-216.*
10. БФ “Право на захист” (2023) Право власності на об’єкти нерухомого майна: загрози та гарантії в умовах воєнного стану : аналітичне дослідження. URL: <https://r2p.org.ua/storage/page/3845/85f6389b853215c05be9abb430ccc7c7cf937c60.pdf> (дата звернення: 02.08.2024)
11. Лутковська-Бабич, А., Лутковська, В., Жупанов, Д., Лук’яненко, Ж., Кушнір, І. (2020) Питання компенсації цивільним особам використання об’єктів нерухомості військовими формуваннями під час збройних конфліктів: дослідження. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/pytannya-kompensatsiyi-tsyvilnym-osobam-vykorystannya-obyektiv-nerukhomosti-viyskovymu-formuvannya-pid-chas-zbroynukh> (дата звернення: 18.06.2024)
12. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь / І.М. Городиський, М.В. Бем, С. Р. Косаревич, С. О. Верланов, Н. В. Василечко, А. А. Слюсар. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с.
13. Моффетт, Люк. (2022) Варіанти відшкодування збитків, завданих під час війни в Україні. Queen’s University Belfast. URL: <https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/%D0%92%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D1%96%D0%B4-%D1%87%D0%B0%D1%81-%D0%B2%D1%96%D0%B8%CC%86%D0%BD%D0%B8-%D0%B2-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%CC%88%D0%BD%D1%96-.pdf> (дата звернення: 09.05.2024)
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.08.2024)
15. Спасибо-Фатєєва, І.В. Виступ на вебінарі “Захист права власності в період та після завершення війни”. ГО “Цивілістична платформа”. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=f4KStH3JRhM> (дата звернення: 19.06.2024)
16. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною

агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 19.08.2024)

17. Правомірні очікування : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. 250 с.

18. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення 11.08.2024)

19. COUNCIL REGULATION (EU) No 269/2014 of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine URL: : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0269&qid=1688719954581> (Дата звернення: 19.08.2024)

20. Рішення Верховного Суду України від 18.06.2022 року Справа № 9901/259/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977248> (Дата звернення: 10.08.2024)

21. Спесівцев, Д.С. Концептуальні проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах війни : монографія. Луцьк: Завжди Поруч, 2022. 248 с.

22. CASE OF GEORGIA v. RUSSIA (II) (European Court of Human Rights) Application no. 38263/08 URL:<https://laweuro.com/?p=13845>

23. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (Дата звернення: 19.08.2024)

24. Постанова КС ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>. (Дата звернення: 19.08.2024)

25. CASE of PETLYOVANY Y v. UKRAINE (European Court of Human Rights) App. No(s). 54904/08 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147691> (Дата звернення: 19.08.2024)

26. Постанова Великої Палати ВС від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (провадження № 14-167цс20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593>. (Дата звернення: 19.08.2024)

ЖИТАРЬ Ю. І.,
аспірант кафедри права
(Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»)

УДК 347.921

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.10>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ СВІДКА У ПІДГОТОВЧОМУ СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

Статтю присвячено розкриттю процесуальних особливостей допиту свідка у підготовчому судовому засіданні, визначенню на цій основі перспектив подальшого розвитку цивільного процесуального законодавства. Визначено, що допит свідка може застосовуватись для вирішення значної кількості завдань підготовчого провадження та процесуальних питань, що виникають на цій стадії: витребування додаткових доказів, забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше; забезпечення позову, зустрічне забезпечення; заміна неналежного відповідача, залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову, якщо ці питання не були вирішені раніше; визначення розміру заявлених сторонами судових витрат та вирішення інших завдань, необхідних для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті. Визначено, що у цивільному судочинстві на стадії підготовчого провадження доцільно виділяти вісім стадій допиту свідка: 1) підготовка допиту; 2) анкетування свідка; 3) попередження про відповідальність та присяга; 4) розповідь свідка; 5) встановлення психологічного контакту; 6) перехресний допит; 7) фіксація показань свідка; 8) оцінка показань свідка. Обгрунтовано, що з огляду на єдність правил цивільного судочинства щодо порядку допиту свідка, для вирішення процесуальних питань застосовуються ті ж самі правила, що і при допиті свідка для з'ясування матеріальних обставин справи. Підтримано наявну судову практику щодо неможливості допиту свідка у режимі відеоконференції якщо свідок має намір брати участь поза межами приміщення суду. Перспективними напрямками подальших досліджень визначено вироблення рекомендацій стосовно особливостей допиту свідків для вирішення конкретних процесуальних питань (забезпечення позову, забезпечення доказів, затвердження мирової угоди тощо).

Ключові слова: свідок, допит свідка, підготовче судове засідання, відеоконференція, суд, цивільне судочинство.

Zhytar Yu. I. Procedural features of witness interrogation in a preparatory court session

The article is devoted to the disclosure of the procedural features of the witness interrogation in a preparatory court session, the determination of prospects for the further development of civil procedural legislation on this basis. It was determined that the interrogation of a witness can be used to solve a significant number of tasks of preparatory proceedings and procedural issues arising at this stage: demand for additional evidence, provision of evidence, if these issues were not resolved earlier; claim security, counter security; replacement of an improper defendant, involvement of a co-defendant, consolidation of cases and separation of claims, acceptance of a counterclaim, if these issues have not been resolved earlier; determining the amount of court costs claimed by the parties and solving other tasks necessary to

ensure the correct and timely consideration of the case on its merits. It was determined that in civil proceedings at the stage of preparatory proceedings, it is expedient to distinguish eight stages of witness interrogation: 1) preparation of the interrogation; 2) interviewing the witness; 3) warning about responsibility and oath; 4) testimony of a witness; 5) establishment of psychological contact; 6) cross-examination; 7) recording the testimony of a witness; 8) evaluation of the testimony of the witness. It is justified that in view of the unity of the rules of civil proceedings regarding the procedure for questioning a witness, the same rules are applied to resolve procedural issues as when questioning a witness to clarify the material circumstances of the case. The existing judicial practice regarding the impossibility of questioning a witness via video conference if the witness intends to participate outside the court premises has been supported. The development of recommendations regarding the specifics of the questioning of witnesses for the resolution of specific procedural issues (provision of a claim, provision of evidence, approval of a settlement agreement, etc.) is defined as promising directions for further research.

Key words: *witness, witness interrogation, preparatory court session, video conference, court, civil proceedings.*

Вступ. Питання правового статусу свідка у цивільному судочинстві отримали значну увагу з боку науковців. Втім, останнім часом у судовій практиці почастишали випадки використання показань свідків саме на стадії підготовчого провадження (глава 3 розділу 3 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (далі – ЦПК України) [1]), що пов'язане із зростанням застосування на практиці інституту врегулювання спору за участі судді (глава 4 розділу 3 ЦПК України), примирних процедур (медіація, мирова угода тощо). У зв'язку із цим ще до розгляду справи по суті (глава 6 розділу 3) виникає необхідність допиту свідків для з'ясування можливості проведення примирних процедур, визначення предмету примирення.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття процесуальних особливостей допиту свідка у підготовчому судовому засіданні, визначення на цій основі перспектив подальшого розвитку цивільного процесуального законодавства.

Огляд наукових досліджень. Оскільки показання свідка є одним з джерел доказів (ч. 2 ст. 76 ЦПК України), то увага науковців зосереджена, здебільшого, на питаннях дослідження показань свідків при розгляді справи по суті [2, с. 504–506, 512]. Втім, питанням дослідження та оцінки показань свідків саме на стадії підготовчого приділяли увагу незначна кількість науковців. Варто вказати на роботи М.Л. Коханської [3], Д.В. Шкробець [4] та деяких інших. Втім, зазначені дослідники приділяли увагу питанням допиту свідка у межах усього цивільного процесу, зосереджуючись на стадії підготовчого провадження лише побічно. Так, М.Л. Коханська, за результатами опрацювання проблематики ефективності цивільного судочинства, зосереджує увагу на вирішенні таких питань на стадії підготовчого провадження, як: застосування забезпечувальних заходів, застосування заходів процесуального примусу, наявність зловживань процесуальними правами [3, с. 198]. При вирішенні зазначених питань можуть досліджуватись показання свідків, але дослідниця не приділила окремої уваги саме цьому. Тому її висновки можуть бути взяті до уваги як орієнтир для подальшого дослідження.

Результати досліджень. Відповідно до ч. 1 ст. 196 ЦПК України, для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться підготовче засідання. У підготовчому засіданні суд виконує зокрема, такі завдання, як: з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді; вирішує питання про вступ у справу інших осіб, заміну неналежного відповідача,

залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову, якщо ці питання не були вирішені раніше; з'ясовує, чи надали сторони докази, на які вони посилаються у позові і відзиві, а також докази, витребувані судом чи причини їх неподання; вирішує питання про проведення огляду письмових, речових і електронних доказів у місці їх знаходження; вирішує питання про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання, вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше; за клопотанням учасників справи вирішує питання про забезпечення позову, про зустрічне забезпечення; вирішує заяви та клопотання учасників справи; встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються під час розгляду справи по суті, про що зазначається в протоколі судового засідання; з'ясовує розмір заявлених сторонами судових витрат; здійснює інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті (ч. 2 ст. 197 ЦПК України). Таким чином, перелік завдань суду у підготовчому засіданні, для вирішення яких може знадобитись заслуховувати свідків, є доволі значним.

Свідки повинні бути об'єктивними та неупередженими, а тому вони не повинні знати, що відбувається в залі засідань, щоб ці події не вплинули на їх показання. Для цього свідки видаляються із залу судового засідання у відведені для цього приміщення. Таким приміщенням може бути будь-яке інше приміщення, окрім залу засідань, з якого вони не можуть спостерігати за засіданням. Традиційно свідки видаляються в коридор. Свідки видаляються із залу судового засідання в підготовчій частині ще до початку вирішення питань, пов'язаних із відводами, можливістю слухання справи за відсутності учасників процесу, які не з'явилися, тощо. Те, що свідки видаляються із залу засідань, означає, що вони там повинні бути присутні. Іншими словами, свідки повинні брати участь у підготовчій частині судового засідання, а отже їх слід викликати на той самий час, що й осіб, які беруть участь у справі. Однак свідок може бути зайнятим і не може проводити весь день в суді, очікуючи, коли саме його викличуть дати показання. Тому поширена практика виклику свідка на інший, більш пізній час. Це робиться з розрахунку на те, що допиту свідка передуватиме підготовча частина, а також пояснення та запитання осіб, які беруть участь у справі. З урахуванням інтересів учасників процесу, цю практику можна визнати обґрунтованою та такою, що не суперечить процесуальному законодавству. Необхідність видалення свідків із залу судового засідання зумовлена перш за все тим, що ознайомлення недопитаних свідків з поясненням сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, з показаннями допитаних свідків та з іншими процесуальними діями, що вчиняються в залі судового засідання, може вплинути на об'єктивність їх показань. А в обов'язок свідків входить давати правдиві показання відносно тих фактичних обставин, які їм відомі по справі, що розглядається судом. Крім того, свідки повинні давати правдиві відповіді на запитання суду та осіб, що беруть участь у справі. Для запобігання впливу на об'єктивність показань недопитаних свідків судовий розпорядник вживає заходів щодо того, щоб свідки, які допитані судом, не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав. Найбільш дієвим видається залишення допитаних свідків в залі засідань і допит усіх свідків в одному судовому засіданні. Якщо судові засідання відкладається або допитано не всіх свідків через їх неявку, то виконання передбачених законом вимог стає неможливим. Адже зрозуміло, що проконтролювати чи спілкуються свідки між собою в перерві між засіданнями суду є неможливим. З огляду на це, показання свідків, які допитуються після того, як частина свідків вже була допитана судом, можуть бути скореговані, а тому підлягають ретельній перевірці. Особливо це стосується свідків, які викликаються з ініціативи тієї самої сторони [5].

Допит свідка – це логічна і психологічна діяльність особи, яка бере участь у справі, та суду, спрямована на одержання від свідка усних показань, що мають значення для справи. Допит свідка є процесуальною формою здобуття та дослідження одного із засобів доказування – показів свідка. Саме через недотримання встановленої законом процесуальної форми не можуть бути використані як показання свідків письмові пояснення громадян.

Вони можуть бути прийняті судом як письмові докази. Умови та порядок допиту свідка характеризується наступним: 1) свідок вперше допитується в суді; 2) гласність; свідок не може бути допитаний віч-на-віч; 3) час та місце допиту свідка залежить від суду; 4) суд бере активну участь у допиті свідка. Кожен свідок допитується окремо. Послідовність допиту свідків встановлюється судом. Свідки, які ще не дали показань, не можуть перебувати в залі судового засідання під час розгляду справи. Кожний допитаний свідок залишається в залі судового засідання до закінчення судового засідання. У разі відкладення судового засідання або оголошення перерви, з'являтися в наступне судове засідання свідки не зобов'язані. Суд може дозволити допитаним свідкам залишити залу засідання суду до закінчення розгляду справи за згодою сторін. Це може бути викликано станом здоров'я свідка, виробничою необхідністю та іншими поважними причинами. Можна виділити вісім стадій допиту свідка: 1) підготовка допиту; 2) анкетування свідка; 3) попередження про відповідальність та присяга; 4) розповідь свідка; 5) встановлення психологічного контакту; 6) перехресний допит; 7) фіксація показань свідка; 8) оцінка показань свідка [5].

Порядок допиту свідка у цивільному судочинстві безпосередньо закріплено у ст. 230 ЦПК України. Аналіз положень зазначеної статті, у взаємозв'язку із іншими положеннями ЦПК України, що визначають правовий статус свідка (ст.ст. 90–94, ч. 6 ст. 212 ЦПК України тощо) дає підстави для висновку, що попри висловлення зазначеної позиції стосовно процедури допиту свідка в адміністративному процесі, вона актуальна і щодо цивільного судочинства.

При вирішенні цивільних справ суд вирішує питання як матеріального, так і процесуального права. Необхідно вказати про принципову різницю між цими поняттями. Так, слід погодитись із І. Берестовою, що матеріальне право встановлює суб'єктивні права, а процесуальне – порядок їх реалізації [6, с. 79]. Попри таку різницю, цивільне процесуальне законодавство не передбачає особливостей процедури допиту свідка залежно від характеру питання (матеріальне, тобто вирішення справи по суті чи процесуальне), для вирішення якого проводиться допит. Тому у підготовчому судовому засіданні допит свідка відбувається за загальними правилами, визначеними ст. 230 ЦПК України.

Останнім часом набула поширення участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Підсистема відеоконференції зв'язку забезпечує: відео- та звукозапис судових засідань, бронювання (резервування) залів судових засідань, можливість подання учасниками справи під час проведення судового засідання в режимі відеоконференції документів (у тому числі процесуальних документів, письмових та електронних доказів тощо); можливість користувачам брати участь у засіданнях інших органів та установ системи правосуддя в режимі відеоконференції. Особливості порядку проведення таких засідань можуть встановлюватися відповідними органами та установами системи правосуддя. Суд ухвалює рішення про можливість проведення засідання в режимі відеоконференції за умови наявності в суді відповідної технічної можливості (наявність обладнання та можливість його використання у визначені день і час) (п.п. 45, 50 Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21) [7]. Свідок, перекладач, спеціаліст, експерт можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно у приміщенні суду (ч. 6 ст. 212 ЦПК України).

У судовій практиці є усталеним підхід щодо відмови у проведенні допиту свідка у режимі відеоконференції у разі наміру свідка брати участь поза приміщенням суду (за допомогою власних технічних засобів) як такого, що не передбачений ЦПК України. Так, 16.04.2024 року через систему «Електронний суд» від свідка ОСОБА_1 надійшло клопотання в якому він просить забезпечити проведення судового засідання в якому його будуть допитувати як свідка в режимі відео конференції поза межами приміщення суду з використанням EASYCON. Окрім наведеного висновку, суд звернув увагу на те, що норми ЦПК України передбачають приведення свідка до присяги шляхом її підписання свідком, у зв'язку з чим участь свідка в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду унеможливить

суд вчинити відповідні дії. За таких обставин, враховуючи необхідність приведення свідка до присяги та її підписання, а також те, що відеоконференцію із свідком можна проводити виключно із приміщення суду, суд прийшов до висновку, що в задоволенні клопотання свідка про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою програмного забезпечення EASYCON, слід відмовити [8].

Одним з принципів цивільного судочинства є принцип безпосередності. Так, відповідно до ст. 213 ЦПК України, суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі. Безперервність судового розгляду забезпечує баланс між реалізацією засад розумності строків провадження та безпосереднього дослідження доказів. Її правила спрямовані як на зосередження уваги суду на обставинах одного провадження, так і на його розгляді без зайвих зволікань. Це загальне положення судового розгляду також є умовою всебічності та повноти з'ясування обставин, правильності оцінки досліджених у судовому засіданні доказів, а також формування внутрішнього переконання суду [9, с. 347]. Попри висловлення цієї позиції стосовно кримінального провадження, вона є актуальною і щодо цивільного судочинства. Тому із зазначеною позицією суду необхідно погодитись з огляду, також, на необхідність особистого контакту суду із свідком відповідно до засади безпосередності цивільного судочинства. У разі ж якщо свідок бере участь за допомогою власних технічних засобів (поза межами приміщення суду) такий контакт неможливий.

Висновки.

1. Допит свідка може застосовуватись для вирішення значної кількості завдань підготовчого провадження та процесуальних питань, що виникають на цій стадії: витребування додаткових доказів, забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше; забезпечення позову, зустрічне забезпечення; заміна неналежного відповідача, залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову, якщо ці питання не були вирішені раніше; визначення розміру заявлених сторонами судових витрат та вирішення інших завдань, необхідних для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті.

2. У цивільному судочинстві на стадії підготовчого провадження доцільно виділяти вісім стадій допиту свідка: 1) підготовка допиту; 2) анкетування свідка; 3) попередження про відповідальність та присяга; 4) розповідь свідка; 5) встановлення психологічного контакту; 6) перехресний допит; 7) фіксація показань свідка; 8) оцінка показань свідка.

3. З огляду на єдність правил цивільного судочинства щодо порядку допиту свідка, для вирішення процесуальних питань застосовуються ті ж самі правила, що і при допиті свідка для з'ясування матеріальних обставин справи.

4. Необхідно підтримати наявну судову практику щодо неможливості допиту свідка у режимі відеоконференції якщо свідок має намір брати участь поза межами приміщення суду.

5. Перспективними напрямками подальших досліджень є вироблення рекомендацій стосовно особливостей допиту свідків для вирішення конкретних процесуальних питань (забезпечення позову, забезпечення доказів, затвердження мирової угоди тощо).

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України* офіційне видання від 08.10.2004 – 2004 р., № 40, / 40-42 /, стор. 1530, стаття 492.

2. Грабовська О.О. Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України: дис. ... д.ю.н.: 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 563 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U000331/> (дата звернення: 26.08.2024 р.).

3. Коханська М.Л. Процесуальні засоби забезпечення ефективності цивільного судочинства: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ.

Харків, 2019. 246 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U002332/> (дата звернення: 26.08.2024 р.).

4. Шкробець Д.В. Стадії процесу доказування в цивільному процесі України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. 202 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0414U004455/> (дата звернення: 26.08.2024 р.).

5. Науково-практичний коментар до статті 141 Кодексу адміністративного судочинства України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КК003184> (дата звернення: 26.08.2024 р.).

6. Берестова І. Межі матеріального і процесуального права у сфері правової процедури. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2017. Грудень. С. 76-79. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/17.pdf (дата звернення: 26.08.2024 р.).

7. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 26.08.2024 р.).

8. Ухвала Ленінського районного суду м. Дніпро від 23.04.2024 р. у справі № 205/13500/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118711801> (дата звернення: 26.08.2024 р.).

9. Рафальонт С.Р. Безперервність судового розгляду кримінального провадження. Право і суспільство. 2023. № 1. С. 338-349. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/1_2023/49.pdf (дата звернення: 26.08.2024 р.).

КОВАЛЬЧУК О. А.,
аспірант кафедри правосуддя
та філософії
(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.11>

КАТЕГОРІЯ «НЕОБҐРУНТОВАНІ АКТИВИ» ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стаття присвячена інституту визнання необґрунтованими активів, набутих уповноваженою особою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та стягнення їх в порядку цивільного судочинства в дохід держави. При цьому, автор проводить паралельне дослідження міжнародного та національного законодавства в питаннях боротьби з корупцією та її запобіганню через призму розвитку інституту цивільної конфіскації. В роботі зачіпається ряд дискусійних питань, які піднімають науковці відносно законності вказаного інституту та його відповідності міжнародним нормам і принципам права з точки зору дотримання майнових прав фізичної особи, а також правових гарантій не свідчити проти себе. Крім того, проблематика досліджуваного інституту полягає і в обґрунтованості закріпленої у процесуальному законодавстві «презупції винуватості особи», зазначеної у статті 290 Цивільного процесуального кодексу України. Автор звертає увагу на незбалансованість і нечіткість положень цивільного процесуального та кримінального законодавства, внаслідок чого існує загроза до передумов подвійної майнової відповідальності суб'єкта корупційного правопорушення.

В роботі проведено порівняльний аналіз термінології, яка застосовується в кримінальному, антикорупційному та цивільному процесуальному законодавстві та сформульовано висновки щодо їх спільних та відмінних аспектів. В статті акцентовано увагу на різні підходи законодавця щодо визначення поняття «активи» в різних законодавчих актах, що вбачається із статті 290 Цивільного процесуального кодексу України та статті 177 Цивільного кодексу України. У зв'язку з цим, автор наголошує, що такий диференційований понятійний підхід до ключового поняття досліджуваного процесуального інституту, не сприяє правовій визначеності, що в практичній площині ускладнює питання правозастосовчої практики. Автор пропонує уточнити редакцію частини восьмої статті 290 Цивільного процесуального кодексу України в частині конкретизації видів як матеріальних, так і нематеріальних активів.

Ключові слова: *позовне провадження, цивільний процес, цивільне судочинство, цивільна конфіскація, корупційне правопорушення, корупція, визнання необґрунтованими активів, судова практика, особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.*

Kovalchuk O. A. The category “unfounded assets” and their recovery in state revenue: problems of legal terminology

The article is devoted to the institution of recognition assets unfounded, acquired by a person authorized to perform the functions of the state or local self-government and their recovery in the course of civil proceedings as state revenue. At the same time, the author conducts a parallel study of international and national legislation in

the fight against corruption and its prevention through the prism of the development of the institution of civil confiscation. The work deals with a number of debatable issues raised by scientists regarding the legality of the specified institute and its compliance with international norms and principles of law from the point of view of compliance with the property rights of individuals, as well as legal guarantees not to testify against oneself. In addition, the problem of the investigated institute is also the validity of the «presumption of guilt of a person» enshrined in the procedural legislation, specified in Article 290 of the Civil Procedure Code of Ukraine. The author draws attention to the imbalance and vagueness of the provisions of civil procedural and criminal legislation, as a result of which there is a threat to the prerequisites of double property liability of the subject of the corruption offense.

In the work, a comparative analysis of the terminology used in criminal, anti-corruption and civil procedural legislation was carried out and conclusions were formulated regarding their common and different aspects. The article focuses on different approaches of the legislator regarding the definition of the concept of "assets" in various legislative acts, which can be seen from Article 290 of the Civil Procedure Code of Ukraine and Article 177 of the Civil Code of Ukraine. In this regard, the author emphasizes that such a differentiated conceptual approach to the key concept of the investigated procedural institution does not contribute to legal certainty, which complicates the issue of law enforcement practice on a practical level. The author suggests clarifying the wording of the eighth part of Article 290 of the Civil Procedure Code of Ukraine in terms of specifying the types of both tangible and intangible assets.

Key words: *legal proceedings, civil process, civil proceedings, civil confiscation, corruption offense, corruption, recognition of unfounded assets, judicial practice, person authorized to perform the functions of the state or local self-government.*

Вступ. Проблема боротьби з корупцією у всіх її проявах, незважаючи на війну російської федерації проти України, стає одним із найпріоритетніших завдань держави, оскільки з одного боку позитивний напрямок такої боротьби допомагає Україні пришвидшено вступити до ЄС та НАТО, а з іншого – дає можливість посилити державне управління та місцеве самоврядування, розвиваючи демократичне і громадянське суспільство нашої країни. Одним із напрямків такої боротьби з корупцією, окрім інституту кримінального судочинства, є цивільний процесуальний інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, закріплений в главі 12 розділу III ЦПК України. Інститут цивільної конфіскації реалізується у формі позовного провадження, яке здійснює Вищий антикорупційний суд України за правилами цивільного судочинства. В той же час національне законодавство України має різні понятійні підходи до визначення поняття «активи», що має місце в ч. 8 ст. 290 ЦПК України, допускаючи різне їх тлумачення як на рівні матеріального, так і процесуального права, що ускладнює процес правозастосування з точки зору практики цивільного процесу.

Проблемно-дискусійним питанням щодо визнання необґрунтованими активів, набутих особами, що уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та стягнення їх у дохід держави були присвячені наукові дослідження О. Кіріак (2017), О. Антонюк (2018), Н. Навальневої (2018), Д. Давидюка (2020), Т. Хутор (2021), К. Широкої (2021), Я. Вороніжського (2021–2023), І. Нурлаєва (2022), В. Михайлика (2023), В. Кройтора (2023) та інших вітчизняних вчених-процесуалістів. Разом з тим, на доктринальному рівні ще залишається цілий ряд дискусійних питань, присвячених зокрема і поняттю «активи». Саме дослідженню етимологічно-правового значення вказаного поняття і присвячена дана стаття.

Метою статті є дослідження процесуально-правової суті поняття «активи», застосованого в інституті цивільного процесуального права – визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Виклад основного матеріалу. Проблема корупції та боротьба з нею є непростим завданням не лише для України, але і для всіх цивілізованих держав світу. Особливо це стосується сфери державного чи муніципального управління, де особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може отримувати неправомірну вигоду в обмін на прийняття нею тих чи інших незаконних рішень або вчинення владного впливу на інших посадових чи службових осіб з метою прийняття ними незаконних рішень в інтересах фізичних або юридичних осіб, зацікавлених у певному протиправному результаті.

Формат незаконного збагачення державних та муніципальних чиновників є настільки широким, що створити єдиний універсальний правовий механізм, який би давав безумовний позитивний результат у подоланні корупції неможливо. Окремі ж запобіжні механізми (наприклад, такі як конкурсно-екзаменаційний відбір чиновників, декларування ними своїх доходів), на які суспільство поклало великі надії, так і не принесли позитивного результату. Причина цього полягає в тому, що 99% декларацій, поданих державними та муніципальними чиновниками, не охоплюються систематичним контролем, який повинно здійснювати НАЗК. З урахуванням даних обставин, було запропоновано в майбутньому проводити автоматизований порівняльний аналіз поданих декларацій з державними реєстрами штучним інтелектом з метою виявлення ознак незаконного збагачення, наявності необґрунтованих активів тощо [1, с. 5].

Не дивлячись на те, що статистично міжнародний індекс України у 2023 році щодо сприйняття корупції зріс на 3 бали і складає 36 балів зі 100, що дає можливість нашій країні посідати 104 місце серед 180 країн [2, с. 9], все ж даний результат не є такими вже і оптимістичними. Так, дослідження, яке провела дослідницька агенція Info Sapiens на замовлення НАЗК: «Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність» показало, що 61,2% населення звернуло увагу на зростання корупції в 2023 році, що перевищило показник 2022 року вдвічі [3, с. 21].

Історія і сучасна практика боротьба з корупцією показує, що корупція як соціальне явище існує у всіх країнах світу без виключення. Інше питання, що рівень корупційних проявів у економічно розвинених державах є незначним. Безумовно, цьому сприяє не лише високий рівень доходів, суспільна вихованість громадян, економічна стабільність, але і загальносуспільне несприйняття корупції на всіх рівнях державного та муніципального управління, прозорість діяльності чиновників у прийнятті ними тих чи інших рішень чи розпоряджень, що дає можливість не лише до внутрішнього, але і зовнішнього контролю за їх діяльністю.

В той же час, світовий досвід боротьби з корупцією показує, що кримінальне судочинство як модель превентивної боротьби з даним девіантним явищем та запобігання її проявам, не є у повній мірі ефективним, оскільки вона має цілий ряд об'єктивних особливостей. По перше, корупційні прояви майже завжди мають латентний характер. По друге, їх розслідування у кримінальному порядку потребує безумовного дотримання регламентованої законом процесуальної процедури, яка має певну стадійність, а відтак вона спрямована не на оперативність, а на законність процесуальних дій, що на рівні суспільного сприйняття обумовлюється відсутністю оперативної невідворотності покарання.

Розуміючи загальний алгоритм формування необґрунтовано набутих активів, які в подальшому і формують економічний базис незаконного збагачення, суспільство прийшло до усвідомлення того, що найбільш ефективною передумовою боротьби з корупцією є підтримка її економічної складової, яка по суті і виступає кінцевою метою будь-якого корупційного правопорушення.

Практика показує, що застосування цивільної конфіскації щодо необґрунтовано набутих активів та їх стягнення в дохід держави, є найбільш ефективним способом боротьби з корупцією у «некримінальний» спосіб, який сьогодні застосовується у цілому ряді розвинених іноземних держав. В цій частині Осадько А. С. та Довгаль Ю. С. відзначають, що, наприклад, лише у США – країні, де боротьба з відмиванням коштів та корупцією має

системний характер, статистика щодо цивільної конфіскації є наступною: якщо у 1985 році в дохід держави було стягнуто 27 млн. доларів, у 1993 р. – 56 млн., то вже у 2012 році – 4,2 млрд [4, с. 64].

Ефективність механізму цивільної конфіскації обумовлюється декількома причинами. По перше, інститут цивільної конфіскації має місце в цивільному судочинстві і з цих підстав характеризується публічністю та відкритістю, що безумовно впливає на інших чиновників з точки зору превентивного неперсоналізованого попередження. По друге, для інституту цивільної конфіскації не вимагається доведення винуватості особи у вчиненні корупційного правопорушення, що спрощує структуру доказової бази у порівнянні із кримінальною юрисдикцією. По третє, доказування у даній категорії справ зводиться лише до аналізу джерел походження активів, які визнаються необґрунтованими, без аналізу суб'єктивної поведінки відповідача на предмет її відповідності кримінальному антикорупційному законодавству. По четверте, механізм цивільної конфіскації отримує широку підтримку суспільства, оскільки спрямований на усунення можливостей незаконного збагачення чиновників та пов'язаних із ними осіб, наслідки якого в нашій державі особливо гостро відчуються на тлі мужньої і незламної боротьби з агресором.

В той же час, даний напрямок боротьби з корупцією знаходиться лише на початковій стадії свого практичного застосування, а її механізми постійно удосконалюються у всіх розвинених країнах. Україна не є винятком із даного процесу, оскільки сформульований у главі 12 ЦПК України термінологічно-правове підґрунтя цивільної конфіскації потребує суттєвого доопрацювання.

Так, під неправомірною вигодою, отриманою внаслідок вчинення корупційного правопорушення кримінальне законодавство України розуміє грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав (примітка до ст. 364-1 КК України) [5]. Аналогічну за змістом дефініцію передбачає і абзац сьомий ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» [6].

На відміну від норм кримінального та антикорупційного законодавства, цивільне процесуальне право взагалі не вживає поняття «неправомірна вигода» відносно активів, які визнаються необґрунтованими і стягуються у дохід держави, зосереджуючи таким чином вектор уваги на цивілістичній природі набутого відповідачем майна і майнових прав. В цій частині слід зауважити, що дефініція терміну «неправомірна вигода» вбачає заздалегідь закладений в неї обвинувальний контекст, що виражається через поєднання в собі і протиправних дій, і їх результату, в той час, як частина 8 статті 290 ЦПК України розділяє поняття «активи» та «набуття активів», визначаючи окремо зміст кожного з них.

Зокрема, у поняття «активи», які можуть бути визнані необґрунтованими, законодавець закладає: грошові кошти (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на рахунках/електронних гаманцях, у банках чи інших фінансових установах, небанківських надавачах платіжних послуг, емітентах електронних грошей чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування [7].

Як видно, у вказаній нормі особливу увагу приділено тлумаченню різноманітних видів грошових коштів, які можуть набуватися без законних на те підстав, а в іншому, поняття «необґрунтовані активи» у значній мірі збігається із поняттям «неправомірної вигоди». В той же час, на відміну від визначення «неправомірної вигоди», в поняття «необґрунтовані активи» законодавцем не включені такі їх види як: переваги, пільги, вигоди нематеріального та негрошового характеру. В свою чергу, змістом поняття активи, на відміну від суміжного кримінально-антикорупційного поняття «неправомірної вигоди» охоплюються: майнові права, криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань та роботи. Вказані активи набувають статусу «неправомірних» після поєднання двох складових: їх набуття як виду активної суб'єктивної поведінки відповідача та недоведення ним правомірності такого набуття.

Слід зауважити, що «активи» як юридична категорія, по різному трактуються цивільним, податковим та бухгалтерським законодавством. Так, Цивільний кодекс України взагалі не містить визначення терміну «активи», хоча і визначає за його допомогою поняття цифрової речі у ч. 1 ст. 179-1. Крім того, в ч. 2 ст. 328 ЦК України за допомогою терміну «активи» сформульовано принцип правомірності набуття права власності, за яким право власності вважається набути правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом. В доповнення, слід також відмітити, що пунктом 12 ч. 1 ст. 346 ЦК України визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави визначено як однією із підстав припинення права власності.

Аналіз вказаних положень цивільного законодавства свідчить про нерозривний взаємозв'язок поняття «активи» з поняттям «право власності», який можна виразити у наступному твердженні: будь-які активи набувають даного статусу виключно у зв'язку з реалізацією особою права власності на них певним суб'єктом.

Норми Податкового кодексу України в поняття «активи фізичної особи для цілей підрозділу 9-4 «Особливості застосування одноразового (спеціального) добровільного декларування активів фізичних осіб» розділу XX «Перехідні положення» цього Кодексу вкладають лише три складові: грошові активи, майно та майнові права (підпункт 14.1.280 п. 14.1 ст. 14 ПК України). Однак, у підпункті 14.1.281 п. 14.1 даної статті наведено розширене тлумачення терміну «грошові активи фізичної особи», під якими податкове законодавство розуміє: кошти в національній та іноземній валютах, розміщені на рахунках в українських та іноземних банках, грошові внески до кредитних спілок та інших небанківських фінансових установ, права грошової вимоги (у тому числі кошти, позичені третім особам за договором позики), оформлені у письмовій формі з юридичною особою або нотаріально посвідчені у разі виникнення права вимоги декларанта до фізичної особи, а також активи у банківських металах, пам'ятні банкноти та монети, електронні гроші [8].

Бухгалтерське законодавство трактує активи з точки зору господарських правовідносин, визначаючи їх як ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому (абз. другий ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні») [9].

В свою чергу, адміністративне процесуальне законодавство в питанні кваліфікації майна особи в якості активів, що можуть бути конфісковані за результатами провадження у справах про застосування санкцій (ст. 283-1 КАС України), виходить із комплексного аналізу національного антикорупційного законодавства, а також судової практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, у рішенні Вищого антикорупційного суду від 18 квітня 2024 року у справі № 991/558/24 зауважено, що поняття «активи» має сталий характер, визначений низкою законодавчих актів, а для його тлумачення використано норму п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», за якою під активами розуміються кошти, у тому числі електронні гроші, інше майно, майнові та немайнові права [10]. Керуючись вказаною нормою, Вищий антикорупційний суд у вказаній справі стягнув з відповідача в якості активів: нерухоме майно (будівлі та споруди господарського комплексу, житлові будинки, земельні ділянки), грошові кошти на банківських рахунках, рухоме майно, а також майнові права засвідчені свідченням України на торгівельні марки і патентом на промислові зразки, та корпоративні права: частки у статутному капіталі декількох товариств з обмеженою відповідальністю та прості іменні акції емітента приватного акціонерного товариства [11].

Як бачимо, національне законодавство поки що не дійшло до єдиної позиції щодо розуміння юридичних категорій «активи» та «кошти», оскільки в залежності від виду юридичних правовідносин їх зміст дещо відрізняється. Зокрема, податкове законодавство відносить банківські метали, пам'ятні банкноти та монети саме до форми грошових

активів фізичної особи, оскільки за пунктами 2 і 3 ч. 3 ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» відкриття та ведення поточних (розрахункових, кореспондентських) рахунків клієнтів у банківських металах, а також надання банківських металів у кредит є різновидом банківських послуг [12]. Даний Закон також передбачає можливість торгівлі банківськими металами у безготівковій формі без їх фізичної поставки отримувачу (п. 11 ч. 1 ст. 1), а ч. 4 ст. 4 передбачає право резидентів придбавати валютні цінності за кордоном, здійснювати їх транскордонне переміщення та (або) транскордонний переказ, що свідчить про застосування спеціального правового режиму для даного платіжного засобу.

В той же час, стаття 290 ЦПК України взагалі не згадує такого виду активів ні серед грошових коштів, ні серед майна, прямо не зазначаючи про можливість визнання їх необґрунтованими та подальшу конфіскацію в дохід держави. Крім того, дана стаття не відносить до переліку активів, що можуть бути визнані необґрунтованими, іноземну валюту та банківські метали, які згідно з п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції» мають спеціальний правовий статус – валютні цінності [13].

Разом з тим, пункт 8 частини першої статті 46 Закону України «Про запобігання корупції» зобов'язує суб'єктів декларування вказувати у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування про наявні у них або членів їх сімей грошових активів, у тому числі активів у дорогоцінних (банківських) металах, сукупна вартість яких перевищує 50 прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб на 1 січня звітного року [6].

Аналогічно, вказаний Закон у п. 6 ч. 1 ст. 46 зобов'язує осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, вказувати у своїй декларації про наявність у нього або членів сім'ї нематеріальних активи, у тому числі об'єкти права інтелектуальної власності, що можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті, криптовалюти.

Частина восьма ст. 290 ЦПК України також визначає поняття «активи» через термін «нематеріальні активи», узгоджуючись в цьому аспекті із вказаною нормою ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції». В той же час, цивільне законодавство, зокрема норма ч. 1 ст. 177 ЦК України, під об'єктами цивільних прав не передбачає такого виду як «нематеріальні активи», вживаючи натомість поняття «матеріальні і нематеріальні блага». Поняття «нематеріальні активи» вживається також і у п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про віртуальні активи», який на сьогодні не набрав чинності.

Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага [14]. Вказана норма відмежовує нематеріальні блага від результатів інтелектуальної та творчої діяльності, в той час, як у наведених на офіційному веб-сайті НАЗК роз'ясненні поняття «нематеріальні активи» та поняття «об'єкти права інтелектуальної власності» ототожнюються. Зокрема, за позицією НАЗК «під нематеріальними активами слід розуміти об'єкти права інтелектуальної власності, що можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті (патент на винахід, корисну модель, ноу-хау, промисловий зразок, права на топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, торгову марку чи комерційне найменування, авторське право тощо), а також право на використання надр чи інших природних ресурсів тощо. Під нематеріальним активом слід також розуміти ліцензії на право користування об'єктами права інтелектуальної власності, що належать суб'єкту декларування або члену його сім'ї» [15].

Податковий кодекс України, до внесення змін Законом України від 21.12.2016 р. № 1797-VIII закріплював роз'яснення поняття нематеріальних активів, відносячи до їх переліку право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами (підпункт 14.1.120.

пункту 14.1 ст. 14). Однак, вказаний підпункт на сьогодні скасовано, а тому законодавчий перелік нематеріальних активів відсутній взагалі.

Як бачимо, поняття «активи» і за нормами податкового, і за нормами цивільного права, кореспондується із поняттям права власності, та зокрема – з правовим інститутом приватної власності, який регламентовано цивільним законодавством.

В цій частині слід зауважити, що за позицією Європейського суду з прав людини, висловленою у рішенні від 07.06.2012 року у справі «Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy» (пункт 141) однією з вимог, що впливає з виразу «встановлено законом», є передбачуваність. Норма права не може розглядатися як «закон», якщо вона не сформульована з достатньою точністю, щоб дозволити громадянам регулювати свою поведінку; вони повинні бути в змозі – за потреби з відповідною порадою – передбачити, до розумного за обставинами рівня, наслідки, до яких може призвести дана дія. Такі наслідки не обов'язково передбачати з абсолютною точністю: досвід показує, що це неможливо. Знову ж таки, незважаючи на те, що точність є дуже бажаною, вона може призвести до надмірної жорсткості, і закон повинен бути в змозі йти в ногу з мінливими обставинами. Відповідно, багато законів неминуче сформульовано в термінах, які більшою чи меншою мірою є розпливчастими, і тлумачення та застосування яких є питаннями практики [16].

З огляду на це, закономірним є висновок, що юридична термінологія досліджуваного нами цивільного процесуального інституту визнання необґрунтованими активів і стягнення їх в дохід держави, має бути узгоджена із термінологією:

1) цивільного законодавства, яке регулює правовий режим приватної власності, визначаючи види активів, майна та майнових прав, а також правові підстави до позбавлення особи права власності;

2) антикорупційного законодавства, яке передбачає види і склад доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також форму звітування про їх наявність перед державою;

3) податкового законодавства, норми якого визначають критерії законності доходів фізичної особи, встановлюючи їх види та способи законного набуття їх у власність.

Зважаючи на вищевикладене, на наш погляд, норма ч. 8 ст. 290 ЦПК України потребує уточнення шляхом формулювання її змісту у відсилочному вигляді. З цією метою, доцільним є наступна редакція вказаної законодавчої норми: «1) термін «активи» означає кошти, інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування. Термін «кошти» у даному пункті застосовується у значенні, наведеному в підпунктах 14.1.280 та 14.1.281 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України.

Висновки. Необхідність реалізації загальних засад європейського права в цілому і принципу правової визначеності зокрема, нерозривно пов'язана із уточненням положень національного законодавства, що у свою чергу є неможливим без доктринального дослідження правовідносин певної галузі права. Інститут позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави потребує свого якісного вдосконалення шляхом уточнення його законодавчих джерел в частині точного визначення переліку об'єктів власності відповідача, які можуть стати об'єктом судового провадження та в подальшому – бути конфіскованими у дохід держави. Практична реалізація запропонованих у даній статті уточнень змісту норми ч. 8 ст. 290 ЦПК України, на наш погляд, має запобігти майбутнім колізійним ситуаціям у правозастосовній практиці Вищого антикорупційного суду та сприяти законності і обґрунтованості його судових рішень.

Список використаних джерел:

1. Декларації чиновників перевірятимуть за допомогою ШІ. *Юридичний вісник України*. 2024. № 3-4 (16-31 січня). С. 5.
2. Ревенко М. Індекс сприйняття корупції: Україна показала одну з кращих динамік у світі за рік. *Юридичний вісник України*. 2024. № 5-6 (1-15 лютого). С. 9.

3. У фокусі проблеми корупції. *Юридичний вісник України*. 2024. № 5-6 (1-15 лютого). С. 21.
4. Осадько А. С., Довгаль Ю. С. Механізм вдосконалення процедури цивільної конфіскації: деякі аспекти застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 62–65.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20170101#n1070> (дата звернення: 15.05.2024).
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20141014#n13> (дата звернення: 15.05.2024).
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
11. Рішення Вищого антикорупційного суду від 18 квітня 2024 року у справі № 991/558/24. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/118541654> (дата звернення: 29.05.2024).
12. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
13. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
15. База знань. XII. Нематеріальні активи / Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/category/deklaruvannya/hii-nematerialni-aktuvu/> (дата звернення: 30.05.2024).
16. Case of Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy. Application no. 38433/09. Judgment 7 June 2012 / The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-111399%22%5D%7D> (дата звернення: 02.06.2024).

КОРОЄД С. О.,доктор юридичних наук, професор,
в.о. президента
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.12>**МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗУПИНЕННЯ
ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРО ВИСЕЛЕННЯ МЕШКАНЦІВ
З ІПОТЕЧНОГО ЖИТЛА У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ**

В статті висвітлюються положення законодавства, які передбачають право на житло та гарантії цього права. Розглядається така підстава для виселення особи, як звернення стягнення на передані в іпотеку житловий будинок чи житлове приміщення. Здійснюється науково-практичний аналіз законодавчих змін (Закон від 15 березня 2022 року № 2120-IX) до Закону України “Про іпотеку”, якими було запроваджено так званий “мораторій” на виселення з іпотечного житла на період дії воєнного стану і лише щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об’єкти. На основі аналізу судових рішень Верховного Суду було виявлено різну судову практику застосування вказаних законодавчих змін: в одних випадках вказаний мораторій на виселення застосовувався лише тоді, коли звернення стягнення на іпотечне житло відбулося саме в судовому порядку (тобто на підставі попереднього рішення суду про звернення стягнення на предмет іпотеки); в інших випадках Верховний Суд вдавався до розширювального тлумачення вказаних законодавчих змін та застосовував мораторій на виселення також в тих справах, в яких звернення стягнення на іпотечне житло попередньо відбулося саме шляхом позасудового врегулювання на підставі договору (тобто в позасудовому порядку). Разом з тим, в обох випадках на підставі вказаних законодавчих змін в резолютивній частині судових рішень Верховним Судом зазначалось про зупинення виконання рішення в частині виселення відповідачів з іпотечної квартири на період дії в Україні воєнного стану. При цьому встановлено, що ані процесуальне законодавство, ані вищевказані законодавчі зміни не передбачають повноважень суду зупинити виконання свого рішення в частині виселення на період дії в Україні воєнного стану. Адже законодавчими змінами передбачається лише зупинення дії відповідних статей Закону України “Про іпотеку”, які фактично встановлюють правила здійснення примусового виселення на підставі рішення суду. А відтак, мова має йти про зупинення примусового виселення, що має відбуватись у формі зупинення вчиненні виконавчих дій. Робиться висновок, що оскільки вказаними законодавчими змінами і процесуальним законодавством не передбачено зупинення судом примусового виконання свого рішення, тому суд може зазначити про це лише шляхом визначення порядку і строку виконання рішення суду відповідно до ч. 1 ст. 267 ЦПК України.

Ключові слова: право на житло, право власності, іпотека, виселення, судові рішення, зупинення виконання, судовий захист, воєнний стан, заборона, зупинення дії закону, цивільний процес.

Koroied S. O. Material-legal and procedural features of stopping the execution of court judgments on the eviction of residents from mortgage housing during the period of martial law

The article highlights the legislative provisions that enshrine the right on housing and the guarantees of this right. Grounds for eviction of a person are considered, such as foreclosure on a mortgaged residential building or residential premises. A scientific and practical analysis of legislative amendments (Law from March 15th, 2022 No. 2120-IX) to the Law of Ukraine "On Mortgages" is being carried out, which introduced the so-called "moratorium" on evictions from mortgaged housing for the period of martial law and only in respect of which there is a court judgment to foreclose such objects. Based on the analysis of court judgments of the Supreme Court, different judicial practice on the application of the specified legislative amendments was revealed: in some cases, the specified moratorium on eviction was applied only when the foreclosure on mortgage housing took place under the court order (that is, on the basis of a prior court judgment on foreclosure of the subject of mortgage); in other cases, the Supreme Court resorted to an expansive interpretation of the specified legislative amendments and applied moratorium on eviction also in those cases in which foreclosure on mortgage housing had previously taken place precisely through an out-of-court settlement based on a contract (i.e., out of court). At the same time, in both cases, on the basis of the specified legislative changes, in the operative part of the court judgments, the Supreme Court stated about the suspension of the execution of the judgment regarding the eviction of the defendants from the mortgaged apartment for the period of martial law in Ukraine. At the same time, it was established that neither the procedural legislation nor the above-mentioned legislative amendments have provided such authority of the court to stop the execution of its judgments in the part of eviction during the period of martial law in Ukraine. After all, the legislative changes envisage only the suspension of the relevant articles of the Law of Ukraine "On Mortgages", which actually establish the rules for carrying out forced eviction based on a court judgment. Therefore, it should be talked about stopping the forced eviction, which should take place in the form of stopping the implementation of executive actions. It is concluded that since the specified legislative changes and procedural legislation do not authorize the court to stop the enforcement of its judgments, therefore the court can indicate this only by determining the order and period of execution of the court judgment in accordance with Part 1 of Article 267 of the Code of Civil Procedure of Ukraine.

Key words: *right on housing, property rights, mortgage, eviction, judgment, stop of execution, legal protection, martial law, prohibition, stop of operation of law, civil process.*

Конституційне право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї включає достатнє харчування, одяг і житло (ст. 48 Конституції України). Право кожного на повагу до свого житла охороняється статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Право на житло є конституційним правом кожного; однією із гарантій цього права є заборона примусового позбавлення житла інакше як на підставі закону за рішенням суду (ст. 47 Конституції України). Фізична особа не може бути виселена або іншим чином примусово позбавлена житла, крім випадків, встановлених законом (ч. 4 ст. 311 ЦК України). Виселення із займаного жилого приміщення допускається з підстав, установлених законом. Виселення проводиться добровільно або в судовому порядку (ч. 1 ст. 109 ЖК України).

Однією із підстав для виселення особи є звернення стягнення на передані в іпотеку житловий будинок чи житлове приміщення (ст. 40 Закону України "Про іпотеку"). Прийнятим Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих

актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану” від 15 березня 2022 року № 2120-ІХ (набрав чинності 17 березня 2022 року) Прикінцеві положення Закону України “Про іпотечку” було доповнено новим пунктом 5-2, згідно з яким у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування щодо нерухомого майна (нерухомості), що належить фізичним особам та перебуває в іпотеці за споживчими кредитами, зупиняється дія, зокрема, статті 40 “(у частині виселення мешканців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об’єкти)”. Тобто було запроваджено так званий “мораторій” на виселення з іпотечного житла у період дії воєнного стану.

З буквального тлумачення зазначених законодавчих змін випливає, що заборона на виселення з іпотечного житла у період дії воєнного стану застосовується лише якщо є судові рішення про звернення стягнення на такі об’єкти. Водночас стаття 40 Закону України “Про іпотеку” передбачає примусове виселення на підставі рішення суду у випадку звернення стягнення на іпотечне житло саме шляхом позасудового врегулювання на підставі договору (а не на підставі рішення суду про звернення стягнення на такі об’єкти, як це передбачено вказаними законодавчими змінами).

У зв’язку з цим, по-перше, неврегульованою залишається ситуація, коли звернення стягнення шляхом позасудового врегулювання на підставі договору відбулося до 17 березня 2022 року, а позов про виселення розглядається вже після вказаної дати. При цьому в одній зі справ, в якій розглядалась вимога про виселення з іпотечного житла, на яке кредитор “звернувшись шляхом визнання права власності на нього” ще до запровадження вищевказаного мораторію, Велика Палата Верховного Суду, погоджуючись із рішенням апеляційного суду про виселення боржника з іпотечного житла, вважала за необхідне застосувати вищевказаний Закон (мораторій на виселення) в цій справі та зупинити виконання постанови апеляційного суду в частині виселення відповідачки із житлового будинку на період дії в Україні воєнного стану та на тридцятиденний строк після його припинення або скасування [1]. Хоча, як було зазначено вище, дію статті 40 Закону України “Про іпотеку” було зупинено саме у частині тих об’єктів іпотеки, щодо яких є судові рішення про звернення на них стягнення (а не шляхом позасудового врегулювання на підставі договору – зокрема шляхом визнання права власності предмет іпотеки).

По-друге, незрозумілими є дії суду при вирішенні позову про виселення в порядку ч. 3 ст. 39 Закону одночасно із вимогою про звернення стягнення на предмет іпотеки, тобто коли ще не існує судового рішення про звернення стягнення на такі об’єкти (адже дію статті 40 Закону зупинено саме у частині виселення мешканців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, щодо яких вже є судові рішення про звернення стягнення на такі об’єкти).

По-третє, судова практика свідчить, що Верховний Суд, ухвалюючи рішення по суті спору (чи-то про виселення з іпотечного житла, чи-то про звернення стягнення на іпотечне житло) на підставі вказаних законодавчих змін зазначає в резолютивній частині судового рішення про зупинення виконання рішення суду у частині виселення відповідачів із житлового приміщення або звернення на нього стягнення на період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування. Проте, таких процесуальних повноважень суд не має і процесуальні підстави зазначати про це в резолютивній частині судового рішення теж відсутні (Верховний Суд може зупинити лише виконання рішення апеляційного суду за клопотанням особи, яка подала касаційну скаргу до закінчення його перегляду в касаційному порядку. Також суд може зупинити виконання за виконавчим документом до розгляду заяви про виправлення помилки у виконавчому документі та визнання його таким, що не підлягає виконанню). Не передбачена можливість зупинення виконання судового рішення про виселення з іпотечного житла й у пункті 5-2 Прикінцевих положень Закону України “Про іпотеку”.

Незважаючи на те, що вказаний мораторій на виселення з іпотечного житла діє вже більше двох років, наукові публікації з приводу цього не набули поширення, а відповідні

судові рішення Верховного Суду, в яких простежується певна непослідовність, не були предметом уваги науковців. А відтак необхідним є здійснення науково-практичного аналізу вказаних законодавчих змін, якими встановлено мораторій на виселення з іпотечного житла на період дії воєнного стану, а також судової практики їх застосування, що й ставить за мету наша стаття.

Так, статтею 40 Закону України “Про іпотеку” врегульовано питання виселення на підставі рішення суду мешканців, які добровільно не звільнили житловий будинок чи житлове приміщення, щодо яких прийнято рішення про звернення стягнення на передані в іпотеку житловий будинок чи житлове приміщення шляхом позасудового врегулювання на підставі договору. Водночас виселення мешканців з іпотечного житла за рішенням суду у зв’язку із зверненням стягнення на предмет іпотеки саме в судовому порядку врегульовано статтею 39 Закону України “Про іпотеку”.

Як вбачається із наведених вище законодавчих змін, у пункті 5-2 Прикінцевих положень Закону України “Про іпотеку” законодавцем було зупинено дію вищевказаної статті 40 саме у частині виселення мешканців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, і щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об’єкти (тобто мова йде про попереднє застосування саме судового порядку звернення стягнення на предмет іпотеки, а не шляхом позасудового врегулювання на підставі договору). При цьому таке звернення стягнення мало відбутись до введення вказаного мораторію. Так, в одній зі справ Верховний Суд зупинив виконання своєї постанови у частині виселення відповідача із житлового приміщення на період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування, ухваливши при цьому рішення по суті позовних вимог про виселення відповідача з іпотечного житла, на яке попередньо іншим рішенням суду було звернено стягнення як на предмет іпотеки шляхом його продажу банком з укладенням від імені іпотекодавців договору купівлі-продажу з іншою особою – покупцем [2]. В іншій справі за позовом банку про виселення мешканців з іпотечної квартири, Верховний Суд також зупинив виконання своєї постанови в частині виселення мешканців (відповідачів), задовольнивши при цьому позов про їх виселення з іпотечної квартири, на яку попереднім судовим рішенням було звернено стягнення як на предмет іпотеки з метою погашення кредитної заборгованості [3]. Ще в одній справі, предметом позову в якій було виселення мешканців, Верховний Суд зупинив виконання рішення про виселення відповідачів з іпотечної квартири, на яку попереднім рішенням суду в іншій справі було звернено стягнення на предмет іпотеки шляхом його продажу [4].

При цьому в одній зі справ, предметом позову в якій була вимога нового власника житлового приміщення про визнання осіб, які у ньому зареєстровані та проживають, такими, що втратили право користування жилим приміщенням, яке було примусово реалізовано відповідно до статті 61 Закону України “Про виконавче провадження”, статті 41 Закону України “Про іпотеку”, Верховний Суд зробив висновок, що Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-ІХ, яким було розділ VI “Прикінцеві положення” Закону України “Про іпотеку” доповнено пунктом 5-2, не підлягає застосуванню, оскільки іпотечне житло (предмет іпотеки) було реалізовано не на підставі судового рішення про звернення стягнення [5].

Водночас, незважаючи на очевидне недвозначне розуміння норми пункту 5-2 Прикінцевих положень Закону України “Про іпотеку” у системному зв’язку зі статтею 40 цього Закону, практика Верховного Суду паралельно йде шляхом розширювального тлумачення зазначеної норми, у зв’язку з чим Верховний Суд також зупиняє виконання судових рішень в частині виселення з іпотечного житла, на яке попередньо відбулося звернення стягнення саме шляхом позасудового врегулювання на підставі договору (а не на підставі рішення суду, як це прямо зазначено у пункті 5-2 Прикінцевих положень Закону України “Про іпотеку”). Таке розширювальне тлумачення вказаної норми, наприклад, було застосовано Верховним Судом у справі, предметом позову в якій було виселення мешканців з іпотечної квартири, право власності на яку як предмет іпотеки попередньо набув банк в позасудовому порядку. В цій справі Верховний Суд ухвалив рішення по суті спору про виселення мешканців

(відповідачів) із вказаної квартири без надання іншого жилого приміщення та водночас на підставі вищенаведеного законодавчого мораторію зупинив виконання своєї постанови в частині виселення відповідачів із квартири на період дії в Україні воєнного стану та на тридцятиденний строк після його припинення або скасування [6]. В іншій справі, в якій так само предметом позову було виселення мешканців з іпотечного житла, право власності на яке перейшло до банку в позасудовому порядку, Верховним Судом так само було ухвалено рішення про виселення відповідача з квартири без надання іншого жилого приміщення, але водночас зупинено виконання цієї постанови Верховного Суду в частині виселення відповідача з квартири на період дії в Україні воєнного стану та на тридцятиденний строк після його припинення або скасування [7]. Ще в одній справі Верховний Суд теж вважав за необхідне застосувати Закон № 2120-IX, оскільки на сьогодні в Україні триває воєнний стан, тому виконання постанови апеляційного суду в частині виселення відповідача слід зупинити на період дії в Україні воєнного стану та на тридцятиденний строк після його припинення або скасування. При цьому з обставин цієї справи вбачається, що право власності на предмет іпотеки раніше перейшло фінансовій компанії на підставі статті 37 Закону України “Про іпотеку” (тобто в позасудовому порядку) [8].

Варто зазначити, що як в першому, так й другому випадках, зупиняючи виконання судових рішень щодо виселення з іпотечного житла, на яке раніше вже було звернено стягнення (чи-то в судовому, чи-то в позасудовому порядку), Верховний Суд, по-перше, вважає, що вказані законодавчі зміни (мораторій) мають ретроспективний характер: зупиняється дія статей 37, 38, 40, 41, 47 Закону України “Про іпотеку” починаючи із 24 лютого 2022 року на період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та тридцятиденний строк після його припинення, а по друге, зробив висновок, що згадані норми права (статті 37, 38, 40, 41, 47) не втратили свою чинність, оскільки не були виключені з тексту зазначеного Закону, а спеціальним законом лише запроваджене зупинення виконання цих правил на певний період. Надалі у разі припинення запровадження воєнного стану дію згаданих правил буде відновлено без окремого рішення та закону [9]. Верховний Суд при цьому наголосив, що прийняття вказаного закону не є підставою для відмови у задоволенні позовних вимог, а є підставою для зупинення дії судового рішення [10].

До випадків, пов’язаних із заборонаю виселення, можна також віднести судові рішення, в яких вирішувались вимоги про звернення стягнення на іпотечне житло, без розгляду чи задоволення додаткових вимог про виселення відповідачів. Наприклад, в одній зі справ Верховний Суд в рахунок погашення заборгованості відповідача за договором позики звернув стягнення на предмет іпотеки – квартиру шляхом продажу вказаної квартири з публічних торгів відповідно до положень Закону України “Про виконавче провадження”. Водночас Верховний Суд зупинив виконання своєї постанови у частині звернення стягнення на предмет іпотеки на період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування [11]. В іншій справі Верховним Судом так само було ухвалено рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки – квартиру в рахунок погашення заборгованості за договором відновлювальної кредитної лінії шляхом продажу на прилюдних торгах у межах процедури виконавчого провадження, та зупинене виконання цієї постанови у частині звернення стягнення на предмет іпотеки на електронних торгах на період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування [12]. Ще в одній справі Верховний Суд також задовольнив позов, вирішивши у рахунок погашення заборгованості звернути стягнення на предмет іпотеки – житловий будинок та земельну ділянку шляхом реалізації предмета іпотеки на прилюдних торгах, та при цьому зазначив в резолютивній частині про зупинення виконання своєї постанови у частині звернення стягнення на предмет іпотеки на період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування [13].

В усіх проаналізованих вище судових справах Верховний Суд безпосередньо застосував норму пункту 5-2 Прикінцевих положень Закону України “Про іпотеку”, на підставі

якої в резолютивній частині своїх постанов зазначив про зупинення виконання постанови в частині виселення відповідачів з іпотечної квартири або звернення стягнення на іпотечну квартиру на період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування. Тобто мова йде саме про зупинення виконання судового рішення. Водночас, як вже було зазначено вище, зупинити виконання рішення може лише Верховний Суд (до закінчення перегляду справи в касаційному порядку) або суд (до розгляду заяви про виправлення помилки у виконавчому документі та визнання його таким, що не підлягає виконанню). При цьому, безпосередньо у пункті 5-2 Прикінцевих положень Закону України “Про іпотеку” можливості зупинення виконання судового рішення (в частині виселення з іпотечного житла чи звернення стягнення на нього на період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування) не передбачено. Так, пунктом 5-2 Прикінцевих положень Закону України “Про іпотеку” встановлено, що у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування щодо нерухомого майна (нерухомості), що належить фізичним особам та перебуває в іпотеці за споживчими кредитами, зупиняється дія статті 37 (у частині реалізації права іпотекодержателя на набуття права власності на предмет іпотеки), статті 38 (у частині реалізації права іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки), статті 40 (у частині виселення мешканців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об’єкти), статей 41, 47 (у частині реалізації предмета іпотеки на електронних торгах) цього Закону. Тобто мова йде саме про зупинення дії відповідних статей Закону України “Про іпотеку”, які передбачають відповідні права іпотекодержателя та підстави для виселення з іпотечного житла чи звернення стягнення на предмет іпотеки (в судовому чи позасудовому порядку).

Законом України “Про правотворчу діяльність” дійсно передбачено можливість зупинення дії нормативно-правового акта чи окремого його структурного елемента суб’єктом правотворчої діяльності, що прийняв (видав) відповідний нормативно-правовий акт, на визначений строк (термін) (ст. 50).

А відтак, буквальне тлумачення положень пункту 5-2 Прикінцевих положень Закону України “Про іпотеку” свідчить, що від початку введення в Україні воєнного стану відбулося зупинення дії зокрема статті 40 вказаного Закону – у частині виселення мешканців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об’єкти. Оскільки стаття 40 має назву “виселення мешканців” та фактично регулює питання (встановлює правила) здійснення примусового виселення на підставі рішення суду, тому можна зробити висновок, що вищевказаними законодавчими змінами було встановлено, зокрема, мораторій саме на “примусове виселення”.

Отже, варто погодитись із висновком Верховного Суду про те, що вказані норми Закону України “Про іпотеку” не втратили свою чинність, оскільки не були виключені з тексту зазначеного Закону, а спеціальним законом лише запроваджене зупинення виконання цих правил на певний період. Надалі у разі припинення запровадження воєнного стану дія зазначених правил відновить свою дію без окремого рішення та закону [14].

Як нами було встановлено вище, дію статті 40 Закону було зупинено саме в частині примусового виселення. Тобто мова йде саме про фактичні дії щодо примусового виселення мешканців з іпотечного житла на підставі рішення суду. В свою чергу, примусове виконання рішення суду, зокрема про виселення, здійснюється в порядку виконавчого провадження. А відтак, мова має йти про зупинення примусового виселення, що має відбуватись у формі зупинення вчиненні виконавчих дій в порядку статті 34 Закону України “Про виконавче провадження”.

Водночас варто зауважити, що положення статті 34 Закону України “Про виконавче провадження” безпосередньо не передбачають такої підстави зупинення виконавчих дій, яка б відповідала пункту 5-2 Прикінцевих положень Закону України “Про іпотеку”.

Тому з метою забезпечення реалізації приписів пункту 5-2 Прикінцевих положень Закону України “Про іпотеку” при ухваленні судами рішень про виселення мешканців

з іпотечного житла чи звернення стягнення на нього суди, коли зазначають в своїх рішеннях про “зупинення виконання судового рішення в частині виселення відповідачів із квартири на період дії в Україні воєнного стану та на тридцятиденний строк після його припинення або скасування (або про зупинення звернення стягнення)”, на нашу думку, фактично визначають порядок і строк виконання такого судового рішення відповідно до ч. 1 ст. 267 ЦПК України, про що зазначається в самому рішенні. А виконавець, в свою чергу, в силу п. 1 ч. 2 ст. 18 Закону України “Про виконавче провадження” зобов’язаний здійснювати заходи примусового виконання рішень у спосіб та в порядку, які встановлені виконавчим документом (тобто рішенням суду).

Таким чином, проведений нами науково-практичний аналіз вказаних законодавчих змін до Закону України “Про іпотеку” (пункту 5-2 Прикінцевих положень), якими встановлено мораторій на виселення з іпотечного житла в період дії воєнного стану, а також судової практики їх застосування у взаємозв’язку із положеннями ЦПК України і Закону України “Про виконавче провадження”, дає підстави для висновку, що вказані законодавчі зміни передбачають зупинення дії відповідних статей Закону України “Про іпотеку”, зокрема статті 40, якою передбачено примусове виселення з іпотечного житла, проте не визначають це ані в якості підстав для зупинення виконання судових рішень про виселення, ані в якості підстав для зупинення вчинення виконавчих дій. Водночас сам факт зупинення дії статті 40 хоч й означає неможливість застосування передбаченого цією статтею механізму примусового виселення, проте не виключає можливості ухвалення судом рішення про виселення (як результат вирішення матеріально-правової вимоги). А відтак, з метою забезпечення реалізації на практиці вказаного мораторію, Верховним Судом запроваджено практику зупинення виконання судових рішень (із зазначенням про це в резолютивній частині), що, на нашу думку, є нічим іншим, як визначенням порядку і строку виконання рішення суду судом, який ухвалив таке рішення в порядку ч. 1 ст. 267 ЦПК України, що забезпечує правову визначеність і передбачуваність на стадії примусового виконання, гарантує стабільність правового регулювання відносин в зазначеній сфері і правовий статус мешканців іпотечного житла. Разом з тим, для розмежування стадій судового розгляду і примусового виконання, все ж таки необхідним є доповнення положень статті 34 Закону України “Про виконавче провадження” відповідною обов’язковою підставою зупинення виконавчих дій у випадках і на строк, які передбачені законами України.

Список використаних джерел:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 березня 2023 року, судова справа № 361/4481/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110111441>.
2. Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2022 року, судова справа № 209/2032/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107706572>.
3. Постанова Верховного Суду від 27 вересня 2023 року, судова справа № 754/5676/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113967285>.
4. Постанова Верховного Суду від 26 квітня 2023 року, судова справа № 932/5433/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110486419>.
5. Постанова Верховного Суду від 03 квітня 2023 року, судова справа № 127/35357/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110054773>.
6. Постанова Верховного Суду від 04 жовтня 2023 року, судова справа № 125/1144/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114187290>.
7. Постанова Верховного Суду від 12 квітня 2023 року, судова справа № 199/5202/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110395701>.
8. Постанова Верховного Суду від 16 серпня 2023 року, судова справа № 645/2747/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113035731>.
9. Постанова Верховного Суду від 05 червня 2024 року, судова справа № 569/19703/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119579595>.

10. Постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року, судова справа № 297/1649/21.
URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/117718201>.
11. Постанова Верховного Суду від 29 березня 2023 року, судова справа № 757/50591/16.
URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110515502>.
12. Постанова Верховного Суду від 29 червня 2022 року, судова справа № 201/9754/17.
URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105110284>.
13. Постанова Верховного Суду від 22 червня 2022 року, судова справа № 296/7213/15.
URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105011832>.
14. Постанова Верховного Суду від 13 липня 2022 року, судова справа № 361/1353/18.
URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105279353>.

МИРОНЕНКО М. О.,
аспірантка кафедри конституційного
і адміністративного права
(Національний авіаційний університет)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.13>

ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ МЕДІАЦІЇ НОТАРІУСОМ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості порядку проведення медіації нотаріусом в Україні. Розглянуто специфіку нотаріальної медіації як синергії правових знань та медіаційних навичок. Проаналізовано нормативно-правову базу здійснення нотаріальної діяльності та проведення медіації.

Визначено сутність нотаріальної медіації як специфічного виду діяльності, що поєднує елементи нотаріального процесу та медіаційної процедури. Виокремлено п'ять основних етапів процесу нотаріальної медіації: ініціювання, підготовка, обговорення суті спору, прийняття рішення та укладання угоди, постмедіаційний етап. Охарактеризовано роль нотаріуса-медіатора на кожному з етапів.

На етапі ініціювання проаналізовано способи звернення сторін до нотаріуса, оцінку можливості проведення медіації, роз'яснення її сутності та переваг. Розглянуто підготовчий етап, який включає вивчення історії проблеми, збір інформації, аналіз документів, проведення індивідуальних зустрічей. Досліджено центральний етап обговорення суті спору, де нотаріус-медіатор застосовує різноманітні техніки для сприяння конструктивному діалогу.

Охарактеризовано етап прийняття рішення та укладання угоди, де нотаріус забезпечує юридичну коректність досягнутих домовленостей. Висвітлено особливості постмедіаційного етапу, який передбачає додаткову підтримку сторін у реалізації умов угоди. Запропоновано впровадження процедури зворотного зв'язку для оцінки ефективності медіації.

Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування функцій нотаріуса та медіатора для забезпечення неупередженості процедури. Підкреслено важливість постмедіаційного етапу для підвищення довгострокової результативності вирішення конфліктів.

Зроблено висновок про комплексну природу нотаріальної медіації, яка поєднує правову експертизу з медіаційними компетенціями. Визначено, що запропонована п'ятиетапна структура забезпечує системний підхід до вирішення конфліктів та підвищує якість правової допомоги. Наголошено на перспективності впровадження механізму зворотного зв'язку для вдосконалення медіаційних послуг та зміцнення довіри до альтернативних методів врегулювання спорів.

Ключові слова: нотаріальна медіація, альтернативне вирішення спорів, нотаріус-медіатор, етапи медіації, правова компетентність, медіаційні навички.

Myronenko M. O. Features of the procedure for conducting mediation by a notary in Ukraine

The article explores the distinctive features of notary-led mediation procedures in Ukraine. It delves into the unique nature of notarial mediation as a synergy of legal expertise and mediation skills. An analysis of the regulatory framework governing notarial activities and mediation practices is provided.

Notarial mediation is defined as a specialized field that combines elements of notarial processes and mediation techniques. Five key stages in the notarial mediation process are identified: initiation, preparation, dispute discussion, decision-making and agreement formulation, and post-mediation follow-up. A detailed description of the notary-mediator's role at each stage is presented.

Initiation phase analysis covers various ways parties approach a notary, the assessment of mediation feasibility, and the explanation of its essence and benefits. Examination of the preparatory stage encompasses problem history review, information gathering, document analysis, and individual meetings. Investigation of the central stage of dispute discussion highlights the diverse techniques employed by the notary-mediator to facilitate constructive dialogue.

Characterization of the decision-making and agreement formulation phase emphasizes the notary's role in ensuring the legal validity of reached agreements. Elucidation of the post-mediation stage focuses on additional support provided to parties in implementing agreement terms. Implementation of a feedback mechanism to evaluate mediation effectiveness is proposed.

Substantiation is provided for the necessity of clearly delineating notary and mediator functions to maintain impartiality. Underscoring of the importance of the post-mediation phase in enhancing long-term conflict resolution outcomes is presented.

Conclusions highlight the multifaceted nature of notarial mediation, which integrates legal expertise with mediation competencies. Assertion is made that the proposed five-stage structure provides a systematic approach to conflict resolution and enhances the quality of legal assistance. Emphasis is placed on the potential of implementing a feedback mechanism to improve mediation services and strengthen trust in alternative dispute resolution methods.

Key words: *notarial mediation, alternative dispute resolution, notary-mediator, mediation stages, legal competence, mediation skills.*

Вступ. Інститут медіації як альтернативний метод розв'язання конфліктів стрімко розвивається в Україні, зокрема в нотаріальній практиці. Специфіка реалізації медіаційних процедур нотаріусами потребує детального вивчення, враховуючи їх значущість для вдосконалення правової системи та гарантування ефективного захисту інтересів громадян. Законодавче регулювання зазначеної сфери здійснюється насамперед Законом України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ та Законом України від «Про медіацію» 16.11.2021 р. № 1875-ІХ, які встановлюють загальні засади здійснення нотаріальної діяльності та проведення медіації відповідно [1; 2]. Аналіз особливостей нотаріальної медіації розкриває її унікальний потенціал у контексті позасудового врегулювання юридичних спорів. Попри наявність наукових досліджень, присвячених медіації в нотаріаті, зокрема праць К. Токаревої, О. Коротюка, М. Бондаревої та інших дослідників, всебічне вивчення специфіки проведення медіації нотаріусами в Україні залишається актуальним науковим завданням, що вимагає подальших досліджень з урахуванням сучасного правового контексту та практичних аспектів імплементації медіаційних технік.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження та аналіз особливостей порядку проведення медіації нотаріусом в Україні. Завданнями дослідження є: визначення сутності та специфіки нотаріальної медіації як синергії правових знань та медіаційних навичок; виокремлення та характеристика основних етапів процесу нотаріальної медіації; аналіз ролі нотаріуса-медіатора на кожному етапі процедури.

Результати дослідження. Нотаріальна медіація є специфічним видом діяльності, що поєднує елементи нотаріального процесу та медіаційної процедури, спрямованої на досягнення взаємоприйняттого рішення між сторонами конфлікту за участю нотаріуса як

незалежного посередника. Виконання нотаріусом функцій медіатора здійснюється поза межами його безпосередньої нотаріальної діяльності, що забезпечує дотримання принципів незалежності та неупередженості. На наш погляд, унікальність нотаріальної медіації полягає у синергії правових знань та медіаційних навичок нотаріуса-медіатора, що дозволяє ефективно вирішувати складні правові конфлікти з урахуванням юридичних, психологічних та соціальних чинників.

У рамках дослідження нотаріальної медіації важливо звернути увагу на ключові елементи процесу, висвітлені у працях провідних науковців. Дослідники наголошують на тому, що медіація є діяльністю кваліфікованих посередників, спрямованою на формування ефективного комунікаційного зв'язку між конфліктуючими сторонами [3, с. 3]. Такий підхід набуває особливого значення у нотаріальній практиці, де поєднання юридичних компетенцій та медіаційних навичок створює унікальне середовище для вирішення спорів.

У науковому дискурсі щодо нотаріальної медіації особливу увагу привертає позиція О. Коротюка, який наголошує на фундаментальній диференціації функцій медіатора та нотаріуса. Дослідник наголошує на необхідності автономного здійснення медіаційних обов'язків, відокремлено від нотаріальної діяльності [4, с.73]. Таке розмежування ролей є критичним для забезпечення ефективності та легітимності медіаційного процесу. При виконанні функцій медіатора нотаріус має абстрагуватися від своїх повноважень як посадової особи, уповноваженої на вчинення нотаріальних дій, зосереджуючись виключно на сприянні діалогу між сторонами для досягнення консенсусу. Подібна сегрегація професійних компетенцій запобігає виникненню конфлікту інтересів, гарантує неупередженість та об'єктивність процедури, а також сприяє формуванню атмосфери довіри серед учасників медіації.

Основоположною метою медіації, згідно з науковими дослідженнями, є досягнення результату примирення, який задовольняє всі залучені сторони, при цьому конкретне вирішення спору має ґрунтуватися на власному волевиявленні учасників процесу [5, с. 43]. У площині нотаріальної медіації зазначене положення набуває особливої ваги, оскільки нотаріус-медіатор, володіючи глибокими правовими знаннями, здатен сприяти формуванню рішень, які не лише відповідають інтересам сторін, але й повністю узгоджуються з вимогами законодавства.

Синтезуючи вищезазначене, можна стверджувати, що нотаріус-медіатор створює середовище, де сторони мають можливість вільно артикулювати свої інтереси та побажання, що сприяє досягненню рішення, яке відповідає як правовим нормам, так і індивідуальним потребам кожної сторони. Інтеграція медіаційних технік у нотаріальну практику розширює спектр професійних послуг нотаріусів та підвищує якість правової допомоги населенню. Відтак, нотаріальна медіація постає як ефективний інструмент врегулювання спорів, де юридична компетентність нотаріуса синергетично поєднується з його здатністю фасилітувати конструктивний діалог, що підвищує ймовірність досягнення довгострокових та стійких рішень, які задовольняють усіх учасників процедури.

Процес нотаріальної медіації структурується за допомогою послідовних етапів, кожен з яких має свої специфічні характеристики та значення для досягнення кінцевого результату. З наукової точки зору, етап нотаріальної медіації можна визначити як сукупність взаємопов'язаних дій, які здійснює нотаріус у визначеній послідовності з метою розробки та імплементації системного і комплексного підходу до процесу врегулювання конфлікту або спору.

У науковій літературі традиційно виділяють три стадії медіації: підготовка до медіаційного процесу, власне сам процес медіації та припинення медіації [6, с. 12]. Однак, на наш погляд, такий перелік є неповним і не відображає всю комплексність процесу нотаріальної медіації. Враховуючи специфіку нотаріальної діяльності та особливості медіаційної процедури, доцільно виокремити п'ять основних стадій: ініціювання медіації, підготовка до медіації, обговорення суті спору, прийняття рішення та укладання угоди за результатами медіації, а також постмедіаційний етап. Кожна із зазначених стадій має свої специфічні завдання та інструменти, які у сукупності забезпечують ефективність та результативність нотаріальної

медіації як альтернативного способу вирішення спорів. Подальший аналіз кожного з етапів дозволить глибше зрозуміти механізми та особливості здійснення нотаріальної медіації.

Першим етапом є ініціювання медіації, яке, згідно з Директивою № 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європи, може відбуватися двома шляхами: безпосередньо самими сторонами конфлікту або у результаті пропозиції чи розпорядження суду [7]. Дане положення підкреслює гнучкість процесу медіації та його інтеграцію в систему вирішення спорів.

На етапі *ініціювання* сторони звертаються до нотаріуса з проханням виступити медіатором у їхньому спорі. Нотаріус оцінює можливість проведення медіації, роз'яснює сторонам її сутність і переваги. Важливим елементом даного етапу є визначення готовності сторін до конструктивного діалогу та їх здатності приймати компромісні рішення. Нотаріус-медіатор проводить попередню оцінку конфлікту, визначає його природу та потенціал для вирішення шляхом медіації. Крім того, на етапі ініціювання відбувається узгодження організаційних питань, таких як місце та час проведення медіаційних сесій, а також обговорення фінансових умов надання послуг медіації. Такий комплексний підхід до початкового етапу медіації забезпечує створення міцного фундаменту для подальшого ефективного вирішення спору, враховуючи як правові аспекти, так і індивідуальні потреби та інтереси сторін.

Підготовка до медіації є критично важливим етапом процесу, який забезпечує основу для ефективного вирішення спору. На цьому етапі нотаріус-медіатор здійснює комплекс дій, спрямованих на всебічне розуміння конфлікту та створення оптимальних умов для його врегулювання. І. Озерський виділяє ключові елементи даного етапу: вивчення історії проблеми та збір основної інформації про сторони конфлікту; аналіз відповідних нормативних документів та, за необхідності, консультації з іншими фахівцями; встановлення контакту зі сторонами та проведення індивідуальних зустрічей; організація безпечного та комфортного місця для проведення медіації [6, с. 12–13]. У рамках зазначених дій нотаріус-медіатор детально аналізує документи, пов'язані зі спором, проводить індивідуальні зустрічі для з'ясування позицій та інтересів сторін, розробляє стратегію проведення медіації та визначає ключові питання для обговорення. Особлива увага приділяється створенню сприятливої атмосфери, що охоплює вибір відповідного приміщення та забезпечення комфортних умов для учасників. Такий системний підхід до підготовчого етапу дозволяє нотаріусу-медіатору сформулювати цілісне бачення конфлікту, розробити ефективну стратегію його вирішення та створити оптимальні умови для конструктивного діалогу між сторонами на наступних етапах медіаційного процесу.

Центральним етапом нотаріальної медіації є *обговорення суті спору*, під час якого нотаріус-медіатор застосовує різноманітні техніки та методи для сприяння конструктивному діалогу між сторонами. Ключовим завданням на даному етапі є виявлення справжніх інтересів сторін, які часто приховані за їхніми початковими позиціями, та пошук взаємовигідних рішень. Нотаріус-медіатор активно використовує техніки активного слухання, перефразування та узагальнення для забезпечення ефективної комунікації, а також допомагає сторонам генерувати та оцінювати варіанти вирішення спору з точки зору їх реалістичності та взаємної вигоди.

М. Бондарєва підкреслює органічність поєднання нотаріальної та медіаційної діяльності, зазначаючи, що безспірний характер нотаріальної діяльності, спрямованої на охорону прав та інтересів учасників цивільних правовідносин, природно узгоджується із застосуванням методів та інструментарію медіації [8, с. 4]. Таке взаємодоповнення дозволяє ефективно використовувати переваги альтернативних форм врегулювання конфліктів у юридичних процесах. У рамках нотаріальної медіації це означає, що нотаріус-медіатор може ефективно поєднувати свої правові знання з медіаційними навичками, створюючи оптимальні умови для вирішення спорів та досягнення взаємоприйнятних рішень.

Етап прийняття рішення та укладання угоди є кульмінацією медіаційного процесу, де нотаріус-медіатор демонструє свою подвійну роль. З одного боку, він сприяє досягненню консенсусу між сторонами, а з іншого – забезпечує юридичну коректність угоди. Дана фаза

вимагає від нотаріуса-медіатора високого професіоналізму та вміння балансувати між інтересами учасників, не нав'язуючи власного бачення вирішення спору. І. Озерський виділяє ключові елементи завершальної стадії: перевірку реалістичності та практичної здійсненності запропонованих рішень, уточнення деталей та узгодження пунктів угоди, формування остаточного рішення, яке задовольняє всіх учасників. Важливим є ознайомлення сторін з текстом угоди та її підписання, зазвичай у двох примірниках. Вона має містити чіткий план виходу з конфліктної ситуації, включаючи часові рамки та розподіл відповідальності між учасниками [6, с. 13]. Нотаріус-медіатор повинен забезпечити відповідність угоди вимогам законодавства та її виконувальність. За бажанням сторін, угода може бути нотаріально посвідчена, що надає їй додаткової юридичної сили. Важливо підкреслити, що участь у медіації не позбавляє громадян права на звернення до суду, зберігаючи за ними всі законні способи захисту своїх інтересів.

Завершальна фаза нотаріальної медіації – *постмедіація* – відіграє суттєву роль у закріпленні досягнутих результатів та забезпеченні довгострокової ефективності процесу. На даному етапі нотаріус-медіатор може запропонувати сторонам додаткову підтримку у вигляді консультацій щодо практичної реалізації умов угоди. Якщо нотаріальне посвідчення не було здійснене на попередньому етапі, сторони мають можливість зробити це зараз, що надасть документу додаткової юридичної ваги. Постмедіаційний супровід може охоплювати роз'яснення прав та обов'язків сторін, що впливають з укладеної угоди, а також розробку стратегій подолання потенційних труднощів при її виконанні.

Дослідники звертають увагу на поширену в європейській практиці процедуру отримання зворотного зв'язку щодо медіації, яка передбачає одержання детальної оцінки процесу від клієнтів [6, с. 13]. На наш погляд, такий інноваційний підхід дозволяє не лише оцінити ефективність проведеної процедури, але й сприяє постійному вдосконаленню методик та підвищенню якості послуг медіатора. Впровадження подібної практики в Україні могло б стати важливим кроком у розвитку інституту нотаріальної медіації, забезпечуючи його відповідність міжнародним стандартам та підвищуючи довіру громадян до зазначеного альтернативного способу вирішення спорів.

Висновки. Дослідження особливостей порядку проведення медіації нотаріусом в Україні виявляє комплексну природу даного процесу, який поєднує правову експертизу нотаріуса з медіаційними компетенціями. Запропонована п'ятиетапна структура нотаріальної медіації – від ініціювання до постмедіаційного супроводу – забезпечує системний підхід до вирішення конфліктів, підвищуючи ефективність та якість надання правової допомоги. Критичне значення має чітке розмежування функцій нотаріуса та медіатора, що гарантує неупередженість процедури та створює атмосферу довіри між учасниками.

Впровадження постмедіаційного етапу в чинну систему медіації може суттєво підвищити ефективність та довгострокову результативність процедури вирішення конфліктів. Зазначений етап забезпечує комплексний супровід сторін після досягнення угоди, включаючи консультативну підтримку щодо практичної реалізації домовленостей та моніторинг їх виконання. Інтеграція механізму зворотного зв'язку дозволяє систематично аналізувати якість медіаційних послуг, виявляти потенційні сфери для вдосконалення та адаптувати процедуру до специфічних потреб учасників. Такий підхід сприяє підвищенню загальної ефективності інституту медіації, зміцненню довіри до альтернативних методів врегулювання спорів та формуванню культури конструктивного діалогу в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII : станом на 15 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 16.07.2024).
2. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 16.07.2024).
3. Teremetskyi V., Tokarieva K. Prospects for the Development of Mediation Institute in Notarial Activities. *Archives des Sciences*. 2024. Vol. 74, no. 2. P. 1–6. URL: <https://doi.org/10.62227/as/74201> (date of access: 16.07.2024).

4. Коротюк О. Особливості правового статусу нотаріуса як медіатора. *Ірпінський юридичний часопис*. 2022. № 2(9). С. 67–77.
5. Колеснікова М., Шаповалова А. Актуальність впровадження інституту медіації в законодавстві України. *Правові горизонти*. 2017. № 3(16). С. 41–46.
6. Озерський І. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України : навч. посіб. 2-ге вид. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 332 с.
7. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах : Директива Європ. Парламенту та Ради від 21.05.2008 р. № 2008/52/ЄС. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> (дата звернення: 17.07.2024).
8. Бондарєва М. Медіативний аспект у нотаріальній діяльності з оформлення спадкових прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 4–7.

ЧУМАК Р. В.,
доктор філософії в галузі права,
адвокат

КРОЙТОР В. А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
та процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.965.43
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.14>

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ (НЕВИКОНАННЯ) СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ СТОРОНАМИ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена проблемі відшкодування збитків за неналежне виконання договорів про надання юридичних послуг, яка залишається однією з найактуальніших у цивільному праві.

Автори статті відзначають, що аналіз судової практики демонструє, що вимоги щодо відшкодування збитків займають значну частину серед судових позовів у сфері надання юридичних послуг.

Відповідно, автори вважають, що проблема відповідальності виконавця юридичної послуги, і зокрема питання можливості відшкодування збитків за неналежне виконання (невиконання) своїх обов'язків сторонами про надання юридичних послуг, викликає найбільше проблемних питань з точки зору як доктрини цивільного права, так і практики правозастосування.

Автори у статті зазначають, що відшкодування збитків, заподіяних поведінкою виконавців юридичних послуг, пов'язане з необхідністю встановлення наступних обставин: наявність збитків, протиправність поведінки виконавців, причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою виконавців і збитками, що виникають у замовника, вина заподіювача шкоди. Найбільш проблемним аспектом установаження вищезгаданих обставин є визначення протиправності в разі надання виконавцями юридичних послуг неналежної якості, особливо за тими випадками надання юридичних послуг, де сама предметна поведінка виконавця є об'єктом послуги. Бездіяльність виконавців, тобто абсолютне невиконання своїх обов'язків за договором, є очевидним правопорушенням, що не містить у собі певних складнощів юридичної кваліфікації. Установлення факту заподіяння збитків і таких умов відповідальності, як причинно-наслідковий зв'язок і вина, має певну специфіку, але не містить принципових відмінностей порівняно з іншими випадками відшкодування шкоди в договірних зобов'язаннях.

В роботі зазначається, що замовники юридичних послуг звертаються з позовними вимогами про відшкодування майнової шкоди переважно тоді, коли виконавці достатньо грубо порушують договір, не дотримуючись принципів законності, добросовісності та розумності.

Автори обґрунтовують положення про те, що підставою для відшкодування збитків є склад правопорушення, що утворюється дослідженими вище умовами

відповідальності, кожна з яких не є самодостатньою. Тільки їх сукупний прояв утворюватиме підставу для несення виконавцем юридичної послуги відповідальності у вигляді відшкодування збитків, заподіяних замовникові таких послуг.

Ключові слова: договір, договір про надання послуг, договір про надання юридичних послуг, сторони договору, відшкодування збитків, неналежне виконання (невиконання) своїх обов'язків сторонами договору, сторони договору про надання юридичних послуг, захист прав та інтересів суб'єктів цивільно-правових відносин.

Chumak R. V., Kroitor V. A. Compensation of damage for improper performance (non-performance) of the duties by the parties to legal services supply agreement

The article is focused on the problem of compensation of damage for improper performance of legal services supply agreements, which remains one of the most relevant issues in civil law.

The authors of the article have noted that the analysis of case-law demonstrates that claims for compensation of damage occupy a significant part among lawsuits in the field of legal services supply.

Accordingly, the authors believe that the problem of liability of a provider of legal services, and in particular the issue of the possibility of compensation of damage for improper performance (non-performance) of the duties by the parties to legal services supply, causes the most problematic issues from the point of view of both the civil law doctrine and legal enforcement practice.

The authors of the article have specified that compensation of damage caused by the behavior of legal services' providers is associated with the need to establish the following circumstances: the existence of damage, illegal behavior of the providers, cause and effect relationship between the illegal behavior of the providers and the losses of the customer, mens rea of the harm-doer. The most problematic aspect of establishing the above-mentioned circumstances is the determination of illegality in case of the provision of legal services of inadequate quality by the providers, especially in cases of legal services supply, where the provider's actual behavior is the object of the service. The act of omission of the providers, that is, the absolute non-performance of their duties under the agreement, is an obvious offense that does not contain certain complexities of legal treatment. Establishing the fact of causing damage and such terms of liability as cause and effect relationship and mens rea has certain specifics, but does not contain fundamental differences compared to other cases of compensation of damage within contractual obligations.

It has been stated in the work that customers of legal services file claims for compensation of property damage mainly when the providers quite grossly violate the agreement without observing the rule of law, good faith and reasonableness principles.

The authors have substantiated the provisions that the basis for compensation of damage is the offense's corpus delicti, which is formed by the studied above conditions of liability, where each of them is not self-sufficient. Only their collective manifestation will form the basis for legal services provider's liability in the form of compensation of damage caused to the customer of such services.

Key words: contract, services supply agreement, legal services supply agreement, parties to the contract, compensation of damage, improper performance (non-performance) of the duties by the parties to the contract, parties to legal services supply agreement, protection of the rights and interests of the subjects of civil relations.

Вступ. Попри надзвичайну соціальну важливість, яку відіграють у суспільстві відносини з надання юридичних послуг, їх цивільно-правове регулювання на цей час ще недостатньо розроблене, аби стверджувати, що в Україні функціонує доволі виважений режим упорядкування даних відносин.

Зокрема вважаємо за необхідне звернутися до дослідження питання відповідальності виконавців юридичних послуг за неналежне виконання договірних зобов'язань є важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Відповідно вважаємо, що взагалі проблема відповідальності виконавця юридичної послуги, і зокрема питання можливості відшкодування збитків за неналежне виконання (невиконання) своїх обов'язків сторонами про надання юридичних послуг, викликає найбільше проблемних питань як з точки зору доктрини цивільного права, так і практики правозастосування.

Дослідження наукової літератури, присвяченої договору про надання юридичних послуг, свідчить, що багатоаспектності такого виду договору присвячено низку наукових праць. Серед них заслуговують на увагу наукові праці: Д. Белова [1], Ю. Бисаги [2], В. Богославця [3], Т. Вільчик [4], К. Гусарова [5; 6], В. Заборовського [7], А. Загороднього [8; 9], К. Книгіна [10], Н. Люльчук [11], Г. Ярошевської [12; 13] та ін. Окремі аспекти цієї складної проблеми знайшли своє висвітлення в низці робіт авторів цієї статті [14–21]. Незважаючи на численні наукові здобутки, ця проблематика не втратила своєї актуальності, а окремі її аспекти, як-от питання можливості відшкодування збитків за неналежне виконання (невиконання) своїх обов'язків сторонами про надання юридичних послуг, потребує подальших наукових розвідок.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення можливості відшкодування збитків за неналежне виконання (невиконання) своїх обов'язків сторонами про надання юридичних послуг.

Результати дослідження. Переходячи до змістовного розгляду теоретико-практичних питань реалізації однієї з мір цивільно-правової відповідальності, як-от відшкодування збитків, необхідно визначитися з перспективою їх застосування до виконавців юридичних послуг. Відшкодування збитків можливе лише за наявності всіх умов, що утворюють склад правопорушення. Кожна з цих умов має бути доведена в сукупності.

Стосовно виконавців-неадвокатів таке проблемне питання не виникає, оскільки договірні відносини за їх участю беззаперечно є цивільно-правовими, а отже, на такі відносини поширюють свою дію й норми законодавства про цивільну відповідальність чи інші способи захисту. Певні проблеми з цього приводу можуть проявлятися стосовно притягнення до цивільно-правової відповідальності виконавців юридичних послуг, які мають статус адвоката. На це в літературі вже зверталася увага [22, с. 130–134]. Так, М. Кравченко вбачає проблемність означеного питання в дії норми п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де зазначається: забороняється притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або зупинено право на адвокатську діяльність) або загрожувати відповідальністю через здійснення ним адвокатської діяльності згідно із законом. Гарантія незалежності адвокатів, закріплена в цитованій нормі, полягає у формуванні інших норм зазначеного Закону та Правил адвокатської етики, де відсутні постулати щодо цивільно-правової, адміністративної чи кримінальної відповідальності адвокатів. Втім, у цих нормативних актах можна знайти й винятки, зокрема, йдеться про норми ст. ст. 33–42 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [23] та ст. ст. 63–67 Правил адвокатської етики [24], що визначають підстави, види, порядок та наслідки застосування до адвокатів мір дисциплінарної відповідальності.

Суди принцип незалежності адвокатів інколи сприймають надто абсолютно і відмовляють клієнтам у цивільно-правовому захисті. М. Кравченко наводить приклад винесення Бердянським міськрайонним судом Запорізької області рішення, відповідно до якого позивачеві (клієнтові адвоката) відмовлено в задоволенні вимог щодо відшкодування майнової шкоди на тій підставі, що «адвокати не можуть бути притягнені до матеріальної відповідальності», згідно з ч. 5 ст. 10 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [23].

Зрозуміло, що наведений приклад ще не може вказувати на цілу тенденцію негативної судової практики України, але все ж таки сигналізує про наявну загрозу реалізації клієнтами адвокатів – замовниками юридичних послуг – можливостей цивільно-правового захисту. У зв'язку зі сказаним необхідно погодитися з М. Кравченком, що «зіткнення двох суперечностей: вивести адвокатів із відповідальності як прояву тиску на адвокатів та забезпечити принцип належного виконання зобов'язань, а особливо охорони прав слабкої сторони договору, ... повинне бути вирішене на користь слабкої сторони». Для цього автором пропонується закріпити відповідні положення у спеціальному законі [22, с. 133].

Наразі, коли таких змін законодавства не відбулося, розблокування норми п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», на наш погляд, можна знаходити у тлумаченні самої цієї норми та деяких інших положень даного Закону. По-перше, необхідно звернути увагу на те, що в п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» йдеться про неможливість притягнення адвоката до «кримінальної чи іншої відповідальності... у зв'язку зі здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом» [23]. Акцентуємо увагу на словах «згідно із законом». Якщо адвокат порушив договір, укладений з клієнтом, він вочевидь виходить за рамки законної адвокатської діяльності. Така поведінка є «незаконною» (в сенсі, вона спирається не на закон, а на договір), а тому перепон для несення адвокатами цивільно-правової відповідальності, вважаємо, не існує. По-друге, ч. 3 ст. 27 цього ж Закону вказує, що «до договору про надання правової допомоги застосовуються загальні вимоги договірного права» [23]. Серед згаданих вимог слід бачити не тільки правила про зміст, форму, укладення, виконання, зміну та розірвання договорів, але й правила щодо відповідальності сторін договірних відносин чи застосування до них інших заходів цивільно-правового впливу. Попри зроблені нами висновки позиція М. Кравченка не втрачає своєї актуальності, оскільки для створення дієвого режиму охорони та захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг як слабкої сторони договору, все ж вимагається чітке формулювання відповідних положень законодавства. Виправлення законодавства шляхом неофіційного тлумачення не створює надійного підґрунтя для прояву такого режиму.

Позитивно те, що суди України, розглядаючи спори між клієнтами та адвокатами, здебільшого також не бачать перепон у застосуванні цивільно-правових способів захисту прав та інтересів потерпілих-клієнтів. Судова практика України збагачена значною кількістю прикладів притягнення адвокатів та інших виконавців юридичних послуг до цивільно-правової відповідальності. Кваліфікуючи відносини, із яких випливають спори, суди правильно їх оцінюють різновидом надання послуг, застосовуючи вимоги положення глав 47–53, 63 ЦК.

Замовники юридичних послуг звертаються з позовними вимогами про відшкодування майнової шкоди переважно тоді, коли виконавці достатньо грубо порушують договір, не дотримуючись принципів законності, добросовісності та розумності.

Судовий розгляд за такими спорами не пов'язаний з діяльністю суду щодо детального установлення неналежності здійснення виконавцями послуг зобов'язання через застосування визначених критеріїв якості надаваних послуг. Здебільшого в цьому немає потреби, оскільки порушення, так би мовити, лежать на поверхні. Після укладення договору й отримання від замовників грошей, що передаються, як правило, у повному обсязі (гонорар та фактичні затрати), несумлінні надавачі послуг нерідко не виявляють належної активності з надання послуг, або взагалі їх не надають, уникаючи зустрічі із замовниками. На жаль, відзначена вище негативна обставина насамперед стосується саме адвокатів, а не інших виконавців, які надають юридичні послуги без статусу адвоката.

Так, Ковельським міськрайонним судом Волинської області (рішення від 08.08.2013 р. у справі № 159/3653/13-ц) задоволено позов громадянки до адвоката «про розірвання договору про надання послуг адвоката і стягнення коштів», адже адвокат, хоча й отримала гонорар від клієнта, жодного обов'язку за договором не виконала. Навіть після розгляду протиправної поведінки адвоката Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією Волинської області гроші адвокат клієнтові не повернула. Лише звернення з позовом до суду дозволило

потерпілій особі відновити своє майнове становище [25]. В іншому прикладі адвокат за договором мав захищати клієнта в кримінальному процесі. Отримавши гроші від клієнта, адвокат тільки ознайомився з матеріалами кримінальної справи, але ніяких інших процесуальних дій, спрямованих власне на захист клієнта, не вчиняв. На вимогу клієнта адвокат погодився розірвати договір, але гроші не повернув, вважаючи, що юридичну послугу він надав якісно та в повному обсязі. Суд задовольнив позовну вимогу клієнта (позивача) про відшкодування «матеріальної шкоди» [26]. Дзержинський райсуд м. Харкова рішенням від 24.06.2015 р. задовольнив позовні вимоги співпозивачів до юридичної компанії «про відшкодування матеріальної шкоди, завданої внаслідок неналежного виконання обов'язків за договором про надання юридичних послуг» – 25 250 гривень. Мотив звернення до суду з позовом той самий: гроші юридичній компанії були перераховані позивачами в повному обсязі, але послуга не надана [27].

Звернімо увагу на те, що позовні вимоги замовників юридичних послуг в описаних прикладах, а також у справах, на які ми зробили посилання, формулюються доволі різноманітно та юридично некоректно: «про відшкодування матеріальної шкоди», «про стягнення коштів», «про повернення невідпрацьованого адвокатом гонорару» тощо. На жаль, подібні формулювання відтворюються судами при описанні мотивувальної та резолютивної частини рішень. Утім, проблема не в самих таких формулюваннях, а в тому, як обґрунтовуються вимоги позивачами, та які підстави знаходять суди, аби ці вимоги задовольнити чи, навпаки, відхилити. Судова практика з цього приводу негативно неоднорідна.

В одних випадках, коли позивачі вимагають розірвання договорів і відшкодування «матеріальної шкоди», суди, задовольняючи обидві вимоги, умотивовують прийняті рішення нормами про належність виконання зобов'язань – ст. ст. 3, 526, 530 ЦК [25]. Інші суди стосовно таких же позовних вимог відшукують доводи щодо задоволення позовів, керуючись одночасним застосуванням положень ч. 5 ст. 203, ч. 1 ст. 216, ст. ст. 611, 901, 903, 905, 906, 1166 ЦК [27]. Вочевидь, наведені норми, якщо їх застосовувати одночасно, не визначають можливості розірвання договору та відшкодування майнової шкоди. Ще в деяких прикладах для прийняття судами рішень про задоволення вимог щодо розірвання договору та «стягнення коштів» підстави бачилися як дія норм ст. 526 та ч. 2 ст. 651 ЦК [28].

Можна звернутися до показового випадку відмови в задоволенні позовних вимог замовника юридичних послуг «про відшкодування матеріальної шкоди». Як і в попередніх прикладах, клієнт (замовник) сплатив адвокатові гонорар, але адвокат надав послугу неналежно. Суд, розглядаючи справу, прийняв як доведені обставини, що вказують на неналежність поведінки адвоката й наявність майнової шкоди у замовника юридичної послуги. Разом з тим, суд постановив рішення про відмову в задоволенні позовних вимог, «оскільки позивачем заявлено позовну вимогу про стягнення з відповідача матеріальної шкоди ... однак ним не ставиться питання про стягнення з відповідача збитків, завданих йому невиконанням або неналежним виконанням цього договору. Тому, керуючись положеннями ч. 1 ст. 11 ЦПК та ч. 1 ст. 906 ЦК, суд дійшов висновку, що зазначені позовні вимоги задоволенню не підлягають» [29].

На наш погляд, аргументація суду в останньому прикладі також спірна, принаймні в частині відмови в захисті. Проте сказане не означає, що в разі пред'явлення замовниками юридичних послуг подібних позовів вимоги можуть ними формулюватися довільно. Питання про обрання адекватної правової підстави для застосування розглядуваних способів захисту має принципове значення.

Чим же є відшкодування майнових втрат замовників юридичних послуг у наведених вище прикладах? Відразу необхідно відхилити юридично некоректні кваліфікаційні позначення цих втрат і способів їх відшкодування як «відшкодування матеріальної шкоди», «повернення невідпрацьованого гонорару», «стягнення коштів» тощо. З погляду цивільного права такі формулювання не вказують на вид правопорушення, а отже, не можуть визначати підстави та способи захисту. Так, «повернення невідпрацьованого гонорару» може пов'язуватися не з протиправною поведінкою виконавця, а бути наслідком розірвання договору на

підставі домовленості сторін, яке відбувається через істотну зміну обставин. Тож іще раз підкреслимо, що використання некоректної з точки зору норм цивільного права термінології не дозволяє замовникам захищатися адекватними способами захисту.

Норма ч. 1 ст. 906 ЦК, яку в такому разі слід визнати спеціальною нормою, формулює правило, згідно з яким збитки, завдані замовникові невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем (у разі наявності його вини) у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором. Виконавець, який порушив договір про надання послуг за плату при здійсненні ним підприємницької діяльності, відповідає за це порушення, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили, якщо інше не встановлено договором або законом. Оскільки досліджувані нами правовідносини є різновидом платних послуг, на них поширюють свою дію правила цитованої норми.

Неважко помітити, що норма ч. 1 ст. 906 ЦК висуває низку вимог (умов) застосування передбачених нею наслідків. Слід встановити, що: 1) втрати замовника є саме збитками; 2) виникнення у замовника збитків спричинене протиправною поведінкою виконавця; 3) спричинені збитки обумовлені не тільки протиправною поведінкою, а й винуватою поведінкою виконавця (а коли виконавець юридичної послуги діє як підприємець, то він звільнятиметься від відшкодування збитків, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили). Розгляньмо ці умови.

Кваліфікаційні ознаки збитків наводяться, як відомо, у ч. 2 ст. 22 ЦК. Так звані реальні збитки можуть полягати у втратах, що їх потерпіла особа зазнала через знищення або пошкодження речі, а також затрат, що понесені такою особою або вона мусить понести їх, щоб відновити своє порушене право (п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК). Якщо поширити названі ознаки на майнові витрати замовників юридичних послуг, що полягають у переданих виконавцеві грошах (гонорарі та фактичних витратах), можна зробити висновок про їх кваліфікацію як реальних збитків. Реальні збитки виникають у замовника через втрату грошових коштів, що передавалися виконавцеві зі сподіванням отримати юридичну послугу належної якості. Отже, втрачені замовником гроші змусять його зробити відповідні витрати для відновлення порушеного права, що, власне, й складає реальні збитки.

Цілком імовірні реальні збитки замовників юридичних послуг – витрати, пов'язані з необхідністю поновлення вартості знищених або пошкоджених виконавцем речей. Зокрема таке можливо, коли замовник передав адвокату чи іншому виконавцеві речові докази (що мали б бути використані, скажімо, у процесі доказування певних обставин за цивільним спором з іншою особою), але ці речі знищені чи пошкоджені через неналежну поведінку виконавця.

Другий вид збитків – упущена вигода – також можливі для замовника через протиправну поведінку виконавця юридичної послуги. Так, наприклад, виконавець через свою недбалість пропустив строк позовної давності щодо захисту замовника юридичної послуги у спорі з іншим суб'єктом, який, своєю чергою, за договором постачання певної продукції заборгував своєму контрагенту (у нашому прикладі він фігурує як замовник юридичної послуги) передання грошових коштів. Отже, для стягнення грошей за такою справою виконавцеві достатньо було своєчасно в інтересах замовника позиватися до суб'єкта, котрий неналежно чинить і не виконав обов'язки в іншому договірному зобов'язанні.

Правило ч. 4 ст. 623 ЦК вказує, що упущена вигода може бути відшкодована тільки за умови, що кредитор вжив для одержання таких доходів необхідних заходів. У наведеному прикладі до вжитих кредитором – постачальником продукції (замовником юридичної послуги) заходів слід віднести сам факт укладення договору постачання та належне його виконання зі своєї сторони, яке так і не призвело до зустрічного виконання обов'язку контрагентом щодо передання грошей. Таким чином, зазначені доходи замовник юридичної послуги (як постачальник продукції за іншим договором) міг би реально одержати, якби його право не було порушене невиконанням виконавцем юридичної послуги своїх обов'язків (п. 2 ч. 2 ст. 22 ЦК). Але, як зазначалося вище, найпоширенішим видом збитків є реальні

збитки у вигляді сплачених виконавцям юридичних послуг грошових сум, що передавалися замовниками для покриття фактичних витрат і як гонорар.

Визначення протиправності поведінки виконавців юридичних послуг має певні проблемні моменти [30, с. 119]. Як зазначалося, юридична послуга, точніше якість (належність) її надання, не може підпорядковуватися кількісним параметрам оцінювання. Її також не можна оцінити мірами ваги, об'єму чи іншими критеріями, що застосовуються для встановлення належності (неналежності) зобов'язань з виконання робіт чи передання речей. Виконання юридичної послуги пов'язане з необхідністю оцінки поведінки як такої, тобто того, наскільки дії, вчинені виконавцем, були достатніми та необхідними для створення послуги як об'єкта інтересу замовника.

Стосовно розв'язання цієї проблеми нами обрана позиція, згідно з якою юридичні послуги умовно поділяються на «чисті» послуги та послуги «з ефектом». Належність юридичної послуги «з ефектом» пов'язана з необхідністю досягнення поведінкою виконавця обумовленого договором результату неречового характеру (ефекту). Це складання виконавцем різноманітних проєктів документів, що використовуються замовником у його діяльності: статутів, положень, договорів тощо. Серед них слід розглядати також процесуальні документи: позовну заяву, клопотання, скаргу та ін. Тож невчинення дії зі складання певного документа або складання того чи іншого документа з вадами змісту (невідповідність вимогам законодавства) визначатиме протиправність поведінки виконавця.

Питання про критерії належності (неналежності) надання «чистих» юридичних послуг не вирішено послідовно ні в доктринальних джерелах, ні на рівні законодавства. Складність його вирішення, як уже не раз відзначалося, пов'язана з принциповою неможливістю формалізації належності надання послуг загалом та юридичних зокрема. Втім у наукових джерелах уже існують розробки, які дозволяють стверджувати, що розв'язання цього питання має певні позитивні зрушення.

Г. Ярошевською запропоновано оцінювати зобов'язану поведінку виконавців юридичних послуг через дію принципів адвокатської етики. Зокрема, нею застосовувалися принципи законності, домінантності інтересів клієнтів, неприпустимості конфлікту інтересів, конфіденційності, компетентності та добросовісності [12, с. 133–137]. Вважаємо такий підхід цілком прийнятним. Дія означених принципів дозволяє визначити основні орієнтири оцінювання правомірності поведінки адвокатів та адвокатських організацій, які надають юридичні послуги. Разом з тим, слід звернути увагу на те, що принципи законності, пріоритетності інтересів клієнтів, неприпустимості конфлікту інтересів, конфіденційності, компетентності та добросовісності впливають здебільшого на стадії прийняття доручення клієнта (ст. ст. 7–11 Правил адвокатської етики) [24]. Тобто названі принципи діють (мають діяти) на етапі ведення переддоговірних переговорів між адвокатом і потенційним клієнтом. Безпосереднє застосування цих принципів для визначення належності (неналежності) надання юридичної послуги як такої неможливе. Дисертаційне дослідження Г. Ярошевської охоплювало всі стадії відносин «виконавець юридичної послуги – замовник цієї послуги»: від висування оферти до припинення зобов'язань шляхом його належного виконання чи розірвання. Тож розгляд усіх згаданих вище принципів був виправданим для праці Г. Ярошевської. Для цілей нашого дослідження необхідно зосередити увагу лише на тих правових принципах, що дозволяють оцінити належність, а точніше, протиправність поведінки виконавця юридичної послуги як боржника за зобов'язанням. Інакше кажучи, нами можуть розглядатися принципи оцінювання поведінки виконавців, що проявляють свою дію тільки з моменту початку безпосереднього надання юридичної послуги. Серед сформульованих у Правилах адвокатської етики принципів такими принципами є принципи законності та добросовісності (ст. ст. 7, 11).

Оскільки неналежність поведінки виконавців юридичних послуг є зворотною стороною належної поведінки, принципи законності та добросовісності цілком придатні для вирішення проблем, що є предметом розгляду в цій науковій статті. Протиправність поведінки виконавців установлюватиметься через недотримання ними вказаних принципів

адвокатської етики. За аналогією дані принципи можуть бути застосовані й для оцінки надання юридичних послуг виконавцями-неадвокатами [12, с. 133].

Дотримуючись принципу законності, виконавець юридичної послуги не вправі давати замовникові поради, що умисно полегшують скоєння правопорушень, або інакше свідомо сприяти їх скоєнню (ч. 2 ст. 7 Правил адвокатської етики). Законними мають бути й методи (засоби) надання юридичної послуги: виконавець не може спонукати свідків до надання неправдивих показань, застосовувати тиск (погрози, шантаж) на протилежну сторону спору, свідків, суд чи інший орган, незаконно використовувати конфіденційну інформацію тощо (ст. 25 Правил адвокатської етики) [24].

Формулюючи зміст принципу добросовісності «норма», ч. 1 ст. 27 Правил адвокатської етики вказує на необхідність докладання адвокатом зусиль, розумно необхідних для надання якісної юридичної послуги. Зокрема, виконуючи доручення клієнта, адвокат зобов'язаний застосовувати всіх розумно необхідних та доступних йому законних засобів для надання клієнту ефективної правничої допомоги, його захисту й представництва (ч. 2 ст. 27 Правил адвокатської етики). Наступна частина цієї ж статті вимагає від адвоката оперативного виконання доручення [24].

Як бачимо, цитовані норми ст. 27 Правил адвокатської етики намагаються розкрити зміст принципу добросовісності через застосування категорії «розумність» [24]. На наш погляд, такий підхід є вадою вказаних норм Правил адвокатської етики, адже ЦК розрізняє засади добросовісності та власне розумності. Такі принципи (засади) є універсальними, оскільки вони дозволяють установити правомірність (неправомірність) поведінки будь-яких учасників цивільних правовідносин (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК). Зобов'язальні правовідносини не є винятком. Норма ч. 3 ст. 509 ЦК вказує на те, що зобов'язання мають ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості. Для визначення протиправності поведінки виконавців юридичних послуг, особливо в тих випадках, коли йдеться про необхідність оцінювання надання «чистих» послуг, застосування цих засад є більш ніж актуальним.

Стосовно виконання договірних обов'язків, добросовісність слід розуміти як сумлінність, турботливість і обачливість поведінки боржника, спрямованої на досягнення мети, обумовленої змістом обов'язку. Своєю чергою, сумлінність означає старанне докладання боржником усіх зусиль для належного виконання обов'язку (обов'язків). Турботливість вказує на прояв боржником необхідної уважності до обставин виконання обов'язку (обов'язків). Обачність же характеризує його як передбачливу особу [31, с. 173; 32, с. 15]. Деякими авторами при визначенні добросовісності поведінки боржника вказується ще й на ознаку чесності [33, с. 90].

На відміну від принципу добросовісності засада розумності передбачає інші критерії оцінки поведінки боржника. Слід погодитися з позицією В. Примака, що ключовими елементами встановлення розумного масштабу оцінки поведінки учасників цивільних відносин є ознаки необхідності, достатності та здійсненності вчинення тих чи інших актів поведінки, які набувають конкретизації під час встановлення суб'єктом правозастосування суті відносин. При цьому В. Примак наголошує, що «межею розумної активності боржника є ті інтереси кредитора, на безпосереднє задоволення яких спрямований обов'язок зобов'язаної сторони згідно зі змістом зобов'язання...» [34, с. 38].

Зрозуміло, що наведені вище параметри добросовісності та розумності мають оцінний характер і не дозволяють визначити певну точну величину, яку можна було б застосувати до всіх випадків виконання боржником своїх обов'язків. Добросовісність чи недобросовісність і розумність чи нерозумність поведінки учасника правовідносин необхідно встановлювати, виходячи із конкретики таких правовідносин. Торкаючись надання юридичних послуг, зазначимо, що недобросовісною та водночас нерозумною буде поведінка виконавця, який свідомо перевищує необхідність вчинення захисних дій аби отримати від замовника винагороду (гонорар) більшого розміру. Наприклад, виконавець ініціює за судовим спором проведення невиправданих експертиз чи вчинення інших зайвих дій, які затягують винесення судового рішення, але подовжують участь виконавця у справі, що дозволяє йому за умовами

договору вимагати від замовника надання винагороди за фактично витрачений час. Навпаки, не призначення експертиз, необхідних для позитивного вирішення спору на користь замовника, також указуватиме на нерозумну поведінку виконавця. Недобросовісною буде така поведінка виконавця, коли його кваліфікація дозволяла передбачити можливість настання негативних для вирішення справи, але він їх не передбачив.

Щоправда, відсутність необхідної кваліфікації не може слугувати виправданням невчинення виконавцем необхідних дій. Згідно з принципом компетентності адвокат не повинен надавати послугу, коли її зміст не охоплюється сферою спеціалізації, в разі, якщо така має місце, і явно не відповідає рівню його кваліфікації. Якщо умови надання послуги потребують додаткової підготовки адвоката, він повинен, керуючись принципом компетентності, попередити про це клієнта (ст. 11 Правил адвокатської етики) [24].

На наш погляд, так званий принцип компетентності є одним з елементів прояву принципу добросовісності. Саме керуючись цим принципом, виконавці юридичних послуг мають постійно підвищувати свій професійний рівень і не надавати послуги в тих випадках, коли їх підготовка не відповідає змісту такої послуги. Так, Орджонікідзевський районний суд м. Харкова задовольнив вимогу позивача (замовника юридичної послуги) про стягнення з виконавця майнової шкоди на тій підставі, що послуга була надана неякісно. Послуга полягала в консультуванні, сутність якого вимагала врахування особливого статусу замовника (ветеран війни та інвалід другої групи), чого виконавець не зробив. Недобросовісні дії виконавця стали однією з причин виникнення у замовника не виправданих майнових витрат [35]. Очевидно, що в цьому прикладі виконавець мав би відмовитися від надання послуги або додатково підготуватися до консультування, керуючись принципом добросовісності.

На жаль, зустрічаються випадки коли суди, задовольняючи позовні вимоги, посиляються лише на загальні норми про те, що зобов'язання мають належно виконуватися (ст. 526 ЦК). Обґрунтування ж протиправності поведінки виконавців у наведених вище, а також в інших рішеннях судів відсутні. Разом з тим, застосування вимог принципів добросовісності та розумності дозволило б послідовно визначити неналежність (протиправність) поведінки зобов'язаної сторони.

Таким чином, протиправність як умова притягнення виконавця юридичної послуги до відповідальності може мати різні варіанти свого прояву. Якщо юридична послуга передбачає договором досягнення певного ефекту (складання письмової консультації, проєктів документів тощо), то протиправною буде поведінка виконавця, що не призведе до бажаного неореченого результату. При цьому не має значення, що недосягнення ефекту стало наслідком пасивної чи активної поведінки виконавця. Власне, те ж саме спостерігається й при визначенні протиправності поведінки за так званими «чистими» послугами. «Чисті» послуги можна надавати лише активною поведінкою, але активність виконавця ще не означає, що послуга надана належно. Подібну поведінку необхідно оцінювати через критерії законності, добросовісності та розумності, виходячи з конкретики предмета послуги та інших умов договору.

Окремо слід наголосити, що вищенаведені підходи стосовно оцінювання предметної поведінки виконавців необхідно поширити й на випадки кваліфікації належності поведінки не лише виконавців-адвокатів, а й інших суб'єктів, які надають юридичні послуги. Щодо оцінювання поведінки останніх, на перший погляд, немає особливої потреби застосовувати за аналогією відповідні положення Правил адвокатської етики, оскільки положення про добросовісність і розумність як критерії належності виконання суб'єктивних обов'язків є загальними цивільно-правовими вимогами (п. 6 ч. 1 ст. 3; ч. 3 ст. 509 ЦК). Втім, з огляду на більшу змістовну визначеність положень добросовісності та розумності в редакції Правил адвокатської етики, а також враховуючи те, що цей підзаконний нормативний акт оперує й іншими принципами визначення якості надання юридичних послуг (законність, компетентність, конфіденційність, неприпустимість конфлікту інтересів тощо), застосування цих правил до випадків надання юридичних послуг виконавцями-неадвокатами є не тільки допустимим, а й необхідним, адже це відповідає умовам застосування аналогії закону, закріпленій у ч. 1 ст. 8 ЦК.

Виконавець, який припустився порушення суб'єктивного права замовника юридичної послуги, може відповідати лише за наслідки, спричинені саме його протиправною поведінкою. Отже, черговою умовою відповідальності, поряд зі шкодою та протиправністю поведінки виконавця юридичної послуги, є причинно-наслідковий зв'язок між двома названими вище обставинами. Причинно-наслідковий зв'язок – це такий об'єктивний зв'язок між явищами, де одне явище (причина) неминуче приводить до прояву іншого явища (наслідку). Отже, причина завжди проявляється в часі раніше наслідку; причинне явище має бути необхідним і достатнім для породження наслідкового явища; наслідку можуть передувати декілька явищ, але тільки ті явища будуть причинними, які є головними в породженні наслідку.

Кваліфікація заподіяння шкоди в договірних відносинах пов'язана зі встановленням не природничого, а формально-правового причинно-наслідкового зв'язку. Виникнення шкідливих наслідків у одного з учасників договірних правовідношення (кредитора) пов'язується з протиправною поведінкою іншого учасника (боржника). Як зазначається в ч. 1 ст. 617 ЦК, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо не доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Зважаючи на те, що матеріал цього підрозділу зосереджений здебільшого на визначенні підстав і умов відповідальності виконавця юридичних послуг, тягар доведення відсутності причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою виконавця та виникненням шкоди в замовника покладається саме на виконавця юридичних послуг.

Насправді встановлення означеного зв'язку не викликає особливих складнощів у договірних обов'язках з надання юридичних послуг. Переважна більшість спорів, пов'язаних з порушенням зобов'язання виконавцями, є спорами, де виконавці, прийнявши від замовників авансові платежі, або взагалі не виконують свої договірні зобов'язання, або виконують їх тільки частково. В таких правопорушеннях причинно-наслідковий зв'язок між майновими втратами замовника та протиправною поведінкою виконавця є очевидним.

Зміст аналізованих нами судових рішень указує на деяку автоматичність встановлення судами причинно-наслідкового зв'язку при розгляді подібних справ. Суди зазвичай обмежуються (як це впливає зі змісту рішень, що приймаються судами) встановленням фактів укладення договорів, їх чинності, передання замовниками грошей виконавцям і того, що виконавці не виконали/виконали неналежно свої договірні обов'язки. Напевно доведеність вищезгаданих обставин є вказівкою для судів щодо наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями виконавців і виникненням негативних майнових наслідків у замовників юридичних послуг.

Наступною обов'язковою умовою притягнення до відповідальності виконавців юридичних послуг є їх вина. На вимогу ч. 2 ст. 614 ЦК саме правопорушник має доводити відсутність своєї вини. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання (абз. 2 ч. 1 ст. 614 ЦК). Таким чином, відсутність або наявність вини пов'язується законодавцем зі здійсненням або, відповідно, нездійсненням особою всіх залежних від неї заходів з метою виконання зобов'язання.

У цивілістиці є два протилежні підходи стосовно пояснення сутності вини: «психологічний» і «поведінковий» [36, с. 22–23; 37, с. 20–40]. Серед сучасних дослідників проблем цивільно-правової відповідальності, які дотримуються «психологічного» підходу визначення вини, слід назвати І. Канзафарову. У своїй докторській дисертації вона обґрунтовує пропозицію щодо закріплення в ЦК такого розуміння вини: «вина – це психічне ставлення особи до її протиправної поведінки та її результату» [36, с. 23]. Слабкість «психологічного» підходу в розумінні вини критиками вбачається в таких аргументах: 1) неможливо встановити справжні внутрішні психічні прояви особи; 2) для цивільно-правової відповідальності байдуже, як особа (правопорушник) психічно сприймає свою протиправну поведінку та її наслідки, оскільки мета цивільної відповідальності полягає не в тому, аби покарати правопорушника згідно зі ступенем «його злої волі, а надати компенсацію потерпілому відповідно до розміру завданої шкоди» [37, с. 34–35]; 3) вольова поведінка юридичних осіб не

може визначатися через їх «психічне ставлення» до цієї поведінки та наслідків цієї поведінки [38, с. 380]. Вказаними аргументами пояснюється складність практичного застосування цього підходу.

Натомість «поведінковий» підхід більшою мірою відповідає практичним цілям застосування вини як однієї з умов цивільної відповідальності, адже за цим підходом, оцінюється поведінка правопорушника, яка має об'єктивне втілення. Прибічники «поведінкового» підходу визначення вини розуміють останню як нежиття правопорушником усіх залежних від нього заходів для належного виконання ним зобов'язання або для запобігання заподіяння шкоди [38, с. 381; 39, с. 792; 40, с. 87]. Щоправда, можна зустріти й праці, де «поведінковий» підхід підтримується, але визначення вини не надається. При цьому автори обмежуються лише зазначенням критеріїв, згідно з якими особа вважатиметься винуватою. Зокрема, на вину особи вказуватиме така її поведінка, коли вона не проявила «необхідної дбайливості та обачності, що вимагається майновим оборотом, внаслідок чого вона не вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання» [41, с. 183]. Як можна спостерігати, «поведінковий» підхід щодо розуміння вини спирається на норму абз. 2 ч. 1 ст. 614 ЦК.

В українській цивілістиці зустрічаються також дослідження, в яких «психічний» та «поведінковий» підходи не протиставляються, а застосовуються комплексно. В. Примак зауважує: «розгляд вини крізь призму морально-правової оцінки інтелектуально-вольових характеристик, об'єктивно втілених у певній поведінці, дозволяє дещо згладити суперечності, що розділяють прихильників «психологічної» та «поведінкової» концепцій цивільно-правової вини» [34, с. 290]. Вчений пропонує розглядати вину крізь три зрізи: соціальний, інтелектуально-вольовий та поведінковий.

Соціальний зріз вини правопорушника підкреслює негативну суспільну оцінку (осуд, суспільний докір) певної моделі винної поведінки. Інтелектуально-вольовий вказує на необхідність оцінки усвідомлення «винною особою характеру її дій чи бездіяльності, передбаченню їх наслідків, а також ... інтенсивності вольових зусиль суб'єкта відповідальності у напрямі відвернення ймовірної шкоди, або навпаки, ... завдання кредиторів майнових і немайнових втрат». Поведінковий аспект стосується оцінки власне поведінки правопорушника [34, с. 415–416]. Інший український дослідник проблем цивільно-правової відповідальності – Б. Карнаух – відзначає, що в концепції, розробленій В. Примаком, чимало слухних моментів, але все ж її автор (тобто В. Примак) не зміг знайти «сполучну нитку інтеграції» для примирення «психічної» та «поведінкової» теорій визначення цивільно-правової вини [37, с. 42]. Б. Карнаух концентрує свій критичний погляд на тому, що В. Примак визнає осуд, суспільний докір істотною ознакою вини. Цілком аргументовано Б. Карнаух вказує на те, що суспільно-правовий осуд (докір) поведінки правопорушника досягається через визнання її протиправною. «Протиправність ... і є декларація суспільної неприйнятності тієї чи іншої моделі поведінки, а значить, і її осуд. Якщо осуд-протиправність і осуд-вина – різні речі (а ми гадаємо так і є), то проблему їх розмежування варто було поставити на чолі. Проте чіткого розмежування означених начал відповідальності в теорії В. Примака не простежується. Таке розмежування можливе, тільки якщо загадатися над питанням про антропологічну, екзистенційну (але не соціальну) причину осуду винуватця» [37, с. 42–43].

Б. Карнаух пропонує шукати витоки феномену «вина» в самому існуванні людини (екзистенції). Вчений зазначає, що право як вимога належного звернена до свободи. Зокрема, Б. Карнаух наголошує на тому, що правові вимоги мають бути здійсненними; вимога буде неправовою, коли у суб'єкта відсутня можливість вибору (відсутня свобода); для встановлення наявності вини необхідно з'ясувати, чи був у особи вибір: діяти правомірно або протиправно; коли особа позбавлена можливості обрати правомірний варіант поведінки – вона є невинуватою [13, с. 108–110].

На думку Б. Карнауха, складовими вільного вибору особи, що мають юридико-практичне значення для встановлення винуватості, є: 1) здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними (дієздатність); 2) об'єктивна доступність для особи правомірного варіанту поведінки, який у певній життєвій ситуації є розумно очікуваним; 3) відсутність

обставин, які б виключали презумпцію знання особою відповідних правових вимог (тобто тих вимог, що визначають правомірність (неправомірність) поведінки цієї особи); 4) можливість передбачення особою настання в іншій особі шкідливих наслідків, які здатна передбачити будь-яка розумна людина за аналогічних обставин [37, с. 112–118]. На наш погляд, концептуальне бачення вини, запропоноване Б. Карнаухом, логічно виважене та успішно вбирає в себе позитивні моменти «психологічного» та «поведінкового» підходів щодо пояснення суті вини. Дана концепція має практичне спрямування. А тому її можна застосовувати й до правовідносин з надання юридичних послуг.

Порушення зобов'язання з надання юридичних послуг виконавцем може мати характер активної поведінки (неналежне надання послуги) або бездіяльності (ненадання послуги). Спробуємо застосувати чотири вищевказані складові (запропоновані Б. Карнаухом), що вказуватимуть на свободу вибору правопорушником (виконавцем юридичної послуги) протиправного варіанта поведінки, а отже – вказуватимуть на його вину.

Специфіка зобов'язань з надання юридичних послуг полягає в тому, що виконавці не тільки особи дієздатні, але й є фахівцями в галузі права, а тому наявність першої, третьої та четвертої складової свободи вибору ними того чи іншого варіанта поведінки (вини) може навіть презюмуватися. Стосовно другої складової – об'єктивної доступності для виконавця вибору правомірного варіанта поведінки, – то її відсутність має довести сам виконавець-правопорушник, указавши на те, що ним учинені розумно достатні дії з метою належного виконання зобов'язання. Абсолютне невчинення ніяких дій виконавцем, які вимагаються умовами договору, вказуватиме на те, що такий боржник не вжив «всіх залежних від нього заходів щодо належного виконання зобов'язання» (абз. 2 ч. 1 ст. 614 ЦК). У разі ж неналежного виконання зобов'язання суд має оцінити, наскільки поведінка виконавця була розумно необхідна та достатня для якісного надання юридичної послуги. Судді, як фахівці-правознавці високої кваліфікації, здатні правильно оцінити предметну поведінку виконавців юридичної послуги. Зрозуміло, що згадані критерії розумної необхідності та достатності можуть бути застосовані лише в контексті конкретики надання юридичних послуг. Як для бездіяльності, так і для неналежного надання юридичних послуг обставинами, які виключатимуть відповідальність виконавців, є випадок або непереборна сила. Тягар доведення таких обставин покладається на правопорушника (ч. 1 ст. 617 ЦК).

Висновки. Отже, відшкодування збитків, заподіяних поведінкою виконавців юридичних послуг, пов'язане з необхідністю встановлення обставин, що відповідають чотирьом класичним умовам цивільної відповідальності: наявність збитків, протиправність поведінки виконавців, причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою виконавців і збитками, що виникають у замовника, вина заподіювача шкоди. Найбільш проблемним аспектом установаження вищезгаданих обставин є визначення протиправності в разі надання виконавцями юридичних послуг неналежної якості, особливо за тими випадками надання юридичних послуг, де сама предметна поведінка виконавця є об'єктом послуги. Бездіяльність виконавців, тобто абсолютне невиконання своїх обов'язків за договором, є очевидним правопорушенням, що не містить у собі певних складових юридичної кваліфікації. Встановлення факту заподіяння збитків і таких умов відповідальності, як причинно-наслідковий зв'язок і вина, має описану в цьому підрозділі специфіку, але не містить принципових відмінностей порівняно з іншими випадками відшкодування шкоди в договірних зобов'язаннях.

Підставою для відшкодування збитків є так званий склад правопорушення, що утворюється дослідженими вище умовами відповідальності, кожна з яких не є самодостатньою. Тільки їх сукупний прояв утворюватиме підставу для несення виконавцем юридичної послуги відповідальності у вигляді відшкодування збитків, заподіяних замовникові таких послуг.

Відшкодування збитків за неналежне виконання (невиконання) договорів про надання юридичних послуг є важливим аспектом захисту прав замовників. Для ефективного застосування цього способу захисту необхідно враховувати всі умови цивільної відповідальності та дотримуватись принципів законності, добросовісності та розумності. Це дозволить

забезпечити справедливий баланс між інтересами виконавців і замовників юридичних послуг.

Список використаних джерел:

1. Белов Д. М., Белова М. В. Роль та місце інституту адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 42–48.
2. Заборовський В. В., Бисага Ю. М., Булеца С. Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики : монографія. Ужгород : Гельветика, 2019. 650 с.
3. Богославець В. М. Договори про надання правових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2008. 19 с.
4. Вільчик Т. Конституційно-правовий статус адвокатури. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2 (8). 2015. С. 1–13.
5. Гусаров К. В. Забезпечення виконання договору про надання юридичних послуг та особливості судового керівництва процесом. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 22-23. С. 91–97.
6. Гусаров К. В., Булгаков А. О. Неповнолітні особи як можливі сторони договору про надання юридичних послуг. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 1 (том 30). С. 178–189.
7. Заборовський В. В. Моральні засади здійснення адвокатської діяльності: загальні положення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2024. Випуск 81. Частина 3. С. 191–196.
8. Загородній А. С. Способи захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2 (69). С. 218–226.
9. Загородній А. С. Правовідносини із захисту цивільних прав та інтересів замовників юридичних послуг. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С. 192–197.
10. Книгін К. Г. Цивільно-правове регулювання договору надання послуг адвокатом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.
11. Люльчук Н. М. Договір про надання правничої допомоги в цивільному праві України : дис. ... д-ра філософії. Київ, 2020. 269 с.
12. Ярошевська Г. М. Договір про надання юридичних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2014. 167 с.
13. Ярошевська Г. М. Договір про надання юридичних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00. 03. Київ, 2014. 19 с.
14. Чумак Р. Цивільно-правова відповідальність за невиконання та/або неналежне виконання договору про надання юридичних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 46–51.
15. Чумак Р. В. Способи захисту прав та інтересів, що застосовуються замовниками юридичних послуг. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 60–72.
16. Чумак Р. В. Загальна характеристика правовідносин із надання юридичних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 155–164.
17. Чумак Р. В., Кройтор В. А. Відшкодування моральної шкоди у випадку неналежного виконання (невиконання) своїх обов'язків сторонами договору про надання юридичних послуг. *Європейські перспективи*. 2024. № 3 С. 172–182.
18. Чумак Р. В. Зміна та припинення договору про надання юридичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Випуск 84. Частина 1. С. 416–425.
19. Загорулько А. І., Кройтор В. А., Загорулько О. А. Зобов'язання, що виникають унаслідок заподіяння шкоди : навч. посіб. Харків : Вид-во Університету, 2000. 68 с.
20. Сліпченко О. І., Кройтор В. А. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2012. 244 с.

21. Кройтор В. А., Сліпченко О. І. Розподіл обов'язків з доказування у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2023. № 1. С. 171–179.
22. Кравченко М. В. Щодо відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором з надання правової допомоги. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 130–134.
23. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 15.08.24).
24. Правила адвокатської етики від 09.06.2017 р., зі змінами та доповн. від 15.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 28.08.24).
25. Рішення Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 08.08.2013 р. у справі № 159/3653/13-ц, продовження № 2/159/973/13. URL: www.reyestr.court.gov.ua/review/33341921 (дата звернення: 25.06.2024).
26. Рішення Снігурівського районного суду Миколаївської області від 17.03.2015 р. у справі № 2/485/10/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42963859> (дата звернення: 21.04.2024).
27. Рішення Держинського районного суду м. Харкова від 24.06.2015 р. у справі № 2-2984/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45958036> (дата звернення: 21.04.2024).
28. Рішення Придніпровського районного суду Черкаської області від 19.05.2014 р. у справі № 711/893/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39237515> (дата звернення: 21.04.2024).
29. Рішення Ірпінського міського суду Київської області від 24.11.2014 р. у справі № 367/611/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41640631> (дата звернення: 21.04.2024).
30. Жорнокуй Ю. М. Відповідальність за невиконання (неналежне виконання) договору про надання юридичних послуг: окремі питання. *Наше право*. 2023. № 1. С. 115–123.
31. Чубоха Н. Ф. Принцип добросовісності у цивільному праві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 171–174.
32. Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2011. 18 с.
33. Алексашина Ю. Реалізація принципів добросовісності, справедливості, розумності при договірному регулюванні цивільних відносин. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 88–92.
34. Примак В. Засади розумності в механізмі цивільно-правової відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6–2. Том 2. С. 37–40.
35. Рішення Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 24.11.2014 р. у справі № 644/4629/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41628998> (дата звернення: 21.04.2024).
36. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 36 с.
37. Карнаух Б. П. Вина як умова цивільно-правової відповідальності : монографія. Харків : Право, 2014. 224 с.
38. Цивільне право : підруч. у 2 т. Т. 1 / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. 656 с.
39. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін. ; за заг. ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
40. Сібільов М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Академії правових наук*. 2004. № 2. С. 80–88.
41. Цивільне право : підруч. у 2 ч. Ч. 2 / за заг. ред. В. А. Кройтора та Є. О. Мічуріна. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013. 814 с.

ШИШКА Р. Б.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
(Київський університет інтелектуальної
власності та права)

КАЛИН Р. Р.,

аспірантка
(Київський університет інтелектуальної
власності та права)

УДК 347.4.

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.15>

РАЙДЕР ВИКОНАВЦЯ ТА ЙОГО ПРАВОВА ПРИРОДА

В статті йдеться про субінститут виконавського права – райдер, правова природа якого досі неоднозначна. В ній автор обґрунтовує приватно-правову природу райдеру як субінституту виконавського права, вказує на його правові прояви та наслідки, відмежовує від намагань націоналізувати його походженням через підміну категорій та їх змісту. Попри його очевидне правове значення навіть у дослідників виконавського права питання про правове значення райдеру обійдене увагою: в довідкових виданнях у інших вказується до це додаток до виконавського та гастрольного договору, самостійний договір тощо. Серед відомих підходів до правової природи райдеру автор схильний вважати його передумовою до укладення договору виконання: він зазвичай є загальновідомим для організаторів виконання, уточняється перед укладенням договору з врахування місця та часу виконання. Мета такої статті – популяризувати цей аспект взаємин між виконавцями та організаторами гастролей, обґрунтувати правову природу райдеру та авторське його бачення. Інформація про райдер виконавця заздалегідь відома і враховується при економізації виконання, зокрема у співвідношенні витрат та прибутків від запрошення виконавця на його безпеку, комфорт, побут, супровід, забезпечення драйву. Змістовно райдер охоплює майнові, особисті немайнові та організаційні відносини між виконавцем та його командою і організатором гастролей. Якщо перші два змістовно виводяться із загальних положень про права суб'єктів авторського права, то організаційні як новела приватного права формуються на рівні звичаїв, де домінують все таки вимоги райдеру. Відповідно запропоновано легалізувати права вимог та унормувати ці відносини як на загальному рівні при рекодифікації ЦК України так і в Розділі III Закону України «Про авторське право та суміжні права», що слугуватиме ясності такого субінституту та припинить зловживання ним.

Ключові слова: артист, виконавець, договір, зміст договору, зміст райдеру, райдер, організатор гастролей, передумови, стадії договору, умови.

Shyshka R. B., Kalyn R. R. Rider of the executor and its legal nature

The article deals with the sub-institute of executive law – the rider, the legal nature of which is still ambiguous. In it, the author substantiates the private-legal nature of the rider as a sub-institution of executive law, points out its legal manifestations

and consequences, distinguishes it from attempts to nationalize it by its origin through the replacement of categories and their content. Despite its obvious legal significance, even researchers of enforcement law ignore the question of the rider's legal significance: in reference publications, others refer to it as an appendix to an executive and touring contract, an independent contract, etc. Among the well-known approaches to the legal nature of the rider, the author tends to consider it a prerequisite for concluding a contract of performance: it is usually well known to the organizers of performance, it is clarified before concluding the contract, taking into account the place and time of performance. The purpose of such an article is to popularize this aspect of the relationship between performers and tour organizers, to substantiate the legal nature of the rider and its author's vision. Information about the performer's rider is known in advance and is taken into account when saving the execution, in particular, in the ratio of costs and profits from inviting the performer for his safety, comfort, life, support, providing a drive. Content-wise, the rider covers property, personal non-property and organizational relations between the performer and his team and the tour organizer. If the first two are meaningfully derived from the general provisions on the rights of copyright subjects, then the organizational ones as novelties of private law are formed at the level of customs, where the requirements of the rider still dominate. Accordingly, it is proposed to legalize the rights of claims and normalize these relations both at the general level during the recodification of the Central Committee of Ukraine and in Chapter III of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights".

Key words: *artist, performer, contract, content of the contract, content of the rider, rider, tour organizer, prerequisites, stages of the contract, conditions.*

Вступ. У виконавському праві на рівні мононормативного регулювання закріпився запозичений в шоу бізнес неоднозначний субінститут райдеру, що спричиняє ряд запитань практичного та доктринального спрямування, зокрема чи всі його умови є виправданими (значна кількість алкогольних напоїв в приміщенні, здебільше елітних, зустрічі із фанами, квіти певних назв та кольору, перевезення на автомобілях певних престижних марок, при тому лише певного кольору, квіти.

Попри його очевидне правове значення навіть у дослідників виконавського права питання про правове значення райдеру обійдене увагою: в довідкових виданнях у інших вказується до це додаток до виконавського та гастрольного договору, самостійний договір тощо. Ні перший, за того що інформація про вимоги виконавця та його команди не корелюється стадіями договору. Другий підхід навіть за свободи договору теж не виправданий за дробністю предмету та тими ж стадіями. Тож є потреба вставити правову природу з врахуванням його приналежності до правочинів, іміджу виконавця, договору звичайних умов тощо.

Тож мета цієї роботи обґрунтувати правове значення райдеру чи оприлюднити власне бачення його місця в договірному та виконавському праві з врахуванням сучасних уявлень про договір та стадії його розвитку.

Об'єктом аналізу стали правовідносини, що виникають на підставі райдеру, а предметом положення договірному праву, практика застосування райдеру, доступні емпіричні матеріали про райдер та його наслідки.

Мета пропонованої статті – популяризувати цей аспект взаємин між виконавцями та організаторами гастролей, обґрунтувати правову природу райдеру та авторське його бачення.

Виклад основних положень. В умовах ринкової економіки поширеним стало запозиченого застосування райдеру, за яким виконавець та його команда висувають до замовників їх гастролей певні умови, що мають бути їм забезпечені. Якщо йдеться про побутові та

безпекові умови то це зрозуміло і прийнятно. Проте інколи умови виходять за межі розумних та навіть правомірних.

Райдер (від англ. Ride – поїздка, їхати) список вимог артиста (або групи артистів), що ставляться організаторам гастрольних виступів, що зводяться до умов, яких потребують артисти до, під час і після виступу. В українській мові віднайшовся його – вираз [3], яке в «Українському військовому звичаї означає набір, сукупність предметів побуту, харчів, похідного спорядження, озброєння та боєзапасу для певного походу, наступу, нападу, розгортання, пересування тощо», що відоме з 19 століття, у 20 столітті воно пов'язане з Українськими Січовими Стрільцями, а пізніше Українською Повстанською Армією та провійськовими товариствами на взірець Пласт, Сокіл, Січ [2].

Зазвичай райдер охоплює дві частини: технічну, що забезпечують якісне проведення виступу та побутову, що стосується проживання, безпеки, харчування виконавців та технічного персоналу. Якщо перші більш менш об'єктивовані, то другі – суб'єктивні і чим «зірковіший» артист, тим більший його райдер як за обсягом, так і за строгістю вимог його виконання. Так, починаючий і малознаний артист чи група можуть не мати особливих вимог у райдері, а житло і транспорт вони забезпечують собі самостійно. Проте, окремі зірки, зокрема В. Павлик, в документі прописують (звичайно, не самі, а їхні агенти) практично кожен момент перебування в тому чи іншому місці.

Для шанувальників особливий інтерес становить саме побутова частину райдеру зірок, зокрема, коли в ньому є екстравагантні «зіркові» претензії. Наприклад, до їжі (зірка вимагає вегетаріанську кухню), до квітів (наприклад, в гримерці неодмінно повинні бути білі орхідеї) чи ще до чогось іншого. Іноді йдеться й про напої, не тільки прохолодні, що повинні бути в готельному номері, та почесні від шанувальників.

Слово «райдер» використаний як професійний сленг. Іноді воно може дещо змінювати свій сенс. Так, іншим поширеним значенням цього слова є список населених пунктів, де виступає артист у ході туру [4].

За змістом райдер – є список вимог артиста чи/та його групи до організаторів гастролей та навіть виступів за місцем їх проживання, зокрема за комендантського часу. Йдеться про умови комфорту виконавця до, під час та після його виступів, які слугують іміджу та витребованості.

Вважається, що райдер є додатком цивільного договору, і порушення хоча б однієї його умови може слугувати підставою для відмови від виступу та стягнення значної неустойки з організатора. Райдер артистів, селебриті – це офіційний документ, в якому вказано детальний список умов і вимог. Фактично, це договір, згідно з яким організатор зобов'язаний виконати ці умови на майданчику. Від чіткого виконання його умов залежить не тільки загальна вартість проведення заходу, але і його кінцевий успіх.

Змістовно райдер охоплює майнові, особисті немайнові та організаційні відносини між виконавцем та його командою і організатором гастролей. Особисті немайнові стосуються загальних прав людини та особистих немайнових прав виконавців, що передбачені ст. 423 ЦК України [6] та особливо ст. Закону України «Про авторське право та суміжні права» [3] вимагати визнання того, що він є виконавцем твору; вимагати, щоб його ім'я або псевдонім зазначалися чи повідомлялися у зв'язку з кожним його виступом, записом чи виконанням (у разі, якщо це можливо); вимагати забезпечення належної якості запису його виконання і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій суттєвій зміні, що може завдати шкоди його честі і репутації. До речі в попереднику цього закону особисті немайнові права виконавців були виписані більш вдало, навіть попри закиди у їх повторенні із загальними нормами.

Майнові права виконавців охоплюються ст. 422 ЦК України. Гірше з організаційними приватними правами як частиною райдеру: не виписані в позитивному праві, мало розроблені в доктрині права, не передбачені спеціальним законом. Відтак на практиці це вирішується на звичасвому рівні.

Тому перед запрошенням зірки на захід – кожен організатор заздалегідь ретельно вивчає райдер виконавця і можливості інфраструктури місця проведення заходу, прораховує

співвідношення витрат та прибутку від нього, потенційну платоспроможність публіки як споживачів послуг виконавця. Йдеться не лише про технічні вимоги щодо сцени, світла чи звуку, а й про побутові та економічні. Тут трапляються цікавинки. Так Олег Винник просив нежирну їжу, алкоголь, про всяк випадок – віскі та пляшка білого вина. Тіна Кароль просить якісний дорогий коньяк, а в гримерку 4 чайні чашки з блюдцями і ложками, чай та натуральний мед, одноразові стаканчики, прасувальну дошку, дзеркало на повний зріст і важкі тканинні штори. Вона намагається пересуватися містом в авто бізнес-класу з тонованим склом.

Напроти гурт «ГіК» виправдовує свою назву (тверезість і культура) підкреслює, що їм не потрібен алкоголь, але просять багато мінеральної води та чаю. Дмитро Монатік у райдері передбачає, що в його гримерці завжди повинні бути шість плиток шоколаду: чотири – молочного і дві – чорного від яких він отримує максимум енергії. Наталія Могилевська частенько просить надати їй танцювальний зал, вживає виключно вегетаріанську їжу з дрібною солі, п'є багато мінералки, іноді дозволяє собі келих білого сухого вина. У групи «Время и Стекло» в райдері було прописано кілька пар шкарпеток та білі чоловічі труси, що артисти запозичили з райдеру Джастіна Бібера [2, 5].

Одна з найпопулярніших вимог – зручна гримерка, з опаленням, гарячою водою, що не треба ділити із іншими, а якщо це технічно необхідно – то лише з певними учасниками заходу, що є традиційним у багатьох виконавців. Інше, теж дуже поширене прохання – місце для перевдягання поряд зі сценою, з ширмою та дзеркалом на повний зріст.

У зарубіжних зірок райдер може передбачати: візову підтримку, надання послуг перекладача та інші – репетиційний зал для підготовки до концерту, іншим – окрема кімната, наприклад, для медитацій і релаксації після виступу.

Очевидно, що умови здебільше є відомими і прийнятними для організаторів та поінформованих осіб і здебільше є відображенням комфорту виконавців навіть за їх примх, які не завжди формалізуються і є таємницею.

Здебільше, умови райдеру групуються на дві частини: технічну та побутову чи (господарську). Перша охоплює вимоги щодо технічного супроводу виступу, здебільше звукового обладнання, звуковідтворення, використання фонограми, власного звукорежисера (після заборони фонограм), перевезення великої кількості речей та реквізиту, можливості використання різних піротехнічних засобів тощо. Втім, такі умови проведення виступів чи інших заходів зустрічається і в основному договорі між виконавцем та організаторами, що не суперечить свободі договору (ст. 627 ЦК України).

Технічний райдер – робочий документ, що конкретизує вимоги щодо потрібного звукового та світлового обладнання та їх кількості, які повинен надати організатор; а також інформацію про обладнання, яке має надати сам артист. Зазвичай він має мати план сцени з розміщенням на ній музичним обладнанням та схемою його комутації – патч-лист (від англ. patch-list – комутаційна схема).

В побутовій частині райдеру передбачаються побутові потреби виконавця, передусім до місця його перебування до та після виступу – готель, гримерна, ресторан чи столова, тощо. Щодо їжі, то значна частина притримуються веганства. Проте зустрічаються інколи причуди та побажання виконавця. Саме вони чи не найбільша проблема для організаторів, особливо якщо виконавець чи члени його команди «не співставляють дозволене та можливе» та схильні до неадекватності (стрибати зі сцени до публіки, зі сцени критикувати публіку, випивати лишнього та буянити, конфліктувати з представниками організатора тощо).

Побутовий райдер охоплює вимоги щодо його приїзду, зустрічі, доставки багажу, умов розміщення, харчування, публічних заходів, забезпечення безпеки, комфорту, можливої взаємодії з засобами масової інформації, навіть фобій і капризів [4].

Вважаємо, що райдер – є вимогами як передумовою укладення договору між виконавцем та організатором на зразок передумов договору будівельного підряду. Тому є аргументи: це стосується професійної діяльності, де вимоги та навіть причуди виконавців відомі заздалегідь і враховуються організаторами, як складова інформаційного забезпечення майбутнього договору та безпеки перебування виконавця, тобто до укладення такого договору,

є складовою професійної діяльності організатора який вивчає інфраструктуру місця проведення заходу та виважує їх через умови райдеру та його економічну складову, та іміджу виконавця, від погодження з ним залежить чи відбудеться такий договір. Самі вимоги як складова цивільного права увійшли в науковий обіг і обґрунтовані рядом цивілістів та не спричиняють заперечень (Р.А. Майданик, С.О. Сліпченко, О.Р. Шишка та іншими). Вони на погляд М.В. Венецької мають 3 аспекти: один з видів майнових прав як об'єктів цивільного права; суб'єктивне майнове право особи і зобов'язаннях, що пов'язане з майновими вимогами; зобов'язальне право кредитора на певну дію від боржника [1, с. 634], з чим ми солідаризуємося.

Висновки. З урахуванням наведеного вважаємо: що райдер є правом вимоги є безтіленим об'єктом цивільних прав як очікуванням відомої позитивної дії від боржника, об'єктом цивільного обігу. Їх доцільно передбачити при оновленні ЦК України як і унормувати субінститут райдеру як різновид таких вимог у спеціальному законі та його зміст на загальному рівні при рекодифікації ЦК України так і в Розділі III Закону України «Про авторське право та суміжні права». Принаймні це введе ясність у їх зміст та слугуватиме єдності правозастосовної практики.

Список використаних джерел:

1. Венецька М.В. Право вимоги. Енциклопедія цивільного права України: від. Ред. Я.М. Шевченко. Ін-т держави та права ім. В.М. Корецького НАН України Київ: Ін Юре, 2009, 724 с.
2. Зіркові райдери: що повинно бути в гримерках? URL: <https://www.mpk.cn.ua/zirkovi-rajderi-shho-povinno-buti-v-grimerkah/> (дата звернення 10.07.2024р.)
3. Про авторське право та суміжні права: Закон України від 1 грудня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення 1.09.2024р.)
4. Райдер (шоу-бізнес) URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B5%D1%80_\(%D1%88%D0%BE%D1%83-%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B5%D1%80_(%D1%88%D0%BE%D1%83-%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81))
5. Джерело: URL: <http://atmu.kiev.ua/ru/spravochnik/chto-takoe-rayder>
6. Цивільний кодекс України. Цивільний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 1.09.2024р.)

ЯРИШ О. М.,
співробітник
(Служба безпеки України)

УДК 347.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.16>

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНІ УМОВИ ОБОРОТОЗДАТНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Формування інформації як самостійного об'єкта цивільних прав та набуття нею ознак товару створило необхідність у дослідженні правовідносин із залучення інформації до цивільного обороту, враховуючи її правову природу, механізми та засоби для унормування. Метою статті є дослідження правової категорії «цивільний оборот» та властивостей інформації як об'єкта цивільних прав, залученої до цивільного обороту у якості товару.

З вказаною метою здійснено порівняння визначень цивільного обороту, яке приведено різними вченими у своїх дослідженнях, та сформовано авторську дефініцію цивільного обороту, яка враховує саме правову природу вказаного явища, а також визначаючу роль економічного базису над юридичною надбудовою.

Розглянуто співвідношення цивільного та економічного обороту, об'єкти та форми залучення до них, особливості, за яких інформація може бути товаром і відповідно може залучатися до цивільного обороту. Здійснено аналіз правової природи загальновідомої та загальнодоступної інформації, досліджено її можливість набувати грошову оцінку та ставати товаром. Досліджено товарність нематеріальних благ, які представлені в главі 15 ЦК України та мають спільне родове поняття, а саме: результати інтелектуальної, творчої діяльності, особисті немайнові блага, а потім поширено їх видові властивості на інформацію. За результатами встановлено, що результати інтелектуальної, творчої діяльності та особисті немайнові блага, вводяться в економічний оборот завдяки здатності виступати товаром, стосовно якого виникають майнові права, які і є об'єктом цивільного обороту.

Встановлено форми цивільного обороту – відчуження та перехід права, при цьому при відчуженні об'єкта цивільних прав відбувається передача абсолютного права, а при переході об'єкта цивільних прав відбувається лише передача окремих правомочностей, в той час як абсолютне право залишається за колишнім володільцем.

Зроблено висновок, що умовою здійснення цивільного обороту є «приналежність та присвоєність блага», яке необхідно ввести в оборот. Таким чином, відмовившись від категорії «право власності на інформацію» законодавець ввів нове абсолютне право – право на інформацію, яке і виражає належність цього об'єкта цивільних прав окремій особі.

Ключові слова: цивільний оборот, товар, інформація, благо, правонаступництво.

Yarysh O. M. The concept and general conditions of the circulation capacity of information as an object of civil rights

The recognition of information as an independent object of civil rights and its acquisition of the characteristics of a commodity has necessitated the study of legal relations involving the inclusion of information in civil circulation, taking into account its legal nature, mechanisms, and means of regulation.

The purpose of this article is to explore the legal category of «civil circulation» and the properties of information as an object of civil rights, which is involved in civil circulation as a commodity. With this aim, a comparison of definitions of civil turnover provided by various scholars in their research has been conducted, and an authorial definition of civil turnover has been formulated. This definition takes into account the legal nature of the phenomenon in question, as well as the defining role of the economic base over the legal superstructure.

The article examines the correlation between civil and economic circulation, the objects and forms of their involvement, and the specific conditions under which information can be considered a commodity and, consequently, included in civil circulation.

An analysis of the legal nature of publicly known and publicly accessible information is conducted, exploring its potential to acquire monetary value and become a commodity. The article also investigates the commodification of intangible goods, as presented in Chapter 15 of the Civil Code of Ukraine, which share a common generic concept, namely the results of intellectual and creative activities and personal non-property benefits, and then extends their specific properties to information.

The study concludes that the results of intellectual and creative activities, as well as personal non-property benefits, are introduced into economic circulation due to their capacity to serve as commodities, in relation to which property rights arise, and these rights become the object of civil circulation.

The forms of civil turnover have been established as alienation and transfer of rights. In the case of alienation of a civil rights object, an absolute right is transferred. In contrast, when a civil rights object is transferred, only specific powers are transferred, while the absolute right remains with the former holder.

It is concluded that the condition for engaging in civil circulation is the «belonging and appropriation of a benefit» which must be introduced into circulation. Thus, by abandoning the category of «ownership of information» the legislator has introduced a new absolute right—the right to information, which expresses the belonging of this object of civil rights to a particular person.

Key words: civil circulation, commodity, information, benefit, succession.

Вступ. Інформація міцно закріпилася в ролі об'єкта цивільного обороту, про що свідчить утворення інформаційного ринку. На думку В. В. Іванової, збільшення інформаційного виробництва та реалізації інформаційної продукції та послуг позитивно впливає на розвиток країни в світовій економіці, гарантуючи конкурентоздатність та технічну автономію [6, с. 39].

Постановка завдання. Залучення різних видів інформації, а також об'єктів цивільного обороту, які мають інформаційну природу, вимагає належного правового регулювання цивільного обороту інформації. Доктринальні поняття щодо можливості та умов залучення інформації до цивільного обороту, оборотоздатності безпосередньо самої інформації, та інші важливі питання перебувають під розумним сумнівом, що вказує на подальший напрямок дослідження.

Науковими пошуками даної проблеми займалися такі науковці як А. І. Марущак, О. В. Кохановська, В. О. Кулініч., А. Г. Дідук, Б. М. Гоголь.

Водночас, безпосереднього дослідження окресленої нами тематики вони не здійснювали, а концентрували свої наукові спрямування на суміжних наукових проблемах.

Результати дослідження. Стаття 178 ЦК України [30], встановлює: «об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи».

Для визначення оборотоздатності об'єктів цивільних прав, законодавцем була використана конструкція, яка має діфінієндум у назві статті, а діфінієнс закріплений, безпосередньо, у нормах статті. Доречно, додати, що стаття має назву: «Оборотоздатність об'єктів цивільних прав», іншими словами здатність об'єктів цивільних прав до цивільного обороту.

Аналізуючи дане визначення зрозуміло, що законодавець, визначаючи оборотоздатність об'єктів цивільних прав, використав діфінієнс «цивільний оборот». Ми можемо це перевірити підставивши, термін «цивільний оборот» у наявне визначення. Логічна операція з визначення поняття має відповідати встановленим правилам визначення поняття. У відповідності до цього правила, визначення повинно бути співмірним, а саме обсяг визначуваного поняття повинен дорівнювати обсягу визначаючого [15, с. 45]. В результаті отримуємо, що оборотоздатність об'єктів цивільних прав – це здатність об'єктів цивільних прав перебувати в цивільному обороті, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи. Як видно з приведеного вище визначення, обсяг поняття не змінився, тобто визначення є співмірним.

Отже, цивільний оборот – це вільне відчуження або перехід від однієї особи до іншої об'єктів цивільних прав в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином. Розглянувши інші визначення цивільного обороту, ми зможемо встановити властивості необхідні для залучення об'єкта цивільних прав до нього, та відповідно порівняти їх з властивостями інформації як об'єкта цивільних прав.

Цивільний оборот визначають як форму «цивільно-правового відображення економічного обігу, посередньою ланкою для якого є інститути зобов'язального права» [34], або як «юридична (цивільно-правова) форма товарообміну як сукупності економічних відносин по переходу матеріальних благ від одних осіб до інших», відповідно матеріальні і нематеріальні блага, в економічному значенні – вироби, які входять до цивільно-правової категорії майна і є об'єктами цивільного обороту, отже цивільний оборот є товарним, або майновим оборотом [21, с. 50].

«Цивільний оборот як суспільно-правові відносини економічного характеру, які полягають в наданні майна та майнових прав однією особою (юридична, фізична або держава) іншій на основі укладених договорів між ними або в силу інших юридичних підстав» – визначає проект Закону України «Про особливості введення в цивільний оборот об'єктів права інтелектуальної власності, створених з використанням коштів державного та/або місцевих бюджетів, спеціальних та державних фондів цільового призначення» [20].

Іншим розумінням цивільного обороту є «цивільні правовідносини, які опосередковують рух, обертання майнових цінностей (об'єктів) в суспільстві, відображають динаміку майнових відносин і регулюються нормами зобов'язального права» [31, с. 842], або як «сукупність відносин, врегульованих нормами права, щодо переходу цивільних прав на ті або інші блага [9, с. 54], або «вольові правомірні дії учасників цивільних відносин, унаслідок яких носій суб'єктивного цивільного права здійснює його реалізацію з передаванням цього права іншій особі, і результатом цього є зміна права на певний об'єкт» [22, с. 195].

Окремо цивільний оборот розглядається як «правомірне відчуження або перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої», що по суті являє собою процес, рух, у результаті якого відбувається зміна стану присвоєності матеріального блага при цьому забезпечується отримання правомірного доступу до об'єкта [25, с. 31].

Зрештою, оскільки цивільно-правовий оборот пов'язаний з переходом майнових прав, то поняття «цивільний оборот» і «майновий оборот» мають однаковий зміст [17, с. 244], який щодо різних об'єктів, зокрема культурних цінностей, складає «сукупність соціальних зв'язків у сфері економічної життєдіяльності суспільства, що виникають з приводу придбання, користування і передачі культурних цінностей, які, будучи врегульованими нормами цивільного права, мають цивільно-правові форми» [5, с. 10].

Зважаючи на це, майновий оборот по відношенню до цивільного обороту є родовим поняттям, що звичайно ні в якій мірі не змінює майнової природи цивільного обороту. З наведених визначень не можливо зрозуміти, через який найближчий рід відбувається визначення

поняття цивільного обороту із-за значної різноманітності приведених визначаючих понять. Тому вважається за доцільне використати інший спосіб для визначення – генетичний.

Цей спосіб вирізняється перенесенням уваги на ознаку, яка характеризує спосіб походження діфінієндуму. Застосувавши цей метод отримаємо, наступне визначення: цивільний оборот – економічний оборот, який виникає шляхом надання економічному змісту відносин, що лежать в основі цього обороту, юридичної форми.

Дійсно, якщо проаналізувати всі визначення та абстрагуватися від значної кількості видових ознак, що є суб'єктивними характеристиками наданими різними вченими, то в первинній структурі цих визначень знаходиться саме економічний оборот. На обґрунтування цієї думки, можна привести твердження надане С. О. Сліпченко, який вважає, що цивільний оборот являє собою юридичне оформлення економічних відносин товарообороту [26, с. 136].

Виходячи з існуючої позиції про примат економічних (виробничих) відносин над державно-правовими відносинами, та взявши до уваги визначаючу роль економічного базису над надбудовою (державою, мораллю, релігією, філософією, мистецтвом, політикою тощо) [2, с. 5], якою, в тому числі є право також, необхідно застосувати такий метод наукового дослідження як економічний аналіз права. Застосування методу буде здійснено тільки в обсязі необхідному для дослідження категорії економічного обороту.

А. М. Стельмашук після проведеного дослідження, визначає економічний оборот як потік товарів і послуг, який циркулює в економічній системі і врівноважується зворотним потоком грошових платежів [27, с. 109]. На думку американських економістів Поля Грегорі та Роберта Стюарта, економічні системи є багатограничними та не можуть бути повністю описані однією характеристикою, правом власності [1, с. 12]. Зважаючи на те, що товари і послуги виступають у якості благ, то можливо стверджувати, що, економічний оборот – процес руху благ між суб'єктами економічної системи, з метою задоволення потреб цих суб'єктів, за допомогою цих благ. Тобто, відбувається перехід цих благ від одних учасників до інших.

З точки зору К. Менгера будь-які блага призначені для обміну є товарами [12, с. 228]. Н. В. Можайкіна, в свою чергу, стверджує, що носіями економічних благ є різноманітні товари та послуги [14, с. 23] такої ж думки і А. У. Уразов з іншими авторами підручника [29, с. 19]. З цього слідує, що встановивши умови за яких інформація як благо може бути товаром, ми отримаємо здатність інформації до економічного обороту.

Тобто, існує необхідність встановити властивості товару та порівняти їх з властивостями інформації. Але для цього потрібно знати, яку товар має природу – виключно речову, тобто як об'єкт матеріального світу, або товаром можуть бути й об'єкти нематеріального світу, наприклад, інформація. Від цього саме й залежить можливість участі інформації в цивільному обороті, а відповідно, і наявність у неї як об'єкта цивільних прав, оборотоздатності. Існує дві основні концепції стосовно природи товару. Перша концепція визнає тільки матеріальну природу товару, інша включає у себе також об'єкти нематеріальної природи.

Наприклад А. В. Щетинін визначає виключно речову природу товару, стверджуючи, що товар маючи матеріальну природу, може виступати і як річ, і як послуга [33, с. 106]. Але аналізуючи його твердження, очевидно, що воно містить суперечність у собі самому, адже послуга є нематеріальною. Так як умовний розділ послуг на матеріальні та нематеріальні, стосується не самої послуги як об'єкта цивільних прав, а результату її надання, тільки результат послуги може мати матеріальну чи нематеріальну природу.

Це підтверджує Л. С. Шевченко зазначаючи про існування економічного блага у двох формах матеріальній та нематеріальній, при цьому підкреслюючи, що послуги не мають речової природи [16, с. 85]. Водночас, Ю. А. Кірієнко вважає, що товаром наразі можна вважати також послуги, ідеї, інформацію, при цьому економічним благом він вважає: «благо, яке існує у обмеженій кількості, має матеріальну чи нематеріальну форму (предмети чи послуги) і використовується для задоволення прямим чи опосередкованим способом потреб індивіда та суспільства» [8, с. 76].

Дійсно саме зміст, а не форма товару в даному випадку представляє цінність та несе відповідну корисність. Тобто, нематеріальне благо представлене в формі товару може

бути включене в економічний оборот. Нематеріальний характер блага визначає його зв'язок з матеріальним носієм. Але в даному випадку матеріальний носій має вплив лише на форму руху цього блага між суб'єктами економічного обороту, та можливість сприйняття ними цього матеріального блага. Ці дві умови створюють визначальний вплив на правові відносини, які виникають шляхом надання економічному змісту правової форми. Рештою властивостей цього матеріального носія для дослідження умовно можна знехтувати. Приведене вище, допускає можливість інформації виступати товаром.

Необхідно виконати, порівняльний аналіз між властивостями інформації та товаром. Загальновідомо дві основних властивості товару це – споживча вартість (корисність) та мінова вартість.

Отже, корисність як властивість товару є притаманна будь-якому благові. Виходячи з умов, представлених К. Менгером, для того, щоб «предмет» був благом, було доведено, що причиною необхідності застосування правового регулювання відносин стосовно інформації стало формування інформації як блага.

З міновою вартістю дещо складніше, адже тут важливість має така властивість інформації як змістовність. Суть мінової вартості міститься в самій дефініції, тобто це є здатність товару до обміну на інші блага, які можуть бути товаром, а саме економічні блага. Виходячи з того, що еквівалентом вартості товару є гроші, то здатність до оцінки в грошах є важливою властивістю товару. Мінова цінність розглядається як еквівалентна форма товару в грошах або інших видах товару [26, с. 119-120].

Відповідно виникає питання, стосовно того чи можлива грошова оцінка інформації, яка є об'єктом цивільних прав. Науковці розходяться в цьому питанні. Наприклад, К. І. Кучерук вказує на відсутність цінності загальновідомої та загальнодоступної інформації, зазначаючи, що цінність для економічного обігу має лише інформація, яка є не загальнодоступною, тобто конфіденційна інформація [10, с. 12].

Отже, значна кількість науковців прямо вказують на цінність загальновідомої та загальнодоступної інформації.

Звернемося до визначення, що сформував Касаційний адміністративний суд у складі Верховного суду у справі № 826/19844/16, зокрема, він зазначив, що загальнодоступність певної інформації сама по собі не свідчить про її загальновідомість [18]. А отже, необхідність певних зусиль, знань, витрат часу для її отримання, а іноді й безпосередньо значних фінансових затрат.

Дійсно, загальновідома та загальнодоступна інформація, в її ідеальному розумінні не може мати цінності, адже будь-яка особа їх або знає, або може отримати. Однак, з повною достовірністю, можливо стверджувати, що це твердження піддається сумніву.

По-перше, це місце збереження інформації та її форма. Наприклад, якщо інформація міститься в глобальній мережі Інтернет, то отримати її зможе відповідно, тільки та особа, яка має доступ до цієї мережі, за умови, що інформація, ця знаходиться у вільному доступі, іншими словами будь-яка особа, яка має доступ до мережі може її отримати.

По-друге, це людський фактор, наприклад, для того, щоб знайти, наприклад, певну технічну інформацію, необхідні технічні знання. Адже людина маючи відповідний рівень освіти може знайти необхідну інформацію значно швидше ніж замовник, в цьому проявляється також часовий фактор. Адже є загальновідоме прислів'я: «Час – це гроші». Також існує просторовий фактор, тобто перебування особи в місці де вона не може безпосередньо отримати інформацію.

Ще один фактор, це мультизмістовність інформації, це значить, що та інформація, яка для одних має цінність для інших є інформаційним шумом. Ці фактори, сумуючись до купи та впливаючи на суб'єктів, і формують цінність відкритої інформації.

Інформація як об'єкт цивільних прав, що є нематеріальним благом у формі відомостей, маючих зміст та представлених у будь-якій формах, доступній для сприйняття людиною чи вводу до технічного пристрою, та на який не поширюється правовий режим інших нематеріальних благ, якщо інше не встановлено законом, в своїй так би мовити, «економічній

квінтесенції», має здатність до грошової оцінки та відповідно, має мінову вартість. Іншими словами інформація може бути товаром.

Вважається за доцільне додати, що Закон України «Про інформацію» [19] в першій редакції вже визнавав здатність інформації бути товаром, але в зв'язку зі зміною концепції поширення на інформацію права власності ця стаття була необґрунтовано виключена.

Враховуючи викладене, слід дослідити товарність таких нематеріальних благ, які представлені в главі 15 ЦК України та мають спільне родове поняття, а саме: результати інтелектуальної, творчої діяльності, особисті немайнові блага, а потім поширити їх видові властивості на інформацію.

Необхідно, ще раз відмітити, що товар в нашому випадку розглядається саме як об'єкт економічного обороту. Так С. О. Сліпченко звертає увагу на різницю між економічним та цивільним оборотом та зазначає, що цивільний оборот є не що інше, як юридична форма економічного обороту (перехід від однієї особи до іншої майнових прав), у свою чергу, економічний оборот – це зміна стану присвоєності (рух) благ (цінностей) між суб'єктами. [26, с. 123-125].

Дійсно, об'єкти інтелектуальної власності можуть бути товаром. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та майнові права інтелектуальної власності, тому слід зауважити про неможливість участі в цивільному обороті особистих немайнових прав інтелектуальної власності, у зв'язку з їх невідчужуваністю, яка визначена прямою вказівкою закону, а відповідно й можливості виступати товаром. Майнові права на об'єкти інтелектуальної власності мають ознаки товару (об'єкти інтелектуальної власності мають корисність, рідкість, універсальність), тому що вони є продуктом праці і можуть мати ціну [28, с. 121].

У свою чергу, здатність майнових прав інтелектуальної власності бути внеском до статутного капіталу юридичної особи, бути предметом застави та інших цивільних відносин, а відповідно їх здатність бути об'єктами цивільного обороту та товаром [3, с. 121], твердження про товарність інтелектуальних прав також підтримується [4, с. 12], [7], [13, с. 40]. Слід зауважити про те, що вчені-економісти розглядають результати інтелектуальної діяльності як об'єкт економічного обороту, в той час як вчені-правники розглядають майнові права інтелектуальної власності як об'єкти цивільного обороту, що підтверджує виведене нами визначення цивільного обороту.

У правовій доктрині існувала переважаюча думка про невідчужуваність цих об'єктів. У ЦК України міститься вказівка, яка прямо вказує на відсутність в особистих немайнових правах економічного змісту. Але як зазначає С. О. Сліпченко, завдяки значному розвитку правовідносин, об'єктом яких є особисті немайнові блага, виникли значні зміни в їх доктринальному розумінні, причиною чого є товаризація нематеріальних об'єктів. Як приклад, він приводить відносини щодо зовнішнього зображення, голосу, імені фізичної особи, відомостей про її приватне життя, інформації та інших благ, які розглядаються як об'єкти майнових правовідносин [26] та відповідно мають майновий зміст, а відповідно і правовідносини, які виникають щодо них мають майновий характер [23, с. 494]. А. О. Матвійчук спираючись на методологію дослідження особистих немайнових прав запропоновану С. О. Сліпченко, теж зазначає про товаризацію немайнового блага [11, с. 3-4].

Отже, результати інтелектуальної, творчої діяльності, та особисті немайнові блага вводяться в економічний оборот завдяки здатності виступати товаром, а відповідно й виникненню стосовно них майнових прав, які відповідно і є об'єктом цивільного обороту. Інакше кажучи, результати інтелектуальної, творчої діяльності, та особисті немайнові блага залучаються в цивільний оборот опосередковуючись своїми майновими правами.

Пропонуємо поширити це правило на всі нематеріальні блага, а відповідно й на інформацію як родову складову цього поняття. Але спочатку необхідно закінчити доведення здатності інформації бути об'єктом цивільного обороту, а саме мати природну (чи натуральну) оборотоздатність.

Звертаючись до отриманого з ЦК України визначення, що цивільний оборот – це вільне відчуження або перехід від однієї особи до іншої об'єктів цивільних прав в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином. Зрозуміло, що прямо передбачено два шляхи відчуження це правонаступництво та перехід права. ЦК України зазначає, що пряме визначення цих двох шляхів не є вичерпним, отже існують й інші шляхи для вільного відчуження або переходу від однієї особи до іншої.

С. І. Шимон дійшла до висновку про те, що цивільним оборотом є цивільні правовідносини, які опосередковують рух, оборот майнових цінностей (об'єктів) у суспільстві, відображають динаміку майнових відносин і регулюються нормами цивільного права. Водночас, вона зауважує, що перехід прав на відповідні блага є наслідком обороту благ [32, с. 142].

Наступним етапом дослідження цивільного обороту інформації є можливість відчуження інформації або переходу від однієї особи до іншої. Цей процес відповідно реалізується в економічному обороті так, як безпосередній обмін благами відбувається саме на цьому рівні.

Необхідно взяти за основу модель, в якій об'єктом цивільного обороту є річ, на яку відповідно поширюється право власності для того, щоб розуміти зміст відчуження та переходу. Як відзначає А. С. Сліпченко абсолютні майнові правовідносини є передумовою та результатом цивільного обороту [24, с. 331]. Ця точка зору здається слушною, адже для того, щоб відчужити або передати річ необхідно її присвоїти не в фізичному, а юридичному сенсі.

При рухові речей від однієї особи до іншої не завжди відбувається відчуження речі від власника, тобто річ не стає чужою для власника та своєю для набувача при її переході, так як перехід речі не завжди кореспондується з передачею права власності в цілому так і навпаки. Адже при переході права володіння та користування, наприклад, за договором найму, право розпорядження залишається за титульним власником. Якщо ж звернутися до поняття переходу права, який не супроводжується переходом речі, то отримаємо ситуацію, при якій річ стає чужою для відчужувача та своєю для набувача, навіть без руху речі. Цивільний оборот може відбуватися двома шляхами – відчуженням та переходом.

Узагальнюючи вище приведене, ми можемо стверджувати те, що при відчуженні об'єкта цивільних прав відбувається передача абсолютного права, в свою чергу, при переході об'єкта цивільних прав відбувається лише передача окремих правомочностей, в той час як абсолютне право залишається за колишнім володільцем.

Висновки. Підсумовуючи, слід стверджувати, що для здійснення цивільного обороту необхідна існувати «приналежність та присвоєність блага», яке необхідно ввести в оборот. Поняття «приналежності» використано в розумінні можливого застосування як до матеріальних так і до нематеріальних благ. Відмовившись від права власності на інформацію законодавець ввів нове абсолютне право, – право на інформацію, яке і виражає принадлежність цього об'єкта цивільних прав окремій особі.

Обравши цей шлях, законодавець почав розглядати конструкції «розпорядження інформацією», «володіння інформацією», «контролювання інформації» як синоніми, тобто виражаючи принадлежність інформації суб'єкту.

Список використаних джерел:

1. Paul R. Gregory, Robert C. Stuart. Comparative Economic Systems. 2nd ed. Boston etc.: Houghton Mifflin, 1985. 575 p.
2. Беляєв О. Базис і надбудова: Еволюція взаємовпливу. Вчені записки : зб. наук. праць. 2013. № 15. С. 3-7. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/4686> (дата звернення: 13.08.2024).
3. Бубенко П., Величко В., Глухарев С. Інтелектуальна власність : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2011. 215 с.
4. Вербя І., Коваль В. Основи інтелектуальної власності / ред. С. Чікін. 2-ге вид. Київ : НТУУ «КПІ», 2013. 262 с.
5. Дуденко Т. Цивільно-правова охорона прав на культурні цінності та їх оборотоздатність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2017. 20 с.

6. Іванова В. Інформаційний ринок: зарубіжні та українські реалії. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 2 (92). С. 39-44.
7. Камянська О., Чікіна О. Визначення комерційного потенціалу об'єктів інтелектуальної власності. *Проблеми системного підходу в економіці підприємств*. 2009. № 4. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/EPSAE/article/download/4518/4640> (дата звернення: 13.08.2024).
8. Кірієнко Ю. До питання про економічний зміст категорії «ТОВАР» Економіка та держава. 2009. № 12. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2009/25.pdf (дата звернення: 22.06.2024).
9. Коваль І., Оверковський К. Введення прав промислової власності в господарський оборот: теорія, законодавство, практика : монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с.
10. Кучерук К. Інформаційні відносини в цивільному праві України. Право та державне управління. 2010. № 1. С. 11-14.
11. Матвійчук А. Ознаки об'єкта особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (19). URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2013_2_17.pdf (дата звернення: 22.06.2024).
12. Менгер К. Принципи економічної науки. Перша загальна частина. Київ: К.І.С., 2022. 304 с.
13. Мешко Н., Робота П. Комерціалізація результатів науково-технічної діяльності у сфері міжнародного науково-технічного обміну. *Економічний простір*. 2008. № 12/1. С. 40-46.
14. Можайкіна Н., Москвіна А., Цимбалюк О. Конспект лекцій з курсу «Економічна теорія»: конспект лекцій. Харків : ХНАМГ, 2011. 164 с.
15. Мозгова Н. Логіка : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2011. 248 с.
16. Основи економічної теорії : підручник / ред. Л. Шевченко. Харків : Право, 2008. 448 с.
17. Парасюк М. Основи цифрового цивільного обороту щодо інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/56.pdf (дата звернення: 19.06.2024). DOI: 10.32782/2524-0374/2022-11/56.
18. Постанова колегії суддів Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 18 квітня 2018 № 826/19844/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73532378> (дата звернення: 14.08.2024).
19. Про інформацію : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 14.08.2024).
20. Проект Закону України «Про особливості введення в цивільний оборот об'єктів права інтелектуальної власності, створених з використанням коштів державного та/або місцевих бюджетів, спеціальних та державних фондів цільового призначення». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=18264&pf35401=53012> (дата звернення: 13.08.2024).
21. Романович Ю. Валютні правовідносини. Цивільно-правовий аспект. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. №5 (46). С. 48-51.
22. Скрипник В. Обороздатність об'єктів цивільних прав. Публічне право. 2018. № 4 (32). URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/32/25.pdf> (дата звернення: 19.06.2024).
23. Сліпченко С. Деякі аспекти методології дослідження особистих немайнових прав. *Право та управління*. 2012. № 1. С. 487-499.
24. Сліпченко А. Поняття «Цивільний оборот». Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук. – практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, м. Харків, 19–20 трав. 2017 р. Харків : ХНУВС, 2017. С. 330–332.
25. Сліпченко А. Цивільний оборот речей : монографія. Харків : ЕКУС, 2024. 240 с.
26. Сліпченко С. Особисті немайнові правовідносини щодо обороздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с.
27. Стельмашук А. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Тернопіль : ТАНГ, 2000. 315 с.

28. Сусліков Л., Студеняк І. Інтелектуальна власність України. Ужгород : Вид. центр УжНУ «Говерла», 2010. 210 с.
29. Уразов А., Саух І., Маслак П. Основи економічної теорії : навч. посіб. Житомир, 2004. 314 с. URL: http://eprints.zu.edu.ua/3556/1/Основи_економічної_теорії_Книжка.pdf (дата звернення: 13.08.2024).
30. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 5 серп. 2024 р. ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
31. Шимон С. Майнові права в системі об'єктів цивільних правовідносин та цивільного обороту. *Форум права*. 2011. № 4. С. 841-846.
32. Шимон С. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 664 с.
33. Щегинін А. Політична економія : підручник. Київ : Центр учб. літ., 2011. 480 с.
34. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Київ : «Укр. енцикл.», 1998. URL: <http://cyclor.com.ua/content/view/330/1/> (дата звернення: 13.08.2024).

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ПОЛЩУК Р. М.,
доктор філософії,
докторант
(Навчально-науковий інститут
права імені князя Володимира
Великого Приватного акціонерного
товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління
персоналом»)

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.17>**СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА
ТОВАРИСТВ З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
ТА ЇХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ**

У статті проаналізовано питання сучасного стану правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю та їх правового статусу. Констатовано, що серед вітчизняних науковців та вчених наразі триває дискусія щодо місця інституту банкрутства у системі права. Даний інститут увібрав у себе норми, як матеріального, так процесуального права, має універсальний характер, адже спрямований на задоволення інтересів широкого кола учасників справи про банкрутство, зокрема кредиторів, боржника, держави і суспільства загалом.

Зроблено висновок, що провадження у справах про банкрутство товариств з обмеженою відповідальністю регулюється Кодексом України з процедур банкрутства, Господарським процесуальним кодексом України, Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України, Законом України «Про судовий збір», Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України», Наказом Міністерства України «Про затвердження Порядку формування і ведення Єдиного реєстру арбітражних керуючих України»; «Про затвердження Порядком функціонування автоматизованої системи «Банкрутство та неплатоспроможність», тощо.

Резюмовано, що розгляд усіх майнових спорів, стороною в яких є боржник – товариство з обмеженою відповідальністю, відносно якого порушено справу про банкрутство, повинен відбуватися виключно господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, в межах цієї справи.

У статті проаналізовано генезис розвитку з часів незалежності України по сьогоднішні спеціальних нормативно-правових актів, які регулювали процедуру банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю. Серед них автором виокремлено Закон України «Про банкрутство», Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», Кодекс України з процедур банкрутства.

Ключові слова: господарські суди, юридична особа, неспроможність, неплатоспроможність, норма права, нормативно-правові акти, суб'єкт господарювання, судові та позасудові процедури.

Polishchuk R. M. The current state of legal regulation of bankruptcy of limited liability companies and their legal status

The article analyzes the current state of legal regulation of bankruptcy of limited liability companies and their legal status. It was established that there is currently a debate among domestic scientists and scholars regarding the place of the institution of bankruptcy in the legal system. This institution has absorbed the norms of both material and procedural law, has a universal character, because it is aimed at satisfying the interests of a wide range of participants in the bankruptcy case, in particular creditors, the debtor, the state and society in general.

It was concluded that proceedings in cases of bankruptcy of limited liability companies are regulated by the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, the Economic Procedural Code of Ukraine, the Economic Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Court Fees", the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approving Provisions on Ministry of Justice of Ukraine", by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On approval of the Procedure for the formation and maintenance of the Unified Register of Arbitration Administrators of Ukraine"; "On the approval of the Procedure for the operation of the automated system "Bankruptcy and Insolvency", etc.

It is summarized that consideration of all property disputes, in which the debtor is a limited liability company, in relation to which a bankruptcy case has been initiated, should be conducted exclusively by the commercial court, in whose proceedings the bankruptcy case is pending, within the scope of this case.

The article analyzes the genesis of the development from the time of Ukraine's independence to the present of special legal acts that regulated the bankruptcy procedure of limited liability companies. Among them, the author singled out the Law of Ukraine "On Bankruptcy", the Law of Ukraine "On Restoring the Debtor's Solvency or Recognizing him as a Bankrupt", the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures.

Key words: *commercial courts, legal entity, insolvency, insolvency, rule of law, normative legal acts, business entity, judicial and extrajudicial procedures.*

Постановка проблеми. Інститут банкрутства має комплексний характер з огляду на те, що норми, які його регулюють, встановлені у актах чинного законодавства різних галузей права, при цьому, будучи поєднаними одним предметом.

Інститут банкрутства є непростим та складається із норм матеріального та процесуального права. Положення щодо припинення діяльності юридичних осіб, зокрема, і товариств з обмеженою відповідальністю містяться в Господарському кодексі України та Цивільному кодексі України. Так, Глава 23 Господарського кодексу України містить норми, які є автономними по відношенню до Кодексу України з процедур банкрутства. Статті 53, 104 Цивільного кодексу України містять у соїб відсилочні норми.

Універсальної моделі неспроможності не існує. Як слушно зазначає Б. Весселс, саме різноманіття є причиною відсутності єдиних універсальних банкрутських процедур в Європі [1].

З огляду на це Україна повинна розробляти власне законодавство про неспроможність, враховуючи напрацювання у цій галузі за 26 років існування Закону про банкрутство, та економічну ситуацію, яка склалася в країні. Саме ставлення до неспроможності повинно бути як до звичайної процедури, яка поряд з іншими засобами може відновити платоспроможність боржника. Одночасно боржники повинні відчувати строгість морального та законного осуду, який традиційно асоціюється з банкрутством, що відображає важливість цієї процедури [2].

Дослідження сучасного стану правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю та їх правового статусу має теоретичну та прикладну цінність та

відіграє надзвичайно роль для подальшого розвитку та удосконалення комплексної системи сучасного банкрутного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика банкрутства (неспроможності) щодо невизначеного кола боржників у загальному вигляді була детально досліджена С. Жуковим, Б. Поляковим, В. Джунем, В. Радзивілюк, І. Вечірко, П. Пригузою, В. Щербиною та іншими науковцями, проте сучасний стан правового регулювання банкрутства саме товариств з обмеженою відповідальністю та їх правового статусу взагалі не вивчався.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю та їх правового статусу.

Результати дослідження. Під інститутом банкрутства слід розуміти систему юридичних норм, які регулюють відносини між суб'єктами банкрутства, спрямовані на відновлення платоспроможності боржника та задоволення встановлених грошових вимог кредиторів, через застосування до боржника законодавчо визначених процедур [3].

Так, В. Щербина вважає банкрутство інститутом господарського права, В. Джунь – його підгалуззю, Н. Тітов – комплексним інститутом господарського права. Натомість Б. Поляков стверджує, що інститут неспроможності не може бути комплексним, а повинен бути єдиним правовим інститутом (підгалуззю) [4].

Б.В. Вольвач констатує, що правовідносини у сфері банкрутства можна умовно поділити залежно від того, де знаходяться правові норми, спрямовані на розв'язання проблем заборгованості приватних осіб. Від цього залежать методи правового регулювання усього комплексу правових відносин, що виникають із неспроможності особи виконати свої майнові зобов'язання із наявного майна. Якщо це є частиною публічного права, то будуть застосовуватися заходи здебільшого примусового характеру для якомога повного задоволення вимог кредиторів. Якщо вважати банкрутство інститутом приватного права, то розв'язання проблем заборгованості відбуватиметься методами, що використовуються у відносинах між рівними учасниками майнового обігу. Якщо процедури банкрутства є судовими формами задоволення майнових вимог кредиторів, то ця сфера законодавства має складатися переважно з процесуальних норм і процедур з розгляду справи про банкрутство в суді [5].

Особливість інституту банкрутства полягає в тому, що в ньому переплітаються матеріальні і процесуальні норми. Матеріальні відносини складаються, як правило, при здійсненні заходів щодо запобігання банкрутству боржника (надання фінансової допомоги, досудова санація). Окремі матеріальні відносини виникають і функціонують також при застосуванні судових процедур (розпорядження майном боржника, вжиття заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, передбачених планом санації, тощо). Внаслідок порушення справи про банкрутство виникає комплекс процесуальних правовідносин щодо: порушення провадження у справі, забезпечення грошових вимог кредиторів, попереднього засідання арбітражного суду, судової санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, мирової угоди, припинення провадження у справі про банкрутство тощо. Тобто в Законі загальний інтерес переважає над приватним. Інститут банкрутства покликаний спрацьовувати тоді, коли норми інших інститутів цивільного права не можуть забезпечити вирішення сформованої проблеми – неплатоспроможності боржника, оскільки вони розраховані на приватний інтерес. Отже, інститут банкрутства вступає в дію, якщо інші інститути цивільного права припиняють свою дію стосовно боржника [6].

Підтримую твердження П. Пригузи та А. Пригузи, які вважають, що вирішення проблем неплатоспроможності в Україні регулюється двома основними (генеральними) інститутами права – інститутом відновлення платоспроможності (право неспроможності) та інститутом банкрутства (право банкрутства) [7].

Інститут банкрутства має універсальний характер, оскільки спрямований на задоволення інтересів широкого кола учасників справи про банкрутство, зокрема кредиторів, боржника, держави і суспільства загалом. При цьому, не варто сприймати інститут неспроможності виключно як механізм задоволення вимог кредиторів або ліквідацію боржника.

Цілі та завдання інституту неспроможності набагато ширші й проявляються як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівні [8].

Відповідно до статті 2 Кодексу України з процедур банкрутства провадження у справах про банкрутство регулюється цим Кодексом, Господарським процесуальним кодексом України, іншими законами України. Застосування положень Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України здійснюється з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом [9].

Варто відзначити, що законодавець допустив помилку у частині першій статті третій Господарського процесуального кодексу України, зазначивши, що судочинство в господарських судах здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені цим Кодексом, іншими законами України, застосовуються правила міжнародного договору. Судочинство у господарських судах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи [10].

Враховуючи факт втрати чинності Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у 2019 році, пропоную внести зміни до частини першої статті 3 Господарського процесуального кодексу України, замінивши помилкове посилання на Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» на Кодекс України з процедур банкрутства.

Також необхідно зазначити, що частина друга статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства визначає, що господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), в межах цієї справи вирішує всі майнові спори, стороною в яких є боржник; спори з позовними вимогами до боржника та щодо його майна; спори про визнання недійсними результатів аукціону; спори про визнання недійсними будь-яких правочинів, укладених боржником; спори про повернення (витребування) майна боржника або відшкодування його вартості відповідно; спори про відшкодування шкоди та/або збитків, завданих боржнику; спори про стягнення заробітної плати; спори про поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника; спори щодо інших вимог до боржника. Склад учасників розгляду спору визначається відповідно до Господарського процесуального кодексу України. Господарський суд розглядає спори, стороною в яких є боржник, за правилами, визначеними Господарським процесуальним кодексом України. За результатами розгляду спору суд ухвалює рішення [10].

З моменту порушення стосовно боржника справи про банкрутство він перебуває в особливому правовому режимі, який змінює весь комплекс правовідносин боржника, і спеціальні норми КзПБ мають пріоритет у застосуванні при розгляді справ про банкрутство щодо інших законодавчих актів. Особливість вирішення таких спорів полягає в тому, що вони розглядаються та вирішуються господарським судом, який розглядає справу про банкрутство, з метою судового контролю у межах цього провадження за діяльністю боржника, залучення всього майна та коштів боржника до ліквідаційної маси і проведення інших заходів, метою яких є повне або часткове задоволення вимог кредиторів. Таким чином, з огляду на положення законодавства, чинного на момент звернення позивача до суду, розгляд усіх майнових спорів, стороною в яких є боржник, відносно якого порушено справу про банкрутство, повинен відбуватися виключно господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, в межах цієї справи. Саме господарський суд є судом, встановленим законом, до юрисдикції якого віднесено розгляд спору [11].

У статті 104 Цивільного кодексу України встановлені норми щодо припинення товариств з обмеженою відповідальністю, зокрема, відповідно до частини шостої якої порядок припинення юридичної особи в процесі відновлення її платоспроможності або банкрутства встановлюється законом [12].

Дана норма має відсилочний характер до спеціального нормативно-правового акта – Кодексу України з процедур банкрутства, аналогічно положенням статті 212 Господарського кодексу України.

У главі 23 Господарського кодексу України висвітлені базові приписи щодо банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю.

Так, згідно із статтею 209 Господарського кодексу України у разі нездатності суб'єкта підприємництва після настання встановленого строку виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою інакше як через відновлення його платоспроможності цей суб'єкт (боржник) відповідно до частини четвертої статті 205 цього Кодексу визнається неспроможним. Нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури вважається банкрутством. Суб'єктом банкрутства (далі – банкрутом) може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності. Не можуть бути визнані банкрутом казенні підприємства [13].

Звертаю увагу на те, що законодавець у зазначеній вище нормі помилково ототожнив поняття неспроможності (банкрутства) та неплатоспроможності товариств з обмеженою відповідальністю, в результаті чого у статті першій Кодексу України з процедур банкрутства та статті 209 Господарського кодексу України визначено ідентичні трактування двом різним за суттю поняттям.

Так, статтею 1 Кодексу України з процедур банкрутства встановлено, що банкрутство – визнана господарським судом нездатність боржника, крім страховика або кредитної спілки, відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури або процедури погашення боргів боржника, а також віднесення страховика або кредитної спілки відповідно до рішення Національного банку України до категорії неплатоспроможних відповідно до Закону України «Про страхування» або Закону України «Про кредитні спілки»; неплатоспроможність – неспроможність боржника (іншого, ніж страховик або кредитна спілка) виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених цим Кодексом, або встановлена Національним банком України неплатоспроможність страховика відповідно до Закону України «Про страхування» чи неплатоспроможність кредитної спілки відповідно до Закону України «Про кредитні спілки» [9].

Таким чином, дану помилку законодавця слід виправити, внівши зміни до статті 209 Господарського кодексу України щодо заміни слова «неспроможним» на «неплатоспроможним».

І. Бутирська вважає, що під системою неспроможності розуміти систему правовідносин, які врегульовані нормами матеріального і процесуального права та виникають у зв'язку з відновленням платоспроможності боржника або визнанням його банкрутом між учасниками провадження у справі про банкрутство, державою, суспільством. В. Богатир резюмує, що система неспроможності є більш широким явищем, ніж неплатоспроможність чи неспроможність одного конкретного підприємства, та передбачає участь у процесах відновлення платоспроможності та ліквідації держави і суспільства. Неплатоспроможність поділяється на абсолютну та відносну, а абсолютна поділяється на зворотну (відновлювальну) та незворотну (невідновлювальну) [14].

Варто зосередити увагу на тому, що 14 травня 1992 року був прийнятий перший у новітній історії України спеціальний нормативно-правовий акт, який регулював процедури банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю – Закон України «Про банкрутство».

У преамбулі Закону України «Про банкрутство» було зазначено, що цей закон визнає умови і порядок визнання юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – банкрутами з метою задоволення претензій кредиторів [15].

Звертаю увагу на те, що даний закон мав гіпертрофований прокредиторський характер, який сприяв насамперед спрощеному та якнайшвидшому відчуженню майна боржників,

зокрема товариств з обмеженою відповідальністю третім особам. Не важко зрозуміти, що найбільш задіяною в практичному аспекті серед існуючих на той час судових процедур банкрутства суб'єктів господарювання була саме ліквідаційна.

Варто відзначити, що так як Закон України «Про банкрутство» приймався у перехідний період, то його положення фактично не враховували та не увібрали у себе усталену судову практику господарських судів вищих інстанцій щодо процедур банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю, якої ще не існувало.

30 червня 1999 року була прийнята нова редакція Закону України «Про банкрутство», змінивши назву на «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», яка в подальшому – 7 березня 2002 року змінювалась і доповнювалась.

У преамбулі Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» зазначено, що він встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності – боржника або визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури, повного або часткового задоволення вимог кредиторів [16].

Варто відзначити, що окрім того, це був фактично новий закон, він ще й мав абсолютно беззаперечні переваги порівняно із першою редакцією Закону України «Про банкрутство», адже в пріоритеті вже було відновлення платоспроможності боржників – товариств з обмеженою відповідальністю. Натомість, законодавцем при розробленні та прийнятті другої редакції відповідного закону повторно, як і в 1992 році, не був врахований надважливий аспект практичного застосування господарськими судами норм Закону України «Про банкрутство» за період з середини 1992 року по середину 1999 року. Слід констатувати, що розроблення та обговорення проекту змін до первісного нормативно-правового акту взагалі не запрошувались ні судді господарських судів, ні інші спеціалісти в галузі права, зокрема, вчені, науковці, дослідники, тощо.

Слід наголосити на тому, що з прийняттям 7 березня 2002 року змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» були запроваджені еволюційні зміни щодо прийняття нових норм, які встановлювали відповідальність керівників боржників – товариств з обмеженою відповідальністю. Це дозволило створити інструмент ефективного подолання зловживань своїм правами та невиконання покладених законом обов'язків з боку керівників боржників.

Аналогічно законодавцем були прийняті норми, що встановлюють додаткові підстави для визнання недійсними правочинів (договорів, угод) боржників – товариств з обмеженою відповідальністю, які були вчинені суб'єктами господарювання на шкоду собі або кредиторам. Революційність зазначених дій полягала у тому, що вперше саме у межах справи про банкрутство було запроваджено можливість використання механізму не позовного провадження з метою визнання правочинів недійсними саме за заявою (не позовною) уповноваженим (заінтересованим) учасником, враховуючи наявність спеціально визначених для цього підстав. При цьому, залишалось, як і раніше, право додаткового використання механізму позовного провадження для визнання будь-яких договорів недійсними, керуючись загальними приписами статей 203, 215 Цивільного кодексу України.

22 грудня 2011 року були прийняті чергові зміни до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», які хоч і мали позитивний ефект, проте і недоліків було чимало, як це виявилось згодом у практичній діяльності судових інстанцій під час застосування норм матеріального та процесуального права у процедурах банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю.

Варто погодитись із А. Бутирським, який визначив основні недоліки відповідних змін до спеціального законодавчого акту, а саме: складний доступ до відкриття провадження у справі про банкрутство, що пов'язано з великим розміром безспірних кредиторських вимог, необхідних для порушення провадження у справі та обов'язковість відкриття виконавчого провадження щодо боржника; значний термін ліквідаційної процедури, на що впливає можливість тривалого оскарження проміжних судових рішень у справі про банкрутство,

гальмування процесу реалізації майна банкрута з боку забезпечених кредиторів та зарегульований порядок реалізації майна банкрута [17].

21 квітня 2019 року набрав чинності новітній Кодекс України з процедур банкрутства, який діє і по сьогоднішній день, увібравши у себе актуальні та нагальні зміни до норм законодавства про банкрутство, враховуючи практику застосування, показники ефективності реалізації та мінімізацію прецедентів неоднозначного застосування одних і тих же норм процесуального та матеріального права господарським судом касаційної інстанції.

Серед новел Кодексу України з процедур банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю слід виділити наступні: кардинальний змін щодо умов та підстав (критеріїв), необхідних для відкриття провадження у справі, зокрема, відступ від раніше існуючого механізму «виконавче провадження-звернення до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство», відсутності обов'язку попередньо отримувати рішення суду про стягнення заборгованості (безспірність вимог), відсутності мінімально встановленого на законодавчому рівні розміру вимог до боржників; значне скорочення процесуальних строків, на які встановлюються і протягом яких проводяться судові та позасудові процедури щодо боржників; запровадження інституційних обмежень для учасників справ щодо неможливості (встановлення прямих обмежень у процесуальному законі) оскарження чималої кількості судових актів до господарського суду касаційної інстанції, фактично надаючи апеляційним господарським судам статус найвищої інстанції, тим самим створюючи умови для неоднозначного, і як наслідок вподальшому, помилкового застосування одних і тих же приписів законодавства про банкрутство у аналогічних справах при схожих обставинах; запровадження ефективного, справедливого, прозорого та публічного механізму реалізації майна боржників у судових процедурах.

Кодекс України з процедур банкрутства має чітко виражений прокредиторський характер, тим самим містячи дискримінаційні норми по відношенню до боржників – товариств з обмеженою відповідальністю.

Вважаю, що майбутні зміни та правки законодавця у діючий основний спеціальний закон мають в першу чергу забезпечити права та інтереси учасників справ про банкрутство товариств з обмеженою відповідальністю у рівній мірі, створивши справедливий баланс між ними, тим самим забезпечивши правовий захист учасників банкрутних відносин.

До інших джерел права, які врегульовують інститут банкрутства слід віднести також і Закон України «Про судовий збір» від 08.07.2011 року, Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 02.07.2014 року, накази Мін'юсту України «Про затвердження Порядку формування і ведення Єдиного реєстру арбітражних керуючих України» від 19.09.2019 року; «Про затвердження Порядку функціонування автоматизованої системи «Банкрутство та неплатоспроможність» від 18.02.2020 року, та інші.

Відповідно до статті 1 Кодексу України з процедур банкрутства боржник – юридична особа або фізична особа, у тому числі фізична особа – підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав. Представник працівників боржника – особа, уповноважена загальними зборами (конференцією), на яких присутні не менш як дві третини штатної чисельності працівників боржника, або відповідним рішенням первинної профспілкової організації боржника (а за наявності кількох первинних організацій – їх спільним рішенням) представляти інтереси працівників боржника під час провадження у справі про банкрутство з правом дорадчого голосу; уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника – особа, уповноважена вищим органом управління боржника представляти інтереси засновників під час провадження у справі про банкрутство з правом дорадчого голосу; учасники у справі про банкрутство (неплатоспроможність) – сторони, арбітражний керуючий, державний орган з питань банкрутства, інші учасники справи про банкрутство, щодо прав або обов'язків яких існує спір, а також у випадках, передбачених цим Кодексом, Фонд державного майна України, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, представник органу місцевого самоврядування,

представник працівників боржника, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника [9].

До цього переліку входять і боржники – товариства з обмеженою відповідальністю, представник працівників та уповноважена особа засновників (учасників) таких боржників.

Ініціювати процедуру банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю можуть як самі боржники, так і кредитори (кредитори з сукупністю вимог до боржника).

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що інститут банкрутства при застосовуванні щодо боржників товариств з обмеженою відповідальністю є в більшій мірі інститутом саме приватного права поряд з тим, що дана сфера комплексно регулюється положеннями як приватного, так і публічного права.

Проведення у справах про банкрутство товариств з обмеженою відповідальністю регулюється насамперед Кодексом України з процедур банкрутства, Господарським процесуальним кодексом України, Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, тощо.

Наразі, є нагальна необхідність у внесенні змін до частини першої статті 3 Господарського процесуального кодексу України, замінивши помилкове посилання на Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» на Кодекс України з процедур банкрутства.

Вважаю за необхідне запропонувати внести зміни до статті 209 Господарського кодексу України щодо заміни слова «неспроможним» на «неплатоспроможним».

14 травня 1992 року був прийнятий перший у новітній історії України спеціальний нормативно-правовий акт, який регулював процедури банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю – Закон України «Про банкрутство», який мав гіпертрофований прокредиторський характер.

30 червня 1999 року була прийнята нова редакція Закону України «Про банкрутство», змінивши назву на «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», яка в подальшому – 7 березня 2002 року змінювалась і доповнювалась. Даний закон мав у пріоритеті вже насамперед відновлення платоспроможності боржників – товариств з обмеженою відповідальністю. Також були запроваджені еволюційні зміни щодо прийняття нових норм, які встановлювали, зокрема, відповідальність керівників боржників – товариств з обмеженою відповідальністю.

22 грудня 2011 року були прийняті чергові зміни до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», які хоч і мали позитивний ефект, проте і недоліків було чимало, як це виявилось згодом у практичній діяльності судових інстанцій під час застосування норм матеріального та процесуального права у процедурах банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю.

21 квітня 2019 року набрав чинності новітній Кодекс України з процедур банкрутства, яка діє і по сьогоднішній день, увібривши у себе актуальні та нагальні зміни до норм законодавства про банкрутство, враховуючи практику застосування, показники ефективності реалізації та мінімізацію прецедентів неоднозначного застосування одних і тих же норм процесуального та матеріального права господарським судом касаційної інстанції.

Майбутні зміни та правки законодавця у діючий основний спеціальний закон мають в першу чергу забезпечити права та інтереси учасників справ про банкрутство товариств з обмеженою відповідальністю у рівній мірі, створивши справедливий баланс між ними, тим самим забезпечивши правовий захист учасників відносин у сфері банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю.

Список використаних джерел:

1. Bob Wessels, «Principles of European Insolvency Law» (ABI Journal, September 2003) accessed 7 May 2018.
2. Todd J Zywicki, 'Bankruptcy Law as Social Legislation' (George Mason Law & Economics Research Paper, 2001) accessed 8 May 2018.

3. Хомко Л. В., Яновицька А. В. Правове регулювання банкрутства : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 280 с.
4. Правове регулювання банкрутства : підручник / за ред. Л. С. Сміяна. Київ : КНТ, 2009. С. 10–11.
5. Вольвач Б. В. Правове регулювання платоспроможності та банкрутства (ретроспективний та порівняльний підхід). *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 1 (13) С. 1–13.
6. Деякі аспекти удосконалення законодавства про банкрутство. *Міністерство юстиції України* : веб-сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33286 (дата звернення: 24.08.2024).
7. П. Пригуза, А. Пригуза. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18 січня 2013 року (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статей 1-21). Херсон: Видавництво «ТДС», 2013, 304 с.
8. І. А. Бутирська. Правовий статус учасників справи про банкрутство : Монографія. – Чернівці : Технодрук, 2017. – 184 с.
9. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 24.08.2024).
10. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 року № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
11. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 28.04.2021 р. по справі № 428/2376/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96631728> (дата звернення 24.08.2024).
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n4601> (дата звернення: 24.08.2024).
13. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n2261> (дата звернення: 24.08.2024).
14. Богатир В. К. Ліквідаційна процедура як окрема судова процедура у справах про банкрутство : дис. ... д-ра філософії : 081. Маріуполь, 2020. С. 55.
15. Про банкрутство: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514#Text> (дата звернення: 24.08.2024).
16. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (дата звернення: 24.08.2024).
17. Концепція удосконалення законодавства про неспроможність [Текст] / А. Бутирський. Випуск періодики: *Право України*. 2018. № 6. С. 86–97.

ХОМИН В. С.,
аспірант
(Державна установа «Інститут
економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної
академії наук України»)

УДК 340.1:620.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.18>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті проведено дослідження оптимальних шляхів правового забезпечення енергетичної безпеки України в процесі енергетичної трансформації. Аналіз вітчизняного законодавства про енергетичну безпеку виявив кілька характерних рис його становлення та розвитку: а) динамічність появи та скасування законодавчих положень щодо енергетичної безпеки; б) відсутність спеціального законодавчого забезпечення енергетичної безпеки та заміна його ситуативними заходами на рівні підзаконних актів; в) низька ефективність виконання законодавчих вимог у сфері енергетичної безпеки. З метою якісного удосконалення правового регулювання енергетичної безпеки пропонується прийняти спеціальний Закон України «Про енергетичну безпеку», в якому закріпити основні засади формування та гарантування усіх складових енергетичної безпеки.

У результаті проведеного дослідження визначено, що за умов невваженого підходу до здійснення енергетичної трансформації вона може стати однією із загроз енергетичній безпеці. На основі аналізу вітчизняного та іноземного досвіду окреслено основні ризики того, що енергетична трансформація загрожуватиме енергетичній безпеці, а саме: а) технічно обумовлені перебої в енергопостачанні; б) фізична недостатність «зеленої» енергії для забезпечення усіх сучасних потреб суспільства та економіки; в) обмежена природоресурсна забезпеченість та неоднозначний екологічний вплив; г) зниження фінансової доступності електроенергії та палива для бізнесу та населення. Оскільки майбутній сталий розвиток України неможливий без поступової, але неухильної енергетичної трансформації, майбутній запропонований нами Закон України «Про енергетичну безпеку» має містити дієві правові запобіжники для нейтралізації виявлених вище ризиків. Ігнорування цих об'єктивних обставин під час нормотворчості може коштувати досить дорого. Для України, яка знаходиться нині в екстремально вразливому становищі, цілком реальним може стати варіант катастрофічного обвалу енергетичної безпеки та появи «енергетичних злиднів», тобто такого стану, за якого більшість населення немає доступу до екологічно чистої і економічно прийнятної енергії.

Ключові слова: енергетична безпека, енергетична трансформація, альтернативна енергетика, енергетичний перехід, відновлювана енергетика, сталий розвиток.

Khomyn V. S. Legal support of energy security of Ukraine in the process of energy transformation

The article researches optimal ways of legal provision of energy security of Ukraine in the process of energy transformation. The analysis of domestic legislation on energy security revealed several characteristic features of its formation

and development: a) the dynamic nature of the appearance and repeal of legislative provisions on energy security; b) lack of special legislative provision of energy security and its replacement by situational measures at the level of by-laws; c) low effectiveness of the implementation of legislative requirements in the field of energy security. In order to qualitatively improve the legal regulation of energy security, it is proposed to adopt a special Law of Ukraine "On Energy Security", in which the basic principles of the formation and guarantee of all components of energy security will be established.

As a result of the conducted research, it was determined that under the conditions of an unbalanced approach to the implementation of energy transformation, it can become one of the threats to energy security. Based on the analysis of domestic and foreign experience, the main risks that energy transformation will threaten energy security are outlined, namely: a) technically caused interruptions in energy supply; b) physical insufficiency of "green" energy to meet all modern needs of society and economy; c) limited natural resource security and ambiguous environmental impact; d) decrease in the financial availability of electricity and fuel for businesses and the population. Since the future sustainable development of Ukraine is impossible without a gradual but steady energy transformation, the future Law of Ukraine "On Energy Security" proposed by us should contain effective legal safeguards to neutralize the risks identified above. Ignoring these objective circumstances during rulemaking can be quite costly. For Ukraine, which is currently in an extremely vulnerable situation, the option of a catastrophic collapse of energy security and the appearance of "energy poverty", i.e. a state in which the majority of the population does not have access to ecologically clean and economically acceptable energy, may become quite real.

Key words: *energy security, energy transformation, alternative energy, energy transition, renewable energy, sustainable development.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної України енергетична безпека є однією з найбільш складних та суспільно важливих проблем. Втрата значної кількості енергетичних потужностей, підвищення цін на електроенергію та паливо безпосередньо впливають на різке погіршення умов життя населення та функціонування бізнесу, зумовлюють зростання вартості товарів та послуг, посилюють соціально-економічну напругу. Однак, незважаючи на це, актуальність задекларованої Україною енергетичної трансформації не зменшується – навпаки, потреба у докорінній зміні енергетичної системи лише підтверджується. Проте енергетична трансформація здебільшого реалізується країнами, які знаходяться в інших, суттєво менш критичних умовах, ніж сучасна Україна. У зв'язку з цим для нашої держави вкрай важливо розробити власний унікальний підхід до поєднання цілей та завдань енергетичного переходу із потребами та викликами енергетичної безпеки в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Аналіз сучасного стану досліджень. Юридичні проблеми енергетичної трансформації та енергетичної безпеки розглядалися такими науковцями як В. І. Андрейцев, Я. С. Бенедик, С. Д. Білоцький, О. В. Гафурова, Х. А. Григор'єва, Г. Д. Джумагельдієва, М. М. Заверюха, К. М. Караханян, Р. С. Кірін, О. Б. Кишко-Єрлі, А. О. Кориневич, М. М. Кузьміна, О. І. Кулик, В. К. Малолітнева, Д. В. Молдаванов, В. В. Носік, С. А. Оболенська, А. В. Павлига, А. В. Пастух, Є. О. Платонова, Е. Ю. Рибнікова, Ю. М. Рудь, О. А. Трегуб, М. В. Чіпко, І. Є. Чумаченко, Т. Є. Харитонова, Є. В. Шульга та інші учені. Однак політичні, економічні, екологічні та соціальні умови сьогодення сформуvalи абсолютно особливий симбіоз, вимагаючи відшукувати нові шляхи до правового забезпечення енергетичної безпеки за умов необхідної трансформації. Під таким кутом зору окреслена проблема недостатньо розглянута та малодосліджена у вітчизняній науковій доктрині.

У зв'язку з цим **метою даної статті** є визначення оптимальних шляхів правового забезпечення енергетичної безпеки України в процесі енергетичної трансформації.

Виклад основного матеріалу. Енергетична безпека є основою існування та успішного розвитку будь-якої сучасної країни. Не дивно, що вивченню цього явища в науці приділяється значна увага. Зокрема, вітчизняна доктрина рясніє великою кількістю запропонованих визначень енергетичної безпеки. Наприклад, О. В. Калініченко під енергетичною безпекою розуміє «спроможність держави забезпечити ефективне застосування власної паливно-енергетичної бази, здійснити оптимальну диверсифікацію джерел та шляхів постачання енергоносіїв в економіку країни для забезпечення життєдіяльності населення за умов надзвичайного та воєнного стану та при проявах хаотичного ціноутворення та адаптації національної економіки до нових реалій» [1]. Іншими ученими зазначається, що енергетична безпека є «спроможністю технічно-надійним, економічно-ефективним та екологічно-прийнятним способом задовільнити потреби суспільства в енергетичних ресурсах, забезпечувати стаке функціонування національної економіки в нормальних та кризових умовах, захищати суверенітет держави у формуванні та здійсненні політики захисту національних інтересів» [2]. Найбільш сучасними вважаються такі підходи до розуміння енергетичної безпеки, які враховують чотири її компоненти: політичну, економічну, екологічну та соціальну [3].

Активна наукова розробка проблем енергетичної безпеки цілком узгоджується із не менш активною нормотворчою роботою, однак їх продуктивність відрізняється. Узагалі проблематику енергетичної безпеки можна визнати традиційною для України. У період незалежності регулярно, на усіх етапах розвитку законодавства у численних нормативних актах фіксувалися загрози, констатувався низький рівень енергетичної безпеки та окреслювалися шляхи досягнення стану енергетичної стабільності. Основними проблемами традиційно виступали: монополізація джерел постачання енергоресурсів, висока залежність від імпорتنих енергоносіїв, недостатня кількість виробленої енергії для задоволення потреб економіки та населення країни. Цілком логічним є припущення, що існування та усвідомлення відповідних серйозних проблем мало би втілитися в розробці якісного ґрунтового законодавчого забезпечення, яким мали би врегулюватися механізми досягнення та утримання енергетичної безпеки в Україні. Однак уважний аналіз вітчизняного законодавства про енергетичну безпеку спростовує висунуте припущення в результаті виявлення низки характерних особливостей такого законодавства:

1) *Динамічність появи та скасування законодавчих положень щодо енергетичної безпеки.* Починаючи з 90-х років ХХ ст. до сьогодні, вітчизняний законодавець постійно переймається питаннями енергетичної безпеки. Однак це втілюється переважно у документах програмного характеру. Наприклад, цілі енергетичної безпеки фігурують у таких актах як: Концепція діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 січня 1998 року № 48 [4]; Національна енергетична програма України до 2010 року, затверджена постановою Верховної Ради України від 15 травня 1996 року [5]; Енергетична стратегія України на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 1071 [6]; Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р [7]; Стратегія енергетичної безпеки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 907-р [8], тощо.

Можна простежити, як поява вагомих кризових факторів впливала на активізацію нормотворчості у сфері енергетичної безпеки (зокрема, сплески такої активності відбувалися під час світової фінансової кризи 2008–2009 років, у період проведення АТО та ООС (2014–2022), під час пандемії коронавірусу (2020–2023), ведення масштабних воєнних дій на території України (з 2022 року) тощо). Разом з тим, механічне продукування правових норм не гарантує реальне підвищення енергетичної безпеки. Навпаки, у питаннях

досягнення певної складової національної безпеки (у т.ч. і енергетичної) підвищена динамічність законодавства здійснює здебільшого негативний вплив на відносини. Саме тому мінливе правове середовище не створює певні міцні нормативні підвалини, які би дозволяли стабільно та стратегічно розвивати енергетично-безпекові відносини в Україні.

2) *Відсутність спеціального законодавчого забезпечення енергетичної безпеки та заміна його ситуативними заходами на рівні підзаконних актів.* Незважаючи на часті загрози енергетичній безпеці, вирішення цих проблем переважно сконцентровано не стільки на законодавчому, скільки на підзаконному рівні (зокрема, цьому питанню присвячена ціла низка указів Президента України [9; 10], актів уряду [11] тощо). Окрему групу підзаконних актів формують рішення Ради національної безпеки та оборони (РНБО), які виносять питання енергетичної безпеки на рівень формування національної безпеки України [12–15], що є цілком виправданим. Проте характерною особливістю такого управлінського підходу є тимчасовість, ситуативність, залежність від політичних об'єктивних та суб'єктивних факторів. Не дивно, що побудова енергетичної безпеки на такому хиткому правовому фундаменті не дала позитивних результатів, а в своїй історичній перспективі посприяла появі складних кризових явищ сьогодення. Відсутність конкретних спеціальних законів, якими би встановлювалися засадничі положення досягнення та стабілізації енергетичної безпеки в Україні, не може компенсуватися існуванням загального енергетичного та безпекового законодавства. Останнє також демонструє неоднозначну зміну підходів. Наприклад, Законом України «Про основи національної безпеки України» в період 2003–2018 років серед основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України у економічній сфері було закріплено «забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення» [16]. Натомість чинний Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 року [17] взагалі не містить згадок щодо енергетичної безпеки, чим підриває її і так досить бідне законодавче підґрунтя. Крім того, варто мати на увазі напрацювання щодо стратегії та трансформації енергетичного законодавства України в цілому [18].

3) *Низька ефективність виконання законодавчих вимог у сфері енергетичної безпеки.* Незважаючи на щорічну нормотворчу роботу в напрямі забезпечення енергетичної безпеки, внаслідок якої сформувався цілий масив законодавства про енергетичну безпеку, воно відзначається низькою ефективністю. Досить красномовним є визнання цього факту самим нормотворцем. Наприклад, у типовому рішенні РНБО «Про стан виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України з питань енергетичної безпеки» від 15.06.2007 року визнано недостатній рівень виконання таких рішень та констатовано погіршення ключових показників енергетичної безпеки через це [12]. Відповідальність за це РНБО переважно покладає на уряд. Через майже п'ятнадцять років ситуація з дієвістю законодавства про енергетичну безпеку суттєво не змінилася. Підтвердження цьому можна знайти у Стратегії енергетичної безпеки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 року, в якій вказано про погіршення важливих показників енергетичної безпеки незалежно від докладених зусиль. Основними причинами такої критичної неефективності законодавчих положень, ми вважаємо відсутність міцного законодавчого базису для формування енергетичної безпеки, а також обмеженість політичної волі до втілення задекларованих цілей. Врегулювання питань енергетичної безпеки на рівні програмних документів перетворює відповідні норми в декларації, позбавлені дієвих механізмів реалізації. До того ж такі програмні акти часто мають суттєве політичне забарвлення, і у зв'язку з цим мають досить мінливий характер (наприклад, розраховані на 17 років [6] та 18 років [7] попередні енергетичні стратегії проіснували лише по 4 роки).

Разом з тим, можна простежити також зміни ставлення до енергетичної безпеки залежно від дії того чи іншого програмного документу. Наприклад, Енергетична стратегія України до 2035 року [7] не акцентувала увагу на енергетичній безпеці, використовуючи

це поняття побічно. Натомість прийнята у 2021 році Стратегія енергетичної безпеки України суттєво змінює наголоси та виносить енергетичну безпеку не лише у назву, але й в основний пріоритет державної політики. Відповідно до цього документу «енергетична безпека – це захищеність національних інтересів у сфері забезпечення доступу до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії технічно надійним, безпечним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом в нормальних умовах і в умовах особливого або надзвичайного стану» [8]. Стратегія містить розгорнутий перелік найбільш суттєвих загроз енергетичній безпеці України. Серед них, наприклад, виділяються: спротив введенню європейських правил прозорого функціонування енергетичних ринків, блокування постачання необхідних ресурсів та обладнання для потреб енергетики України, зростання зношеності основних фондів об'єктів енергетичної інфраструктури тощо. При цьому, на нашу думку, такий перелік загроз енергетичній безпеці не є закритим – більше того, деякі специфічні загрози не взяті до уваги, що знижує концептуальну та практичну цінність програмного документу.

Так, уважно вивчаючи зміст Стратегії, можна помітити, що в ній не фігурує поняття енергетичної трансформації у значенні повноцінного енергетичного переходу, докорінної зміни енергетичної системи на засадах сталого розвитку та неухильної декарбонізації. Ми вважаємо, що енергетична трансформація, незважаючи на її позитивний характер та безальтернативну необхідність, все ж може бути серйозним викликом енергетичній безпеці України. Більше того, вона має потенціал перетворитися у цілком справжню загрозу в разі непередуманої та невиваженої реалізації енергетичної трансформації в нашій державі.

Ключовою умовою такої концептуальної реалізації енергетичного переходу має бути плавність – поступова трансформація з мінімальним рівнем стресовості для держави, економіки та суспільства. Енергетична трансформація, яка відповідає цим характеристикам, набуває ознак позитивної еволюції, тоді як енергетична трансформація із протилежними рисами має яскраво виражений кризовий характер, здатний похитнути енергетичну безпеку країни. Насправді, така теза не є голослівною: її численні підтвердження зустрічаються у вітчизняному та іноземному досвіді. Перехід на нову екологічно та кліматично дружню модель виробництва та споживання енергії супроводжується зломом попередньої системи, появою нових, недостатньо вивчених відносин. Так, основними ризиками того, що енергетична трансформація набуде загрозливого характеру, негативно впливаючи на енергетичну безпеку, слід вказати наступні.

1) *Технічно обумовлені перебої в енергопостачанні.* Особливістю сучасної відновлюваної енергетики є неоднорідний темп генерування енергії. Найбільш характерно це для сонячної та вітрової енергетики, які залежать від природних явища та їх інтенсивності. Унаслідок цього в певні періоди створюється багато енергії (навіть якщо такий обсяг не може бути спожитий у цей час), а в деякі – навпаки, замало. В умовах переважно традиційної енергетики така нерівномірність згладжується за допомогою використання балансуєчих потужностей. Однак подальша масштабізація «зеленої» енергетики в умовах енергетичного переходу вимагає стратегічного вирішення цієї технічної проблеми. З цією метою значні зусилля та колосальні ресурси спрямовуються розвиненими країнами на створення та поширення акумулюючих потужностей, за допомогою яких можна було би дешево та надійно зберігати вироблену «зелену» енергію та використовувати її в потрібний момент. Необхідні правові терміни та деякі базові норми щодо цього вже знайшли своє місце і в сучасному енергетичному законодавстві України (зокрема, у Законі України «Про альтернативні джерела енергії»). Однак цей напрям забезпечення енергетичної безпеки під час енергетичної трансформації залишається надзвичайно важливим та пріоритетним у правовому розрізі.

Вагомість такого суто технічного нюансу яскраво підтверджується прикладами із іноземного досвіду. Так, у штаті Південна Австралія було проведено масштабну прискорену енергетичну трансформацію протягом відносно короткого періоду: з 2004 по 2018 рік було досягнуто самозабезпечення на 50% за рахунок альтернативних джерел [19].

Використовуючи невичерпний природний ресурс – енергію сильних постійних вітрів, даний штат замінив половину традиційних викопних енергоресурсів. Однак внаслідок технічних неполадок, які сталися протягом 2016–2017 років, внаслідок сильних штормів та неготовності системи вітроелектростанцій та мереж до таких навантажень, відбулося аварійне відключення електропостачання цілих міст. Аналізуючи обставини цієї проблеми, експерти знаходили багато можливих причин та їх сукупну дію, однак на одному все ж зійшлася більшість: стрімкий енергетичний перехід штату не був супроводжений надійними страховими механізмами. Це призвело до того, що збій у системі вітроенергетики порушив енергетичну безпеку цілого регіону. З метою недопущення подібних ситуацій у Південній Австралії було побудовано газову електростанцію, щоб забезпечити державну резервну потужність у разі надзвичайних ситуацій [20], а також організовано систему накопичення та зберігання електроенергії. Слід також відмітити особливості розвитку права альтернативної енергетики в умовах енергетичної трансформації України [21].

2) *Фізична недостатність «зеленої» енергії для забезпечення усіх сучасних потреб суспільства та економіки.* Дійсно, це є серйозною проблемою для здійснення енергетичної трансформації та збереження при цьому енергетичної безпеки. Оскільки енергетичний перехід ґрунтується, передусім, на декарбонізації, відмова від викопного вуглецевого палива в ідеалі має бути синхронізованою із темпами нарощування відновлюваної генерації. Однак це не завжди забезпечується на практиці. Добре проглядається ця проблема на прикладі ЄС, який зіткнувся з енергетичними проблемами протягом 2022–2023 років. Відмова від імпортованих вуглеводнів із політичних мотивів не змогла бути повноцінно компенсована внутрішнім виробництвом «зеленої» енергії. Цей розрив похитнув енергетичну безпеку багатьох країн – членів Союзу. Ураховуючи нововиниклі обставини, в ЄС було розроблено та прийнято стратегічний план «REPowerEU: план швидкого зменшення залежності від російського викопного палива та прискорення зеленого переходу» (REPowerEU) [22], метою якого було переформатувати енергозабезпечення, не втрачаючи при цьому екологічні надбання та утримуючи певний рівень енергетичної безпеки. Основними завданнями REPowerEU можна вказати такі: а) відмова від використання російських викопних джерел енергії; б) енергозаощадження (збільшення з 9% до 13% обов'язкового показника скорочення кінцевого енергоспоживання до 2030 року); в) збільшення обов'язкової цілі ЄС для відновлюваних джерел енергії з 40% до 45% у 2030 році; г) розширення використання водню в промисловості [23, с. 402–403].

Звичайно, усі вказані заходи не є миттєвими, а проблема нестачі «зеленої» енергії для задоволення потреб сучасного суспільства, що загострилася на тлі воєнних дій в Україні, вимагала швидких серйозних кроків. В ЄС це знайшло свій прояв у компромісному рішенні: тимчасово вважати атомну та газову енергетику екологічно прийнятними. Вагомість такого кроку важко переоцінити, адже напевно немає жодної більш дискусійної та неоднозначної галузі ніж атомна енергетика. Одні країни вбачають у ній енергетичне майбутнє планети, оскільки атомні електростанції здатні продукувати великі обсяги дешевої енергії, уникаючи прямих вуглецевих викидів порівняно із вугільними та іншими традиційними електростанціями. Інші держави декларують своє вкрай негативне ставлення до такого небезпечного виду енергетики через його потенційно аварійний характер та можливі катастрофічні екологічні наслідки. Деякі європейські країни, наприклад, Німеччина, більше ніж десять років тому ступили на шлях добровільної відмови від своїх атомних енергопотужностей. Однак у практиці ЄС існують прецеденти, коли держава-член була змушена відмовитися від експлуатації власних атомних потужностей. Так, однією з ключових вимог вступу Литви до ЄС стало припинення експлуатації Ігналінської АЕС, що породило негативні наслідки для забезпечення енергетичної безпеки не тільки цієї держави, а й загалом регіону. Ця АЕС виробляла майже 80% електроенергії, яку споживала Литва. Саме тому закриття цієї електростанції змінило статус країни з енергопрофіцитної на енергодефіцитну [24]. Пройшло двадцять років, і ставлення до атомних електростанцій знову змінюється. Дійсно, потреба в енергетичній безпеці вперто нагадує про себе,

і атомна енергетика вкотре міняє свою роль з небажаної – на екологічно прийнятну та рятівну. Для України питання атомної енергетики теж стоїть гостро, оскільки відносна дешевизна та значна питома вага атомної енергії є однією з визначальних національних особливостей української моделі енергетичної безпеки [25].

Менш одіозною виглядає газова енергетика, проте ставлення до неї також постійно коливається залежно від стану енергетичної безпеки та потреби в додатковому енергозабезпеченні. Останніми роками газове питання в ЄС на хвилі політичних дискусій було одним із найбільш обговорюваних. Низка європейських країн, які критично залежали від вугільної генерації, вбачали в природному газі шанс адаптивного переходу до кліматичної нейтральності. Натомість інші країни розцінювали таке рішення як крок назад на шляху декарбонізації енергетики. На тлі цих гострих дебатів європейський нормотворець відшукував оптимальні варіанти поєднати енергетичний перехід та енергетичну безпеку в розрізі вдалої регламентації використання природного газу. Так, у лютому 2021 року Європейська Комісія розпочала процес консультацій щодо реорганізації газового ринку ЄС, побудованого на принципах Газової директиви 2009/73/ЄС [26] та Регламенту про газ 715/2009 [27]. Нормотворчі пошуки втілилися в прийнятті Директиви (ЄС) 2024/1788 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року про загальні правила для внутрішніх ринків відновлюваного газу, природного газу та водню, яка вносить зміни до Директиви (ЄС) 2023/1791 та скасовує Директиву 2009/73/ЄС [28]. Цим документом модифіковано підхід до регулювання відносин із природним газом, який вже не виноситься в окремий об'єкт, його значення дещо розтушовується, і він подається лише як один із газів, що можуть бути джерелом енергії.

Приклад сучасного європейського пошуку таких шляхів енергетичної трансформації, які би могли нейтралізувати проблему фізичної нестачі «зеленої» енергії та вберегти енергетичну безпеку, вказує на досить складне концептуально-правове завдання, на яке немає готових відповідей – кожна країна має віднаходити його, опираючись на власні можливості. При цьому аналізовані приклади красномовно підтверджують тезу про те, що енергетична трансформація може перетворитися на загрозу для енергетичної безпеки, якщо не будуть організовані належні проміжні умови та оптимальний адаптивний період.

3) *Обмежена природоресурсна забезпеченість та неоднозначний екологічний вплив.* Незважаючи на те, що відновлювана енергетика чинить значно менший вплив на довкілля, ніж традиційна енергетика, однак слід усвідомлювати, що такий вплив все ж є. По-перше, енергетична трансформація вимагає виробництва спеціального обладнання, для якого використовуються різноманітні природні ресурси. Досить слушною є думка про те, що збільшення потужностей сонячної енергетики вп'ятеро, яке планується в ЄС за REPowerEU, вимагає додаткового виробництва колосальної кількості фотоелектричних панелей. Таке виробництво супроводжується посиленням видобуванням та використанням низки корисних копалин по всьому світу (кремній, германій, галій тощо) [29].

По-друге, не всі природні ресурси, які прямо використовуються для отримання «зеленої» енергії, є абсолютно вільними та за них не ведеться конкурентна боротьба. Наприклад, сонячна енергетика потребує земельних ресурсів, гідроенергетика – водних, біоенергетика – органічної сировини тощо. Ціна використання цих природних ресурсів у енергетичних цілях завжди існує, хоча її здебільшого важко однозначно встановити. У зв'язку з цим слід пам'ятати про те, що зростання «зеленої» генерації також має власні природоресурсні межі.

Наприклад, в Японії гостра нестача вільних земельних територій стала «скляним дахом» для розвитку сонячної енергетики, визначивши її можливий максимум. Нераціональне використання гірських річок у балканських країнах призвело не стільки до позитивного енергетичного ефекту, скільки до жахливих екологічних втрат серед водних біоресурсів. Успішний розвиток альтернативної енергетики дуже залежить від створення оптимальних правових умов для раціонального та збалансованого природокористування. У разі ігнорування цього зв'язку у фазі активізації енергетичної переходу може суттєво постраждати не лише енергетична безпека, але й екосистема.

По-третє, окремі види відновлюваної енергетики за умов масштабування та промислового розвитку самі несуть досить серйозну екологічну загрозу (наприклад, вибухонебезпечна воднева енергетика). З огляду на окреслені природоресурсні та екологічні аспекти енергетичної трансформації слід враховувати ці важливі обставини під час правового регулювання енергетичної безпеки.

4) *Зниження фінансової доступності електроенергії та палива для бізнесу та населення.* Енергетична безпека полягає не лише у фізичній наявності достатнього обсягу необхідної енергії. Енергетична безпека неможлива у разі фінансової недоступності цього ресурсу. Проблема «зеленої» енергетики на початкових етапах її розвитку полягає у високій неконкурентній вартості виробленого продукту порівняно із енергією, одержаною з традиційних джерел. Однак, зважаючи на вагомий екологічний ефект, держави здебільшого субсидують таку діяльність, штучно виводячи її на рентабельність і прибутковість, з метою стимулювання інвестицій у розробку такого суспільно важливого напрямку. Проте, навіть якщо держава формує «зелений» тариф та надає інші види підтримки, таку дорогу енергію оплачує в кінці кінців все-таки споживач – суспільство. Збереження балансу між масштабуванням «зеленої» енергетики та зростаючими видатками суспільства на неї – це те складне і незручне питання, що постійно знаходиться в центрі уваги багатьох дослідників. Зокрема, проводиться моніторинг реакції суспільства на цінове зростання. Цікаво, що проведене на початку 2017 року (після того, як сплеск цін і відключення винесли на порядок денний питання щодо доступності та надійності альтернативної енергетики) опитування жителів штату Південної Австралії показало, що 78% респондентів висловилися за подальше підвищення цільових показників відновлюваної енергії штату, і лише 11% виступили проти. У 2019 році подальші опитування показали, що 69% висловилися за 100% відновлювану мету до 2030 року, а лише 14% виступили проти [20].

Для нашої держави питання перманентного зростання цін на електроенергію та паливо є дуже болючим з огляду на падіння рівня життя і доходів населення, а також кризовий стан економіки. Додаткове підвищення нормативних вимог у рамках енергетичної трансформації може спричинити важкі економічні та соціальні наслідки. Як цілком слушно зазначає Р. С. Кірін, енергетичний перехід є однією з найбільших проблем, з якою стикаються малі та середні підприємства. Учений наголошує на тому, що в процесі енергетичної трансформації необхідно враховувати фінансово-економічну ситуацію багатьох підприємств при розробці нових «зелених» політичних заходів, що на них впливатимуть [30, с. 309].

Ігнорування цих об'єктивних обставин під час нормотворчості може коштувати досить дорого. Для України, яка знаходиться нині в екстремально вразливому становищі, цілком реальним може стати варіант катастрофічного обвалу енергетичної безпеки та появи «енергетичних злиднів», тобто такого стану, за якого більшість населення немає доступу до екологічно чистої і економічно прийнятної енергії. У зв'язку з цим нормотворець має бути особливо уважним до вирішення останньої визначеної нами проблеми енергетичного переходу в контексті збереження енергетичної безпеки.

Висновки. За підсумками виконаного дослідження можна дійти наступних висновків:

виявлено, на основі аналізу вітчизняного законодавства про енергетичну безпеку, сукупність характерних рис його становлення та розвитку: а) динамічність законодавства про енергетичну безпеку; б) відсутність спеціального законодавчого забезпечення енергетичної безпеки та заміна його ситуативними заходами на рівні підзаконних актів; в) низька ефективність виконання законодавчих вимог у сфері енергетичної безпеки. З метою якісного удосконалення правового регулювання енергетичної безпеки пропонується прийняти спеціальний Закон України «Про енергетичну безпеку», в якому закріпити основні засади формування та гарантування усіх складових енергетичної безпеки;

визначено, що у разі невваженого підходу до здійснення енергетичної трансформації вона може стати однією із загроз енергетичній безпеці. На основі аналізу вітчизняного

та іноземного досвіду окреслено основні ризики того, що енергетична трансформація загрожуватиме енергетичній безпеці, а саме: а) технічно обумовлені перебої в енергопостачанні; б) фізична недостатність «зеленої» енергії для забезпечення усіх сучасних потреб суспільства та економіки; в) обмежена природоресурсна забезпеченість та неоднозначний екологічний вплив; г) зниження фінансової доступності електроенергії та палива для бізнесу та населення. Оскільки майбутній сталий розвиток України неможливий без поступової, але неухильної енергетичної трансформації, майбутній запропонований нами Закон України «Про енергетичну безпеку» має містити дієві правові запобіжники для нейтралізації виявлених вище ризиків.

Список використаних джерел:

1. Калініченко О. В., Лесюк А. С. Енергетична безпека України. *Економіка, фінанси, право*. 2013. № 1. С. 3–6.
2. Суходоля О. М., Харазішвілі Ю. М., Бобро Д. Г. Енергетична безпека України: методологія системного аналізу та стратегічного планування: аналітична доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2020. 178 с.
3. Павлова О. М., Павлов К. В., Новосад О. В., Матійчук Л. П. Сутність енергетичної безпеки України в умовах трансформаційних змін. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2021. № 2. С. 84–91.
4. Про Концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України: постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 1998 року № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.08.2024 року)
5. Про Національну енергетичну програму України до 2010 року: постанова Верховної Ради України від 15 травня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.08.2024 року)
6. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 1071. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 17. (втратило чинність)
7. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність”: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167. (втратило чинність)
8. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 907-р. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 155.
9. Питання енергетичної безпеки України: Указ Президента України від 14.03.2007 № 204/2007. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 55.
10. Про Раду експертів з питань енергетичної безпеки: Указ Президента України від 29.05.2020 р. № 206/2020. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 30.
11. Про забезпечення енергетичної безпеки України та Європейського Союзу в осінньо-зимовий період 2014/15 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2014 р. № 1045-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 203.
12. Про стан виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України з питань енергетичної безпеки: рішення РНБО від 15.06.2007 року. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 141 (скасовано)
13. Про невідкладні заходи щодо забезпечення енергетичної безпеки України: рішення РНБО України від 10.02.2009 року. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 29 (скасовано)
14. Про невідкладні заходи з нейтралізації загроз енергетичній безпеці України та посилення захисту критичної інфраструктури: рішення РНБО України від 16 лютого 2017 року. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 32.
15. Про невідкладні заходи щодо забезпечення енергетичної безпеки: рішення РНБО України від 2 грудня 2019 року. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 233.
16. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351. (втратив чинність)

17. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.
18. Роман Кірін, Сергій Гришак. Енергетичне законодавство України: довоєнна стратегія, повоєнна трансформація. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022, № 4 (48). С. 353–362. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.56>
19. Харитоновна Т. Є. Правове регулювання альтернативної енергетики в Австралії: досвід для України. *До 60-річчя набуття чинності Закону «Про охорону природи Української РСР»: екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку: матеріали Міжнар. дистанц. наук.-практ. конф. (Київ, 12 квітня 2021 року)*. Київ: Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 106–110.
20. McGreevy M., MacDougall C., Fisher M. Expediting a renewable energy transition in a privatised market via public policy: The case of south Australia 2004-18. *Energy Policy*. 2021. Vol. 148.
21. Кірін Р.С., Хомин В.С. Розвиток права альтернативної енергетики в умовах енергетичної трансформації України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 2. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-2-9630>
22. Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM (2022) 230 final REPowerEU Plan. 2022. (Communication REPowerEU).
23. Альтернативна енергетика: шляхи законодавчого стимулювання: колективна монографія / за заг. ред. д. ю. н., проф. Т. Є. Харитонової, д. ю. н., проф. Х. А. Григор'євої. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. 520 с.
24. Яковюк І. В., Цвеліх М. П. Енергетична безпека Європейського Союзу в умовах російської агресії проти України. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 160. С. 170–191.
25. Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 149–154.
26. Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0073&qid=1723134135917> (дата звернення: 01.08.2024 року) (*втратила чинність*)
27. Regulation (EC) № 715/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions for access to the natural gas transmission networks and repealing Regulation (EC) № 1775/2005. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R0715&qid=1723135303753> (дата звернення: 01.08.2024 року)
28. Directive (EU) 2024/1788 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on common rules for the internal markets for renewable gas, natural gas and hydrogen, amending Directive (EU) 2023/1791 and repealing Directive 2009/73/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1788> (дата звернення: 01.08.2024 року)
29. Vezzoni R. Green growth for whom, how and why? The REPowerEU Plan and the inconsistencies of European Union energy policy. *Energy Research & Social Science*. 2023. Vol. 101.
30. Кірін Р. С. Право безпеки на постконфліктних територіях: сучасний стан, проблеми, сталий розвиток: монографія / НАН України. Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України». Київ, Дніпро: Журфонд., 2022. 408 с.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БОРИЧЕНКО К. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

ІГНАТЕНКО А. А.,

студентка IV курсу факультету
адвокатури та антикорупційної
діяльності
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 349:3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.19>

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ,
НА ОТРИМАННЯ ПЕНСІЇ БЕЗ ОБМЕЖЕННЯ МАКСИМАЛЬНИМ РОЗМІРОМ**

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних проблем забезпечення права осіб, звільнених з військової служби, на пенсію без обмеження максимальним розміром.

Встановлено, що питання обмеження пенсії осіб, звільнених з військової служби, актуальне не лише в Україні, але й у більшості країн ЄС, США. Проте «максимальний розмір» пенсії військовослужбовця у цих країнах залежить виключно від розміру його грошового забезпечення під час служби, без будь-якої прив'язки до інших показників, зокрема й економічного розвитку держави.

Доведено, що враховуючи нормативне забезпечення права осіб, звільнених з військової служби, на пенсію в Україні, з урахуванням рішень Конституційного Суду України, відповідна соціальна виплата не має обмежуватися будь-яким максимальним розміром.

Проте не дивлячись на існування двох рішень Конституційного Суду України (від 20.12.2016 № 7-рп/2016 та від 12.10.2022 № 7-р(П)/2022) з текстів законів України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» відповідні норми щодо визначення максимального розміру пенсій осіб, звільнених з військової служби, так і не вилучені, що ускладнює правозастосування у цій сфері. Вказівка в якості примітки у цих законах про те, що їх окремі положення визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), судячи з судової практики, глобально не сприяє правовій визначеності у цій сфері суспільних відносин.

У статті робиться висновок, що в сучасних умовах ефективна реалізація права осіб, звільнених з військової служби, на пенсію без обмеження її максимальним розміром можлива лише шляхом застосування юрисдикційної форми захисту шляхом звернення до суду з відповідним позовом. Незважаючи на неякісні правові норми у цій сфері, відсутність їх однозначного тлумачення соціально

зобов'язаними суб'єктами, що впливає на практику правозастосування, існування ефективного судового захисту порушених прав забезпечує відновлення права осіб, звільнених з військової служби, на гідне пенсійне забезпечення.

Ключові слова: соціальний захист, особи, звільнені з військової служби, пенсія, максимальний розмір пенсії.

Borychenko K. V., Ignatenko A. A. Ensuring the right of persons released from military service to receive a pension without limitation to the maximum amount

The article is devoted to the study of theoretical and practical problems of ensuring the right of persons released from military service to a pension without a limit on the maximum amount.

It has been established that the issue of limiting the pension of persons released from military service is relevant not only in Ukraine, but also in most EU countries and the USA. However, the "maximum amount" of a serviceman's pension in these funds depends solely on the amount of his financial support during service, without any reference to other indicators, including the economic development of the state.

It has been proven that, taking into account the normative provision of the right of persons released from military service to a pension in Ukraine, taking into account the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the corresponding social payment should not be limited to any maximum amount.

However, despite the existence of two decisions of the Constitutional Court of Ukraine (from 20.12.2016 No. 7-рп/2016 and from 12.10.2022 No. 7-р(II)/2022) from the texts of the laws of Ukraine "On pension provision of persons released from military service and some other persons" and "On measures to ensure legislative support for the reform of the pension system", the relevant regulations on determining the maximum amount of pensions for persons released from military service have not been removed, which complicates law enforcement in this area. The indication as a footnote in these laws that their individual provisions are recognized as not in accordance with the Constitution of Ukraine (are unconstitutional), judging by judicial practice, globally does not contribute to legal certainty in this sphere of social relations.

The article concludes that in modern conditions, the effective implementation of the right of persons discharged from military service to a pension without limiting its maximum amount is possible only by applying the jurisdictional form of protection by applying to the court with the appropriate claim. Despite the low-quality legal norms in this area, the lack of their unambiguous interpretation by socially obligated entities, which affects the practice of law enforcement, the existence of effective judicial protection of violated rights ensures the restoration of the right of persons released from military service to a decent pension.

Key words: social protection, persons released from military service, pension, the maximum amount of pension.

Актуальність теми. Відповідно до ст. 46 Конституції України, «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом».

Соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, забезпечується державою, відповідно до ст. 19 Основного Закону України.

Цитовані положення Конституції України щодо соціального захисту осіб, звільнених з військової служби, у виді пенсій конкретизовані Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року, відповідно до ч. 7 ст. 43 якого максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

І хоча відповідна норма Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» визнана неконституційною, проте продовжує застосовуватися управліннями Пенсійного фонду України при нарахуванні, перерахунку пенсій колишнім військовослужбовцям, про що свідчить значна кількість судових рішень, винесених за результатами вирішення справ, предметом спору у яких є оскарження протиправних дій соціально зобов'язаного суб'єкта у сфері пенсійного забезпечення щодо обмеження пенсії осіб, звільнених з військової служби, максимальним розміром.

На жаль, варто констатувати, що в сучасних умовах наявність, на перший погляд, якісних та ефективних правових норм, якими закріплено право колишніх військовослужбовців на отримання пенсії без обмеження максимальним розміром, не означає їх безумовної реалізації.

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання реалізації права на пенсію особами, звільненими з військової служби, досліджувались у наукових працях П.Д. Пилипенка, С.М. Синчук, І.М. Сироти, Б.І. Сташківа, Л.І. Харитонові, Н.М. Хуторян, М.М. Шумила та ін., проте відповідні наукові висновки та пропозиції були зроблені науковцями, у своїй більшості, до 2022 року, тобто до моменту підтвердження Конституційним Судом України свого висновку щодо неможливості обмеження пенсії осіб, звільнених з військової служби, максимальним розміром, а тому не можуть вважатися завершеними та цілісними.

З урахуванням вищевикладеного *метою* цієї статті є дослідження теоретичних та практичних проблем забезпечення права осіб, звільнених з військової служби, на пенсію без обмеження максимальним розміром.

Вклад основного матеріалу. Розділами II–IV Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» визначено умови та порядок призначення, розмір пенсії за вислугу років, пенсії по інвалідності та пенсії у зв'язку із втратою годувальника особам з числа військовослужбовців та членам їхніх сімей. Так, розмір пенсії військовослужбовця залежить від його вислуги років, категорії посад військової служби, участі в ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, групи інвалідності, причин та обставин смерті (загибелі) військовослужбовця тощо.

Законом також установлений максимальний розмір пенсії за вислугу років військовослужбовців, який до 1 жовтня 2011 року не повинен був, за загальним правилом, перевищувати 90%, до 1 квітня 2014 року – 80%, а нині – 70% грошового забезпечення військовослужбовця [1, с. 24].

Статтею 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» також передбачено, що максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Станом на 2024 рік розмір пенсії колишніх військовослужбовців не може перевищувати 23 610 грн [2].

Встановлення верхнього розміру пенсії осіб, звільнених з військової служби, у свій час було продиктовано основними міркуваннями: забезпеченням оптимізації державного бюджету, прагненням до більш рівномірного розподілу коштів між усіма пенсіонерами,

а також забезпеченням соціальної справедливості. З іншого боку, високий рівень соціального захисту та відповідне пенсійне забезпечення військовослужбовців допомагають зберегти мотивацію до служби, підвищити боєздатність окремих осіб і професіоналізм армії в цілому.

Вказане підтверджує надзвичайну важливість винайдення виваженого рішення до вирішення питання обмеження максимального розміру пенсії осіб, звільнених з військової служби. Необхідно знайти компроміс між фінансовими можливостями держави та справедливими сподіваннями військовослужбовців, забезпечивши при цьому стабільність пенсійної системи та соціальну справедливість. Тільки так можна прийняти рішення, яке задовольнило б усі сторони та допомогло б зберегти довіру до пенсійної системи.

Питання обмеження пенсій військовослужбовців максимальним розміром актуальне не лише для України, але й для багатьох інших країн світу. Проте, варто зазначити, що в більшості країн ЄС немає жорстких обмежень максимального розміру пенсій досліджуваної категорії суб'єктів права соціального забезпечення. Пенсії зазвичай розраховуються на основі вислуги років, розміру грошового забезпечення під час служби, інших факторів.

Наприклад, розмір пенсій військовослужбовців у Німеччині становить приблизно 30–35% доходу, якого особа набула у найбільш сприятливий період, максимальний розмір пенсії військовослужбовця може досягати 71,75% його грошового забезпечення [3].

У США існує дві основні системи пенсійного забезпечення військовослужбовців: «система заробітної плати», механізм застосування якої передбачає визначення розміру пенсії військовослужбовця виходячи з його останньої заробітної плати та вислуги років; «система пенсійного забезпечення», яка передбачає визначення розміру пенсії виключно пропорційно вислугі років. На початку громадянської війни конгрес запровадив пенсійну систему як для добровольців, так і для призовників, які воюють в армії Союзу [4].

Тобто «максимальний розмір» пенсії військовослужбовця у світі прив'язаний виключно до розміру його грошового забезпечення під час служби, без будь-якої прив'язки до інших показників, зокрема й економічного розвитку держави.

Юридично не обмежується пенсія військовослужбовців максимальним розміром і в Україні. Варто зауважити, що Конституційний Суд України, ще у рішенні від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016 вперше зауважив, що «Конституцією України виокремлюються певні категорії громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави; до них, зокрема, належать громадяни, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі, у тому числі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, органах, що забезпечують суверенітет і територіальну цілісність, її економічну та інформаційну безпеку». Їх право на спеціальний соціальний захист зумовлене «ризиком для життя і здоров'я, підвищеними вимогами до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей», а, отже, не може бути скасоване чи звужене у зв'язку, зокрема, з економічною доцільністю, соціально-економічними обставинами. Вказаним рішенням Конституційного Суду України визнано такими, що не відповідають статті 17 Конституції України, положення першого речення частини сьомої статті 43 Закону № 2262, згідно з якими «максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втрачили працездатність».

Втрата чинності першим реченням ч. 7 ст. 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» фактично призвела до неможливості застосування й положень ч. 1 ст. 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року (у частині поширення її дії на Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»), оскільки вони прийняті для регулювання відносин

обмеження максимальним розміром пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та є однаковими за змістом.

Відповідне переконання підтвержене й судовою практикою. Так, за висновками Верховного Суду, викладеними у постанові від 11 липня 2022 року у справі № 620/613/21, «враховуючи той факт, що положення ст. 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» та ч. 7 ст. 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» є однопредметними правовими нормами, які прийняті для регулювання ідентичних відносин, наявна колізія між Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» з урахуванням рішення Конституційного Суду України від 20.12.2016 № 7-рп/2016 та Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» – у частині обмеження максимальним розміром пенсії військовослужбовців».

Виходячи з практики Європейського суду з прав людини, за висновками якого у випадку існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов'язків особи в національному законодавстві, органи державної влади зобов'язані застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи [5], Верховний Суд дійшов висновку, що застосуванню підлягають норми Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» з урахуванням рішення Конституційного Суду України від 20.12.2016 № 7-рп/2016, а не положення Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи».

Остаточо питання неможливості обмеження пенсії військовослужбовців максимальним розміром вирішено порівняно нещодавно, прийняттям 2 жовтня 2022 року Конституційним Судом України рішення № 7-р(П)/2022, яким визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), й приписи статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року зі змінами, що поширюють свою дію на Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року.

І хоча п. 2 названого рішення визначено, що приписи ст. 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» зі змінами, визнані неконституційними, втрачають чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього рішення, тобто з 13 квітня 2023 року, варто зауважити, що пенсії військовим пенсіонерам продовжують обмежуватися максимальним розміром, в окремих випадках навіть неодноразово.

Так, рішенням Одеського окружного адміністративного суду у справі № 420/5221/21 від 19 травня 2021 року підтверджено право військового пенсіонера на виплату пенсії без обмеження максимальним розміром та зобов'язано ГУ ПФУ в Одеській області виплачувати її без обмеження максимальним розміром. Водночас при проведенні чергового перерахунку пенсії управління Пенсійного фонду України повторно обмежило її максимальним розміром, у зв'язку з чим військовослужбовець змушений повторно звернутися до суду за захистом своїх прав (справа № 420/10240/24).

Аналогічна ситуація склалася у позивачів у справах №№ 420/10742/21, 420/10028/24 та №№ 420/12017/21, 420/2860/23 і т.д.

Обґрунтовуючи законність своїх дій ГУ ПФУ в Одеській області посилається на положення ст. 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» та правила дії норм права у часі, ігноруючи рішення Конституційного Суду України від 2 жовтня 2022 року № 7-р(П)/2022.

Цікаво також зауважити, що не дивлячись на положення ст. 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» на практиці розмір пенсії осіб, звільнених з військової служби, обмежується й шляхом неврахування її індексації, яка проводиться за рішенням Уряду у березні кожного року.

Так, індексація за своєю природою не є перерахунком пенсії, а є виключно механізмом підвищення грошових доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг.

Право на проведення індексації пенсій осіб, звільнених з військової служби, закріплене ст. 64 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», механізм реалізації якого дещо змінений в умовах воєнного стану, та з урахуванням змісту цього дослідження зводиться до того, що відповідна сума індексації має автоматично включатися до розміру пенсії особи, звільненої з військової служби, незалежно від фактичного розміру пенсії [6, с. 87].

Сформована ж практика пенсійного забезпечення колишніх військовослужбовців, у яких розмір пенсії перевищує десять прожиткових мінімумів, встановлених законодавством для осіб, які втратили працездатність, зводиться до того, що індексація пенсії відповідним особам проводиться, проте не виплачується, що нівелює всі принципи судового захисту прав людини та знецінює його ефективність, яка в ідеальному вигляді має відображати формулу: «одне судове провадження = повне відновлення порушених прав людини».

Управління ж Пенсійного фонду України створюють для осіб, звільнених із військової служби, ситуацію безвихідності, у якій просити суд не обмежувати пенсію максимальним розміром з урахуванням усіх подальших індексацій, проведених на виконання рішень Уряду, позивач не може, оскільки захист прав можливий лише у разі їх порушення та вимоги «наперед» заявлені не можуть бути, а оскаржувати кожен факт неврахування управлінням Пенсійного фонду України індексації при виплаті пенсії колишньому військовослужбовцю навряд чи буде свідченням того, що в Україні діє принцип верховенства права і суд ефективно гарантує його дотримання. У цьому сенсі про правову визначеність судового рішення не може йти мови.

Висновки. Таким чином, підходи до обмеження пенсій військовослужбовців у різних країнах світу значно відрізняються. В більшості країн ЄС, США немає жорстких обмежень щодо максимального розміру пенсій, а пенсії розраховуються на основі вислуги років, грошового забезпечення військовослужбовця та інших факторів.

Юридично немає жодних обмежень пенсій осіб, звільнених з військової служби, максимальним розміром і в Україні, оскільки Конституційним Судом України сформована та системно підтверджується позиція щодо особливого значення військовослужбовців у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності та, як наслідок, неможливості скасування чи звуження у зв'язку, зокрема, з економічною доцільністю, соціально-економічними обставинами соціальних прав таких осіб.

Проте не дивлячись на існування двох рішень Конституційного Суду України (від 20.12.2016 № 7-рп/2016 та від 12.10.2022 № 7-р(П)/2022) з текстів законів України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» відповідні норми щодо визначення максимального розміру пенсій осіб, звільнених з військової служби, так і не вилучені, що ускладнює правозастосування у цій сфері. Вказівка в якості примітки у цих законах про те, що «положення частини сьомої статті 43 визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) згідно з Рішенням Конституційного Суду № 7-рп/2016 від 20.12.2016», «приписи статті 2 зі змінами ... визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними)», згідно з Рішенням Конституційного Суду № 7-р(П)/2022 від 12.10.2022», судячи з судової практики глобально не сприяє правовій визначеності відповідних положень законодавства.

З урахуванням вищевикладеного варто констатувати, що в сучасних умовах ефективна реалізація права осіб, звільнених з військової служби, на пенсію без обмеження її максимальним розміром можлива лише шляхом застосування юрисдикційної форми захисту шляхом звернення до суду з відповідним позовом. Незважаючи на неякісні правові норми у цій сфері, відсутність їх однозначного тлумачення соціально зобов'язаними суб'єктами, що впливає на практику правозастосування, існування ефективного судового захисту

порушених прав забезпечує відновлення права осіб, звільнених з військової служби, на гідне пенсійне забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Бориченко К.В. Щодо максимального розміру пенсій осіб, звільнених з військової служби. Проблеми розвитку суспільства та держави: сучасні наукові виклики: матеріали всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 2 грудня 2022 р.) [Електронне видання] / укл.: В.С. Кучерявенко, А.С. Давтян; за ред.: Н.Д. Маслій, К.І. Спасової; Рада молодих вчених при Одес. обл. держ. адмін. Одеса, 2022. С. 21-25. URL: <https://hdl.handle.net/11300/24138>.
2. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 № 3460-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. №№ 97-100. Ст. 393.
3. Copyright 2014-2024 europa.jobs. URL: <https://europa.jobs/ua/blog/kandydat/pensija-w-nimechyni-skilky-otrymujut-nimetski-pensionery>.
4. Costa, D.L. (1995). Pensions and retirement: Evidence from union army veterans. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 297-319.
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Щокін проти України» 14 жовтня 2010 року. *Офіційний вісник України*. 2013. № 6. Ст. 236.
6. Пивовар І.В., Пивовар Ю.І. Індексція як складова грошового забезпечення військовослужбовців при нарахуванні пенсії: нормативно-правовий аналіз. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2019. № 3(52). С. 80-88. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.52.13944>.

ГАЛУЗІНСЬКИЙ Н. О.,
аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.20>

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ САНКЦІЙ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню критеріїв класифікації санкцій у праві соціального забезпечення.

Доведено, що класифікація санкцій у праві соціального забезпечення дозволить виділити їх особливості як самостійного правового явища та виокремити специфічні риси окремих видів санкцій, що створює передумови побудови якісної, ефективної, несуперечливої їх системи та забезпечення законності, прав, свобод і законних інтересів учасників відносин із соціального захисту.

Встановлено, що санкції у праві соціального забезпечення можуть бути класифіковані за численними критеріями, до яких віднесено спосіб, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов'язків у сфері соціального захисту (правовідновлюючі (компенсаційні), правообмежуючі, штрафні (каральні)); ступінь визначеності санкції (абсолютно визначені, відносно визначені); структура санкції (імперативні, кумулятивні); спрямованість негативних наслідків (особисті, матеріальні).

Традиційний перелік критеріїв класифікації санкцій у праві соціального забезпечення з урахуванням особливостей суб'єктного складу та змісту відносин соціального захисту доповнено новими: правовим статусом суб'єкта, до якого санкція може бути застосована, за яким галузеві санкції поділяються на ті, що застосовуються до уповноважених осіб (сімей), та ті, що застосовуються до соціально-зобов'язаних суб'єктів; колом суб'єктів, уповноважених застосовувати санкції, за яким галузеві санкції поділяються на ті, що застосовуються соціально-зобов'язаним суб'єктом, та ті, що застосовуються судом; порядком застосування санкцій, за яким галузеві санкції поділяються на ті, що реалізуються суб'єктом, уповноваженим застосовувати санкції у процесі реалізації ними своїх безспірних повноважень, та ті, що реалізуються уповноваженим суб'єктом у порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності соціально-зобов'язаного суб'єкта.

Ключові слова: санкції, санкції у праві соціального забезпечення, класифікація, критерії класифікації, відповідальність у праві соціального забезпечення.

Galuzinskiy N. O. Criteria for the classification of sanctions in social security law

The article is devoted to the study of the criteria for the classification of sanctions in social security law.

It has been proven that the classification of sanctions in the law of social security will allow to highlight their features as an independent legal phenomenon and to single out the specific features of certain types of sanctions, which creates the prerequisites for building a high-quality, effective, non-contradictory system and ensuring the legality, rights, freedoms and legitimate interests of participants in social security relations.

It has been established that sanctions in social security law can be classified according to numerous criteria, which include the way in which law enforcement is ensured, compliance with legal obligations in the field of social protection (restorative (compensatory), rights-limiting, punitive (punitive)); the degree of certainty of the sanction (absolutely determined, relatively determined); structure of sanctions (imperative, cumulative); direction of negative consequences (personal, material).

The traditional list of criteria for the classification of sanctions in social security law, taking into account the peculiarities of the subject composition and the content of social protection relations, has been supplemented with new ones: the legal status of the subject to which the sanction may be applied, according to which the sectoral sanctions are divided into those applied to authorized persons (families) and those applied to socially obligated subjects; circle of subjects authorized to apply sanctions, according to which sectoral sanctions are divided into those applied by a socially responsible entity and those applied by a court; the procedure for applying sanctions, according to which sectoral sanctions are divided into those implemented by an entity authorized to apply sanctions in the process of exercising their indisputable powers, and those implemented by an authorized entity in the process of appealing decisions, actions or inaction of social obligations of the subject.

Key words: *sanctions, sanctions in social security law, classification, classification criteria, responsibility in social security law.*

Вступ. Найбільш поширеним і достатньо дієвим засобом забезпечення законності і правопорядку у суспільних відносинах соціального захисту завдяки їх універсальності є санкції. Нині практично жодна сфера правового регулювання суспільних відносин, а особливо сфера соціального захисту, не може обійтись без застосування санкцій.

Проте сучасні принципи й умови правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин та відносин, що пов'язані з ними, потребують новітнього наукового дослідження та переосмислення. Зокрема це стосується й відповідальності за порушення законодавства у сфері соціального захисту населення.

Для дослідження санкцій у праві соціального забезпечення велике наукове і практичне значення має їх класифікація, яка забезпечує розуміння особливостей санкцій у праві соціального забезпечення як самостійного правового явища та їх окремих видів. Групування санкцій у праві соціального забезпечення в окремі види за відповідними критеріями створює передумови побудови якісної, ефективної, несуперечливої їх системи та забезпечення законності, прав, свобод і законних інтересів учасників відносин із соціального захисту у разі їх (санкцій) застосування.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження системи санкцій у праві соціального забезпечення та їх групування в окремі види залежно від критеріїв класифікації.

Результати дослідження. Особливістю правового регулювання відносин соціального захисту в Україні є те, що переважна більшість галузевих норм права не містить санкцій, тож у разі їх порушення настає юридична відповідальність передбачена іншими галузями права (трудовим, адміністративним, кримінальним тощо).

Приписи законодавства у сфері соціального захисту населення все ж закріплюють санкції, які застосовуються до порушників. Проте відповідні норми можна поділити на дві групи: 1) бланкетні, які безпосередньо в нормативно-правових актах, спрямованих на регулювання відносин соціального захисту, не встановлюють конкретних санкцій, і для вирішення питання про притягнення до юридичної відповідальності передбачають застосування кримінального, адміністративного, трудового законодавства тощо, прикладом якої є ст. 111 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року № 1058-IV, яка закріплює, що «страховик несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору страхування довічної пенсії

відповідно до закону»; 2) ті, що закріплюють конкретні види санкцій у праві соціального забезпечення.

Саме в останньому випадку мова йде про самостійний вид юридичної відповідальності – відповідальність у праві соціального забезпечення і наявність галузевих санкцій відповідно.

Санкція – обов’язковий атрибут галузевої юридичної відповідальності, оскільки одне з розумінь останньої зводиться до реалізації санкцій, визначених в юридичних нормах. Саме санкція вказує на ті несприятливі наслідки, які застосовуються до порушника норми права, зокрема й у сфері соціального захисту населення. Відповідна характеристика санкцій і лягла в основу найпоширенішого критерію їх класифікації, який сформувався ще у 70–80-х рр. ХХ ст. – способу, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов’язків. Залежно від цієї класифікаційної ознаки виділяють: правовідновлювальні (компенсаційні) та каральні (штрафні) санкції [1, с. 18].

Правовідновлювальні санкції спрямовані на примусове належне виконання обов’язку, відновлення порушених прав, усунення шкоди, спричиненої правопорушенням. Своєю чергою каральні (штрафні) санкції застосовуються з метою покарання та перевиховання правопорушника, при цьому безпосереднього відновлення правопорядку застосуванням штрафних санкцій досягти неможливо. Як влучно стверджує Т.М. Лежнєва, «призначення каральних (штрафних) санкцій полягає в завданні правопорушнику певної правової втрати, що виражається в різного роду спеціальних обов’язках» [2, с. 83].

Варто зауважити, що у праві соціального забезпечення превалюють саме правовідновлювальні санкції, які полягають у застосуванні майнових стягнень до управомочених осіб та зобов’язаних у сфері соціального захисту суб’єктів, які порушили чи неналежно виконали свої зобов’язання, чим, як правило, завдали шкоди іншому учаснику правовідносин. Фактично цей вид санкцій у праві соціального забезпечення не має жодного карального значення, оскільки або забезпечує виконання обов’язку, від належного, своєчасного та ефективного виконання якого зобов’язаний суб’єкт протиправно ухилявся, або зобов’язує управомочену особу повернути (компенсувати) здійснене соціальне надання, право на отримання якого у неї фактично відсутнє. Своєю чергою, саме у праві соціального забезпечення відсутні каральні (штрафні) санкції. З певною мірою умовності можна сказати, що гібридною штрафною санкцією у праві соціального забезпечення є відшкодування завданої правопорушенням моральної шкоди. Водночас процедура застосування цієї санкції може бути звернена виключно до зобов’язаних суб’єктів у сфері соціального захисту та передбачає застосування положень цивільного законодавства про деліктні зобов’язання.

Окремо варто зауважити, що для права соціального забезпечення залежно від способу забезпечення правопорядку характерно застосування санкцій ще одного виду, які не названі у досліджуваній класифікації, це – правообмежувачі, що є заходами впливу на недобросовісних управомочених осіб. Метою санкцій цього виду є максимальне забезпечення адресності та цільового використання коштів у сфері соціального захисту.

У праві соціального забезпечення санкції можуть бути класифіковані й залежно від правового статусу суб’єкта, до якого вони можуть застосовуватися: 1) санкції, які можуть застосовуватися до управомочених осіб (сімей); 2) санкції, які можуть застосовуватися до соціально-зобов’язаних суб’єктів.

До управомочених осіб можуть бути застосовані як правообмежувачі, так і правовідновлювачі санкції, до соціально-зобов’язаних – лише правовідновлювальні та каральні.

Іншим критерієм класифікації санкцій у праві соціального забезпечення є ступінь їх визначеності. За цим критерієм галузеві санкції поділяються на абсолютно визначені та відносно визначені [3, с. 11].

Абсолютно визначені санкції мають фіксоване вираження і не можуть бути змінені за обсягом у процесі застосування. Відносно визначені санкції визначаються шляхом фіксації верхньої та нижньої межі, тим самим надаючи суб’єкту правозастосування можливість у кожному окремому випадку встановити точний розмір санкції у визначених межах.

У праві соціального забезпечення більшість санкцій є абсолютно визначеними, оскільки гарантують відновлення становища, що існувало до порушення. В якості прикладу відносно визначеної санкції у праві соціального забезпечення можна навести положення частини другої ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV, якою передбачена можливість «зменшення розміру одноразової страхової виплати, але не більш як на 50 відсотків, у разі встановлення комісією з розслідування нещасного випадку, що ушкодження здоров'я настало не лише з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці».

За структурою у правовій науці виділяють імперативні, альтернативні та кумулятивні санкції [4, с. 41].

Перші є безапеляційними та не передбачають можливість вибору у процесі їх застосування за вчинення певного виду правопорушення. Альтернативні санкції містять дві чи більше санкцій різного роду, при цьому суб'єкт правозастосування з урахуванням всіх обставин має вибрати лише одну з них. Кумулятивні санкції також містять у собі дві або кілька санкцій різного роду, які можуть бути застосовані одночасно за одне правопорушення. Як зауважує Т.М. Лежнёва, «залежно від того, чи є застосування кількох санкцій у якості кумулятивної санкції правом чи обов'язком правозастосовного органу, кумулятивність санкцій може бути факультативною чи обов'язковою» [2, с. 86].

У праві соціального забезпечення переважають імперативні санкції. Альтернативні санкції у праві соціального забезпечення взагалі відсутні. Про кумуляцію санкцій – з великим ступенем умовності – можна говорити при застосуванні правовідновлювальних санкцій та відшкодування зобов'язаним суб'єктом у сфері соціального захисту завданої моральної шкоди. У цьому випадку мова йде про кумулятивно-факультативну санкцію у праві соціального забезпечення.

Так, фактично можливість та порядок відшкодування завданої моральної шкоди у сфері соціального захисту не передбачена жодним галузевим нормативно-правовим актом. Водночас, Конституційний Суд України у рішенні від 30 травня 2001 року у справі № 1-22/2001 зазначив, що: «...Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (ст. 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. ... Статтею 152 Конституції України зобов'язано державу відшкодувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними». А з огляду на те, що значна кількість рішень Конституційного Суду України про неконституційність окремих положень законодавства прийнята саме у сфері соціального захисту то суди, вирішуючи питання про відновлення законності у відповідній сфері суспільних відносин, зобов'язані неухильно дотримуватись положень ст.ст. 56, 152 Конституції України, якими серед іншого закріплено «право особи на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень».

Критерієм, який застосовується для класифікації санкцій у правничій науці, є спрямованість їх негативних наслідків [5, с. 345]. За цією ознакою виділяють особисті, які полягають у позбавленні певних особистих прав, і майнові санкції, що передбачають втрати матеріального характеру [6, с. 189].

З цього приводу варто зауважити, що застосування досліджуваної класифікації у праві соціального забезпечення є дещо умовним, що пов'язано як із суб'єктним складом відносин соціального захисту, так і зі змістом відповідних правових зв'язків.

Так, оскільки правопорушниками у сфері соціального захисту можуть бути як управомочені суб'єкти, так і соціально-зобов'язані, серед яких переважають юридичні особи, то

з огляду на характер можливих порушень особисті санкції до надавачів соціального захисту не застосовуються. Своєю чергою, позбавлення (обмеження) певних прав управомочених осіб у зв'язку з допущеними ними порушеннями у сфері соціального захисту, частіше за все, мають матеріальний характер, оскільки стосуються або розміру грошових соціальних виплат, або тривалості їх виплати, або можливості отримувати соціальне надання в принципі (наприклад, ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII передбачена можливість припинення надання соціальних послуг через невиконання без поважних причин отримувачем соціальних послуг вимог, визначених договором про надання соціальних послуг) тощо.

Критерієм класифікації санкцій у праві соціального забезпечення є й коло суб'єктів, уповноважених їх застосовувати, за яким можна виділити: 1) санкції, що застосовуються соціально-зобов'язаним суб'єктом; 2) санкції, що застосовуються судом.

Цікаво, що до управомочених суб'єктів за допущені порушення у сфері соціального захисту санкції застосовуються, у переважній більшості, саме зобов'язаним суб'єктом. Лише реалізація відповідної правопоновлюючої санкції може бути забезпечена рішенням відповідного органу або судовим рішенням. Своєю чергою, до зобов'язаних суб'єктів у сфері соціального захисту санкції застосовуються у більшості випадку на підставі судового рішення.

З попереднім тісно пов'язаний й критерій класифікації санкцій у праві соціального забезпечення, що вирізняє їх залежно від порядку застосування, на: 1) ті, що реалізуються суб'єктом, уповноваженим застосовувати санкції у процесі реалізації ними своїх безспірних повноважень; та 2) ті, що реалізуються уповноваженим суб'єктом у порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності соціально-зобов'язаного суб'єкта.

Так, зокрема, відповідно до частини першої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV, суми пенсій, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду чи в судовому порядку. Своєю чергою, завдання, повноваження, права та обов'язки головних управлінь Пенсійного фонду України визначені Положенням про головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, затвердженим постановою Правління Пенсійного фонду України від 22 грудня 2014 року № 28-2 (у редакції постанови правління Пенсійного фонду України від 21 грудня 2022 року № 28-2), за приписами абзацу третього частини третьої пункту четвертого якого Головне управління Фонду відповідно до покладених на нього завдань організовує роботу управлінь Фонду щодо стягнення у передбаченому законодавством порядку, зокрема, сум надміру сплачених страхових коштів та інших платежів і виплат.

Відповідні повноваження соціально-зобов'язаних суб'єктів передбачені й щодо інших видів соціального захисту населення. Тобто у цьому випадку застосування компенсаційної санкції до управомочених осіб можливе на підставі рішення соціально-зобов'язаного суб'єкта.

Проте, на жаль, жоден, навіть наближений за своєю суттю до описаного вище, порядок застосування санкцій до соціально-зобов'язаного суб'єкта у разі допущеного ним порушення права людини (сім'ї) на соціальний захист в Україні не передбачений. У випадку, коли особа вважає рішення, дії чи бездіяльність надавача соціального захисту протиправними вона може виключно ініціювати накладення на нього санкцій шляхом оскарження відповідного індивідуального акту або діяння соціально-зобов'язаного суб'єкта в адміністративному чи судовому порядку. Застосування штрафної санкції у вигляді відшкодування моральної шкоди можливе виключно на підставі рішення суду.

Висновки. Отже, санкції у праві соціального забезпечення можуть бути класифіковані за численними критеріями, які дозволяють виокремити як їх спільні риси, так і особливості окремих їх видів. Залежно від способу, яким забезпечується охорона правопорядку, дотримання юридичних обов'язків у сфері соціального захисту виділяють: правовідновлюючі

(компенсаційні); правообмежуючі; штрафні (каральні) санкції у праві соціального забезпечення; залежно від правового статусу суб'єкта, до якого санкція може бути застосована: ті, що застосовуються до уповноважених осіб (сімей); ті, що застосовуються до соціально-зобов'язаних суб'єктів; за ступенем визначеності: абсолютно визначені; відносно визначені; за структурою: імперативні; кумулятивні; за спрямованістю негативних наслідків: особисті; матеріальні; залежно від кола суб'єктів, уповноважених застосовувати санкції: те, що застосовуються соціально-зобов'язаним суб'єктом; ті, що застосовуються судом; залежно від порядку застосування: ті, що реалізуються суб'єктом, уповноваженим застосовувати санкції у процесі реалізації ними своїх безспірних повноважень; ті, що реалізуються уповноваженим суб'єктом у порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності соціально-зобов'язаного суб'єкта.

Список використаних джерел:

1. Дзера І. Система цивільно-правових санкцій у загальній частині Цивільного кодексу України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 1 (112). С. 17–23.
2. Лежнёва Т.М. Санкції у трудовому праві України: монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 196 с.
3. Сухонос В.В. Структура правової норми у контексті теорії права. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2009. № 1 (2). С. 9–13.
4. Тютюгін В.І., Євдокімова О.В. Особливості застосування додаткових покарань у кумулятивних санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 7 (143). С. 41–47.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.Н. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
6. Теорія держави і права : підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-тє вид., перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД, 480 с.

ДОНЕНКО В. В.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного
та приватного права*(Університет митної справи
та фінансів)*

УДК 342.9; 351.85:331.101.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.21>**ПРИНЦИПИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИМИ ВІДНОСИНАМИ:
СИСТЕМНИЙ ПІДХІД**

У статті оцінюється роль принципів реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами в Україні. Визначено, що поняття «інформаційно-аналітичне забезпечення управління соціально-трудовими відносинами» складається з кількох складових, кожна з яких має власні принципи. Основна увага приділяється визначенню та аналізу цих принципів, які регулюють інформаційно-аналітичну діяльність і управлінську практику в соціально-трудовій сфері.

Окремо розглядаються наукові підходи до терміну «інформаційно-аналітичне забезпечення», підкреслюється важливість автоматизації прийняття рішень і зміни ролі фахівців у цій сфері. Визначено, що інформаційно-аналітичне забезпечення є процесом, який поєднує сучасні технології з метою підвищення ефективності управління соціально-трудовими відносинами. Проводиться аналіз принципів, які впроваджуються в сферу інформаційно-аналітичного забезпечення на науковому та нормативно-правовому рівнях. В статті підкреслюється роль принципів, закріплених в Законі України «Про інформацію», які є важливими для всіх інформаційних процесів в Україні. Відзначено, що існуючі закони не містять чітко сформульованих принципів інформаційно-аналітичного забезпечення, що може призводити до юридичних конфліктів.

Також в роботі приділяється увага управлінським аспектам, оскільки процес інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами є комплексним і вимагає взаємодії між усіма учасниками. Встановлено, що принципи адміністративного та трудового права є критично важливими для реалізації ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення, а також необхідність гармонізації цих принципів для оптимізації управлінських процесів у сфері соціально-трудових відносин. Здійснено оцінку принципів соціальної рівності та соціальної справедливості у контексті інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами.

Ключові слова: *принципи, інформаційно-аналітична діяльність, інформаційно-аналітичне забезпечення, соціально-трудові відносини, управління соціально-трудовими відносинами, сфера праці.*

Donenko V.V. Principles of Information-Analytical Support for Managing Social-Labor Relations: A Systemic Approach

This article evaluates the role of principles in the implementation of information-analytical support for managing social-labor relations in Ukraine. It identifies that the concept of “information-analytical support for managing social-labor relations” consists of several components, each with its own principles. The primary focus is on

defining and analyzing these principles that regulate information-analytical activities and management practices in the social-labor sphere.

The article separately examines scientific approaches to the term "information-analytical support," emphasizing the importance of automating decision-making processes and the changing roles of specialists in this field. It defines information-analytical support as a process that integrates modern technologies to enhance the efficiency of managing social-labor relations. An analysis is conducted on the principles being implemented in the realm of information-analytical support at both scientific and normative-legal levels. The role of principles enshrined in the Law of Ukraine "On Information" is highlighted, which are crucial for all information processes in Ukraine. It notes that existing laws do not contain clearly formulated principles of information-analytical support, which can lead to legal conflicts.

Additionally, the article addresses managerial aspects, as the process of information-analytical support for managing social-labor relations is complex and requires interaction among all participants. It establishes that the principles of administrative and labor law are critically important for the effective implementation of information-analytical support, as well as the necessity of harmonizing these principles to optimize management processes in the sphere of social-labor relations. An assessment of the principles of social equality and social justice is made in the context of information-analytical support for managing social-labor relations.

Key words: *principles, information-analytical activities, information-analytical support, social-labor relations, management of social-labor relations, labor sphere.*

Постановка проблеми. Ефективність публічного управління соціально-трудовими відносинами напряму залежить від економічних і соціальних трансформацій, які ґрунтуються на процесах світової інтеграції та універсалізації. Ці зміни створюють нові виклики для трудових відносин, зокрема, у питаннях забезпечення умов гідної праці, захисту прав працівників, стабільної зайнятості, а також справедливого регулювання відносин між роботодавцями і працівниками. Серед багатьох інструментів забезпечення управління соціально-трудовими відносинами в Україні одне з вагомих місць обґрунтовано займають інформаційно-аналітичні засоби. Актуальність їх впровадження обумовлена інтеграцією вітчизняної системи управління до європейського простору, цифровізацією управлінських процесів та потребою в інноваційних підходах до регулювання трудових відносин. Вони відкривають нові можливості для більш точного й ефективного управління соціально-трудовими відносинами, дозволяють здійснювати превентивний моніторинг та аналіз потенційних ризиків. Таким чином, впровадження інноваційних інформаційно-аналітичних інструментів стає ключовим фактором для формування надійних стратегій державного регулювання та формування державної політики у соціально-трудої сфері.

Необхідність створення належної системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами потребує формування єдиних підходів до системи та змісту нормативно-правового регулювання, а також механізму її реалізації. Єдність складових означеної системи неможлива без формування єдиної структури принципів, що виступають орієнтирами забезпечення управління соціально-трудовими відносинами. Саме тому ця тема є актуальною для наукового пошуку.

Аналіз останніх публікацій. Розглядаючи сучасні вітчизняні дослідження, варто зазначити, що проблема інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування є давньою і пов'язана з впровадженням інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя. Вивчення цього питання можна знайти в роботах таких дослідників, як Л. Божук, Н. Бойко, С. Вирового, Н. Вовка, Н. Дяченко, В. Котовського, Т. Курченко та інших. Особливості інформаційно-аналітичного забезпечення управлінської діяльності досліджуються науковцями в різних сферах суспільного

життя, зокрема: економічній (О. Амоша, А. Галушко, М. Єфімова, С. Онищенко), правозахисній та правоохоронній (А. Коваленко, А. Кубаснко, О. Стрижак, М. Яковлев), військовій (Р. Бакуменко, Ю. Саричев, П. Сніцаренко) тощо. Є і роботи, присвячені дослідженню інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами, зокрема, це наукові доробки П. Макушева, С. Мішиної, О. Мішина, Д. Приймаченка, А. Хридоchкіна та інших.

Однак, більшість існуючих досліджень зосереджуються переважно на змістовних та функціональних аспектах інформаційно-аналітичного забезпечення управлінської діяльності в різних сферах. Таким чином, принципи інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами залишаються недостатньо вивченими, що обґрунтовує мету даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті виступає дослідження та аналіз ролі принципів реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами в Україні.

Результати дослідження. Перш ніж приступати до реалізації мети дослідження, слід відзначити, що в понятті «принципи інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами» є кілька складових, кожна з яких має власні принципи реалізації. Усвідомлюючи це, можна визначити, що до принципів інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами належать ті, які обумовлюють інформаційно-аналітичну діяльність як процес роботи з інформацією, а також принципи управлінської діяльності в соціально-трудовій сфері. Принципи кожної з цих складових також мають свою розгалужену систему, що вимагає їх аналізу та обґрунтованого поєднання в єдину систему принципів інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами.

Поняття інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами є ключовим у системі управління цими відносинами. Таким чином, для визначення його принципів слід зупинитися на змісті цього поняття, оскільки воно використовується в різних напрямках зазначеного управління (фінансуванні, кадровій політиці, політиці безпеки, управлінні персоналом тощо). На сьогодні існує значна кількість підходів до поняття «інформаційно-аналітичне забезпечення». Ґрунтуючись на дослідженнях, проведених С.В. Мішиною та О.Ю. Мішиним, можна дійти висновку, що інформаційно-аналітичне забезпечення розглядається у вітчизняній науковій літературі в кількох аспектах: 1) як певний процес, що містить сукупність дій, технологій, засобів, спрямованих на роботу з інформацією; 2) як процес формування умов для задоволення інформаційних потреб; 3) як сукупність інформаційних процесів, що забезпечують ефективність процесу управління; 4) як напрям діяльності або системну діяльність суб'єктів-професіоналів, пов'язану з інформаційними процесами [1].

Проаналізувавши наведені підходи, ми вважаємо за необхідне при формулюванні власного визначення врахувати деякі новачі у аналітично-інформаційному забезпеченні. Зокрема, ми маємо на увазі автоматизацію процесів прийняття рішень та обробки інформації, а також зміщення ролі фахівців у бік налаштування і контролю за автоматизованими системами. Отже, інформаційно-аналітичне забезпечення є процесом (сукупністю дій), який поєднує технологічні прийоми, способи та засоби, спрямовані на роботу з інформацією за допомогою сучасних інформаційних технологій, здійснюваний спеціалістами та (або) автоматизованими системами.

З огляду на власне розуміння інформаційно-аналітичного забезпечення та позиції вітчизняних науковців щодо інформаційно-аналітичного забезпечення процесу адміністративно-правового регулювання у сфері праці [2, с. 146], ми дійшли висновку, що інформаційно-аналітичне забезпечення управління соціально-трудовими відносинами є процесом, що поєднує сукупність дій, методів і технологій, спрямованих на збір, обробку, аналіз та використання інформації із застосуванням сучасних інформаційних технологій, забезпечуваним спеціалістами та автоматизованими системами з метою підвищення ефективності управління соціально-трудовими відносинами.

Логічно, що, як і будь-який процес роботи з інформацією, інформаційно-аналітичне забезпечення реалізується на підставі основоположних принципів інформаційних відносин, закріплених у Законі України «Про інформацію». Зокрема, це: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя» [3]. Ці принципи є значущими для всіх процесів з інформацією, які здійснюються в Україні, оскільки «держава за допомогою своїх нормативно-правових актів, використовуючи адміністративно-правовий метод регулювання, визначає принципи і режими використання інформації державними органами, як суб'єктами публічного права» [4, с. 134].

На жаль, Закони України «Про захист персональних даних» та «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [5; 6] не містять конкретизованих принципів провадження інформаційно-аналітичного забезпечення. На жаль, у суспільних відносинах, які регулюються цими нормативними актами, кількість юридичних конфліктів є досить високою [7] і включає різні акти поведінки з персональними даними. Відповідно, ця сфера потребує чіткого встановлення принципів реалізації у контексті Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) [8]. Сам Регламент на міжнародному регіональному рівні закріплює наступні принципи опрацювання персональних даних: дотримання права на захист персональних даних при їх опрацюванні; співпраця держав у сфері обміну персональними даними; високий рівень захисту персональних даних; верховенство права; вільний рух персональних даних.

Окрім нормативної складової в обґрунтуванні принципів інформаційно-аналітичного забезпечення, слід виділяти і наукову складову. Так, І. Хвальчик та Л. Волошук виділяють такі принципи інформаційно-аналітичного забезпечення: структурованість, якість, системність, гнучкість, інтеграційну обробку, своєчасність, методичну єдність та оперативність [9, с. 86]. У свою чергу, С. Мішина та О. Мішин виділяють такі принципи: безперервність, маневреність, ефективність, багатоваріативність, науковість, гнучкість, зворотний зв'язок та ієрархічність [1]. Я. Ковальчук до принципів інформаційно-аналітичного забезпечення відносить: цілеспрямованість, актуальність інформації, активність, достовірність, повноту наявної інформації, обґрунтованість результатів обробки інформації, системність організації інформаційно-аналітичного забезпечення, своєчасність надання результатів інформаційно-аналітичної роботи, ініціативність, об'єктивність, безперервність і гнучкість [4, с. 134-135].

Окрім принципів, які характеризують інформаційно-аналітичне забезпечення як процес роботи з інформацією, у нашому дослідженні слід приділити увагу й управлінській складовій, оскільки ми говоримо про принципи інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами. Сам процес управління соціально-трудовими відносинами можна розглядати як комплексний процес планування, організації, регулювання, координації та контролю діяльності, спрямований на забезпечення ефективної взаємодії між працівниками, роботодавцями, державними органами та іншими зацікавленими сторонами. Цей процес має на меті забезпечення стабільності трудових відносин, захист прав і інтересів учасників, підтримку соціальної справедливості, розвиток трудового потенціалу та створення сприятливих умов для продуктивної праці і соціальної гармонії. Базуючись на наукових дослідженнях [10], можна дійти висновку, що процес управління трудовими відносинами є складним за своєю структурою і може включати адміністративно-правове регулювання, вирішення трудових конфліктів, забезпечення соціального захисту та виконання державних політик у сфері праці. Така глибока структуризація впливає й на кількість принципів, які забезпечують процес управління соціально-трудовими відносинами. Відповідно, можна робити висновок, що інформаційно-аналітичне забезпечення

управління соціально-трудовими відносинами також ґрунтується на принципах адміністративного права та трудового права.

Здійснюючи аналіз правових принципів, слід відмітити, що вони поділяються на загальні та спеціально-галузеві. Також ці принципи можна розділити на міжнародні принципи та принципи національного права. Не вдаючись до великої кількості класифікацій правових принципів, які існують у юридичній науці, зупинимося на найбільш поширеній – поділі принципів на загальні та спеціально-галузеві. Загальними принципами вважаються ті, які мають основоположне значення для будь-якої галузі, зокрема для галузей адміністративного та трудового права. Втілюючись у галузевих принципах, ці загальні принципи можуть конкретизуватися й поділятися на принципи, що забезпечують функціонування окремих інститутів кожної галузі. Так, до загальних принципів адміністративного та трудового права можна віднести наступні: демократизм, пріоритет прав і свобод людини і громадянина, законність, верховенство права, гуманізм, рівність усіх перед законом, взаємну відповідальність держави та особи, справедливість тощо.

Спеціально-галузеві (галузеві) принципи є формами конкретних вимог, притаманних кожній галузі, що формуються відповідно до її специфіки. Роль спеціально-галузевих принципів в адміністративному та трудовому праві у контексті управління соціально-трудовими відносинами є ключовою, оскільки ці принципи забезпечують гармонійне функціонування системи правових норм, що регулюють соціально-трудові відносини, та сприяють ефективному управлінню цими відносинами на державному та організаційному рівнях.

З точки зору трудового права, спеціально-галузеві принципи забезпечують правову основу для захисту прав працівників і роботодавців, врегулювання трудових відносин, укладення та виконання трудових договорів. Ці принципи є досить специфічними [11] і не всі можуть бути застосовані до реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами. Проте, на нашу думку, до таких принципів можна віднести принципи соціальної солідарності та соціального партнерства.

Принцип солідарності, як ідея єдності суспільних ресурсів і можливостей членів суспільства [12, с. 5], відіграє ключову роль у реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами. Ми вважаємо, що застосування принципу солідарності в цьому контексті полягає у тісній взаємодії між державними органами, роботодавцями, працівниками та іншими зацікавленими сторонами для забезпечення ефективного обміну інформацією, координації дій і прийняття спільних рішень. Наприклад, використання аналітичних даних щодо ринку праці, соціальних потреб працівників та можливостей роботодавців допомагає створити сприятливі умови для досягнення спільних цілей. Принцип солідарності також сприяє об'єднанню ресурсів і знань для досягнення балансу між економічними інтересами та соціальною справедливістю, що особливо важливо в умовах сучасних викликів, таких як цифровізація, нестабільність на ринку праці та зміни в організації праці.

Принцип соціального партнерства, який передбачає рівноправність, врахування інтересів сторін, свободу вибору та добровільність прийняття рішень [13], знаходить свій вираз у взаємодії всіх суб'єктів трудових відносин з метою отримання, аналізу та використання інформації, що стосується умов праці, рівня зайнятості, соціальних гарантій, ринку праці та економічних тенденцій. Спільний доступ до інформації та спільне використання аналітичних даних дозволяють досягати компромісних рішень і забезпечують рівний доступ до необхідних відомостей для всіх учасників процесу. Важливим аспектом принципу соціального партнерства в контексті інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами є забезпечення прозорості через відкритий обмін інформацією між сторонами, що підвищує рівень прозорості управлінських процесів.

У процесі реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудовими відносинами, як ми вже зазначали, вагомим є застосування спеціально-галузевих принципів адміністративного права. Насамперед, у контексті нашого дослідження варто звернути увагу на принцип відкритості та прозорості, який передбачає доступність

інформації для всіх зацікавлених сторін. У світлі інформаційно-аналітичного забезпечення це означає, що дані повинні бути відкритими та доступними для всіх учасників соціально-трудомих відносин, що сприятиме формуванню довіри та забезпеченню прозорості прийняття рішень.

Принцип ефективності також відіграє важливу роль у даному контексті. Він полягає в досягненні максимального результату з мінімальними витратами ресурсів, що означає необхідність надання якісної, актуальної та практично значущої інформації для прийняття управлінських рішень. Наукові дослідження підтверджують, що ефективність є однією з ключових характеристик успішного інформаційно-аналітичного забезпечення. Особливої уваги заслуговує принцип підконтрольності та підзвітності, який забезпечує можливість перевірки та оцінки управлінських рішень на основі аналітичних даних. Це дозволяє здійснювати контроль за діяльністю органів влади, гарантувати її відповідність встановленим цілям і завданням, а також коригувати управлінські процеси у разі необхідності.

Крім того, важливим є принцип взаємодії та координації, який сприяє узгодженню дій між різними суб'єктами соціально-трудомих відносин. Інформаційно-аналітичне забезпечення має сприяти ефективній координації між державними органами, роботодавцями та працівниками, забезпечуючи баланс інтересів і взаємну відповідальність сторін.

Таким чином, застосування зазначених спеціально-галузевих принципів адміністративного права в контексті інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-трудомих відносинами дозволяє приймати обґрунтовані, прозорі та ефективні управлінські рішення, які відповідають сучасним вимогам та викликам.

Висновки. Підсумовуючи дослідження, варто відзначити, що принципи як координатори реалізації явищ та процесів є важливим інструментом для забезпечення інформаційно-аналітичного супроводу управління соціально-трудомих відносинами. Зважаючи на складність досліджуваного процесу, ми дійшли висновку, що для його ефективної реалізації необхідно застосовувати принципи, характерні як для інформаційно-аналітичного забезпечення, так і для процесу управління соціально-трудомих відносинами.

Список використаних джерел:

1. Мішина С. В., Мішин О.Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління соціально-трудомих відносинами. *Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка"*. 2023. № 1. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/28836> (дата звернення 28.09.2024)
2. Хрідочкін А.В., Приймаченко Д.В., Макушев П.В. Особливості реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення процесу адміністративно-правового регулювання у сфері праці. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 141-146.
3. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#top> (дата звернення 29.09.2024)
4. Ковальчук Я. Принципи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 132-136.
5. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення 27.09.2024)
6. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 27.09.2024)
7. Розділ 9. Інформаційні права. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Дмитра Лубінця про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-9-informatsiini-prava> (дата звернення 29.09.2024)
8. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух

таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення 27.09.2024)

9. Хвальчик І.Л., Волощук Л.О. Сутність інформаційноаналітичного забезпечення управління підприємством. *ECONOMICS: time realities*. 2020. № 1 (47). С. 84-90.

10. Мазур Ю.В., Палій С.А. Управління соціально-трудовими відносинами в закладах вищої освіти. *Наукові перспективи*. 2022. № 8(26). С. 454-462.

11. Юр'єва І.А., Ходарева І.С. Впровадження принципів соціально-трудових відносин на підприємстві. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2019, 23-24 травня 2019 р. Харків: НТУ «ХПІ»*. С. 420.

12. Демченко І.С. Принцип солідарності у контексті доступу до лікарських засобів. *Право і суспільства*. 2020. № 3. С. 3-10.

13. Артемчук Н.О. Реалізація принципів соціального партнерства як єдино можливий механізм вирішення суперечностей у сфері трудових відносин і розвитку ефективного підприємництва. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/14.pdf> (дата звернення 27.09.2024)

ЛЮТИКОВ П. С.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного
та приватного права
(Університет митної справи
та фінансів)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.22>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Стаття присвячена дослідженню проблем адміністративно-правової відповідальності в сучасних трудових правовідносинах України, що постали особливо гостро в умовах воєнного стану. Військові дії спричинили суттєві зміни в економічному та правовому середовищі, що призвело до серйозних викликів у сфері захисту трудових прав. Значна кількість роботодавців виїхала за кордон, залишивши працівників без оплати заробітної плати, трудових книжок та нерозірваними трудовими договорами, що ускладнює їхнє подальше працевлаштування та порушує основні соціальні гарантії. У цьому контексті особливо важливою є роль адміністративно-правової відповідальності як інструменту захисту прав працівників та забезпечення дотримання трудового законодавства.

У статті аналізуються ключові форми та методи адміністративної відповідальності, які можуть бути застосовані до роботодавців, що ухиляються від виконання своїх зобов'язань перед працівниками. Особлива увага приділяється проблемам правозастосування та недосконалості нормативно-правової бази, що створює додаткові труднощі у вирішенні конфліктів у сфері трудових відносин. Автор пропонує шляхи подолання цих проблем, зокрема, вдосконалення законодавства у відповідності до вимог воєнного стану, посилення контролю з боку державних органів за виконанням трудового законодавства, впровадження ефективних механізмів адміністративного захисту прав працівників, а також підвищення правової обізнаності як працівників, так і роботодавців.

Дослідження також висвітлює позитивні та негативні організаційно-правові засади впровадження та розвитку інституту адміністративної відповідальності у сфері трудових правовідносин. У підсумку, робиться висновок щодо необхідності подальшого вдосконалення адміністративно-правових механізмів захисту трудових прав, що є важливим кроком до забезпечення соціальної справедливості, стабільності трудових відносин та сприяння інтеграції України до європейського правового простору.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, юридична відповідальність, трудові правовідносини, соціально-трудова правовідносини, загальна дисциплінарна відповідальність, правопорушення в сфері праці порушення прав працівників.

Liutikov P. S. Administrative-legal responsibility in the modern concept of labor relations

This article addresses the pressing issue of administrative-legal responsibility within contemporary labor relations in Ukraine, particularly in the context of martial law. The ongoing military conflict has significantly altered the economic and legal landscape, presenting severe challenges in protecting labor rights. A substantial

number of employers have left the country, leaving employees without paid wages, employment records, and unresolved employment contracts, complicating their subsequent employment and undermining basic social guarantees. In this context, administrative-legal responsibility emerges as a crucial tool for safeguarding employee rights and ensuring compliance with labor legislation.

The article analyzes key forms and methods of administrative responsibility applicable to employers who evade their obligations to employees. It highlights issues related to legal application and deficiencies in the regulatory framework, which create additional difficulties in resolving labor disputes. The author proposes solutions to these problems, including the improvement of legislation in line with martial law requirements, strengthening state control over labor law enforcement, implementing effective administrative protection mechanisms for employee rights, and increasing legal awareness among both employees and employers.

The study also explores the positive and negative organizational and legal foundations for the implementation and development of the institution of administrative responsibility in the field of labor relations. In conclusion, it is noted that further improvement of administrative and legal mechanisms for the protection of labor rights is necessary, which is an important step towards ensuring social justice, the stability of labor relations, and promoting Ukraine's integration into the European legal space.

Key words: *administrative-legal regulation, legal responsibility, labor relations, socio-labor relations, general disciplinary responsibility, labor-related offenses, violations of workers' rights.*

Постановка проблеми. Сучасні трудові відносини в Україні потребують актуального та ефективного правового регулювання, яке має враховувати виклики сьогодення, обтяжені введенням воєнного стану. Постає необхідність у адаптації трудового законодавства до нових реалій шляхом удосконалення трудових відносин, у тому числі, у контексті відповідальності за правопорушення у трудовій сфері. Це пояснюється тим, що в умовах воєнного стану законодавчо обмежені деякі права працівників, що розцінюється окремими роботодавцями як дозвіл на додаткові, незаконні обмеження прав працівників. Також, вимагають нормативного врегулювання нові виклики, з якими зіштовхується країна, зокрема мобілізація працівників, релокація підприємств, зміна трудових умов та режиму роботи. Відповідно, актуальним залишається питання захисту трудових прав та посилення адміністративно-правової відповідальності за порушення трудового законодавства. Отже, науковий аналіз сучасної адміністративно-правової відповідальності в сучасних вітчизняних трудових правовідносинах є важливим для забезпечення стабільності трудового ринку та правової захищеності всіх учасників трудового процесу.

Аналіз останніх публікацій. Питання адміністративної відповідальності не є новим для теорії трудового права. Погляди на формування цього питання можна простежити від теоретичного аналізу проблем загальної юридичної відповідальності у сфері трудових правовідносин в роботах О. Бандурки, Н. Бортника, В. Венедиктова, С. Вишновецької, Л. Гайдаренка, М. Іншина, В. Мироненка, О. Прохватило, В. Чуба та інших. У своїх роботах вони досліджували різні типи юридичної відповідальності, які передбачені чинним законодавством до учасників трудових відносин. У той же час, адміністративна відповідальність виступає об'єктом дослідження таких науковців як О. Вареник, Н. Дараганова, Т. Дракохруст, Л. Козятник, П. Макушев, Д. Приймаченко, С. Поляруш тощо. При цьому погодимося з Н.В. Дарагановою у тому, що питання адміністративної відповідальності за порушення вимог трудового законодавства здійснюється лише в окремих сферах і залишається малодослідженим питанням [1, с. 217]. Отже, зазначена проблема не є цілком вирішеною та вимагає формування нових наукових гіпотез та моделей адміністративної відповідальності з огляду на сучасні реалії реалізації трудових правовідносин.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз адміністративно-правової відповідальності в контексті сучасних трудових правовідносин в Україні, зокрема в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. На початку дослідження маємо зауважити, що загальні засади адміністративної відповідальності закріплені у п. 22 ст. 92 Конституції України, яка визначає її як різновид юридичної відповідальності, яка встановлюється виключно чинним законодавством.

Враховуючи взаємопроникнення галузей вітчизняного законодавства досить легко зрозуміти, що адміністративна відповідальність як вид юридичної відповідальності також застосовується у трудовій сфері при реалізації правовідносин. Однак, при аналізі трудового законодавства, можна виявити порушення закономірностей закріплення видів відповідальності на всіх рівнях регламентації трудових відносин. Так, слід звернути увагу на те, що у Кодексі законів про працю України [2] (далі – КЗпП) адміністративна відповідальність не згадується як вид загальної відповідальності, який може бути застосований до учасників трудових правовідносин. Тобто відсилочна норма, яка б мала визначати види загальноюридичної відповідальності учасників трудових правовідносин і, як правило, присутня у подібних нормативних актах, не зазначена у КЗпП. За нашим переконанням, це є значним недоліком, оскільки учасники трудових правовідносин мають на рівні головного галузевого нормативного акту розуміти, які види відповідальності можуть бути застосовані у разі вчинення ними правопорушень. Відповідно, глави IX «Гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності» та X «Трудова дисципліна» вибиваються із логічної структури КЗпП та не сприймаються одразу як такі, що регламентують окремі види юридичної відповідальності учасників трудових правовідносин.

Ці факти переконують у тому, що з огляду на викладене, структура КЗпП України не відповідає принципу системності правотворчої діяльності, закріпленому у ст. 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» [3]. А також не враховують вимоги підзаконних актів у цій сфері, встановлені розділом 2.1 Правил оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки, який акцентує увагу на необхідності дотримання послідовного викладення положень від загальних до конкретних, де звертається увага на те, що «питання встановлення юридичної відповідальності визначаються виключно законами» [4].

Зауважимо, що норми, які регламентують адміністративно-правову відповідальність учасників трудових правовідносин знаходять своє закріплення у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Як визначає С.І. Поляруш, їх можна поділити на дві групи – порушення законодавства у сфері праці (ст. 41 КУпАП) та порушення процедурних норм, пов'язаних із функціонуванням колективного договору чи угоди (ст.ст. 41-1 – 41-3 КУпАП) [5, с. 49]. Однак, у наведеному дослідженні авторка не розширює класифікацію норм адміністративної відповідальності учасників трудових правовідносин, хоча активно проводить аналіз інших наявних у кодексі адміністративно-правових норм, які можуть застосовуватися при регулюванні відповідальності за порушення у сфері трудових правовідносин. Зокрема, ст.ст. 93 та 94 КУпАП, які регламентують відповідальність за порушення вимог нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості [5, с. 54]. Подібна наукова позиція є слушною, оскільки ці норми регламентують сферу охорони праці, віднесену авторкою до першої категорії норм – порушення законодавства у сфері праці. Однак, носять конкурентний характер з нормою, закріпленою у ст. 41-1 КУпАП, яка регламентує адміністративну відповідальність у сфері охорони праці.

Маємо підкреслити, що норми, які регламентують адміністративну відповідальність учасників трудових правовідносин, закріплені в низці інших законів та підзаконних актів. Зокрема, у ст. 44 Закону України «Про охорону праці» встановлюється, що порушення законодавства про охорону праці тягне за собою адміністративну відповідальність, що логічно відсилає нас до ст. 41 КУпАП України. Водночас, ст. 43 вказаного Закону визначає порядок та об'єм накладення штрафних санкцій на фізичних та юридичних осіб, які використовують найману працю у відповідності до чинного законодавства і також вказує, що порядок

притягнення до адміністративної відповідальності здійснюється відповідно до КУпАП України [6].

Отже, складність реалізації адміністративно-правової відповідальності у трудовій сфері обумовлюється розпорошеністю норм про адміністративну відповідальність у законах та підзаконних актах, їх поділом на загальні та спеціальні, що обумовлене конкуренцією норм.

Також відносно новим елементом інституту адміністративної відповідальності у сфері трудових правовідносин слід вважати адміністративні стягнення за правопорушення, пов'язані з корупцією. Вони викладені у главі 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення та здійснюють неабиякий вплив на діяльність учасників трудових правовідносин. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 24 Закону України «Про дошкільну освіту» не має право обіймати посаду керівника закладу дошкільної освіти особа, яка піддавалася адміністративній відповідальності за корупційні правопорушення [7].

Приходимо до висновку, що формування цього інституту в сучасній трудовій та адміністративно-правовій теорії сприяє поглибленню правового регулювання трудових відносин та зміцненню правопорядку в Україні. Зокрема, запровадження адміністративних стягнень за корупційні правопорушення у сфері трудових відносин має на меті не лише покарання винних осіб, але й профілактику потенційних порушень, створення умов для прозорого та відповідального управління трудовими ресурсами. Крім того, такий підхід сприяє підвищенню рівня довіри до органів державної влади та інших учасників трудових відносин, що в свою чергу позитивно впливає на загальний соціально-економічний розвиток.

Наразі інтеграція норм адміністративного права, що стосуються відповідальності за корупцію, у трудові відносини відображає сучасні тенденції гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, де подібні заходи широко застосовуються як інструмент забезпечення правової відповідальності та дотримання етичних норм в сфері праці. Окрім цього, формування інституту адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення в контексті трудових правовідносин сприяє створенню більш чіткої та прозорої системи відповідальності, яка дозволяє оперативно реагувати на правопорушення та забезпечує захист прав працівників від зловживань з боку роботодавців або інших посадових осіб. Це також сприяє формуванню відповідної правової культури, що в майбутньому може зменшити рівень корупції в трудовій сфері та забезпечити більш стабільне та справедливе функціонування трудових відносин в Україні.

Наступною особливістю розвитку адміністративної відповідальності у сфері трудових правовідносин слід вважати адаптацію правового регулювання до умов воєнного стану та його реалізацію. У цьому контексті позитивні та негативні фактори розвитку адміністративної відповідальності у трудовій сфері. Серед негативних факторів організаційно-правового характеру слід відмітити, у першу чергу, брак фінансових і людських ресурсів для проведення перевірок та ефективного розслідування випадків порушення трудових прав. Також відмітимо низький рівень правової культури та правосвідомості як працівників, так і роботодавців, що призводить до порушень, які залишаються непоміченими або невіршеними. Слід враховувати й те, що війна змінює пріоритети для держави та суспільства, що може призводити до пом'якшення вимог до роботодавців, особливо у стратегічних галузях. Це може знижувати як загальний рівень дотримання трудових прав, так і у окремих спеціалізованих сферах. Крім того, проблеми мобілізації, релокації працівників та підприємств, зростання кількості неформальних трудових відносин через вимушену міграцію населення створюють додаткові виклики для публічного контролю та забезпечення адміністративно-правової відповідальності.

Однак, попри зазначені виклики є й позитивні фактори, які впливають на розвиток інституту адміністративно-правової відповідальності у сфері трудових правовідносин. Зокрема, це спрямованість діяльності органів публічної влади на посилення контролю за трудовими правопорушеннями через визначення існуючих проблем та здійснення спроб їх нормативного врегулювання. Це призводить до поступової адаптації діючого законодавства

до умов воєнного стану з метою більш ефективного захисту прав працівників у критичних умовах. Більше того, підвищується роль громадського контролю шляхом активізації правозахисної діяльності на базі громадських організацій та інших громадських ініціатив. У свою чергу розвиток громадської правозахисної активності сприяє зростанню правової обізнаності населення, підвищенню ефективності механізми захисту трудових прав.

Висновки. Підводячи підсумок до проведеного аналізу, зазначимо, що адміністративна відповідальність в сучасній концепції трудових правовідносин відіграє багато актуальних ролей, які формуються під впливом розвитку українського суспільства. Її можна розглядати в якості засобу забезпечення законності, що створює правові рамки у межах, яких роботодавці та працівники мають діяти. Водночас, адміністративна відповідальність у трудових правовідносинах виступає в якості механізму захисту прав працівників, за допомогою якого забезпечується гарантування компенсації за порушення прав та свобод, а також утримання роботодавців від вчинення правопорушень. Набуваючи нових форм та методів реалізації, адміністративна відповідальність адаптується до сучасних викликів з метою захисту прав працівників та роботодавців навіть у надзвичайних умовах. При цьому, зміни, які відбуваються в українському суспільстві, і в подальшому сприятимуть появі нових характерних рис в інституті адміністративної відповідальності у сфері трудових правовідносин. Саме це дає підстави говорити, що проведене дослідження є перспективним і потребує подальших наукових напрацювань.

Список використаних джерел:

1. Дараганова Н.В. Адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці: шляхи удосконалення. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 217-222.
2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 332-08. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/322-08>
3. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
4. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації) від 01.06.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06#Text>
5. Поляруш С.І. Адміністративна відповідальність у трудовій сфері. *Наукові записки*. Серія: Право. 2021. № 10. С. 49-55. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-49-55>
6. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#top>
7. Про дошкільну освіту: Закон України від 06.06.2024 № 3788-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>

ПРИЙМАЧЕНКО Д. В.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи
(Університет митної справи
та фінансів)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.23>

СТАНОВЛЕННЯ МЕТОДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Стаття присвячена аналізу методів адміністративно-правового регулювання соціально-трудова відносин в умовах сучасних викликів, зокрема воєнного стану. Автор розглядає метод адміністративно-правового регулювання як ключовий інструмент управління соціально-трудова відносинами, наголошуючи на його специфічних рисах, що відрізняють його від інших методів правового регулювання.

У дослідженні проводиться детальний аналіз позитивних (стимулюючих) та негативних (гальмуючих) факторів, які впливають на предмет дослідження. Особлива увага приділяється зовнішнім факторам, таким як війна в Україні, економічні втрати, пандемія та воєнні дії, які впливають на розвиток адміністративного права та методологію регулювання трудових відносин. Відзначається, що війна спричинила масове безробіття, недофінансування підприємств і порушення трудових договорів, що вимагає вдосконалення методів регулювання для підвищення їх гнучкості та адаптивності. Зокрема, аналізується недостатня ефективність чинного трудового законодавства в умовах нових викликів, таких як дистанційна робота та захист прав працівників на тимчасово окупованих територіях.

Окремо досліджуються позитивні (стимулюючі) фактори, такі як поглиблення євроінтеграційних процесів та цифровізація, які сприяють розвитку нових форм організації праці. Підкреслюється, що на тлі зазначених факторів відбувається зміна та формування нових моделей поєднання рівнів адміністративно-правового регулювання, що зумовлює трансформацію юридичного інструментарію методу адміністративно-правового регулювання.

У роботі наголошується на необхідності забезпечення балансу між методами примусу та переконання в адміністративно-правовому регулюванні соціально-трудова відносин, враховуючи специфіку воєнного стану. Примус може бути доцільним для забезпечення обороноздатності та уникнення соціальних потрясінь, але водночас переконання залишається важливим для збереження соціальної стабільності та довіри до держави.

Ключові слова: метод адміністративно-правового регулювання, фактори розвитку, трудові відносини, соціально-трудова відносини, воєнний стан.

Pryimachenko D. V. Formation of the method of administrative and legal regulation of social and labor relations in the context of contemporary social transformations

The article is dedicated to the analysis of methods of administrative and legal regulation of social and labor relations under contemporary challenges, particularly martial law. The author examines the method of administrative and legal regulation

as a key tool in managing social and labor relations, emphasizing its specific features that distinguish it from other legal regulation methods.

The study conducts a detailed analysis of positive (stimulating) and negative (inhibiting) factors that influence the subject of the research. Special attention is given to external factors such as the war in Ukraine, economic losses, the pandemic, and military actions, which impact the development of administrative law and the methodology of labor relations regulation. It is noted that the war has caused mass unemployment, underfunding of enterprises, and breaches of labor contracts, necessitating the improvement of regulatory methods to enhance their flexibility and adaptability. In particular, the insufficient effectiveness of the current labor legislation in the context of new challenges, such as remote work and the protection of workers' rights in temporarily occupied territories, is analyzed.

The study also examines positive (stimulating) factors, such as the deepening of European integration processes and digitalization, which contribute to the development of new forms of labor organization. It is emphasized that, against the backdrop of these factors, changes and the formation of new models of combining levels of administrative and legal regulation are taking place, leading to the transformation of the legal tools used in the method of administrative and legal regulation.

The article highlights the need to balance coercive and persuasive methods in the administrative and legal regulation of social and labor relations, taking into account the specifics of martial law. Coercion may be appropriate for ensuring defense capability and avoiding social upheaval, while persuasion remains crucial for maintaining social stability and trust in the state.

Key words: *method of administrative and legal regulation, development factors, labor relations, social and labor relations, martial law.*

Постановка проблеми. Зміни у вітчизняному правовому регулюванні суспільних відносин обумовлені системою об'єктивних негативних та позитивних факторів, які впливають на українське суспільство. Серед таких факторів можна виокремити наступні: повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, запровадження воєнного стану в Україні, поглиблення євроінтеграційних процесів та підвищення рівня цифровізації всіх сфер суспільного життя. Зазначені фактори спричиняють радикальні зміни у всіх сферах суспільного життя, включаючи сферу трудових відносин та соціального захисту населення. Вони формують безпрецедентні виклики для системи правового регулювання соціально-трудових відносин в Україні, що вимагає переосмислення існуючих методологічних підходів і розробки нового правового інструментарію для забезпечення соціальної справедливості та ефективного регулювання ринку праці.

Відповідно, актуальність нашого дослідження обумовлена необхідністю адаптації системи адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин до нових реалій, забезпечення соціальної справедливості та захисту прав працівників в сучасних умовах, розробки ефективних механізмів правового регулювання, які б забезпечили стабільний розвиток ринку праці та соціальну гармонію в українському суспільстві

Аналіз останніх публікацій. Огляд існуючих досліджень демонструє значний інтерес вітчизняних дослідників до проблем адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин. Такі вчені як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, Н. Бортник, М. Газуда, А. Матвійчук, С. Мельник, В. Нижник, С. Петков, С. Пеньковський, Н. Слівінська, В. Сичова, О. Стахів, О. Фоміна та інші, присвятили свої праці аналізу характерних рис цих відносин та правового статусу їх суб'єктів. З. Бевз О. Жадан, О. Лавріненко, Т. Мірошниченко, М. Семикіна, В.Смутчак, – звертали увагу на соціальний аспект трудових відносин, аналізуючи стан цих відносин та тенденції їх розвитку. В. Алексейчук, М. Мішук,

Л. Могілевський, В. Процевський, А. Щербакова аналізували соціально-трудові відносини з точки зору впливу на них таких факторів як державне управління, публічно-правове та приватно-правове партнерство. Проте, існуюча література в основному зосереджується на змістовному та функціональному аспектах соціально-трудова відносин, не приділяючи достатньої уваги методологічним аспектам їх адміністративно-правового регулювання. Це зумовлює необхідність проведення окремого наукового дослідження, спрямованого на заповнення цієї прогалини.

Постановка завдання. Стаття має на меті здійснення аналізу методології адміністративно-правового регулювання соціально-трудова відносин шляхом дослідження їх сучасного стану з виявленням проблем та переваг в системі методології правового регулювання даної сфери.

Результати дослідження. Протягом багатьох років формування доктрини адміністративного права метод адміністративно-правового регулювання розглядався як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому розумінні метод адміністративно-правового регулювання сприймався як інструмент регулювання конкретної сфери адміністративних правовідносин, в той час як у широкому – як специфічна сукупність «зафіксованих в адміністративно-правових нормах способів і прийомів (засобів) впливу на суспільні відносини, що формують предмет адміністративного права, збалансоване застосування яких дає змогу створити належні й достатні умови для забезпечення реалізації та захисту прав особи в публічній сфері» [2, с. 191].

В цьому контексті варто звернути увагу на те, що метод адміністративно-правового регулювання має певні особливості, які відрізняють його від інших методів правового регулювання. Зокрема, вітчизняні автори виділяють наступні особливості: інструментарій методу реалізується в процесі адміністративно-правового регулювання; під час реалізації адміністративно-правового методу виражається упорядковувачий вплив з боку публічної адміністрації на поведінку суб'єктів адміністративних правовідносин; за своєю природою метод адміністративно-правового регулювання відображає зміст публічного інтересу і закріплюється у владних приписах публічної адміністрації; прийоми та способи методу адміністративно-правового регулювання застосовуються суб'єктами публічної адміністрації з метою реалізації їх компетенції [3, с. 57]. З цього випливає, що метод адміністративно-правового регулювання виступає як засіб цілеспрямованого впливу на різні сфери суспільних відносин.

Слід погодитися з думкою О.В. Мирошниченка, що динамізм розвитку соціально-трудова відносин відбувається через еволюцію адміністративного права в цілому і, в свою чергу, впливає на появу нових інструментів регулювання соціально-трудова відносин у адміністративному праві [1, с. 99]. Таким чином, розвиток суспільних відносин та необхідність їх правового забезпечення формує сучасний метод адміністративно-правового регулювання.

Отже, реалізація поставленої мети дослідження можлива лише з урахуванням основних факторів, що впливають на формування методології адміністративно-правового регулювання соціально-трудова відносин у сучасних умовах. Для цього їх слід класифікувати на позитивні (стимулюючі) та негативні (гальмуючі) за характером впливу на предмет дослідження.

Аналізуючи негативні аспекти, які потребують удосконалення методології адміністративно-правового регулювання соціально-трудова відносин, слід зазначити, що війна в Україні спричинила значні економічні втрати, що призвели до масового безробіття, недофінансування підприємств та порушення трудових договорів. Крім того, стрімкі зміни в суспільному та економічному житті країни в умовах пандемії, а пізніше воєнних дій, виявили нову проблему – недостатню гнучкість та адаптивність вітчизняного законодавства до змін. Це призводить до неефективного регулювання нових трудових відносин, наприклад, таких як віддалена робота. Відверто застарілі та жорсткі норми діючого Кодексу законів про працю (КЗПП) стримують розвиток бізнесу, гальмують інновації, знижують захист прав

працівників у нових умовах і, в деяких випадках, є абсолютно неефективними. Наприклад, відсутність належного механізму захисту прав працівників на тимчасово окупованих, деокупованих територіях та зонах бойових дій є серйозною проблемою. Зокрема, коли роботодавець (в основному приватні підприємства) виїжджає за кордон і припиняє будь-яку взаємодію з трудовим колективом, працівник залишається у невизначеному правовому статусі, не отримує заробітну плату та позбавлений будь-якого соціального захисту в умовах воєнного стану.

До інших негативних факторів, які впливають на необхідність удосконалення методології адміністративно-правового регулювання соціально-трудова відносин слід віднести: 1) недостатню координацію між різними рівнями влади, що яскраво проявляється в умовах зонування територій України в умовах війни за ознакою ведення на них бойових дій; 2) незначну участь соціальних партнерів (роботодавців і профспілок) у розробці трудового законодавства, що призводить до його незбалансованості та неврахування нагальних проблем сторін соціально-трудова правовідносин; 3) низький рівень правової культури учасників соціально-трудова правовідносин, що ускладнює ефективну реалізацію закріплених у законодавстві правових механізмів; 4) неефективність державного контролю за соціально-трудова відносинами.

Серед позитивних (стимулюючих) факторів, що впливають на становлення методології адміністративно-правового регулювання соціально-трудова відносин на сучасному етапі розвитку, на нашу думку, слід відзначити: поглиблення євроінтеграційних процесів та укріплення ролі України на світовій арені; цифровізацію сфер суспільного життя. Так, прискорення та поглиблення євроінтеграційних процесів, обумовлених підвищенням ролі України в безпековому та оборонному полі Європейського Союзу, викликає потребу у формуванні нових професій і нових форм організації праці, а також адаптації діючого трудового законодавства до стандартів ЄС.

Наступним викликом для формування методології адміністративно-правового регулювання соціально-трудова відносин в Україні є трансформація та розвиток нових технологій, які змінюють структуру зайнятості, викликають потребу в нових професіях і сприяють появі нових форм організації праці. Зокрема, це вимагає належного регулювання дистанційної та тимчасової праці. Крім того, глобалізаційні процеси, що відбуваються у сучасному світі, вимагають від держави України формування дієвого законодавства, яке забезпечує гнучкі та ефективні механізми регулювання трудових відносин, роблячи українських працівників конкурентоспроможними та захищеними на міжнародному ринку праці.

Урахування зазначених факторів призводить до зміни і формування нових моделей поєднання рівнів адміністративно-правового регулювання, внаслідок чого трансформується юридичний інструментарій методу адміністративно-правового регулювання. Важливо також зазначити, що формування інструментарію методу адміністративно-правового регулювання залежить не лише від сукупності зовнішніх факторів, але й від особливостей самих правовідносин, які є предметом правового регулювання. У цьому контексті слушною є позиція О. Поплавської, яка акцентує увагу на особливостях сфери соціально-трудова відносин, що проявляються у формуванні антикризової політики держави, спрямованої на усунення протиріч між інтересами учасників трудової діяльності, створення соціальних стандартів та зниження рівня соціальної напруженості у трудовій сфері [4, с. 83]. Отже, враховуючи специфіку соціально-трудова відносин, які характеризуються наявністю протиріч між інтересами різних учасників трудового процесу, вибір прийомів, способів і засобів методу адміністративно-правового регулювання має бути зваженим і враховувати як зовнішні фактори, так і внутрішні особливості правовідносин.

З огляду на природу соціально-трудова відносин, доцільним є використання нормативного регулювання, яке забезпечує встановлення чітких соціальних стандартів та гарантій, спрямованих на зниження соціальної напруженості та забезпечення стабільних умов взаємодії працівників і роботодавців. Також важливим є застосування дієвого контролю та нагляду з боку держави за дотриманням законодавства у сфері соціально-трудова відносин,

що сприяє попередженню та виявленню порушень. Необхідним є і впровадження державних програм, спрямованих на підтримку зайнятості та підвищення кваліфікації працівників, а також застосування медіації та інших форм врегулювання конфліктів між працівниками і роботодавцями для зменшення соціальної напруженості. Ефективним засобом у вдосконаленні методу адміністративно-правового регулювання у соціально-трудовій сфері можна вважати також застосування санкцій за порушення трудового законодавства, що носить превентивний характер. Водночас вважаємо недоцільним використання жорсткого адміністрування, яке може пригнічувати ініціативу та знижувати гнучкість трудових відносин, а також уніфікованих підходів, які не враховують специфіку різних галузей економіки та сфер трудових відносин.

На жаль, цей підхід є дієвим переважно для мирного часу формування соціально-правових відносин, і українська держава повинна враховувати наслідки військової агресії з боку Росії та запровадження воєнного стану, які активно впливають на сферу соціально-трудових відносин. Відповідно, застосування запропонованих позитивних змін у методах адміністративно-правового регулювання у сфері соціально-трудових відносин під час воєнного стану потребує ретельного аналізу та оцінки доцільності з огляду на особливі умови, які супроводжують функціонування держави в цей період. З одного боку, нормативне регулювання та встановлення соціальних стандартів є важливими для забезпечення стабільності та соціального захисту. Однак, під час воєнного стану, коли держава стикається з підвищеним рівнем невизначеності, мобілізацією ресурсів та необхідністю швидкого прийняття рішень, надмірна увага до впровадження нових соціальних стандартів може бути недоцільною. Наприклад, значні економічні виклики, такі як скорочення виробництва, зменшення доходів населення та зростання безробіття, обмежують можливості держави забезпечувати належний рівень соціальних гарантій. Введення нових соціальних стандартів у таких умовах може виявитися економічно необґрунтованим і викликати додаткове фінансове навантаження на бюджет, що, в свою чергу, призведе до скорочення інших важливих соціальних витрат.

Водночас, можна припустити, що під час запровадження воєнного стану держава може надавати перевагу методу примусу в усіх сферах суспільного життя. Проте, ми вважаємо, що схиляння до методу примусу в адміністративно-правовому регулюванні соціально-трудової сфери може бути доцільним лише за певних обставин. Воєнний стан характеризується підвищеною загрозою національній безпеці та необхідністю швидкого прийняття рішень, що часто потребує рішучих і жорстких заходів з боку держави. Метод примусу може бути виправданим для забезпечення дотримання ключових вимог і норм, що стосуються обороноздатності країни, підтримки стратегічно важливих виробництв, а також уникнення соціальних потрясінь.

З іншого боку, надмірне застосування примусу в соціально-трудовій сфері може призвести до зростання соціальної напруженості, зниження морального духу працівників, а також до опору з боку громадськості. Тому метод переконання, що передбачає роз'яснення, мотивацію та стимулювання добровільного виконання вимог, залишається важливим інструментом навіть у кризових умовах. Він може забезпечити стабільність та зменшити ризик соціальних конфліктів, що є критично важливим у часи підвищеної напруги.

Таким чином, хоча метод примусу може бути доцільним і необхідним під час воєнного стану, його застосування має бути збалансованим із методами переконання для збереження соціальної стабільності та підтримки довіри до держави.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що метод адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин розглядається як система специфічних правових прийомів, способів та засобів впливу на суспільні відносини для забезпечення реалізації та захисту прав осіб у соціально-трудовій сфері. Особливості цього методу виражаються в упорядковуючому впливі публічної адміністрації на поведінку суб'єктів, відображаючи публічний інтерес і закріплюючи його у владних приписах. Сучасна динаміка соціально-трудових відносин сприяє появі нових інструментів регулювання, що вимагає врахування як зовнішніх факторів, так і внутрішніх особливостей правовідносин при виборі

приймів та засобів адміністративно-правового регулювання. Важливим є впровадження чітких соціальних стандартів, дієвого контролю та підтримки держави для зниження соціальної напруженості, але методи адміністративно-правового регулювання мають бути адаптивними до сучасних умов і викликів.

Список використаних джерел:

1. Мірошніченко О.В. Розвиток соціально-трудового партнерства в Україні : методологія, методика аналізу, напрямки вдосконалення: монографія. Київ : РВПСУ, 2003. 187 с.
2. Юровська Ю. Метод адміністративного права: теоретико-правовий аналіз. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 12. С. 188-192.
3. Стахів О. О. Сучасний метод адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин в Україні в умовах євроінтеграції. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2021. № 10. С. 55-61.
4. Поплавська О. М. Договірне регулювання соціально-трудових відносин: проблеми, побудова нової моделі в умовах розвитку цифрової економіки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2018. Вип. 31. С. 81-84.

ТИЩЕНКО О. В.,

доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри трудового
права та права соціального забезпечення
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.24>

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемним питанням механізму правового регулювання соціального захисту населення України, зокрема процесу вдосконалення пенсійного забезпечення народних депутатів як представників Українського народу у Верховній Раді України, що уповноважені протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України.

Еволюція чинного законодавства України, яке регулює особливості пенсійного забезпечення народних депутатів розглядається через призму складних тенденцій сьогодення. Доводиться, що встановлення спеціального пенсійного забезпечення для цієї категорії осіб, призвело до закріплення у законодавстві підвищеного рівня соціальних гарантій для народних депутатів України. І хоча поступово вносилися зміни щодо правового регулювання пенсійного забезпечення цієї категорії працівників, зокрема у частині врахування відсоткових показників (спочатку 80%, потім 60%) місячного окладу народних депутатів України для призначення пенсій, проте це загалом не вирішувало обтяжливу проблему тягаря фінансування спеціального пенсійного забезпечення.

Означена ситуація ще більше поглиблювала диспропорції у сфері пенсійного забезпечення і потребувала виправлення з урахуванням демократичних, європейських засад функціонування сучасної системи соціального захисту населення, в основу яких покладено верховенство права, соціальну справедливість, рівність тощо.

У цих умовах, соціально-правові тенденції реформування пенсійного забезпечення, як складової соціального захисту населення, зумовили необхідність переосмислення і перегляду усталених підходів і спонукали до поширення у 2017 році єдиних загальних умов пенсійного забезпечення згідно Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» на народних депутатів України. Це відповідає демократичним засадам розвитку соціально-захисного законодавства у країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: соціальний захист населення, соціальна політика, принцип соціальної справедливості, соціальні гарантії, пенсійне забезпечення народних депутатів.

Tyshchenko O. V. The issues of reforming of pension provision for people's deputies in Ukraine

The article covers the problematic aspects of the mechanism of legal regulation of social protection of the population of Ukraine, particularly the improvement process of pension provision for People's Deputies as representatives of the Ukrainian people

at the Verkhovna Rada of Ukraine, who are empowered to exercise their authorities stipulated by the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine for the period of those powers vested on them.

The evolution of the official legislation of Ukraine, which regulates the specifics of pension provision for People's Deputies, is viewed through the prism of contemporary complex trends. It is proven that the determining of special pension provision for the given category of persons led to the consolidation in the legislation of the elevated rate of social guarantees for People's Deputies of Ukraine. Although specific amendments were gradually introduced as for the legal regulation of calculating the amount of pension for that particular category of employees, namely, in terms of including the percentage of a monthly salary for People's Deputies of Ukraine (originally 80%, then – 60%), that did not resolve the burdening problem of the financing of special pension provision.

The above mentioned situation deepened the imbalances in the area of pension provision and required correlation with functioning of democratic European principles of modern system of social protection, as far as those principles are based on the rule of law, social justice, equity and so on.

Under given circumstances, social and legal trends in the reforming of pension provision as an integral part of social protection of the population, specified the necessity for reconsidering and reviewing of the acting approaches as well as stimulated the expansion of unified general conditions for pension provision according to the Law of Ukraine “On Mandatory State Pension Insurance” on People's Deputies of Ukraine. That corresponds to the principles of democracy for the development of social and legal legislation within the European Union countries.

Key words: *social protection of the population, social policy, the principle of social justice, social guarantees, pension provision for People's Deputies.*

Вступ. Соціальний захист населення – це основа соціальної політики держави. Пріоритетами соціальної політики сучасної цивілізованої європейської держави має бути створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної соціальної допомоги та підтримки незахищеним категоріям населення, особливо в умовах війни, всебічного розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення. Слід підкреслити, що попри важливість всіх напрямків соціального захисту населення, саме пенсійне забезпечення є основною його складовою частиною, оскільки пенсійні виплати для значної кількості населення нашої держави є основним засобом для існування.

З проголошенням незалежності України виникла нагальна потреба формування національного соціального законодавства, зорієнтованого на провідні тенденції цивілізованого європейського світу. Насамперед, необхідно було відмовитися від застарілих та необґрунтовано-вирізнюючих підходів щодо особливостей правового регулювання пенсійного забезпечення для окремих категорій працівників, таких як народні депутати, судді, державні службовці тощо на спеціальних, пільгових умовах. Постала необхідність формування нового пенсійного законодавства на принципах рівності, пропорційності та соціальної справедливості. Проте, у правове регулювання пенсійного забезпечення окремих категорій працівників, зокрема таких, як народні депутати, помилково, на нашу думку, продовжували закладати засади урахування особливості статусу з огляду на суспільно-державну значущість їх трудової функції, з метою визначення підвищених соціальних гарантій. Означена ситуація лише поглибила диспропорції у пенсійному забезпеченні і не сприяла ефективному реформуванню пенсійного законодавства України. Це, у свою чергу, вплинуло на загальний стан пенсійної реформи і вказувало на її незавершеність і половинчастість. І хоча, вказана

проблема, була виправлена відповідними змінами, внесеними у законодавство у 2017 році, але і на сьогодні залишається дискусійним питання щодо доцільності існування спеціальних умов пенсійного забезпечення для окремих категорій працівників, зокрема таких, як народні депутати тощо. Такі питання неодноразово піднімалися і піднімаються у колі фахівців-правників, а також турбують суспільство загалом, що спонукає науковців неодноразово повертатися до розгляду його сутності та змісту.

Проблемам особливостей вдосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні присвячені праці багатьох українських учених, серед них, такі, як-от: Андріїв В., Болотіна Н., Бурак В., Кучма О., Коробенко Н., Синчук С., Сирота І., Сіньова Л., Ширант А., Шумило М. та ін. Але сучасні євроінтеграційні тенденції розвитку суспільства та держави, реформаційні процеси, які відбуваються у сфері соціального захисту населення, спрямовують до новітнього аналізу та переосмислення багатьох концептуальних підходів з метою пошуків оптимальних шляхів подальшої систематизації соціального законодавства на напрямку його узгодження з засадами соціального законодавства європейської спільноти.

Постановка завдання. Мета статті розглянути та дати оцінку обґрунтованості змін, внесених до чинного законодавства України в частині пенсійного забезпечення народних депутатів і відповідності цих змін принципам верховенства права, соціальної справедливості, рівності та пропорційності щодо правового регулювання призначення пенсій, як невід'ємної складової соціального захисту населення.

Результати дослідження. Діяльність парламентаріїв у кожній країні відіграє особливу значущу роль. Довіра і очікування виборців вимагає від депутатів як народних обранців особистого глибокого усвідомлення значення суспільної та державної ролі їх діяльності як особливої категорії працівників. Від результативності їхньої діяльності залежить розвиток, рівень та ефективність законотворчої діяльності в державі.

17.11.1992 року в Україні було прийнято Закон України «Про статус народного депутата України», в першій редакції преамбули якого зазначалось, що при виконанні своїх функцій і повноважень народні депутати України керуються Конституцією, законами України, постановами Верховної Ради України, а також своєю совістю [1]. Цим же Законом встановлювалися спеціальні умови пенсійного забезпечення народних депутатів, які полягали у тому, що при досягненні пенсійного віку колишньому депутату призначалася пенсія, яка становила 80 процентів місячного окладу, встановленого на той час для працюючого народного депутата України. За ним зберігалися медичне обслуговування, забезпечення путівками для лікування, що було встановлено на той час для народних депутатів України (ч. 16 ст. 32 Закону України «Про статус народного депутата») [1]. Зрозуміло, що такий стан речей, викликав у суспільстві неоднозначну реакцію, тому що прослідковувалася нерівномірність у визначенні соціальних гарантій у пенсійному забезпеченні для населення загалом та окремих категорій працівників, зокрема народних депутатів. Спробою виправити ці диспропорції законодавства України, стало внесення змін до Закону України «Про статус народного депутата», згідно яких гарантії трудових прав народного депутата у тому числі у сфері пенсійного забезпечення були викладені у ст. 20 цього Закону. До 1 жовтня 2017 року діяли положення п. 12 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата», згідно якого: «12. Після досягнення чоловіками 62 років і жінками – пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абзацом першим частини першої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також у разі визнання інвалідом I або II групи народному депутату призначається пенсія в розмірі 60 відсотків суми місячної заробітної плати працюючого народного депутата з урахуванням всіх доплат та надбавок до посадового окладу, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Нарахування пенсії здійснюється із суми заробітної плати, що складається з посадового окладу з урахуванням усіх доплат та надбавок працюючого народного депутата на момент призначення пенсії».

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цієї частини, право на пенсію за віком мають народні депутати – чоловіки 1955 року народження і старші після досягнення ними такого віку:

60 років – які народилися по 31 грудня 1952 року;

60 років 6 місяців – які народилися з 1 січня 1953 року по 31 грудня 1953 року;

61 рік – які народилися з 1 січня 1954 року по 31 грудня 1954 року;

61 рік 6 місяців – які народилися з 1 січня 1955 року по 31 грудня 1955 року.

Тимчасово, по 31 грудня 2017 року:

особам (крім інвалідів I та II груп, інвалідів війни III групи та учасників бойових дій, осіб, на яких поширюється дія пункту 1 статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»), які займають посади державної служби, визначені Законом України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу», а також працюють на посадах та на умовах, передбачених законами України «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», призначені пенсії/щомісячне довічне грошове утримання не виплачуються;

у період роботи на інших посадах/роботах пенсія (крім інвалідів I та II груп, інвалідів війни III групи та учасників бойових дій, осіб, на яких поширюється дія пункту 1 статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»), розмір якої перевищує 150 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, виплачується в розмірі 85 відсотків призначеного розміру, але не менше 150 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

З 1 січня 2018 року пенсія працюючому народному депутату в період виконання депутатських повноважень та колишньому народному депутату, який працює на посадах, які дають право на призначення пенсії в порядку та на умовах, передбачених законами України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», виплачується у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Після звільнення з роботи виплата пенсії відповідно до цього Закону поновлюється.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Тимчасово, по 31 грудня 2017 року, максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10740 гривень.

У випадку смерті народного депутата призначається пенсія у разі втрати годувальника непрацездатним членам сім'ї, які були на його утриманні за їх заявою (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі 70 відсотків суми місячної заробітної плати працюючого народного депутата на день звернення за пенсією з урахуванням усіх доплат та надбавок до посадового окладу, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, на одного непрацездатного члена сім'ї, та 90 відсотків – на двох і більше членів сім'ї за рахунок бюджетних призначень на забезпечення діяльності Верховної Ради України.

Умови та порядок перерахунку призначених пенсій народним депутатам України визначаються Кабінетом Міністрів України.

Положення, передбачені абзацами першим – восьмим, одинадцятим цієї частини не поширюються на народного депутата України, повноваження якого припинено достроково у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком щодо нього, або за рішенням

суду у разі невиконання вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, або якого було притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, наслідком чого не стало дострокове припинення повноважень цього народного депутата. У таких випадках пенсія народному депутату України призначається на загальних підставах [2]. Окреслені зміни хоча і корегували дещо особливості пенсійного забезпечення народних депутатів, утім не вирішували головне питання – вирішення пенсійного забезпечення народних депутатів на особливих пільгових умовах, за спеціальними правилами, посиленням переліком соціальних гарантій.

І лише згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII було кардинально змінено підходи щодо пенсійного забезпечення народних депутатів, у зв'язку з чим, п. 12 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата» було викладено у редакції: «12. Пенсійне забезпечення народних депутатів здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»» [3]. Відповідно до вказаних змін, пенсії народним депутатам стали призначатися на загальних підставах, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Вважаємо, що такий підхід є обґрунтованим і повною мірою узгоджується з демократичними європейськими тенденціями реформування пенсійного законодавства, а також корелюються з принципом верховенства права, який базується на ідеях рівності та соціальної справедливості та обґрунтованих соціальних гарантіях. Саме таке розуміння соціальної справедливості вбачається із положень, наведених у рішеннях Конституційного Суду України.

До прикладу, у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 наголошується, що відповідно до частини першої статті 8 Конституції України (254к/96-ВР) в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [4].

На втілення соціальної справедливості у правовому регулюванні пенсійного забезпечення в Україні спрямована також Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р. У Концепції записано, що для забезпечення соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі необхідно: удосконалити порядок перерахування пенсій працюючим пенсіонерам; ліквідувати диспропорції у пенсійному забезпеченні, зумовлені збереженням спеціальних пенсійних програм для деяких категорій громадян, якими встановлено окремі умови пенсійного забезпечення, та поетапно здійснити перехід до єдиних правил призначення пенсій [5].

Слід відмітити, що, на наш погляд, цілком узгоджуються, зміни, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII до частини 12 статті 20 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року №2790-XII з положеннями частини 3 статті 22 Конституції України щодо недопущення при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

В Рішенні Конституційного Суду України від 11.10.2005 р. № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання), визначено, що зміст прав

і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені у певних одиницях виміру; звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики [6]. Крім того, тлумачення словосполучення «звуження змісту та обсягу прав і свобод людини і громадянина», що міститься в частині третій статті 22 Конституції України, Конституційний Суд України дав у Рішенні від 22.09.2005 р. № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками), згідно з яким «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга), при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (частина третя). Скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація. Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними» [7].

На нашу думку, зміни, внесені в п. 12 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата» не призвели до зменшення кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод людини та можливостей людини, необхідних для задоволення потреб її існування та розвитку, а відповідно не призвели до зменшення соціальних гарантій у пенсійному забезпеченні народних депутатів. Лише на підставі оновлених положень змісту п. 12 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата» було пропорційно збалансовано за єдиними загальними правилами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» правовий порядок пенсійного забезпечення цієї категорії осіб. Очевидним є те, що такий підхід ураховує, як фінансові можливості держави, що є надзвичайно важливим, особливо сьогодні в умовах правового режиму воєнного стану, так і сучасні запити суспільства.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, викладеної в Рішенні від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік», передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Згідно Рішення Конституційного Суду від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України положення статті 1, частин першої, третьої статті 95 Конституції України у системному зв'язку з положеннями статті 3, частини першої статті 17, частини третьої статті 22, статей 46, 48 Основного Закону України треба розуміти так, що однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України, виходячи з фінансових можливостей держави, яка зобов'язана справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до

збалансованості бюджету України. При цьому рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України, а мета і засоби зміни механізму нарахування соціальних виплат та допомоги – принципам пропорційності і справедливості [8].

Висновки. Базуючись на вищевикладеному, варто констатувати:

1. Існуючі до 2017 року диспропорції у правовому регулюванні пенсійного забезпечення, спрямовані на вирішення соціального становища окремих категорій працівників (народних депутатів тощо) не відповідали принципу соціальної справедливості у демократичній, соціальній та правовій державі. Створювали дисбаланс системи пенсійного забезпечення і не сприяли ефективному функціонуванню Пенсійного фонду, поглиблюючи соціальну напругу в суспільстві.

2. Зміни внесені до частини 12 статті 20 Закону України «Про статус народного депутата України» Законом України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII, відповідають Конституції України і слугують запровадженню та реалізації єдиних правил призначення та обрахунку пенсій на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Особливо це важливо, коли йдеться про таку категорію осіб, як народні депутати, значення соціально-правового статусу яких є надзвичайно вагомим для формування прогресивної європейської соціальної політики держави. Втілення демократичних та справедливих засад правового регулювання пенсійного забезпечення народних депутатів є запорукою суспільної довіри до державних інституцій та соціального миру. А також це сприяє формуванню іміджу України як цивілізованої європейської держави у світі.

Список використаних джерел:

1. Про статус народного депутата: Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/ed19921117#Text>
2. Про внесення змін до статті 20 Закону України «Про статус народного депутата України»: Закон України від 01.12.2005 р. № 3173-IV; Про статус народного депутата України: Закон України у редакції 28.12.2015 р. № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2790-12>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
5. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1224-2009-p#Text>
6. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text>
7. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>
8. Рішення Конституційного Суду України від 26 грудня 2011 р. № 20-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ВАЩИШИН М. Я.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри соціального права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.25>

**ПРАВО НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ:
ПРИРОДНИЙ ТА ГУМАНІТАРНИЙ КОНТЕКСТИ**

У статті проаналізовано передумови формування та міжнародно-правового закріплення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Визнано, що у системі закріплених Стокгольмською декларацією і Декларацією Ріо міжнародно-правових стандартів з екологічних прав людини, ключовим є право людини на сприятливе навколишнє середовище, яке забезпечує природне існування людини. Зауважено, що для належної реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах глобальної екологічної кризи необхідно вдосконалювати національне екологічне законодавство, крім того правові засади екологічно орієнтованої політики повинні бути відображені на конституційному рівні.

Обґрунтовано, що сприятливе навколишнє природне середовище належить до спектру життєво важливих інтересів людини та корелюється із комплексом національних інтересів держави. До сфери національних інтересів України належить підтримання екологічної рівноваги, що є важливим конституційним обов'язком нашої держави, який реалізується завдяки здійсненню низки організаційно-правових заходів та інституційній спроможності держави їх забезпечувати.

Зроблено висновок, що зміст права на безпечне для життя і здоров'я довкілля охоплює синтез гуманітарного і природного компонентів, адже не можна забезпечити і захистити відповідного права людини без захисту навколишнього природного середовища. Підтримано доктринальну позицію про безпосередній зв'язок між дотриманням принципу сталого розвитку та реалізацією права на сприятливе навколишнє середовище.

Задля комплексного забезпечення умов для сприятливого для людини природного середовища і його захисту від негативного антропогенного впливу у системі права довкілля (екологічного права) сформований окремий правовий інститут права екологічної безпеки. Наголошено, що важливу роль у адвокації довкіллевої політики на засадах сталого розвитку, на протипагу виснажливому природокористуванню, повинна відігравати еколого-правова доктрина.

Доведено, що природно-правовий концепт права довкілля проявляється у тих правових приписах, які враховують природні процеси і регулюють відносини на основі екосистемного підходу, спрямовані на задоволення економічних і соціальних потреб суспільства, зокрема, й захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в інтересах теперішнього та майбутнього поколінь.

Ключові слова: *сталий розвиток, право довкілля, екосистемний підхід, раціональне природокористування, екологічна політика, національні інтереси.*

Vashchyshyn M. Ya. The right to a safe environment for life and health: natural and humanitarian contexts

The article analyzes the prerequisites for the formation and international legal consolidation of the right to a safe environment for life and health. It is recognized that within the system of international legal standards for human environmental rights established by the Stockholm Declaration and the Rio Declaration, the fundamental right is the right to a favorable environment that ensures the natural existence of humans. It is noted that to adequately realize the right to a safe environment for life and health in the context of the global environmental crisis, national environmental legislation needs to be improved. Moreover, the legal foundations of environmentally oriented policies should be reflected at the constitutional level.

It is substantiated that a favorable natural environment belongs to the spectrum of vital human interests and correlates with the state's complex national interests. Maintaining ecological balance is part of Ukraine's national interests, an essential constitutional duty of our state, realized through a series of organizational and legal measures and the state's institutional capacity to ensure them.

The conclusion is made that the content of the right to a safe environment for life and health encompasses a synthesis of humanitarian and natural components, as it is impossible to ensure and protect this human right without preserving the natural environment. The doctrinal position on the direct connection between adherence to sustainable development and realizing the right to a favorable environment is supported.

To comprehensively ensure the conditions for a human-friendly natural environment and protect it from negative anthropogenic impact, a separate legal institute of environmental safety law has been formed within the environmental law system. It is emphasized that environmental legal doctrine should play an essential role in advocating for environmental policies based on sustainable development instead of exhausting natural resource use.

It is proven that the natural-law concept of environmental rights is manifested in those legal provisions that consider natural processes and regulate relationships based on an ecosystem approach, aimed at satisfying the economic and social needs of society, including the protection of the right to a safe environment for life and health in the interests of present and future generations.

Key words: *sustainable development, environmental law, ecosystem approach, rational use of natural resources, environmental policy, national interests.*

Вступ. Відколи індустріальні потреби розвинених країн перевищили темпи відновлення запасів природних ресурсів – розвіялися уявлення людини про невичерпні багатства природи. Інтенсифікація промислового виробництва, урбанізація, накопичення відходів, вирубування лісів і акумулювання антропогенного впливу на довкілля зумовило забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, втрати біологічного різноманіття та кліматичні зміни, що, своєю чергою, спричинило погіршення якості життя людей на планеті, зокрема, масові захворювання, посухи, голод, а також спонукало мільйони людей ставати кліматичними біженцями і залишити своє житло в пошуках більш сприятливих умов проживання.

Наприкінці ХХ-го століття міжнародна спільнота усвідомила потребу об'єднання зусиль для подолання глобальних екологічних проблем, вирішення яких неможливе на локальному, чи національному рівні та спонукала до консолідованої співпраці для досягнення цілей сталого розвитку. Захист довкілля перед загрозою глобальної кліматичної кризи набув ваги фундаментального інтересу для збереження цивілізації. Саме тоді перелік фізичних прав людини, що забезпечують її природне існування, було доповнено правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Постановка завдання. Хоча право на безпечне для життя і здоров'я довкілля було закріплене у міжнародно-правових документах набагато пізніше, ніж перше покоління прав людини, проте воно має чи не найглибший цивілізаційний зміст з-поміж інших прав. Це пов'язано з тим, що його реалізація забезпечує природне буття людини, а шкідливі наслідки для довкілля мають транскордонне поширення, тому долати їх потрібно, лише докладаючи спільні й консолідовані зусилля усього міжнародного співтовариства.

У численних наукових публікаціях щодо еколого-правового статусу людини і громадянина можна виразно простежити аксіоматичний і безпосередній зв'язок між якістю навколишнього природного середовища і безпечністю для життя і здоров'я людини. Метою статті є комплексний аналіз права на безпечне для життя і здоров'я довкілля у його дуалістичному контексті, адже не можна забезпечити і захистити відповідного права людини без захисту навколишнього природного середовища

Результати дослідження. Як справедливо наголошує В. Л. Бредіхіна, надмірне антропогенне навантаження на довкілля, його забруднення внаслідок розвитку технічного прогресу та нераціональне виснажливе природокористування, стають суттєвими чинниками, що спричиняють погіршення стану навколишнього природного середовища та його ресурсів, перешкоджають сталому розвитку та забезпеченню права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля [1, с. 194]. Своєю чергою М. А. Дейнега зазначає, що перспективи збереження людства на планеті у зв'язку з глобальною екологічною кризою зумовили необхідність пошуку прийняттого балансу у відносинах між суспільством і навколишнім природним середовищем. Усунення екологічних загроз вимагало консолідації дій усього світового співтовариства, розробки і прийняття міжнародних правових актів, спрямованих на забезпечення сприятливого навколишнього середовища при наростаючих темпах експлуатації природних ресурсів, посиленні техногенного впливу на довкілля [2, с. 171]. На особливу увагу у цьому контексті заслуговує знаменита доповідь «Межі зростання» (The Limits to Growth), представлена Римським клубом у 1972 році, котра «розірвала зачароване коло деградації навколишнього середовища, неприборканого зростання промислового виробництва та занепаду етичних норм» і спонукала до конструктивних дій» [3, с. xxvi].

Водночас увага до потреб охорони довкілля посилилася не лише у природничій, але й у правозахисній сфері. Розширився перелік інтересів, які підлягали правовій охороні з урахуванням основних прав і свобод людини, первинно закріплених у Загальній декларації прав людини 1948 року, а також відбулася трансформація суспільно значимих цінностей. Зокрема, цілями правового регулювання було визначено захист інтересів суспільного блага (покращення якості життя, екологічно чисте навколишнє середовище, сталий розвиток суспільства).

Вперше на міжнародно-правовому рівні на Конференції ООН з проблем навколишнього середовища у Стокгольмі у 1972 році було проголошено право людини на сприятливе навколишнє середовище – «людина є творінням і водночас творцем свого довкілля, що забезпечує його фізичне існування та надає йому можливості для інтелектуального, морального, соціального та духовного розвитку. У результаті прискореного розвитку науки і техніки людина набула здатності перетворювати своє довкілля. Обидва аспекти навколишнього середовища, як природного, і створеного людиною, мають вирішальне значення для її добробуту і для здійснення основних прав людини, включаючи навіть право на саме життя» [4].

Згодом підтримала і розвинула ці положення Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку 1992 року. Право людини на сприятливе навколишнє середовище сьогодні належить до фундаментальних прав людини і є принципом міжнародного права навколишнього середовища. Принцип 25 Декларації Ріо проголошує, що мир, розвиток і охорона довкілля є взаємопов'язаними та невід'ємними. С. М. Кравченко, яка особисто брала участь у Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, однією з перших зауважила тісний і безпосередній зв'язок між дотриманням принципу сталого розвитку та реалізацією права на сприятливе навколишнє середовище і завжди на цьому акцентувала [5].

Основні аспекти концепції сталого розвитку через призму антропоцентризму обґрунтувала Г. І. Балюк, котра вважає, що у центрі уваги є людина, яка повинна мати право на здорове життя в гармонії з природою; охорона навколишнього природного середовища повинна стати невід'ємною частиною процесу розвитку і не може розглядатися окремо від нього; задоволення потреби розвитку та збереження навколишнього природного середовища має поширюватися не лише на нинішнє, але й на майбутні покоління [6, с. 86]. Антропоцентричний підхід відображає важливу гуманітарну мету концепції сталого розвитку.

Стокгольмська декларація і Декларація Ріо є міжнародно-правовими стандартами з екологічних прав людини. Вони проголошують принципи «зеленої» поведінки держав та міжнародного співробітництва у сфері охорони довкілля, впливають на світовий правопорядок, а їх положення втілюються в конвенціях, рішеннях міжнародних організацій та в національному законодавстві. Основні засади Декларації Ріо включені до конституцій та національного законодавства багатьох країн світу [5, с. 59]. Зокрема, Конституцією України у ст. 50 проголошено право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, а також право на її поширення.

У статті 2 Стокгольмської декларації проголошено, що збереження і покращення якості оточуючого людину середовища є важливою проблемою, що впливає на добробут народів і економічний розвиток всіх країн світу та є обов'язком урядів усіх країн [4]. Цей обов'язок держав закріплений також у резолюції «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для теперішнього та майбутнього покоління», прийнятій 35-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН. Сталий розвиток потребує інтеграції зусиль національних парламентів, урядових організацій та міжнародних інституцій задля розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем з турботою про інтереси теперішніх та майбутніх поколінь. У статті 16 Конституції України цей принцип конкретизовано з врахуванням національних екологічних проблем – забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Конституція України проголошує нашу державу суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою. Водночас, як відзначає П. Б. Стецюк, у конституційно-правовій практиці деяких країн почали з'являтися «додаткові» конституційні характеристики, серед яких і «екологічна» [7, с. 65]. Так, зокрема, у ст. 1 Конституції 2007 року Республіка Чорногорія проголосила себе громадянською, демократичною, екологічною державою, заснованою на принципах соціальної справедливості та верховенства права. У сучасних реаліях «екологічна» держава – це держава, яка вибудовує національну політику на міжнародно-визнаних засадах сталого розвитку (sustainability).

На думку професора Р. Штайнберга набуття країнами статусу «екологічних» найбільше відповідало б сучасним тенденціям розвитку конституційної держави [8, с. 126]. Очевидно, що розвиток цивілізації із постійно наростаючими потребами споживання природних ресурсів та визначеним курсом на підвищення якості життєвого середовища вимагає врахування здатності природи до самовідновлення і поступової відмови від виснажливого природокористування у державних програмах та міжнародно-правових стратегіях. Але, насамперед, правові засади екологічно орієнтованої політики повинні бути відображені на конституційному рівні.

Доцільність визнання нашої держави екологічною підтримує О. В. Павлова, яка справедливо вважає, що «екологічність» держави, окрім затвердження відповідного положення у Конституції України, потребуватиме постійного фактичного підтвердження [9, с. 349]. Безперечно, щоби не залишитися декларативними, екологічні положення Конституції повинні бути конкретизованими у екологічному законодавстві та неухильно дотримуватися у правозастосувальній діяльності.

Важливу роль у адвокації довкіллевої політики на засадах сталого розвитку на противагу виснажливому природокористуванню повинна відігравати еколого-правова доктрина.

У цьому контексті аксіологічні засади права на безпечне для життя і здоров'я довкілля досліджені Л. Б. Васильчук [10, с. 183]. Вчена наголошує, що ефективне функціонування системи реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля має комплексний характер і є важливою запорукою для забезпечення нормальної життєдіяльності людини, розвитку держави, суспільства, територіальних громад, сприяння розвитку економіки, туристично рекреаційної галузі, подолання негативних наслідків екологічних катастроф та аварій.

Норми права довкілля, спрямовані на вирішення екологічних проблем, не можуть бути ефективними виключно в межах охорони довкілля. Їхня реалізація має здійснюватися і у сфері раціонального використання природних ресурсів, і в антропоохоронній сфері. У системі права довкілля сформовано окремий правовий інститут права екологічної безпеки, котрий спрямований на забезпечення умов для сприятливого для людини природного середовища і його захист від негативного антропогенного впливу.

Сьогодні змінюються доктринальні підходи до визначення предмету регулювання й завдань екологічного права, які зводяться до забезпечення права людини на безпечне довкілля, збереження біологічного різноманіття, сталого природокористування [11, с. 8], що може слугувати сучасним трактуванням антропоохоронних, природоохоронних і природо-ресурсних відносин у складі предмету права довкілля.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля має дуалістичний – гуманітарно-природничий характер. Синтез гуманітарного і природного компонентів права на безпечне для життя і здоров'я довкілля полягає в тому, що не можна забезпечити і захистити відповідного права людини без захисту навколишнього природного середовища. Гюнтер Паулі зауважив, що збалансованість можлива лише тоді, коли система виключає накопичення відходів і генерує каскад поживних речовин та енергії – так, як це відбувається у природі. Саме тому суспільство повинно переймати приклад продуктивної та еволюційної взаємодії природних екосистем [3, с. xxvii].

У сучасній державі захищеною має бути кожна людина як соціальна цінність і непо-рушною національна безпека зі всіма її неодмінними складовими, у тому числі й екологічна та економічна безпека. Національна безпека передбачає захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. При цьому національними інтересами України визнаються життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [12]. Відтак реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля громадян України належить до спектру життєво важливих інтересів людини та корелюється із комплексом національних інтересів України. До сфери національних інтересів України належить підтримання екологічної рівноваги і є важливим конституційним обов'язком нашої держави, який реалізується завдяки здійсненню низки організаційно-правових заходів та інституційній спроможності держави їх забезпечувати.

У комплексі національних інтересів окремою ціллю Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року є формування в Україні екологічних цінностей, які, на думку Г. В. Анісімової [13, с. 75], охоплюють державні гарантії дотримання прав і свобод, інтересів людини і громадянина (у тому числі й екологічних), виходячи із загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також забезпечення соціальної спрямованості економіки і сталого соціально-економічного розвитку України. Гарантії реалізації екологічних прав та сформована система екологічних цінностей є передумовою екологічної держави.

Дотримання Україною загальної концепції сталого розвитку сприятиме досягненню соціальної рівноваги, збалансованої економіки та раціонального природокористування. Саме це повинно лягти в основу повоєнної відбудови нашої держави на засадах кліматичної нейтральності та обраного євроінтеграційного курсу. Відновлення зруйнованої інфраструктури повинно відбуватися не за принципом реконструкції до довоєнного стану,

а передбачати глибоку модернізацію із застосуванням новітніх енергоощадливих технологій та впровадженням екосистемного підходу в регіональному плануванні. Розуміння цінності екосистемних послуг зможе допомогти переглянути погляди на екосистеми та їхній зв'язок із добробутом людей [14, с. 20].

Війна завжди несе руйнування інфраструктури, забирає людські життя і нищить довкілля, на відновлення якого потрібні десятиліття. Через воєнну агресію РФ порушена екологічна рівновага на значній території України та втрачені природні умови для життєдіяльності людини у екологічно збалансованому природному середовищі, тому наша держава не може забезпечити своїм громадянам реалізацію права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Висновки. Сприятливе навколишнє природне середовище належить до спектру життя важливих інтересів людини та корелюється із комплексом національних інтересів держави. До сфери національних інтересів України належить підтримання екологічної рівноваги, що є важливим конституційним обов'язком нашої держави, який реалізується завдяки здійсненню низки організаційно-правових заходів та інституційній спроможності держави їх забезпечувати.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля як суб'єктивне юридичне конституційне право передбачає не стільки можливості діяти самостійно (право на активні власні дії), як легітимні очікування людини на дотримання конституційного обов'язку держави (право на дії держави) подбати про такий стан навколишнього природного середовища, у якому будуть забезпечені гарантії дотримання науково обґрунтованих і нормативно встановлених допустимих рівнів шкідливого впливу на довкілля у рамках вимог екологічної безпеки.

У сучасних реаліях держава не може забезпечити нейтральної (нешкідливої) взаємодії суспільства і природи. Однак вона зобов'язана втримувати негативний вплив на довкілля на такому рівні, який не загрожуватиме життю і здоров'ю людей. Особливо складно це забезпечити в умовах воєнної агресії Росії.

Забезпечення ефективного захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля потребує повнішої юридичної визначеності та подальшого вдосконалення національного законодавства відповідно до євроінтеграційних вимог.

Список використаних джерел:

1. Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині: монографія. Харків: Право, 2023. 912 с.
2. Дейнега М. А. Концепція сталого розвитку як основа формування природоресурсних правовідносин. Актуальні проблеми соціального права. *Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*. Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції. Львів. 2016. С. 171-172.
3. Гюнтер Паулі. Синя економіка: 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць. Доповідь Римського клубу. Paradigm Publication, Taos, New Mexico, USA. 2010. 320 с.
4. Декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища. Прийнята Конференцією Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища, Стокгольм, 1972 рік. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення 20.08.2024).
5. Кравченко С. М., Андрусевич А. О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Підручник. Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002. 336 с.
6. Балюк Г. Проблеми законодавчої регламентації та реалізації в Україні екологічної складової концепції сталого розвитку. *Право України*. 2011. № 2. С. 85-94.
7. Стецюк П. Роль Конституційного Суду України у процесі формування та реалізації національної доктрини конституційної держави. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4-5. С. 64-73.
8. Steinberg R. Der ökologische Verfassungsstaat. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1998. 480 p.

9. Павлова О. В. Конституційно-правові засади формування поняття «екологічної держави» в Україні: міжнародний досвід. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круглого столу»* (м. Київ, 27 травня 2016 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2016. С. 348-350.

10. Васильчук Л. Б., Бисага Ю. М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні : монографія. Ужгород, 2019. 208 с.

11. Екологічне право : Навчальний посібник. За ред. Т. П. Устименко К.: Алерта, 2016. 290 с.

12. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 20.08.2024).

13. Анісімова Г. В. Перспективи законодавчого забезпечення екологічних прав суб'єктів в контексті державної екологічної політики. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 31 трав. 2019 р.). Київ: 2019. С. 72-77.

14. Варуха А. Огляд підходів з оцінки екосистемних послуг через призму їхнього застосування для визначення збитків, завданих військовими діями рф на території України. Львів : Компанія «Манускрипт», 2022. 56 с.

КІРІН Р. С.,

доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
(Державна установа «Інститут
економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної
академії наук України»)

ПЕТЛЮК Ю. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
та правоохоронної діяльності
(Хмельницький інститут Приватного
акціонерного товариства «Вищий
навчальний заклад «Міжрегіональна
академія управління персоналом»)

УДК 349.6:342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.26>**НАДРО-ВОДНІ ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ**

Дослідження присвячено аналізу та оцінці сукупності прав і обов'язків землевласників у надро-водних відносинах. В аспекті обраної сфери співіснування складових геологічного середовища, відносини з користування надрами з метою видобування підземних вод, урегульованих законодавством про надра, пропонується розглядати як надро-водні. У випадку, коли приписами водного законодавства регулюються відносини з користування водним об'єктом з метою доступу до ресурсів надр, йдеться про водно-надрові відносини. Встановлено вплив на прав та обов'язки землевласників при користуванні надрами з метою видобування підземних вод не лише земельно-правового статусу їх суб'єктів, а й певних умов сільськогосподарської діяльності за для того, щоб здійснення відповідних прав було легальним. В даному випадку йдеться про залежність суб'єктивних прав користувачів природними ресурсами від приписів не лише надрового та водного, а й земельного та аграрного законодавства.

Наголошено на тому, що у змісті Водного кодексу України, щодо водних потреб, відсутня не лише термінологічна єдність, а й, що найбільш головне, – не розкриті окремі складові понять «використання води» та «водокоористування». На основі кореляції між законодавством про надра та водним законодавством розкрито розуміння поняття «для всіх потреб».

Зроблено висновок, що право землекористувача на користування надрами для видобування підземних вод без спеціального дозволу, встановлене надровим законодавством, не передбачає його право на використання видобутої підземної води без дозволу на спеціальне водокористування, здійснення якого встановлено водним законодавством.

Обґрунтовано, що при формуванні розуміння поняття «сільськогосподарські потреби» слід виходити із наявної в аграрному законодавстві дефініції «сільськогосподарська діяльність». Запропоновано класифікацію надро-водних прав землевласників за такими критеріями: – суб'єкт видобування підземної води; – об'єкт видобування (підгрупа підземної води, як виду корисної

копалини загальнодержавного значення); – галузь законодавства, що їх регламентує (законодавство про надра, земельне, водне, аграрне, цивільне, екологічне, податкове законодавство).

Ключові слова: *надро-водні відносини, права, обов'язки, землевласники, землекористувачі, підземні води.*

Kirin R. S., Petliuk Yu. S. Subsoil-water rights and responsibilities of landowners

The study is devoted to the analysis and assessment of the set of rights and obligations of landowners in subsoil-water relations. In terms of the chosen area of coexistence of the components of the geological environment, it is proposed to consider relations on subsoil use for the purpose of groundwater extraction regulated by subsoil legislation as subsoil-water relations. When the provisions of water legislation regulate relations on the use of a water body for the purpose of accessing subsoil resources, we are talking about water-subsoil relations. The author establishes the impact on the rights and obligations of landowners when using subsoil for the purpose of groundwater extraction of not only the land legal status of their subjects, but also certain conditions of agricultural activity in order to ensure that the exercise of the relevant rights is legal. In this case, we are talking about the dependence of the subjective rights of users of natural resources on the requirements of not only subsoil and water legislation, but also land and agricultural legislation.

It is emphasized that the content of the Water Code of Ukraine regarding water needs lacks not only terminological unity, but also, most importantly, does not disclose certain components of the concepts of “water use” and “water use”. Based on the correlation between subsoil legislation and water legislation, the author explains the understanding of the concept of “for all needs”.

The author concludes that the right of a land user to use subsoil for groundwater extraction without a special permit established by subsoil legislation does not provide for his/her right to use the extracted groundwater without a special water use permit, which is established by water legislation.

It is substantiated that when forming an understanding of the concept of “agricultural needs”, one should proceed from the definition of “agricultural activity” available in agricultural legislation. The author proposes a classification of subsoil water rights of landowners according to the following criteria: – the subject of groundwater extraction; – the object of extraction (a subgroup of groundwater as a type of mineral resource of national importance); – the branch of legislation regulating them (subsoil, land, water, agrarian, civil, environmental, tax legislation).

Key words: *subsoil-water relations, rights, responsibilities, landowners, land users, groundwater.*

Вступ. Відповідно до ст. 13 Конституції України надра, водні та інші природні ресурси є об'єктами права власності Українського народу, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією [1]. При цьому кожний громадянин має право користуватися зазначеними природними об'єктами відповідно до закону, в тому числі, не використовувати їх на шкоду людині і суспільству.

Природний зв'язок частини земної кори та підземних вод обумовлює, як правило, їх спільне використання, що, в свою чергу, потребує наявності відповідного правового забезпечення. Так звана «мала реформа надрокористування» [2], яка стартувала навесні 2023 р., торкнулася й надро-водних відносин, учасниками яких є землевласники і землекористувачі. Зокрема, положення ч. 1 ст. 23 Кодексу України про надра (далі – КпН) [3],

яким регламентовано їх право на видобування підземних вод (далі – ВПВ) (крім мінеральних), було викладено у новій редакції. Тож, за цих обставин питання надро-водних прав і обов'язків землевласників і землекористувачів вбачаються актуальними для огляду та аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Піднята проблема, навіть до внесення зазначених вище змін, не була надто привабливою для науковців в галузі права, геології, гідрології тощо. Зокрема, виключно поверхово та/або фрагментарно надро-водні права землевласників останнім часом розглядалися такими дослідниками як Д. Єрмоленко і О. Бондар [4, с. 78-79], Ю. Лушпієнко [5, с. 40-41], Ю. Попко [6, с. 91] та іншими. Окрему увагу приділив порядку видобутку підземних вод в контексті положень ст. 23 КпН у своїй роботі Р. Біловус, який, крім іншого, наголосив на неузгодженості й недосконалості правових норм, що регламентують порядок їх видобутку, навів відповідну судову практику Верховного Суду України з даної проблематики [7, с. 13]. У старій редакції вказані положення КпН також розглядалися в межах монографічного дослідження [8, с. 332-333].

Отже, очевидним є брак публікацій з обраної проблематики, який, перш за все, є наслідком нового бачення законодавцем напряму правового регулювання надро-водних відносин в частині прав і обов'язків землевласників і землекористувачів.

Постановка завдання. Метою дослідження є огляд і аналіз сукупності прав і обов'язків землевласників у надро-водних відносинах.

Результати дослідження. Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду поставленого завдання є необхідність методологічного відступу щодо пояснення обраного автором термінологічного підходу, який стосується диференціації надро-водних та водно-надрових правовідносин. Уявляється, що дослідження двооб'єктних (в даному випадку – природоресурсних) відносин доцільно проводити з наголосом на пріоритет основної галузі законодавства над додатковою. Зокрема, в аспекті обраної сфери співіснування складових геологічного середовища, відносини з користування надрами з метою ВПВ, урегульованих законодавством про надра, слід розглядати як надро-водні. У випадку, коли приписами водного законодавства регулюються відносини з користування водним об'єктом з метою доступу до ресурсів надр, йдеться про водно-надрові відносини. Також, для цілей представленого дослідження, словосполучення «землевласники і землекористувачі» по тексту буде замінено словом «землевласники», оскільки у статтях КпН права землевласників і землекористувачів не розмежовуються.

Таким чином, виходячи з положень ч. 1 ст. 23 КпН можна стверджувати, що особливостями надро-водних прав землевласників при користуванні надрами з метою ВПВ, є те, що це право:

- 1) обмежено у просторі межами земельних ділянок, які перебувають у їх власності або користуванні;
- 2) може бути реалізовано без отримання спеціального дозволу на користування надрами (далі – СДнКН) та гірничого відводу;
- 3) поширюється на усі види підземних вод крім мінеральних;
- 4) поширюється на ВПВ для всіх потреб крім виробництва фасованої питної води;
- 5) обмежено у часі та обсязі – ВПВ із кожного з водозаборів не може перевищує 300 метрів кубічних (далі – м³) на добу.

Якщо землевласники є сільськогосподарськими товаровиробниками, частка сільськогосподарського товаровиробництва яких за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків, то особливостями їх надро-водних прав є те, що це право:

- 1) обмежено у просторі межами земельних ділянок, які надані їм у власності або користування;
- 2) може бути реалізовано без отримання СДнКН та гірничого відводу;
- 3) поширюється на усі види підземних вод крім мінеральних;
- 4) поширюється на ВПВ для сільськогосподарських, виробничих, а також власних господарсько-побутових потреб.

Тобто, очевидним є факт впливу на цей вид надро-водних відносин не лише земельно-правового статусу їх суб'єктів, а й певних умов сільськогосподарської діяльності за для того, щоб здійснення відповідних прав було легальним. В даному випадку йдеться про залежність суб'єктивних прав користувачів природними ресурсами від приписів не лише надрового та водного, а й земельного та аграрного законодавства. Тож, маємо першу підставу для диференціації надро-водних прав землевласників – вид «суб'єкту видобування», а саме: – права землевласників; – права землевласників, які є сільськогосподарськими товаровиробниками.

З аналізу наведеного вище змісту цих прав слідує, по-перше, що формально у ч. 1 та ч. 2 ст. для цих суб'єктів розрізняється поняття такого критерію, як «характер потреб», з метою задоволення яких здійснюється ВПВ: а) для всіх потреб; б) для сільськогосподарських, виробничих, а також власних господарсько-побутових потреб. Хоча на практиці буде не просто віднайти різницю між подібним баченням сукупності потреб. На такий висновок спонукає й дефініція «використання води», яка, згідно із ст. 1 Водного кодексу України (далі – ВК) [9], розуміється як процес вилучення води для: 1) використання у виробництві з метою отримання продукції; 2) господарсько-питних потреб населення.

Втім, судова практика попередніх років свідчить, що відсутність розкриття або тлумачення поняття «господарсько-побутові потреби» у надро-водних відносинах може стати одним з предметів судового спору [10], коли суб'єкт господарювання на господарсько-побутові потреби використовував воду з мереж міського водопроводу, а для забезпечення нормального технологічного процесу виробництва та підтримання систем і обладнання у відповідному стані – воду з власних підземних джерел (свердловин).

За таких обставин варто звернутися до суміжних понять, які використовуються, наприклад, у енергетичному законодавстві. Так, термін «побутові потреби» передбачає споживання (використання) електроенергії для задоволення умов постійного або тимчасового проживання та/або перебування фізичних осіб на об'єкті побутового споживача, включаючи прибудинкову (присадибну територію) у тому числі для індивідуального будівництва (реконструкції) об'єктів приватного домогосподарства, крім підприємницької, господарської та незалежної професійної діяльності, < ... > та надання інших платних послуг, у тому числі у сфері сільського зеленого туризму тощо [11].

Під визначенням «побутові та господарські потреби населення» слід розуміти індивідуальні витрати електроенергії в межах домоволодінь, на побутове освітлення, опалення, приготування їжі, не пов'язана з отриманням доходів робота електричних побутових пристроїв, санітарно-гігієнічні та культурні потреби [12].

У водному законодавстві до основних видів водокористування рекомендується відносити, серед іншого: а) питне і побутове водопостачання населення; б) водопостачання харчових виробництв [13]. В той же час у ВК (ст. 1) під поняттям «водокористування» розуміється використання вод (водних об'єктів) для задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства, включаючи право на забір води, скидання стічних вод та інші види використання вод (водних об'єктів). Ще більш широко види потреб, задля задоволення яких можуть бути використані підземні води, розкриваються у змісті окремих статей ВК, як то: – потреби населення та галузей економіки (ст.ст. 2, 36 та ін); – питні та побутові потреби населення (ст. 45); – питні потреби населення, господарсько-побутові, лікувальні, оздоровчі, сільськогосподарські, промислові, транспортні, енергетичні, рибогосподарські (у тому числі для цілей аквакультури) та інші державні та громадські потреби (ст. 48); – потреби повітряного транспорту (ст. 53); – питні та господарсько-побутові потреби населення (глава 11); – потреби питного і господарсько-побутового водопостачання населення, потреби харчової промисловості та тваринництва (ст. 61); – потреби сільського і лісового господарства (зрошення земель сільськогосподарського призначення та земель лісового фонду, ст. 65); – промислові потреби, гідроенергетичні потреби (ст. 66); – протипожежні потреби (ст. 69).

Як бачимо, у змісті ВК, щодо водних потреб, відсутня не лише термінологічна єдність, а й, що найбільш головне, – не розкриті окремі складові поняття «використання води» та «водокористування».

Таким чином, якщо встановлювати кореляцію між законодавством про надра та водним законодавством, то термін «для всіх потреб» слід розуміти як: – питні та господарсько-побутові потреби населення (потреби питного і господарсько-побутового водопостачання населення); – потреби галузей економіки, сільськогосподарські (потреби сільського і лісового господарства – зрошення земель сільськогосподарського призначення та земель лісового фонду), промислові, транспортні, потреби повітряного транспорту, енергетичні, гідроенергетичні, протипожежні, рибогосподарські, потреби харчової промисловості та тваринництва, лікувальні, оздоровчі, а також інші державні та громадські потреби.

Що стосується поняття «сільськогосподарські потреби», то при формуванні його розуміння пропонується виходити із поняття «сільськогосподарська діяльність». Саме в останній можна віднайти ті її види, які супроводжуються використанням води, тобто потребують її. В аграрному законодавстві сільськогосподарська діяльність розглядається як діяльність з [14, ст. 2.28]: – виробництва продукції рослинництва, її обробки, переробки та/або консервації, а також вирощування рослинних культур; – виробництва продукції тваринництва, її обробки, переробки та/або консервації, а також розведення плазунів, наземних ссавців тощо; – заліснення, збирання дикорослих рослин, їх обробки та консервації; – розведення та/або утримання, та/або вирощування, та/або вилов прісноводної та/або морської риби, жаб, безхребетних, водоростей та інших гідробіонтів; – обробки та/або консервації риби або інших прісноводних чи морських безхребетних, інших об'єктів аквакультури, дикорослих водоростей; – надання послуг сільськогосподарського характеру (сіяння, збирання врожаю, зберігання сільськогосподарської продукції).

Помітно, що наведений перелік містить не лише суто сільськогосподарські, а й виробничі потреби, які у сукупності забезпечують здійснення статутної діяльності сільськогосподарського товаровиробника. Визначення останнього наведене у тому ж аграрному законі [14, ст. 2.15-1] та передбачає виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах та її переробка на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, а також здійснення операцій з її постачання. Тож, видобування у межах власних (орендованих) земельних ділянок та використання для вказаних потреб, а також власних господарсько-побутових потреб, у разі якщо даний суб'єкт відповідає вимогам ч. 2 ст. 23 КпН, слід вважати правомірним. У противному випадку самовільне користування надрами з метою ВПВ, тобто без СДнКН, може кваліфікуватися як порушення права власності Українського народу на надра [15].

При цьому слід мати на увазі, що до спеціального водокористування не належать такі його види: – використання підземних вод для вилучення корисних компонентів; – вилучення води з надр разом з видобуванням корисних копалин; – видобування корисних копалин і водних рослин. Натомість, якщо здійснюється ВПВ, то така діяльність, виходячи з положень ст. 48 ВК, розглядається як спеціальне водокористування.

Тож, право землекористувача на користування надрами для ВПВ без СДнКН, встановлене надровим законодавством, не передбачає його право на використання видобутої підземної води без дозволу на спеціальне водокористування (далі – ДнСВ), здійснення якого встановлено водним законодавством. Процедура видачі юридичним і фізичним особам такого дозволу визначено у відповідному урядовому Порядку [16].

Наступним критерієм поділу надро-водних прав і обов'язків землевласників слід визнати «об'єкт видобування», тобто вид підземних вод, що видобуваються. Відповідно до переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення [17] клас «Води» має групу «Підземні води», яка поділяється на підгрупи та види: 1) «питні» (для централізованого водопостачання, для нецентралізованого водопостачання); 2) промислові; 3) технічні; 4) теплоенергетичні; 5) мінеральні (лікувальні, лікувально-столові, природні столові).

Останні, як було зазначено вище, не належать до різновиду вод, які мають право видобувати землевласники на умовах, встановлених ст. 23 КпН.

У загальному уявленні термін «води підземні» об'єднує в собі води, що перебувають нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах [18]. Вони, разом із гірськими породами, ґрунтами, донними відкладеннями тощо, є частиною земної кори, яка взаємодіє з елементами ландшафту, атмосферою та поверхневими водами і може зазнавати впливу техногенної діяльності. Моніторинг підземних вод є одним із основних завдань державної геологічної служби України [19].

Ще більш детально об'єкти водовидобування представлені у Класифікаторі корисних копалин ДК 008:2007 [18], де до групи «Води підземні питні» відносяться такі підгрупи вод підземних питних: 1) вищої фізіологічної якості; 2) першого класу (не потребують водопідготовки); 3) другого класу (потребують водопідготовки).

До групи «Води підземні промислові» входять дві підгрупи з відповідними видами: 1) промислові борні; 2) промислові бромні; 3) промислові вуглекисло-калієві; 4) промислові вуглекисло-натрієві; 5) промислові йодні; 6) промислові магнієві; 7) промислові мірабілітові; 8) промислові рідкіснометаловмісні (стронцій, літій тощо); 9) промислові хлор-калієві; 10) промислові хлор-натрієві.

Група «Води підземні теплоенергетичні» складають: 1) високопотенційні (понад 100 °С); 2) середньопотенційні (від 70 °С до 100 °С); 3) низькопотенційні (від 35 °С до 70 °С); 4) низькопотенційні (субтермальні) (від 20 °С до 35 °С). Окрему групу складають «Води підземні технічні».

Нарешті, можна диференціювати права і обов'язків землевласників і землекористувачів у сфері надро-водних відносин за галуззю законодавства, що їх регламентує. Так, законодавством про надра (ст. 24 КпН), переважна більшість загальних прав та обов'язків користувачів надр регламентована для суб'єктів, що отримали СДнКН, оскільки такі права та обов'язки виникають з дня, наступного за днем внесення інформації про СДнКН до Державного реєстру СДнКН.

Проте особливий, «бездозвільний» статус землевласника і власника (набувача) артезіанської свердловини (далі – АС) як надрокористувача не позбавляє його певних прав та обов'язків при ВПВ, як то: – розпоряджатися видобутою водою, якщо інше не передбачено законодавством; – на договірних засадах залучати третіх осіб для виконання окремих видів робіт, пов'язаних з ВПВ; – повідомляти центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр (Державна служба геології та надр України, далі – Держгеонадра), про передачу права власності на АС протягом шести місяців після такої передачі; – подавати належним чином оформлений паспорт АС для обліку та відображення у відповідному державному реєстрі.

Крім того, на підзаконному рівні передбачений обов'язок щодо постановки АС на облік згідно із вимогою постанови Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2012 р. № 963 (в редакції постанови № 703 від 11.07.2023 р.) [20]. Зокрема, дані та інформація, що містяться у паспортах (паспортах та описах) АС, вносяться до 01.12 поточного року до е-кабінету надрокористувача відповідно до Положення [21] та встановленої форми [22], суб'єктами господарювання, які є власниками або користувачами земельних ділянок, у межах яких розташовані та експлуатуються АС. Відомості про об'єм видобутих підземних вод вносяться водокористувачами до автоматизованої системи обліку видобутих підземних вод у порядку, встановленому Міністерством екології та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля) [23]. Цей Порядок є обов'язковим до виконання всіма юридичними та фізичними особами – підприємцями, які є власниками або користувачами земельних ділянок, у межах яких розташовані та експлуатуються АС, та в установленому законодавством порядку отримали ДнСВ.

Зазначу, що згідно із ст. 5-1 КпН Єдина державна електронна геоінформаційна система користування надрами, правове забезпечення функціонування якої було розглянуто автором раніше [24], включає, у тому числі й таку складову як державний водний кадастр (розділ «Підземні води»).

Також слід відмітити й обов'язок фізичних осіб, фізичних осіб – підприємців або юридичних осіб, які є власниками або користувачами земельних ділянок, у межах яких розташовані та експлуатуються АС, щодо подачі до Держгеонадр відомостей про АС, у тому числі недіючих, незалежно від місця розташування, на підставі даних, що містяться у паспортах АС через е-кабінет надкористувача на Державному геологічному веб-порталі [25].

У разі порушення землевласниками порядку і умов користування надрами на наданих їм у власність або користування земельних ділянках, вони, відповідно до ст. 27 КпН, можуть бути позбавлені права ВПВ місцевими радами або іншими спеціально уповноваженими органами в порядку, передбаченому законодавством України. Хоча у ст. 10 та 25 КпН йдеться не про «позбавлення», а про «обмеження».

Природно, що сукупність прав та обов'язків землевласників і землекористувачів передбачена й земельним законодавством, зокрема – Земельним кодексом України (далі – ЗК) [26]: 1) права та обов'язки власників земельних ділянок (ст.ст. 90, 91); 2) права та обов'язки землекористувачів (ст.ст. 95, 96). Втім, заради об'єктивності, зазначу, що термін «підземні води» у тексті ЗК взагалі не вживається, а поняття «підземні джерела водопостачання» згадується лише у зв'язку із необхідністю створення зон санітарної охорони для санітарно-епідеміологічної захищеності цих джерел (ст. 113).

Також слід звернути увагу на те, що окремі види земельних прав і обов'язків урегульовано й Цивільним кодексом України, а саме [27]: – права та обов'язки землекористувача при користуванні чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (ст. 410); – права та обов'язки власника земельної ділянки, наданої для забудови (ст. 414); – права та обов'язки землекористувача при користуванні земельною ділянкою, наданої для забудови (ст. 415).

Перелік прав, їх обмежень та обов'язків водокористувачів встановлені у ст.ст. 43–45 ВК. Так, у разі маловоддя, загрози виникнення епідемій та епізоотій, а також в інших передбачених законодавством випадках права водокористувачів можуть бути обмежені або змінені умови водокористування з метою забезпечення охорони здоров'я людей та в інших державних інтересах. При цьому пріоритетність надається використанню вод для питних і побутових потреб населення. Також слід відмітити, що відповідно до ст. 105 ВК, у разі вичерпання запасів підземних вод, а також у разі забруднення підземних вод встановлюються причини, з яких це сталося, і за пропозиціями Міндовкілля та Держгеонадр, за рахунок винних осіб здійснюються заходи щодо їх відтворення. Кількісний та хімічний стан масиву підземних вод визначаються і класифікуються як «добрий» або «поганий» відповідно за: – співвідношенням забору підземних вод до її загального об'єму; – окремими групами забруднюючих речовин.

Певні обов'язки землевласників-водокористувачів містяться й в окремих приписах екологічного законодавства. Наприклад, для водозаборів підземних вод з обсягом видобутку більше ніж 100 м³ на добу в межах зон санітарної охорони та на прилеглих територіях водокористувачі облаштовують локальну мережу спостережних свердловин з метою визначення кількості води та хімічних і фізико-хімічних показників та надання даних спостережень Держгеонадрам [28].

Об'єктами досліджень моніторингу геологічного середовища об'єктового рівня є прості геологічні (природно-техногенні) системи [29]. Результати такого моніторингу суб'єкти господарювання повинні передавати до Держгеонадр у вигляді форми звітності № 7-ГР (підземні води) (річна) «Звітний баланс видобутку та використання підземних вод за 20__ рік» [30].

Державний облік водокористування здійснюється шляхом подання водокористувачами звітів про використання води за формою звітності № 2ТП-водгосп (річна) в е-формі через Єдиний державний веб-портал е-послуг «Портал Дія» або Портал е-послуг Державного агентства водних ресурсів України [31].

У разі наявності висновку про оцінку впливу на довкілля планової діяльності з ВПВ, землевласник, що його здійснює, зобов'язаний виконувати вимоги в частині контролю якості

води за санітарно-гігієнічними та радіаційними показниками, післяпроектного моніторингу, а також інші вимоги такого висновку [32].

Спеціальне водокористування, згідно із ст. 49 ВК, є платним та здійснюється на підставі ДнСВ, в якому встановлюються ліміт забору води, ліміт використання води та ліміт скидання забруднюючих речовин. Тож, певна група надро-водних відносин регулюється також і податковим законодавством. Зокрема, платниками рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин є землевласники та землекористувачі, крім суб'єктів підприємництва, які відповідно до законодавства відносяться до фермерських господарств [33]:

1) що провадять господарську діяльність з видобування підземних вод на підставі ДнСВ (ст. 252.1.4);

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що в межах наданих їм земельних ділянок, розмір яких перевищує норми, передбачені ст. 121 ЗК, видобувають прісні підземні води із застосуванням електричних пристроїв у обсязі понад 13 м³ на особу в місяць (за показниками лічильників) (ст. 252.1.5).

Платниками рентної плати за спеціальне використання води є первинні водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи – підприємці, які використовують та/або передають вторинним водокористувачам воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (ст. 255.1). Отже, землевласник зобов'язаний, на підставі первинного обліку, щоквартально складати податкову декларацію з рентної плати за споживання видобутої підземної води.

Рентна плата, відповідно до ст. 255.11.2 Податкового кодексу України, обчислюється виходячи з фактичних обсягів використаної підземної води водних об'єктів, встановлених у ДнСВ, лімітів використання води, ставок рентної плати та коефіцієнтів.

Висновки. Таким чином, за підсумками проведеного огляду і аналізу сукупності прав і обов'язків землевласників у надро-водних відносинах, можна сформулювати наступні узагальнення.

1. Запропоновано при дослідженні двооб'єктних природоресурсних відносин роботи наголос на пріоритет основної галузі законодавства над додатковою. В аспекті обраної сфери співіснування складових геологічного середовища, відносини з користування надрами з метою видобування підземних вод, урегульованих законодавством про надра, слід розглядати як надро-водні. У випадку, коли приписами водного законодавства регулюються відносини з користування водним об'єктом з метою доступу до ресурсів надр, йдеться про водно-надрові відносини.

2. Встановлено вплив на прав та обов'язки землевласників при користуванні надрами з метою видобування підземних вод не лише земельно-правового статусу їх суб'єктів, а й певних умов сільськогосподарської діяльності за для того, щоб здійснення відповідних прав було легальним. В даному випадку йдеться про залежність суб'єктивних прав користувачів природними ресурсами від приписів не лише надрового та водного, а й земельного та аграрного законодавства.

3. Виявлено, що у змісті Водного кодексу України, щодо водних потреб, відсутня не лише термінологічна єдність, а й, що найбільш головне, – не розкриті окремі складові поняття «використання води» та «водокористування». Тож, якщо встановлювати кореляцію між законодавством про надра та водним законодавством, то термін «для всіх потреб» слід розуміти як: – питні та господарсько-побутові потреби населення (потреби питного і господарсько-побутового водопостачання населення); – потреби галузей економіки, сільськогосподарські (потреби сільського і лісового господарства – зрошення земель сільськогосподарського призначення та земель лісового фонду), промислові, транспортні, потреби повітряного транспорту, енергетичні, гідроенергетичні, протипожежні, рибогосподарські (у тому числі для цілей аквакультури), потреби харчової промисловості та тваринництва; – лікувальні, оздоровчі потреби, а також інші державні та громадські потреби.

4. Встановлено, що до спеціального водокористування не належить видобування будь-яких корисних копалин окрім підземних вод. Право землекористувача на користування надрами для видобування підземних вод без спеціального дозволу, встановлене надровим законодавством, не передбачає його право на використання видобутої підземної води без дозволу на спеціальне водокористування, здійснення якого встановлено водним законодавством.

5. Обґрунтовано, що при формуванні розуміння поняття «сільськогосподарські потреби» слід виходити із поняття «сільськогосподарська діяльність». Саме в останній можна віднайти ті її види, які супроводжуються використанням води, тобто потребують її. Суто сільськогосподарські потреби землевласників, на відміну від виробничих потреб, які у сукупності забезпечують здійснення статутної діяльності сільськогосподарського товаровиробника, полягають у такому виді меліорації як зрошення земель сільськогосподарського призначення.

6. Запропоновано класифікацію надро-водних прав землевласників за критеріями: – суб'єкт видобування підземної води; – об'єкт видобування (підгрупа підземної води, як виду корисної копалини загальнодержавного значення); – галузь законодавства, що їх регламентує (законодавство про надра, земельне, водне, аграрне, цивільне, екологічне, податкове законодавство).

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.08.2024)
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2805-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2023. № 2, ст. 85.
3. Кодекс України про надра : Закон України від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.08.2024)
4. Єрмоленко Д.О., Бондар О.Г. Судовий прецедент як джерело земельного права України. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 1. С. 76-81. DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-12>
5. Лушпієнко Ю.О. Адміністративно-правовий режим надрокористування в Україні. *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису: дис. ... доктора філософії : 081 – право*. Сумський державний університет, Суми, 2021. 260 с.
6. Попко Ю. Я. Правовий статус сільськогосподарських юридичних осіб за цивільним законодавством України. *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису: дис. ... доктора філософії : 081 – право*. Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2022. 179 с.
7. Біловус Р.В. Правове регулювання загального користування надрами : *автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06*. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 20 с.
8. Кірін Р.С. Кодифікація законодавства про надра: досвід та проблеми : монографія. М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2015. 523 с.
9. Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.08.2024)
10. Постанова Вищого господарського суду України від 21.10.2015 р. у справі № 915/2320/13. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_vgsu_vid_21_10_2015_roku_u_sprav_i_915_2320_13/ (дата звернення: 18.08.2024).
11. Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії : постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14.03.2018 р. № 312 (в редакції постанови № 1142 від 19.06.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0312874-18#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

12. Щодо надання роз'яснення : лист Національної комісії регулювання електроенергетики України від 08.02.2011 р. № 811/11/17-11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1811227-11#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

13. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти із зворотними водами : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 05.03.2021 р. № 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173926-21#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

14. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.07.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

15. Кірін Р.С. Самовільне користування надрами: варіативність суб'єктів та об'єктивної сторони правопорушення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 7 (141). С. 97 – 104.

16. Про затвердження Порядку видачі дозволів на спеціальне водокористування та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. № 459 : постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 321. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/321-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

17. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення : постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 р. № 827 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 р. № 1370). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

18. Національний класифікатор України. Класифікатор корисних копалин (ККК) ДК 008:2007 (На заміну ДК 008-96) : наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 12.12.2007 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va357609-07#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

19. Про державну геологічну службу України : Закон України від 04.11.1999 р. № 1216-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1216-14#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

20. Про затвердження Порядку державного обліку артезіанських свердловин, облаштування їх засобами вимірювальної техніки об'єму видобутих підземних вод : постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2012 р. № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

21. Про затвердження Положення про електронний кабінет надрокористувача : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 28.03.2023 р. № 177. *Офіційний вісник України*. 2023. № 47, ст. 2602.

22. Про затвердження форми паспорта артезіанської свердловини : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 04.04.2016 р. № 145/84. *Офіційний вісник України*. 2016. № 39, ст. 1501.

23. Про затвердження Порядку внесення відомостей про об'єм видобутих підземних вод водокористувачами до автоматизованої системи обліку видобутих підземних вод : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 23.03.2016 р. № 110. *Офіційний вісник України*. 2016. № 31, ст. 1250.

24. Кірін Р. Правове забезпечення функціонування єдиної Державної електронної геоінформаційної системи користування надрами. *Інформація і право*. 2024. № 2(49). С. 118-127. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.2\(49\).306152](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.2(49).306152)

25. Про затвердження Правил охорони підземних вод : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 11.05.2023 р. № 325. *Офіційний вісник України*. 2023. № 65, том 2, ст. 3736.

26. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

27. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

28. Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод : постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 р. № 758. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

29. Про затвердження Порядку здійснення моніторингу геологічного середовища : постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2024 р. № 685 (набирає чинності одночасно з набранням чинності Законом України від 20.03.2023 р. № 2973-IX, але не раніше дня її опублікування). *Офіційний вісник України*. 2024. № 58, ст. 3435.

30. Про затвердження форм звітності щодо обліку запасів корисних копалин та інструкцій з їх заповнення : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 14.03.2016 р. № 97 (у редакції наказу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 10.07.2023 р. № 481). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0789-16#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

31. Про затвердження Порядку ведення державного обліку водокористування : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 16.03.2015 р. № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0382-15#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

32. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

33. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 18.08.2024).

СОКОЛ М. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)

УДК 349.412.24

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.27>

НАБУВАЛЬНА ДАВНІСТЬ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СПРОЩЕНОГО МЕХАНІЗМУ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

У статті проведено аналіз законодавчих норм, що регулюють порядок безоплатної приватизації земельних ділянок на підставі набувальної давності, як первинного способу виникнення права приватної власності на землю та законного факту безтитульного володіння та користування даним об'єктом земельних правовідносин.

Охарактеризовано критерії законного користування земельною ділянкою на підставі набувальної давності такі як: добросовісність, відкритість та безперервність. Зроблено висновок, що основною ознакою фактичного законного користування є те, що особа умисно не нехтує умовами законодавства, які регулюють порядок набуття чи передачі земельних ділянок у власність чи користування.

Акцентовано увагу, що стаття 119 Земельного кодексу України регулює не законність заволодіння земельною ділянкою, а законність фактичного користування нею. Поряд з тим наголошено, що єдиним та яскравим прикладом володіння фізичною особою землею є наявність права на земельну частку (пай) починаючи з 18 січня 2001 року до моменту виділення земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Доведено необхідність прирівняти громадян, які користуються земельною ділянкою за набувальною давністю до користувачів земельними ділянками, які мають право на безоплатну приватизацію землі згідно п. а ч. 3 ст. 116 ЗК України і реалізувати дане право шляхом спрощеної процедури приватизації. Також за даними суб'єктами потрібно закріпити право надавати погодження землекористувача на приватизацію земельної ділянки третіми суб'єктами, яке закріплено у ч. 6 ст. 118 ЗК України.

Застосування спрощеної процедури безоплатної приватизації передбачає можливість замовлення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки без згоди на це уповноваженого органу державної влади чи місцевого самоврядування, на підставі цього встановлено, що однією із основних ознак об'єкта набувальної давності є наявність умовних меж земельної ділянки державної чи комунальної власності, які склалися в процесі землекористування, а не індивідуально визначена земельна ділянка, зареєстрована як об'єкт цивільних прав.

Ключові слова: володіння землею, фактичне користування земельною ділянкою, спрощена процедури приватизації, набувальна давність, земельна частка (пай).

Sokol M. V. The statute of limitations as a basis for the implementation of a simplified mechanism of free privatization of land plots

The article analyzes the legislative provisions regulating the procedure for free privatization of land plots on the basis of prescription as the primary method

of emergence of private land ownership and the legal fact of title-free possession and use of this object of land relations.

The author characterizes the criteria of legal use of a land plot on the basis of prescription such as good faith, openness and continuity. It is concluded that the main feature of actual legal use is that a person does not intentionally neglect the terms of legislation governing the procedure for acquiring or transferring land plots into ownership or use.

The author emphasizes that Article 119 of the Land Code of Ukraine regulates not the legality of land acquisition, but the legality of actual use of land. At the same time, the author emphasizes that the only clear example of an individual's ownership of land is the right to a land share (plot) starting from January 18, 2001 until the moment of allocation of a land plot in kind (on the ground).

The author proves that it is necessary to equate citizens who use a land plot by prescription with users of land plots entitled to free privatization of land pursuant to paragraph a of Part 3 of Article 116 of the Land Code of Ukraine and to exercise this right through a simplified privatization procedure. Also, these entities should be granted the right to grant the land user's consent to the privatization of a land plot by third parties, which is enshrined in part 6 of Article 118 of the Land Code of Ukraine.

The application of the simplified procedure of free privatization provides for the possibility of ordering a land management project for land allocation without the consent of an authorized state or local government body, and on this basis it is established that one of the main features of the object of acquisitive limitation is the presence of conditional boundaries of a land plot of state or municipal property which have developed in the course of land use, and not an individually defined land plot registered as an object of civil rights.

Key words: *land ownership, actual use of a land plot, simplified privatization procedure, acquisitive limitation period, land share (unit).*

Вступ. Земельне законодавство поряд з правом користування та розпорядження земельними ділянками різних форм власності, закріплює факт безтитульного володіння землею, який базується на визначених ознаках набувальної давності. Фактичне володіння, і як визначено у ст. 119 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) користування землею, без жодних правовстановлюючих документів, є законними діями, які дають право на приватизацію земельної ділянки згідно процедури передбаченої ст. 118 ЗК України.

Інститут набувальної давності в земельному законодавстві, на відміну від цивільного, варто все ж віднести до норм декларативного характеру, оскільки він не наділяє суб'єктів додатковими перевагами чи гарантіями на безоплатну приватизацію земельної ділянки, створюючи при цьому значні проблеми у правозастосовній діяльності.

Питання фактичного володіння та користування земельною ділянкою на підставах добросовісності, відкритості та безперервності неодноразово піднімалися серед науковців. Значну увагу у своїх дослідженнях даному питанню приділяли: Зубачик Н. Б., Ільків О. В., Кулинич П. Ф., Маньгора Т. В., Мірошніченкко А. М., Печерний О. П. та ряд інших вчених. Проте, у працях недостатньо приділено уваги саме ефективності застосування механізму безоплатної приватизації та наявні суперечливі питання щодо об'єкта правового регулювання.

Постановка завдання. Метою дослідження є висвітлення ознак об'єкту набувальної давності за земельним законодавством та розроблення ряду пропозицій для ефективного застосування даних правових норм, в частині приватизації земельних ділянок за спрощеною процедурою.

Результати дослідження. У статті 119 Земельного кодексу України закріплено законне право на фактичне користування земельною ділянкою без жодних правовстановлюючих

документів на підставі набувальної давності, тим самим сформульовано чіткі критерії розмежування законного користування від самовільного зайняття землі, що є підставою для адміністративної та кримінальної відповідальності.

Законність користування підтверджується переліком необхідних критеріїв, які є невід'ємними ознаками набувальної давності. Першим серед таких критеріїв виступає добросовісне користування, яке згідно судових рішень наділено різними кваліфікаційними характеристиками. У висновку Верховного суду від 2018 року, щодо набувальної давності згідно цивільного законодавства, добросовісність означає, що володілець майна не знав і не міг знати про те, що він володіє чужим майном, тобто ті обставини, які обумовили його володіння, не давали і не могли давати володільцю сумніву щодо правомірності його володіння майном [1]. Також у 2020 році Верховний суд у справі за позовом до Луцької міської ради щодо визнання незаконним та скасування рішення про відмову від безоплатної передачі земельної ділянки для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд передбачив, що позивач як володілець майна повинен бути впевнений у тому, що на це майно не претендують інші особи і він отримав це майно за таких обставин і з таких підстав, які є достатніми для отримання права власності на нього [2].

Варто зауважити, що у викладених судових прецедентах акцентується увага саме на добросовісному заволодінні нерухомим об'єктом, тобто моменті можливого набуття одного із титульних прав. Подібної думки дотримується і Зубачик Н. Б., яка вважає, що критерій добросовісності може бути застосований лише до заволодіння майном, оскільки саме в цей момент особа визначає на свій розсуд та надає суб'єктивну оцінку тому, чи своїм заволодінням майном вона не порушує прав інших осіб. У подальшому заволодіння переходить у триваючий стан – володіння, добросовісність якого залежить від моменту заволодіння та з часом не змінюється [3, с. 115]. Проте, у ст. 119 Земельного кодексу України йдеться про тривале добросовісне користування протягом не менше 15 років, тому більш доречним буде взяти до уваги рішення Тисменицького районного суду Івано-Франківської області який у 2021 року більш детально розтлумачив добросовісне користування земельною ділянкою. Змістове наповнення добросовісності полягає у: сплаті земельного податку, а також користування таким способом, яким не порушуються права та законні інтереси суміжних землекористувачів чи власників земельних ділянок [4].

Питання щодо визначення виду титульного права за набувальною давністю на земельну ділянку є досить актуальним серед науковців. Так, одні вважають, що набувальна давність наділяє суб'єктів лише правом володіння земельною ділянкою, а не користування [3, с. 115] на кшталт набуття права власності на рухоме чи нерухоме річ згідно статті 344 Цивільного кодексу України. Також позицію законності фактичного володіння земельної ділянки за набувальною давністю відстоює П. Ф. Кулинич. Автор зазначає, що правомочність володіння ділянкою здійснюється способом особистої присутності особи постійно чи періодично або уречевленої присутності, коли особа не використовує земельної ділянки, але позначила межі ділянки межовими знаками чи розмістила на ній власне майно [5, с. 127]. Проте, специфіка аналізованого об'єкту обумовлює необхідність використання ділянки відповідно до її цільового призначення, так якщо мова йде про землю для ведення особистого селянського господарства з видом угідь рілля, то така ділянка потребує щорічної оранки, а це вже пов'язано із використанням корисних властивостей землі, тобто користування нею. Крім того, варто відзначити, що ст. 119 ЗК України визначає давнішим не володіння, а користування, акцентуючи увагу, саме на тривалому безперервному добросовісному користуванні. Тому, в даному випадку, говорити лише про володіння не можна, оскільки воно здійснюється одночасно із користуванням землею.

Єдиним та яскравим прикладом володіння фізичною особою землею є наявність права на земельну частку (пай) починаючи з 18 січня 2001 року до моменту виділення земельної ділянки в натурі (на місцевості). Так, оскільки земельна частка (пай) це лише право на умовну земельну ділянку, то відповідно право користування власникові паю не належить. Проте, до моменту введення мораторію на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського

призначення паї дозволялося відчужувати на підставі цивільно-правових договорів, тобто до 2001 року власнику належало право володіння та розпорядження, а з моменту запровадження мораторію до моменту виділення земельної ділянки в натурі лише право володіння земельною часткою (паєм). Тому в даному випадку можна говорити про наявність єдиного титульного права – права володіння окремими об'єктами земельних правовідносин, проте не земельною ділянкою. Наявність же документально визначених меж чи тих, які склалися в процесі землекористування обумовлює використання землі відповідно до її цільового призначення, вилучення корисних властивостей землі чи отримання прибутку, тобто користування земельною ділянкою.

Відкритість давнісного користування проявляє ознаки здебільшого пасивної поведінки суб'єкта та полягає у тому, що землекористувач не приховує свою діяльність від третіх осіб, наприклад, часто перебуває на земельній ділянці, розміщує певне рухоме майно, користується нерухомими об'єктами цивільних правовідносин, привласнює корисні властивості земельної ділянки, а також, що є досить суттєвим, звертався із заявою на адресу уповноваженого органу про закріплення за ним цієї ділянки. Крім того, обов'язковою умовою відкритості є законність користування, тобто уповноваженим органам відомо, що особа володіє та користується такою ділянкою без жодних правовстановлюючих документів, але жодного разу щодо неї не було виданого обов'язкового для виконання припису з питань використання чи охорони земель, зобов'язання приведення земельної ділянки у попередній стан чи притягнуто до адміністративної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки.

Тобто, основною ознакою фактичного законного користування є те, що особа умисно не нехтує умовами законодавства, які регулюють порядок набуття чи передачі земельних ділянок у власність чи користування.

Третьою обов'язковою ознакою набуття права на земельну ділянку за набувальною давністю є безперервне користування протягом не менше 15 років. Оскільки, Земельний кодекс України набув чинності з 1 січня 2002 року, реалізувати дане право можна не раніше як з 1 січня 2017 року.

Початок перебігу даного строку має бути пов'язаний з моментом, коли громадянин приступив до використання земельної ділянки. Проте, як доречно зазначає О. В. Ільків речове право в рамках набувальної давності належить до первісних способів можливого набуття права власності з елементами правонаступництва, які є властивими для категорії безперервного володіння. Особа, яка заявляє про давність володіння, може приєднати до часу свого володіння весь час, протягом якого цим майном володіла особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є [6, с. 47].

Протягом установленого строку суб'єкти передбачені ст. 119 ЗК України повинні стало та безперервно користуватися земельною ділянкою. Якщо мова йде про землі сільськогосподарського призначення, наприклад, рілля, то оранка має бути щорічною, хоча в такому випадку слід враховувати сезонність робіт, та неможливість використовувати землю у період промерзання ґрунту, що є цілком логічним та відноситься до безперервного користування.

Згідно норм цивільного законодавства набувальна давність є правопороджуючим юридичним фактом який відноситься до первинних способів набуття права власності, проте доречно зауважити, що норми цивільного та земельного права регулюючи аналізоване питання закріплюють відмінний комплекс прав та гарантій суб'єктів. Як зазначає О. Печений, ст. 344 ЦК України і ст. 119 ЗК України співвідносяться як загальна та спеціальна правові норми, однак у них містяться принципово різні юридичні конструкції: у першій йдеться про право набути право власності на майно, а у другій – лише про право звернутися до органу публічної влади, місцевого самоврядування із клопотанням про передачу земельної ділянки у власність або надання в користування [7, с. 20]. Хоча і один і інший законодавчий акт регулює процедуру набуття у приватну власність нерухомих об'єктів на підставі набувальної давності.

Так, згідно із визначеною нормою земельного законодавства громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно протягом п'ятнадцяти років користуються земельною

ділянкою, але не мають документів, що засвідчують наявність у них прав на зазначену земельну ділянку, можуть звернутися до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу такої земельної ділянки у їхню власність [8, ст. 119].

Друга частина ст. 119 передбачає право суб'єкта на безоплатну приватизацію такої земельної ділянки в порядку передбаченому ст. 118, у даному випадку мова йде, про повний механізм приватизації. Тобто, при дотриманні усіх умов набувальної давності, законодавство не передбачає обов'язковості передачі земельної ділянки у власність, а лише наділяє фактичного користувача правом на отримання такої ділянки на рівні із усіма іншими громадянами України, незалежно від тривалості, характеру чи самого факту користування землею. У разі відмови в задоволенні клопотання про передачу земельної ділянки у власність чи надання в користування або залишення його без розгляду громадянин має право оскаржити такі дії органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування до суду в установленому законом порядку. Цілком доречною, у такому випадку, є точка зору Мірошничка А. М. про те що, ст. 119 ЗК України не регулює набувальної давності в усталеному розумінні, адже передбачено виникнення права в результаті волевиявлення «органу», а не в результаті спливу давності [9, с. 124-125].

Крім того, аналіз статті 119 ЗК України, дає можливість зробити висновок, що особи, які дотримуються усіх умов набувальної давності позбавлені жодних переваг чи першочергового права на безоплатну приватизацію земельної ділянки. Правозахисна судова практика у даному питанні є аналогічною [10].

У результаті, як досить привально зауважує Зубачик Н. Б., складається ситуація, коли земельні ділянки фактично безпідставно вилучають з кола об'єктів набувальної давності, а осіб, які виконали умови набувальної давності, позбавляють змоги перетворити фактичний стан на правовий титул та і відповідно вони втрачають ефективний механізм усунення правової невизначеності щодо майна [3, с. 111].

Оскільки, стаття 119 ЗК України включена до 19 глави, яка регулює набуття права на землю громадянами та юридичними особами, напрошується висновок про абсолютну недієвість та декларативний характер такої правової норми, єдиним більш менш вагомим аргументом на користь даної статті є встановлення критеріїв розмежування самовільно зайнятої земельної ділянки від законодавчо закріпленого законного користування нею.

У зв'язку із цим, необхідно внести зміни до земельного законодавства, в результаті яких стаття 119 ЗК України породжуватиме правові відносини, щодо набуття права приватної власності на землю.

Суб'єкти визначені у статті 119 ЗК України є фактичними володільцями та користувачами земельною ділянкою без закріпленого речового титульного права, проте вони виступають законними користувачами, якщо дотримуються усіх обов'язкових умов передбачених даною нормою, тому вважаю за необхідне прирівняти даних осіб до користувачів земельними ділянками, які мають право на безоплатну приватизацію землі згідно п. а ч. 3 ст. 116 ЗК України і реалізувати дане право шляхом спрощеної процедури приватизації земельних ділянок.

Стаття 118 ЗК України регулює складну та багатоетапну процедуру безоплатної приватизації земельної ділянки, умови для так званої «спрощеної приватизації» земельної ділянки, яка перебуває у користуванні громадян передбачені у п. 1-2 даної норми.

Основною відмінністю спрощеної від повної моделі приватизації земельної ділянки є відсутність вимоги щодо отримання згоди органів місцевого самоврядування чи відповідного органу державної влади на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки. З огляду на правозастосовну практику та значну кількість судових рішень стосовно відмови уповноважених органів, цей етап є найбільш складним. Окрім того, при реалізації спрощеного механізму законодавча норма не передбачає жодної підстави для відмови на затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та автоматичному переданні її у приватну власність [11, с. 288]. Проте, якщо земельна ділянка вже буде

сформована як об'єкт цивільних правовідносин, тобто зареєстрована у Державному земельному кадастрі, то залишається лише отримати згоду уповноваженого органу (підстав для відмови не передбачено) та зареєструвати речове право на неї.

Також цілком логічним буде закріпити за особами передбаченими у статті 119 ЗК України право надавати погодження землекористувача на приватизацію земельної ділянки третіми суб'єктами, яке закріплено у ч. 6 ст. 118 ЗК України.

Ще одним важливим питанням яке потребує висвітлення є об'єкт набувальної давності та його ознаки. Деякі науковці відстоюють позицію, що об'єктом набуття права власності за набувальною давністю може бути лише земельна ділянка, із визначеною площею, межами та визначеними щодо неї правами, а якщо особа зайняла частину земної поверхні без установлених меж та визначених щодо неї прав, то таке зайняття не може вважатися добросовісним заволодінням земельною ділянкою та не розпочинає перебігу набувальної давності [3, с. 113].

Така точка зору є закономірною, проте потребує деякого уточнення. Так, у процесі землекористування за набувальною давністю земельна ділянка рідко коли є сформованою із визначенням її меж в натурі (на місцевості), оскільки в ст. 118 та 119 ЗК України мова йде про землю державної та комунальної власності, яка здебільшого не виділена в окремі ділянки. Проте, кожен користувач знає де починається та завершується саме його площа землі, де проходить межа при суміжних ділянках чи певна ґрунтова дорога при сусідніх земельних наділах. Тому, таку земельну ділянку можна охарактеризувати як індивідуально визначену. Зміст даного поняття полягає в тому, що технічна документація на ділянку відсутня, а її межі склалися в процесі землекористування, яке здійснюється громадянином.

Висновки. На підставі наведеного вище аналізу та норм земельного законодавства, варто сформулювати чіткий перелік ознак земельної ділянки як об'єкту набувальної давності:

- наявність умовних меж земельної ділянки, які склалися в процесі землекористування;
- формування земельної ділянки як об'єкта права та наявність землевпорядної документації – не є обов'язковою умовою, оскільки такі дії відбуваються в процесі спрощеної процедури приватизації;
- площа земельної ділянки не повинна перевищувати меж визначених у ст. 121 ЗК України;
- право на приватизацію двох та більше земельних ділянок одного цільового призначення, в межах норм передбачених ст. 121, за умови якщо це відбувається одночасно (вимога про передачу двох чи більше ділянок зазначена в одному клопотанні та в одному рішенні уповноваженого органу);
- види використання земельних ділянок визначені у ч. 2 ст. 121 ЗК України;
- строки користування земельною ділянкою не можуть бути менші 15-ти років;
- земельна ділянка як об'єкт приватизації за набувальною давністю повинна перебувати у державній чи комунальній власності, а як об'єкт законного без титульного користування, в тому числі може бути і у приватній власності.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду України від 27. 09. 2018 р. у справі № 571/1099/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84407315>
2. Постанова Верховного Суду від 22. 04. 2020 у справі № 161/12383/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/88909543>
3. Зубачик Н. Б. Набуття права власності на підставі набувальної давності : дис. ... д-ра філос. в гал. права : 081. Львів, 2021. 195 с.
4. Рішення Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 01.12. 2021 року у справі № 352/2555/19. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/101714422>

5. Кулинич П. Ф. Права на землю і володіння землею в земельному праві України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2022. Вип. 92. С. 119-130.
6. Ільків О. В. Право володіння як передумова набуття права власності за набувальною давністю. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6. Том 1. С. 44-49.
7. Печений О. Визнання права власності за набувальною давністю: підстави, порядок, процесуальні особливості. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2019. № 4 (52). С. 19-29.
8. Земельний кодекс України : Закон України від 25. 10. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
9. Мірошниченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге видання, допов. і перероб. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 678 с.
10. Постанова Великої палати Верховного суду у справі № 729/608/17 від 15.05.2019. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82095850>
11. Сокол М. В. Особливості застосування спрощеного механізму приватизації земельних ділянок. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 287-293.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ДЯКОВСЬКИЙ О. С.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
інформаційного, господарського
та адміністративного права
(*Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»*)

УДК 347.998.85
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.28>

**ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ
У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ СВІТУ**

У статті розглянуто правові та інституційні механізми протидії дезінформації, також наголошено, що розвинуті країни активно розробляють і впроваджують різноманітні правові та інституційні механізми для протидії цьому явищу. Робота досліджує механізми, аналізуючи їх ефективність, переваги та недоліки, а також надає рекомендації щодо їхнього покращення. Основні положення статті зосереджуються на правових та організаційних (публічно-управлінських) механізмах протидії дезінформації, законодавстві про медіа. Розглядаються закони, які регулюють діяльність медіа-компаній та встановлюють стандарти для публікації інформації.

Окрема увага зосереджена на інституційних механізмах протидії дезінформації. Опрацьовано механізми координації між країнами та міжнародними організаціями для ефективної протидії дезінформаційним кампаніям. Наголошено на ефективності співпраці з приватним сектором. Вивчається взаємодія урядів з технологічними компаніями та соціальними мережами, такими як Facebook, у контексті виявлення та видалення дезінформаційного контенту. Оцінюється важливість програм, спрямованих на підвищення рівня медіаграмотності населення, що дозволяє громадянам краще розпізнавати фейкові новини. Розглядаються державні та недержавні інформаційні кампанії, які підвищують обізнаність громадськості про загрози дезінформації. Аналізується необхідність забезпечення прозорості дій урядів і приватних компаній у процесі протидії дезінформації, щоб уникнути зловживань владою. У висновках зазначено, що ефективна протидія дезінформації можлива лише за умови комплексного підходу, який поєднує правові, інституційні, освітні та етичні механізми. Наголошується, що при вирішенні судових спорів у даній сфері має місце оціночні судження котрі суд повинен враховувати та досліджувати їх наявність при прийнятті судового рішення, якщо даний факт має місце або сторона спору посилається на дані обставини як на підставу своєї позиції. Надаються рекомендації щодо вдосконалення існуючих механізмів та наголошують на важливості міжнародного співробітництва у цій сфері.

Ключові слова: цифрові технології, дезінформація, законодавчі ініціативи, співробітництво, персональні дані, ідентифікація, дані про особу, протидія дезінформації, механізми координації, інституція, чутливі дані.

Dyakovsky O. S. Legal and institutional mechanisms for countering disinformation in developed countries

The article examines the legal and institutional mechanisms for countering disinformation, and also emphasizes that developed countries are actively developing and implementing various legal and institutional mechanisms to counter this phenomenon. The work examines the mechanisms, analyzing their effectiveness, advantages and disadvantages, and provides recommendations for their improvement. The main provisions of the article focus on legal and organizational (public-management) mechanisms for countering disinformation, media legislation. Laws that regulate the activities of media companies and establish standards for the publication of information are considered.

Special attention is paid to institutional mechanisms for countering disinformation. The mechanisms of coordination between countries and international organizations for effective counteraction to disinformation campaigns are elaborated. The effectiveness of cooperation with the private sector is emphasized. The interaction of governments with technology companies and social networks, such as Facebook, in the context of identifying and removing disinformation content is studied. The importance of programs aimed at increasing the level of media literacy of the population, which allows citizens to better recognize fake news, is assessed. The article also examines governmental and non-governmental information campaigns that raise public awareness of the threats of disinformation. The author analyzes the need to ensure transparency in the actions of governments and private companies in the process of countering disinformation in order to avoid abuse of power. The authors conclude that effective countering disinformation is possible only with a comprehensive approach that combines legal, institutional, educational, and ethical mechanisms.

It is emphasized that when resolving legal disputes in this area, there are evaluative judgments that the court must take into account and investigate their presence when making a court decision, if this fact exists or the party to the dispute refers to these circumstances as the basis of its position. Recommendations for improving existing mechanisms are provided and the importance of international cooperation in this area is emphasized.

Key words: *digital technologies, disinformation, legislative initiatives, cooperation, personal data, identification, personal data, countering disinformation, coordination mechanisms, institution, sensitive data.*

Вступ. Необмежений масив інформації щоденно отримає як окремі громадян так і суспільство в цілому. Збільшення обігу інформації включає в собі дані котрі є персональними та можуть впливати на ідентифікацію особи чи певної події. Значний розвиток соціальних мереж та медіа також зумовлює збільшення обсягу інформації, що її просто фізично неможливо перевірити окремій людині. Інформаційний простір, підсилений соціальними мережами, починає домінувати над простором фізичним, оскільки будь-яке інформаційне повідомлення вибудовано під ту чи іншу віртуальну позицію і тим самим поширює її, навіть не акцентуючи на цьому увагу.

Обґрунтованою є потреба у пошуку сучасних рішень, які стосуються розвитку правових та інституційних механізмів протидії дезінформації, в тому числі базуючись на кращих практиках іноземних держав. На зазначеному у своїх дослідженнях наголошують такі вчені як Бондар В. Т. [1], Звоздецька О. [2], Маляренко В. І. [4].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз взаємодії між різними правовими та інституційними механізмами у протидії дезінформації у розвинутих країнах світу, зокрема, виявлення законодавчих ініціатив, регуляторних органів та громадських інституцій, що співпрацюють у забезпеченні інформаційної безпеки та сприяють підтримці демократичних цінностей.

Результати дослідження. Варто зазначити, що свобода слова, декларована ст. 34 Конституції України [3], за своїм змістом слугує вищою природною нормативністю, але в той же час являється предметом цілої низки маніпуляцій, які можуть приховувати дезінформаційні впливи. Вітчизняна судова практика в частині притягнення до відповідальності за поширення неправдивих відомостей, яскраво показує, що окрім повідомлень про факти та осіб, що є підставою для притягнення до відповідальності, ще одним чинником є оціночні судження котрі повинні досліджуватися судом при прийнятті судового рішення.

Разом з тим, в умовах воєнного стану, лише наявність дієвих (подекуди жорстких) обмежень, здатне поліпшити ситуацію, підвищити рівень правосвідомості окремих громадян суспільства. Як влучно зауважує Анка Фельдгузен, Посол ФРН в Україні: «Межі, з одного боку, між легітимним плюралізмом думок, включно із суперечливими, а з іншого – зі шкідливою дезінформацією, не завжди чіткі і зрозумілі, на жаль. Крім того, ми маємо визнати, що вони дуже залежать від нашого власного погляду на світ. І ми також маємо завжди пам'ятати, що будь-які правила, навіть якщо ми створюємо їх із найкращими намірами, можуть стати предметом зловживань або бути використаними проти нас самих. Україна звісно є в авангарді гібридних інформаційних кампаній та дезінформації, саме тому ця тема обговорюється тут багато років і викликає багато суперечок» [5].

Дезінформація існує в усіх інформаційних екосистемах світу, та може містити в своїй будові персональні дані в тому числі чутливі дані третіх осіб котрі не надавали згоду на їх розголошення. З цієї причини необхідний підхід, заснований на участі всього суспільства, який заохочував би представників уряду, громадянського суспільства та промисловості до спільної роботи з протидії дезінформації й посилення реакції суспільства. Механізм протидії дезінформації варто ідентифікувати як комплекс заходів, стратегій та інструментів, спрямованих на виявлення, запобігання та нейтралізацію дезінформації, а також на підвищення обізнаності і стійкості суспільства до неправдивої інформації (механізми включають технологічні, освітні, правові та організаційні аспекти).

Переважно в усіх розвинених юрисдикціях передбачено кримінальну або адміністративну відповідальність за поширення недостовірних відомостей, що спричиняють негативні наслідки для суспільства. Так, у 2019 році Парламентом Сінгапуру було прийнято Закон «Про захист від недостовірної інформації та маніпулювання в мережі Інтернет», який передбачає відповідальність за розповсюдження неправдивої інформації – істотно більш сувору, ніж передбачена національним законодавством. Характерно, що даний нормативно-правовий акт закріплює дезінформацію як спосіб поширення стосовно одного або більше суб'єктів на території Сінгапуру або за його межами інформації в мережі Інтернет особою, яка знала або повинна була знати, що відповідна інформація є неправдивою і що її поширення, імовірно, може: понести шкоду безпеці Сінгапуру або будь-якій його частині, здоров'ю населення, громадській безпеці та спокою, державній системі фінансів, громадським організаціям [13]. Таке, цілком обширне формулювання, досить змістовно розкриває об'єкти посягання, що захищаються законодавством. Зокрема для осіб, які поширюють неправдивий контент в мережі Інтернет, застосовується відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років або штраф, який не перевищує \$50 000. Якщо мова йде лише про юридичних осіб, то в цьому випадку максимальна межа штрафу сягає \$500 000.

Водночас відповідальність за поширення завідомо недостовірної інформації існує і в правопорядках, які заведено вважати максимально гуманістичними. Так, у Норвегії передбачено кримінальну відповідальність щодо осіб, які займаються розповсюдженням неправдивих відомостей (ст. 187 Кримінального кодексу Норвегії). Як покарання за поширення дезінформації, в тому числі неправдивих прохань про допомогу, необгрунтоване застосування сигналу лиха або інших аналогічних дій, навмисно або у формі грубої необережності, що призвели до приїзду поліції, пожежників, служб швидкої допомоги або збройних сил, втручання рятувальників або призвели до залякування великої кількості людей, передбачено відповідальність у вигляді штрафу або позбавлення волі на строк до 6 місяців [11]. При цьому, аналогічне покарання передбачається також щодо будь-якої особи, яка надає

неправдиву інформацію, здатну викликати побоювання за чиєсь життя, здоров'я або порушення громадського спокою і порядку.

Досить динамічно розвивається як інституційне, так і нормативно-правове забезпечення щодо протидії дезінформації у Німеччині. Зокрема, боротьбу із поширенням неправомірної інформації розпочали із регулювання ключових засад у соціальних мережах. Із зазначеного питання, ще у 2015 році створено робочу групу, котра опікувалась розробкою профільного закону. Характерно, що таким діям передували цілком правові намагання німецької влади угодити із керівництвом таких світових гігантів як Facebook, Google і Twitter питання стосовно видалення шкідливого контенту. Як наслідок, закінчення переговорів не задовольнило представників ФРН, через що вже від 01.10.2017 було прийнято Закон «Про регулювання соціальних мереж» [10]. Із 2018 року в країні діє Кодекс практик протидії дезінформації в мережі Інтернет. Як окремий документ, наділений нормативно-правовою силою, він по більшій мірі акумулює перелік зобов'язань, котрі цифрові платформи та асоціації, які власне представляють інтереси рекламодавців та рекламну галузь, добровільно застосовують для боротьби з дезінформацією та пропагандою [4, с. 24].

Успішна модель побудови роботи серед органів виконавчої влади, які опікуються питаннями боротьби із дезінформацією прослідковується на прикладі органів публічної влади Польщі. Першочергово, згадаємо про Департамент соціальних комунікацій Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща, до повноважень якого віднесено, зокрема, виявлення дезінформації у соціальних мережах. Окрім зазначеного, у цій ланці також задіяні:

- Канцелярія голови Ради Міністрів Польщі,
- Міністерство оборони Республіки Польща,
- Міністерство закордонних справ,
- Науково-дослідницький інститут «Наукова і академічна комп'ютерна мережа»

[1, с. 5].

Якщо існують підозри стосовно підривної діяльності розвідувальних іноземних служб, то в такому випадку до аналізу відповідних матеріалів та проведення розслідування залучаються фахівці Департаменту національної безпеки Канцелярії спільно з Агентством Внутрішньої Безпеки Республіки Польща. Цілком виправданим, на наш погляд, стало консолідоване рішення Великобританії та Польщі спільно створити підрозділ, котрий займатиметься виключно виявленням та протидією фейкам країни-окупанта нашої держави. В подальшому, він став амбасадором проведення консультацій протидії поширення неправдивих відомостей в медіа середовищі.

В цілому, модель державного управління в розрізі протидії дезінформації у Польщі, подібно вітчизняній практиці, розподілена за сферами компетенції: функціональний напрям безпеки дотримання соціальних комунікацій забезпечується всіма органами державної влади, окрім Агентства Внутрішньої Безпеки Республіки Польща, на яке покладено функцію стратегічних комунікацій. Систематично оновлюється і законодавство у даному напрямку. Так, 31.03.2023 року було прийнято спільну Постанову про боротьбу із дезінформацією сенатськими комісіями Культури і засобів інформації; Права людини, верховенства права і петицій; Закордонних справ та ЄС. Ключовим леймотивом крізь зміст даного документу проходить у наступному: обґрунтованою є потреба у розробці міжгалузевої стратегії протидії дезінформації, підвищення рівня освіченості населення в даному питанні, імплементації норм ЄС у сфері цифрових послуг. Щодо вдосконалення правового поля, депутатами Сейму внесено проєкт змін до § 1 ст. 130 Кримінального Кодексу Республіки Польща (1997 р.) у частині строку позбавлення волі на не менше 10 років або довічно (нині 5 років або довічно) за поширення дезінформації, діяльність на користь спеціальних служб іноземних держав [12].

Найбільшу релевантність щодо політики з протидії дезінформації має при цьому саме закон про цифрові послуги, оскільки саме у ньому відображено нові зобов'язання з протидії незаконному контенту, заборони на певні види цільової реклами, доступу дослідників до

ключових даних та створення структур наглядю. Водночас закон про цифрові ринки відображає більшою мірою положення щодо конкуренції в цифровому просторі. Побудова нових зобов'язань за принципом спільного управління стала способом стримування платформ у їхній спроможності не тільки впливати на цифровий простір, а й надмірно експлуатувати дані користувачів у комерційних цілях.

Варто зазначити, що нові закони ухвалено не лише в Польщі, але в цілому ЄС загалом, на тлі загального масштабування політики співдружності у цифровій сфері загалом і в царині фейкового контенту зокрема. Зростання кількості згадок «дезінформації» в різних стратегічних документах [4-7] вказувало на додаткову сек'юритизацію загрози, що дало змогу перейти від консультативного та добровільного реагування до законодавчої й наглядової ролі інститутів ЄС. При цьому, процес включення дезінформації в регулятивне поле відбувся через економічну площину, оскільки всі попередні дії були складовою частиною діяльності з розвитку єдиного цифрового ринку.

Окремо слід згадати унікальну особливість протидії фейкам в Аргентині. У цій країні немає окремого закону, спрямованого на боротьбу з дезінформацією, однак це єдина держава у світі, де є спеціальні «спостерігачі» за недостовірною інформацією. Вони з'явилися 2020 року, коли Федеральне управління із захисту аудіовізуальних комунікацій створило новий департамент «Nodio» назвавши його «Обсерваторія зі спостереження за дезінформацією та символічною владою в цифрових медіа та платформах». Метою цієї організації було названо «захист громадян від неправдивих, зловмисних і оманливих новин». Рішення про її створення критикували різні активісти, журналісти та громадські діячі, включно з місцевими депутатами, за можливий вплив цензури на засоби масової інформації доти, доки не було офіційно роз'яснено, що «Обсерваторія» не переймає на себе каральну функцію, а виконує суто аналітичну.

Фактично, в Аргентині створили першу відому у світі самостійну державну офіційну організацію, що займається перевіркою достовірності заявленої інформації («фактчек») і роботою над медіаграмотністю населення, яка не виконує каральних функцій. Раніше подібні організації були тільки цивільними або виключно фінансово спонсорованими державами.

На основі вищевказаному можна узагальнити, що ключовою проблемою в боротьбі з дезінформацією є неможливість провести чітку межу між фактами і вигадкою та встановити явний намір заподіяти шкоду. Ненавмисні помилки або певні форми вираження думки чи переконань, а також сатиру і пародію нелегко охопити в рамках бінарного аналізу фактів або вигадки. Більше того, дезінформація призначена для заподіяння шкоди, часом поширюється в Інтернеті третіми сторонами, які не мають подібного наміру (що класифікується як ненавмисне поширення неправдивої інформації). З метою забезпечення свободи слова, плюралістичного характеру дискусій і підвищення соціальної стресостійкості, Україна має вжити низку дієвих заходів, серед яких виділяємо:

- розвиток механізмів співробітництва з країнами ЄС, яким вдається успішно нівелювати дезінформаційні кампанії;
- зміцнення взаємодії з міжнародними партнерами, в т.ч. шляхом проведення нарад, семінарів, воркшопів в першу чергу для працівників органів публічної влади та представників засобів масової інформації;
- розширення підтримки громадянського суспільства, незалежних медіа та журналістів, а також посилення моніторингу порушень свободи засобів масової інформації;
- взаємодія з онлайн-платформами з метою захисту споживачів, включно з підвищенням прозорості їхньої роботи, нарощування співпраці з «фактчекерами», протидія рекламі, яка вводить в оману;
- підвищення інформаційної грамотності населення, включно з критичним мисленням і цифровими навичками, через проекти з розвитку медіаграмотності та підтримку організацій громадянського суспільства.

Різнобічний підхід до боротьби з дезінформацією обумовлений її поширеністю у багатьох сферах суспільної діяльності. Відповідно, за рахунок грамотного підходу до

вибудовування публічно-управлінських структур, до сфери відповідальності яких буде належати усунення даного суспільно-негативного феномену, а також в силу консолідації зусиль всіх суб'єктів, прямо чи опосередковано задіяних в усуненні дезінформаційних впливів, можливо щонайбільше мінімізувати ризики розповсюдження даних, котрі негативно впливають на суспільство.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження можемо узагальнити, що в прогресивних країнах світу сформувалися дві практики управління, пов'язані з дезінформацією. Інституційні рамки, спрямовані на багатостороннє регулювання, створені ще до закону про цифрові послуги, але узагальнені в ньому, зберегли свою актуальність. Їхнім основним предметом регулювання залишився посередник інформаційного впливу у вигляді цифрових платформ. Зберегли свою значимість і дії, націлені на об'єкт інформаційного впливу. Однак зміна геополітичної ситуації змусила, зокрема, країни ЄС повернутися до риторики періоду початкового формування політики, пов'язаної з активним стратегічним наративом.

Крім такого публічно-управлінського підходу до боротьби суспільства з дезінформацією, важливим елементом для ефективної протидії є співпраця між державними органами та органами місцевого самоврядування, а також у рамках ЄС і з його державами-партнерами. Крім того, уряди країн ЄС постійно обмінюються інформацією з операторами соціальних мереж з метою зміцнення прозорих правил поведінки у соціальних мережах і забезпечення їх послідовного дотримання всіма сторонами. Україна поступово переймає досвід провідних держав, але в умовах повномасштабної війни ситуація вимагає більш жорстких та рішучих змін. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у аналізі та адміністративно-правовій оцінці реалізованих в період повномасштабного вторгнення росії на територію України заходів із протидії дезінформації.

Список використаних джерел:

1. Бондар В. Т. Механізми державного управління республіки Польща з протидії дезінформації. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. Вип. 10. 2023. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-10-02-01>
2. Звоздецька О. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент: зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, Том 10. 2022. С. 107–122.
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30. с. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Маляренко В. І. Крайні практики зарубіжного досвіду боротьби з фейками та дезінформацією. Інформація і право. Вип. № 3(38). 2021. С. 21–27.
5. Протидія дезінформації: європейські підходи та стандарти: новини та заходи. 2021. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/responding-to-disinformation-european-practices-and-standards>
6. European Commission. Joint Communication The EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade Join/2020/18 Final. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52020JC0018>
7. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027 Resetting education and training for the digital age COM/2020/624 final. 2020. URL: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digitaleducation/action-plan>
8. European Commission. Communication On the EU Security Union Strategy COM/2020/605 Final. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0605>
9. European Commission. Communication Shaping Europe's Digital Future COM/2020/67 Final. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0067>
10. *Netzwerkdurchsetzungsgesetz*. URL : [https:// de.wikipedia.org/wiki/Netzwerkdurchsetzungsgesetz](https://de.wikipedia.org/wiki/Netzwerkdurchsetzungsgesetz)

11. Penal Code of the Kingdom of Norway (LOV-2005-05-20-28) / Lovdata. URL: https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005-05-20-28/KAPITTEL_2#KAPITTEL_2
12. Posłowie odpowiedzą na działania wrogich służb wywiadowczych? [Members of Parliament to respond to hostile intelligence services?]. InfoSecurity, 24. (2023, 7 Lipca). URL: <https://infosecurity24.pl/legislacja/poslowie-odpowiedza-na-dzialania-wrogich-sluzb-ywiadowczych>
13. Protection from Online Falsehoods and Manipulation Act. Singapore Statutes Online. 02.10.2019. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/POFMA2019>

КАНТОР Н. Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.29>

ЗАВДАННЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В статті досліджено сучасні підходи до визначення завдань норм адміністративного права, які представлені в наукових та нормативних джерелах. Наголошено, що відсутність завдань нормативно-правового акту чи завдань адміністративного провадження не є трагедією для адміністративно-правового регулювання, але механізм цілепокладання норм адміністративного права вимагає наявності в нормативно-правовому акті хоча б цілей його прийняття та функціонування. З'ясовано, що завдання притаманні як окремій нормі права, так і іншим елементам системи національного права – правовому інституту, галузі права і національному праву. Відповідно, норма права виконуючи свої основні завдання, як первинний елемент системи права України, може долучатися до виконання інших завдань, які реалізують окремі правові інститути, галузі права і право України загалом. Це відбувається у випадках, коли норма права є частиною окремого правового інституту чи галузі права. Якщо нормативно-правовий акт встановлює, змінює або скасовує норми права, то завдання, які стоять перед нормативно-правовим актом чи правовим явищем, яке він регламентує, обов'язково корелюються із завданнями норм адміністративного права, які в ньому містяться. Зроблено висновок, що норма адміністративного права може передбачити суб'єкта, який вповноважений «вживати заходи», підстави для їх застосування, наслідки неправильного їх застосування тощо, але не може власноруч їх вживати, застосовувати чи виконувати. Для цього необхідно бути, по-перше, особою, по-друге, мати адміністративну правосуб'єктність. Тому основні завдання публічно-владних суб'єктів ніяким чином не збігаються із завданнями норм адміністративного права. Наголошено, що одним із ключових складових компонентів механізму цілепокладання є завдання норм адміністративного права. Завдання норм адміністративного права спрямовані на конкретизацію цілей, а тому є залежними від них. Втім, в науковій літературі майже відсутні праці, в яких би «завдання» аналізувалось як невід'ємний елемент механізму цілепокладання норм права.

Ключові слова: адміністративне право, норма адміністративного права, цілепокладання, завдання, адміністративне провадження, адміністративна процедура, адміністративна судочинство, компетенція, публічно-владний суб'єкт.

Kantor N. Yu. Tasks of the norms of administrative law in modern conditions

The article examines modern approaches to defining the tasks of the norms of administrative law, which are presented in scientific and normative sources. It is emphasized that the absence of the tasks of a normative-legal act or the tasks

of administrative proceedings is not a tragedy for administrative-legal regulation, but the goal-setting mechanism of the norms of administrative law requires the presence in the normative-legal act of at least the goals of its adoption and functioning. It was found that the tasks are inherent both to a separate rule of law and to other elements of the system of national law – a legal institution, a branch of law and national law. Accordingly, the rule of law, fulfilling its main tasks, as a primary element of the legal system of Ukraine, can participate in the implementation of other tasks that are implemented by individual legal institutions, branches of law and the law of Ukraine in general. This happens in cases where the rule of law is part of a separate legal institution or branch of law. If a normative-legal act establishes, changes or cancels legal norms, then the tasks facing the normative-legal act or the legal phenomenon it regulates are necessarily correlated with the tasks of the norms of administrative law contained in it. It was concluded that the norm of administrative law can provide for the subject who is authorized to "take measures", the grounds for their application, the consequences of their incorrect application, etc., but cannot use, apply or implement them on his own. For this, it is necessary to be, firstly, a person, and secondly, to have administrative legal personality. Therefore, the main tasks of public authorities do not coincide with the tasks of the norms of administrative law. It is emphasized that one of the key components of the goal-setting mechanism is the task of administrative law norms. The tasks of the norms of administrative law are aimed at the specification of goals, and therefore are dependent on them. However, in the scientific literature there are almost no works in which the "task" is analyzed as an integral element of the mechanism of goal setting of legal norms.

Key words: *administrative law, rule of administrative law, goal setting, tasks, administrative proceedings, administrative procedure, administrative proceedings, competence, public-authority subject.*

Вступ. Одним із ключових складових компонентів механізму цілепокладання є завдання норм адміністративного права. Завдання норм адміністративного права спрямовані на конкретизацію цілей, а тому є залежними від них. Втім, в науковій літературі досліджуються в основному «завдання» як елемент адміністративно-правового статусу публічно-владного органу, тоді як завданням норм адміністративного права приділяється в наукових джерелах замало уваги. Зміст адміністративного права постійно змінювався та трансформувалася починаючи із 1991 року. Спочатку адміністративне право, як «управлінська галузь права», поступово трансформувалося в галузь права із публічно-сервісним спрямуванням. Потім адміністративне право трансформувалося в поліструктурну галузь права, яка об'єднує в предметі правового регулювання управлінські, правоохоронні та публічно-сервісні суспільні відносини. Всі ці процеси суттєво відобразились як на цілях, так і завданнях норм адміністративного права.

У зв'язку із цим, актуальним є дослідження сучасних підходів, які представлені в спеціальній літературі та джерелах права, до визначення завдань норм адміністративного права.

Постановка завдання. Метою статі є дослідження сучасних підходів до визначення завдань норм адміністративного права, які представлені в наукових та нормативних джерелах.

Результати дослідження. В різних аспектах поняття «завдання» використовувалось та досліджувалося як адміністративно-правове явище у працях таких відомих науковців, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, Т.О. Коломоець, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінний, П.С. Лютіков, О.І. Миколенко, Д.В. Приймаченко, А.О. Селіванов, Ю.С. Шемшученко та ін.

Завдання нерідко визначаються в нормативно-правових актах для розкриття сутності адміністративного провадження. Так, Кодекс адміністративного судочинства України

(далі – КАС України) закріплює: 1) завдання адміністративного судочинства (ч. 1 ст. 2 КАС України); 2) завдання підготовчого провадження (ч. 2 ст. 173 КАС України); 3) завдання розгляду справи по суті (ст. 192 КАС України) [1, ст. 2, 173, 192]. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) закріплює: 1) завдання даного кодексу (ст. 1 КУпАП); 2) завдання провадження в справах про адміністративні правопорушення (ст. 245 КУпАП) [2, ст. 1, 245].

Окремі адміністративні провадження регламентуються на рівні закону. Наприклад, таке адміністративне провадження як «адміністративна процедура» регулюється Законом «Про адміністративну процедуру» [3], втім положення даного нормативно-правового акту не встановлюють жодних «завдань» ні для нормативно-правового акту, ні для адміністративної процедури, ні для її етапів. Лише в преамбулі Закону «Про адміністративну процедуру» серед усього загалу формулювань можна знайти мету нормативно-правового акту – «з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина» [3].

Підкреслимо, що відсутність завдань нормативно-правового акту чи завдань адміністративного провадження не вважаємо трагедією для адміністративно-правового регулювання, але механізм цілепокладання норм адміністративного права вимагає наявності в нормативно-правовому акті хоча б цілей його прийняття та функціонування. Зокрема, так було зроблено в Законі України «Про доступ до публічної інформації», в якому цілу статтю приділили для визначення «цілі» (ч. 1 ст. 2 Закону) і «сфери» (ч. 2 ст. 2 Закону) дії нормативно-правового акту [4, ст. 2]. Щось подібне слід було зробити і в Законі України «Про адміністративну процедуру» [3].

У зв'язку із цим, виникає доречне питання про те, чи можна ототожнювати в таких випадках «завдання» адміністративного провадження чи нормативно-правового акту із «завданнями» норм адміністративного права. На нашу думку, це можливо, а тому наведемо декілька авторських аргументів.

По-перше, завдання притаманні як окремій нормі права, так і іншим елементам системи національного права – правовому інституту, галузі права і національному праву. Відповідно, норма права виконуючи свої «базові» завдання, як первинний елемент системи права України, може «підключатися» до виконання інших «завдань», які реалізують окремі правові інститути, галузі права і право України загалом. Таке «підключення» відбувається у тих випадках, коли норма права є частиною окремого правового інституту чи галузі права. Якщо адміністративне процедурне право розглядати як правовий інститут адміністративного права, а адміністративне процесуальне право – як підгалузь адміністративного права чи навіть як окрему галузь права, то кожна окрема норма адміністративного процедурного чи адміністративного процесуального права, окрім суто своїх завдань, обов'язково «долучиться» до виконання завдань, що притаманні відповідним елементам системи права України. Справа в тому, що чітких критеріїв стосовно диференціації галузі права на окремі правові інститути не існує, а тому можна говорити про існування великої кількості варіантів виділення в системі адміністративного права правових інститутів, починаючи із адміністративного процедурного права і продовжуючи адміністративно-деліктним процесуальним правом, інститутом адміністративної відповідальності за порушення митних правил тощо. Тому при характеристиці «завдань» окремої норми адміністративного права, завжди потрібно «фіксувати» її приналежність до певних елементів системи адміністративного права (правових інститутів, підгалузей, міжгалузевих комплексних утворень тощо).

По-друге, традиційно нормативно-правовий акт визначається як «юридичний документ (акт) уповноваженого суб'єкта правотворчості, прийнятий у встановленому порядку, який встановлює, змінює або скасовує норми права» [5, с. 25]. Якщо нормативно-правовий акт встановлює, змінює або скасовує норми права, то «завдання», що стоять перед нормативно-правовим актом чи правовим явищем, яке він регламентує, обов'язково корелюються із «завданнями» норм адміністративного права, які в ньому містяться. Тому при характеристиці «завдань» окремої норми адміністративного права, завжди слід уточнювати місце її

розташування в джерелах адміністративного права. Так буває, а в адміністративному праві це є звичайним явищем, що елементи норми адміністративного права (гіпотеза, диспозиція, санкція) «розпорошені» по різних джерелах права. В таких випадках, слід враховувати «завдання» всіх джерел адміністративного права, в яких «розпорошені» елементи норми адміністративного права.

В національному адміністративному законодавстві нерідко за публічно-владними суб'єктами закріплюють не тільки мету їх функціонування, предмет відання, функції та інші елементи їх компетенції, а й «завдання», що ставляться перед даним владним суб'єктом та які він зобов'язаний вирішувати. Наведемо декілька прикладів.

Основні завдання Кабінету Міністрів України закріплюються у ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [6, ст. 2], завдання міністерств перераховуються в ст. 7 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [7, ст. 7], а завдання Національної поліції – в ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» [8, ст. 2].

В даному випадку теж виникає запитання про те, наскільки коректно поєднувати «завдання», які ставляться перед публічно-владним суб'єктом, та «завдання», що реалізує норма адміністративного права.

Розглянемо цю ситуацію на прикладі «завдань» Кабінету Міністрів України. Як вже зазначалося, ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» закріплює за Кабінетом Міністрів України дев'ять основних завдань: «1) забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; 2) спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю; 3) вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості; 4) організація і забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; 5) забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; 6) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 7) розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм; 8) забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм власності; здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону; 9) забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави» [6, ст. 2].

Одразу ж зазначимо, що всі із перелічених завдань не корелюють із завданнями норм адміністративного права. Наприклад, завдання Кабінету Міністрів України, які починаються зі слів «вжиття заходів», «здійснення заходів», «забезпечення», «розроблення і виконання», жодним чином не можуть бути завданнями норм адміністративного права. Норма адміністративного права може передбачити суб'єкта, який вповноважений «вживати заходи», підстави для їх застосування, наслідки неправильного їх застосування тощо, але не може власноруч їх вживати, застосовувати чи виконувати. Для цього необхідно бути, по-перше, особою, по-друге, мати адміністративну правосуб'єктність. Тому основні завдання Кабінету Міністрів України жодним чином не корелюють із завданнями норм адміністративного права.

Втім, зміст ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» цікавий тим, що складається із диспозиції конкретної норми адміністративного права, і то не в повному обсязі, бо інші елементи компетенції державного органу закріплені в Розділах IV, V, VI, VII цього ж нормативно-правового акту та статтях 116 і 117 Конституції України [9, ст. 116, 117]. В даному випадку, норми адміністративного права вирішують свої специфічні завдання, і вони відмінні від завдань Кабінету Міністрів України.

Можна зробити висновок, що не всі «завдання», що фіксуються в положеннях адміністративного законодавства, якимось чином корелюють із завданнями норм адміністративного права.

На жаль, в науковій літературі майже відсутні праці, в яких би «завдання» аналізувалось як невід'ємний елемент механізму цілепокладання норм права. Більш того, поняття «завдання» нерідко використовується в наукових джерелах як синонім слова «призначення (долі)». Наприклад, І.А. Полонка вважає, що «основним завданням права є запобігати критичним станам та їх подоланню на засадах справедливості, рівності, організації громадського життя» [10, с. 48].

Часто поняття «завдання» ототожнюється в наукових текстах із поняттям «мета (ціль)». Зокрема, І.А. Полонка, характеризуючи особливості правового закріплення і правової охорони цінностей, стверджує: «Свою чергою, для кримінально-правового законодавства забезпечення правової охорони цих цінностей слугує його метою, завданням» [10, с. 112].

Втім існують і інші приклади в юридичній науці. О.М. Миколенко, поділяючи спочатку норми права на «початкові» і «норми-правила поведінки», а «початкові» норми на «норми-начала», «норми-принципи», «норми-дефініції», «установчі норми», стверджує: «Установчі норми – формулюють цілі та завдання галузей права, галузей законодавства, правових інститутів, проваджень, органів держави та органів місцевого самоврядування» [11, с. 344]. В цьому переліку відсутні завдання норм права, адже вони не можуть самі собі формулювати завдання.

Запропонована О.М. Миколенко класифікація норм права допомагає нам з іншого боку подивитись на механізм цілепокладання норм адміністративного права, адже суб'єкт цілепокладання, яким у нас в основному виступає суб'єкт правотворчої діяльності, спочатку формулює завдання для «норм-правил поведінки», які власне і регулюють суспільні відносини. Ці завдання існують у свідомості суб'єкта правотворчої діяльності і лише іноді можуть фіксуватися у супровідних матеріалах правотворчого процесу (наприклад, пояснювальних записках до законопроекту). Потім настає черга «початкових» норм, які напряду ніколи не регулюються суспільні відносини, але можуть робити це у тісній взаємодії із «нормами-правилами поведінки». Суб'єкт правотворчої діяльності замислюється над доцільністю їх розробки. І якщо вона є, то формулює цілі норм адміністративного права, а потім і їх завдання. Тому в положеннях адміністративного законодавства так багато принципів, дефініцій, завдань нормативно-правових актів і ін.

Висновки. На підставі проведеного в статті дослідження були зроблені наступні висновки. Наголошено, що відсутність завдань нормативно-правового акту чи завдань адміністративного провадження не є трагедією для адміністративно-правового регулювання, але механізм цілепокладання норм адміністративного права вимагає наявності в нормативно-правовому акті хоча б цілей його прийняття та функціонування.

З'ясовано, що завдання притаманні як окремій нормі права, так і іншим елементам системи національного права – правовому інституту, галузі права і національному праву. Відповідно, норма права виконуючи свої основні завдання, як первинний елемент системи права України, може долучатися до виконання інших завдань, які реалізують окремі правові інститути, галузі права і право України загалом. Це відбувається у випадках, коли норма права є частиною окремого правового інституту чи галузі права.

Якщо нормативно-правовий акт встановлює, змінює або скасовує норми права, то завдання, які стоять перед нормативно-правовим актом чи правовим явищем, яке він регламентує, обов'язково корелюються із завданнями норм адміністративного права, які в ньому містяться.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37, ст. 446.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради*. 1984. додаток до № 51, ст. 1122.
3. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. ст. 50.
4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. ст. 314.
5. Легін Л.М. Нормативно-правовий акт: поняття та система ознак. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 21-26.
6. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13. ст. 222.
7. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. ст. 385.
8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. ст. 379.
9. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
10. Полонка І. А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз : дис. ... канд. юрид наук: спец.12.00.01; Національний університет «Львівська політехніка», 2013. 218 с.
11. Миколенко О. М. Функції адміністративно-деліктного права (теоретико-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид наук: спец.12.00.07; Запорізький національний університет, 2018. 484 с.

КОЖЕВНИКОВ А. Ю.,
адвокат

УДК 347.998.85

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.30>

ЗМІСТ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ ТА ЗНАЧЕННЯ ЙОГО РОЗУМІННЯ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО

Наукова стаття присвячена дослідженню питання змісту публічно-правового спору та його ролі в інтерпретації й удосконаленні законодавства про адміністративне судочинство в Україні. В умовах активного впровадження європейських стандартів та викликів, пов'язаних із воєнним станом, розкриття сутності та особливостей публічно-правових спорів набуває особливої актуальності. Стаття спрямована на глибокий аналіз даного правового явища, його впливу на правозастосування та можливості вдосконалення законодавства з метою забезпечення надійного захисту прав і свобод громадян у їх взаєминах із державою.

У статті констатується, що публічно-правові спори є ключовим елементом адміністративного судочинства, визначаючи взаємодію між громадянами та органами державної влади. Особлива увага приділяється ролі судів у вирішенні таких спорів, яка включає не тільки забезпечення справедливості та законності, але й підтримку довіри громадян до правової системи. Також відзначено важливість адаптації українського адміністративного законодавства до європейських стандартів, що сприятиме підвищенню ефективності правового захисту в умовах сучасних викликів.

Обґрунтовується позиція, що в контексті євроінтеграції та воєнного стану особливо важливо звертати увагу на гармонізацію адміністративного судочинства з європейськими практиками. Це включає необхідність удосконалення процесуальних норм, які регулюють розгляд публічно-правових спорів, зокрема через посилення судового контролю за діями органів державної влади. Також наголошується на важливості забезпечення правового захисту громадян у випадках, коли їхні права можуть бути обмежені в інтересах національної безпеки.

Робиться висновок, що вдосконалення правового регулювання публічно-правових спорів і підвищення ефективності адміністративного судочинства є ключовими елементами зміцнення правової держави. Зазначене сприятиме стабільності та довірі громадян до судової системи України, особливо в умовах викликів, пов'язаних із воєнним станом. Стаття пропонує рекомендації щодо вдосконалення законодавства та судової практики, які можуть бути корисними для подальшого розвитку адміністративного судочинства в Україні.

Ключові слова: публічно-правовий спір, адміністративне судочинство, євроінтеграція, адміністративний процес, воєнний стан, законодавство, правовий захист.

Kozhevnykov A. Yu. The content of a public legal dispute and the significance of its understanding for improving the legislation on administrative proceedings

The scientific article is devoted to the study of the content of a public legal dispute and its role in the interpretation and improvement of legislation on administrative proceedings in Ukraine. In the context of the active implementation of European standards and challenges related to martial law, the disclosure of the essence and features of Public Law disputes becomes particularly relevant. The article is

aimed at an in-depth analysis of this legal phenomenon, its impact on law enforcement and the possibility of improving legislation in order to ensure reliable protection of citizens' rights and freedoms in their relations with the state.

The article states that public law disputes are a key element of administrative proceedings, determining the interaction between citizens and state authorities. Special attention is paid to the role of courts in resolving such disputes, which includes not only ensuring justice and legality, but also maintaining citizens' trust in the legal system. They also noted the importance of adapting Ukrainian administrative legislation to European standards, which will help improve the effectiveness of legal protection in the face of modern challenges.

The article substantiates the position that in the context of European integration and martial law, it is especially important to pay attention to the harmonization of administrative proceedings with European practices. This includes the need to improve the procedural rules governing the consideration of public law disputes, in particular by strengthening judicial control over the actions of state authorities. It also emphasizes the importance of ensuring legal protection of citizens in cases where their rights may be restricted in the interests of national security.

It is concluded that improving the legal regulation of public law disputes and improving the efficiency of administrative proceedings are key elements of strengthening the rule of law. This will contribute to the stability and trust of citizens in the judicial system of Ukraine, especially in the face of challenges related to martial law. The article offers recommendations for improving legislation and judicial practice, which may be useful for the further development of administrative proceedings in Ukraine.

Key words: *public legal dispute, administrative proceedings, European integration, administrative process, martial law, legislation, legal protection.*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану зростає кількість публічно-правових спорів, пов'язаних із правами та свободами громадян, їх обмеженням, а також із забезпеченням національної безпеки. Це створює додаткові виклики для адміністративної юстиції, вимагаючи від судової системи швидкого та якісного реагування на нові правові реалії. Водночас тривають масштабні зміни в національному законодавстві, спрямовані на адаптацію до викликів сьогодення, що зумовлює необхідність перегляду та вдосконалення існуючих правових норм, які регулюють адміністративні спори.

Публічно-правовий спір є ключовим елементом адміністративного судочинства, що відображає конфлікт між громадянами або організаціями та державними органами щодо реалізації прав і свобод, закріплених законодавством. Вивчення змісту такого спору та його впливу на тлумачення й удосконалення законодавства є актуальним завданням сучасної правової науки. Незважаючи на значний інтерес до проблематики адміністративного судочинства, питання про сутність публічно-правового спору та його значення в контексті правозастосування залишається недостатньо дослідженим. Визначення правової природи та особливостей публічно-правового спору не лише сприятиме глибшому розумінню адміністративного процесу, але й дозволить вдосконалити законодавчу базу, забезпечуючи більш ефективний захист прав і свобод громадян у публічних правовідносинах.

Актуальність дослідження змісту публічно-правового спору та його ролі в інтерпретації й удосконаленні законодавства про адміністративне судочинство особливо зростає в контексті євроінтеграційних процесів, воєнного стану та активних змін у законодавстві України. У процесі євроінтеграції Україна бере на себе зобов'язання адаптувати своє законодавство до норм і стандартів Європейського Союзу, що включає реформування адміністративного судочинства з метою підвищення його ефективності та відповідності європейським правовим традиціям.

Дослідження публічно-правових спорів у цьому контексті є критично важливим для забезпечення стабільності правової системи, зміцнення правової держави та підвищення довіри громадян до судової влади. Це також сприятиме гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, що є ключовим фактором для успішної євроінтеграції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження сутності та окремих ключових понять адміністративного судочинства розглядалося у працях В. Авер'янова, В. Бевзенка, Л. Бутирського, С. Демченка, В. Кононець, О. Костенко, С. Ківалова, Р. Куйбіди, І. Проць, О. Пасенюка, А. Саліванова, М. Смоковича, А. Ярошенка та інших. Проте, наявність невирішених загально-теоретичних питань щодо розуміння правової природи публічно-правового спору та проблем у правозастосовній практиці свідчить, що дане питання залишається актуальним та потребує подальшого наукового вивчення.

Метою даної статті є всебічний аналіз та виявлення основних особливостей публічно-правових спорів, визначення їх впливу на ефективність адміністративної юстиції, а також на розробку рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання та судової практики в цій сфері для забезпечення більш надійного захисту прав і свобод громадян у взаємовідносинах із державою.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна необхідність у процедурі судового захисту певних прав, свобод, законних інтересів виникає у випадках, коли можна констатувати або припускати наявність спору про них. Поняття спору про право активно розроблялося в період розвитку процесуальної теорії на початку незалежності нашої держави [1].

На наш погляд, найбільш обґрунтовані та повні висновки щодо змісту цього поняття сформульовані в класичних працях по відповідній темі. Аналізуючи погляди багатьох дослідників, варто відзначити справедливе спростування матеріально-правового поняття спору, оскільки, по-перше, учасниками спору можуть бути особи, які не є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин (процесуальні позивачі). По-друге, спір може виникати і за фактичної відсутності будь-яких матеріальних правовідносин, але за умови переконаності однієї зі сторін в їх існуванні [2].

В науковій літературі було запропоновано визначення поняття спору про право, яке з незначними корективами може використовуватися сьогодні при характеристиці судових спорів, що виникають з адміністративних та інших публічних правовідносин [3, с. 142–147]. Уточнивши термінологію стосовно сучасного українського адміністративного судочинства, можна стверджувати, що під публічно-правовим спором розуміються передані на розгляд суду розбіжності юридично зацікавлених осіб щодо суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, повноважень у сфері адміністративних та інших публічних правовідносин, що виникли за відсутності можливості їх примусової реалізації.

Зазначене вище визначення висвітлює ту обставину, що спірність (оспорювання) права традиційно передбачається не тільки у випадках його прямого порушення або вираженого незгоди з його існуванням і (або) змістом, але й у випадках, коли необхідна примусова реалізація права, яка неможлива без отримання рішення суду (наприклад, примусова реалізація прав, що впливають з факту недійсності оспорюваної угоди, вимагає визнання цієї угоди судом недійсною, навіть якщо обидві сторони до звернення до суду фактично не сперечалися з фактом недійсності). У таких випадках розбіжності презюмуються.

Аналогічним чином в сучасному адміністративному судочинстві України розглядаються адміністративні справи, в яких примусова реалізація тих чи інших публічних повноважень можлива лише при визнанні судом права на таку реалізацію (наприклад, визнання судом права на примус до госпіталізації громадянина, права на обмеження свободи пересування піднаглядної особи). У всіх таких випадках логічно виходити зі спірності відповідних публічних повноважень (прав на їх примусову реалізацію), тим більше що на практиці адміністративні відповідачі після порушення провадження у справі в суді нерідко оскаржують їх існування і (або) зміст (наприклад, оскаржують наявність підстав для примусової госпіталізації, для обмеження свободи пересування) [4].

Доцільно погодитися з аргументованими судженнями про те, що елементами спору про право є суб'єкти, предмет і підстава. При цьому суб'єктами публічно-правових спорів є будь-які особи, які можуть бути суб'єктами відповідних публічних правовідносин. Предметом спору виступають вимоги, що випливають із цих правовідносин, а підставами – обставини, на які спираються або можуть спиратися ці вимоги та заперечення проти них [5].

Оскільки суб'єктами публічно-правових спорів можуть бути будь-які особи, що є суб'єктами різноманітних публічних правовідносин, класифікація спорів за суб'єктним складом навряд чи може значно допомогти у виявленні та поясненні основних особливостей судочинства.

Всі публічно-правові спори можуть бути умовно класифіковані за галузевою приналежністю спірних матеріальних публічних правовідносин (наприклад, на спори, що виникають з бюджетних, виборчих, податкових правовідносин тощо). Однак слід визнати, що конкретна галузева приналежність матеріальних правовідносин далеко не завжди визначає суттєві процесуальні особливості розгляду спорів. Наприклад, за загальними універсальними правилами розглядаються спори, що випливають з різних публічних правовідносин: бюджетних, земельних, податкових, правовідносин у сфері виконавчого провадження тощо.

Ключовим елементом публічно-правового спору, який визначає основні особливості судочинства, є предмет спору (вимога). Від предмета, насамперед, залежать такі ключові особливості судочинства в адміністративній справі:

- 1) роль суду у встановленні обставин спору (підстави спору);
- 2) повноваження суду при вирішенні спору;
- 3) роль суду у виконанні судового рішення.

За предметом спору всі спори, розглянуті в адміністративному судочинстві, можна розділити на два види:

1) спори, що порушуються за адміністративними позовами громадян, організацій та інших осіб, предметом яких є вимога перевірки законності та (або) обґрунтованості рішення, дії (бездіяльності), нормативного або ненормативного правового акта особи, наділеної публічними повноваженнями, з метою захисту прав, свобод та законних інтересів;

2) спори, що порушуються за адміністративними позовами осіб, наділених публічними повноваженнями, предметом яких є вимога про визнання права на примусову реалізацію повноважень (наприклад, право на примусове стягнення податкової заборгованості, на примусову госпіталізацію, на примусове обмеження свободи пересування піднаглядної особи в певний час доби тощо).

З огляду на важливі ознаки публічних правовідносин, активна роль суду в адміністративному судочинстві в Україні має слугувати захисту публічних інтересів, а також прав, свобод і законних інтересів слабкої сторони, а не підтримувати інтереси сильної сторони публічно-правового спору [6, с. 171–183]. Інакше це може завдати серйозної шкоди самій ідеї адміністративного судочинства як особливого виду судової діяльності. Наприклад, якщо суд в Україні, вирішуючи публічно-правовий спір, проявлятиме підвищену процесуальну активність виключно на підтримку державних органів, а не осіб, що вступають із ними у правовий спір, це може спричинити суспільні сумніви щодо неупередженості суду та справедливості правосуддя. Зважаючи на те, що довіра громадян до правосуддя в адміністративних справах цементує довіру суспільства до публічної влади, неправильне розуміння і здійснення судом своєї ролі в адміністративному судочинстві може призвести до серйозних політичних і соціальних криз довіри та нестабільності в суспільстві.

У зв'язку з цим, у спорах, що порушуються на підставі адміністративних позовних заяв громадян, організацій та інших осіб, де предметом є вимога щодо перевірки законності та (або) обґрунтованості рішення, дії (бездіяльності) або акта суб'єкта публічної влади, суд має найширші повноваження для захисту прав, свобод і законних інтересів, які є предметом спору.

При вирішенні таких адміністративних справ суд, з метою найбільш ефективного захисту прав, свобод і законних інтересів громадян та організацій, не обмежується підставами

і доводами заявлених вимог, а також їх предметом (наприклад, суд може зобов'язати орган публічної влади виконати певні дії, навіть якщо адміністративний позивач про це не просив). Саме суд здійснює безпосередній контроль за виконанням рішень у таких справах [7].

З іншого боку, у спорах, порушених за адміністративними позовами осіб, наділених публічними повноваженнями, предметом яких є вимога про визнання права на примусову реалізацію повноважень, суд зазвичай не повинен заповнювати недоліки пред'явленої вимоги (наприклад, якщо вона недостатньо обґрунтована) або виходити за межі цієї вимоги виключно в інтересах адміністративних позивачів. У таких справах суд не здійснює безпосередній контроль за виконанням свого рішення (це завдання належить компетентному органу публічної влади або посадовій особі). Проте і в таких справах може бути доречною активна роль суду в з'ясуванні обставин спору, якщо це спрямовано на захист значущих публічних інтересів (наприклад, на захист життя і здоров'я громадян) [8].

Ця класифікація публічно-правових спорів дозволяє виявити і пояснити основні особливості судочинства за певними категоріями адміністративних справ. Більш конкретні процесуальні правила розгляду і вирішення таких справ (спеціальні вимоги до змісту адміністративної позовної заяви, рішення суду, правила щодо складу учасників, термін розгляду справи, обставини, що входять у предмет доказування) в кінцевому підсумку формуються з урахуванням змісту матеріального законодавства, що застосовується при розгляді відповідних справ.

Вважаємо, що коло спорів другої категорії, які складають більшість публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві України, в майбутньому слід суттєво звужити.

Загалом, санкціонування судом здійснення певних публічних повноважень (попередній контроль за їх виконанням), коли суд фактично розділяє або навіть бере на себе відповідальність за реалізацію повноважень виконавчої влади, не зовсім відповідає призначенню судової влади. Суд повинен бути неупередженим арбітром у спорах про захист прав, свобод і законних інтересів слабшої сторони публічного правовідносини, а не засобом для реалізації повноважень виконавчої влади. Остання повинна самостійно нести повну відповідальність за здійснення своїх повноважень, не перекладаючи цей тягар на суди.

Надмірно широкий попередній судовий контроль за реалізацією повноважень органами виконавчої влади може призвести не лише до зниження їх реальної відповідальності за стан справ у певних сферах управління, але й до зниження авторитету судової влади, яка за таких умов може перетворитися на інструмент виконавчої влади.

Висновки. У підсумку дослідження змісту публічно-правового спору та його ролі в інтерпретації й удосконаленні законодавства про адміністративне судочинство можна зробити такі висновки:

1. Публічно-правовий спір є центральним елементом адміністративного судочинства, що визначає основні напрямки взаємодії громадян і держави у правовій площині. Чітке розуміння сутності такого спору дозволяє судовим органам ефективно захищати права і свободи громадян, забезпечуючи справедливість і законність у взаємовідносинах із органами державної влади.

2. Аналіз публічно-правових спорів виявляє існуючі прогалини та недоліки в національному законодавстві, що регулює адміністративне судочинство. Це, в свою чергу, дозволяє визначити шляхи для удосконалення правових норм, що є необхідним для забезпечення відповідності законодавства сучасним викликам, зокрема в умовах євроінтеграції та воєнного стану.

3. Впровадження європейських стандартів у адміністративне судочинство України потребує перегляду підходів до розгляду публічно-правових спорів. Це включає гармонізацію процесуальних норм із вимогами європейського права та підвищення стандартів захисту прав і свобод громадян.

4. В умовах воєнного стану зростає актуальність публічно-правових спорів, що вимагає від судової системи гнучкості та оперативності в реагуванні на нові виклики. Це включає необхідність забезпечення правового захисту в ситуаціях, де права громадян можуть бути

обмежені для забезпечення національної безпеки. На основі проведеного дослідження пропонується низка рекомендацій для вдосконалення адміністративного судочинства в Україні. Зокрема, необхідно посилити судовий контроль за діями органів державної влади, забезпечити більшу прозорість і підзвітність цих органів, а також удосконалити процесуальні механізми, що дозволять більш ефективно вирішувати публічно-правові спори.

Загалом, вдосконалення правового регулювання публічно-правових спорів і підвищення ефективності адміністративного судочинства є ключовими чинниками зміцнення правової держави та сприяють стабільності та довірі громадян до судової системи України.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Підручник. За заг. ред. Т. О. Коломєць. К. : Істина, 2007. 457 с.
2. Юровська В. В. Методи адміністративного права : питання теорії та практики. Монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 344 с.
3. Kononets V. P. Practice of application by administrative courts of legislation in cases of appeals of decisions, actions or inaction of state executor. *KELM*. 2020. № 6. С. 142–147.
4. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за заг. ред. Р. С. Мельника. К. : Ваїте, 2014. 376 с.
5. Юнін О.С., Мороз В.П. Адміністративно-правове забезпечення примусового виконання судових рішень в Україні : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС. 2023. 148 с.
6. Костенко О., Ярошенко А. Здійснення державного контролю у сфері публічних закупівель. *Юридичний журнал «Право України»*. 2020. № 10. С. 171–183. DOI <https://doi.org/10.33498/loou-2020-10-171>.
7. Харитоновна О. І. Адміністративно-правові відносини концептуальні засади та правова природа : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 Одеса, 2004. 435 с.
8. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права. Навчальний посібник. За заг. ред. Куйбіди Р. О., Шишкіна В. І. К. : Старий світ, 2006. 576 с.

МЕХ Ю. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

МАРТИНОВСЬКИЙ В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.31>

РІШЕННЯ СУДУ У СПРАВАХ ПРО ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ВИМОГИ

У статті проаналізовано питання щодо визначення сутності рішень суду у справах про притягнення до адміністративної відповідальності, здійснено їх класифікацію та виокремлено вимоги, що висувуються до судових рішень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності. Зазначено, що результати правозастосовної діяльності суду у справах про притягнення до адміністративної відповідальності мають відображатись у формально визначеній формі – прийнятих індивідуальних правових (правозастосовних) актів, що іменуються «судовими рішеннями».

Виокремлено загальні ознаки, які притаманні рішенням суду, а саме: 1) приймаються судом щодо конкретної справи; 2) приймаються щодо питань, яких має бути вирішено по конкретній справі; 3) приймаються з дотриманням принципів судового процесу (наприклад, принципів відкритості, гласності, обов'язковості виконання); 4) вони не можуть бути скасовані будь-яким рішенням іншого державного органу та не є взаємозамінним з рішеннями суб'єктів владних повноважень; 5) підлягають перегляду виключно в судовому порядку тощо.

Зазначено, що для цілей адміністративного деліктного права рішення суду виступають процесуальною підставою притягнення до адміністративної відповідальності. Встановлено, що рішення суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності є індивідуальним процесуальним правовим актом, який ухвалюється під час відправлення правосуддя в справах про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних проступків.

Рішення суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності класифіковано за різними критеріями: 1) залежно від змісту питання, яке вирішується судом; 2) залежно від суб'єкту ухвалення судових рішень; 3) залежно від форми судового рішення.

Ключові слова: судові рішення, справи про притягнення до адміністративної відповідальності, постанова, ухвала, перегляд судових рішень.

Mekh Yu. V., Martynovskiy V. V. Court decision in cases on administrative liability: concept, types, requirements

The article analyzes the issue of determining the essence of decisions in cases of bringing to administrative responsibility, their classification is carried out, and errors that occur in court decisions in cases of bringing to administrative responsibility are highlighted. It is noted that the results of the court's law-enforcement activity in cases of bringing to administrative responsibility must be reflected in formally defined forms – adopted individual legal (law-enforcement) acts, which are called "court decisions".

The general features inherent in court decisions are singled out, namely: 1) accepted by the court in relation to a specific case; 2) are adopted regarding issues that must be resolved in a specific case; 3) are adopted in compliance with the principles of the judicial process (for example, the principles of openness, transparency, mandatory execution); 4) they cannot be canceled by any decision of another state body and are not interchangeable with the decisions of subjects of authority; 5) are subject to review exclusively in court, etc.

It is noted that for the purposes of administrative tort law, administrative liability is a procedural basis. It is established that the court decision in cases of bringing to administrative responsibility is an individual procedural legal act, which is adopted during the administration of justice in cases of bringing to administrative responsibility for committing administrative offenses.

Court decisions in cases of bringing to administrative responsibility are classified according to various criteria: 1) depending on the content of the issue that is decided by the court; 2) depending on the subject of court decisions; 3) depending on the form of the court decision.

Key words: court decisions, cases of bringing to administrative responsibility, resolution, review of court decisions.

Вступ. Розгляд справ про притягнення до адміністративної відповідальності в судовому порядку є невід'ємним чинником забезпечення законності та дотримання правопорядку в державі. Процеси цифровізації, розширення компетенції суб'єктів владних повноважень в умовах дії правового режиму воєнного стану, виокремлення нових видів адміністративних проступків, опосередковують потребу оновлення порядку розгляду справ про притягнення до адміністративної відповідальності в частині його спрощення. При цьому, незалежно від вчиненого адміністративного проступку результат здійснення правосуддя буде можливо досягнути виключно за умови якісного оформлення результатів розгляду справи в судовому засіданні.

Проблематикою розгляду справ про притягнення до адміністративної відповідальності займалися такі вчені, як: Ю.П.Битяк, В.В. Галунько, П.В. Діхтєвський, С.В. Ківалов, О.В. Кузьменко, О.І. Лавренова, Р.С. Мельник, С.Г. Стеценко, А.В. Стрельников, О.П. Хамходера та інші. Проте, питання судових рішень по цій категорії справ на сучасному етапі є нерозкритим на належному рівні. За таких умов, актуальним є доктринальне опрацювання сутності рішень суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності та виокремлення ознак, які їх характеризують.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності рішень суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності, здійснення їх класифікації та виокремлення вимог, що до них застосовуються.

Результати дослідження. Окреслення прийнятих судових рішень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності пов'язано з переліком справ, що підлягають розгляду в судовому порядку та визначені ст. 221 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [1]. Реалізація судочинства при вирішенні справ про

притягнення до адміністративної відповідальності полягає у застосуванні судом як норм матеріального, так процесуального права. Результати правозастосовної діяльності суду мають відображатись у формально визначеній формі – прийнятті індивідуальних правових (правозастосовних) актів, що іменуються «судовими рішеннями».

Незалежно від виду правосуддя та місця суду в судовій системі, аналіз положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [2] дає підстави для виділення загальних ознак, які притаманні рішенням суду, а саме: 1) приймаються судом щодо конкретної справи; 2) приймаються щодо питань, яких має бути вирішено по конкретній справі; 3) приймаються з дотриманням принципів судового процесу (наприклад, принципів відкритості, гласності, обов'язковості виконання); 4) вони не можуть бути скасовані будь-яким рішенням іншого державного органу та не є взаємозамінним з рішеннями суб'єктів владних повноважень; 5) підлягають перегляду виключно в судовому порядку тощо.

Враховуючи специфіку справ про притягнення до адміністративної відповідальності, слід зазначити, що рішення суду для цілей адміністративного деліктного права виступають процесуальною підставою притягнення до адміністративної відповідальності. Більше того, якісно-змістовна характеристика судових рішень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності вказує на те, що вони є невід'ємною складовою інституту адміністративної відповідальності та адміністративного права. Підтвердженням означеної тези слугуватимуть науково-освітні матеріали, в тому числі, яких розроблено у вигляді підручників (наприклад, «Загальне адміністративне право» за авторством Р.С. Мельника та В.М. Бевзенко [3], «Адміністративне право України» за загальною редакцією В.В. Галуцького, П.В. Діхтієвського, О.В. Кузьменко, С.Г. Стеценко [4], «Загальне адміністративне право України» за загальною редакцією С.В. Ківалова та Л.Р. Білої-Тіунової [5]).

Окремо зупинимось на співвідношенні понять:

- 1) «рішення суду» та «судове рішення»;
- 2) «рішення суду в адміністративній справі» та «рішення суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності».

В першому випадку, можливо виходити з того, що судові рішення є ширшою категорією, так як рішення суду вказує на рішення, що оформлює саме результат розгляду справи, а не певний процесуальний аспект здійснення правосуддя. Таку позицію підтримано Косяк Н.В. в результаті аналізу цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесуального законодавства, акцентується увага з акцентуванням уваги на неординарні випадки підміни цих понять [6]. Щодо другого – то рішення суду в адміністративній справі тлумачиться як рішення суду, якого прийнято в межах адміністративного судочинства. Така позиція прослідковуються і в роз'ясненнях Вищого адміністративного суду України. Так, у Постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про судові рішення в адміністративній справі» зазначається, що: «Найважливішим результатом здійснення правосуддя адміністративними судами є ухвалення судового рішення. Судове рішення – це акт правосуддя, ухвалений згідно з нормами матеріального та процесуального права і згідно з конституційними засадами та принципами адміністративного судочинства є обов'язковим до виконання на всій території України» [7].

Таким чином, рішення суду у справах про притягнення до адміністративної відповідальності не тотожні рішенням суду в адміністративних справах. Такі рішення стосуються суспільних відносин, які охороняються адміністративним правом та вказують на суб'єктний склад учасників розгляду справи, які не мають матеріального інтересу від цього.

Логічно припустити, що рішення суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності є індивідуальним процесуальним правовим актом, який ухвалюється під час відправлення правосуддя в справах про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних проступків та відображає результат розгляду справи. Слід вказати, на наявність низки характерних рис рішень суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності, а саме:

є актами правосуддя, що ухвалюються судом (суддею), тобто органом, уповноваженим державою здійснювати правосуддя, що визначає державно-владний характер прийнятих актів, і спрямовані на реалізацію завдання КУпАП, яке полягає у здійсненні охорони прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцненні законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством [1];

за своєю правовою природою є індивідуальними (правозастосовними) правовими актами, які адресовані конкретним особам і містять владне судження суду (судді) з приводу вирішення як матеріально-правових, так і процесуальних питань. У цьому сенсі рішення суду виступає як юридичний факт матеріального і процесуального права;

мають процесуальний характер, оскільки їх ухвалення здійснюється в процесуальній формі, що передбачена профільним законодавством, що стосується судочинства та адміністративного деліктного права;

є виключною процесуальною підставою притягнення до адміністративної відповідальності у справах, що підлягають вирішенню у суді.

Проблемним моментом в здійсненні детермінації рішень суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності є відсутність окремої глави, яка б їх врегулювала. Натомість, КУпАП оперує терміном «постанова» [1]. Виходячи з того, що постанови можуть прийматись будь-якими вповаженими суб'єктами. Доцільним є внесення змін до чинного адміністративного деліктного законодавства для розмежування постанов у справі про притягнення до адміністративної відповідальності, що приймаються судом і тих, що приймаються уповноваженим органом.

Постанови суду мають найбільшу питому для досягнення мети притягнення до адміністративної відповідальності. Це пов'язано з тим, що саме у них вирішується справа по суті.

Під час ухвалення рішення, суд може прийняти такі види постанов: 1) про накладення адміністративного стягнення; 2) про застосування передбачених законодавством заходів впливу; 3) про закриття справи (ст. 284 КУпАП) [1].

Слід відмітити, що чинним КУпАП не визначено специфіки прийняття постанов судом у справах про притягнення до адміністративної відповідальності. Вказаний нормативно-правовий акт лише оперує характеристиками виконання постанов суду по певним категоріям справ (наприклад, щодо проступків, пов'язаних з корупцією). Підхід, який застосовується в інших процесах, типу кримінальному чи господарському в випадку судового розгляду справ про притягнення до адміністративної відповідальності за адміністративні правопорушення. Доцільним вбачається специфікація положень адміністративно-деліктного законодавства в частині деталізації процедурно-матеріальних аспектів прийняття постанов суду у справах про притягнення до адміністративної відповідальності.

Щодо класифікації рішень суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності, то її можна здійснити за різними критеріями:

1) залежно від змісту постанови суду через виділення постанов позитивного характеру, негативного та змішаного характеру;

2) залежно від суб'єкту ухвалення судових рішень через виділення рішень, що ухвалюються районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями), місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, вищими спеціалізованими судами, Верховним Судом;

3) залежно від форми судового рішення можна бути письмовими (викладеними у паперовій та електронній формі) або усними (проголошуються у судовому засіданні із фіксацією у технічному записі судового засідання і занесенням до протоколу судового засідання) [1].

Щодо вимог, які висуваються до рішень суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності, то вони містяться в КУпАП або мають на це посилання.

В першу чергу, рішення суду має мати належну законну силу, тобто набути ним властивостей акту правосуддя, направлено на виконання завдань адміністративного правосуддя. Властивість судового рішення, яке набрало законної сили розкривається в правових наслідках, які воно тягне. Таким чином, набрання судовим рішенням законної сили тягне за собою певні правові наслідки, які полягають в тому, що рішення набуває ряд нових властивостей – обов'язковості, неспростовності, виключності (винятковості), преюдиційності.

У випадках, визначених законом рішення суду може негайно виконуватись – ставати обов'язковим ще до набрання ним законної сили. Зазначені випадки визначені. Негайне виконання рішень буває двох видів – обов'язкове негайне виконання в силу припису закону та допущення рішення до негайного виконання, що є правом суду [8].

По-друге, рішення суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності має бути прийнято професійно. Професійна діяльність суддів пов'язана з інтелектуально-вольовою роботою в ході судового розгляду справ щодо тексту нормативно-правових актів, положень правової доктрини, узагальнень судової практики для з'ясування обставин справи, обрання нормативно-правових актів та інших джерел права для вирішення конкретної справи. Індивідуальний характер справи вимагає пошуку, поряд із правовими нормами, які дозволяють забезпечити розгляд спірного питання й захисту прав людини у повному обсязі. Наявність колізій, оціночних положень, альтернативних, узагальнених положень спонукають суддів при розгляді справ керуватися суддівським розсудом, що полягають у обранні виду або розміру адміністративного стягнення, яка здійснюється та підставі, у межах та у спосіб визначений законом.

Загалом, під розсудом слід розуміти певний процес вибору посадовою особою варіанту поведінки (рішення, дії чи бездіяльності), що характеризується суб'єктивними та інтелектуально-вольовими ознаками.

Оскільки судді наділені функцією правосуддя, то під час реалізації цих повноважень, саме суддям надається можливість діяти на власний розсуд при прийнятті рішень. Таке явище іменується суддівським розсудом, який можна визначити як правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність судді, яка представляє собою передбачену законом міру свободи вибору одного варіанту рішення під час розгляду справи з урахуванням того, що таке рішення буде вважатися найбільш справедливим за конкретно визначених обставинах та відповідно до закону [8].

Крім того, можливим є виокремлення якісно-змістовних вимог та формальних вимог, яким мають відповідати рішення суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності.

Висновки. Підсумовуючи приходимо до висновку, що рішення суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності по суті є результатом діяльності уповноважених суб'єктів по захисту суспільних відносин інструментами адміністративного права. Зазначено, що для цілей адміністративного деліктного права рішення суду виступають процесуальною підставою притягнення до адміністративної відповідальності. Встановлено, що рішення суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності є індивідуальним процесуальним правовим актом, який ухвалюється під час відправлення правосуддя в справах про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних проступків.

Рішення суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності класифіковано за різними критеріями: 1) залежно від змісту питання, яке вирішується судом; 2) залежно від суб'єкту ухвалення судових рішень; 3) залежно від форми судового рішення. Доцільним є подальше визначення вимог, яким мають відповідати рішення суду в справах про притягнення до адміністративної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n815>

2. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19?find=1&text=%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96+%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F#w1_1
3. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ: Ваіте, 2014. 376 с.
4. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
5. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.25545>
6. Косяк Н.В. Судове рішення та рішення суду: співвідношення понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 38. С. 32-35. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.38.8>
7. Про судове рішення в адміністративній справі: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13#Text>
8. Складання судових рішень: посібник для суддів. «Юрінком Інтер»: Київ. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/UROL%20Judicial%20Opinion%20Writing%20Handbook%2003062010.pdf>

ОБРУСНА С. Ю.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових
дисциплін
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

КРИШТАЛЬ Т. М.,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управління у сфері
цивільного захисту
(Черкаський інститут пожежної
безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного
захисту України)

ІВАНОВА І. В.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дизайну та соціо-
культурних дисциплін
(Черкаський державний бізнес-коледж)

БЕЗВЕРХИЙ В. В.,

студент I курсу магістратури
(Навчально-науковий інститут
економіки і права Черкаського
національного університету
імені Богдана Хмельницького)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.32>

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ В МІСЦЕВИХ СУДАХ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

У статті висвітлено проблемні питання адміністративно-правового забезпечення функціонування електронного суду в місцевих судах в умовах запровадження воєнного стану в Україні. Наголошено на важливості забезпечення права громадян на справедливий суд у складних умовах, пов'язаних із повномасштабним вторгненням та дією режиму воєнного стану. Охарактеризовано функціонування електронного суду, як одного із дієвих інструментів забезпечення права на справедливий суд, в період війни. Електронний суд є невід'ємною рисою сучасного інформаційного суспільства, що прагне отримувати швидкі та якісні державні послуги за допомогою цифрових технологій, а його функціонування розширює межі доступності правосуддя.

Вказано на такі позитивні процесуальні можливості електронного судочинства, що сприяють забезпеченню права на справедливий суд в умовах воєнного

стану як подання до суду заяв по суті справи та з процесуальних питань через електронний кабінет; надсилання процесуальних документів учасникам справи електронними засобами; можливість сплати судового збору; формування довіреностей; участь в судових засіданнях в онлайн-режимі; отримання судових повісток та судових рішень; ознайомлення з матеріалами справи в електронному вигляді тощо.

Охарактеризовано такі проблемні питання функціонування електронного суду в умовах воєнного стану як неоднакове технічне оснащення та програмне забезпечення судів, необхідність забезпечення достатнього рівня захисту судових систем від стороннього втручання, необхідність забезпечення доступності електронної форми правосуддя для малозабезпечених осіб, потреба безперервного забезпечення стійких електропостачальних і телекомунікаційних мереж, недостатній рівень використання державними органами виконавчої влади систем електронного правосуддя та ін.

Відзначено, що наразі місцеві суди поступово адаптувалися до нових умов функціонування, а наявні технічні ресурси електронного суду здатні забезпечити повноцінний дистанційний судовий процес для його учасників.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, суди, місцеві суди, електронний суд, воєнний стан.

Obrusna S. Yu., Kryshtal T. M., Ivanova I. V., Bezvekyi V. V. Problem issues of administrative and legal support for the functioning of the electronic court in local courts under the conditions of marital state

The article highlights the problem issues of administrative and legal support for the functioning of the electronic court in local courts under the conditions of the introduction of martial law in Ukraine. The importance of ensuring citizens' right to a fair trial in the difficult conditions associated with a full-scale invasion and martial law is emphasized. The functioning of the electronic court is characterized as one of the effective tools for ensuring the right to a fair trial during the war. The electronic court is an integral feature of the modern information society, which strives to receive fast and high-quality public services with the help of digital technologies, and its operation expands the boundaries of access to justice.

Positive procedural possibilities of electronic justice, which contribute to ensuring the right to a fair trial in martial law conditions, are pointed out. They are: making submissions to the court on the merits of the case and on procedural issues through the e-cabinet; sending procedural documents to the participants of the case by electronic means; the possibility of paying a court fee; formation of powers of attorney; participation in court sessions in online mode; receiving court summonses and court decisions; familiarization with case materials in electronic form, etc.

Such problematic issues of the functioning of the electronic court under martial law conditions as uneven technical equipment and software of the courts, the need to ensure a sufficient level of protection of judicial systems from outside interference, the need to ensure the availability of the electronic form of justice for low-income persons, the need for continuous provision of stable electricity supply and telecommunication networks, insufficient level of use of electronic justice systems by state bodies of executive power, etc. are characterized.

It is noted that currently local courts have gradually adapted to the new operating conditions, and the available technical resources of the electronic court are capable of providing a full-fledged remote court process for its participants.

Key words: administrative and legal support, courts, local courts, electronic court, martial law.

Вступ. Дослідження проблематики воєнного стану та його впливу на всі сфери життєдіяльності країни та суспільства нині викликає значний науковий інтерес у дослідників. 2022 рік кардинально змінив життя українців, нівелювавши відчуття власної безпеки, впевненості у майбутньому, загостривши потребу у захисті та відчутті захищеності. Однією із таких інституцій, що покликана відстоювати справедливість і здатна задовольнити конституційне право кожної людини на захист її порушених прав і свобод, є незалежний суд. Одним із ключових питань, що потребували вирішення з моменту початку повномасштабної агресії Російської Федерації, стало створення необхідних умов для доступу кожної людини до правосуддя, оскільки це є індикатором відсутності перешкод до реалізації права на справедливий судовий захист.

Після повномасштабного вторгнення Президент України підписав Указ №64/2022, затверджений Законом України № 2102-ІХ, яким було введено на території нашої держави правовий режим воєнного стану [1]. Чинним законодавством передбачено, що протягом дії воєнного стану повноваження судів не припиняються, а скорочення чи навпаки – прискорення форм судочинства – забороняється [2]. Однак внаслідок збройної агресії судова система нашої держави зазнала суттєвих змін, що так чи інакше вплинули на процес відправлення правосуддя, функціонування судової системи, зокрема і на впровадження електронного суду як його необхідної складової.

Постановка завдання. Метою статті є визначення проблемних питань адміністративно-правового забезпечення функціонування електронного суду в місцевих судах в умовах воєнного стану.

Різні аспекти функціонування державних інституцій в умовах надзвичайного та воєнного стану досліджували в О. Барчук, А. Вознюк, Д. Єзерський, Д. Кузніченко та інші вчені. Проблемні питання функціонування суду та судової системи в умовах воєнного стану висвітлено у працях І. Галунич, П. Давиденка, М. Кравцової, О. Приведенцева, В. Уколова та інших авторів, а також неодноразово обговорювалися на науково-практичних конференціях, суддівських форумах, круглих столах тощо. Разом із тим, проблемні питання функціонування електронного суду як у перший рік війни, так і нині, залишаються актуальними.

Результати дослідження. У перші тижні активної фази війни Рада суддів України опублікувала рекомендації, що стосувалися діяльності судів у нових умовах. Ними, зокрема, передбачалась дистанційна форма роботи судів, відкладення судового розгляду (крім невідкладних судових розглядів) та розгляд справ у форматі відеоконференції [3].

Вказані рекомендації дали розуміння того, що перед судовою системою України постали виклики воєнного часу, пов'язані у першу чергу з діяльністю судів на територіях, де відбуваються інтенсивні військові дії, та окупованих територіях [4, с. 106]. Необхідність забезпечення доступності правосуддя, безпеки учасників судового процесу та розгляду справ у визначені строки в умовах воєнного часу призвела до активізації використання цифрових технологій під час відправлення правосуддя.

На початку повномасштабної війни спостерігались масовані хакерські атаки на офіційні веб-ресурси органів державної влади України. З метою забезпечення інформації ДСА України на той час тимчасово обмежила доступ до ЄДРСР та деяких інших електронних сервісів [5, с. 204].

Крім цього, у зв'язку із нестабільною ситуацією на території нашої держави, окремі суди призупинили направлення судових повісток поштою. Разом із тим, інформацію стосовно дати і часу судового засідання учасники процесу могли отримати через особистий кабінет в Електронному суді або на офіційному сайті конкретного суду [6, с. 110-111].

Значна кількість українців були вимушені змінити місце свого постійного проживання як всередині країни, так і виїхавши за кордон. За таких обставин система «Електронний суд» стала тим інструментом, який дозволяв вимушеним переселенцям одержувати документи по справі незалежно від поточного місця перебування [7]. При цьому все більш актуальним стало проведення судових засідань в режимі відеоконференції. Учасники процесу отримали можливість приєднатись до судового засідання онлайн, перебуваючи при цьому навіть за

кордоном. Однак ефективність такого формату участі в судовому засіданні лише для сторін спору, на наш погляд, видається сумнівною, оскільки під час сигналу «Повітряна тривога!» особи, які перебувають в приміщенні суду, мають негайно пройти в укриття. Судове засідання в такому випадку переноситься на іншу дату.

Враховуючи те, що основою для впровадження електронного суду є засоби інформатизації судів, знищення та пошкодження внаслідок обстрілів, а також розграбування на тимчасово окупованих територіях вказаної технічної бази досить негативно вплинули на функціонування електронної форми правосуддя [7].

Незважаючи на інтенсивні військові дії, електронне правосуддя продовжувало розвиватись. З 8 квітня 2022 року користувачам Електронного суду було надано можливість надсилати документи до Електронних кабінетів учасників справи з отриманням підтвердження про їх доставку (квитанції), що дозволяє економити час і кошти на пересилання поштової кореспонденції, а також спрощує процес доказування відправки іншим учасникам судового процесу копій наданих до суду документів [7].

Проблема доступу до правосуддя осіб, які через різні обставини воєнного стану не мали можливості виготовити кваліфікований електронний підпис (далі – КЕП) для авторизації та підпису документів в Електронному суді, була вирішена у травні 2022 року шляхом інтеграції сервісу «Дія. Підпис» з цією підсистемою [7].

Протягом 2022 року в напрямку інформатизації судів були зроблені й інші кроки. Серед них: удосконалення відеоконференцзв'язку в аспекті збереження записів судових засідань та відмова від компакт-дисків; впровадження автоматизованого інструменту здійснення трансляції судових засідань на сайті судової влади України; можливість ознайомитися із записом судового засідання в електронному кабінеті учасника процесу за умови сплати судового збору тощо [7].

Змін зазнали також способи комунікації судів з учасниками процесу та інтеграції державних реєстрів. Так, у лютому-березні 2023 року було впроваджено можливість відправлення судових повісток та викликів через месенджер Viber, а судові рішення почали надходити до платформи «Дія». Судді, у свою чергу, отримали можливість надсилати через Електронний кабінет відповідні запити та отримувати інформацію щодо місця реєстрації особи з Єдиного державного демографічного реєстру. В подальшому ними також було отримано доступ до інших державних реєстрів [7].

У вересні-листопаді 2023 року в Електронному суді з'явився функціонал відправлення електронних виконавчих документів сторонам і пред'явлення їх до виконання в електронному вигляді, а користувачі платформи «Дія» отримали додаткову можливість оперативно сплачувати адміністративні штрафи в режимі онлайн, економлячи при цьому свій час та ресурси.

Нині ми можемо говорити про те, що учасники судового процесу наділені такими процесуальними можливостями електронного судочинства: подавати до суду заяви по суті справи та з процесуальних питань; надсилати процесуальні документи учасникам справи електронними засобами; сплачувати судовий збір; формувати довіреності; брати участь в судових засіданнях в онлайн-режимі; отримувати судові повістки та судові рішення; ознайомлюватися з матеріалами справи в електронному вигляді та ін.

Впровадження електронного суду шляхом розширення застосування можливостей цифрових технологій у судовій системі зумовлює її трансформацію на якісно інший рівень взаємодії з учасниками судового процесу. Ці фундаментальні зміни втілюються поетапно та супроводжуються виявленням багатьох проблем матеріально-технічного та адміністративно-правового характеру.

Першою такою проблемою, що продемонструвала недостатню готовність національної судової системи до швидких змін в напрямку реалізації електронного правосуддя, можна вважати амбітний план по одночасній цифровізації більшості судових процесів, зокрема щодо створення та запровадження 13 підсистем ЄСІТС. Подібна модель розвитку електронної форми правосуддя виявилася складною, що позначилось на строках запуску в експлуатацію вказаних сервісів [8, с. 135].

Потрібно визнати, що українські суди мають неоднакове технічне оснащення та програмне забезпечення, в результаті чого спостерігаються складнощі в якісному залученні судів до електронної форми судочинства та постійне виникнення технічних проблем, що призводять до порушень в роботі суду. Крім того, специфічність судової інформації вимагає забезпечення достатнього рівня захисту судових систем від стороннього втручання у діяльність останніх [9, с. 402-403].

Серйозною проблемою також є необхідність забезпечення доступності електронної форми правосуддя для малозабезпечених осіб. Так, повне переведення судів виключно на електронний документообіг має відбуватися одночасно з наданням громадянам гарантованого доступу до Інтернет-мережі та необхідних пристроїв для роботи з інструментами електронного правосуддя.

Якщо взяти до уваги вже запроваджені підсистеми ЄСІТС «Електронний суд» та «Електронний кабінет», то можна дійти висновку про орієнтованість останніх не на пересічних користувачів, а переважно на фахівців у сфері права. Наприклад, наявність в Електронному кабінеті різноманітних шаблонів процесуальних документів викликає труднощі у недосвідченої особи з тим, який саме шаблон обрати і як правильно його заповнити [8, с. 137]. Разом із тим, належне користування функціоналом вказаних вище підсистем передбачає відповідність технічних засобів користувачів встановленим параметрам. У цьому аспекті проблемними залишаються питання відсутності у частини громадян України доступу до якісного інтернету, брак потрібних технічних пристроїв та практичних вмінь для застосування електронних сервісів.

Не можна ігнорувати і той факт, що підсистеми ЄСІТС мають фактори ризику. Серед них можемо виділити наступні: потреба безперервного забезпечення стійких електропостачальних і телекомунікаційних мереж; безпека, повнота і конфіденційність даних в межах системи тощо [8, с. 137].

Варто також відзначити недостатній рівень використання державними органами виконавчої влади систем електронного правосуддя. Сподіваємось, що внесення змін до процесуальних кодексів щодо обов'язкової реєстрації зазначеними державними органами електронних кабінетів в ЄСІТС підвищить ступінь їх залучення. При цьому необхідно констатувати, що чинне законодавство не містить детально виписаної процедури судочинства у дистанційному форматі, тобто конкретного плану дій для суддів та учасників судової справи [10, с. 228].

Одним із бар'єрів на шляху до повноцінного користування можливостями електронного правосуддя є недостатній рівень підготовки представників юридичного фаху в аспекті вивчення інформаційних дисциплін. Ця проблема носить фундаментальний характер та потребує удосконалення системи юридичної освіти в нашій державі [11, с. 63].

Висновки. Таким чином, особливості воєнного стану значно вплинули на процес адміністративно-правового забезпечення впровадження електронного суду. Наразі судова система поступово адаптувалася до нових умов функціонування, а наявні технічні ресурси Електронного суду здатні забезпечити повноцінний дистанційний судовий процес для його учасника: з моменту звернення до суду з позовом до стадії винесення рішення у справі та набрання ним законної сили. У сфері електронного правосуддя є значна кількість проблем. У межах даного дослідження ми розглянули ті з них, які, на наш погляд, є актуальними на сьогоднішній день та потребують вирішення.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану: Рада суддів України. *Пресслужба РС України*. 02.03.2022 р. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudamukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovahvoennogo-stanu>

4. Удодік А., Павшук К. Право на справедливий суд в умовах воєнного стану. *Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації: матеріали III Міжнародної студентської наукової конференції* (м. Луцьк, 16 грудня 2022 року). ГО «Молодіжна наукова ліга». Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа», 2022. С. 106–108.
5. Міщук І. В., Киричук Б. С. Особливості здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 200–205.
6. Татулич І.Ю. Особливості повідомлення учасників справи в цивільному та адміністративному судочинстві в умовах воєнного стану. *Конституційна та адміністративна процедура: міжнародний досвід та національна практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Чернівці, 2 травня 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 109–118.
7. Державна судова адміністрація України. *Пресслужба ДСА України*. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/>
8. Теремецький В.І., Дуліба Є.В. Особливості впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. *Форум права*. 2023. №2 (75). С. 130–143.
9. Плєсканка О.В. Щодо проблем впровадження електронного правосуддя в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 402–404.
10. Теремецький В.І. Проблеми впровадження електронного судочинства на сучасному етапі судової реформи в Україні. *Проблеми реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права в Україні : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 9 листопада 2023 р.). Київ: Київський національний університет технологій та дизайну, 2023. С. 225–230.
11. Барабаш, О. О. Цифровізація правосуддя у контексті впровадження системи Е-Суд: виклики та завдання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2023. №1. С. 57–66.

СЕРЕБРО М. В.,

докторант

(Ужгородський національний
університет)

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.33>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

Наукова публікація присвячена дослідженню адміністративно-правових засад використання та розвитку інформаційних технологій в Україні.

Встановлено, що ієрархію нормативно-правових актів, якими врегульовано відносини інформатизації (цифровізації) становлять Конституція та рішення Конституційного Суду України, ратифіковані Верховною Радою України міжнародно-правові акти, кодекси та закони України, правові позиції (висновки) Верховного Суду, укази Президента та постанови Кабінету Міністрів України, відомчі нормативно-правові акти (накази міністерств та інших ЦОВВ), а також акти органів місцевого самоврядування.

Зазначається, що інформаційне законодавство на даний час містить близько чотирьох тисяч законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють сучасні інформаційні відносини та створюють правові передумови для розвитку функціональних напрямів інформаційної діяльності. Проте, не зважаючи на значну кількість нормативних актів, якими врегульовано питання використання та розвитку інформаційних технологій, значна кількість актуальних питань у даній сфері суспільних відносин залишається не вирішеною.

Акцентовано увагу на необхідності встановлення адміністративної відповідальності за поширення спаму, тобто умисне систематичне масове розповсюдження повідомлень електронною поштою, здійснене без попередньої згоди адресатів, що не призвело до порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електронної пошти.

Також наголошено на необхідності адміністративно-правового врегулювання питання створення ефективного механізму недопущення поширення в національному сегменті мережі Інтернет аудіовізуальних творів, що пропагують культ насильства та жорстокості, містять елементи порнографії та іншого забороненого контенту. Зокрема, пропонується зобов'язати всіх інтернет-провайдерів встановлювати відповідні програмні фільтри для блокування доступу до заборонених інформаційних ресурсів по прикладу заборони доступу до веб-сайтів російського сегменту Інтернет.

Крім того, запропоновано нормативно врегулювати питання створення захищених національних баз даних, які будуть відокремлені від Інтернет та виступатимуть сховищем основних інформаційних ресурсів на декількох альтернативних носіях інформації з метою збереження та систематизації останньої.

Ключові слова: інформаційні технології, регулювання, публічна адміністрація, контроль, Інтернет, кіберзлочини, спам, відповідальність, програмне забезпечення, технічні рішення, сховища.

Serebro M. V. Administrative and legal basis of the use and development of information technologies in Ukraine

The scientific publication is devoted to the study of the administrative and legal basis of the use and development of information technologies in Ukraine.

It has been established that the hierarchy of normative and legal acts regulating informatization (digitalization) relations consists of the Constitution and decisions of the Constitutional Court of Ukraine, international legal acts ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, codes and laws of Ukraine, legal positions (conclusions) of the Supreme Court, decrees of the President and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, departmental normative legal acts (orders of ministries and other Central Committees), as well as acts of local self-government bodies.

It is noted that information legislation currently contains about four thousand laws and other legal acts that regulate modern information relations and create legal prerequisites for the development of functional areas of information activity. However, despite the significant number of normative acts regulating the use and development of information technologies, a significant number of topical issues in this area of public relations remain unresolved.

Attention is focused on the need to establish administrative responsibility for the spread of spam, i.e. deliberate systematic mass distribution of telecommunications messages, carried out without the prior consent of the addressees, which did not lead to disruption or termination of the operation of electronic computing machines (computers), automated systems, computers computer networks or telecommunication networks.

It was also emphasized the need for administrative and legal settlement of the issue of creating an effective mechanism to prevent the spread of audiovisual works promoting the cult of violence and cruelty, containing elements of pornography and other prohibited content in the national segment of the Internet. In particular, it is proposed to oblige all Internet providers to install appropriate software filters to block access to prohibited information resources, following the example of banning access to websites of the Russian Internet segment.

In addition, it is proposed to normatively regulate the issue of creating protected national databases, which will be separated from the Internet and will act as a repository of basic information resources on several alternative media for the purpose of preserving and systematizing the latter.

Key words: *information technology, regulation, public administration, control, Internet, cybercrime, spam, liability, software, technical solutions, storage.*

Актуальність теми. Інформаційні технології в сучасному світі розвиваються із надзвичайною швидкістю, змінюючи суспільні відносини, пов'язані з їх використанням. Закони, які характеризуються особливим порядком прийняття та внесення змін, не можуть регулювати всі аспекти використання інформаційних технологій. Оперативно реагувати на зміни в суспільних відносинах дозволяє нормотворчість Кабінету Міністрів України, а також відомча нормотворчість міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Саме тому дослідження адміністративно-правових засад використання та розвитку інформаційних технологій в Україні має як теоретичне, так і практичне значення для формування пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики.

Інформаційні технології (скорочено – ІТ) визначають як систему методів, процесів та способів використання обчислювальної техніки і систем зв'язку для створення, збору, передачі, пошуку, оброблення та поширення інформації з метою ефективної організації діяльності людей [1, с. 227].

Різні аспекти правового регулювання використання та розвитку інформаційних технологій завжди були в центрі уваги науковців. Із останніх наукових праць слід виділити роботи Д. Біленької «Адміністративно-правове регулювання інформаційних відносин в Україні», О. Берназюка «Цифрові технології у праві: сучасний погляд у майбутнє», Т. Ковальнової та О. Гунбіної «Правові проблеми надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій», О. Комарова «Адміністративно-правовий статус суб'єктів здійснення цифрової трансформації регіону», А. Краковської та М. Бабик «Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку», А. Омельченка «Суспільні відносини у сфері цифровізації як предмет правового регулювання», Р. Стефанчука «Інформаційні технології та право: quo vadis?», І. Тищенкою «Адміністративні процедури надання електронних публічних послуг публічною адміністрацією в Україні».

Проте, актуальні адміністративно-правові засади використання та розвитку інформаційних технологій в Україні ще не були предметом окремого наукового аналізу, що актуалізує підготовку даної публікації.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження адміністративно-правових засад використання та розвитку інформаційних технологій в Україні з метою формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Методологія публікації включає філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження. Серед філософських методів дослідження застосовуються закони та прийоми діалектики (єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні). Серед загальнонаукових методів застосовуються системний та структурно-функціональний методи, прийоми логічного методу, а саме: аналіз, синтез, дедукція та індукція. Серед спеціально-юридичних методів дослідження застосовується формально-юридичний метод як похідний від аксіоматичного методу дослідження, а також метод юридичного моделювання. Також в процесі дослідження використовуються такі загальновідомі наукові підходи як цивілізаційний, антропоцентричний, телеологічний та синергетичний.

Результати дослідження. У відповідності до принципу верховенства права, ієрархію нормативно-правових актів, якими врегульовано відносини інформатизації (цифровізації) становлять Конституція України та рішення Конституційного Суду України, ратифіковані Верховною Радою України міжнародно-правові акти, кодекси та закони України, правові позиції (висновки) Верховного Суду, укази Президента та постанови Кабінету Міністрів України, відомчі нормативно-правові акти (накази міністерств та інших ЦОВВ), а також акти органів місцевого самоврядування.

В. Пилипчук та В. Цимбалюк зазначають, що інформаційне законодавство на даний час містить близько 4-х тисяч законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють сучасні інформаційні відносини та створюють правові передумови для розвитку функціональних напрямів інформаційної діяльності [2, с. 34].

Правовою основою цифровізації в Україні та приведення національного законодавства у даній сфері суспільних відносин у відповідність до права Європейського Союзу є закони України «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про обов'язковий примірник документів», «Про електронні документи та електронний документообіг» [3], «Про електронні комунікації» [4], «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [5], «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [6], «Про Національну програму інформатизації» [7], «Про цифровий контент та цифрові послуги» [8], «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021–2027)» [9].

Так, Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» встановлює основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів. Дія цього Закону поширюється на відносини, що виникають у процесі створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів [3].

Одним із основних завдань органів публічної адміністрації на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства є завершення переходу на електронних документообіг у сфері публічного адміністрування, надання адміністративних послуг, а також у судовій сфері. Позитивним прикладом створення в Україні цифрової держави є онлайн-сервіс державних послуг «Дія», який має мобільний застосунок з електронними документами та даними про людину з реєстрів, портал з допомоги малому та середньому бізнесу, портал з онлайн-курсами, спеціальний правовий режим для IT-індустрії «Дія-City». За допомогою «Дії» можна отримати широкий спектр адміністративних послуг в режимі онлайн (зарєєструвати ФОП, оформити купівлю-продаж транспортного засобу, зарєєструвати шлюб), подати заявку на отримання грантів, отримати довідки та витяги тощо. Не менш позитивним прикладом є створення та функціонування в Україні Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) – «Електронний суд», яка є сукупністю інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та Положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи: документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС. Отже, електронний документообіг у сфері публічного адміністрування (надання адміністративних послуг), а також у сфері здійснення судочинства дозволяє не тільки суттєво економити час та матеріальні ресурси, але й усуває корупційні ризики та бюрократичні перепони завдяки ефективному використанню інформаційних технологій та їх належному адміністративно-правовому регулюванню.

В свою чергу Законом України «Про електронні комунікації» визначено правові та організаційні основи державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, а також права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами (його дія поширюється на відносини у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра щодо надання та отримання електронних комунікаційних послуг, постачання та доступу до електронних комунікаційних мереж, забезпечення конкуренції на ринках електронних комунікацій, а також щодо користування радіочастотним спектром, ресурсами нумерації та захисту прав користувачів послуг) [4].

Одним із найбільш застосовуваних у сфері використання інформаційних технологій є Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Цим Законом визначено правові та організаційні засади електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, права та обов'язки суб'єктів відносин у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг [5].

Застосування цифрового підпису дозволяє швидко та ефективно отримувати доступ до основних державних реєстрів, формувати запити на доступ до публічної інформації та підписувати звернення, отримувати адміністративні послуги, подавати звітність та вести листування з органами публічної адміністрації.

02 березня 2024 року набув чинності Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги». Цей Закон регулює відносини між виконавцем та споживачем щодо надання цифрового контенту та/або цифрової послуги. Дія цього Закону поширюється також на: відносини, в яких виконавець на підставі договору надає або зобов'язується надати цифровий контент та/або цифрову послугу споживачу, а споживач надає або зобов'язується надати свої персональні дані, крім випадків, якщо їх надання необхідно виключно для одержання цифрового контенту та/або цифрової послуги, без наміру подальшого використання персональних даних для досягнення будь-яких інших цілей; відносини, в яких цифровий контент

та/або цифрові послуги розробляються відповідно до специфікації споживача; відносини, в яких виконавець на підставі договору надає або зобов'язується надати цифровий контент на матеріальному носії, що використовується виключно для зберігання такого цифрового контенту [8].

Таким чином, Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги» є одним із ключовим у сфері торгівлі програмним забезпеченням, надання цифрових послуг тощо.

Важливим етапом у розвитку адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій та приведення національного законодавства у цій сфері у відповідність до права Європейського Союзу стала ратифікація Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021–2027) [9].

У відповідності до вказаної Угоди Україна бере участь у програмі «Цифрова Європа» згідно з принципами та умовами, встановленими статтею 451 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, і Протоколом III до неї, Регламентом (ЄС) 2021/694, а також будь-якими іншими нормативно-правовими актами, що стосуються реалізації програми «Цифрова Європа», в їхніх останніх редакціях, і відповідно до конкретних умов, передбачених цією Угодою. Юридичні та фізичні особи, які зареєстровані в Україні, можуть брати участь у заходах програми «Цифрова Європа» на умовах, рівнозначних тим, що застосовуються до юридичних та фізичних осіб, які зареєстровані у Європейському Союзі, з урахуванням дотримання обмежувальних заходів Європейського Союзу [9].

Серед підзаконних нормативно-правових актів, якими врегульовано питання використання та розвитку інформаційних технологій в Україні, слід відзначити наступні: «Засади реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку», затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56 [10]; «Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р. [11]; «Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р [12], «Концепція розвитку цифрових компетентностей», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. [13], «Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. [14] та інші.

Так, постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56, якою затверджені Засади реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку, внесено зміни до Регламенту Кабінету Міністрів України та запроваджено проведення цифрової експертизи. Зокрема, встановлено, що Державне агентство з питань електронного урядування проводить цифрову експертизу проекту акта Кабінету Міністрів з метою виявлення у ньому положень, що не узгоджуються із засадами реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку, зокрема перешкоджають створенню сучасних електронних форм взаємодії та доступності для громадян і суб'єктів господарювання переваг і можливостей цифрових технологій [10].

Правовою основою протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій є відповідні положення Кримінального кодексу України.

Так, окремий Розділ XVI КК України присвячений кримінальним правопорушенням у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку.

Зокрема, ст. 361 КК України передбачено відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж [15].

Причому, якщо санкція ч. 1 ст. 361 КК України передбачає штраф від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційний нагляд на

строк до трьох років, або обмеження волі на той самий строк, то згідно із ч. 2 ст. 361 КК України, ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, – караються штрафом від трьох тисяч до семи тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк [15].

За дії, передбачені частиною першою або другою ст. 361 КК України, якщо вони призвели до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації, передбачено можливість позбавлення волі на строк до восьми років (ч. 3 ст. 361 КК України). А за дії, передбачені частиною першою або другою ст. 361 КК України, якщо вони заподіяли значну шкоду чи створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення чи інших тяжких наслідків, максимальний розмір санкції передбачає можливість позбавлення волі на строк до дванадцяти років (ч. 4 ст. 361 КК України) [15].

Статтею 361-1 КК України передбачено відповідальність за створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут. Причому, якщо за створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, санкція ч. 1 ст. 361-1 КК України передбачає штраф від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років, то за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду, передбачена відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років [15].

Крім того, ст. 361-2 КК України передбачено відповідальність за несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації [15].

Відповідальність за несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, передбачена ст. 362 КК України. Несанкціонованими діями з інформацією, згідно із ч. 1 ст. 362 КК України є несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї. А згідно із ч. 2 ст. 362 КК України несанкціонованими діями з інформацією є також несанкціоновані перехоплення або копіювання інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації [15].

Статтею 363 КК України передбачена відповідальність за порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється.

Крім того, ст. 363-1 КК України встановлено відповідальність за перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку [15].

Таким чином, ст. 363-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за поширення спаму, якщо вказані дії призвели до порушення або припинення роботи

електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. Проте актуальним залишається питання встановлення адміністративної відповідальності за систематичне поширення спаму без настання вказаних наслідків.

До актуальних питань правового регулювання суспільних відносин у сфері використання інформаційних технологій також слід віднести: захист персональних даних, а також інформації, яка відноситься до державної чи комерційної таємниці від так званих хакерських атак; протидію поширенню в Інтернеті культу насильства та жорстокості, дитячої порнографії та іншого забороненого законом контенту; запобігання використанню соціальних мереж, месенджерів для забезпечення діяльності злочинних організацій, включаючи терористичні та радикальні організації; використання інформаційних технологій та відповідних потужностей для так званого майнінгу – забезпечення функціонування криптовалютних платформ, що перевантажує електричні мережі та часто призводить до нецільового використання технологічних потужностей; забезпечення збереження цінної інформації на альтернативних цифрових носіях з метою її захисту від втрати, знищення (стирання); правове регулювання електронної торгівлі, включаючи питання її обліку, визначення вартості цифрових продуктів, оподаткування тощо (адже комп'ютерна програма може коштувати набагато більше, ніж декларується її автором чи покупцем); захист інтелектуальної власності, авторських прав в Інтернет.

Слід відзначити, що сучасне програмне забезпечення дозволяє створювати ефективні фільтри для обмеження доступу користувачів до забороненого законодами цифрового контенту. Отже, органам публічної адміністрації достатньо нормативно зобов'язати ключових інтернет-провайдерів встановити інтернет-фільтри для блокування доступу до інформаційних ресурсів, зокрема, аудіовізуальних творів, що пропагують культ насильства та жорстокості, містять елементи порнографії тощо.

Особливої актуальності в умовах воєнного стану набуває питання збереження національного фонду цифрової інформації, адже сервери, на яких зберігається ключова інформація, можуть стати об'єктом ракетних атак або опинитися на окупованій території. Тому раціональною є правова регламентація використання для розміщення цінних інформаційних ресурсів (дублікатів державних реєстрів, баз даних органів публічної адміністрації) матеріальних носіїв інформації, які розташовані в Європейському Союзі, США, Японії та інших дружніх для України державах. До прикладу – Верховна Рада 16 січня 2024 року ухвалила в цілому як закон законопроект 10062, який передбачає збір персональних даних українців у Єдиному реєстрі військовозобов'язаних. Ці дані будуть зберігатися у «хмарному» сховищі на серверах за кордоном. На це іноземні партнери виділяють 100 млн доларів США. Це дозволить розміщувати дані у військових хмарних сховищах країн-членів НАТО [16].

Висновки. Проведене дослідження адміністративно-правових засад використання та розвитку інформаційних технологій в Україні дає підстави сформулювати висновок про те, що в національній правовій системі сформована достатньо ґрунтовна правова основа розвитку інформаційного суспільства, цифровізації суспільних відносин у відповідності до міжнародних стандартів. Проте, значна кількість питань у даній сфері суспільних відносин ще потребує особливої уваги та реакції з боку органів публічної адміністрації.

Так, актуальним вбачається встановлення адміністративної відповідальності за поширення спаму, тобто умисне систематичне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів, що не призвело до порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Крім того, актуальним є адміністративно-правове врегулювання питання створення ефективного механізму недопущення поширення в національному сегменті мережі Інтернет аудіовізуальних творів, що пропагують культ насильства та жорстокості, містять елементи порнографії та іншого забороненого контенту. З метою надійного захисту національного інформаційного простору доцільно на рівні закону зобов'язати всіх інтернет-провайдерів

встановити відповідні програмні фільтри для блокування доступу до заборонених інформаційних ресурсів – за прикладом заборони доступу до веб-сайтів російського сегменту Інтернет.

Також доцільно нормативно врегулювати питання створення захищених національних баз даних, які будуть відокремлені від Інтернет та виступатимуть сховищем основних інформаційних ресурсів на декількох альтернативних носіях інформації (бажано – на серверах, розташованих в державах-членах ЄС, США, Японії, Канаді) з метою збереження та систематизації останньої.

Підсумовуючи слід зазначити, що наведений перелік пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства у сфері використання інформаційних технологій не є вичерпним, що актуалізує проведення подальших наукових пошуків у даному напрямку.

Список використаних джерел:

1. Плескач В.Л., Затонацька Т.Г. Інформаційні системи і технології на підприємствах: підручник. К.: Знання, 2011. 718 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1KHaGifyfcHmwHhNV89WWCI93eJQsjAiF/view>
2. Пилипчук В.Г., Цимбалюк В.С. Історико-правові проблеми становлення і розвитку інформаційної сфери та інформаційного права в Україні (кінець XX – початок XXI століття). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 29–44.
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
4. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
5. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
6. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 р. № 1667-IX. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
7. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2807-IX. Дата оновлення: 01.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#n191> (дата звернення: 01.06.2024).
8. Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України від 10 серпня 2023 р. № 3321-IX. Дата оновлення: 02.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
9. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027): Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2926-IX. Дата оновлення: 01.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
10. Деякі питання цифрового розвитку: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56. Дата оновлення: 30.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
11. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р. Дата оновлення: 11.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
12. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

13. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. Дата оновлення: 03.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

14. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження КМУ від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 29.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

15. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20240519#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

16. Верховна Рада ухвалила закон про зберігання персональних даних українців на закордонних серверах, який є частиною мобілізаційного законодавства. *Судово-юридична газета. Публікації. Законодавство*. 16.01.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/290726-verkhovna-ura-rada-prinyala-zakon-o-khramenii-personalnykh-dannykh-ukraintsev-na-zarubezhnykh-serverakh-yavlyayuschisya-chastyu-mobilizatsionnogo-zakonodatelstva> (дата звернення: 01.06.2024).

ШЕВЧУК О. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

НИМА А. О.,

доктор філософії (Право),
помічник адвоката

УДК [342.951:336.24.07]:001.814

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.34>

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено окремі теоретико-правові питання методології наукових досліджень інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України та визначено його перспективні напрями удосконалення з позицій адміністративно-правового погляду. Розкрито категорії «методологія», «методологія науки», «методологія юридичної науки», «методологія дослідження», «методологія науки митного права» та запропоновано визначення правової конструкції «методологія дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України». Визначено систему методів дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України, яка включатиме такі основні групи: (1) загальнонаукові (діалектики та метафізики, аналіз, синтез та ін.); (2) публічно-наукові (системний та структурно функціональний, формально-догматичний, правової компаративістики, методи герменевтики); (3) спеціальні (юридичного моделювання, статистики, соціологічно-правовий, історико-правовий та ін). Акцентовано увагу, що при методології дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон потрібно враховувати специфіку методологій окремих галузей права таких як адміністративне, фінансове, кримінальне, податкове, цивільне, господарське та міжнародне. Зроблено висновок, що методологія дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон може забезпечити комплексний розвиток науки митного права, розв'язання проблемних завдань, раціональне застосування раніше отриманих результатів, вироблення нових науково-обґрунтованих теоретичних положень митного права, а також пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення митного законодавства та практики його застосування з метою вирішення недоліків та прогалин у митному праві.

Ключові слова: *товар, фізичні особи, методологія, митні процедури, митний контроль, митне оформлення, суб'єкти митних правовідносин, порушення митних правил, адміністративна відповідальність, митно-правове регулювання.*

Shevchuk O. M., Nima A. O. Methodology of the study of movement of goods by natural persons across the customs border of Ukraine: administrative and legal aspect

The article examines certain theoretical and legal issues of the methodology of scientific research of the institute for the movement of goods by natural persons

across the customs border of Ukraine and determines its promising directions for improvement from the administrative and legal point of view. The categories "methodology", "methodology of science", "methodology of legal science", "methodology of research", "methodology of the science of customs law" were revealed and the definition of the legal structure "methodology of research of the institute of movement of goods by natural persons across the customs border of Ukraine" was proposed. The system of research methods of the institute for the movement of goods by natural persons across the customs border of Ukraine has been determined, which will include the following main groups: (1) general scientific (dialectics and metaphysics, analysis, synthesis, etc.); (2) public-scientific (systemic and structurally functional, formal-dogmatic, legal comparative studies, hermeneutics methods); (3) special (legal modeling, statistics, sociological-legal, historical-legal, etc.). Attention is drawn to the fact that the research methodology of the institute of movement of goods by natural persons across the customs border should consider the specifics of the methodologies of certain branches of law, such as administrative, financial, criminal, tax, civil, economic and international. It was concluded that the research methodology of the institute for the movement of goods by natural persons across the customs border can ensure the comprehensive development of the science of customs law, the solution of problematic tasks, the rational application of previously obtained results, the development of new scientifically based theoretical provisions of customs law, as well as proposals and recommendations. aimed at improving customs legislation and the practice of its application in order to resolve shortcomings and gaps in customs law.

Key words: *goods, natural persons, methodology, customs procedures, customs control, customs clearance, subjects of customs legal relations, violation of customs rules, administrative responsibility, customs legal regulation.*

Вступ. Актуальність методології досліджень проблем інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України обумовлена активним процесом внесення змін до митного законодавства в сучасних умовах, що мають на меті зробити його відповідним до міжнародних стандартів, а також стрімким науково-інформаційним розвитком у цій сфері, продовженням процесів євроінтеграції митного права в Україні [1], що також сприяє оновленню наукових знань у галузі державної митної справи, збільшенням обсягу митної інформації, що викликає необхідність уточнення та перегляду в правовій доктрині митного права основних понять та категорій [2].

Методологія наукового пізнання відіграє значну роль у сприйнятті нових змін реальної соціальної дійсності у сфері державно-юридичних відносин в Україні. Методологія пізнання сучасного права України надає новий погляд на розуміння даного явища, його реальної сутності та сприяє розвитку теорії права та практики, їх трансформації та удосконалення [3, с. 42], у тому числі й митного права. Підкреслює актуальність вибору даної теми те, що проблемні питання методології досліджень проблем інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України не були достатньо досліджені у наукових працях в сучасних умовах.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей окремих проблемних питань сучасного стану методології наукових досліджень інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України та визначення основних її перспективних напрямів удосконалення. Серед завдань даної роботи є потреба в акцентуванні уваги на розкритті методології досліджень, в контексті з'ясування змісту, видів методів їх розподілу та характеристики у досліджуваній сфері.

Результати дослідження. Юридична наука досить активно використовує категорії «методологія», «методології науки», «методології юридичної науки», «методологія

дослідження» та ін. В сучасних умовах розвитку митного права та в юридичній літературі відсутні однозначні підходи до розуміння методології. На думку деяких вчених, категорію «методологічний підхід» необхідно розуміти як сукупність знань про процес наукового дослідження. На думку автора дефініцію «метод» доцільно визначити як сукупність способів і засобів пізнання об'єкта дослідження [4, с. 52]. На думку інших дослідників, методологія – це певним чином упорядкована логічна система взаємозв'язку і взаємодії феноменів, що її формують [5, с. 146]. Автор виокремлює два можливих аспекти методології юридичної науки, а саме: (1) онтологічний та (2) гносеологічний. У першому випадку автор досліджувану дефініцію пропонує розуміти як систему методологічних принципів, прийомів, способів, засобів, методів та методик наукового пізнання. Автор деталізує, що «методологія юридичної науки» використовується для отримання даних в процесі дослідження державно-правової дійсності у процесі виконання конкретних завдань юридичної практики та її застосуванні. У другому випадку, а саме «гносеологічний підхід», науковець визначає як науку про методологічні принципи, прийоми, способи, засоби, методи та методики наукового пізнання, що застосовуються в юридичних науках [5, с. 154-155].

Розрізняють також два наукові підходи до трактування методології наукових досліджень – широкий та вузький. У широкому трактуванні методологія наукового дослідження – це спосіб побудови думки, певним чином упорядкована практична та теоретична діяльність суб'єкта; у вузькому трактуванні – методологія наукового дослідження є сукупністю принципів, методів, прийомів, норм та процедур науково-пізнавальної діяльності, що застосовується в тій чи іншій спеціальній галузі знань [6, с. 8]. Зокрема, предмет дослідження методології дає можливість виокремити в методології науки динамічний (пов'язаний з аналізом проблем генезису, походження та розвитку наукового знання, що дає можливість говорити про методологію наукового дослідження, зорієнтовану на пошук нового знання) та статичний аспекти (зорієнтований на вивчення та аналіз результатів отриманого знання, його форм та структур. У цьому випадку говорять про методологію наявного знання, як результат попереднього дослідження, аналізу [7, с. 291], вищенаведене може охоплювати й методологію дослідження митного права.

Методології науки митного права – це система знань у вигляді ідей, теорій, вчень, концепцій про вдосконалення розвитку митного контролю та оформлення, митних режимів, розвитку МК України та юридичної відповідальності у цій сфері, митно-правових відносин, митно-правових норм, юридичних конструкцій та інститутів, їх соціальну обумовленість та ефективність, принципів, тенденцій розвитку митного права і митного законодавства, а також теоретичне осмислення і вдосконалення практики законодавчої правозастосовної діяльності у сфері митного права. Виходячи із вищенаведеного, методологія дослідження переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України є похідною від загальної методології науки та методології юридичної науки, зокрема й у сфері митного права, та є основою теоретичних і наукових концепцій та положень, складає базу для певного інституту чи галузі права. Фактично направлена на формування напрямів концепцій різних наукових інститутів, які охоплюють основу дослідження переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України.

Розкриємо розмежування змісту термінів «методологія юридичної науки та «методологія наукового дослідження» з метою визначення юридичної конструкції «методологія дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України». Зокрема, щодо змісту категорій «методологія». У Великому тлумачному словнику української мови термін «методологія» розглядають як: (1) вчення про науковий метод пізнання та перетворення світу; (2) його філософська, теоретична основа; (3) сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [8, с. 664]. Дефініція «методологія» (від грец. Methodos – спосіб, метод і logos – наука, знання) – це вчення про правила мислення при створенні науки, здійсненні наукових досліджень. У філософії категорію «методологія» визначають як вчення, науку про методи наукового пізнання й перетворення дійсності. Крім того, цей термін включає, у першу чергу,

систему загальних, світоглядних принципів, які використовуються для вирішення наукових та практичних завдань [9, с. 209]. Більшість науковців термін «методологія науки» переважно визначають як вчення про науковий метод пізнання або систему наукових принципів. Це є основними засадами дослідження та в основі передбачається вибір засобів, прийомів, а також методів пізнання. Такий підхід у наукових працях вважається широким. Існує й інший – вузький підхід вчених на методологію науки. У цьому випадку – це теоретична база деяких спеціальних прийомів і засобів наукового пізнання, наприклад, методологія управління, але у такому випадку варто вести мову про методику пізнання і дій [10, с. 30]. Зокрема, у юридичній енциклопедії «методологія юридичної науки» – це система підходів і способів наукового дослідження. Вона включає обов'язково теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ [11, с. 618].

Окремі дослідники під «методологією наукового дослідження» розуміють сукупність принципів, засобів і методів вирішення конкретного завдання або поставленої проблеми [10, с. 8], а інші вчені «методологію дослідження в юридичній науці» розуміють як теоретичне обґрунтування доцільності застосування відповідних підходів і способів, які використовуються для проведення певного теоретико-юридичного дослідження. А також включає систему прийомів і способів, тобто відповідних методів [12, с. 10]. Подібну наукову позицію має дослідниця щодо юридичної конструкції «методологія юридичної науки» [13, с. 135]. Таким чином, методологія дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України – це комплекс підходів, принципів і методів наукового пізнання, що охоплюють можливість всебічного вивчення особливостей порядку переміщення товарів фізичними особами через митний кордон як комплексного інституту митного права. Це конкретні методи дослідження переміщення товарів фізичними особами через митний кордон, які є їх сукупністю та базуються на науковій основі. Надалі встановимо сукупність методів дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України.

Насамперед зазначимо, що методологія у загальному підході виконує такі основні функції: визначає способи набуття наукових знань; спрямовує окремий напрямок щодо науково-дослідницької мети; сприяє отриманню достовірної інформації щодо процесу чи досліджуваного явища; доповнює нову інформацію до науки та забезпечує систематизацію її термінів і формує логіко-аналітичний інструмент [14, с. 56]. Фактично функції методології пов'язані з її методами. Єдиних підходів до класифікації системи методів у методології не визначено як у загальному підході, так й не передбачено дотепер в наукових працях види методів дослідження переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України.

Наприклад, одні вчені пропонують виокремити наступні групи методів, а саме: (1) всезагальні методи (філософські методи); (2) загальнонаукові методи; (3) спеціальні (окремі) методи. А також авторка розрізняє окремі інструментальні та інші допоміжно-технічні методи [15, с. 22]. Інші дослідники вказують, що методологія дослідження будь-якого правового явища складається з трьох основних груп методів. До першої групи методів у наукових працях відносять філософські. Другу групу складають загальнонаукові, серед яких: прийоми логічного методу (аналіз, синтез, дедукція та індукція); системний та структурно-функціональний; прийоми соціологічного методу (опитування, анкетування), статистики. До третьої групи відносять спеціально-юридичні методи дослідження, серед яких: метод юридичної догматики; порівняльного правознавства; герменевтики (тлумачення нормативно правового акту) та юридичного моделювання [13, с. 135]. Такий науковий підхід розподілу методології дослідження правового явища підтримується більшістю науковців і його варто використати у нашому предметі дослідження.

Зокрема, науковці при визначенні сукупності методів дослідження інституту митних режимів теж пропонують їх поділити на три основні групи. Перші дві використані із вищеведеного підходу. Так, серед філософських методів виділених автором є закони діалектики: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні та ін. [16, с. 138].

Однак з точки зору іншого вченого варто розрізняти наступні 4 групи методів дослідження. Зокрема: (1) загальні (філософські) підходи (діалектика, феноменологія, герменевтика, антропологія, синергетика та ін.); (2) загальнонаукові (логічний, аналізу і синтезу, абстрагування, системного аналізу, класифікації та ін.); (3) спеціальні (анкетування, контент-аналіз, деонтичний); (4) конкретні (правові) (формально-догматичний, порівняльно-правовий, соціологічно правовий, історико-правовий та ін.) [17, с. 149]. Проте є суперечливим є підхід дослідника щодо розподілу на спеціальні методи та конкретні, а також виокремлення двох різних груп таких методів.

При дослідженні переміщення лікарських засобів через митний кордон О.М. Шевчук використовував наступні види методів, а саме: фундаментальні, загальнонаукові і спеціальні [18, с. 6]. Р.І. Лемеха при методології дослідження інституту митних режимів вказує на важливість методів юридичної статистики та соціологічного дослідження: аналіз документів, статистичних даних, спостереження, опитування і соціальний експеримент. Автор зазначає, що для досліджуваної проблематики необхідно враховувати специфіку методології окремих юридичних наук, а саме: адміністративного, фінансового, цивільного, господарського та міжнародно-приватного права [16, с. 141-142]. Однак є пропозиції науковців обмежитись класичною трирівневою структурою методології юридичних досліджень, а саме: (1) загальнонаукові; (2) приватно-наукові; (3) спеціальні. [19, с. 29]. Отже, здійснивши узагальнення вищенаведених наукових підходів, визначимо систему методів дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України, яка включатиме такі основні групи: (1) загальнонаукові (діалектики та метафізики, аналіз, синтез, та ін.); (2) публічно-наукові (системний та структурно функціональний, формально-догматичний, правової компаративістики, методи герменевтики); (3) спеціальні (юридичного моделювання, статистики, соціологічно-правовий, історико-правовий та ін). Спочатку розкриємо окремі загальнонаукові методи дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України. Зазначимо, що метод зводиться до сукупності визначених правил, прийомів, способів і норм пізнання та дії [12, с. 31]; метод є певним способом дослідження якоїсь проблеми чи завдання... [11].

Науковий метод може бути визначений як стандартизований набір технік для побудови наукового знання, таких як проведення валідних спостережень, інтерпретації результатів дослідження і формулювання висновків стосовно результатів. Цей метод дозволяє дослідникам незалежно та цілісно тестувати наявні теорії та результати досліджень і робити їх доступними для відкритих обговорень, модифікацій та удосконалень [20, с. 20]. На думку О.Г. Данильян, В.М. Тараненко науковий метод – це внутрішня закономірність руху думки до об'єкта, сукупність правил та прийомів, а також ідей та принципів, що лежать у їх основі й обумовлені об'єктивними законами відображуваної дійсності [9, с. 210]. З наукового погляду іншого дослідника, філософський рівень методології дослідження асоціюється з діалектичним методом, оскільки виявляється у вченнях і категоріях діалектичного. Зокрема, окремі вчені визначають такі принципи пізнання як об'єктивність, всебічний розгляд, пізнання цілого через структурні частини, кількісний та якісний аналіз, критика й критика [21, с. 219].

Отже, дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України є неможливим без застосування принципів наукового пізнання, які органічно поєднані із загальнонауковими методами. Вищенаведені методи надали нам можливість забезпечити об'єктивність методології дослідження досліджуваного предмета переміщення. Так, із теорії права відомо, що системі права властивим є поділ (диференціація) і структурна ієрархічність..., [22, с. 73]. Зокрема, інститут права – це сукупність відносно відосблених правових норм у рамках певної галузі (галузей) права, що регулюють певну групу (вид) взаємозалежних та однорідних суспільних відносин [22, с. 81]. Переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України слід розглядати як окремий інститут митного права. Досліджуваний правовий інститут має науковий характер та належить до важливих суспільних (правових) явищ, що можуть бути вивчені різними галузями права

в комплексі та взаємозв'язку. Отже, методологія дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України не має суперечити філософським і загальнонауковим методам. Стосовно системного методу, є науковий підхід щодо визначення його як можливість дослідження об'єкта в разі складної системи [23, с. 5].

За допомогою системного методу можна з'ясувати взаємозв'язок інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України та визначити його комплексний характер, який вміщує норми адміністративного, податкового, кримінального, цивільного, господарського та міжнародного права. Крім того, системний метод дозволяє нам розкрити зв'язок переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України як правового інституту митного права з іншими правовими процесами та явищами, враховуючи його комплексний міжгалузевий характер; визначити, яке місце займає досліджуваний правовий інститут в галузях адміністративного, фінансового, кримінального, податкового, цивільного, господарського та міжнародного права.

Особливу роль у процесі переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України відіграє структурно-функціональний метод. Саме його використання дає змогу прослідкувати вплив митно-правових норм на суспільні відносини у цій галузі. За допомогою цього методу можна виокремити структурні елементи митних правовідносин, які виникають та розвиваються при переміщенні товарів фізичними особами через митний кордон згідно з їх функціональним призначенням, а саме визначити суб'єкти, об'єкти, суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників цих митних правовідносин, здійснити їх характеристику.

За допомогою цього методу визначимо адміністративно-правовий статус суб'єктів, які беруть участь у переміщенні товарів фізичними особами через митний кордон України, їх компетенцію. Важливе значення має історико-правовий метод при дослідженні переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України, який можна використати для з'ясування особливостей історіографії порядку досліджуваного законодавства, розкрити закономірності виникнення та розвитку митних правовідносин, з'ясувати історично зумовлені їх закономірності. Зазначимо, що до спеціально-наукових методів, науковці відносять формально-юридичний, соціолого-правовий, герменевтичний, порівняльно-правовий [24, с. 40]. Зокрема, серед загальнонаукових методів, які доцільно застосовувати в процесі дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України, слід назвати прийоми логічного методу (аналіз, синтез та ін.), а також методи системний і структурно-функціональний, соціологічних досліджень й порівняння.

В межах дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України можуть бути використані формально-логічний, історичний, системно-структурний та структурно-функціональний методи. Зокрема, відповідно до формально-логічного методу, право як соціальний феномен визначають формально обґрунтованою, логічно структурованою і чітко фіксованою системою правил, яка побудована за принципом підпорядкованості та несуперечності норм [25, с. 135]. У методології дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України доцільно застосовувати порівняльно-правовий метод який має свій методологічний інструментарій. Проте порівняльно-правовий метод має певні особливості, адже його використовують для дослідження явищ правового характеру [25, с. 138]. За допомогою порівняльно правового методу, приміром, можна розглянути загальні та спеціальні законодавчі акти з питань переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України, зарубіжний досвід у цій сфері, механізм здійснення митних процедур, підстави адміністративної відповідальності за порушення митних правил.

Висновки. Методологія дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України – це комплекс підходів, принципів і методів наукового пізнання, що охоплюють можливість усебічного вивчення особливостей переміщення товарів фізичними особами через митний кордон як комплексного інституту митного права.

З'ясовано, що система методології інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України включає такі основні групи методів: (1) загальнонаукові; (2) публічно-наукові; (3) спеціальні. Акцентовано увагу, що при методології дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон потрібно враховувати специфіку методологій окремих галузей права таких як адміністративне, фінансове, кримінальне, податкове, цивільне, господарське та міжнародне. Крім того, методологія дослідження інституту переміщення товарів фізичними особами через митний кордон може забезпечити комплексний розвиток науки митного права, розв'язання проблемних завдань, раціональне застосування раніше отриманих результатів, вироблення нових науково-обґрунтованих теоретичних положень митного права, а також пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення митного законодавства та практики його застосування, а також вирішення проблем недоліків та колізій у митному праві.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
2. Shevchuk V. Testing of drugs in the implementation of customs control in Ukraine: legal aspects/ V. Shevchuk, O. Shevchuk, N. Matyukhina, D. Zatenatskyi, O. Chub. *Georgian medical news*. 2020. Issue 1(298). P. 165–169.
3. Лук'янова Г.Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 33–43.
4. Бобровник С.В. Методологічний інструментарій дослідження правових категорій. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 50–56.
5. Машков А.Д. Проблеми теорії держави і права. Основи: курс лекцій. Київ: Четверта хвиля, 2008. 464 с.
6. Котикова О.І. Методологія й організація наукових досліджень: курс лекцій. Миколаїв: Видавництво МНАУ. 2017. 157 с.
7. Колодін, Д. О., Степаненко, О. В. Щодо питання методології наукових досліджень проблем кримінального права. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 289–293. <https://doi.org/10.32782/kj/2023.1.44>
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
9. Данильян О.Г. Тараненко В.М. Філософія: підручн. 2-ге вид., допов. і переробл. Харків: Право, 2012. 312 с.
10. Самсонов В.В., Сільвестров А.М., Тачиніна О.М. Методологія наукових досліджень та приклади її використання: навчальний посібник. Київ: НУХТ, 2022. 385 с.
11. Рабінович П.М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / гол. редкол. Ю.С. Шемшученко*. Київ: Вид-во Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998-2004. Т. 3: К-М. 2001. 792 с.
12. Голосніченко Д.І. Теорія повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування: монографія. Київ: Вид. Голосніченко А.М. Г.А.М., 2009. 356 с.
13. Золотухіна Л.О. Методологія дослідження поняття «публічний інтерес» як адміністративно-правової категорія. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (26). С. 135–139.
14. Шейко В.М. Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. Київ, Знання, 2006. 307 с.
15. Оржинська Е.І. Стан сучасної класифікації методів науки. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 3. С. 19–22.
16. Лемеха Р.І. Методологія дослідження інституту митних режимів в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 135–143.

17. Благодарний А. Методологія дослідження правової регламентації адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів. *Підприємництво, господарство та право*. 2019. № 6. С. 147–151.

18. Шевчук О. М. Правове регулювання порядку переміщення лікарських засобів через митний кордон України: автореф..... ступ. канд. юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Харків, 2012. 20 с.

19. Михайліна Т.В., Гоцуляк Ю.В. Криза методології сучасних юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 65. С. 26–30.

20. Бхаттачарджи А., Ситник Н. Методологія та організація наукових досліджень: дослідження в соціально-економічних науках: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2022. 173 с.

21. Данильян, О.Г. Дзьобань О.П. Філософія: підручник. 4-те вид., переробл. Харків: Право, 2023. 424 с.

22. Теорія держави і права: підручник; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.

23. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль: Екон. думка, 2005. 124 с.

24. Загальна теорія права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.

25. Терещук М.М. Методологія дослідження інституту юридичної відповідальності в публічному праві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2. С. 130–142.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

БЛІХАР М. М.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 336.71.078.3;658.15

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.35>**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ
РОЗВІДКИ В СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМСТВ**

Стаття присвячена розкриттю проблемних аспектів функціонування фінансової розвідки підприємств в Україні. У дослідженні визначається сутність фінансової розвідки підприємств, її місце і роль в системі зміцнення фінансової безпеки. Встановлено, що фінансова розвідка підприємств в науковій літературі розглядається як один із інструментів зміцнення фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Окреслено сутність фінансової розвідки підприємств, під якою пропонується розуміти діяльність спеціально створеного на підприємстві підрозділу, уповноваженого здійснювати координаційні заходи щодо налагодження взаємодії підприємства із іншими суб'єктами господарювання, а також із контролюючими органами державної влади, оцінювати їх поведінку на ринку, визначати сильні та слабкі сторони, а також виявляти ризики і загрози фінансово-господарській діяльності та запобігати їх дестабілізуючому впливу на систему фінансової безпеки підприємства. Виявлено достатньо низький рівень законодавчого та нормативно-правового регулювання основних засад функціонування фінансової розвідки в системі зміцнення фінансової безпеки підприємств в Україні, а також встановлено відсутність законодавчого визначення економіко-правової категорії «фінансова розвідка підприємств». Досліджено особливості функціонування фінансової розвідки підприємств в умовах нестабільності, невизначеності та посилення впливу чинників війни, а також обґрунтовано доцільність створення таких підрозділів на підприємстві. Запропоновано основні шляхи посилення чинного законодавства у сфері регулювання правовідносин, пов'язаних із визначенням статусу та основних засад функціонування підрозділів фінансової розвідки підприємств, найбільш вагомим із яких виявляється пропозиція розроблення та прийняття Закону України «Про основні засади функціонування підрозділу фінансової розвідки на підприємствах».

Ключові слова: *нормативно-правове регулювання, законодавче забезпечення, фінансова розвідка, фінансова безпека підприємства, ризики, загрози.*

Blikhar M. M. Theoretical and legal aspects of the functioning of financial intelligence in the system for strengthening the financial security of enterprises

The article is devoted to the disclosure of problematic aspects of the functioning of financial intelligence of enterprises. The research determines the essence of financial

intelligence of enterprises, its place and role in the system of strengthening financial security. It has been established that the financial intelligence of enterprises is considered in the scientific literature as one of the tools for strengthening the financial security of economic entities. The essence of financial intelligence of enterprises is outlined, under which it is proposed to understand the activities of a unit specially created at the enterprise, which is authorized to carry out coordination measures to establish the interaction of the enterprise with other economic entities, as well as with the controlling bodies of state authorities, to evaluate their behavior on the market, to determine strengths and weaknesses parties, as well as identify risks and threats to financial and economic activity and prevent their destabilizing effect on the company's financial security system. A sufficiently low level of legislative and normative-legal regulation of the basic principles of the functioning of financial intelligence in the system of strengthening the financial security of enterprises in Ukraine was revealed, as well as the absence of a legislative definition of the economic-legal category "financial intelligence of enterprises". The peculiarities of the functioning of financial intelligence of enterprises in the conditions of instability, uncertainty and increased influence of war factors were studied, as well as the expediency of creating such divisions at the enterprise was substantiated. The main ways of strengthening the current legislation in the field of regulation of legal relations related to the determination of the status and basic principles of the functioning of the financial intelligence units of enterprises are proposed, the most important of which is the proposal to develop and adopt the Law of Ukraine "On the basic principles of the functioning of the financial intelligence unit at enterprises".

Key words: *regulatory and legal regulation, legal support, financial intelligence, financial security of the enterprise, risks, threats.*

Вступ. Сучасний стан функціонування підприємницького сектору в Україні характеризується наявністю вагомих дестабілізуючих чинників, які негативно впливають на результати фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Посилення диспропорцій законодавчого й нормативно-правового регулювання діяльності підприємств в умовах запровадження спеціального правового режиму воєнного тану в країні обумовлює загострення ризиків і загроз, які спричинюють зниження рівня фінансової безпеки підприємств, провокують активізацію протиправної діяльності як всередині підприємств, так зі сторони їх конкурентів та інших економічних агентів. Очевидно, що за таких обставин існуючі механізми правового регулювання відносин у сфері підприємництва потребують перегляду, удосконалення та оновлення. Варто визнати, що на сучасному етапі певні наукові розробки у зазначеній сфері існують, зокрема, заслуговує на увагу проблематика створення та функціонування на підприємствах спеціального підрозділу – фінансової розвідки, яка покликана забезпечувати належну взаємодію суб'єкта господарювання із іншими суб'єктами, а також із контролюючими органами державної влади, оцінювати їх поведінку на ринку, визначати сильні та слабкі сторони фінансово-господарської діяльності, а також виявляти ризики і загрози фінансового характеру та запобігати їх дестабілізуючому впливу на систему фінансової безпеки. Однак, законодавче визначення фінансової розвідки як економіко-правової категорії в Україні на разі відсутнє, а її розуміння ототожнюється із такою категорією як конкурентна розвідка. Більше того, фінансова розвідка розглядається швидше на макрорівні, ніж на рівні підприємства, чим обумовлюються неузгодженості та багатозначність даного поняття. Тому, проблематика дослідження теоретико-правових аспектів функціонування фінансової розвідки в системі зміцнення фінансової безпеки підприємств є вкрай актуальною та потребує поглибленого вивчення.

Постановка завдання. Дослідження спрямовується на проведення теоретико-правового аналізу феномену фінансової розвідки підприємств, визначення її сутності, ролі та

місця в системі зміцнення фінансової безпеки суб'єктів господарювання, на визначення ризиків і загроз та на виявлення основних проблем її законодавчого та нормативно-правового регулювання.

Мета статті полягає в проведенні теоретико-правового аналізу особливостей та проблем функціонування фінансової розвідки в системі зміцнення фінансової безпеки підприємств.

Результати дослідження. Наявність в Україні вагомих викликів і небезпек сучасності, які пов'язані із суспільно-політичною та соціально-економічною нестабільністю та доповнені загрозами війни росії проти України, спровокували дестабілізацію ситуації у підприємницькому секторі та обумовили законодавчу неврегульованість основних засад здійснення фінансово-господарської діяльності суб'єктами господарювання в умовах війни. Відповідно, за таких обставин існуючі механізми господарювання є неефективними та не сприяють підвищенню показників прибутковості. Більше того, зазначені проблеми, на думку О. Подрой, М. Вінічук, О. Алмарашді та Н. Галайко та О. Столяренко [1], призводять до зниження рівня фінансової безпеки підприємств та потребують пошуку шляхів вирішення та врегулювання у правовому полі, адже, як зазначають М. Бліхар, М. Вінічук, І. Комарницька, О. Заєць та М. Кашук [2], в період нестабільності та невизначеності загострюються проблеми економічної злочинності у фінансовій сфері та активізуються процеси здійснення господарської діяльності в тіньовому секторі, внаслідок чого акумулюються значні нелегальні капітали, інфільтрація яких в офіційний сектор потребує вчинення протиправних діянь.

Одним із ефективних методів врегулювання складних та кризових ситуацій на підприємствах є формування спеціального підрозділу фінансової розвідки, діяльність якого відповідно до чинного законодавства України здійснюється згідно норм та положень Закону України «Про розвідку» [3]. Даним законодавчим актом визначаються окремі організаційно-правові засади функціонування фінансової розвідки, правовий статус такого підрозділу та порядок здійснення контролю за розвідкою. Крім того, фінансова розвідка підприємства має вагоме значення в системі зміцнення фінансової безпеки підприємства, адже, як зазначає Д. Ланде [4, с. 51–52], вона передбачає розроблення та реалізацію комплексу заходів, спрямованих на збір, оброблення та передавання інформації щодо діяльності суб'єктів господарювання, їх конкурентних переваг та особливості діяльності. Водночас, науковець пропонує виокремлювати декілька видів фінансової розвідки підприємств, а саме, бізнес-розвідку, конкурентну розвідку та промислове шпигунство.

Більше того, різновиди фінансової розвідки підприємства ефективно можуть використовуватися для формування заходів зміцнення фінансової безпеки суб'єктів господарювання, адже вони спроможні запобігати та протидіяти існуючим та потенційним ризикам і загрозам, що виникають у фінансовій сфері. Однак, законодавче й нормативно-правове регулювання фінансової розвідки на рівні підприємства, як уже зазначалося, є достатньо обмеженим, що обумовлює неможливість розширення комплексу заходів, внаслідок чого ризики і загрози поглиблюються та посилюють свою негативну дію. Тому, за таких обставин цілком обґрунтованим є доцільність розгляду основних дефініцій, категорій та функціональних характеристик фінансової розвідки як економіко-правового феномену. При цьому, вагомому значення набуває виокремлення та характеристика ризиків і небезпек у цій сфері.

Безумовно необхідно визнати, що фінансова розвідка безпосередньо пов'язана з терміном безпека, а відтак і діалектичною категорією безпека, позаяк фінансова розвідка покликана забезпечити фінансову безпеку підприємства, під якою пропонуємо розуміти здатність фінансової системи підприємства до стійкого розвитку та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Очевидно, що забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання потребує реалізації стратегії розвитку і стійкості під впливом загострення ризиків і загроз сучасності. Відтак, категорії безпеки та загрози є, по суті, фактором, що зумовлює потребу існування фінансової розвідки, як такої.

Правове визначення загроз та ризиків фінансовій безпеці підприємства на достатньо високому рівні розглядається сьогодні в науковому дискурсі. Зокрема, відмічаються

грунтовні дослідження у цьому напрямку, зроблені О. Гетманець [5, с. 219], яка стверджує, що чинним законодавством України врегульовано питання визначення сутності та інструментарію оцінювання фінансової безпеки, однак, існують дискусійні питання та невизначеність фінансової розвідки на рівні підприємства та її місця і ролі у фінансовій системі та в системі забезпечення фінансової безпеки.

Водночас, в правовому полі достатньо обмеженими є дослідження небезпеки, стан якої настає за умови досягнення критично високих показників впливу загроз. Тому, необхідно говорити про цікавий контекст порівняння функцій фінансової розвідки із загальними функціями права, зокрема охоронною та захисною, адже, захист права, як відомо має місце тоді, коли вже відбулося порушення, тобто факт посягання на фінансову безпеку підприємства мав місце. Йдеться про існування реальної загрози. Коли ж мова йде про існування постійного моніторингу поточного стану справ на підприємстві, то можемо стверджувати, що йдеться про правову охорону, адже потенційні загрози та фактори ризику існують повсякчас.

Декларативною і перспективною метою діяльності фінансової розвідки є й охорона підприємства від незаконних та тих, що приносять шкоду, дій фінансового характеру. Однією з типових ознак загроз, ризиків та небезпек є наявність причин, факторів, умов, реалій, що зумовлюють настання небажаних для підприємства наслідків. За таких умов існує формулярно виражена перспектива настання цих негативних наслідків.

Небезпека такого стану речей виявляється у тому, що негативні наслідки можуть спричиняти втрати та збитки, а також перешкоджати діяльності підприємств у вигляді появи небажаних наслідків як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Існує наукове розрізнення терміну ризик, загроза та небезпека у діяльності фінансової розвідки. Це зумовлено тим фактом, що розуміння глибинного сенсу проблем у діяльності фінансової розвідки та підприємства можливо осмислити лише через призму деталізованого усвідомлення цих факторів, причин, цілісного казуального бекграунда. Дане усвідомлення штовхає на точність, достовірність, об'єктивність аналізу негативних чинників, а значить і на недопущення та подолання зазначених дестабілізуючих факторів. Виконувати зазначені завдання передбачено завданнями фінансово-розвідувальної діяльності на підприємстві.

Зважаючи на зазначене, можна стверджувати, що поняття ризик вміщує в собі найбільш ранній ступінь окресленої загрози. По суті ризик це ще не небезпека, але вже і не стабільний стан справ на підприємстві. З одного боку фінансові ризики неминучі в умовах ведення будь-якої фінансово-господарської діяльності підприємства та й його діяльності в принципі.

Наотмість, загроза – це своєрідний другий, проміжний ступінь між ризиками та небезпеками. Загроза у фінансово-розвідувальній діяльності позиціонується як категорія більша за ризик, проте поки що менша за категорію небезпеки. І все ж фінансову загрозу частіше пов'язують саме з небезпекою, так як вона більш із нею споріднена.

Аналіз основних підходів науковців та висловлені ними думки дозволяють зробити висновки, що загроза фінансовій безпеці підприємств – це стан, що характеризується реальними та потенційними діями юридичних та фактичних осіб, які спроможні порушити, або ж фактично порушують стан захищеності суб'єкта господарювання, завдаючи йому шкоди, що може спричинити погіршення параметрів наявного фінансово-господарського стану та показників прибутковості.

Водночас, небезпекою визначається фактична й наявна можливість настання наслідків негативної дії на функціонування підприємств, внаслідок якої імовірно матиме місце погіршення, або суттєво погіршиться фінансово-господарський стан підприємства. Тому, зважаючи на зазначене, визначення фінансової безпеки, як антагоніста феномена небезпеки, вважається перманентно стабільний та злагоджений фінансово-господарський стан підприємства.

Відтак ризик є не ознакою фінансової небезпеки підприємства, а фактично є перманентною характеристикою та ознакою підприємства, що супроводжує поточну діяльність

усіх структурних підрозділів на різних етапах та вимірюється порівняльними показниками між потенційною небезпекою та фактом настання негативних наслідків. Певний вимір ризиків та загроз, як вже було сказано раніше, існує перманентно, проте, за відсутності належної протидії, в тому числі, з числа ресурсів та заходів фінансової розвідки, може відбуватися стійка втрата ресурсів, невизначеність тощо, чому протидіяти можуть лише за допомогою формування ефективної системи управління безпекою, розроблення антикризових заходів, превентивних антикризових дій та запровадження ризик-менеджменту.

Проте, зазначене потребує законодавчого та нормативно-правового врегулювання основних проблем визначення та розуміння ризиків, загроз і небезпек функціонування фінансової розвідки та її взаємозв'язку із системою фінансової безпеки на рівні підприємства, зокрема, і в умовах запровадження спеціального правового режиму воєнного стану в країні. Зважаючи на зазначене пропонуємо розробити та прийняти Закон України «Про основні засади функціонування підрозділу фінансової розвідки на підприємствах», в якому передбачити організаційно-правовий механізм здійснення діяльності такого підрозділу, а також визначення його правового статусу.

Висновки. Таким чином, результати проведеного теоретико-правового аналізу особливостей та проблем функціонування фінансової розвідки в системі зміцнення фінансової безпеки підприємств дозволяють стверджувати, що інституційний базис її функціонування в Україні є надто слабким. На підставі результатів, одержаних в процесі дослідження, встановлено відсутність законодавчого та нормативно-правового регулювання економіко-правової категорії «фінансова розвідка підприємств». Доведено ефективність застосування інструментів і заходів фінансової розвідки в системі забезпечення фінансової безпеки підприємств та протидії дестабілізуючому впливу ризиків, загроз, викликів і небезпек сучасності, які активізують свою дію під впливом посилення соціально-економічної, суспільно-політичної кризи в Україні, а також негативних чинників війни росії проти України. Обґрунтовано пропозицію розроблення та прийняття Закону України «Про основні засади функціонування підрозділу фінансової розвідки на підприємствах», як комплексного документа врегулювання основних засад щодо визначення організаційно-правового механізму здійснення діяльності такого підрозділу та окреслення його правового статусу.

Список використаних джерел:

1. Podra O., Vinichuk M., Almarashdi O., Halaiko N. and Stoliarenko O. «Trends of Monetary Indicators of Ukraine and Their Influence on the Level of Financial Security». *2021 IEEE 8th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T)*. 2021, Pp. 98–102, URL: doi: 10.1109/PICST54195.2021.9772221.
2. Blikhar M.M., Vinichuk M.V., Komarnytska I.I., Zaiats O.S., Kashchuk M.H. Counteraction to financial crimes in the system of fight against legalization (laundering) of criminally obtained funds. *Financial and Credit Activities: Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 1 (42). P. 73–83. URL: DOI: <https://doi.org/10.55643/fcapter.1.42.2022.3704>.
3. Про розвідку: Закон України від 17.09.2020 р. № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-IX#Text>.
4. Ланде Д.В. Правові питання конкурентної розвідки. *Інформація і право*. 2020. № 2(33). С. 51–68. URL: DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2\(33\).208089](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2(33).208089).
5. Гетманець О. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 218–223. URL: DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.37>.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

ЛИСАК А. А.,
аспірантка кафедри
кримінально-правової політики
та кримінального права
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.36>

**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИМИ СУДАМИ ПРАКТИКИ
ЄСПЛ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА
У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ АСПЕКТІ**

У статті розглядається проблема неправильного застосування національними судами практики ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права в кримінально-правовому контексті. Автор звертає увагу, що після прийняття в 2006 році Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» посилання на рішення ЄСПЛ стало постійною тенденцією в судовій системі України протягом багатьох років, але часто застосування цієї практики є поверхневим, декларативним та вирваним з контексту, що негативно впливає на якість судових рішень в кримінальних справах. Наведе зумовлює актуальність вказаної теми. Мета автора полягає у виявленні та дослідженні конкретних проблем, які існують у кримінальному судочинстві в цьому напрямку, а також аналіз наслідків, зумовлених існуванням останніх. Для виконання поставленої мети автор аналізує низку судових рішень національних судів різних інстанцій на предмет посилання ними на практику ЄСПЛ, в разі наявності таких посилань автор досліджує роль певного рішення ЄСПЛ у мотивуванні судового рішення, а також наявність чи відсутність необхідності та доцільності застосування судом практики ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права у кримінально-правовій сфері. У статті констатується, що встановлені проблеми декларативності посилань на правові позиції ЄСПЛ, відсутності в судових рішеннях будь-якого мотивування причин для здійснення таких посилань, а також маніпулятивне застосування останніх. Автор звертає увагу на тому, що виявлені ним проблеми зумовлюють наслідки у вигляді подриву значення практики ЄСПЛ як джерела кримінального права у правничому середовищі, зменшення ролі принципу верховенства права у кримінальному праві, від'ємного впливу на міжнародний образ держави та зниження довіри до судової системи з боку населення.

Ключові слова: принцип верховенства права, Європейський суд з прав людини, практика ЄСПЛ, судова практика, кримінально-правова сфера, національні суди.

Lysak A. A. Problems of national courts applying the ECHR practice regarding the interpretation of the rule of law principle in the criminal law aspect

The article addresses the issue of the incorrect application by national courts of the European Court of Human Rights (ECHR) case law concerning

the interpretation of the rule of law principle in the context of criminal law. The author notes that following the adoption of the 2006 Law of Ukraine «On the Implementation of Decisions and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights» referencing ECHR decisions has become a consistent trend in Ukraine's judicial system over the years. However, this application is often superficial, declarative, and taken out of context, negatively impacting the quality of judicial decisions in criminal cases. This highlights the relevance of the topic. The author aims to identify and examine specific issues that exist within criminal justice in this area, as well as analyze the consequences arising from these issues. To achieve this goal, the author analyzes a number of judicial decisions by national courts of various instances with regard to their references to ECHR case law. In cases where such references are present, the author explores the role of specific ECHR decisions in the reasoning of the judicial decisions, as well as the necessity and appropriateness of applying ECHR case law concerning the interpretation of the rule of law in the criminal law sphere. The article states that the identified problems include the declarative nature of references to ECHR legal positions, the lack of any reasoning in court decisions for such references, and the manipulative application of these positions. The author emphasizes that the identified issues result in consequences such as undermining the significance of ECHR case law as a source of criminal law within the legal community, diminishing the role of the rule of law in criminal law, negatively affecting the country's international image, and reducing public trust in the judicial system.

Key words: *rule of law principle, European Court of Human Rights, ECHR case law, judicial practice, criminal law sphere, national courts.*

Вступ. В Україні станом на сьогодні, як ніколи гостро, стоїть питання забезпечення верховенства права як запоруки побудови правової та демократичної держави. В контексті українського судочинства національні суди щодня стоять перед викликом здійснення правосуддя з додержанням принципу верховенства права, особливо в межах кримінальних проваджень, одним із завдань яких є притягнення особи до кримінальної відповідальності виключно в міру її вини.

Значення практики Європейського суду з прав людини (далі по тексту – ЄСПЛ) в кримінально-правовому аспекті полягає в тому, що, по-перше, остання містить в собі тлумачення норм Конвенції про захист прав та основоположних свобод, які впливають на трактування національними судами кримінально-правових норм та їх застосування, а по-друге, у практиці ЄСПЛ констатується порушення положень вищевказаної Конвенції, що також впливає на застосування кримінально-правових норм у вітчизняних судових рішеннях [1, с. 401-403]. Практика ЄСПЛ дає державам приблизні орієнтири для інтерпретації та тлумачення принципу верховенства права в національній судовій практиці. Однак, на превеликий жаль, її застосування в Україні доволі часто є хибним та не позбавленим суттєвих вад, що постійно викликає критику з боку міжнародних організацій, спостерігачів та правозахисників.

Питання ролі практики ЄСПЛ в кримінальному праві досліджувалось П.С. Берзіним [1], Л.П. Брич [2], А.О. Драгоненко [3], О.В. Ільїною [4], О.С. Олійник [5], Н.А. Орловською [6], О.О. Сорокою [7], Ю.Б. Хім'яком [8] та іншими вченими. Разом з тим більшість із зазначених науковців, як правило, аналізували юридичну природу практики ЄСПЛ як джерела кримінального права, не ставлячи за мету дослідити питання щодо тлумачення в кримінальній практиці принципу верховенства права, а також недоліків його реалізації в рішеннях національних судів тощо.

Постановка завдання. Метою цієї статті є, по-перше, виявлення проблем, пов'язаних з неправильним застосуванням вітчизняними судами рішень ЄСПЛ стосовно тлумачення принципу верховенства права у кримінально-правовій сфері, по-друге, аналіз їх

наслідків. Кожен виявлений недолік буде проілюстрований на конкретних прикладах з судової практики.

Результати дослідження. Після прийняття Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» практика ЄСПЛ стала офіційно визнаним джерелом вітчизняного права, відтак будь-які посилання на рішення ЄСПЛ в судових рішеннях стали поширеним явищем та своєрідним трендом у національній судовій системі. Особливим попитом користуються рішення ЄСПЛ, в яких міститься тлумачення принципу верховенства права, враховуючи зростання наукового та громадського інтересу до вказаного принципу. Разом з тим за останні роки виникла тенденція неправильного застосування вітчизняними судами практики ЄСПЛ, в тому числі щодо тлумачення принципу верховенства права в кримінальному аспекті, що вимагає особливої уваги, системного аналізу та якнайшвидшого усунення.

Насамперед постійно зустрічається тенденція посилання суддями на численні цитати з різних рішень ЄСПЛ, які є повністю вирваними з контексту та жодним чином не впливають на результат розгляду справи суддею. Наприклад, в ухвалі Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської обл. від 27.10.2016 р. у справі № 344/13861/16-к слідчий суддя розглядав скаргу на бездіяльність слідчого. Обґрунтовуючи своє рішення, слідчий суддя послався на: 1) рішення ЄСПЛ у справі «Waite and Kennedy v. Germany» (1999 р.), в якому вказано, що саме національні суди володіють компетенцією тлумачити національне законодавство та надавати оцінку наданим їм доказам; 2) рішення ЄСПЛ у справі «Ashingdane v. The United Kingdom» (1985 р.), згідно з яким право на суд не є абсолютним і може підлягати легітимним обмеженням; 3) рішення ЄСПЛ в справі «Пономарьов проти України» (2008 р.), в якому наголошено про те, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду; 4) рішення ЄСПЛ в справі «Preda and Dardari v. Italy», в якому зазначено, що метою ст. 6 Конвенції є запобігання використанню принципів, на яких ґрунтується Конвенція, щоб здійснювати будь-яку діяльність, спрямовану на скасування прав і свобод, визнаних цією Конвенцією [9].

Як бачимо, суд навів чотири правові позиції з різних рішень ЄСПЛ, між якими відсутній будь-який логічний зв'язок. Так само суд не дав вказівку щодо ролі останніх для мотивування свого рішення. Без цитат ЄСПЛ судові рішення не втратили б свого юридичного змісту, було б лаконічнішим та викладеним по суті поданої скарги. Складається однозначне враження про те, що суддя створив для себе шаблони різних видів судових рішень із універсальними цитатами ЄСПЛ щодо судової процедури та принципу верховенства права, які, однак, не є ефективними та лише надмірно переобтяжують текст рішення.

Така проблема є доволі поширеною в діяльності суддів та зустрічається в судовій практиці різних інстанцій [10, 11]. Вбачається, що судді вважають за необхідне переважати своє рішення цитатами ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права для імітації врахування судом практики ЄСПЛ, штучного збільшення обсягу тексту та нібито підвищення легітимності такого рішення, прийнятого з врахуванням правових позицій міжнародної судової установи.

Дещо відмінними простежуються випадки, коли суддя може вирішити правовий казус із застосуванням виключно національних норм, але використовує рішення ЄСПЛ як додатковий аргумент для мотивування свого рішення. Наприклад, в ухвалі слідчого судді Чортківського районного суду Тернопільської обл. від 04.04.2023 р. у справі № 608/639/23 вирішувалось клопотання слідчого про надання дозволу на обшук житла. Підставою для відмови у задоволенні клопотання стало недостатнє обґрунтування слідчим необхідності здійснення обшуку, що прямо визначено ст. 234 КПК України як підстава для відмови. Водночас слідчий суддя, якому, вочевидь, стало недостатньо норм національного законодавства, наголосив на тому, що в кримінальному провадженні обов'язково дотримується принцип верховенства права з врахуванням практики ЄСПЛ, на яку він також послався у своїй ухвалі, зокрема, на рішення ЄСПЛ в справах «Ратушна проти України» (2010 р.), «Поліщук проти України»

(2010 р.), «Васильчук проти України» (2009 р.), «Головань проти України» (2012 р.), «Case of Smirnova v. Russia» (2003 р.), «Aleksanyan v. Russia» (2008 р.).

Як бачимо, слідчий суддя при наявності чітких, повних, однозначних, несуперечливих та неколізійних норм КПК України вирішив підсилити своє рішення посиланнями на практику ЄСПЛ, мотивуючи це необхідністю дотримання принципу верховенства права. Разом з тим предмет судового розгляду був взагалі нескладним, а тому не вимагав звернення до правових позицій ЄСПЛ.

Мета вказаного виявляється в демонстрації врахування судом практики ЄСПЛ у відповідності до останніх тенденцій у сфері права. При цьому дуже часто вказана проблема простежується в судових рішеннях, де вирішуються елементарні питання, наприклад, щодо відводу судді, надання дозволів на проведення слідчих дій чи вирішення скарг на дії, рішення, бездіяльність слідчого або дізнавача тощо [12, 13, 14, 15]. Зазначені питання доволі чітко врегульовані на рівні національного законодавства, але майже завжди судді додатково звертаються до практики ЄСПЛ для їх вирішення.

Непоодиноким є проблема наведення судами позицій ЄСПЛ щодо принципу верховенства права навіть без вказівки конкретного рішення суду, що є повністю неприйнятним [16, 17]. Наприклад, в ухвалі Ленінського районного суду м. Кіровограда від 26.01.2022 р. у справі № 405/420/22 слідчий суддя вказав критерії вирішення співвідношення між правом на доступ до правосуддя та принципом правової визначеності як елементу верховенства права «згідно з усталеною практикою ЄСПЛ», не зазначивши назви жодного рішення та його реквізитів [18].

В свою чергу, у вироку Арбузинського районного суду Миколаївської обл. від 16.03.2018 р. у справі № 468/378/17-к з усталеної практики ЄСПЛ щодо дії принципу верховенства права вбачається, що «обвинувачений не розплачується своєю долею за помилки або зловживання органів кримінального переслідування, а також захисників та інших осіб, які стоять на його стороні. Тягар доведення хибності матеріалу покладено на сторону, яка вказує на його хибність. Якщо ця сторона продемонструє його хибність, тягар доведення допустимості матеріалу як доказу покладається на протилежну сторону». В подальшому ця цитата почала «мандрувати» по різних судових рішеннях в кримінальних справах [19, 20].

З огляду на величезну кількість правових позицій ЄСПЛ, відсутність перекладу всіх рішень українською мовою, неможливо перевірити, чи дійсно існує подібна практика ЄСПЛ, чи вона є плодом уяви суддів. В будь-якому разі такі ситуації є неприпустимими, оскільки правильність оформлення посилань на правові позиції ЄСПЛ є тим базисним мінімумом, які національні судді повинні безумовно вміти виконувати.

Доволі серйозною проблемою є маніпулятивні судові рішення, в яких судді посиляються на зручні для них правові позиції ЄСПЛ, повністю вирвані з контексту справи. Найбільш поширеним прикладом є правова позиція з рішення ЄСПЛ у справі «Hirvisaari v. Finland» (2001 р.), в якій суд вказав, що хоча ч. 1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, її не можна розуміти як вимогу детальної відповіді на кожен аргумент. Відхиляючи апеляцію, апеляційний суд може, в принципі, просто підтвердити мотиви рішення суду нижчої інстанції [21]. Вказана правова позиція була постановлена у цивільній справі, в межах якої вирішувалось питання щодо встановлення опіки над дітьми.

Разом з тим вказане рішення користується попитом у кримінальних справах. Зокрема, в ухвалі Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15.02.2024 р. у справі № 1-81/11 суд, зазначаючи про основоположне значення верховенства права як елементу права на справедливий суд, послався на рішення ЄСПЛ у справі «Hirvisaari v. Finland», вказавши, що суд не повинен давати детальну відповідь на кожен аргумент сторони. Яким чином в кримінальній справі підлягає застосуванню правова позиція ЄСПЛ з сімейного спору, а також чому застосовується саме рішення ЄСПЛ «Hirvisaari v. Finland», а не конкуруюче йому рішення ЄСПЛ «Kraska v. Switzerland» (1993 р.) з протилежно правовою позицією про те, що аргументи сторін мають бути почуті, тобто детально розглянуті судом, Верховний Суд вирішив не пояснювати [22, 23].

Відтак виникає риторичне запитання, якщо маніпулятивне застосування практики ЄСПЛ спостерігається в діяльності Верховного Суду, чи можна піднімати питання правильного посилання на правові позиції ЄСПЛ судами нижчих інстанцій, які часто копіюють шматки рішень касаційного суду [24, 25, 26].

З вищенаведеного аналізу судової практики випливає ряд проблем, пов'язаних з неправильним застосуванням правових позицій ЄСПЛ стосовно тлумачення принципу верховенства права, зокрема:

1) декларативність здійснення посилань на практику ЄСПЛ, коли кримінально-правовий спір доволі легко вирішується на підставі норм національного законодавства, а будь-які раціональні причини обрання тих чи інших рішень ЄСПЛ, як аргументів вирішення справи, відсутні. При цьому цитати ЄСПЛ щодо дії принципу верховенства права в елементарних справах виглядають особливо недоречними та недолугими, підкреслюючи механічне копіювання суддею шаблонів судових рішень, взагалі без заглиблення в суть вирішуваного ним питання;

2) здійснення посилань на правові позиції ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права без конкретизації рішень суду, що виглядає вкрай непрофесійно, демонструє недбалість суддів при ухваленні судових рішень та їх бажання збільшити мотивацію свого рішення будь-яким чином, шляхом згадки в його тексті назви міжнародної судової установи. Посилання на правові позиції ЄСПЛ має бути обґрунтованим та виправданим в кожному конкретному випадку, і використання цих позицій без вказівки реквізитів рішень є показником ставлення національних суддів до практики ЄСПЛ як до джерела права;

3) маніпулятивне застосування правових позицій ЄСПЛ під час пошуку судом зручного аргументу для обґрунтування власного рішення, коли конкретна цитата виривається з контексту і може взагалі не узгоджуватись з обставинами певної справи. В таких випадках суди грубо порушують принцип «*mutatis mutandis*», що означає «з урахуванням відповідних відмінностей» [27], тобто можливість застосування певної правової позиції виключно у подібній по обставинам справі до тієї, в межах якої ЄСПЛ сформував таку позицію. Вказаний недолік проявляється навіть в тому, що вирішуючи кримінальні справи, судді часто застосовують рішення ЄСПЛ з цивільних чи господарських справ, в межах яких відмінні стандарти доказування порівняно з кримінальними, а тому можливість поширення таких правових позицій на кримінальні справи є надзвичайно обмеженою.

При кожній з проблем вбачається, що судді додають до тексту своїх рішень узагальнені позиції ЄСПЛ стосовно верховенства права з огляду на їх універсальність під кожен випадок, а не через обґрунтовану необхідність або релевантність у конкретній справі.

Безумовно, вищенаведені проблеми несуть за собою серйозні наслідки, зокрема:

– піддрив в правничому середовищі авторитету практики ЄСПЛ – в правників може виникнути та часто виникає цілком логічне запитання: якщо судді не враховують контекст і не аналізують рішення ЄСПЛ у конкретному контексті, а лише формально згадують їх у своїх рішеннях для імітації обізнаності з міжнародною судовою практикою про принцип верховенства права, чому це мають робити представники всіх інших юридичних професій. Крім того, з огляду на недбале ставлення суддів до практики ЄСПЛ, остання, безумовно, починає ставитись під сумнів рештою правників, а проблема тлумачення принципу верховенства права на цьому фоні взагалі виглядає надуманою;

– погіршення ставлення до принципу верховенства права, який починає розглядатись правниками як щось формальне та теоретичне, що можна застосовувати виключно для збільшення обґрунтованості процесуальних документів та судових рішень, а не як основоположний принцип, який пронизує всю правову систему;

– негативний вплив на образ України на міжнародній арені – якщо судді в державі не можуть або не хочуть здійснити нескладні дії щодо дослідження та правильного застосування практики ЄСПЛ щодо принципу верховенства права, то чи взагалі дотримується така держава міжнародних стандартів у сфері прав та свобод людини і громадянина, чи є вона демократичною та правовою, і чи можна визнавати її повноцінним учасником міжнародного співтовариства;

– зниження довіри до судів з боку населення – якщо суди паплюжать та неправильно застосовують практику ЄСПЛ у кримінальних справах, рішення в яких несуть суттєві наслідки для учасників, то чи зважають такі суди на права людини і чи спроможні взагалі ухвалювати законні та справедливі рішення.

Висновки. Отже, дослідження національної судової практики мало своїм результатом виявлення ряду проблем, пов'язаних з неправильним застосуванням рішень ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права у кримінально-правовому аспекті, а саме: декларативність посилань на правові позиції ЄСПЛ, відсутність мотивування причин для здійснення таких посилань, а також маніпулятивне застосування останніх. Зазначені проблеми несуть за собою вкрай негативні наслідки у вигляді підриву значення практики ЄСПЛ як джерела кримінального права серед вітчизняних правників, зниження ролі принципу верховенства права у кримінальному праві, від'ємного впливу на міжнародний образ держави та зменшення довіри до судової системи з боку населення.

Вищевказане підкреслює потребу у вдосконаленні та кардинальній зміні підходів національних судів до використання практики ЄСПЛ як джерела кримінального права у своїх рішеннях: від формального посилання на правові позиції ЄСПЛ до застосування в разі потреби релевантної практики ЄСПЛ, яка узгоджується з обставинами конкретної справи. Для реалізації цієї мети наука кримінального права повинна:

– відстежувати практику ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права у кримінально-правовому аспекті та формувати рекомендації для правильного застосування такої практики національними судами, враховуючи статус конкретного рішення ЄСПЛ, його предметну та юрисдикційну належність;

– розробити та запропонувати єдиний стандарт посилання на релевантну практику ЄСПЛ для вітчизняних судів;

– аналізувати національні судові рішення на предмет правильного застосування відповідної практики ЄСПЛ та вказувати на помилки в разі їх наявності;

– брати участь в розробці та проведенні тематичних тренінгів, семінарів та інших навчальних заходів, в межах яких суддям будуть роз'яснюватись правильні алгоритми аналізу практики ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права, пошуку релевантних правових позицій, визначення можливості їх застосування у конкретних кримінальних справах, а також належного реагування на аргументацію учасниками кримінального провадження своїх позицій з посиланням на практику ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права;

– готувати посібники з розкриттям тлумачення принципу верховенства права крізь призму практики ЄСПЛ.

Таким чином, для усунення виявлених проблем наука кримінального права повинна вжити ряд заходів, направлених на підвищення кваліфікації національних судів задля мінімізації ризиків неправильного аналізу та застосування останніми правових позицій ЄСПЛ з розкриттям змісту верховенства права у кримінальних справах.

Вбачається, що відстежування закономірностей застосування вітчизняними судами вказаної практики ЄСПЛ, а також детальна розробка шляхів подолання виявлених проблем вимагають уваги та подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник : [у 3 т.] / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т. – 2-ге вид., випр. та доп. – Київ : Дакор. Т. 1 : Загальні засади. – 2019. – 561 с.

2. Брич Л.П. Питання кримінального права у рішеннях Європейського суду з прав людини // Практика Європейського суду з прав людини: загальнотеоретичні дослідження. 2009. Вип. 21. С. 87–108.

3. Драгоненко А.О. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини як джерела кримінального права // Наукові записки [Центральноукраїнського держав-

ного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Право. 2018. № 5. С. 157–164.

4. Ільїна О.В. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело кримінального права України // Прикарпатський юридичний вісник. 2019. № 2 (27). С. 172–176.

5. Олійник О.С. Принципи кримінального права у світлі практики ЄСПЛ // Право і суспільство. 2019. № 4. С. 254–260.

6. Орловська Н.А. Щодо прецедентного характеру рішень ЄСПЛ у кримінальному праві України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України: науковий журнал*. 2018. №15. С.120-126.

7. Сорока О.О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 254 с.

8. Хім'як Ю.Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 295 с.

9. Ухвала Івано-Франківського міського суду від 27.10.2016 р. у справі № 344/13861/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62361194> (дата звернення: 15.06.2024).

10. Ухвала Закарпатського апеляційного суду від 25.04.2024 р. у справі № 307/94/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118640357> (дата звернення: 15.06.2024).

11. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 24.04.2024 р. у справі № 932/5335/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118690270> (дата звернення: 15.06.2024).

12. Ухвала Броварського міськрайонного суду Київської обл. від 26.04.2024 р. у справі № 361/6455/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118754785> (дата звернення: 15.06.2024).

13. Ухвала Виноградівського районного суду Закарпатської обл. від 05.04.2024 р. у справі № 299/1740/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118159440> (дата звернення: 15.06.2024).

14. Ухвала Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської обл. від 03.07.2024 р. у справі №473/30/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111922020> (дата звернення: 15.06.2024).

15. Ухвала Франківського районного суду м. Львова від 17.03.2024 р. у справі № 465/1113/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109765877> (дата звернення: 15.06.2024).

16. Ухвала Кам'янка-Бузького районного суду Львівської обл. від 11.03.2020 р. у справі № 446/971/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88128011> (дата звернення: 15.06.2024).

17. Ухвала Кам'янка-Бузького районного суду Львівської обл. від 21.12.2020 р. у справі № 446/211/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93717967> (дата звернення: 15.06.2024).

18. Ухвала Ленінського районного суду м. Кіровограда від 26.01.2022 р. у справі № 405/420/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102809750> (дата звернення: 15.06.2024).

19. Вирок Арбузинського районного суду Миколаївської обл. від 16.03.2018 р. у справі №468/378/17-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72772721> (дата звернення: 15.06.2024).

20. Вирок Чугуївського міського суду Харківської обл. від 26.03.2018 р. у справі №636/4133/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72956889> (дата звернення: 15.06.2024).

21. «Hirvisaari v. Finland» ЄСПЛ від 27.09.2001 р. у справі № 49684/99. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-59682%22%5D%7D> (дата звернення: 15.06.2024).

22. «Kraska v. Switzerland» ЄСПЛ від 19.04.1993 р. у справі № 13942/88. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57828%22%5D%7D> (дата звернення: 15.06.2024).

23. Ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15.02.2024 р. у справі № 1-81/11 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117155282> (дата звернення: 15.06.2024).

24. Ухвала Запорізького апеляційного суду від 16.11.2020 р. у справі №334/8578/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92913757> (дата звернення: 15.06.2024).

25. Ухвала Запорізького апеляційного суду від 08.03.2024 р. у справі №493/590/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118101251> (дата звернення: 15.06.2024).

26. Ухвала Кропивницького апеляційного суду від 16.11.2021 р. у справі № 404/2107/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101183467> (дата звернення: 15.06.2024).

27. П. Пушкар, Р. Бабанли. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi?fbclid=IwAR2m3m2PqB01gYSQFyFkgLBk2IVPTvbDJ0VaGNRYOupOOcFJBuMKmLRgVo> (дата звернення: 15.06.2024).

ТИМОЩУК С. О.,
аспірант наукової лабораторії з проблем
протидії злочинності
(Навчально-науковий інститут № 1
Національної академії внутрішніх справ)

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.37>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

У статті констатовано, що у світі за допомогою негласних засобів розслідування вдається розкрити більшість тяжких та особливо тяжких злочинів й отримані результати визнаються судами західних країн як судові докази, аналіз вітчизняної практики застосування негласних слідчих (розшукових) дій показав проблеми такого визнання, зокрема при особливому режимі досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану.

З'ясовано, що законодавець під час процесуального вирішення питання щодо можливості початку проведення негласних слідчих (розшукових) дій до постановлення ухвали слідчого судді не повною мірою проаналізував і врахував теоретично-наукову складову кримінального процесуального законодавства та практичний досвід проведення подібних дій правоохоронними органами іноземних країн, насамперед країн Європейського Союзу, зокрема – система права яких є складовою романо-германської правової сім'ї; не достатньо глибоко прорахував на майбутнє можливості своєчасної та дієвої протидії вітчизняних правоохоронних органів сучасним кримінальним викликам за можливості проведення до постановлення ухвали слідчого судді лише таких негласних слідчих (розшукових) дій, як «установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)» та «спостереження за особою»; не у повній мірі проаналізував та розглянув можливості проведення до постановлення ухвали слідчого судді усіх видів негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі – пов'язаних з втручанням у приватне спілкування, у взаємозв'язку із забезпеченням чітко унормованого та дієвого механізму судового контролю за дотриманням закону при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Такі проблеми існують й при особливому режимі досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану.

Звернута увага на неможливість проведення низки ключових негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів без дозволу суду є проблемним питанням у невідкладних випадках, яке ускладнює документування злочинів вказаної категорії.

З урахуванням іноземного досвіду, запропоновані шляхи вирішення окремих проблемних питань при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану до постановлення ухвали слідчого судді, які мають надати правоохоронним органам не тільки дієві механізми для протидії злочинності, а й забезпечать безапеляційне дотримання принципу верховенства права у кримінальному провадженні.

Ключові слова: негласна слідча (розшукова) дія, кримінальне провадження, іноземний досвід, установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу), спостереження за особою, винятковість, невідкладність, воєнний стан, військові дії.

Tymoshchuk S. O. Foreign experience of conducting covert investigative (search) actions

The article states that all around the world, it is possible to solve the majority of serious and especially serious crimes with the help of covert investigation, and the obtained results are recognized by the courts of Western countries as judicial evidence. The analysis of the domestic practice for using covert investigative (search) actions showed the problems of such recognition, in particular, in the case of a special regime of pre-trial investigation, court proceedings under martial law.

It was found that during the procedural decision on the possibility of starting secret investigative (search) actions before the decision of the investigating judge the legislator has not fully analyzed and taken into account the theoretical-scientific component of criminal procedural legislation and the practical experience of conducting similar actions by law enforcement agencies of foreign countries, primarily the countries of the European Union, in particular – the legal system of which is a component of the Romano-Germanic legal family; has not calculated deeply enough for the future the possibilities of timely and effective countermeasures of domestic law enforcement agencies to modern criminal challenges for the possibility of carrying out only such covert investigative (search) actions as «establishing the location of radio equipment (radio-electronic tools)» and «surveillance of a person» before the ruling of the investigating judge; has not fully analyzed and considered the possibilities of carrying out all types of covert investigative (search) actions before the resolution of the investigating judge, including those related to interference in private communication, in connection with the provision of a clearly regulated and effective mechanism for judicial control over compliance with the law while conducting covert investigative (search) actions. Such problems also exist in the case of a special regime of pre-trial investigation, court proceedings under martial law.

Attention has been drawn to the impossibility of carrying out a number of key secret investigative (search) actions in criminal proceedings regarding war crimes without the permission of the court. That is a problematic issue in urgent cases, complicating the documentation of crimes of the specified category.

Taking into account foreign experience, proposed ways of solving certain problematic issues when conducting covert investigative (search) actions in martial law conditions before the decision of the investigating judge is issued, which should provide law enforcement agencies not only with effective mechanisms for combating crime, but also ensure unquestionable compliance with the principle of the rule of law in criminal proceedings.

Key words: *secret investigative (search) action, criminal proceedings, foreign experience, establishing the location of radio equipment (radio-electronic means), surveillance of a person, exclusivity, urgency, martial law, military actions.*

Постановка проблеми. Прийняття у 2012 р. чинного Кримінального процесуального кодексу (КПК) України стало визначальною віхою в європеїзації вітчизняного кримінального процесуального закону. Даний правовий акт, який увібрав у себе усі європейські цінності та стандарти, не лише формально гарантував дотримання прав і свобод людини, а й забезпечував реальні та дієві механізми їх реалізації та швидкого поновлення у разі порушення.

Було удосконалено існуючі правові інститути кримінального процесу, а також запроваджено нові, серед яких – правовий інститут «Негласних слідчих (розшукових) дій», що знайшов своє відображення в окремій Главі 21 КПК України [1]. Поява такого правового інституту стала результатом тривалої дослідницької роботи у сфері теорії кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, слідчо-прокурорської та судової практики, кінцевою метою якої було забезпечення справедливого та дієвого балансу між

втручанням держави в права і свободи людини, зокрема – приватне спілкування, та правоохоронною діяльністю держави, спрямованою на проведення оперативно-розшукових заходів і використання їх результатів у кримінальному провадженні за для забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності та покарання.

Грунтовний аналіз правових норм та правозастосовна практика свідчать, що, попри прогресивно-новаторський характер та новизну, вона потребує системних змін та удосконалення. Саме такі удосконалення та зміни з урахуванням іноземного досвіду, з одного боку, стануть надійним інструментарієм правоохоронним органам для швидкої і дієвої протидії злочинним проявам, зокрема – тяжким та особливо тяжким кримінальним правопорушенням, а з іншого боку – надійним запобіжником від порушень права людини на приватність.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загалом, теоретичні та практичні проблеми проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) були предметом досліджень таких науковців як М. В. Багрія, О. В. Капліної, О. В. Керевича, М. П. Климчука, Є. Д. Лук'янчикова, В. В. Луцика, М. А. Погорецького, О. І. Полуховича, Д. Б. Сергєєвої, С. Р. Тагієва, О. Ю. Татарова, С. С. Чернявського та ін.

Попри те, що у світі за допомогою негласних засобів розслідування вдається розкрити більшість тяжких та особливо тяжких злочинів й отримані результати визнаються судами західних країн як судові докази, аналіз вітчизняної практики застосування НСРД показав проблеми такого визнання, зокрема при особливому режимі досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану. Тому іноземний досвід проведення НСРД на часі вивчення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 246 чинного КПК України негласними слідчими (розшуковими) діями визнається різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню та проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [1]. Проведення НСРД допускається тільки під час конкретного кримінального провадження. Переважна їх більшість проводиться з дозволу слідчого судді за клопотанням прокурора або слідчого.

Однак, ч. 1 ст. 250 КПК України надає можливість розпочати проведення будь-якої НСРД, насамперед – пов'язаної із втручанням у приватне спілкування, до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. Умовами, які допускають проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді є такі: 1) мета – врятування життя людей та запобігання вчиненню злочинів, передбачених ч. 1 ст. 250; 2) без постановлення ухвали слідчого судді може бути проведена не кожна НСРД, а лише та, щодо якої у КПК України безпосередньо передбачена можливість її проведення без такої ухвали. Зокрема, такими діями є передбачені ч. 4 ст. 268 та ч. 3 ст. 269 КПК України, а саме установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та спостереження за особою. Проведення інших видів НСРД до постановлення ухвали слідчого судді не передбачено...» [2, с. 61–62].

Загалом, закріплення у кримінальному процесуальному законі можливості проведення лише двох негласних слідчих (розшукових) дій до постановлення ухвали слідчого судді (ст. ст. 268, 269 КПК України) Полухович О.І. вважає цілком усвідомленим законодавчим кроком в рамках розвитку парадигми першочергового значення дотримання прав та свобод людини [3, с. 109], тоді як М. В. Багрій, О. В. Керевич та М. П. Климчук пояснюють це «помилкою законодавця» [4, с. 88; 5, с. 246].

Уважаючи цілком небезпідставною наукову позицію вищезазначених науковців, на наш погляд законодавець під час законодавчого вирішення питання щодо можливості початку проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді не повною мірою проаналізував і врахував теоретичну-наукову складову кримінального процесуального законодавства та практичний досвід проведення подібних процесуальних дій правоохоронними органами іноземних країн, насамперед країн *Європейського Союзу*, зокрема – система права яких є складовою романо-германської правової сім'ї, або ж тяжіє до неї; не достатньо глибоко

прорахував на майбутнє можливості своєчасної та дієвої протидії вітчизняних правоохоронних органів сучасним кримінальним викликам за можливості проведення у порядку ч. 1 ст. 250 КПК України лише таких НСРД, як «установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)» та «спостереження за особою»; не у повній мірі проаналізував та розглянув можливості проведення до постановлення ухвали слідчого судді усіх видів НСРД, у тому числі – пов'язаних з втручанням у приватне спілкування, у взаємозв'язку із забезпеченням чітко унормованого та дієвого механізму судового контролю за дотриманням закону при проведенні НСРД.

У цьому контексті доцільно згадати, що поданий на розгляд Верховної Ради України проект нині чинного Кримінального процесуального кодексу України, до розробки якого долучалися видатні вітчизняні науковці-процесуалісти, містив чіткі та узгоджені між собою правові норми, які у визначених випадках надавали можливість правоохоронцям проводити усіх види НСРД до постановлення ухвали слідчого судді [6].

Такий процесуально-правовий підхід, який у чітко унормованих випадках та за наявності дієвої системи судового контролю дозволяє більший обсяг втручання у приватність людини, кореспондується з вимогами до проведення подібних процесуальних дій в правових системах інших розвинених країн.

За правовими приписами § 2 ст. 237 та ст. 241 КПК Республіки Польща у невідкладних випадках дозволяється контроль і запис змісту телефонних розмов та інформації, що передається телекомунікаційними мережами, зокрема – електронного листування, до постановлення відповідної ухвали судом за рішенням прокурора з подальшою перевіркою законності такого рішення судом [7].

Згідно з вимогами § 231 Закону Угорщини Про кримінальне провадження за дозволом суду проводяться, зокрема, таємний моніторинг інформаційних систем та перехоплення повідомлень (прослуховування), що передбачає таємний контроль та запис змісту спілкування, яке здійснюється через мережу або пристрій електронної комунікації чи в інформаційній системі, а також – таємне спостереження за місцем, яке надає право спеціально уповноваженому органу моніторити та фіксувати за допомогою технічних засобів те, що відбувається в квартирі, іншому приміщенні, огороженій зоні, транспортних засобах, за винятком громадського транспорту та публічних місць загального користування (приховані засоби).

Водночас, у випадках, визначених п. 1 § 238 даного правового акту, зокрема – у разі затримки надання відповідного дозволу суду, якщо це може суттєво зашкодити меті, що мала би бути досягнута при використанні прихованого засобу, їх можливо розпочати за рішенням прокурора з подальшим зверненням до суду для перевірки законності такого рішення [8].

Досить широкі повноваження щодо початку проведення таємних процесуальних дій, зокрема – пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, до отримання дозволу суду надається правоохоронним органам кримінальним процесуальним законодавством Словацької Республіки. Зокрема, у випадках, визначених §§114, 115 КПК Словацької Республіки, до отримання дозволу суду прокурор може прийняти рішення про здійснення аудіо-, відео-, аудіо-відео запису речі або особи та про прослуховування та запис телекомунікаційного трафіку, зокрема – якщо це не пов'язано з проникненням до житла. Законність такого рішення у визначений строк перевіряється і підтверджується судом [9].

За правовими приписами ст. 141 КПК Румунії у разі існування надзвичайної ситуації, коли отримання дозволу суду щодо заходів технічного спостереження на загальних підставах призвело б до значної затримки розслідування, втрати, зміни чи знищення доказів або поставило б під загрозу безпеку потерпілого, свідка чи членів їхніх сімей, з дотриманням чітко визначених ст. 139 КПК Румунії умов (наявність обґрунтованої підозри щодо підготовки чи вчинення визначеного даною статтею злочину; пропорційність заходу технічного спостереження обмеженню основних прав і свобод, враховуючи особливості справи, важливість інформації чи доказів, які необхідно отримати, або тяжкість злочину; неможливість отримання доказів в інший спосіб або їх отримання спричинило б особливі труднощі, які

зашкодили б розслідуванню, або існує небезпека для безпеки людей чи цінного майна) прокурор може прийняти рішення про проведення заходів технічного спостереження, що визначені ч. 1 ст. 138 КПК Румунії, до 48 годин, зокрема – перехоплення комунікацій або будь-якого виду дистанційного зв'язку; доступ до комп'ютерних систем; відео, аудіо та фотоспостереження.

При цьому, не пізніше 24 годин після закінчення строку дії заходу зобов'язаний передати матеріали справи зі звітом про проведений захід технічного спостереження до суду, з метою підтвердження його застосування.

Одночасно із клопотанням про підтвердження заходу або окремо прокурор може клопотати перед судом щодо надання дозволу на проведення заходу технічного спостереження згідно зі ст. 140 КПК Румунії [10].

За рішенням прокурора у визначених випадках дозволяє розпочинати таємні процесуальні дії, зокрема – пов'язані із втручанням у приватне спілкування, кримінальне процесуальне законодавство Федеративної Республіки Німеччини.

Правові приписи § 100 КПК ФРН у взаємозв'язку з положенням § 99 КПК ФРН та вимоги § 100e КПК ФРН у взаємозв'язку з положенням § 100a КПК ФРН надають право прокурору за наявності законодавчо визначених підстав та у випадку безпосередньої небезпеки для мети і результатів розслідування приймати рішення про виїмку поштової кореспонденції обвинуваченого та про телекомунікаційний контроль, який передбачає відстеження і запис телекомунікацій обвинуваченого та осіб, щодо яких на підставі певних фактів можна припустити, що вони отримують або передають повідомлення, призначені для обвинуваченого або такі, що походять від нього, або що обвинувачений користується їхніми зв'язком або ІТ- системою.

При цьому, відповідні рішення прокурора втрачають чинність у разі не підтвердження їх судом упродовж трьох робочих днів.

Лише суду надано право приймати рішення про відкриття поштових відправлень, водночас, щоб не створювати загрози для мети та результатів розслідування через затримку, він може передати таке право прокурору [11].

Досить широкі повноваження щодо початку таємних слідчих дій до постановлення судового рішення надано прокурору кримінальним процесуальним законодавством і низки країн пострадянського простору, зокрема – КПК Литовської Республіки [12], КПК Латвійської Республіки [13], КПК Грузії [14].

У контексті зазначеного іноземного досвіду та практики проведення НСРД вітчизняними правоохоронними органами вважаємо, що наданої законодавцем можливості розпочинати до постановлення ухвали слідчого судді лише «установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)» та «спостереження за особою» явно не достатньо для дієвого та своєчасного реагування на виклики злочинності, зокрема – сучасних її проявів.

Адже глобалізація, сучасні технологічні, інформаційні та економічні зміни у суспільстві призвели до модернізації злочинності, зрощування з державним сектором. З'явилася «білокомірцева злочинність» – White-Collar Crime, яка, здебільш, зосередилася на вчиненні фінансово-економічних злочинів під прикриттям легальної діяльності, використовуючи, при цьому, корумповані зв'язки в державних та правоохоронних органах.

Загрозою для національної безпеки держави та існування міжнародного співтовариства стала транснаціональна організована злочинна діяльність, зокрема з сферах незаконної торгівлі наркотичними засобами, зброєю, людьми та людськими органами, радіоактивними речовинами тощо.

Особи, використовуючи досягнення науково-технічного прогресу, почали здійснювати свою протиправну діяльність завуальовано, використовуючи різноманітні засоби маскуванню.

У правоохоронних органів інколи є лічені години, а то – й хвилини, задля виявлення та документування певних кримінальних правопорушень, наприклад – пов'язаних з вимаганням та отриманням неправомірної вигоди, коли між вимогою про отримання неправомірної

вигоди (яка до речі – може надійти телекомунікаційними засобами) та необхідністю її передачі проходить досить нетривалий проміжок часу, який не дає змоги слідчому за погодженням із прокурором або ж прокурору ініціювати перед слідчим суддею питання про дозвіл на проведення низки необхідних НСРД, – зокрема аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Натомість, «установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)» та «спостереження за особою», виходячи з предмету та процесу доказування злочинів відповідної категорії, не дають можливості якісно задокументувати як факт вимагання неправомірної вигоди у розумінні п. 5 примітки 1 до ст. 354 Кримінального кодексу України, так і факт безпосереднього отримання саме неправомірної вигоди у розумінні примітки до ст. 364-1 Кримінального кодексу України [15].

У цьому зв'язку, повністю підтримуємо провідних вчених-процесуалістів, які вважають неможливість проведення низки ключових НСРД у кримінальних провадженнях відповідної категорії у невідкладних випадках без дозволу суду проблемним питанням, яке ускладнює документування злочинів вказаної категорії [16, с. 164–165].

Дану проблему можна екстраполювати на виявлення і документування злочинів іншої категорії (до прикладу – проти основ національної безпеки України, життя та здоров'я особи, проти власності тощо), де саме від оперативного реагування правоохоронних органів залежить не лише викриття осіб, які їх вчинили, та фіксування доказової бази, а й життя та здоров'я людини, забезпечення її прав та свобод.

Уважаємо, що така проблема потребує законодавчого вирішення шляхом внесення змін до ст. 250 та низки інших статей Глави 41 КПК України в частині скасування обмежень на початок проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора.

Загалом, конструкція правової норми, закріпленої ч. 1 ст. 250 КПК України, свідчить, що законодавець відносить можливість розпочати НСРД до постановлення ухвали слідчого судді до виняткових випадків.

Термін «винятковий» в різних відмінках законодавець використовує в тексті КПК України у 16 випадках, переважно – для виокремлення можливості певних процесуальних процедур за визначених обставин від загального порядку їх проведення за звичайних умов. Законодавець у контексті правових приписів ч. 1 ст. 250 КПК України пов'язує таку винятковість з низкою умов, саме наявність яких створюють правову підставу для початку проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді, зокрема: невідкладність випадку; необхідність врятувати життя людей та запобігти вчиненню злочину; злочин, якому необхідно запобігти шляхом проведення НСРД, відноситься до категорії тяжких та особливо тяжких, виходячи з правових приписів ст. 12 КК України, та міститься у встановленому КПК України переліку.

Поняття «невідкладно», що в різних відмінках в тексті КПК України законодавцем використовується у 89 випадках, є оцінним, нормативно-семантичне навантаження якого, на думку окремих науковців, яку ми підтримуємо, значною мірою залежить від контексту, де воно вжито [17, с. 32; 18, с. 27; 19, с. 167].

Як зазначає І. В. Басиста, невідкладно може бути будь-яка слідча (розшукова) дія, коли найменше зволікання з її проведенням ставить під загрозу виявлення та фіксацію доказів у кримінальному провадженні [20, с. 150]; Є. Д. Лук'янчиков пов'язує невідкладність будь-якої процесуальної дії з тим, що зволікання у її проведенням у терміновому порядку в конкретній слідчій ситуації може призвести до пошкодження, зникнення або знищення слідів і втрати фактичних даних, що мають значення для провадження [21, с. 149].

Інші дослідники пов'язують невідкладність слідчої (розшукової) дії з процесуально-тактичною ситуацією, що складається на момент її проведення, та обумовлюється наявністю потреби в невідкладному (негайному) припиненні кримінального правопорушення чи його запобіганні, виявленні, закріпленні, вилученні та дослідженні доказів з метою

встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, за наявності об'єктивної загрози їх втрати, знищення чи спотворення [22, с. 79].

Крім того, таке законодавче унормування поняття та чітких ознак невідкладності, зокрема – в контексті проведення НСРД, стало би дієвим процесуальним інструментарієм, що забезпечував від зловживань працівників правоохоронних органів в частині необґрунтованого втручання в права та свободи людини.

За таких обставин вважаємо вмотивованими та обґрунтованими пропозиції Консультативної місії Європейського Союзу щодо внесення змін до КПК України в частині визначення невідкладності слідчих (розшукових) дій із законодавчим закріпленням відповідного поняття [23, с. 18–21].

І хоча поважна Європейська інституція необхідність таких змін обґрунтовує забезпеченням балансу між правовою визначеністю та ефективністю роботи правоохоронної системи на прикладі аналізу правових приписів ст. 214 КПК України, відповідні її висновки можна екстраполювати на інші норми кримінального процесуального закону, зокрема – ч. 1 ст. 250 КПК України, коли в окремих випадках у правоохоронців є лічені години для документування тяжкого і особливо тяжкого злочину та викриття осіб, що їх вчинила, водночас, кожна втрачена хвилина посилює ризик безвідмовної втрати доказової бази.

Висновки. Кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Європейський Суд з прав людини зосереджує особливу увагу на дотриманні даного принципу при застосуванні кримінального процесуального закону, зокрема – при втручанні у приватне спілкування, зважаючи на найбільшу ступінь обмеження прав і основоположних свобод людини та потенційну загрозу свавільного втручання держави у ці права і свободи.

Враховуючи іноземний досвід та практику проведення НСРД вітчизняними правоохоронними органами, вважаємо, що можливість, надана законодавцем, розпочинати дії до ухвалення рішення слідчого судді лише для «встановлення місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу)» та «спостереження за особою» є явно недостатньою для ефективного та своєчасного реагування на виклики злочинності, зокрема на її сучасні прояви.

Неможливість проведення низки ключових НСРД у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів без дозволу суду є проблемним питанням у невідкладних випадках, яке ускладнює документування злочинів вказаної категорії. Дану проблему можна екстраполювати на виявлення і документування злочинів іншої категорії, де саме від оперативного реагування правоохоронних органів залежить не лише викриття осіб, які їх вчинили, та фіксування доказової бази, а й життя та здоров'я людини, забезпечення її прав та свобод. Тому, така проблема потребує законодавчого вирішення шляхом внесення змін до ст. 250 та низки інших статей Глави 41 КПК України в частині скасування обмежень на початок проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. Внесення запропонованих у статті змін до ч. 1 ст. 250 КПК України не лише надасть правоохоронним органам дієвих механізмів протидії злочинності, а й забезпечить безапеляційне дотримання принципу верховенства права у кримінальному провадженні, зокрема – при застосуванні даної правової норми.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія. Х. : Право, 2017. 376 с.
3. Полухович О. І. До питання негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть бути розпочаті до постановлення ухвали слідчого судді. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 106–113.

4. Багрій М. В. Судовий контроль за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 35 (1.3). С. 86–89.
5. Керевич О. В., Климчук М. П. Законодавче врегулювання інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №4. С. 244–246.
6. Проект Кримінального процесуального кодексу України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9700&skl=7
7. Kodeks postępowania karnego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>.
8. 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2017-90-00-00.24#CI>, https://jogkodex.hu/jsz/be_2017_90_torveny_9749372
9. Trestný Poriadok. URL: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=505628>
10. Codul de procedură penală. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocumentAfis/267886>
11. Strafprozeßordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>
12. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482/pdopPQwUbv>
13. Kriminālprocesa likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>
14. საქართველოს სსიხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/90034?publication=162>
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
16. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : навч. посіб. / С. С. Чернявський, В. Г. Дрозд, А. П. Запотоцький, Ю. М. Черноус, Л. В. Гаврилюк та ін. Київ : 7БЦ, 2023. 252 с.
17. Полюхович О. Питання законодавчого визначення підстав для проведення слідчих (розшукових) дій до постановлення ухвали слідчого судді. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 4(17). С. 30–42.
18. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія. Х. : Право, 2010. 216 с.
19. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Х.: Право, 2008. 296 с.
20. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. К. : Центр учбової літератури, 2012. 328 с.
21. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 147–160.
22. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 210 с.
23. Пропозиції КМЕС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу. URL: <https://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>

ЩЕРБАК Н. М.,
аспірантка кафедри кримінально-
правових дисциплін та судочинства
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету)

УДК 342.231.14:316.346.2-055.2:355.1/.4.01(477-651.2:470-651.1)"2022/..."
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.38>

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття присвячена дослідженню проблем правового регулювання гендерної рівності в Збройних Силах України через призму забезпечення прав жінок-військовослужбовців. Вказано, що військова агресія Російської Федерації проти України, посягання на незалежність нашої держави, порушення територіальної цілісності та суверенітету актуалізували процеси спрямовані на утвердження гарантій рівності прав і можливостей для всіх військових осіб незалежно від їх статевої приналежності. «Стереотипізація» ролі чоловіка та жінки у вирішенні збройних конфліктів є однією з причин гендерної нерівності всередині сектору безпеки і оборони України. Виокремлено дві основні групи гендерних стереотипів щодо жінок-військовослужбовців, які поширені в Збройних Силах України: стереотипи маскулітності-фемінності та стереотипи розподілу професійних та сімейних ролей відповідно до статі. Здійснено огляд чинного національного законодавства та міжнародних зобов'язань України щодо впровадження гендерної рівності в Збройних Силах України. Наголошено, що в умовах російсько-української війни жінки є потужним потенціалом як для захисту країни, так і для реалізації питань встановлення миру. При цьому велика частина жінок не є пасивними спостерігачками та долучились до лав Збройних Сил ще на початку 2014 року, а стійка тенденція до суттєвого збільшення жінок-військовослужбовців спостерігається й до сьогодні. Загалом, констатовано, що існуючі підходи до забезпечення гендерної рівності в Збройних Силах України відповідають гендерній державній політиці та мають на меті утвердження гарантій рівності прав і можливостей для всіх військовослужбовців незалежно від їх статевої приналежності. Водночас зроблено висновок, що ефективна професійна інтеграція жінок до Збройних Сил України все ще вимагає вирішення цілого ряду нагальних проблем з метою реалізації існуючого соціального потенціалу українських жінок у питанні підвищення обороноздатності нашої держави.

Ключові слова: гендерна рівність, жінки-військовослужбовці, Збройні Сили України, гендерна дискримінація, гендерна політика, гендерний стереотип, російсько-українська війна, права людини.

Shcherbak N. M. Gender equality in the Armed Forces of Ukraine: ensuring the rights of female military personnel

The article is devoted to researching the problems of legal regulation of gender equality in the Armed Forces of Ukraine through the lens of ensuring the rights of female military personnel. It is indicated that the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, encroachment on the independence of our state, violation of territorial integrity and sovereignty actualized processes aimed at establishing guarantees of equal rights and opportunities for all military personnel regardless of their gender. "Stereotyping" of the role of men and women in resolving armed

conflicts is one of the reasons for gender inequality within the security and defense sector of Ukraine. Two main groups of gender stereotypes regarding female military personnel, which are widespread in the Armed Forces of Ukraine, are singled out: stereotypes of masculinity-femininity and stereotypes of the distribution of professional and family roles according to gender. A review of the current national legislation and international obligations of Ukraine regarding the implementation of gender equality in the Armed Forces of Ukraine was carried out. It is stated that in the conditions of the Russian-Ukrainian war, women are a powerful potential both for the protection of the country and for the implementation of the issues of establishing a military base. At the same time, a large part of women are not passive observers and joined the ranks of the Armed Forces as early as 2014, and a steady trend towards a significant increase in the number of female military personnel is observed even today. In general, it has been established that the existing approaches to ensuring gender equality in the Armed Forces of Ukraine correspond to the state gender policy and aim to establish guarantees of equal rights and opportunities for all servicemen, regardless of their gender. At the same time, it was concluded that the effective professional integration of women into the Armed Forces of Ukraine still requires solving a number of urgent problems in order to realize the existing social potential of Ukrainian women in the matter of increasing the defense capability of our state.

Key words: *gender equality, female military personnel, Armed Forces of Ukraine, gender discrimination, gender policy, gender stereotype, Russian-Ukrainian war, human rights.*

Вступ. Рівність є основою демократичного суспільства, фундаментальною цінністю світового співтовариства. Гарантування соціальної рівності є першоджерелом формування громадянського суспільства та умовою ефективного розвитку відкритої держави. До різновидів соціальної рівності належить й гендерна рівність, головна мета якої передбачає забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків як у суспільстві загалом, так і в різних його інституціях, зокрема. Забезпечення гендерної рівності в збройних силах підвищує рівень довіри до складу сил оборони серед громадськості, знижує рівень дискримінації серед військовослужбовців, що позитивно впливає на атмосферу всередині колективу, а також призводить до поліпшення боєздатності сектора безпеки в цілому. Водночас військові конфлікти та нестабільні безпекові ситуації сприяють посиленню наявних проявів дискримінації жінок, які перебувають на військовій службі та в подальшому стають жертвами порушення прав людини.

Актуальність вищезазначеної проблеми й для української військової сфери зумовлена очікуваним збільшенням кількості жінок-військовослужбовців в Збройних Силах України в умовах повномасштабної війни; розширенням законодавцем кола військово-облікових спеціальностей і посад, які сьогодні можуть займати військовослужбовці-жінки; домінування в суспільстві застарілих стереотипів щодо ролі та місця жінок в Збройних Силах України. Крім того, військовій інфраструктурі бракує уваги до питання гендерної чутливості – розуміння потреб жінок, нагального вирішення потребує й поточна ситуація з поширеністю випадків гендерно обумовленого насильства щодо жінок-військовослужбовців в Збройних Силах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням проходження військової служби жінок в армії, гендерної рівності жінок та чоловіків в збройних силах були присвячені праці таких фахівців як Л. Батракова, З. Вашуріна, Г. Гриценко, Н. Дубчак, Н. Клименко, В. Куценко, В. Малюга, О. Олійник, С. Риков, О. Сенявська, Р. Ткачук, О. Шестопалова та інші.

Зазначеними вченими сформовано велику кількість принципово важливих положень щодо забезпечення принципу гендерної рівності органах сил оборони загалом. Втім, варто

наголосити, що до цього часу у вітчизняній науці права відсутні спеціальні комплексні дослідження у сфері забезпечення прав військовослужбовців-жінок як один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері забезпечення гендерної рівності в Збройних Силах України в умовах триваючої повномасштабної війни, чим, зокрема, й обумовлена актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Мета статті – комплексний аналіз правових засад забезпечення прав жінок-військовослужбовців у контексті утвердження гендерної рівності у Збройних Силах України в умовах триваючої повномасштабної війни.

Результати дослідження. Незважаючи на те, що чинне законодавство України створює рівні умови служби для жінок та чоловіків в Збройних Силах України, реальна ситуація з гендерною рівністю у даній сфері далека від ідеалу. Збройні Сили є надважливим інститутом, головна функція якого полягає в захисті територіальної цілісності України та її суверенітету, водночас ефективна оборона передбачає використання всього потенціалу людського фактору (як чоловіків, так і жінок). Разом з тим, оптимальна інтеграція жінок у військові колективи неможлива без адекватних гендерних стереотипів, які поширюються в армійському середовищі. Традиційні (патріархальні) стереотипи, які домінували в минулому та є широко поширеними й сьогодні значною мірою ускладнюють загальнодержавні процеси інтеграції жінок до Збройних Сил.

Гендерні стереотипи – це визначені культурою особистості стійкі, спрощені, стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, які відповідають поняттям «жіноче» та «чоловіче» [1, с. 81]. На думку експертів, виправити гендерні стереотипи в суспільстві складніше, ніж расові чи етнічні забобони [2].

Загалом можемо виокремити дві основні групи гендерних стереотипів щодо жінок-військовослужбовців, які поширені в Збройних Силах України:

– стереотипи маскулітності-фемінності – усталені в суспільстві типові думки про поведінкові, психічні та тілесні риси чоловіків та жінок (самовпевненість, компетентність, домінантність та пасивність, ніжність, тендітність відповідно). Так, ще на початку 2014 року, коли Російська Федерація вчинила акт збройної агресії проти України, жінки практично не обіймали офіційних бойових посад у Збройних Силах України. Широко поширеними були випадки, коли жінки фактично працювали з чоловіками пліч-о-пліч у зоні активних бойових дій як снайпери, гранатометниці та мінометниці, але офіційно «на папері» займали посаду «кухарки»;

– стереотипи розподілу професійних та сімейних ролей відповідно до статі – головною для чоловіків вважається професійна роль, функція матеріального забезпечення сім'ї, натомість жінка визнається «берегинею домашнього вогнища». Тому, коли жінка між тихим, сімейним життям та захистом своєї Батьківщини здійснює вибір на користь останньої, насправді вона виходить за межі традиційної соціальної ролі, яка приписує їй роль матері та домогосподарки. Такі сталі уявлення щодо змісту поняття «сім'я» створюють упередження всередині військового середовища стосовно військовослужбовців-жінок, що в подальшому негативно впливає на кар'єрний розвиток та можливість останніх просуватись по службі.

Таким чином, визнання існування гендерних стереотипів та їх розуміння є вкрай важливим, адже кожна людина, незалежно від власної гендерної приналежності, є індивідуальністю з притаманним їй набором психологічних якостей та фізичних властивостей, співвідношенням маскулітності та фемінності, що дозволить як кожній особистості, так і суспільству в цілому стати більш розвинутим, продуктивним і гармонійним у будь-якій сфері життєдіяльності, в тому числі й у секторі оборони нашої країни.

Одним з найважливіших міжнародних документів щодо забезпечення гендерної рівності є Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яку Україна ратифікувала ще у 1980 році [3]. Водночас говорячи про процес інтеграції жінок до лав Збройних Сил України, то його активізація розпочалась лише в 2014 році, оскільки до 2014 року стратегічний курс держави у сфері оборони України полягав у скороченні військової освіти та фактичному зменшенні штатної чисельності збройних сил.

У 2016–2018 роках було внесено зміни до ряду дискримінаційних положень військового законодавства, при цьому, такі зміни відбувались як у площині практики, так і в правовому забезпеченні одночасно. Зокрема, в 2016 році Міністерством оборони України було змінено перелік військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок [4]. Так, жінки набули права військової служби, зокрема, на таких посадах як бортовий механік і технік, боцман, водолаз-радист, вогнементник, випробувач парашутів, гранатометник, сапер, стрілець-зенітник та стрілець-снайпер, кулеметник тощо [5]. У 2017 році Міністерством оборони України було реалізовано наступний етап реформування, шляхом розширення переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками [6]. Вищевказаними змінами значно розширено службові можливості жінок, які перебувають в лавах Збройних Сил України, разом з тим, виключенням є сфери, пов'язані з водолазними роботами та використанням вибухових речовин, оскільки, такого роду роботи мають негативний вплив на репродуктивну функцію жінок.

І нарешті 2018 рік став визначним у сфері боротьби з проявами гендерної дискримінації в Збройних Силах, оскільки, саме в цьому році прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» від 6 вересня 2018 року № 2523-VIII, відповідно до норм якого фактично було зрівняно права чоловіків та жінок в армії, зокрема, на законодавчому рівні для жінок та чоловіків встановлено рівні можливості при укладенні контракту про проходження військової служби, при цьому, скасовано обмеження щодо зарахування жінок-військовослужбовців до запасу, встановлено однакові засади призначення у наряд і проходження військових зборів, направлення у відрядження, притягнення до відповідальності за порушення військової дисципліни жінками та чоловіками [7].

Водночас варто зауважити, що згідно з положеннями ст.ст. 1, 6 вищевказаного Закону не вважаються дискримінацією за ознакою статі: спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини; обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом; різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом; особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я [7].

З 2019 року жінки мають право вступу до військових закладів освіти, в тому числі, військових (військово-морських, військово-спортивних) ліцеїв, ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою [8, с. 392]. Саме у 2019 році було скасовано існуючі до того часу заборони щодо прийняття жінок на посади курсантів вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти. Такі дії Міністерства оборони України повністю відповідають існуючій практиці підтримання різноманітності (з точки зору етнічної приналежності, раси, соціально-економічного статусу, статі та гендеру) країн-членів НАТО у сфері військової освіти [9, с. 386–409]. А в Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року слушно зазначено про «забезпечення паритетності відображення внеску жінок у перемогу як у військовій, так і цивільній сфері, в навчальних програмах та освітньому середовищі» [10].

Важливим документом, норми якого спрямовані на посилення залучення жінок до сфери безпеки і уваги до забезпечення гендерної рівності, є Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» (прийнята у 2000 році), відповідно до положень якої кожна країна повинна вжити конкретних заходів для підвищення ролі та відповідальності жінок у миротворчих процесах та забезпеченні безпеки власної батьківщини. На виконання вказаної Резолюції Кабінетом Міністрів України в 2020 році затверджено вже другий Національний план дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. Так, оперативними цілями плану у сфері оборони в першу чергу є подолання вертикальної гендерної сегрегації (або «скляної стелі»), шляхом забезпечення рівноправного представництва жінок і чоловіків у прийнятті рішень у секторі безпеки і оборони,

а також боротьба і протидія гендерному насильству – забезпечення функціонування ефективних механізмів запобігання насильству за ознакою статі, сексуальним домаганням і сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом [11].

За твердженням А. Сороківської-Обіход, з поміж головних здобутків щодо забезпечення прав жінок-військовослужбовців в Збройних Силах України на сьогодні можна виокремити наступні:

1. Жінки мають право проходити військову службу у Збройних Силах України майже на всіх офіцерських посадах і на всіх посадах рядового, сержантського та старшинського складу, включаючи бойові посади, і мають доступ до військових звань.

2. Дівчата мають право вступати до військових закладів освіти всіх рівнів, включаючи військові та військово-морські ліцеї.

3. Врахування гендерного аспекту у сімнадцяти відомчих нормативно-правових актах, а також включення до проєкту Стратегії розвитку оборонної галузі на період до 2025 року та впровадження в механізм проведення інспекційних заходів та перевірок в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України.

4. Була створена мережа гендерних радників, яка налічує близько 400 осіб у Збройних Силах України [12, с. 264].

Варто зауважити, що з початком повномасштабної війни у суспільстві загалом стали помітними позитивні зміни щодо існуючих гендерних стереотипів, зокрема, значно зросла підтримка серед населення ідеї гендерної рівності чоловіків та жінок в армії. Так, у 2018 році лише 53% опитаних громадян висловлювали підтримку щодо вищевказаної ідеї, тоді як до 2023 року така підтримка зросла до 80% [13]. У порівнянні з 2021 роком на 40% збільшилась і загальна кількість жінок-військовослужбовців. Станом на 1 квітня 2024 року у Збройних Силах України служать 67 285 жінок, з яких 47 569 – військовослужбовиці (7 416 офіцerek), а понад 5 тисяч жінок перебувають на лінії зіткнення [14].

До позитивних аспектів, окрім того, належить і відсутність дискримінації жінок-військовослужбовців щодо розміру заробітної плати у порівнянні з існуючим гендерним розривом на цивільному ринку праці. Така ситуація стала можливою завдяки побудованій в Збройних Силах України системи тарифікації, яка передбачає нарахування заробітної плати відповідно до військового звання та стажу служби, що гарантує однакове фінансове забезпечення військовослужбовців, незалежно від гендерної приналежності останніх.

Разом з тим, найбільше нарікань від жінок-військовослужбовців надходить на відсутність спеціальної жіночої форми, включаючи спідню білизну, взуття, бронежилетів та касок, а також відсутність зручностей для особистої гігієни, що створює, зокрема, неабиякі проблеми у військових умовах [15]. На жаль, на сьогодні вирішення цих питань державою в умовах активної фази війни є «не на часі», а тому покладається на самостійне вирішення військовослужбовців-жінок та волонтерів.

Крім того, важливо розуміти, що активна участь жінок під час триваючої повномасштабної війни в якості комбатантів призводить до появи жінок-військовополонених. Станом на липень 2024 року понад 400 українських жінок у статусі військовополонених перебувають в російському полоні [16]. Безумовно, міжнародне гуманітарне право надає цій категорії військовополонених той мінімум захисту якого потребують жінки. Разом з тим, незважаючи на формальне закріплення питань поліпшення становища жінок-військовополонених, проблема фактичного їх дотримання залишається відкритою, адже жінки все ще залишаються найменш захищеною категорією жертв в умовах збройних конфліктів. А тому, на нашу думку, існує реальна необхідність у врегулюванні як на міжнародному рівні, так і на рівні національного законодавства питань щодо розробки правил обміну саме полонених жінок та/або звільнення воюючими сторонами таких жінок, з огляду на стан їх здоров'я.

Висновки. Отже, проведене дослідження дає змогу констатувати, що саме війна стала тим потужним каталізатором, спрямованим на подолання гендерної нерівності в Збройних Силах України, оскільки кожен, хто бере участь у захисті нашої країни, незалежно від статі, має велике значення. Починаючи з 2014 року та з кожним наступним роком збільшується

кількість жінок з бойовим досвідом, значно розширюється й географія посад, які можуть обіймати жінки-військовослужбовці. Загалом, існуючі підходи щодо забезпечення гендерної рівності в Збройних Силах України відповідають гендерній державній політиці та мають на меті утвердження гарантій рівності прав і можливостей для всіх військових осіб незалежно від їх статевої приналежності. Це сприяє розвитку індивідуального потенціалу жінок та зміцненню їхнього статусу у військовій спільноті.

Серед успіхів слід зазначити про стрімкі позитивні законодавчі зміни, спрямовані на поступове подолання явища горизонтальної (розширення переліку бойових спеціальностей, доступ до яких надано жінкам) та вертикальної (збільшення кількості жінок, які мають вищі військові звання) гендерної сегрегації у Збройних Силах України, надання жінкам формального доступу до всіх бойових спеціальностей та військової освіти, загальний відхід державою від патерналістської гендерної політики.

Разом з тим, певні стереотипи, які містять ознаки гендерного дисбалансу та пригаманні українському суспільству, існують і дотепер, зокрема, це стосується професійної підготовки жінок-військовослужбовців, підвищення їх кваліфікації чи то просування по службовій лінії. Крім того, потребують свого негайного вирішення такі проблеми, як протидія випадкам гендерного насильства в Збройних Силах України, сексуальним домаганням, створення ефективного механізму розслідування та боротьби з цими явищами. Не вистачає належної уваги й у вирішенні питань забезпечення побутових потреб жінок-військовослужбовців, оскільки, на сьогодні система залишається більш орієнтованою на потреби чоловіків. Водночас, необхідно пам'ятати, що особливого захисту в умовах російського-української війни потребують жінки комбатанти, які перебувають в полоні.

Таким чином, вирішення вищезазначених проблем шляхом проведення структурованої, виваженої, ефективною гендерної політики надасть змогу нашій державі максимально реалізувати існуючий соціальний потенціал українських жінок та чоловіків у питанні підвищення обороноздатності держави та бойової готовності її Збройних Сил.

Список використаних джерел:

1. Ткалич М. Г. Психологія гендерної взаємодії персоналу організації: дис. д-ра психол. наук: 19.00.10. Київ, 2016. 500 с.
2. У ЗСУ спостерігається позитивна динаміка впровадження гендерної рівності. URL: [https:// inlnk.ru/JzZpxV](https://inlnk.ru/JzZpxV) (дата звернення: 15.07.2024).
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207
4. Про затвердження змін до тимчасових переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців: наказ Міністерства оборони України від 03 червня 2016 р. № 292. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-16#Text> (дата звернення: 15.07.2024).
5. Про затвердження тимчасових переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців: наказ Міністерства оборони України від 27 травня 2014 р. № 337. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0600-14/ed20160629#Text> (дата звернення: 15.07.2024).
6. Про затвердження змін до Переліку військово-облікових спеціальностей осіб офіцерського складу, Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками, Переліку військово-облікових спеціальностей, за якими може бути присвоєно первинне військове звання молодшого лейтенанта запасу: наказ Міністерства оборони України від 23 січня 2017 р. № 43. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-17#Text> (дата звернення: 15.07.2024).
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах

України та інших військових формуваннях: Закон України від 06 вересня 2018 р. № 2523-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text> (дата звернення: 15.07.2024)

8. Polga-Hecimovich J., Carey J.M., Horiuchi Y. Student Attitudes Toward Campus Diversity at the U.S. Naval Academy: Evidence From Conjoint Survey Experiments. *Armed Forces & Society*. 2019. Volume: 47. Issue: 2. Page(s): 386-409.

9. Global Gender Gap Report (2021). URL: <https://www.weforum.org/reports/ab6795a1-960c-42b2-b3d5-587eccda6023> (дата звернення 15.07.2024).

10. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. №1163-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#n2> (дата звернення 15.07.2024).

11. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 15.07.2024).

12. Сороківська-Обіход А. Імплементация Резолюції ради безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, без-пека» в законодавство України за досвідом Збройних Сил України. *Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір* : збірник тез доповідей міжнародної науково-прак-тичної конференції 15 червня 2023 р. Науково-дослідний інститут публічного права. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 260–265.

13. У ЗСУ спостерігається позитивна динаміка впровадження гендерної рівності. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/15/u-zsu-sposterigayetsya-pozytyvna-dynamika-vprovadzhennya-gendernoyi-rivnosti/> (дата звернення 15.07.2024).

14. У ЗСУ служить понад 67 тисяч жінок — Міноборони. URL: <https://suspilne.media/768271-u-zsu-sluzhit-ponad-67-tisac-zinok-minoboroni/> (дата звернення 15.07.2024).

15. Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян. URL: <https://veteranfund.com.ua/analytics/social-group-discr/> (дата звернення: 15.07.2024).

16. Понад 400 жінок-військових перебувають у полоні в Росії – омбудсмен. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zhinky-poloneni-lubinec/33028318.html> (дата звернення: 15.07.2024).

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА**АНДРУХ В. В.,**викладач кафедри організації досудового розслідування
(Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ)

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.39>**ПРОБЛЕМИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРАВА НА СВОБОДУ
ТА НА НЕДОТОРКАНІСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У ДОСУДОВОМУ
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань, що виникають при реалізації права на оскарження окремих рішень слідчих суддів у досудовому кримінальному провадженні. Обґрунтовано, що для ефективного захисту і відновлення порушених матеріальних прав людини (права на свободу, права на недоторканість права власності тощо) необхідно забезпечити можливість оскаржувати всі судові рішення у досудовому кримінальному провадженні, що зачіпають фундаментальні права і основоположні свободи, в апеляційному порядку. Наголошено, що лише апеляційний розгляд скарг призводить до ефективного гарантування прав, свобод та законних інтересів людини. Водночас акцентовано увагу на відсутності належного унормування механізму апеляційного оскарження судових рішень, пов'язаних із забезпеченням права на свободу та на недоторканість права власності, зокрема, рішень слідчих суддів за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, клопотання про скасування арешту майна. Проаналізовано правові позиції Верховного суду щодо вирішення питання про можливість оскарження рішення судді суду першої інстанції (слідчого судді) про скасування арешту майна в апеляційному порядку. Зазначено, що розрізненість судової практики й неоднакове розуміння положень кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації оскарження судових рішень за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, клопотання про скасування арешту майна дозволяє констатувати відсутність ефективного засобу захисту основоположних матеріальних прав особи у досудовому кримінальному провадженні. Визначено, що правові наслідки розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, клопотання про скасування арешту майна є тотожними правовим наслідкам розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, клопотання про накладення арешту на майно. Встановлено, що норми кримінального процесуального закону потребують подальшого вдосконалення щодо апеляційного оскарження ухвал слідчого судді за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, клопотання про скасування арешту майна.

Ключові слова: апеляційне оскарження, арешт майна, досудове кримінальне провадження, зміна запобіжного заходу, недоторканість права власності, право на свободу, рішення слідчого судді.

Andruk V. V. Problems of appealing against court decisions related to ensuring the right to liberty and inviolability of property rights in pre-trial criminal proceedings

The article is devoted to the study of problematic issues arising in the course of exercising the right to appeal against certain decisions of investigating judges in pre-trial criminal proceedings. It is substantiated that for effective protection and restoration of violated substantive human rights (the right to liberty, the right to inviolability of property rights, etc.), it is necessary to ensure the possibility to appeal against all court decisions in pre-trial criminal proceedings affecting fundamental rights and fundamental freedoms. The author emphasizes that only appellate review of complaints leads to effective guarantee of human rights, freedoms and legitimate interests. At the same time, the author emphasizes the lack of proper regulation of the mechanism of appeal against court decisions related to the right to liberty and inviolability of property rights, in particular, decisions of investigating judges upon consideration of a motion to change a preventive measure and a motion to cancel the seizure of property. The author analyses the legal positions of the Supreme Court on the issue of whether it is possible to appeal against the decision of a trial court judge (investigating judge) to cancel the seizure of property on appeal. It is noted that the disparity of case law and unequal understanding of the provisions of criminal procedure legislation in terms of legal regulation of appealing against court decisions based on the results of consideration of a motion to change a preventive measure and a motion to cancel the seizure of property allows us to state that there is no effective means of protecting fundamental substantive rights of a person in pre-trial criminal proceedings. The author determines that the legal consequences of consideration of a motion to change a preventive measure and a motion to cancel the seizure of property are identical to the legal consequences of consideration of a motion to apply a preventive measure and a motion to seize property. It is established that the provisions of the criminal procedure law require further improvement with regard to the appeal against the investigating judge's rulings on the results of consideration of a motion to change a preventive measure or a motion to cancel the seizure of property.

Key words: *appeal, seizure of property, pre-trial criminal proceedings, change of preventive measure, inviolability of property rights, right to liberty, the decision of the investigating judge.*

Вступ. Питання щодо оскарження окремих рішень слідчих суддів під час досудового розслідування в контексті захисту прав, свобод і законних інтересів людини становить чималий науковий інтерес. Однак попри наявність широкого кола наукових напрацювань, присвячених загальним проблемам реалізації положень ст. 309 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), невирішеними та доволі дискусійними залишаються питання апеляційного оскарження рішень слідчого судді за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, клопотання про скасування арешту майна. Крім того, відсутність належного законодавчого врегулювання призводить до неможливості забезпечення ефективного правового забезпечення та захисту матеріальних і процесуальних прав особи на стадії досудового розслідування, що й обумовлює необхідність змістовного обґрунтування теми, поставленої до заголовку цієї статті.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблемних питань апеляційного оскарження окремих рішень слідчих суддів, пов'язаних із забезпеченням права на свободу та на недоторканість права власності у досудовому кримінальному провадженні, що виникають внаслідок недосконалого нормативно-правового регулювання.

Результати дослідження. Передбачена кримінальним процесуальним законодавством можливість оскаржувати рішення слідчого судді на етапі досудового кримінального

провадження є важливою формою практичної реалізації конституційного права на судовий захист, оскільки саме під час досудового розслідування особа зазнає відповідних обмежень через застосування щодо неї заходів процесуального примусу. Проте положення ст. 309 КПК України не дозволяють здійснювати апеляційне оскарження будь-яких рішень слідчого судді, що спричинило виникнення різних поглядів вчених щодо розширення предмету апеляційного оскарження у досудовому кримінальному провадженні. Так, О. Ю. Льошенко висловлює справедливі побоювання, що наявність у ст. 309 КПК України вичерпного переліку оскаржуваних в апеляційному порядку рішень слідчого судді під час досудового розслідування фактично призводить до порушення права людини на доступ до правосуддя [1, с. 143]. Інші науковці схильні до протилежних думок, наголошуючи на доцільності існування обмеженого кола ухвал слідчого судді, що підлягають оскарженню, для попередження необгрунтованого затягування строків кримінального переслідування [2, с. 100]. Відмінність у поглядах викликана суперечками щодо імпліцитного трактування положень кримінального процесуального закону з урахуванням кримінальних процесуальних гарантій захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів, які відповідно до норм низки міжнародних нормативно-правових актів повинні забезпечуватися шляхом реалізації процедури оскарження у суді вищої інстанції.

Разом з тим, існуючий процесуальний механізм оскарження ухвал слідчих суддів на досудовому кримінальному провадженні надає дієві важелі захисту матеріальних прав, що є основоположними та належать особі незалежно від існування кримінальних процесуальних відносин (зокрема право на свободу, право на недоторканість житла, право власності тощо). Як нами вже було зазначено у попередніх публікаціях, будь-яке втручання органів досудового розслідування у матеріальні права людини безпосередньо впливає на погіршення її становища (фізичного, соціального) [3, с. 20]. Наприклад, у разі застосування щодо особи ізоляційних запобіжних заходів, протягом певного проміжку часу вона може зазнавати обмеження щодо права на свободу та особисту недоторканість внаслідок застосування затримання або тримання під вартою; обмеження стосовно права на недоторканість власності – при накладенні арешту на майно тощо. В останньому випадку обмеження прав і законних інтересів можуть стосуватися не лише підозрюваного, але й інших фізичних або юридичних осіб, зокрема власників такого майна (п. 16-1 ч. 1 ст. 3, ст. 64-2 КПК України). Тому процедура захисту матеріальних прав шляхом реалізації оскарження процесуальних рішень слідчих суддів під час досудового розслідування головним чином покликана сприяти попередженню негативних наслідків від незаконного та необгрунтованого обмеження конституційних прав людини.

Таким чином, при порушенні (обмеженні) будь якого матеріального права цілком закономірно, що оскарженню в апеляційному порядку повинні підлягати всі рішення слідчого судді, що пов'язані із забезпеченням (захистом) такого права. Така думка узгоджується із рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Mooren v. Germany», в якому наголошено, що суди апеляційної інстанції повинні розглядати скарги на рішення судів нижчої інстанції, особливо коли допущені порушення пов'язані з реалізацією права людини на свободу. Щоб уникнути невизначеності правового становища особи та запобігти свавільному затягуванню строків кримінального провадження апеляційні суди повинні мати можливість перевіряти як правомірність, так і обгрунтованість рішення про тримання під вартою. Недотримання цього принципу призводить до порушення європейських стандартів захисту прав людини, оскільки неефективний апеляційний контроль фактично зводить нанівець гарантування фундаментальних прав, у тому числі й забезпечення права на свободу [4].

Існування процедури апеляційного оскарження судових рішень суду першої інстанції (слідчих суддів), що пов'язані із забезпеченням (захистом) матеріальних прав людини сприятиме виконанню завдань досудового кримінального провадження та досягненню мети кримінального судочинства в цілому.

Порівнюючи норми зарубіжного кримінального процесуального законодавства, А. Р. Туманянц стверджує, що виразною особливістю перегляду (оскарження) рішень суду,

прийнятих на стадії досудового провадження в низці європейських країн є подібність до «класичного апеляційного порядку», покликаною забезпечити ефективність відновлення порушених прав учасників кримінального провадження [5, с. 186]. Схожу позицію, але стосовно вітчизняної моделі кримінального судочинства, висловлює М. Є. Савенко. Вчений зазначає, що з огляду на те, що право подання скарги на рішення слідчого судді безпосередньо до суду апеляційної інстанції виконує важливе завдання, що полягає у сприянні швидкого її розгляду, гарантуючи ефективний захист і поновлення порушених прав учасників кримінального провадження й інших заінтересованих осіб [6, с. 55]. Поруч з тим, пріоритетна реалізація права на апеляційне оскарження забезпечить ефективне здійснення судового контролю за діяльністю слідчого судді, виявлення та виправлення виявлених порушень при ухваленні слідчим суддею рішень і запобігання цьому у майбутньому [7, с. 14].

Аналіз наведених точок зору свідчить, що недостатнім є унормування судового контролю з боку судді суду першої інстанції (слідчого судді) за дотриманням основоположних матеріальних прав. Поряд з вказаним судовим контролем за дотриманням основоположних матеріальних прав людини, має існувати широкий перелік підстав для апеляційного оскарження рішень слідчих суддів, що стосуються забезпечення (захисту) цих прав.

В цьому контексті слід звернути увагу на прогалини кримінальних процесуальних норм щодо врегулювання процедури апеляційного оскарження рішень слідчого судді за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, клопотання про скасування арешту майна. Відсутність відповідних приписів кримінального процесуального законодавства унеможлиблює належне забезпечення (захист) права на свободу та на недоторканість права власності у досудовому кримінальному провадженні.

При обранні запобіжного заходу, зокрема у вигляді тримання під вартою, домашнього арешту чи відмови в їх застосуванні, сторона кримінального провадження може оскаржити прийняте рішення слідчого судді в апеляційному порядку (п. 2, п. 4 ч. 1 ст. 309 КПК України) [8, с. 137]. Водночас на практиці нерідко виникають ситуації, коли сторона обвинувачення (слідчий, прокурор), незважаючи на рішення апеляційного суду щодо розгляду поданої скарги на предмет застосування чи відмови у застосуванні того чи іншого запобіжного заходу, звертається до суду першої інстанції для зміни (переобрання) запобіжного заходу (ст. 200 КПК України). Наприклад, слідчий у клопотанні зазначає про виникнення обставин для застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що характеризується високим ступенем відокремлення особи від суспільного середовища, замість обраного раніше цілодобового домашнього арешту (який менш суворим ізоляційним запобіжним заходом). За умови задоволення слідчим суддею такого клопотання, особа, щодо якої змінено запобіжний захід на більш суворий, позбавлена права на апеляційне оскарження відповідного рішення слідчого судді в порядку ст. 309 КПК України через наявну прогалину процесуального законодавства.

Або, навпаки, підозрюваний, його захисник в порядку реалізації ст. 201 КПК України звертається із клопотанням про зміну запобіжного заходу з тримання під вартою на домашній арешт чи особисте зобов'язання. У разі відмови в задоволенні слідчим суддею такого клопотання, підозрюваний, його захисник не матиме жодних засобів правового захисту для подальшого звернення до суду апеляційної інстанції з метою оскарження прийнятого рішення судді суду першої інстанції (слідчого судді). Фактично виникає ситуація, коли подання скарги на рішення за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу або відмову у її задоволенні залишається поза правовим полем, оскільки зміст ст. 309 КПК України у своєму переліку не містить найменування такого рішення слідчого судді, що підлягає апеляційному оскарженню.

Попри нормативну обмеженість апеляційного оскарження рішення слідчого судді за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, таке рішення з точки зору правових наслідків для людини, є тотожним до рішення слідчого судді за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу. І останнє підлягає апеляційному перегляду у порядку ст. 309 КПК України.

Саме тому, незважаючи на законодавчу прогалину щодо апеляційного оскарження рішень слідчих суддів за результатами розгляду клопотань про зміну запобіжного заходу, Верховний Суд вважає, що ухвала слідчого судді про зміну запобіжного заходу із застави на тримання під вартою та звернення застави у дохід держави, ухвала слідчого судді про зміну запобіжного заходу з особистого зобов'язання на домашній арешт підлягають апеляційному перегляду. Верховний Суд зауважив, що поняття (термін) «застосування запобіжного заходу» охоплює не тільки його обрання, але й зміну на інший запобіжний захід [9; 10].

Інший приклад недосконалості правового регулювання апеляційного оскарження ухвал слідчого судді на досудовому кримінальному провадженні пов'язаний з таким заходом забезпечення кримінального провадження як накладення арешту на майно (ч. 1 ст. 171 КПК України). Зокрема норми кримінального процесуального законодавства передбачають два способи оскарження арешту майна: шляхом подання клопотання про скасування арешту майна повністю або частково (ст. 174 КПК України) або в апеляційному порядку за допомогою оскарження ухвали слідчого судді про арешт майна (п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України) [11, с. 334]. Але апеляційний засіб захисту обмежених (порушених) майнових прав не дозволяє здійснити оскарження рішення суду першої інстанції про задоволення або відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту майна, що винесено в порядку ст. 174 КПК України.

Судова практика не є послідовною у вирішенні питання щодо апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про скасування арешту майна або про відмову у такому скасуванні. З одного боку, у постанові Верховного Суду від 23.01.2024 року (справа № 569/19829/21) обґрунтовано позицію, що ухвала суду першої інстанції, постановлена за результатами розгляду клопотання про скасування арешту майна або про відмову у такому скасуванні призводить до тотожних правових наслідків, як і власне ухвала про арешт майна або відмову в ньому. Їх спільна спрямованість для особи, щодо майна якої накладено арешт, свідчить про необхідність застосування сутнісного підходу до розуміння характеру рішень про арешт майна на досудовому розслідуванні. Суддя суду першої інстанції (слідчий суддя) ухвалою про скасування арешту майна припиняє дію попередньої ухвали, відмовляючи в такий спосіб у продовженні раніше накладеного арешту на майно, і, навпаки, відмовляючи у скасуванні накладеного арешту на майно, суддя погоджується з продовженням дії ухвали про арешт майна, постановленої перед цим. Тож, попри різні найменування рішень, пов'язаних з накладенням арешту на майно, та незважаючи на їх походження, одні з яких є первісними, а інші наступними, вони всі стосуються одного і того ж питання, а, отже, тягнуть за собою подібні правові наслідки для права на недоторканість права власності. Зазначене зумовлює висновок, що положення п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України у взаємозв'язку зі змістом ст. 174 КПК України передбачають право на апеляційне оскарження не лише ухвали слідчого судді про арешт майна або відмову у ньому, але й ухвали про скасування чи про відмову у скасуванні арешту майна [12].

Проміжна позиція висвітлена у постанові Верховного суду від 15.04.2024 року (справа № 554/2506/22). По-перше, суд визнає, що апеляційна судова перевірка законності та обґрунтованості арешту майна або відмови у ньому прямо передбачена п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України, але можливість апеляційного оскарження рішення слідчого судді щодо скасування арешту майна та про відмову в скасуванні арешту майна в порядку ст. 174 КПК України у вичерпному переліку цієї процесуальної норми не відображено. По-друге, приписи ст. 174 та ст. 309 КПК України містять імперативи, що застосовуються виключно під час здійснення кримінального провадження, з урахуванням чого встановлена ними заборона подати скаргу до суду апеляційної інстанції на ухвалу слідчого судді про скасування арешту майна розповсюджує свою дію тільки протягом стадій кримінального провадження (п. 5, п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України). Водночас у ст. 309 КПК України немає вказівки про неможливість чи заборону оскарження в апеляційному порядку рішень слідчих суддів про скасування арешту майна, постановлених за відповідним клопотанням, поданих після закінчення досудового слідства внаслідок закриття кримінального провадження. Враховуючи зазначені доводи, суд підсумував, що ухвала слідчого судді про скасування арешту майна або відмову у його скасуванні,

за умови постановлення після закриття кримінального провадження, взагалі не передбачена кримінальними процесуальними нормами, то суд апеляційної інстанції не вправі відмовити у перевірці законності такого рішення [13]. На нашу думку, розглянуте рішення вбачається доволі корисним з огляду на те, що Верховний Суд, визнаючи неможливість оскарження рішення слідчого судді на підставі п. 9 ст. 309 КПК України у межах кримінального провадження, одночасно наголошує на відсутності нормативного регулювання питання оскарження у апеляційному порядку рішення суду першої інстанції за результатом розгляду клопотання про скасування арешту майна у закритому кримінальному провадженні. Крім того, положення процесуального закону не тільки не регулюють, але й не забороняють такого оскарження з метою захисту від свавільного обмеження права власності.

З іншого боку, в постанові Касаційного кримінального суду від 20.05.2024 року (справа № 712/191/23) констатовано, що перелік ухвал слідчого судді, які підлягають оскарженню під час досудового розслідування в апеляційному порядку, визначених у ст. 309 КПК України, є вичерпним. Суд звертає увагу, що встановлене обмеження щодо права на апеляційне оскарження рішень слідчих суддів не позбавляє особу інших правових засобів захисту, оскільки законом не встановлено заборон щодо кількості звернень до суду першої інстанції з повторним клопотанням про скасування арешту майна в порядку, визначеному ст. 174 КПК України [14].

Наведена правова позиція Верховного Суду підтримується в юридичній літературі. Зокрема, В. В. Легких зазначає, що зміст ст. 309 КПК України за жодних умов не підлягає розширювальному тлумаченню [15, с. 25]. Відповідно й ухвали слідчого судді про відмову в скасуванні арешту майна, постановлені в порядку ст. 174 КПК України, до цього списку не відносяться і не можуть бути оскаржені в суді апеляційної інстанції.

Такий підхід до апеляційного оскарження рішення слідчого судді про задоволення або відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту майна викликає запитання. Вказані рішення слідчого судді мають однакову природу та тотожні юридичні наслідки для особи з рішеннями слідчого судді про задоволення або відмову у задоволенні клопотання про накладення арешту на майно. Особа знаходиться в одному і тому ж правовому становищі як в результаті розгляду клопотання про арешт майна, так і внаслідок розгляду клопотання про скасування арешту майна.

Беручи до уваги зміст кримінальних процесуальних гарантій основоположних прав людини, зокрема права на володіння майном, низка науковців справедливо відзначають, що станом на сьогодні накладення арешту на майно вбачається одним із найбільш поширених засобів обмеження майнових прав на етапі досудового слідства [16, с. 121]. Тому не є виключенням ситуації, за яких подане клопотання про скасування арешту майна потрапляє на розгляд до слідчого судді, який попередньо вже наклав арешт на таке майно [17, с. 180]. За таких умов саме забезпечення негайного апеляційного оскарження судом апеляційної інстанції ухвали про арешт майна, постановленої судом першої інстанції, матиме позитивний вплив на попередження свавільного обмеження конституційного та конвенційного права на недоторканість права власності. Відповідно до міжнародних стандартів лише апеляційний розгляд скарг призводить до належного дотримання гарантій відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів людини, виконуючи роль важливого механізму запобігання й виправлення помилок, допущених судом першої інстанції [18, с. 484].

Разом з тим, у досудовому кримінальному провадженні право на апеляційне оскарження рішення за результатами розкладу клопотання про арешт майна може бути втрачене, не реалізоване заінтересованою особою протягом встановленого строку (всього 5 днів). За таких обставин відповідно до чинних положень КПК України особа не може ініціювати апеляційну перевірку судового рішення про накладення арешту на її майно не лише до закінчення досудового розслідування, а й протягом судового розгляду.

У зв'язку з цим, втручання у сферу матеріального права людини щодо недоторканості права власності фактично набуває свавільного характеру з боку держаних органів та має прояв у неспроможності здійснення ефективного судового контролю за його дотриманням.

Таким чином, зважаючи на необхідність дотримання фундаментальних прав і свобод людини, на наш погляд, останні повинні забезпечуватися (захиститися) шляхом пріоритетної реалізації процедури апеляційного оскарження у досудовому кримінальному провадженні. Для ефективного забезпечення (захисту) таких основоположних матеріальних прав людини, як право на свободу та на недоторканість права власності, положення ст. 309 КПК України потребують удосконалення шляхом внесення доповнень у частині регламентації апеляційного оскарження ухвал слідчого судді за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, клопотання про скасування арешту майна.

Висновки. Проблемою правового регулювання оскарження у досудовому кримінальному провадженні є прогалина процесуального законодавства щодо можливості апеляційного оскарження рішення слідчого судді за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, клопотання про скасування арешту майна.

Правові наслідки розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, клопотання про накладення арешту на майно є тотожними юридичним наслідкам розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, клопотання про скасування арешту майна, проте апеляційна судова перевірка законності та обґрунтованості останніх правових наслідків приписами кримінального процесуального закону не врегульовується.

Недостатнім є унормування судового контролю з боку судді суду першої інстанції (слідчого судді) за дотриманням основоположних матеріальних прав на свободу та на недоторканість права власності. З урахуванням природи права на свободу та права на недоторканість права власності, їх значущості для людини, її правового становища, вказані основоположні матеріальні права мають забезпечуватися (захиститися) шляхом реалізації процедури апеляційного оскарження у досудовому кримінальному провадженні.

Для ефективного забезпечення (захисту) основоположних матеріальних прав на свободу, на недоторканість права власності необхідно удосконалити норми ст. 309 КПК України шляхом внесення доповнень щодо апеляційного оскарження ухвал слідчого судді за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, клопотання про скасування арешту майна.

Список використаних джерел:

1. Льошенко О. Ю. Проблемні питання оскарження ухвал слідчого судді. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1(22). Т. 5. Ч. 2, С. 140-144.
2. Костюченко О. Про доцільність запровадження окремого оскарження і перегляду постанов судді та ухвал суду в кримінальному судочинстві України. *Судоустрій та судочинство в Україні*. 2007. № 3. С. 99-106.
3. Андрух В. В. Окремі аспекти функціонального призначення оскарження у досудовому кримінальному провадженні. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах збірник тез Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Львів, 3 листопада 2023 року)*. Львів. 2023. С. 19-21.
4. Case of Mooren v. Germany, № 11364/03, 09.07.2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-93528%22%5D%7D> (дата звернення 25.08.2024).
5. Туманянц А. Р. Оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування: досвід Франції і Німеччини. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1 (49). С. 181-187.
6. Савенко М. Є. Щодо окремих проблем визначення строку подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 54-61.
7. Савенко М. Є. Апеляційне оскарження та перегляд ухвал слідчого судді, постановлених під час досудового розслідування: монографія. Харків: Право, 2021. 256 с.
8. Ільєва Т. Г. Апеляційне оскарження ухвал слідчого судді, постановлених під час досудового розслідування. *Митна справа*. 2013. № 6(90). Ч. 2. Кн. 1. С. 136-141.
9. Постанова Верховного Суду від 18.12.2018 р. Справа № 628/969/18. Провадження № 51-9513км18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78750772> (дата звернення 25.08.2024).

10. Постанова Верховного Суду від 28.03.2019 р. Справа № 286/1695/18. Провадження № 51-7345км18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80950762> (дата звернення 25.08.2024).
11. Кос Д. А. Щодо питання процедури оскарження арешту майна. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 333-335.
12. Постанова Верховного Суду від 23.01.2024 р. Справа № 569/19829/21. Провадження № 51-1344км22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116607278> (дата звернення 25.08.2024).
13. Постанова Верховного Суду від 15.04.2024 р. Справа № 554/2506/22. Провадження № 51-4350км23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118558563> (дата звернення 25.08.2024).
14. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.05.2024 р. Справа № 712/191/23. Провадження № 51-3208км23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119535382> (дата звернення 25.08.2024).
15. Легких В. В. Проблемні питання апеляційної перевірки рішень слідчих суддів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2016. № 1 (30). Т. 9. С. 22-28.
16. Гарасимів О., Захарова О., Ряшко О. Арешт майна у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 118-123.
17. Музиченко Т. О. Оскарження арешту майна під час досудового розслідування як кримінальна процесуальна гарантія. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 177-181.
18. Дроздов О. М., Дроздова О. В. Актуальні питання апеляційного оскарження ухвали суду про накладення арешту на майно у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 480-485.

КИРИЧЕНКО О. В.,доктор юридичних наук, професор,
ректор
(Дніпровський гуманітарний
університет)

УДК 343.126:343.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.40>**ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧИХ З ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я
ОСОБИ, УЧИНЕНИХ ЧЛЕНАМИ МОЛОДІЖНИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ГРУП
(ОБ'ЄДНАНЬ)**

Своєчасне реагування з боку правоохоронних органів на вчиненні злочини проти життя та здоров'я особи, а також ефективне їх розслідування мають спільні і узгоджені дії слідчих та підрозділів кримінальної поліції.

Основними видами взаємодії слідчого з працівниками підрозділу кримінальної поліції на початковому етапі досудового розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи є: спільний виїзд на місце події; спільний аналіз наявних матеріалів, їх перевірка та визначення узгоджених дій по виявленню й закріпленню доказів; залучення працівника підрозділу кримінальної поліції до проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Своєчасне встановлення злочинців можливо за умови якісного розроблення та організаційного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій та пошукових заходів. Вибір та планування проведення тих чи інших дій (заходів) знаходиться у прямій залежності від результатів огляду місця події, аналізу мотивів злочину та оцінки оперативної обстановки в районі події.

Особи, які є членами молодіжних неформальних груп (об'єднань) та причетні до вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи, можуть виявлятися із гласних і негласних джерел інформації; за результатами проведення підрозділами кримінальної поліції пошукових заходів у місцях й на об'єктах імовірного місцезнаходження цих груп або їх учасників; у результаті роботи за матеріалами кримінальних проваджень та справ оперативного обліку; за даними, що свідчать про активізацію діяльності злочинців, які нехарактерні для цієї місцевості; у результаті вчинення однорідних злочинів, які характерні для цих об'єднань.

За результатами дослідження визначено, що під час взаємодії зі слідчим щодо розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), працівники кримінальної поліції повинні здійснювати свою діяльність за такими напрямками: 1) участь у роботі слідчо-оперативної групи, при цьому під час роботи у складі слідчо-оперативної групи можна вирахувати дії членів молодіжних неформальних груп (об'єднань) у майбутньому; 2) проведення заходів оперативного (ініціативного) пошуку щодо встановлення осіб, які вчинили злочини проти життя та здоров'я особи; 3) використання спеціальних оперативно-розшукових прийомів розшуку за принципом «від речових доказів до злочинця»; 4) інформування осіб, які на конфіденційній основі співпрацюють з підрозділами кримінальної поліції, про факти вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи та надання їм завдань щодо встановлення осіб, які вчинили ці злочини; 5) залучення громадськості й використання засобів масової інформації; 6) використання оперативних,

криміналістичних та інших обліків для встановлення обставин, що збігаються, або інших характеристик інших злочинів; 7) виконання доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: взаємодія, підрозділи кримінальної поліції, слідчі, розслідування, злочини проти життя, злочини проти здоров'я особи, молодіжні неформальні групи (об'єднання).

Kyrychenko O. V. Interaction of investigators with criminal police units during the investigation of crimes against life and health committed by members of youth informal groups (associations)

Timely response by law enforcement agencies to the commission of crimes against the life and health of a person, as well as their effective investigation, require joint and coordinated actions of investigators and units of the criminal police.

The main types of interaction of the investigator with the employees of the criminal police unit at the initial stage of the pre-trial investigation of crimes against the life and health of a person are: joint visit to the scene of the incident; joint analysis of available materials, their verification and determination of agreed actions to identify and secure evidence; involvement of an employee of the criminal police unit in the conduct of separate investigative (search) actions and covert investigative (search) actions, etc.

Timely identification of criminals is possible under the condition of high-quality development and organizational support of individual investigative (search) actions and search activities. The choice and planning of certain actions (events) is directly dependent on the results of the inspection of the scene of the incident, the analysis of the motives of the crime and the assessment of the operational situation in the area of the incident.

Persons who are members of youth informal groups (associations) and are involved in crimes against life and health of a person can be identified from public and private sources of information; based on the results of search operations carried out by criminal police units in places and objects of the probable location of these groups or their members; as a result of working on the materials of criminal proceedings and operational accounting cases; according to data indicating the intensification of the activities of criminals, which are uncharacteristic for this area; as a result of committing homogeneous crimes that are characteristic of these associations.

According to the results of the study, it was determined that during the interaction with the investigator regarding the investigation of crimes against life and health committed by members of youth informal groups (associations), criminal police officers should carry out their activities in the following directions: 1) participation in the work of the investigator - operational group, while working as part of the investigative and operational group, it is possible to calculate the actions of members of youth informal groups (associations) in the future; 2) carrying out operational (initiative) search measures to identify persons who have committed crimes against the life and health of a person; 3) the use of special operative and investigative methods of investigation according to the principle "from physical evidence to the criminal"; 4) informing persons who cooperate with criminal police units on a confidential basis about the facts of crimes against life and health of a person and assigning them tasks to identify the persons who committed these crimes; 5) involvement of the public and use of mass media; 6) use of operational, forensic and other records to establish overlapping circumstances or other characteristics of other crimes; 7) execution of the instructions of the investigator regarding the conduct of investigative (search) and covert investigative (search) actions.

Key words: interaction, criminal police units, investigators, investigations, crimes against life, crimes against personal health, youth informal groups (associations).

Вступ. Одним з різновидів кримінально протиправної діяльності є діяльність неформальних радикально налаштованих маргінальних молодіжних груп (об'єднань), як прихильників крайніх заходів, рішучих дій. Основними видами радикалізму за методами впливу є: 1) радикалізм з використанням фізичного насильства (нанесення каліцтв та інших тілесних ушкоджень, обмеження волі); 2) радикалізм, пов'язаний зі знищенням матеріальних об'єктів (підпал, руйнування державних об'єктів, громадської, колективної або приватної власності); 3) радикалізм із застосуванням методів морально-психологічного насильства (погрози, шантаж, демонстрації сили, ультимативні вимоги, поширення панічних чуток і т.д.) [1, с. 34].

Члени таких груп (об'єднань), для яких характерна агресивна поведінка, ворожнече сприймають соціум та заперечують загальноприйняті у суспільстві правові, морально-етичні та культурні норми. Вони можуть вчиняти кримінально протиправні діяння як спонтанно, так й організовано.

Своєчасне реагування з боку правоохоронних органів на вчиненні кримінальні правопорушення та ефективне їх розслідування мають спільні і узгоджені дії слідчих та підрозділів кримінальної поліції.

Проблемами взаємодії оперативних підрозділів зі слідчими під час протидії кримінальним правопорушенням (злочинам) займалися М. В. Багрій, О. М. Бандурка, Р. С. Белкін, М. В. Борисенко, А. Ф. Волобуєв, О. О. Дульський, К. К. Єрмаков, І. М. Жильський, І. П. Козаченко, О. О. Обаль, В. М. Плетенець, В. Л. Регульський, С. В. Слінько, В. В. Топчій, Л. І. Щербина, О. О. Юхно та ін.

Разом з тим поза увагою дослідників залишилися питання взаємодії слідчих з підрозділами кримінальної поліції під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), у тому числі злочинів проти життя та здоров'я особи. Тому на сьогодні є нагальна потреба у дослідженні питань взаємодії слідчих з підрозділами кримінальної поліції під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань).

Постановка завдання. Визначити основні напрями взаємодії слідчих з підрозділами кримінальної поліції під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань).

Результати дослідження. Взаємодія слідчого та оперативних підрозділів має різноманітний характер і здійснюється в певних правових формах, зокрема в процесуальній та непроцесуальній (організаційній). Вона повинна базуватися на вимогах положень законів і відомчих нормативно-правових актів, а їх спільна узгоджена діяльність, спрямована на вирішення завдань кримінального судочинства, – на керівній і організуючій ролі слідчого [2, с. 241].

Процесуальна форма взаємодії має місце під час досудового розслідування і характеризується наявністю певних процесуальних відносин між суб'єктами (слідчим та оперативним підрозділом), зокрема: робота у складі слідчо-оперативних груп за фактами вчинення кримінальних правопорушень; доручення слідчого щодо проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділом; надання допомоги слідчому при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій (обшук, огляд місця події, слідчий експеримент тощо).

Слід зазначити, що відповідно до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам надано право проводити негласні слідчі (розшукові) дії [3]. Але при цьому згідно ст. 41 Кримінального процесуального кодексу України працівники оперативних підрозділів здійснюють слідчі (розшукові) дії й негласні слідчі дії (розшукові) дії в кримінальному провадженні лише за письмовим дорученням слідчого чи прокурора та відповідно вони не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [4]. Поряд з цим підрозділи кримінальної поліції можуть здійснювати оперативний (ініціативний) пошук з метою здобуття інформації про осіб, факти, події, що представляють інтерес

для кримінального судочинства, який проводиться в комплексі або паралельно з іншими заходами (гласними, негласними) та процесуальними діями [5, с. 13].

На рівні нормативно-правового акту МВС України існує Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, яка була затверджена наказом від 07.07.2017 № 575 [6], де передбачено у розділі IX особливості організації взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи. Але у цій Інструкції положення щодо особливостей взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи носять декларативний характер та не сприяють, на наш погляд, ефективній взаємодії слідчих та підрозділів кримінальної поліції з урахуванням специфіки зазначених видів кримінальних правопорушень, у тому числі учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань).

Тому, на наш погляд, сучасною проблемою взаємодії працівників оперативних підрозділів зі слідчими є відсутність законодавчого регулювання ініціативного здійснення оперативними підрозділами оперативно-розшукових заходів під час кримінального провадження. Крім того, відсутність у нормативно-правових актах прямої вказівки на спільний аналіз причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, визначення профілактичних заходів щодо недопущення вчинення нових кримінально протиправних діянь; відсутність критеріїв оцінки діяльності працівників оперативних підрозділів під час роботи за кримінальним провадженням також негативно впливає на ефективну взаємодію суб'єктів під час протидії злочинності [7, с. 321].

Основними видами взаємодії слідчого з працівниками підрозділу кримінальної поліції на початковому етапі досудового розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи є: спільний виїзд на місце події; спільний аналіз наявних матеріалів, їх перевірка та визначення узгоджених дій по виявленню й закріпленню доказів; залучення працівника підрозділу кримінальної поліції до проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Найбільш небезпечними злочинами проти життя та здоров'я особи є умисні вбивства (ст. 115 Кримінального кодексу України) та тяжкі тілесні ушкодження, у тому числі що спричинили смерть потерпілого (ст. 121 Кримінального кодексу України).

Загальноновизнаним у криміналістиці є те, що частіше за все розслідування розпочинається з огляду місця події та трупа. Ця слідча (розшукова) дія дозволяє певною мірою з'ясувати наступні питання: яка подія відбулася і чи є вона злочином; чи є місце виявлення трупа місцем вбивства; якщо ні, то за якими ознаками можна судити про те, де було вчинено злочин; хто вбитий і коли; скільки було злочинців; яким шляхом вони проникли; яким шляхом залишили місце злочину; яким способом і з застосуванням яких засобів вчинено вбивство; яких заходів вжито для його приховання; що залишив злочинець на місці події; що забрав з собою; які сліди могли залишитися на його тілі, одязі, взутті, на знарядді злочину, транспортних засобах; які дані свідчать про особу злочинця, його мотиви; звідки можна було побачити чи почути те, що відбувалося на місці злочину та ін.

У подальшому під час проведення слідчих (розшукових) дій та проведення підрозділами кримінальної поліції пошукових дій встановлюються обставини, що підлягають доказуванню по кримінальному провадженню: подія злочину; вина особи, яка його вчинила; мотив злочину; фактичні дані, що впливають на ступінь і характер відповідальності та характеризують таку особу; характер й розмір шкоди, завданої злочином; інші обставини, що мають значення для правильного вирішення матеріалів кримінального провадження.

На початковому етапі розслідування умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень підрозділи кримінальної поліції проводять комплекс пошукових заходів щодо встановлення свідків та очевидців по факту вчинення злочину, виявлення речових доказів та організації розшуку злочинців за допомогою конфіденційних джерел інформації, засобів масової

інформації тощо. Це дозволить з найменшими витратами сил та засобів у найкоротший термін встановити особу, що вчинила злочин.

Через те, що злочинна діяльність молодіжних неформальних груп (об'єднань) має демонстративний характер, місцями вчинення таких злочинів стають здебільшого різні публічні місця (вулиці, сквери, площі, громадський транспорт, зупинки громадського транспорту, кафе, стадіони тощо). Тому встановлення очевидців може бути здійснено шляхом опитування мешканців прилеглих будинків, відвідувачів кафе, ресторанів, адміністративних будівель, офісних приміщень, які знаходяться поряд із місцем учинення злочину [8, с. 251]. Під час подвірного (поквартирного) обходу працівник підрозділу кримінальної поліції спрямовує свої зусилля на одержання даних, які характеризують подію злочину, встановлення прикмет злочинців та інших важливих для провадження обставин.

Проте на сьогодні застосування традиційної тактики встановлення осіб, що вчинили зазначені злочини, не завжди дає позитивний результат. Здебільшого це пояснюється тим, що при організації розслідування цих злочинів не враховуються у повному обсязі сучасні особливості вчинення зазначених кримінально протиправних посягань та осіб, що можуть їх вчинити. Так, як зазначив А. М. Бабенко, останнім часом в Україні, особливо під час дії воєнного стану з'являється велика кількість неконтрольованої зброї, чисельні зламані долі, нові парадигми соціально-економічного життя, що внесли істотні зміни у кількісні та якісні параметри сучасної злочинності, у тому числі й які вчиняються озброєними молодіжними організованими угрупованнями. Характерні особливості злочинності молодіжних угруповань – згуртованість, озброєність, невиправдана жорстокість та надмірна агресивність [9, с. 56].

Своєчасне встановлення злочинців можливо за умови якісного розроблення та організаційного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій та пошукових заходів. Вибір та планування проведення тих чи інших дій (заходів) знаходиться у прямій залежності від результатів огляду місця події, аналізу мотивів злочину та оцінки оперативної обстановки в районі події.

Особливого значення набуває аналіз матеріалів, отриманих на початковому етапі розслідування злочину. Наприклад, вже з самого початку роботи щодо розкриття умисних вбивств висувуються версії про можливі мотиви та осіб, що вчинили цей злочин.

Слід зазначити, що мотиви вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), можуть бути різними: нетерпимість до осіб, які виражають інші погляди та ідеї; расова чи національна ненависть; ксенофобія; протистояння між членами протилежних за ідеологіями угруповань; непогодження з політичними процесами, що відбуваються у суспільстві; протидія владі або окремим її інституціям тощо.

Як зазначила Т. С. Демедюк, основним елементом, який відрізняє злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості, від інших злочинів проти життя і здоров'я особи та є підставою їх об'єднання до однієї групи, є наявність відповідного мотиву. Як правило, такий мотив є домінуючим, що відображається у прагненні підозрюваного підкреслити неповноцінність потерпілого в силу його належності до тієї чи іншої національності (раси, релігії) або навпаки, у прагненні продемонструвати виключність своєї національності або расової належності. Доказування мотиву здійснюється шляхом опитування друзів, колег, сусідів підозрюваного, проведення обшуків в його помешканні, одержання інформації від Інтернет-провайдерів, негласне спостереження за ним з метою встановлення зв'язків з відповідними угрупованнями. Інформацію щодо мотиву можна одержати і в ході огляду місця події та з висновків експертів. В якості непрямих доказів мотиву нетерпимості можуть використовуватися такі факти, як відсутність провокації з боку потерпілого, попередніх конфліктів та неприязних стосунків з підозрюваним, наявність коментарів, які принижують честь та гідність. Певну інформацію щодо мотиву можна одержати також з публікацій на Інтернет-сайтах радикальних організацій, які проводили відповідні акції або члени яких вчинили відповідний напад [10, с. 128].

Особи, які є членами молодіжних неформальних груп (об'єднань) та причетні до вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи, можуть виявлятися із гласних і негласних джерел інформації; за результатами проведення оперативно-пошукових заходів у місцях й на об'єктах імовірного місцезнаходження цих груп або їх учасників; у результаті роботи за матеріалами кримінальних проваджень та справ оперативного обліку; за даними, що свідчать про активізацію діяльності злочинців, які нехарактерні для цієї місцевості; у результаті вчинення однорідних злочинів, які характерні для цих об'єднань.

Висновки. На наш погляд, під час взаємодії зі слідчим щодо розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), працівники кримінальної поліції повинні здійснювати свою діяльність за такими напрямками:

1) участь у роботі слідчо-оперативної групи, при цьому під час роботи у складі слідчо-оперативної групи можна вирахувати дії членів молодіжних неформальних груп (об'єднань) у майбутньому;

2) проведення заходів оперативного (ініціативного) пошуку щодо встановлення осіб, які вчинили злочини проти життя та здоров'я особи;

3) використання спеціальних оперативно-розшукових прийомів розшуку за принципом «від речових доказів до злочинця»;

4) інформування осіб, які на конфіденційній основі співпрацюють з підрозділами кримінальної поліції, про факти вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи та надання їм завдань щодо встановлення осіб, які вчинили ці злочини;

5) залучення громадськості й використання засобів масової інформації;

6) використання оперативних, криміналістичних та інших обліків для встановлення обставин, що збігаються, або інших характеристик інших злочинів;

7) виконання доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел:

1. Протиправна діяльність маргінальних молодіжних угруповань в Україні: поняття, кримінологічна характеристика та запобігання : навч. посіб. / К. В. Агапова, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський та ін.; за заг. ред. В. В. Топчія. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 232 с.

2. Кириченко О. В. Актуальні питання взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ зі слідчими під час протидії злочинам проти громадської безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 239–246.

3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 08.12.2023).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.12.2023).

5. Шинкаренко І. Р., Шинкаренко І. О., Кириченко О. В. Правові та організаційні основи здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами кримінальної поліції (структурно-логічні схеми) ; за заг. ред. І. Р. Шинкаренка : навч. посіб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 224 с.

6. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 25.08.2024).

7. Кириченко О. В. Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами правоохоронних органів під час виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 316–322.

8. Ларкін М. О. Встановлення та допит свідків під час розслідування злочинів, які вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 250-252. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/60> (дата звернення: 15.07.2024).

9. Бабенко А. М. Аналіз та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються озброєними молодіжними організованими угрупованнями. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 54–59.

10. Демедюк Т. С. Особливості документування злочинів, учинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези допов. VII Міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 30 листоп. 2018 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 127–129.

ПОЯРКОВ А. Ю.,
аспірант кафедри кримінального
процесу
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 343.14+343.326
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.41>

**КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ
У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ОРГАНІЗОВАНІ ГРУПИ
ТА ЗЛОЧИННІ ОРГАНІЗАЦІЇ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ**

У статті розглянуто окремі питання засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Підтримана думка, що такі засоби кримінального процесуального доказування – один із елементів кримінального процесуального доказування, є системою взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, що застосовується уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у кримінального провадження для забезпечення реалізації мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні.

Встановлено, що засоби зумовлюють детальне вивчення змісту обставин, які потребують встановлення. Головним елементом обставин у кримінальних провадженнях щодо кримінальних протиправних діянь передбачених розділом XIII Кримінального кодексу України вчинених організованими групами, злочинними організаціями є подія злочину (предмет злочинного посягання; час і місце вчинення злочину; способи злочинної діяльності; мотив і мета злочину; розміру майнової шкоди; відомостей, що характеризують організацію і діяльність організованої групи, злочинної організації, особу підозрюваного, а також обставин, які виключають кримінальну відповідальність).

Основними видами засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є не тільки фактичні дані, що містяться в певних передбачених законом джерелах, а й докази як єдність фактичних даних і їх джерел (показання; речові докази; документи; висновки експертів; електронні докази); способи їх отримання або способи перевірки вже отриманих (слідчі (розшукові) дії, у тому числі й негласні; витребування речей чи документів; отримання речей чи документів; тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; призначення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні; залучення спеціаліста).

Ключові слова: організовані групи, злочинні організації, наркотичні засоби, психотропні речовини, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне доказування, кримінальні процесуальні засоби, досудове розслідування.

Poyarkov A. Yu. Criminal procedural means of evidence in criminal proceedings about organized groups and criminal organizations in the field of traffic of narcotics, psychotropic substances or their analogues

The article examines certain issues of the means of criminal procedural evidence in the pre-trial investigation of criminal proceedings about organized groups and criminal organizations in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues. The supported opinion is that such means of criminal procedural evidence are one of the elements of criminal procedural evidence, are a system of interdependent and interconnected procedural mechanisms that have a cognitive, practical and mental nature, which are used by a subject authorized by criminal procedural law in criminal proceedings to ensure implementation of the purpose of criminal procedural evidence in pre-trial investigation.

It was established that the means require a detailed study of the content of the circumstances that need to be established. The main element of the circumstances in criminal proceedings regarding criminal illegal acts provided for by Chapter XIII of the Criminal Code of Ukraine committed by organized groups, criminal organizations is the event of the crime (object of the criminal offense; time and place of the crime; methods of criminal activity; motive and purpose of the crime; amount of property damage; information, which characterize the organization and activities of an organized group, criminal organization, the identity of the suspect, as well as circumstances that exclude criminal liability).

The main types of means of criminal procedural evidence in criminal proceedings regarding organized groups and criminal organizations in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues are not only factual data contained in certain legally prescribed sources, but also evidence as a unity of factual data and their sources (testimony; physical evidence; documents; expert opinions; electronic evidence); methods of obtaining them or methods of checking already received (investigative (search) actions, including covert ones; requisitioning of things or documents; receiving things or documents; temporary access to things and documents; familiarization with the materials of criminal proceedings; appointment of audits and checks in the criminal procedure; involvement of a specialist).

***Key words:** organized groups, criminal organizations, narcotics, psychotropic substances, criminal proceedings, criminal procedural evidence, criminal procedural means, pre-trial investigation.*

Вступ. Сьогодні незаконне виробництво наркотичних засобів та сировини для їх виготовлення, втягнення територій все більшої кількості держав до нелегального обігу наркотиків супроводжується розширенням масштабів криміналізації суспільства, збільшенням кількості наркозалежних людей, розповсюдженням захворювань, пов'язаних з вживанням наркотиків. На такому негативному тлі в суспільстві зростає кількість кримінальних правопорушень насильницького характеру, рівень загальної злочинності. Загостренню ситуації сприяє те, що домінуючі позиції в незаконному обігу наркотиків займають організовані злочинні групи, які мають міцні міжнародні зв'язки й спрямовують свої зусилля на контрабандне переміщення наркотиків та інших небезпечних речовин.

Отримані від цієї незаконної діяльності прибутки вкладаються в інші види злочинної діяльності, такі як контрабанда зброї, торгівля людьми, тероризм, відмивання грошей. Ці кошти, отримані від незаконного обігу наркотиків, вливаються в економічну систему держави через різноманітні фінансові операції. Особливо гостро ця проблема проявляється в країнах, які здійснюють кардинальні соціально-економічні перетворення та формулюють нові моральні й правові цінності.

Водночас, ефективність розвитку вітчизняної системи кримінального процесу, яке має за мету захист особи, суспільства та держави від злочинів, захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування, неможливе без належної наукової розробки ключових положень теорії кримінального процесуального доказування та забезпечення ефективних правових механізмів їх впровадження до національного кримінального процесуального законодавства, які враховують сучасні наукові розробки теорії кримінального процесуального доказування, міжнародний досвід функціонування інститутів доказів і доказування та відповідають вимогам правозастосовної практики.

Дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є актуальним як для вітчизняної науки, так і для практики досудового розслідування та розгляду кримінальних проваджень судом. Необхідно детально вивчити види та класифікацію засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів.

Постановка завдання. Метою статті є розкрити кримінальні процесуальні засоби доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Результати дослідження. Суспільна небезпечність незаконного виробництва наркотичних засобів та сировини для їх виготовлення, супроводжується втягненням території все більшої кількості держав до нелегального обігу наркотиків, супроводжується розширенням масштабів криміналізації суспільства, збільшенням кількості наркозалежних людей, розповсюдженням захворювань, пов'язаних з вживанням наркотичних засобів [1, с. 93]. На такому негативному тлі в суспільстві зростає кількість злочинів насильницького характеру, рівень загальнокримінальної злочинності. Загостренню ситуації сприяє те, що домінуючі позиції в незаконному обігу наркотиків займають організовані злочинні групи, які мають міцні міжнародні зв'язки й спрямовують свої зусилля на контрабандне переміщення наркотичних засобів, сильнодіючих речовин, їх аналогів або прекурсорів [2, с. 101]. Отримані від цієї незаконної діяльності надприбутки вкладаються в інші сфери злочинної діяльності, зокрема, контрабанду зброї, торгівлю людьми, тероризм, відмивання незаконних доходів. Ці кошти, отримані від незаконного обігу наркотиків, вливаються в економічну систему держави за допомогою різноманітних фінансових операцій. Ця проблема особливо гостро проявляється в країнах, які здійснюють кардинальні соціально-економічні перетворення та формулюють нові моральні й правові цінності [3, с. 124–125].

У контексті розгляду предмету дослідження, зауважимо, що «кримінальне провадження» – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Відповідно до ст. 91 КПК України доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Підлягають доказуванню: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування

та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [4].

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України, за винятком випадків, визначених у ч. 2 ст. 92 КПК України, покладено на слідчого, прокурора та, в установлених КПК України випадках, – на потерпілого. Водночас, обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат й обставин, які характеризують обвинуваченого, покладено на сторону, що їх подає [4].

Головним елементом предмета доказування, що підлягає встановленню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, є ознаки події злочинів передбачених розділом XIII Кримінального кодексу України (ст. 305, 307, 308, 311–313, 321) [5], а саме встановлення: а) предмету злочинного посягання (наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, кошти, наркотичне обладнання тощо), а також обставин, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків та є доходами від нього; б) часу і місця вчинення злочину; в) способу злочинної діяльності (підготовка, вчинення та приховування злочинних дій; вербування, фінансове або матеріальне забезпечення окремого члена чи групи (організації); втягування у вчинення контрабанди наркотиків, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів; викрадення, привласнення, вимагання та ін.); г) мотиву і мети злочину, які тісно пов'язані між собою. Не довівши мотиву злочину, неможливо встановити його мету, і навпаки. Слід вирізняти й доказувати головну та проміжні цілі злочинів, пов'язаних із наркотиками; д) розміру майнової шкоди (за результатами проведення різних видів експертиз й аналізу документів, які підтверджують майнові витрати); е) відомостей, що характеризують організацію і діяльність організованої групи, злочинної організації, особу підозрюваного, а також обставин, які виключають кримінальну відповідальність (фізичний або психічний примус; виконання наказу або розпорядження; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності).

Такі елементи події злочину відображають головну мету кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Протягом становлення та розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства поняття засобів кримінального процесуального доказування нормативно не визначалося. Відсутня відповідна категорія й в чинному КПК України, наслідком чого є різне розуміння практичними працівниками її сутності.

Практично кожний представник теорії кримінального процесуального доказування розглядав засоби кримінального процесуального доказування як безпосередньо, так і опосередковано в межах власного предмету дослідження. Не дивлячись на зазначене, результати проведеного нами аналізу наукових праць [6–9], засвідчили, що у переважній більшості у досудовому розслідуванні засобами кримінального процесуального доказування є система взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер. Ці механізми застосовуються уповноваженим суб'єктом кримінального провадження відповідно до кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення реалізації цілей кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні.

Варто підтримати О. С. Старенького, й зазначити, що ознаками поняття засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, якими є: система

взаємозалежних і взаємопов'язаних механізмів; мають пізнавально-практичний та розумовий характер; застосовуються уповноваженим суб'єктом кримінального провадження у досудовому розслідуванні; здійснюються у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством; спрямовані на реалізацію мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні. Такі засоби кримінального процесуального доказування мають безпосередню та опосередковану форму вираження, що обумовлено їх функціональним призначенням у досудовому розслідуванні [10, с. 304].

З розвитком теорії кримінального процесуального доказування почали формуватися ширші підходи до виділення видів засобів кримінального процесуального доказування стверджує М. А. Погорецький. Термін «засоби» охоплює не лише докази, але й способи їх отримання, перевірки та використання. Засоби процесуального доказування вказують на питання: що, звідки і яким чином. Це можуть бути фактичні дані, які лягають в основу висновків, джерела цих даних, або способи отримання та перевірки фактів. Докази відносяться до першої групи, джерела доказів – до другої, а способи отримання та використання – до третьої [11, с. 74].

Так, Л. Д. Удалова стверджує, що неправильно вважати засоби доказування одночасно як єдність доказів і способів їх отримання, а також включати способи в сутність засобів. За думкою вченої, слідча дія як сукупність передбачених законом дій не може бути засобом або способом оцінки доказів або обґрунтування висновків органів розслідування і суду. Засобами доказування є не слідчі дії як сукупність дій, за допомогою яких збираються і перевіряються докази, і не форма отримання доказів, а самі докази. Деякі вчені вважають, що недоцільно вважати джерела доказів та способи їх отримання засобами кримінального процесуального доказування. Джерела доказів не можуть мати самостійного значення, оскільки вони не можуть існувати окремо від фактичних даних. Фактичні дані можуть існувати, зберігатись, передаватись та досліджуватись лише в їх нерозривній єдності з джерелами доказів. Без такої єдності доказ втрачає свою сутність [12, с. 103–104].

За С. М. Стахівським, джерела і методи отримання фактичних даних відіграють важливу роль у процесі доказування, але їх значення для встановлення шуканих обставин опосередковано фактичними даними. Він вважає, що єдиним засобом доказування в кримінальному процесі є докази, які представляють собою фактичні дані (інформацію про факти), отримані з перерахованих в законі джерел визначеними законом способами, на основі яких встановлюються обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження [6, с. 177–178].

С. М. Стахівський та Ю. М. Грошевий обґрунтовували, що «ніякі слідчі та інші процесуальні дії не вправі виступати як засоби доказування, оскільки вони є засобами збирання доказової інформації, а не доказування» [7, с. 146]. Аналогічну позицію відстоює й Л. Д. Удалова, на думку якої, неправильно визначати засоби доказування одночасно як єдність доказів і способів їх отримання, а також включати способи в сутність засобів. На думку вченої, слідча дія як сукупність передбачених законом дій не може бути засобом або способом оцінки доказів або обґрунтування висновків органів розслідування і суду. Засобами доказування, на думку Л. Д. Удалової, є не слідчі дії як сукупність дій, за допомогою, яких збираються і перевіряються докази, і не форма отримання доказів, а самі докази [12, с. 197–198].

Аналізуючи різні підходи вчених до видів засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, слід зазначити, що засобом кримінального процесуального доказування є не фактичні дані, що містяться в певних передбачених законом джерелах, а – докази як єдність фактичних даних і їх джерел. З приводу віднесення до засобів кримінального процесуального доказування способів отримання доказів зазначимо наступне. Якщо розглядати кримінальне процесуальне доказування лише як розумову (логічну) діяльність, що складається з 1) тези, 2) доводів (аргументів), 3) способу доказування (демонстрації), то засобами кримінального процесуального доказування є лише докази. Однак, враховуючи обрану нами в якості науково-методологічної основи комплексну концепцію

кримінального процесуального доказування, засоби кримінального процесуального доказування мають розумовий та пізнавально-практичний характер, що дає підстави відносити до їх числа не лише докази, а й способи їх отримання та перевірки. При цьому зауважимо, що слідчі (розшукові) дії не відносяться до засобів оцінки доказів або обґрунтування висновків органів розслідування і суду. За результатами проведення слідчих (розшукових) дій отримуються докази, які, власне, можуть бути використанні суб'єктами кримінального процесуального доказування для обґрунтування їх правових позицій, що відображаються у відповідній процесуальній формі (клопотання, скарга, заява, постанова, ухвала). Тобто, слідчі (розшукові) дії є способами отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів.

Недоцільно відносити способи використання доказів до засобів кримінального процесуального доказування, оскільки в такому випадку необґрунтовано зміщується сутність таких категорій як засоби кримінального процесуального доказування та напрями (способи) використання доказів, що мають різне змістовне навантаження. Не потрібно обмежувати способи отримання та перевірки доказів лише слідчими й судовими діями, адже всі процесуальні дії, що мають пізнавально-практичний характер, є засобами кримінального процесуального доказування.

До засобів кримінального процесуального доказування Ю. М. Грошевий також відносить витребування предметів і документів, отримання документів від учасників процесу та інших осіб, проведення ревізій; перевірку показань на місці, значення якої як способу одержання доказів підтверджується слідчою і судовою практикою та інші процесуальні дії [13]. Крім того, до даної категорії засобів доказування автор відносить й прослуховування і звукозапис телефонних розмов, результати яких можуть бути використані як докази, а також одержання зразків для порівняльного дослідження і ексгумації трупа, передбачені кримінально-процесуальним законом. Проте такий перелік засобів кримінального процесуального доказування є неповним стверджують М. Є. Шумило та В. В. Вапнярчук, через відсутність чіткого закріплення системи засобів кримінального процесуального доказування у чинному КПК України. Необхідно розширити цей перелік з урахуванням потреб правозастосовної практики [14; 15].

Висновки. Дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є важливим як для вітчизняної науки, так і для практики досудового розслідування та розгляду кримінальних проваджень судом, позаяк є одним із елементів кримінального процесуального доказування, системою взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, що застосовується уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у кримінального провадження для забезпечення реалізації мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні. Засоби зумовлюють детальне вивчення змісту обставин, які потребують встановлення (головним елементом обставин є подія злочинів передбачених розділом XIII Кримінального кодексу України (ст. 305, 307, 308, 311–313, 321 Кримінального кодексу України): предмет злочинного посягання; час і місце вчинення злочину; способи злочинної діяльності; мотив і мета злочину; розміру майнової шкоди; відомостей, що характеризують організацію і діяльність організованої групи, злочинної організації, особу підозрюваного, а також обставин, які виключають кримінальну відповідальність).

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Суть кримінального процесуального доказування визначається тим, що його правильне проведення дозволяє забезпечити реалізацію прав і законних інтересів всіх учасників кримінального процесу. Питання, які виникають під час кримінального провадження, можна вирішити лише на основі достовірно встановлених у процесі доказування обставин. Участь зацікавлених суб'єктів у доказуванні є гарантією реалізації принципів кримінального процесу, а докази є підставою для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Засобом кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є не тільки фактичні дані, що містяться в певних передбачених законом джерелах, а: 1) докази як єдність фактичних даних і їх джерел (показання; речові докази; документи; висновки експертів; електронні докази); 2) способи отримання доказів або способи перевірки вже отриманих доказів (слідчі (розшукові) дії, у тому числі й негласні; витребування речей чи документів; отримання речей чи документів; тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; призначення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні; залучення спеціаліста).

Список використаних джерел:

1. Пшеничний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 209 с.
2. Вознюк А. А., Щирська В. С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : монографія. Київ : Освіта України, 2017. 184 с.
3. Мазуренко О. В. Запобігання незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у Причорноморському регіоні материкової України : дис... докт. філос. : 081 «Право». Одеса, 2023. 277 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.
7. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. 2-е вид., стереотип. Київ : КНТ : Фурса С.Я., 2007. 269 с.
8. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 448 с.
9. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : науково-практичний посібник. Акад. адвокатури України. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.
10. Старенький О. С., Погорецький М. А. Засоби кримінального процесуального доказування. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 томах. Том 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура* / редкол. В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. С. 303–305.
11. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 70–78.
12. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В. 2005. 324 с.
13. Грошевий Ю. М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 3 (10). С. 69–76.
14. Шумило М. Роль і розвиток доказового права у кримінальному процесі. *Часопис українського судочинства*. 2019. № 1. С. 11–16.
15. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.

ТАЛИМОНЧИК С. П.,
студент II-го курсу магістратури
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.42>

ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ОБЧИСЛЕННЯМ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті за допомогою використання міжнародного та вітчизняного законодавства, рішень міжнародних судових установ та практики зарубіжних країн, пропонується внести зміни до статті 219 Кримінального процесуального кодексу України, щодо обчислення строків проведення досудового розслідування. Вказані дії зумовлені тим, що за чинним законодавством, фактично, залишено поза увагою період часу з моменту внесення відомостей до єдиного реєстру досудових розслідувань, до моменту повідомлення особі про підозру. На думку автора, такі прогалини в законодавстві можуть призвести до того, що сторона обвинувачення може проводити досудове розслідування та збирати необхідні їй матеріали кримінального провадження до моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, а після вручення повідомлення про підозру, не втрачаючи час та не очікуючи завершення строків передбачених ч. 3 ст. 219 КПК України, звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження для того, щоб обмежити підозрюваного його захисника у реалізації ними своїх повноважень для збору виправдувальних доказів у відповідному кримінальному провадженні. Тому, на думку автора, запропоновані ним зміни дозволять заявляти різного роду клопотання особою, яка може бути визнана підозрюваною у відповідному кримінальному провадженні та вирівнюватимуть позицію сторони захисту із стороною обвинувачення. Тим самим сприятимуть реалізації завдань кримінального провадження, а саме: забезпечуватимуть проведення стороною обвинувачення неупередженого, повного та водночас швидкого досудового розслідування. Сприятимуть становленню принципу змагальності на стадії досудового розслідування та гармонізуватимуть вітчизняне законодавство із законодавством іноземних держав.

Ключові слова: строки досудового розслідування, ЄРДР, повідомлення про підозру, підозрюваний, сторона обвинувачення, кримінальне провадження, досудове розслідування, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Talymonchuk S. P. Features of the relationship of the beginning of pre-judicial investigation with the calculation of pre-judicial investigation terms

The article proposes to amend Article 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the calculation of the pre-trial investigation timeframe with the use of international and national legislation, decisions of international judicial institutions and foreign countries' practice. These actions are due to the fact that under the current legislation, the period of time from the moment of entering information into the unified register of pre-trial investigations to the moment of serving a person

with a notice of suspicion is actually left out. In the author's opinion, such gaps in the legislation may lead to the fact that the prosecution may conduct a pre-trial investigation and collect the necessary criminal proceedings materials before serving a person with a notice of suspicion of committing a criminal offence, and after serving the notice of suspicion, without wasting time and without waiting for the expiry of the time limits provided for by law, apply to the court with an indictment, a motion for the application of compulsory medical or educational measures, a motion for the release of a person from custody, and a motion for the release of a person from custody. Therefore, in the author's opinion, the amendments proposed by him will allow filing various types of motions by a person who may be recognised as a suspect in the relevant criminal proceedings and will align the position of the defence with the prosecution. This will help to achieve the objectives of criminal proceedings, namely, to ensure that the prosecution conducts an impartial, complete and at the same time prompt pre-trial investigation. They will also promote the principle of adversarial proceedings at the pre-trial investigation stage and harmonise domestic legislation with the legislation of foreign countries.

Key words: *terms of pre-trial investigation, URPI, notice of suspicion, suspect, prosecution, criminal proceedings, pre-trial investigation, Criminal Procedure Code of Ukraine.*

Вступ. Тривалий час, в історії сучасного кримінального процесуального законодавства України, обчислення строків досудового розслідування було предметом дискусій та піддавалося чисельним змінам з боку законодавця. Найперша версія Кримінального Процесуального Кодексу України [1] (Надалі – КПК України) 2012 року передбачала, що «Досудове розслідування повинно бути закінчено: 1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 2) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину», тобто пов'язувала початок досудового розслідування з моментом повідомлення особі про підозру. Згодом, із прийняттям Закону № 2147-VIII [2] від 03.10.2017 р. в ст. 219 КПК України були внесені кардинальні зміни, які передбачали, що «Строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження». Такі положення певною мірою гармонізували їх з нормами ст. 214 КПК України, щодо визначення початку досудового розслідування, та мали на меті наближення законодавства до стандартів, визначених у рішеннях Європейського суду з прав людини (Надалі – ЄСПЛ). Проте, внаслідок виникнення суперечностей та дискусій серед правників, негативної реакції з боку правоохоронних органів, породження плутанини серед правозастосовчої практики, законодавцем у зв'язку з прийняттям закону № 3509-IX [3] від 08.12.2023 р. було прийнято рішення про повернення до «старої» редакції цієї статті та викладено її наступним чином: «Строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження». Та чи виправдане було це рішення? На нашу думку – ні. Тому, за допомогою використання міжнародного та вітчизняного законодавства, рішень міжнародних судових установ, та практики іноземних країн – спробуємо довести це.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням обчислення строків досудового розслідування присвячена низка праць відомих вчених процесуалістів, серед яких

мають місце праці: В. Попелюшка, Н. Боржецької, О. Дроздова, І. Баситої, О. Торбаса, О. Кучинської, С. Шульгіна, Д. Письменного, О. Толочка та ін. При цьому наукових праць, які присвячені дослідженню співвідношення початку досудового розслідування із початком обчислення строків досудового розслідування, достатньо мало.

Постановка завдання. Виходячи з цих міркувань, мета даної статті полягає в тому, щоб за допомогою використання міжнародного та вітчизняного законодавства, рішень міжнародних судових установ та практики іноземних держав, сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства в частині співвідношення початку досудового розслідування із початком обчислення строків досудового розслідування.

Результати дослідження. Як нам відомо, одним із важливих завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, дана теза закріплена в статті 2 КПК України. Схожі положення, які спрямовані на забезпечення проведення швидкого кримінального провадження, також закріплені в основних міжнародних нормативно-правових актах. Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [4] у статті 14 передбачає, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на таку гарантію на основі цілковитої рівності як «бути судженим без невинуватості затримки». Також, дотримання розумного строку кримінального провадження є однією з ключових гарантій з боку держави у контексті виконання нею своїх зобов'язань за ст. ст. 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5].

Проте, чи можна забезпечити виконання швидкого та водночас неупередженого кримінального провадження в контексті статті 219 КПК України, гадаємо – що ні. Оскільки, раніше, до набуття чинності закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» всі дії слідчого були обмежені строками, то нові норми КПК України можуть потягнути за собою невинуватості тривалість досудового розслідування, і як наслідок, можливе, обмеження прав і свобод учасників кримінального провадження. Оскільки, хоча й КПК України в ст. 276 встановлює обов'язкові випадки повідомлення про підозру, серед яких має місце необхідність повідомлення про підозру особі у випадку наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Проте, доволі часто, прокурор та слідчий нівелюють цією нормою, адже, як зазначає О. Торбас, в такому випадку вони самі себе обмежать у часі при подальшому проведенні досудового розслідування [6, с. 78].

Законодавцем були встановлені певні гарантії непорушності прав особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, адже застосування запобіжних заходів, а також деяких видів заходів забезпечення у кримінальному провадженні законодавець пов'язує з наявністю у такої особи процесуального статусу підозрюваного у відповідному кримінальному провадженні. Проте, після внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР, але до моменту повідомлення особі про підозру, сторона обвинувачення може проводити стосовно такої особи незліченну кількість слідчих розшукових та негласних слідчих розшукових дій.

До прикладу, слідчий, може проводити негласні слідчі розшукові дії, які пов'язані із втручанням у приватне життя та приватне спілкування, не повідомивши жодній особі про підозру, посилаючись на ч. 2 ст. 246 КПК України, яка передбачає, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. При цьому, законодавцем не надається визначення сутності поняття «неможливості отримання відомостей про кримінальне

правопорушення та осіб в інший спосіб». Тобто, фактично, питання про наявність достатніх підстав для проведення негласних слідчих розшукових дій у кожному конкретному випадку вирішується, або ж тим самим слідчим, або прокурором, або слідчим суддею, – які приймають рішення про наявність чи відсутність фактів або обставин, що потребують проведення негласних слідчих розшукових дій.

Теж саме, стосується будь-яких інших слідчих (розшукових) дій. Адже законодавець надає змогу стороні обвинувачення проводити їх після внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР, за виключенням огляду місця події – який у виняткових випадках може бути проведений й до внесення таких відомостей.

При цьому, варто наголосити, що внаслідок необмеженої тривалості такого досудового розслідування, повноваження осіб у кримінальному провадженні, відносно яких воно проводиться, значно звужуються, через відсутність процесуального статусу, який би дозволив таким особам ознайомлюватися із матеріалами кримінального провадження та реагувати на дії органів досудового розслідування. Адже, лише після повідомлення особі про підозру, у досудовому розслідуванні з'являється такий суб'єкт, як підозрюваний, який наділений досить широким колом прав: заявляти клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, заявляти відводи, вимагати надання йому безоплатної правової допомоги тощо. Саме тому, обвинувачеві не вигідно здійснювати повідомлення особі про підозру, допоки у нього не буде наявна достатня, на його думку, кількість доказів для «позитивного» завершення кримінального провадження.

Тобто, фактично, сторона обвинувачення може проводити досудове розслідування та збирати необхідні їй матеріали кримінального провадження до моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, а після вручення повідомлення про підозру, не втрачаючи час та не очікуючи завершення строків передбачених ч. 3 ст. 219 КПК України, звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження, для того, щоб обмежити підозрюваного, його захисника у реалізації ними своїх повноважень для збору виправдувальних доказів у відповідному кримінальному провадженні.

Такі дії в окремих випадках, коли заяви, чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення вносяться до ЄРДР, можуть призвести до необґрунтованого обмеження прав особи, яка може бути потенційним підозрюваним у кримінальному провадженні. Адже як свідчать статистичні дані Офісу Генерального Прокурора [7], майже в третині випадків у вчиненні кримінальних правопорушень жодній особі не було повідомлено про підозру. Оскільки станом на 31 грудня 2023 року було обліковано (тобто внесено до ЄРДР) – 475 595 кримінальних правопорушень, проте лише у 189 292 випадках, було здійснено повідомлення особі про підозру. В такому разі виникає запитання, а чи в решті випадків не відбувалося порушення прав та свобод осіб, котрим не було вручено повідомлення про підозру у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, проте стосовно них проводилися різні види слідчих розшукових та негласних слідчих розшукових дій. Звичайно – що були. Проте, найбільш парадоксальним видається той факт, що рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора та дізнавача у проміжку між внесенням відомостей до ЄРДР та до моменту повідомлення про підозру, фактично неможливо оскаржити, адже ст. 303 КПК України, надає нам вичерпний перелік осіб, які можуть оскаржити дії таких суб'єктів за чітко визначених підстав.

Зазначений підхід законодавця до конструювання ч. ч. 1, 2 ст. 303 КПК призводить і до того, що учасники кримінального провадження чи інші особи не мають можливості оскаржити рішення дії чи бездіяльність слідчого або прокурора щодо, наприклад, попередньої правової кваліфікації кримінального правопорушення або недотримання розумних строків досудового розслідування. Такі дії є безпосереднім порушенням завдань кримінального провадження, а саме забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої кожен

обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього.

В контексті проведення цього дослідження не можна залишити поза увагою й рішення Європейського суду з прав людини (Надалі – ЄСПЛ), щодо обчислення строків кримінального провадження. Так, у справі «Екле проти Німеччини» [8] ЄСПЛ звернув увагу на те, що відлік перебігу строку кримінального провадження починається з моменту пред'явлення обвинувачення в широкому сенсі. Сюди включається арешт, початок слідства, коли особи повідомляють про підозру, повідомлення про кримінальне переслідування та «інші дії, що роблять істотний вплив на становище підозрюваного».

Схожій позиції дотримується ЄСПЛ у справі «Рінгайзен проти Австрії» [9], де він зазначив, що «розумний строк» може за певних обставин розпочинатися й раніше за передавання справи на розгляд до компетентного суду. Зокрема, точкою відліку, такого строку необхідно вважати день арешту, дату, коли особі було офіційно повідомлено, що кримінальне переслідування розпочалося, а також день відкриття попереднього слідства.

У справі «Меріт проти України» [10] ЄСПЛ зазначив, що у кримінальних справах «розумний строк», передбачений статтею 6 Конвенції, починається з того часу, коли особі було пред'явлено обвинувачення. Це може статися як до моменту розгляду справи в суді, так і з дня арешту, а також з дня, коли відповідна особа була офіційно повідомлена, що проти неї висунуто обвинувачення у справі, або з дня, коли було розпочато досудове слідство».

Як можемо вбачати з наведених судових рішень, позиція ЄСПЛ, щодо строків кримінального провадження дещо відрізняється із позицією вітчизняного законодавства, особливо з визначенням початку строку кримінального провадження, яке, як наголошує суд, варто розуміти не виключно з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, а з «моменту пред'явлення обвинувачення в широкому сенсі». При цьому, варто наголосити, що кількість рішень, які ЄСПЛ ухвалив у справах проти України, де заявники скаржилися, зокрема, на те, що тривалість цивільних та кримінальних проваджень була несумісною із вимогою «розумного строку», та на відсутність ефективного засобу правового захисту у зв'язку з цим – зростає й досі, зокрема станом на 31 грудня 2022 року, Україна відповідно до офіційних даних наданих ЄСПЛ [11], посідає третє місце за кількістю звернення громадян до суду проти своєї країни. У 2022 році проти України було подано 10 400 заяв, значна частина яких, стосується порушення строків кримінального провадження.

Варто звернути увагу й на досвід зарубіжних країн, щодо визначення строків досудового розслідування, оскільки їхні міжнародні стандарти відрізняються від законодавства нашої країни, яке стосується визначення та обчислення строків досудового розслідування, тому їх дослідження зможе допомогти вдосконалити законодавство нашої держави.

Розпочати дослідження досвіду зарубіжних країн, слід з Федеративної Республіки Німеччина в якій КПК України й запозичив багато інститутів у власне законодавство. Приводом для початку кримінального переслідування за законодавством Німеччини є заяви про злочини, що вчинені або готуються, та скарги потерпілих. Попереднє розслідування має бути проведене у найкоротші строки й завершитися тоді, коли всі докази будуть досліджені настільки глибоко, що прокурор матиме всі підстави для прийняття рішення про внесення до суду обвинувачення чи прийняття рішення про закриття провадження [12]. При цьому конкретного строку, в який має бути проведене попереднє розслідування законодавець не встановлює. Тобто, фактично, органи прокуратури можуть розпочинати проведення попереднього слідства з моменту отримання заяви про вчинення злочину, що певною мірою має схожість з українським законодавством, яке надає можливість розпочинати досудове розслідування з моменту внесення відомостей до ЄРДР, при цьому певна невизначеність щодо закінчення досудового розслідування існує, як в Німецькому, так і в Українському законодавстві.

Також, не було здійснено закріплення чітких строків досудового розслідування й в кримінальному процесуальному законодавстві Франції. Зазвичай, кримінальне провадження

Франції розпочинається зі стадії «поліцейського» дізнання, яка починається з моменту отримання або виявлення інформації про вчинення протиправного діяння і закінчується прийняттям прокурором рішення про порушення кримінального переслідування (публічного позову). Метою дізнання є швидке розкриття злочину, відшукування доказів, виявлення і розшук підозрюваних, здійснення невідкладних процесуальних дій, підготовка для прокурора необхідних матеріалів для ухвалення рішення про порушення кримінального переслідування й кваліфікації відповідного діяння [13, с. 160].

Проте, незважаючи на досвід ФРН, Франції, кримінально-процесуальне законодавство інших країн містить доволі чіткі строки проведення досудового розслідування, які закріплені на законодавчому рівні.

До прикладу, за законодавством Австрії, дізнання(форма проведення досудового розслідування) має бути завершено протягом 15 діб. Крім випадків, коли відбувається залучення слідчого судді, в такому разі строк проведення дізнання становить – 30 діб [14, с. 185].

Схожа регламентація строків досудового розслідування закріплена і в законодавстві Литовської республіки. Зокрема, Кримінальний процесуальний кодекс Литви, передбачає, що розслідування треба виконати у найкоротший термін (ст. 176 КПК Литви). Водночас ст. 215 КПК Литви визначено, що якщо протягом 6 місяців із моменту першого допиту підозрюваного досудове розслідування не було закінчено, підозрюваний, його представник або захисник можуть подати скаргу судді досудового розслідування [15]. Таким чином, законодавство Литовської республіки, визнає права підозрюваної особи найвищою соціальною цінністю, внаслідок чого строки досудового розслідування у цій країні обчислюються з моменту обмеження прав такої особи.

Таким чином, можемо спостерігати, що кримінальне процесуальне законодавство України, є подібним до законодавства країн Європи, а саме: Німеччини та Франції в контексті визначення початку досудового розслідування, з Австрією, щодо чітко встановлених строків протягом яких має бути завершено досудове розслідування. Проте, вважаємо, що найбільш гуманним та таким, що потребує уваги й може бути запозичене до вітчизняного законодавства є законодавство Литовської Республіки, адже саме в ньому закріплені основні положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Висновки. На підставі наведеного, можна зробити висновок, що в чинній редакції кримінального процесуального кодексу України, щодо обчислення та продовження строків досудового розслідування існують певні прогалини, котрі порушують принцип змагальності й право на свободу та особисту недоторканість в контексті ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Адже ч. 2 ст. 214 КПК України, дає нам визначення, що «Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань», в той час, як ч. 1 ст. 219 КПК України передбачає, що: «Строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом...», тобто у нас в такому випадку існує певна правова невизначеність, щодо встановлення чіткого моменту початку досудового розслідування. Адже законодавець цими положеннями, фактично залишає поза увагою період часу з моменту внесення відомостей до ЄРДР до моменту повідомлення особі про підозру. Тим самим надає значно ширші повноваження стороні обвинувачення, ніж стороні захисту. Оскільки обвинувач може провести усі необхідні дії для збирання достатньої доказової бази матеріалів кримінального провадження, не повідомивши жодній особі про підозру, з метою обмеження прав такої особи у випадку набуття нею процесуального статусу підозрюваного або ж взагалі не повідомивши жодній особі про підозру, тим самим порушивши ст. 5 ЄКПЛ.

Тому на підставі наведеного, з врахуванням практики Європейського суду з прав людини, законодавства зарубіжних країн та з метою становлення верховенства права, прав та свобод людини, пропонуємо внести зміни в ч. 1 статті 219 КПК України та викласти її у наступній редакції:

Строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру, затримання, взяття під варту, або здійснення будь-якого іншого обмеження волі,

чи з моменту вчинення інших дій, що роблять істотний вплив на становище особи, яка може бути визнана підозрюваною у відповідному кримінальному провадженні до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження. При цьому, під істотним впливом на становище особи варто розуміти проведення усіх слідчих розшукових дій та негласних (слідчих) розшукових дій, результати яких, очевидно, вказують на причетність особи до вчинення відповідного кримінального правопорушення.

Звичайно, що така пропозиція може суперечити наявній правовій практиці, та думці інших науковців, проте це не може вказувати на її помилковість. Адже така зміна дозволить заявляти різного роду клопотання про доповнення досудового розслідування, що позитивно вплине на його повноту. А повнота досудового розслідування, як вже було зазначено, є одним з основних завдань кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 19 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.05.2024).
2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (Розділи 4-6) : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII : станом на 18 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19#Text> (дата звернення: 08.05.2024).
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури : Закон України від 08.12.2023 р. № 3509-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text> (дата звернення: 08.05.2024).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 08.05.2024).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.05.2024).
6. Торбас О. О. До питання визначення строків досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 78–84.
7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Головна – Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 08.05.2024).
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 15.07.1982 р. у справі № 8130/78. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22%5B%22001-57476%22%5D%22%7D> (дата звернення: 08.05.2024).
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 16.07.1971 р. у справі № 2614/65. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22%5B%22001-57565%22%5D%22%7D> (дата звернення: 08.05.2024).
10. Справа "Меріт проти України" (заява N 66561/01) : Справа Європ. суду з прав людини від 30.03.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата звернення: 08.05.2024).
11. HUDOC European Court of Human Rights. *PENDING APPLICATIONS ALLOCATED TO A JUDICIAL FORMATION*. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Stats_pending_2023_BIL (date of access: 08.05.2024).

12. Strafprozeßordnung : of 12.09.1950 : as of 21 February 2024. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html> (date of access: 08.05.2024).

13. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США. 2-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2010. 351 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Moldovan_Andrii/Kryminalnyi_protsey.pdf (дата звернення: 08.05.2024).

14. Говорун Є. О. Міжнародно-правові стандарти регламентації строків досудового розслідування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică* . 2018. С. 184–191. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/6/part_1/41.pdf (дата звернення: 08.05.2024).

15. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas : Кримінальний процесуальний кодекс Литовської республіки of 14.03.2002. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=10708&title=LR%20baudiamojo%20proceso%20kodeksas (date of access: 08.05.2024).

ТИЧИНА Д. М.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
(Національна академія внутрішніх справ)

ПЕРЦЕВ Р. В.,

доктор філософії в галузі права, заступник начальника слідчо-криміналістичного відділу
(Центральний округ поліції Ізраїля)

АНТОЩУК А. О.,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики та судової медицини
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.43>**ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ТЕПЛОВІЗОРА
НА БЕЗПЛОТНОМУ ЛІТАЛЬНОМУ АПАРАТІ (ДРОНІ)
ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ**

Для виконання завдань кримінального провадження в частині захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, діяльність слідчого на початковому етапі досудового розслідування повинна бути єдиною, взаємозалежною системою процесуальних дій, спрямованих на виявлення, фіксацію, вилучення та дослідження слідів кримінального правопорушення, встановлення особи злочинця та жертви злочинного посягання, визначаючи подальшу спрямованість наступного етапу розслідування. Тому, досудове розслідування у кримінальних провадженнях, у тому числі, зумовлює пошук новітніх науково-технічних засобів з використанням цифрових технологій.

Практичне використання безпілотних літальних апаратів (дронів) (БПЛА) різко зросло за останні два десятиріччя, що зробило їх доволі дієвим інструментом у різних сферах суспільної діяльності й призвело до значної кількості наукових розробок. Такі технології стали повсякденною та невід'ємною частиною нашого суспільства, що пов'язано зі швидким технологічним розвитком, комп'ютеризацією, мобільністю, безпечністю, легкістю, надійністю, доступністю та економічною вигідністю.

Поряд з цим, за допомогою тепловізійних (інфрачервоних) камер, встановлених на дронах можливий пошук та розпізнання людського тіла, зокрема

при пошуково-рятувальних операціях, пошуку постраждалих за кровотокою, а також у кримінальних провадженнях при пошуку трупів за їх тепловим слідом з огляду на важкодоступність місць, умов події.

Таким чином, головна мета цього дослідження – надати практичні рекомендації до використання на БПЛА тепловізора для пошуку жертв під час огляду важкодоступних місць події та пошуково-рятувальних операцій. Викладені положення та практичні рекомендації актуальні у контексті використання сучасних технологій працівниками органів досудового розслідування у кримінальних провадженнях.

Ключові слова: тепловізор, безпілотний летальний апарат, дрон, кримінальне правопорушення, розслідування, огляд місця події, слідчий, спеціаліст, експерт, спеціальні знання.

Tychyna D. M., Pertsev R. V., Antoshchuk A. O. Foreign experience of using thermal imaging on an unmanned flight apparatus (dron) when conducting an inspection of the scene of the event

In order to fulfill the tasks of criminal proceedings in terms of protecting the person, society and the state from criminal offenses, protecting the rights, freedoms and legitimate interests of the participants in criminal proceedings, as well as ensuring a quick, complete and impartial investigation, the activity of the investigator at the initial stage of the pre-trial investigation should be uniform, an interdependent system of procedural actions aimed at identifying, recording, removing and investigating traces of a criminal offense, establishing the identity of the criminal and the victim of a criminal offense, determining the further direction of the next stage of the investigation. Therefore, pre-trial investigation in criminal proceedings, including, requires the search for the latest scientific and technical means using digital technologies.

The practical use of unmanned aerial vehicles (drones) (UAVs) has grown dramatically over the past two decades, making them quite effective tools in various spheres of social activity and leading to a significant amount of scientific developments. Such technologies have become an everyday and integral part of our society, which is associated with rapid technological development, computerization, mobility, safety, ease, reliability, availability and economic profitability.

In addition, with the help of thermal imaging (infrared) cameras installed on drones, it is possible to search and recognize the human body, in particular during search and rescue operations, searching for victims by bleeding, as well as in criminal proceedings when searching for corpses by their heat trace due to difficult accessibility places, conditions of the event.

Thus, the main goal of this study is to provide practical recommendations for the use of a thermal imager on a UAV to search for victims during the inspection of hard-to-reach crime scenes and search and rescue operations. The stated provisions and practical recommendations are relevant in the context of the use of modern technologies by employees of pre-trial investigation bodies in criminal proceedings.

Key words: thermal imager, unmanned aerial vehicle, drone, criminal offense, investigation, scene inspection, investigator, specialist, expert, special knowledge.

Вступ. Виконання завдань кримінального провадження в частині захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування [1], неможливе без комплексного використання спеціальних знань у різноманітних формах. У зв'язку з приведенням кримінального процесуального

законодавства України у відповідність з міжнародними стандартами та запровадження змагальної моделі судочинства, особливої актуальності набуває переосмислення теоретичних, правових і праксеологічних основ використання сторонами кримінального провадження спеціальних криміналістичних знань і техніко-криміналістичних засобів з метою отримання орієнтуючої та доказової інформації [2].

У широкому значенні, тепловізор (інфрачервона камера) – оптико-електронний прилад для візуалізації температурного поля та вимірювання температури. Переважно працює в інфрачервоній частині електромагнітного спектру – теплові зображення утворюються завдяки зміщенню максимумів спектрів власного випромінювання тіл під час їх нагрівання у короткохвильову область [3]. Тобто, тепловізор – це портативний або стаціонарний пристрій, здатний реєструвати тепловий розподіл температури об'єкта, що досліджується, в інфрачервоному діапазоні.

У вузькому розумінні, тепловізор – це пристрій, який допомагає побачити невидимі для людського ока теплові випромінювання від різних предметів, істот та людей з точністю від 0,1°C і вище у вигляді спеціальної теплової мапи. Палітра теплової мапи може бути різною, що дозволяє підібрати зображення, яке найкраще підходить до конкретної ситуації. Основним завданням є безконтактне вимірювання температури об'єктів неживої і живої природи, пошук людей тощо [4].

Перші прототипи тепловізора застосовувалися в основному в промисловості з основним завданням – відображення відмінностей температури на поверхні розглянутого об'єкта. Однак, із розвитком технологій з'явилася більш потужна тепловізійна оптика, яка дозволяє бачити на багато кілометрів [5].

Водночас, БПЛА – це невеликий керований літальний апарат, яким можна керувати дистанційно. За останні роки, їх суспільне використання значно розширилося від військового до приватного сектора, промисловості та суспільства загалом. Така популярність частково залежить від того, що на БПЛА сьогодні більш прийнятна ціна, яка зумовила їх використання в широкому діапазоні сфер діяльності – комерційних та державних, а також військових. Крім того, БПЛА вивчалися для використання в правоохоронних органах (наприклад, для патрулювання та поліцейського спостереження, пошуково-рятувальних операцій та виявлення браконьєрства) [6]. Не осторонь і залишилася практика діяльності при розслідуванні кримінальних правопорушень.

В умовах воєнних дій, науково-технічного прогресу, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів набуває особливого значення та потребує окремого комплексного дослідження, у тому числі, з урахуванням досвіду іноземних країн, які змогли акумулювати технічні інновації у боротьбі зі злочинністю.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення іноземного досвіду використання тепловізора на безпілотному літальному апараті (дроні) при проведенні огляду місця події.

Результати дослідження. Сьогодні, існує широкий спектр БПЛА, так званих дронів, різних за можливостями і характеристиками. БПЛА – це літальний апарат без пілота-людини на борту та тип безпілотного літального апарату. БПЛА є компонентом безпілотної авіаційної системи (БАС), яка включає БПЛА, наземний контролер і систему зв'язку між ними. Політ БПЛА може здійснюватися з різним ступенем автономності: або під дистанційним керуванням людини-оператора або автономно бортовими комп'ютерами. Вони можуть знімати відео та зображення в реальному часі, передавати їх на віддалений сервер для зберігання та подальшого використання [7, с. 292].

Практичне використання БПЛА різко зросло за останні два десятиліття, що зробило їх досить дієвим інструментом у різних галузях життєдіяльності та призвело до значної кількості наукових розробок [8]. Здатність зависати та маневрувати за допомогою оператора або летіти за заданою програмою робить їх цінними інструментами у багатьох галузях. Захоплюючи зображення з різних кутів та висот, дрони можуть отримувати якісні знімки з повітря, що охоплюють довільні області та великі території. Наприклад, дрони можуть виступати як економічна альтернатива гелікоптерам при пошуку постраждалих, загиблих та

огляду великої або важкодоступної території місця події. Тим самим, екіпаж не наражається на ризик.

Для збільшення ефективності дронів при огляді місця події додатково до наявної камери зображення RGB можна встановити тепловізійну камеру (тепловізор), яка реєструє інфрачервоне випромінювання, що випускається об'єктами [9; 10]. Таке випромінювання невидиме для людського ока, але тепловізор перетворює його на видиме зображення. Тепловізор не вимагає підсвічування або навколишнього світла, проникаючи крізь перешкоди, включаючи дим, пил, серпанок, світле листя тощо.

Місця вчинення кримінальних правопорушень або надзвичайних ситуацій можуть відрізнятися один від одного за розміром і протяжністю, або включати безліч постраждалих, які мають травми різного ступеня тяжкості. Тому, наприклад, швидке виявлення таких постраждалих, особливо з великою кровотечею, набуває ще більшої актуальності при врятуванні життя й збереження місця події. Що стосується розташування місця, де сталася надзвичайна ситуація чи кримінальне правопорушення, то їх географічне положення може також бути важкодоступним через ліси, перепади висот (гори, мости, пагорби тощо) або навіть умови освітленості (день/ніч/вечір). Тому природня обстановка може ускладнити доступ до місця події, або, наприклад, окрім того, сприяти зниженню температури тіла жертви та призвести до смерті [11].

Дрони набувають все більшого значення в роботі екстрених служб і можуть надати підтримку поліції та рятувальникам у надзвичайних ситуаціях. Якщо зважати на те, що кровотеча – одна з основних причин смерті при травмах, критична кровотеча у пацієнтів має бути виявлена якнайшвидше з метою збереження життя пацієнта. За цим напрямом, варто зауважити, що теплове випромінювання, також зване інфрачервоним випромінюванням (IR), у своїй основі є коливаннями атомних частинок. Тепловий сигнал, випромінюваний об'єктами є прямим результатом ступеня руху складових атомів – більш високий ступінь руху відповідає підвищеній температурі. Вивчення та застосування таких теплових сигналів, відомих як термографія, дозволяє використовувати теплові зображення практично [12].

Хоча люди мають здатність сприймати тепло, візуалізація інфрачервоного випромінювання залишається невливою через виникнення на електромагнітній довжині хвилі, яка непомітна людському оку. Для того, щоб зробити такі інфрачервоні сигнатури видимими, були розроблені тепловізори, що перетворюють їх на формат помітний зору людини.

Закріплення до БПЛА тепловізора здійснюється за допомоги підвісу, що забезпечує стабілізацію зображення, обертання об'єктива на 360 градусів. Теплові датчики вбудовані в ці складні камери (мікроболометр – microbolometers) за останні роки зазнали значних удосконалень, а тому використання тепловізорів не вимагає застосування охолоджуючих матеріалів, що робить їх економічнішими та чутливішими [13].

Тепловізійні камери встановлені на дронах, можуть визначати температуру поверхні багатьох об'єктів, за деякими винятками – поліровані, що відображають об'єкти з низьким коефіцієнтом випромінювання; блискучі поверхні, не поглинають суттєвого тепла і тому їх важко виявити тепловізорами. Навпаки, об'єкти з високим коефіцієнтом випромінювання, такі як дерево, бетон та люди легко скануються. Знімаючи теплові дані за допомогою своїх інфрачервоних камер, БПЛА відображають інформацію у вигляді звичайного зображення, яке аналізується операторами [14].

Використання дронів для виявлення кровотеч може бути корисним для поліцейських та рятувальних служб під час пригод з великою кількістю постраждалих та їх пошуку, особливо в нічний час. Крім того, можна припустити, що теплові зображення мають перевагу перед зображеннями RGB, оскільки, наприклад, червоний одяг краще відрізнити від крові. Незважаючи на те, що температура крові дуже швидко падає, кровотечу все одно можна легко виявити за допомогою БПЛА. Комбінація тепловізора та RGB-камери, що можуть одночасно відображати зображення для оператора дрону, може покращити виявлення кровотечі для пошукової команди навіть після досить тривалого періоду часу. Розпізнавання кровотечі у постраждалих за допомогою дронів з інфрачервоними камерами можливе за температурою (силою сигналу на знімку) та характерним геометричним розширенням потоку

рідини. Відповідно до закону теплового випромінювання Г. Кірхгофа, для кожного тіла та на кожній довжині хвилі існує пропорційна залежність між поглинальною та випромінювальною здатністю. Чорне тіло – це гіпотетичний об'єкт, що повністю поглинає падаюче випромінювання будь-якої довжини хвилі та інтенсивності [15].

У проведених дослідженнях було встановлено, що залежно від розташування джерела кровотечі на тілі та погодних умов, незначну кровотечу з долоні потерпілого з невеликим обсягом рідини (близько 20 мл) дуже важко або неможливо виявити [16]. Прямий огляд з дрона оператором здійснюється за допомоги камери, яка є ключовим фактором успішного виявлення кровотечі у постраждалого. Висота польоту над землею/потерпілим, роздільна здатність, кут апертури інфрачервоної камери, температура навколишнього середовища (зима/літо) та ускладнена видимість через опади, туман, теплі хмари, дим, пожежі на об'єкті огляду, відіграють значну роль і можуть ускладнити виявлення джерел кровотечі на тілі потерпілого і, отже, зумовлюють дистанційне сортування за допомогою дрону. З іншого боку, неможливо виявити джерела кровотечі за допомогою інфрачервоної камери, якщо потерпілий покритий будь-яким матеріалом, оскільки камера завжди уловлює тільки температуру поверхні та відображає її на відповідному зображенні, що передається. Це особливо актуально, коли тіло закрито товстим одягом, снігом/лавиною, водою, фауною та флорою, іншими людьми, будинками або знаходиться за склом. У деяких випадках дистанційний відбір можливий за допомогою об'єднання зображень нічного бачення RGB-IR в один вихідний сигнал, оскільки переваги відповідної технології або вся інформація про зображення доступні оператору у відповідному цифровому вигляді. За допомогою алгоритмів розпізнавання зображень/форм (штучний інтелект), які раніше були задані для розпізнавання кровотеч, можливо отримати позитивний результат для судово-медичного експерта. Однак така абсолютно нова форма сортування з повітря або на відстані потребує подальших досліджень.

Ще одним з перспективних напрямків використання БПЛА із встановленою на них інфрачервоною камерою може бути пошук трупів у важкодоступних місцях на великих територіях (лісах, болотах, гірській місцевості тощо).

Хоча після смерті людини його тіло швидко охолоджується, при розкладанні – температура знову підвищується. В основному це пов'язано з впливом комах-некрофагів, щільно згруповані личинки яких протягом короткого часу вилуплюються та утворюють личинкові маси. Метаболічне тепло генерується личинками, що живляться тканинами тіла, причому підвищення температури зумовлюється збільшенням розміру маси тіла [17]. Оскільки яйця личинок відкладаються на ранніх стадіях розкладання тіла, личинки часто прискорюють процес розкладання до стадії активного розпаду, під час якої рівень метаболічного тепла є найвищим. Активність комах та утворення мас личинок залежать від температури навколишнього середовища, оскільки і те, й інше можливе лише за перевищення певних температурних порогів [18]. Таким чином, температурні характеристики та залежність личинок можуть бути використані для покращення виявлення трупів за допомогою тепловізора.

Різниця температур виявлена інфрачервоними камерами лягла в основу кількох іноземних судово-криміналістичних досліджень, які перевірили можливість використання тепловізорів при виявленні трупів. Так, під час проведення експерименту в одному з них за допомогою тепловізора було виявлено труп людини 145 разів з 379 польотів БПЛА (38 %), із них: свіжі – 4 (14 %), розкладені – 10 (16 %), здуті – 13 (36 %), після здуття – 26 (49 %), у процесі розкладу – 50 (47 %) та сухі останки – 42 (44 %). Кількість виявлених трупів за типом місцеперебування: мішаний ліс – 56 (36 %), хвойний ліс – 24 (29 %), листяний ліс – 8 (24 %), хмиз – 29 (38 %), лук – 28 (37 %). Швидкість польоту під час 36 обльотів з позитивним виявленням, становила в середньому 9 м/с, менша точність показана на висоті 60 м, а вища на 25 м [19].

Результати проведеного експерименту іноземними фахівцями-практиками надають рекомендації щодо більш ефективного використання БПЛА оснащених тепловізорами, зокрема: лісові масиви, похмуре небо та менша висота польоту позитивно впливають на точність вимірювання температури трупів, у той час як відкриті місця (луки) на їх точне

місцезнаходження (виявлення). У лісах ймовірність виявлення була вищою, коли відкритість полога перевищувала 30 %, при цьому вищі показники досягалися в умовах похмурого неба або польотів на світанку й при температурі повітря $>3^{\circ}\text{C}$, коли трупи виділяли досить помітне тепло. На виявлення також вплинула різниця між температурою трупа та температурою навколишнього повітря $>6,4^{\circ}\text{C}$.

Таким чином, аналіз досліджень показує, що використання дронів для виявлення кровотеч може бути корисним для поліцейських та рятувальних служб під час пригод з великою кількістю постраждалих та їх пошуку в нічний час. Крім того, можна припустити, що теплові зображення мають перевагу перед зображеннями RGB, оскільки, наприклад, червоний одяг краще відрізнити від крові. Також, при дослідженні пошуку трупів, були оцінені та охарактеризовані для практичного застосування переваги та обмеження використання інфрачервоних технологій на БПЛА, а також вивчені фактори впливу на ймовірність їх виявлення.

Результати в дослідженнях показують, що БПЛА оснащений тепловізором, може виявляти трупи та точно вимірювати температуру тіла. Також, велика відкритість погоди сходового масиву, похмуре небо та менша висота польоту позитивно вплинули на точність вимірювання температури трупів та успіх їх виявлення.

Висновки. В умовах науково-технічного прогресу, оновлення законодавства й правозастосовної практики, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в діяльності органів досудового розслідування, у першу чергу слідчих, набуває особливого значення й потребує впровадження новітніх технологій. Результатом такого дослідження мають стати новітні технології, спрямовані на вирішення наявних проблем підвищення ефективності техніко-криміналістичних досліджень, від чого залежать швидкість та повнота розслідування кримінальних правопорушень.

БПЛА корисні для моніторингу, оскільки вони долають відстані в складних умовах та обмеженого доступу, при цьому скорочують матеріальні витрати та час необхідний для обстеження територій, огляду об'єктів, відбору зразків для аналізу. Тому розробка рекомендацій використання тепловізорів встановлених на дронах з метою огляду місця події важкодоступних місць перебування людей, які постраждали при надзвичайних ситуаціях або вчинення щодо них злочинів має вагоме праксеологічне значення з огляду на те, що об'єкти пошуку часто маскуються ідеальними (сліди людини) або природними явищами (дерева, куші, листя, нічний час, погодні умови тощо).

БПЛА управляється вручну, що дозволяє йому швидко переміщатися на місцевості, а використання інфрачервоної камери робить його незамінним у пошуку об'єктів, які випромінюють тепло. Однак при використанні, варто враховувати й деякі обмеження, які можуть ускладнити отримання точних показань температури поверхні, зокрема: метеорологічні умови (надмірна спека, вологість, хмари, дощ, снігопад, які можуть поставити під загрозу точність тепловізора); скляна поверхня, яка може поглинати тепло від сонця, землі або іншого об'єкта; корозія або свіжий шар фарби. Поверхнєве покриття об'єкта може вплинути на здатність теплового дрона вимірювати температуру.

Таким чином, БПЛА із встановленими тепловізорами (тепловізійними/ інфрачервоними камерами тепер) можуть виконувати більше функцій завдяки передовим технологіям. Криміналістична наука не повинна бути осторонь технологічного процесу розвитку й використовувати новітні технології у розслідуванні кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Cherniavskiy, S., Tychyna, D. Pertsev, R. (2022). International experience of forensic support for crime investigation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 12(3), 9-16. URL: <https://doi.org/10.56215/04221203.09>
3. Тепловізор. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5-%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B7%D0%BE%D1%80>

4. Тепловізор: що це таке. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ato/scho-take-teplovizor-princip-roboti-cina-harakteristiki-de-vikoristovuyetsya-2079811.html>
5. Що таке тепловізор. *Optic Store*. URL: <https://opticstore.com.ua/ua/news/read/dlya-chego-nuzhen-teplovizor>
6. Al-Dhaqm A., Ikuesan R., Kebande V., Razak S., Ghabban F. Research Challenges and Opportunities in Drone Forensics Models. *Electronics*, 2021, 10, 1519. URL: <https://doi.org/10.3390/electronics10131519>.
7. Тичина Д. М., Антошук А. О., Перцев Р. В. Криміналістичне забезпечення використання безпілотного літального апарату (дрону) у досудовому розслідуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2023. № 78 (4). Ч. 2. С. 291–297. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.46>
8. Alghazzawi D., Alzahrani B., Oubati O., Barnawi A., Atiquzzaman M. (2020). UAV assistance paradigm: State-of-the-art in applications and challenges: State-of-the-art in applications and challenges. *Journal of Network and Computer Applications*, 166, Article 102706. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2020.102706>.
9. Vollmer M., Mollmann K.-P. *Infrared Thermal Imaging: Fundamentals, Research and Applications*. Germany, Wiley-VCH: Weinheim, 2010. URL: <https://doi.org/10.1002/9783527630868>
10. Kirk J., Havens E., Sharp J. (2016). *Thermal Imaging Techniques to Survey and Monitor Animals in the Wild*. *Academic Press*. USA, Cambridge, ISBN 9780128033845. URL: <https://www.researchgate.net/publication/282341852>
11. Goolsby C., Strauss-Riggs K., Rozenfeld M., Charlton N., Goralnick E., Peleg K. (2019). Equipping Public Spaces To Facilitate Rapid Point-of-Injury Hemorrhage Control after Mass Casualty. *Am J Public Health*. 109 (2), 236–241. URL: <https://doi.org/10.2105/AJPH.2018.304773>.
12. The Ultimate Infrared Handbook for R&D Professionals (2024). *Military+Aerospace Electronics*, April 19. URL: <https://www.militaryaerospace.com/white-papers/whitepaper/55019232/the-ultimate-infrared-handbook-for-rd-professionals>.
13. Yu L., Guo Y., Zhu H., Luo M., Han P., Ji X. (2020). Low-Cost Microbolometer Type Infrared Detectors. *Micromachines*. 11(9):800. URL: <https://doi.org/10.3390/mi11090800>.
14. Everything you NEED to know about thermal drones. *Coptorz*. 2022. November 8. URL: <https://coptorz.com/blog/everything-you-need-to-know-about-thermal-drones/>
15. Kirchhoff G. Ueber das Verhältniss Zwischen dem Emissionsvermögen und dem Absorptionsvermögen Der Körper für Wärme Und Licht. *Annalen der Physik*. 1860. Vol. 185, Issue 2, 193–384. URL: <https://doi.org/10.1002/andp.18601850205>.
16. West C., Kaus B., Sullivan S. *et al.* (2023). Using infrared cameras in drones to detect bleeding events. *BMC Emerg Med*, 142. URL: <https://doi.org/10.1186/s12873-023-00912-9>.
17. Судова медицина : навч. посіб. / Л. С. Купріянова. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013. 148 с.
18. Butters O., Krosch M., Roberts M., MacGregor D. (2021). Application of forward-looking infrared (FLIR) imaging from an unmanned aerial platform in the search for decomposing remains. *Journal of Forensic Sciences*, Vol. 66, №1, 347–355. URL: <https://doi.org/10.1111/1556-4029.14581>.
19. Rietz J., Ferry N., Schlüter J., Wehner H. *et al.* (2023). Drone-Based Thermal Imaging in the Detection of Wildlife Carcasses and Disease Management. *Transboundary and Emerging Diseases*, Vol. 2023, Article ID 5517000. URL: <https://doi.org/10.1155/2023/5517000>.

ШУЛЬЖЕНКО А. В.,

доктор філософії,
доцент кафедри правосуддя та філософії
(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 343.982.33

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.44>

ПРО МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБЛІКІВ АДВОКАТАМИ

Стаття присвячена формуванню практичних механізмів вирішення цивільних і адміністративних завдань, пов'язаних з використанням біометричних обліків під час надання правової допомоги адвокатами. В біометричні обліки частково входять криміналістичні обліки. Особливий інтерес для вирішення цивільних питань являють собою дактилоскопічні колекції. Але кількість дактилоскопічних обліків в залежності від поставлених конкретною галуззю завдань стрімко зростає. Так, наприклад, дактилоскопія використовується в кримінальному провадженні, для виконання адміністративних завдань, під час реєстрації особи, а також з дозвільною метою. Це пов'язано з тим, що дактилоскопічна інформація є найбільш точною і дослідженою. Збільшення кількості обліків, які пов'язані з дактилоскопією, вимагає, на думку автора, глобалізації і зміни механізму доступу з метою отримання інформації до таких обліків. На сьогодні серед суб'єктів, яким надається доступ для опрацювання з дактилоскопічною інформацією є судові експерти, поліцейські і державні службовці. Тому звертає увагу питання отримання доступу до дактилоскопічних обліків ще одного суб'єкта – адвоката. Такий санкціонований доступ вказаного суб'єкта з метою отримання інформації скоротив час вирішення проблем, пов'язаних з отриманням посвідчуючих документів та відновлення іншої необхідної особистої інформації, що особливо актуально в період воєнного стану. За даними вітчизняної статистики, до початку масштабних бойових дій значний процент громадян України перебували на території країни без посвідчуючих документів. За часи воєнного стану кількість таких осіб в декілька разів зростає. Автором запропоновано запровадження допуску адвокатів до біометричних обліків. Такі допуски скоротили б час для відновлення порушених прав громадян. Прикладом для отримання доступу до біометричних обліків автор наводить таку процесуальну дію, як відкриття матеріалів кримінального провадження.

Ключові слова: адвокат, дактилоскопія, захисник, інформаційні системи, криміналістичні обліки, представник.

Shulzhenko A. V. On the possibility of using forensic accounts by lawyers

The article is devoted to the formation of practical mechanisms for solving civil and administrative tasks related to the use of biometric records during the provision of legal assistance by lawyers. Biometric records partially include forensic records. Fingerprint collections are of particular interest for solving civil issues. But the number of dactyloscopic records, depending on the tasks set by a specific industry, is growing rapidly. So, for example, fingerprinting is used in criminal proceedings, to perform administrative tasks, during the registration of a person, as well as for permission purposes. This is due to the fact that dactyloscopic information is the most accurate and researched. The increase in the number of records related to fingerprinting

requires, in the author's opinion, globalization and changes in the access mechanism in order to obtain information on such records. Currently, forensic experts, police officers, and civil servants are among the subjects who are granted access to process fingerprint information. Therefore, the issue of obtaining access to fingerprint records of another subject – a lawyer – draws attention. Such authorized access of the specified entity for the purpose of obtaining information reduced the time to solve problems related to obtaining identification documents and restoring other necessary personal information, which is especially relevant during the period of martial law. According to domestic statistics, before the start of large-scale hostilities, a significant percentage of Ukrainian citizens were on the territory of the country without identification documents. During the martial law, the number of such persons increased several times. The author proposed the introduction of the admission of lawyers to biometric registration. Such admissions would shorten the time to restore the violated rights of citizens. As an example of obtaining access to biometric permissions, the author cites such a procedural action as the opening of criminal proceedings.

Key words: lawyer; dactyloscopy, defender, information systems, forensic records, representative.

Вступ. Питання, пов'язані з обмеженим доступом і охороною інформації, що становить криміналістичні обліки, неодноразово піднімалися науковцями як української, так і світової спільноти. Увага зосереджувалась як на захищеності такої інформації, так і на колі суб'єктів, які мають до неї доступ. Але вважаючи на проблеми, які виникають на тлі воєнного стану, що пов'язується із втратою або з відмовами уповноважених органів у отриманні таких посвідчуючих документів, необхідне розроблення механізму доступу до дактилоскопічних та габітоскопічних баз з метою оперативного отримання необхідної особистої інформації інформації.

Дослідженнями, пов'язаними з використанням криміналістичних обліків, займалися такі науковці, як В. Бахін, В. Галаган, В. Гончаренко, В. Журавель, С. Книженко, А. Іщенко, О. Опанасенко, І. Пиріг, В. Приходько, В. Сегай та ін. Але питання використання біометричних обліків іншими суб'єктами, які не пов'язані із досудовим розслідуванням, є на сьогодні мало дослідженим, тому потребує уваги з боку як теоретиків, так і практиків криміналістики.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення практичних рекомендацій щодо можливостей використання окремих криміналістичних обліків, якими є біометричні обліки (дактилоскопія, габітоскопія), адвокатами під час вирішення цивільних та адміністративних проблем їх клієнтів.

Результати дослідження. Криміналістичні обліки включаються в себе біометричну інформацію. Проведення біометричної ідентифікації є одним із найбільш ефективних напрямків формування реєстрації, і не тільки криміналістичної. Біометрія активно використовується при вирішенні адміністративних питань, в тому числі, і при видачі підтверджуючих особу документів. Також біометрія може використовуватися і в цивільному процесі, коли це пов'язано із здобуванням необхідних доказів у провадженні. Але одним із проблемних аспектів залишається використання для вирішення поза криміналістичних завдань саме біометричних обліків.

Доступ до криміналістичних обліків здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами, які діють від імені держави і виконують свої функційні обов'язки, пов'язані із розслідуванням кримінальних проваджень. Криміналістичні обліки являють собою унікальні бази даних, які поповнюються експертними підрозділами, за допомогою правоохоронних органів, і ними ж використовуються. Постає питання доступу до цих баз інших категорій осіб, що займаються правозахисною діяльністю – адвокатів.

Адвокатура є конституційно визначеним органом, якій надає первинну та вторинну правничу допомогу. У відповідності до ст.3 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»

[1], вона є недержавним самоврядним інститутом. І у даному визначенні при дослідженні нашої проблеми поняття не державності адвокатури має важливе значення. На відміну від адвокатури, визначення поняття державного органу у відповідності ЗУ «Про запобігання корупції» [2], це орган, якому згідно з законодавством надані повноваження здійснювати від імені держави владні та управлінські функції, юрисдикція якого поширюється на всю територію України або на окрему адміністративно-територіальну одиницю. Повноваження адвоката, якщо розуміти під цим поняттям діяльність адвоката, поширюються на територію України, тобто фактично, є рівними повноваженням представника державних органів. Але при вирішенні завдань захисту, представництва, надання інших видів правничої допомоги деякі права адвоката залишаються обмеженими, і виникає необхідність залучення адвокатом інших видів захисту та представництва, якими, наприклад, можуть бути звернення до Міністерства юстиції, органів Національної поліції, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, до Президента України, до Конституційного Суду України.

Серед осіб, які перебувають на території України без паспорта громадянина України та без інших документів, які підтверджують їх особу, є люди похилого віку, неповнолітні без супроводу дорослих, ВПО, звільнені з місць розбавлення волі, особи ромської національності. Також серед таких осіб можуть бути депортовані під час воєнних дій в РФ, які повертаються в Україну, не маючи грошей і документів. Причому способи такого повернення можуть носити як легальний, так і нелегальний характер. До моменту функціонування Єдиного державного демографічного реєстру не існувало електронної загальнодержавної бази виданих паспортів. Інформація про видані паспорти до 2014 року в інформаційно-довідкових базах відсутня.

Відповідно вимог закону, кожна особа, яка оформлює паспорт, повинна бути ідентифікована [3]. Одна із основних проблем проведення такої ідентифікації виникає для осіб, які на момент досягнення віку, коли отримується паспорт, знаходились в місцях позбавлення волі або на території країни-агресора і з різних причин не отримали паспорт і в подальшому це теж стало неможливим через такі факти як: втрата документів, полон (як військових, так і цивільних), смерть близьких, що могли б підтвердити особу, окупація, знищення архівів, переміщення і втрата зв'язків тощо.

У 2001 році під час перепису населення в Україні було виявлено 82550 осіб без громадянства, тобто без паспорта громадянина України, у 2021 році таких осіб нараховувалось 35000 [4], після початку повномасштабного вторгнення повідомляється про 400000 таких осіб. Положення про паспорт громадянина України [5], передбачає подання таких документів, як заява встановленої форми, свідоцтво про народження, фотокартки, підтвердження сплати державного мита. Отримання ІД картки передбачає додатково подання ідентифікаційного номеру, паспорт одного з батьків або паспорт громадянина України.

Ідентифікація особи за допомогою інших засобів включає подання необхідних підтверджуючих запитів до МВС, Національної поліції, Міністерства юстиції, установ виконання покарань, перевірка за даними реєстру виборців. Також може складатися акт встановлення особи через опитування родичів або двох свідків. Строк такої ідентифікації не може перевищувати 2х місяців з боку такого суб'єкта, як Державна міграційна служба. Також можна провести ідентифікацію в судовому порядку: через встановлення факту, що має юридичне значення. Верифікація громадянина у відповідності з п.46 Демографічного реєстру, здійснюється шляхом візуального та/або автоматичного порівняння параметрів, в тому числі і біометричних, особи з документами або інформацією, що міститься в реєстрі [6], але сам реєстр містить дані, починаючи з 2017 року, більші давні залишаються поза ним і потребують додаткових зусиль для отримання через направлення відповідних запитів до різних інстанцій.

Одним із способів ідентифікації, яка може бути проведена для отримання паспорта громадянина України, для категорії раніше судимих осіб, які не отримали паспорт громадян на Україні в місцях позбавлення волі з різних причин, слід запропонувати використання криміналістичних обліків, які найбільш повно можуть підтвердити особу колишнього засудженого, особливо дактилоскопічний та габітоскопічний облік – ідентифікація за

фотозображенням. Слід зазначити, що ці методи ідентифікації слід поєднувати і не використовувати окремо. Криміналістичні обліки являють собою сукупність інформаційно-пошукових систем, створену для вирішення завдань правосуддя та правоохоронних органів і поділяються за призначенням на: оперативно-розшукові, оперативно-довідкові, довідково-допоміжні, але таку класифікацію називають не усталеною.

Створена у 2017 році система криміналістичних обліків Національної поліції України (ШНП) включає підсистеми «Особа», «Розшук», «Пізнання», «Дактилоскопічний облік» та ін. [8]. Діє Інформаційний портал Національної поліції [9], але в повноваженнях поліції немає безпосереднього використання криміналістичних обліків. Обліки, які використовуються Національною поліцією, відрізняються від обліків експертних підрозділів. Перші стосуються правопорушників, засуджених, невпізнаних трупів, формуються співробітниками національної поліції. Криміналістичні ж обліки мають більш давнє походження, більший обсяг інформації. Але захисники не мають доступу ні в першому, ні в другому випадку.

Серед обмежень для адвокатів є не тільки заборона використання поліцейських та криміналістичних обліків, звернення до яких необхідне для реалізації функцій захисту. Відповідно до положень КПК України, захисник виступає стороною захисту. Так, ст. 46 КПК України захисник підозрюваного, потерпілого, засудженого, виправданого, обвинуваченого користується його процесуальними правами. І логічно припустити, що такий доступ і повинен бути обмеженим. Але під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження всі докази, серед яких є витяги з обліків та судові експертизи, становляться відкритими, а самі докази можуть бути сфотографовано та ксерокопійовано. Це говорить про можливість використання даних криміналістичних обліків адвокатами.

Обмеження доступу до обліків підтверджує такий нормативний акт, як Інструкція з організації та функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС. Криміналістичні обліки створюються з метою профілактики злочинності, а також для виявлення, розкриття і розслідування злочинів при здійсненні ОРД, дізнання і досудового слідства. Тобто їх функції обмежуються законодавчо лише процесуальною діяльністю органів правопорядку [7].

Специфікою криміналістичних обліків є ведення та утримання їх визначеною категорією спеціальних суб'єктів, які виконують державні функції. Будь-який криміналістичний облік є загальнодержавним і має обмеження у доступі інформації, яку містить. Фактично, така інформація відноситься до категорії ДСК (для службового користування). Оформлення відповідного допуску адвокатом дозволяє приймати участь у провадженнях, які містять державну таємницю. Але криміналістичні обліки мають свої відмінності, на відміну від секретної інформації.

Колекції формуються під час криміналістичної реєстрації дактилокарт і фото-зображень, що можливе у подальшому пов'язувати з ідентифікацією особи, а сама ж перевірка може здійснюватися за письмовим запитом установленої форми органів дізнання та слідства, відповідно до положення 1.6.1 Інструкції [7]. Тобто адвокати не можуть входити до складу суб'єктів, що уповноважені робити такі запити.

Питання поповнення криміналістичних колекцій можуть вирішуватися судами за відповідними клопотаннями начальників НДЕКЦ. Запити ж на перевірку колекцій здійснюються через відомчу цифрову комунікацію МВС. Також запити можуть робити державні спеціалізовані установи судових експертів з метою створення наукових та методичних розробок, а також оновлення нормативної бази п. 1.16.

Відповідно проекту ЗУ «Про документи України, що посвідчують особу та дають право в'їзду за кордон», ст. 8 передбачає підстави і порядок зняття біометричних даних особи для отримання документу України, що посвідчує особу, серед яких особа за власним бажанням може здати відбитки пальців рук для внесення у подальшому на безконтактний електронний носій. При цьому відбитки можуть копіюватися з 12-річного віку, за наявності дозволу батьків, при відсутності показників з медичних причин для повнолітніх осіб. При цьому знімаються відтиски вказівного пальця обох рук, а у випадку їх відсутності – великих,

середніх чи безіменних. Після отримання заявником посвідчуючого документа відбитки пальців повинні бути видалені з усіх баз документів та електронних носіїв [10]. Фактично, такі відбитки є складовою дактокарти, як частини криміналістичного обліку. Також передбачено надання фотокартки особи, не пізніше ніж за 6 місяців на момент звернення, що на практиці може викликати певні складнощі як із ідентифікацією особи, що перенесла стрес внаслідок військового вторгнення, так і самого здобування такої фотокартки особою, що не має ні документів, ні грошей.

Не слід залишати поза увагою той факт, що особи, які не мають особистих документів, не мають ідентифікаційного коду для працевлаштування, відповідно, не мають грошей не тільки для проживання на території України, а й на витрати, серед яких переміщення до установ, функціями яких є видача підтверджуючих документів. Особа без паспорта обмежена не тільки в цивільних, а й в конституційних правах.

Вчені та експерти-практики наголошують на необхідності створення Концепції дактилоскопічної реєстрації за напрямками: організація безпосередньо дактилоскопічної реєстрації; розробка проекту Закону України «Про дактилоскопічну реєстрацію»; створення єдиної централізованої системи дактилоскопічної реєстрації в країні та ін. [11, с. 74]. Також є пропозиції щодо створення системи біометричної реєстрації, яка б містила дані не тільки про відбитки пальців рук, а й інші види біометричних технологій [12, с. 241].

О.М. Опанасенко зазначає, що дактилоскопічна реєстрація виконує не тільки криміналістичні функції: за кордоном дактилоскопіювання обов'язкове для деяких категорій населення (мігранти, біженці тощо), при прийнятті на посаду у державні установи, при отриманні водійських прав. Також така реєстрація допомагає ідентифікувати особи під час воєнних дій, стихійних та техногенних катастроф, боротьбі з торгівлею людьми, незаконною міграцією, сприяти розшуку дітей, осіб з деменцією та ін. [13, с. 155].

В.П. Бахін, В.І. Галаган, А.В. Іщенко, М.Я. Сегай висловлювалися за тотальну дактилоскопічну реєстрацію, кожного з проживаючих та перебуваючих в Україні. Але їх опоненти вважають, що такі обліки є небезпечними, тому що така особиста інформація може потрапити до зацікавленої особи, що може мати наміри скористатися в своїх інтересах, з намірами зашкодити особі, взятій на облік.

Розроблено проект Закону України «Про ідентифікацію людини шляхом дактилоскопії», згідно з яким дактилоскопія не буде носити тотального характеру, а стосується окремих категорій осіб, а використання даних такої реєстрації передбачає лише мету дотримання прав та свобод людини забезпечення безпеки. На нашу думку, дактилоскопія повинна проводитись від народження щодо кожного громадянина України, а також повинна застосовуватись за всіх іноземців або осіб без громадянства, які відвідують Україну, саме з метою захисту їх інтересів та прав. Противники тотального дактилоскопіювання не беруть в розрахунок кримінальну відповідальність кожного, хто посягне на такий вид індивідуальної інформації, як дактилоскопічна.

Доступ до дактилоскопічних обліків повинен надаватися не тільки експертам, а й іншим категоріям, що виконують повноваження захисту: поліцейським, державним службовцям та захисникам. Це значно спростить деякі процедури, пов'язані з обов'язковим отриманням відбитків. Такий доступ в кожному випадку може бути санкціонований саме органом, який формує такі обліки: судовими експертами. При такому механізмі кожен доступ буде відстежуватися: хто саме, з якою метою, коли і як користувався цим обліком. Підставою доступу могли б бути: номер, серія, дата видачі посвідчення, свідоцтва, його дійсність. Або ж ще одним варіантом можна запропонувати сканування відбитку, що є в базі: пальця руки або сітківки ока. Така ідентифікація можлива за умови попереднього відібрання зразків для ідентифікації для зазначених категорій осіб. Але неважко передбачити, що переважна більшість відмовиться від такого доступу з причин заборони на використання своєю особистою інформації.

Висновки. На сьогодні існують кілька видів обліків, пов'язаних з біометрією, зокрема, з дактилоскопічною реєстрацією. Серед них ті, що виконують завдання

кримінального процесу, криміналістичні і адміністративні, пов'язані із паспортною реєстрацією. Враховуючи неоднорідність функцій таких обліків, їх складові не змінюються і є однаковими для кожної галузі, яка відчуває в них потребу. Тому настає час для вирішення питання про глобалізацію біометричних обліків – об'єднання їх в одну інформаційну систему, а далі – влиття цієї системи в систему світову. Серед суб'єктів, які б мали доступ до біометричних обліків, можна виділити не лише судових експертів, поліцейських, але і державних службовців, адвокатів. Кожен такий доступ повинен бути захищеним, чітко регламентованим і перевіреном. Вирішення питання про доступ до біометричних даних адвокатів, на нашу думку, мало б позитивний вплив на швидкість вирішення завдань, пов'язаних з відновленням порушених прав, як конституційних, цивільних, адміністративних, так і кримінальних процесуальних. Але перепорою для такого використання на сьогодні є лише гарантія захищеності персональних даних кожної особи, що пройшла дактилоскопічну реєстрацію, від кримінальних посягань. Сучасність обмежує доступ до криміналістичних обліків, але обмежене коло все одно не може гарантувати протиправного використання індивідуальної інформації. Тому подальші дослідження повинні бути зорієнтовано саме за цим напрямком: глобалізація передбачає збільшення кола суб'єктів такого доступу.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013, № 27, ст.282.
2. Про запобігання корупції. Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 49, ст.2056.
3. Проблема без громадянства в Україні: причини виникнення та масштаби. БФ Право на захист. 14.05.2021 року. URL: <https://r2p.org.ua/page/problema-bezgromadyanstva-v-ukraini>. (дата звернення: 06.08.2024).
4. Безгромадянство в Україні. Тематичний огляд УВКБ ООН. Квітень 2021. URL: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2021/10/Statelessness-Update-2021-UNHCR-Ukraine-UKR2.pdf>. (дата звернення: 06.08.2024).
5. Положення про паспорт громадянина України, затверджене Постановою Верховної Ради України від 26 червня 1992 року N 2503-XII. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/152230__527711. (дата звернення: 06.08.2024).
6. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації. Постанова КМУ від 18 жовтня 2017 р. № 784 Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 06.08.2024).
7. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10.09.2009 р. N 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>. (дата звернення: 06.08.2024).
8. Приходько В.О. Криміналістичні обліки департаменту Інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2018, 8. С. 122-127.
9. Положення про інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України», затверджена Наказом МОЗ 03.08.2017 № 676. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28 серпня 2017 р. за № 1059/30927. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#Text>. (дата звернення: 06.08.2024).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України. Закон України від 14 липня 2016 року № 1474-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1474-19#Text>. (дата звернення: 06.08.2024).

11. Темник І.М., Колісник Н.І. Взаємодія дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України із правоохоронною системою зарубіжних країн. Актуальні проблеми криміналістичного та експертного забезпечення діяльності правоохоронних органів та суду в Україні. НДІ публічної політики та соціальних наук. Харків, 2021. С. 71-75. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20210528/article/view/temnyk/pdf. (дата звернення: 06.08.2024).

12. Книженко С.О., Шарабан О.І. Дактилоскопічний облік в Україні: правове регулювання та тенденції розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2023. Серія ПРАВО, випуск 79, ч.2. С. 237-242. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/38-1.pdf>. (дата звернення: 06.08.2024).

13. Опанасенко О. М. Шляхи вдосконалення ведення та використання дактилоскопічної реєстрації для ідентифікації особи. *Науковий журнал «ЛЮГОС. Мистецтво наукової думки»*, №3, 2019. С. 155-157. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2617-7064/article/download/188/171/>. (дата звернення: 06.08.2024).

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БРИНЗАНСЬКА О. В.,
кандидат юридичних наук,
начальник управління аналітичної
та правової роботи
(Касаційний кримінальний суд у складі
Верховного Суду)

УДК 341.1 : 341.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.45>**ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ ПРИРОДНЬОМУ СЕРЕДОВИЩУ
ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ**

У статті висвітлено заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як ознаку злочинів проти людяності. Проаналізовано положення міжнародно-правових актів, у яких закріплено ознаки злочинів проти людяності, зокрема, протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), Статуту Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберзька Хартія), Статуту Спеціального суду для Сьєрра Леоне, Статуту Міжнародного Трибуналу стосовно Руанди, Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, Статуту Міжнародного кримінального суду. На підставі цього зроблено висновок про те, що заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу може трактуватись як злочин проти людяності або серйозне порушення Додаткового протоколу II у тому разі, коли воно або його окремі елементи підпадають під категорії «майно», «об'єкт, необхідні для виживання цивільного населення, «установки і споруди, що містять небезпечні сили».

На прикладі рішення Спеціального суду для Сьєрра Леоне у справі «Прокурор проти Ч. Тейлора», розглянуто обставини вчинення злочинів проти людяності, пов'язаних з нелегальним видобуванням та продажем діамантів, що наразі є одним з найпоширеніх конфліктних ресурсів.

З результатами аналізу ст. 7 Статуту Міжнародного кримінального суду констатовано, що заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, не будучи конститутивною ознакою злочинів проти людяності, може охоплюватись обставинами їхнього вчинення, проте виключно у рамках ознак широкомасштабного або систематичного нападу, що, наприклад, супроводжується заподіянням шкоди загальнонебезпечним способом. Передусім це на меті заподіяння шкоди цивільному населенню, а шкода навколишньому природному середовищу виступатиме або як засобом заподіяння шкоди цивільному населенню у рамках нападу або факультативним наслідком злочину.

Ключові слова: злочин проти людяності, навколишнє природне середовище, напад на цивільне населення, нелюдські діяння, майно, об'єкт, необхідні для виживання цивільного населення, установки і споруди, що містять небезпечні сили.

Brynzanska O. V. Damage to the natural environment as a sign of crimes against humanity

The article highlights damage to the natural environment as a sign of crimes against humanity. The provisions of international legal acts about crimes against

humanity are analyzed, in particular, Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the protection of victims of non-international armed conflicts (Protocol II), of 8 June 1977, the Statute of the International Military Tribunal (Nuremberg Charter), the Statute Special Court for Sierra Leone, Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda, Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Statute of the International Criminal Court.

Based on this, it was concluded that causing damage to the natural environment can be interpreted as a crime against humanity or a serious violation of Additional Protocol II in the case that it or its individual elements fall under the categories of «property», «objects indispensable to the survival of the civilian population», «works and installations containing dangerous forces».

On the example of the judgement of the Special Court for Sierra Leone in the case «Prosecutor v. C. Taylor», the circumstances of the commission of crimes against humanity related to the illegal mining and sale of diamonds, which are currently one of the most common of conflict resources, are considered.

As results of the analysis of Art. 7 of the Statute of the International Criminal Court it stated that damage to the natural environment, not being a constitutive sign of crimes against humanity, can be covered by the circumstances of their commission, but only within the framework of the features of a wide-spread or systematic attack, which, for example, is accompanied by causing damage in a generally dangerous way.

First of all, it is aimed at harming the civilian population and damage to the natural environment is interpreted either as a means of attack the civilian population as part of the attack or as an optional consequence of the crime.

Key words: *crime against humanity, natural environment, attack on the civilian population, inhuman acts, property, object indispensable to the survival of the civilian population, works and installations containing dangerous forces.*

Вступ. Захист навколишнього природного середовища є однією з нагальних проблем людства. Незважаючи на це, кожен збройний конфлікт супроводжується заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу. Це зумовлює необхідність розробки механізму протидії та відповідальності за міжнародні злочини, вчинення яких має наслідком заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, до яких також належать злочини проти людяності.

Злочини проти людяності неодноразово становили предмет досліджень науковців, зокрема, Гнатовського М. М., Грушка М. В., А. Держипільської, Н. А. Зелінської, А. А. Маєвської, С. М. Мохончука, Ругало Ю. І., Тома М. Г., Б. Хашматулла та ін. Проте заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як ознаки злочинів проти людяності висвітлено обмежено.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як ознаки злочину проти людяності в контексті еволюції вчення про злочини проти людяності.

Результати дослідження. У різні часи термін «злочини проти людяності» (humanity) неодноразово вживався у політико-політичному просторі для позначення найбільш жорстоких злочинів, спрямованих проти багатьох людей.

Наприклад, у промові у Конвенті від 17 квітня 1794 року французький революціонер М. Робесп'єр оголосив «злочинцем проти людяності» короля Франції Людовика XVI («*criminel envers l'humanité*»), обвинувачуючи його у державній зраді (*haute trahison*) [1].

У відкритому листі від 18 липня 1890 року, адресованому королю Бельгії Леопольду II, американський політичний діяч Дж. В. Вільямс (G. W. Williams) охарактеризував як «12 злочинів проти людяності» («12 crimes against humanity») політику Бельгії у Конго,

основою якої були експлуатація місцевого населення та насильницькі зміни в його суспільному ладі, що супроводжувалось взяттям у заручники сімей потенційних робітників для забезпечення залучення населення до праці на каучукових плантаціях, масовим каліченням та голодом для упокорення племен, примусовою християнізацією, відібранням дітей, що за даними антропологів та демографів мало наслідком загибель приблизно 10 млн людей [2, с. 1187, 1189].

У спільній заяві Сполученого Королівства Великої Британії, Франції та Російської імперії про засудження дій уряду Османської імперії про геноцид вірмен від 29 травня 1915 року терміном «злочини проти людяності та цивілізації» («crimes against humanity and civilization») охарактеризовано цілеспрямоване масове знищення вірменського населення з 1915 по 1923 роки [3].

У сучасному розумінні концепція «злочинів проти людяності» була сформульована британським науковцем та членом Міжнародного суду ООН, уроженцем українського міста Жовква, Г. Лаутерпахтом (Hersch Lauterpacht). Зокрема, у 1941 році Г. Лаутерпахт підготував меморандум для Комітету Кембріджського університету зі злочинів проти міжнародного правопорядку (Cambridge University's Committee on Crimes against International Public Order), який став основою його праці «Закон націй і покарання за військові злочини» (The Law of Nations and the Punishment of War Crimes), опублікованій у 1944 році. [4, с. 1187, 1189]. Саме ці напрацювання стали підґрунтям п. «с» ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберзька Хартія), у якій до злочинів проти людяності («crimes against humanity») віднесено вбивство, винищення, оборнення в рабство, депортацію та інші нелюдські акти, вчинені стосовно цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, національних або релігійних мотивів або у зв'язку зі злочином, що охоплюється юрисдикцією цього трибуналу, незалежно від того, передбачені вони національним законодавством чи ні [5]. Очевидно, що концепція злочинів проти людяності визнавала елементом цих злочинів їхній зв'язок з Другою світовою війною, не мала універсального характеру і не охоплювала діянь, які завдають шкоди навколишньому природному середовищу.

Так само згадки про навколишнє природне середовище відсутні у ст. 2 «Злочини проти людяності» Статуту Спеціального суду для Сьєрра Леоне (далі – СССЛ), одноіменних статтях Статуту Міжнародного Трибуналу стосовно Руанди (далі – МТР) (ст. 3) та Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії (далі – МТКЮ) (ст. 5) [6; 7; 8]. Разом з тим усі зазначені акти визнають юрисдикцію трибуналів стосовно злочинів, які полягають у вчиненні серйозних порушень Женевських конвенцій, серед яких знищення або серйозне пошкодження майна, необумовлене військовою необхідністю. Зокрема, така норма закріплена у ст. 2 Статуту МТКЮ [8]. Ст. 4 Статуту Міжнародного Трибуналу стосовно Руанди та ст. 3 ст. 3 Статуту СССЛ містить положення про те, що юрисдикція трибуналу також поширюється на злочини, які становлять серйозні порушення Женевських конвенцій та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року (Додаткового протоколу II) [6; 7]. На відміну від Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 08 червня 1977 року (Додатковий протокол I), Додатковий протокол II не містить положень про захист навколишнього природного середовища. Разом з тим у ньому закріплено ряд норм щодо заборони нападу на цивільне населення (ч. 2 ст. 13); заборони піддавати нападу, знищувати, вивозити чи приводити в непридатний стан об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, а саме: запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди, що забезпечують питною водою, запаси останньої, а також іригаційні споруди (ст. 14); заборони нападу на установки і споруди, що містять небезпечні сили, тобто на греблі, дамби й атомні електростанції навіть у тих випадках, коли вони є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати вивільнення небезпечних сил і призвести до тяжких втрат серед цивільного населення (ст. 15). Також у Додатковому протоколі II відсутні положення про серйозні порушення його положень [9]. З викладеного вбачається, що за таких умов заподіяння шкоди

навколишньому природному середовищу, може може трактуватись як злочин проти людяності або серйозне порушення Додаткового протоколу II у тому разі, коли воно або його окремі елементи підпадають під категорії «майно», «об'єкт, необхідні для виживання цивільного населення, «установки і споруди, що містять небезпечні сили».

Зокрема, у ряді справ, розглянутих Спеціальним судом для Сьєрра Леоне, порушується питання, пов'язані з видобутком та нелегальним продажем діамантів, що наразі є одним з найпоширеніших прикладів конфліктних ресурсів («*hot diamonds*», «*war diamonds*»), прибуток від яких використовувався для фінансування ОРФ (RUF) – організації, яка за підтримки президента Ліберії Ч. Тейлора, вступивши з Ліберії на територію Сьєрра Леоне, завербувала частину населення для боротьби за «звільнення Африки». У 1993 року під контроль ОРФ перейшла провінція Коно, у якій були зосереджені шахти та копальні діамантів, для праці на яких використовувалась примусова праця полонених та викрадених цивільних осіб. Усього трибуналом було засуджено 23 особи за вчинення злочинів проти людяності та серйозні порушення Женевських конвенцій та Додаткового протоколу II, магістральною серед яких можна назвати справу «Прокурор проти Ч. Тейлора» (*Prosecutor v Charles Taylor*), яка фактично стала першим випадком засудження голови держави за міжнародні злочини з часу Нюрнберзького процесу [10, с. 104].

У рішенні у справі «Прокурор проти Ч. Тейлора» спеціальним судом для Сьєрра Леоне було ретельно проаналізовано обставини встановлення контролю на територію Коно та процеси видобування діамантів, а також обставини їхнього продажу або обміну на зброю та військову амуніцію. При цьому у жоден спосіб суд не досліджував питань, пов'язаних з потенційним впливом цього видобування на навколишнє природне середовище [11, с. 445]. Хоча, як зазначає Р. Т. Мабей, «видобування корисних копалин протягом десятиліть у країні було пов'язано з масштабним винищенням рослинності, деградацією земель і забрудненням навколишнього середовища», період збройного конфлікту у Сьєрра Леоне суттєво поглибив вже наявні екологічні проблеми [12]. За даними Фондації екологічної безпеки та сталості екологічні та соціально-економічні наслідки кустарного видобутку діамантів протягом 1993–2002 років, під час якого з великих територій було знято верхній шар ґрунту, зберігатимуться щонайменше 75 років і протягом цього часу земля не є придатною для господарського використання, що робить Сьєрра Леоне однією з найбільш небезпечних держав населення, незважаючи на те, що ця держава є одним із найбільших у світі виробників рутилу та бокситів [13, с. 1].

Відсутність згадок про навколишнє природне середовище при визначенні ознак злочинів проти людяності обумовило те, що у практиці міжнародних трибуналів МТКЮ, МТР та СССЛ питання відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу, фактично залишено поза увагою.

Там само у ст. 7 Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) «злочин проти людяності» трактується як будь-яке діянь, вказаних у цій статті, якщо вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено. Зокрема, серед цих діянь: а) вбивство; б) винищення; с) оборнення в рабство; d) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; f) катування; g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду; i) насильницьке зникнення осіб; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю [14]. З викладеного

вбачається, що, як і статuti інших міжнародних трибуналів, Статут МКС не містить окремих норм про злочини проти людяності, які б характеризувались би ознаками заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

Проте, як зазначає Б. Хашматулла, теоретично заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, можна трактувати відповідно до п. «к» ч. 1 ст. 7 Статуту МКС як інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильні страждання чи тяжкі тілесні ушкодження або серйозну шкоду психічному чи фізичному здоров'ю. При цьому науковець наголошує на таких обмеженнях: «... по-перше, як і всі злочини, передбачені статтею 7, поведінка має бути «вчинена як частина широкомасштабного або систематичного нападу», що становить контекстуальний елемент злочину проти людства. Це вимагає, щоб акт був частиною серії численних актів, «відповідно до або на підтримку політики держави чи організації щодо вчинення такого нападу». По-друге, щодо шкоди навколишньому середовищу важливо підкреслити передумову впливу гуманітарного характеру: поведінка не карається, якщо вона не впливає на людей настільки жорстоко, що рівнозначна злочину проти людства. По-третє, існуючі злочини не повинні застосовуватися надто широко до випадків погіршення стану довкілля, щоб не суперечити принципу законності» [15, с. 736].

На нашу думку при вирішенні питання про можливість тлумачення положень п. «к» ч. 1 ст. 7 Статуту МКС як таких, що потенційно можуть охоплювати діяння, які характеризуються заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу, як і у випадку з вирішенням цього питання стосовно геноциду, потрібно виходити з положень статей 9 та 22 Статуту МКС, а також Елементів злочинів. Зокрема, ч. 1 ст. 9 Статуту МКС передбачає, що «Елементи злочинів Елементи злочинів допомагають Суду в тлумаченні й застосуванні статей 6, 7 та 8». Також ч. 2 ст. 22 Статуту МКС передбачено, що «Визначення злочину підлягає буквальному тлумаченню й не повинно застосовуватися за аналогією. У випадку двозначності, визначення тлумачиться на користь особи, стосовно якої здійснюється розслідування, кримінальне переслідування або яку визнано винною». Разом з тим, як зазначено у ч. 3 цієї статті, власне «Ця стаття не впливає на кваліфікацію будь-якого діяння як злочинного за міжнародним правом незалежно від цього Статуту». На підставі цього можна зробити висновок про неможливість розширювального тлумачення ознак злочинів, передбачених статтями Статуту МКС та Елементами злочинів.

У Елементах злочинів ознаки «інших нелюдських діянь подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю» визначаються у такий спосіб: 1) виконавець заподіяв тяжкі страждання або тяжкі тілесні ушкодження чи серйозну шкоду психічному або фізичному здоров'ю нелюдським вчинком; 2) таке діяння було подібне до будь-якого іншого діяння, згаданого в пункті 1 статті 7; 3) виконавець усвідомлював фактичні обставини, які встановлюють характер скоєного; 4) діяння є частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення; 4) знав, що поведінка була частиною або мав намір зробити таку поведінку частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення [16, с. 12]. З огляду на викладене заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, не будучи конститутивною ознакою злочинів проти людяності, теоретично може охоплюватись обставинами їхнього вчинення, проте виключно у рамках ознак широкомасштабного або систематичного нападу, що, наприклад, супроводжується, заподіянням шкоди загальнонебезпечним способом. Предусім це має на меті заподіяння шкоди цивільному населенню, а шкода навколишньому природному середовищу виступатиме або як засобом заподіяння шкоди цивільному населенню у рамках нападу або факультативним наслідком злочину.

Висновки. Отже, наразі заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу може кваліфікуватись як злочин проти людяності у розумінні МКС виключно за наявності ознак, вже визначених у цій статті як ознаки злочинів проти людяності. Проте, беручи до уваги порушення питання про посилення відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу в рамках механізму МКС, є підстави вважати можливим

розширення переліку злочинів проти людяності, передбачено ст. 7 Статуту МКС шляхом включення до нього діянь, які посягають на навколишнє природне середовище.

Список використаних джерел:

1. Robespierre M. Opinion de Maximilien Robespierre, député du département de Paris, sur le jugement de Louis XVI; imprimé par ordre de la Convention nationale (3 décembre 1792). (texte en français moderne établi par Charles Vellay) Available from Project Gutenberg. URL: <https://www.gutenberg.org/files/29887/29887-h/29887-h.htm>.
2. Johnson S. King Leopold II's Exploitation of the Congo From 1885 to 1908 and Its Consequences. Honors Theses of the Central University of Florida. 2015. 93 pp. URL: <https://stars.library.ucf.edu/honorsthesis1990-2015/1642>
3. France, Great Britain and Russia Joint Declaration: 29, May, 1915. URL: https://www.armenian-genocide.org/popup/affirmation_window.html?Affirmation=160
4. Vrdoljak A. F. Human Rights and Genocide: The Work of Lauterpacht and Lemkin in Modern International Law. European Journal of International Law. V. 20, I 4, November 2009, pp. 1163–1194. URL: <http://www.ejil.org/pdfs/20/4/1940.pdf>
5. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf
6. Statute of the Special Court for Sierra Leone. *Residual the Special Court for Sierra Leone*. URL: <https://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf>
7. Statute of the International Tribunal for Rwanda. UNO: Office of Legal Affairs. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf
8. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. UNO: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру: міжнародний документ від 08 червня 1977 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77004>
10. Keith K. Blood Diamonds and war crimes: the case against Charles Taylor. Southern Cross University Law Review. Volume 15. 2012. с. 99-110. URL: <https://www.austlii.edu.au/au/journals/SCULawRw/2012/7.pdf>
11. Prosecutor v Charles Taylor. Sentencing Judgement. (Special Court for Sierra Leone, Case No 03-01-T, 30 May 2012). URL: <https://www.rscsl.org/Documents/Decisions/Taylor/1283/SCSL-03-01-T-1283.pdf>
12. Mabey P. T., Wei L., Abu J. S., & Akhtar H. L. Environmental Impacts: Local Perspectives of Selected Mining Edge Communities in Sierra Leone. *Sustainability*. 2020, № 14. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/14/5525>
13. Lubovich R., Suthers E. Improving Environmental Security in Sierra Leone: The Importance of Land Reclamation. Fess Issue Brief. 12 p. URL: https://www.fess-global.org/publications/issuebriefs/improving_environmental_security_in_sierra_leone.pdf
14. Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнародний документ від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
15. Хашматулла Б. Критичні аспекти міжнародно-правового регулювання злочинів проти природного середовища за Римським Статутом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. с. 734-737. URL: http://lsej.org.ua/11_2023/179.pdf
16. Elements of Crimes. International Criminal Court. 2011. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/ElementsOfCrimesEng.pdf>

ДАВИДОВА Т. О.,
кандидат юридичних наук,
заступник директора науково-
організаційного центру
(Національна академія Служби безпеки
України)

УДК 342.7 : 355
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.46>

ПОЛІТИКА НАТО ЩОДО БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

У статті аналізуються політика і вимоги Організації Північноатлантичного договору (НАТО) щодо безпеки людини і їх упровадження сектором безпеки і оборони України. Зазначається, що стандарти НАТО мають не лише технічний і операційний характер, але й безпосередньо стосуються прав і свобод людини, її безпеки (цивільних і військових осіб). Доводиться, що політика НАТО спрямована на формування гуманістичного суспільства, а також утворення і підтримку безпекового середовища, в якому може жити і розвиватися людина. Саме безпека людини, дотримання її прав і свобод є кінцевою метою діяльності сектору безпеки і оборони. Розглядається, насамперед, діяльність щодо запровадження зазначеної політики у короткостроковій перспективі (до 2026–2027 років). Так, з метою наближення і забезпечення сумісності та взаєморозуміння з військовими структурами країн-членів Північноатлантичного альянсу, вітчизняний сектор безпеки і оборони повинен здійснити низку важливих кроків, що стосуються забезпечення безпеки людини, вони перелічені у пропонуваній статті. Сектор безпеки і оборони і його окремі інституції повинні впроваджувати вимоги, політику та стандарти, закріплені в міжнародному гуманітарному праві (IHL) / праві збройних конфліктів (LOAC) щодо безпеки людини (захист цивільних осіб (PoC), дітей у збройних конфліктах (CAAC), захисту культурних цінностей (CPP), боротьби з торгівлею людьми (STNB), запобігання сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (CRSV) тощо. Робиться висновок, що саме міжнародне гуманітарне право з юридичної точки зору відображає загальнолюдські норми моралі, що застосовуються під час збройних конфліктів, маючи за мету при цьому забезпечення захисту цивільного населення від будь-якого насильства. Необхідно продовжувати сприяти подальшим взаєминам та обміну з Організацією Північноатлантичного договору у сферах безпеки людини, зокрема операціями, шляхом активної участі у відповідних заходах, визначених спільно.

Ключові слова: сектор безпеки і оборони, безпека людини, імплементація стандартів і політики НАТО, гуманітарне право, трансформація складових сектору безпеки і оборони України.

Davydova T. O. NATO'S policy on the human security in the defence and security sector

The article analyzes the policy and requirements of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) regarding the provision of human security and their implementation by the defence and security sector of Ukraine. It is noted that NATO standards are not only of a technical and operational nature, but also relate to human rights and freedoms, their security (for civilians and military personnel). It has been

proven that such a NATO's policy is aimed at the formation of a humanistic society, as well as the formation and maintenance of a safe environment in which a person can live and develop. It is the safety of a person, observance of his rights and freedoms that is the ultimate goal of the security and defense sector. First of all, activities related to the introduction of the specified policy in the short term (until 2026–2027) are considered. So, for required to achieve interoperability with the military structures of NATO member countries, the domestic security and defense sector must take a number of important steps related to ensuring human security, they are listed in the proposed article. The defence and security sector and it's institutions must implement the requirements, policies and standards established in the International Humanities Law (IHL) the Law of Armed Conflict (LOAC) on human security (Protection of Civilians (PoC), Children and Armed Conflict (CAAC), Combatting Trafficking in Human Beings (CTHB), Preventing and Responding to Conflict-Related Sexual Violence (CRSV).

These steps are analyzed through the prism of the concept of "human security" and humanitarian law. It is concluded that the international humanitarian law from a legal point of view reflects universal norms of morality applied during armed conflicts, with the aim of ensuring the protection of the civilian population from any violence. Continue to facilitate further multi-stakeholder dialogue, research and exchange of best practices in the human security areas of work.

Key words: *security and defense sector, human security, implementation of NATO standards and policies, humanitarian law, transformation of the components of the defence and security sector of Ukraine.*

Відповідно до вимог НАТО (також – Організації Північноатлантичного договору, Північноатлантичного альянсу) щодо взаємної сумісності, дотримання стандартів, доктрин і кращих євроатлантичних принципів сектор безпеки і оборони України та окремі його складові потребують упровадження низки реформ як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективах з метою подальшої своєї трансформації.

Голова Представництва НАТО в Україні переконаний, що стандарти НАТО (яких на сьогодні нараховується близько 1200 і які умовно поділяються на: адміністративні, технічні та операційні) належать не тільки до військових і технічних вимог та направлені на забезпечення оперативної і технічної сумісності сил безпеки і оборони. «Фундаментально це також про стандарти демократії, верховенства права, доброго врядування, прав людини, фундаментальних свобод і функціональної ринкової економіки. Вони також включають в себе прихильність цивільному контролю і демократичному нагляду за інституціями сектору безпеки і оборони. А також принципи мирного врегулювання конфліктів і можливості і бажання докладати сили до спільних операцій НАТО», – підкреслює він [1].

Впровадження їх у діяльність сектору безпеки та оборони є пріоритетним завданням для нашої держави на визначеному Конституцією України шляху до Північноатлантичного альянсу, зокрема «реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [2].

Відтак метою статті є дослідити політику НАТО щодо безпеки людини для використання у подальшому при забезпеченні трансформації вітчизняного сектору безпеки і оборони.

Політика НАТО спрямована не лише на захист свободи і безпеки усіх його членів, але й на формування гуманістичного суспільства, утворення і підтримку безпекового середовища, у якому безпека людини, забезпечення її прав і свобод є головним мірилом.

Зазначене підтверджується тим, що Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, має назву «Безпека людини – безпека країни», і визначає пріоритети національних інтересів та національної безпеки як «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека» [3].

Іншим правовим актом стратегічного значення є Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021, яка визначає, з огляду на потреби людського розвитку, що «завданням держави повинно бути формування такого економічного та соціального порядку, який буде підґрунтям для реалізації свободи особистості та гарантією реалізації права громадян на індивідуальний розвиток, індивідуальну відповідальність і соціальну захищеність» [4].

З метою забезпечення взаємної сумісності з військовими структурами країн-членів НАТО, враховуючи зазначені нормативно-правові акти, сектор безпеки і оборони і його окремі складові повинні впроваджувати політику Північноатлантичного альянсу, що міститься у: міжнародному гуманітарному праві (International Humanitarian Law (IHL)), праві збройних конфліктів (Law of armed conflict (LOAC)) щодо безпеки людини, а саме: захисту цивільних осіб (Protection of Civilians (PoC)), і особливо дітей у збройних конфліктах (Children in Armed Conflict (CAAC)), боротьби з торгівлею людьми (Combating Trafficking in Human Beings (CTHB)), запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, і реагування на нього (Preventing and Responding to Conflict-Related Sexual Violence (CRSV)) тощо [5].

Так, відповідно до Стратегії національної безпеки, яка, як вже зазначалося, орієнтована, насамперед, на людину та забезпечення її безпеки, що випливає з назви, та згідно з Резолюцією Ради Безпеки ООН 1894 (2009) із захисту цивільних осіб у збройному конфлікті [6] сектором безпеки і оборони у короткостроковій перспективі має бути розроблена відповідна стратегія. На наш погляд, такий документ повинен базуватися, насамперед, на положеннях Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, підписаної 12 серпня 1949 року на Дипломатичній конференції [7].

При підготовці матеріалу орієнтувалися на систему оцінки державної політики та практики, підготовлену експертами Центру з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту (CIVIC) та Центру з питань збройних конфліктів та кризових ситуацій Ессекського університету (Велика Британія), окремих міжнародних організацій, відповідно до якої складові сектору безпеки і оборони стратегічно застосовують силу відповідно до норм законодавства та проходять систематично навчання стосовно законного застосування сили (застосування останньої є виключним заходом для захисту цивільного населення), вивчення правил війни, гуманітарних норм і принципів тощо. Так, під час збройного конфлікту складові сектору безпеки і оборони вважають «всіх людей цивільними, за виключенням тих, кого віднесено до комбатантів», і за будь-яких обставин, окрім ведення бойових дій, застосування сили має відповідати міжнародним стандартам [8].

При збройному конфлікті принципи захисту цивільних осіб є наступними: право на захист та повагу; гуманне поводження у разі захоплення; заборона брати в заручники; заборона залучати до безоплатної, важкої праці; неприпустимість сексуального насилля; право на медичну допомогу; майно та об'єкти цивільної інфраструктури перебувають під захистом; утримання подалі від місць бойових дій та військових об'єктів; носіння цивільного одягу та відсутність символіки, кольорів учасників збройного конфлікту; заборона користуватися зброєю чи брати участь у військових діях тощо [9].

У найближчій перспективі має бути забезпечено отримання персоналом сектору безпеки і оборони України якісної підготовки з основ міжнародного гуманітарного права, а також права збройних конфліктів, що відповідає зазначеному вище. Це пов'язано з міжнародними зобов'язаннями нашої держави і, насамперед, випливає з Женевських конвенцій.

Міжнародне гуманітарне право відображає норми моралі, що застосовуються під час збройних конфліктів, маючи за кінцеву мету забезпечення захисту цивільних осіб від будь-якого насилля. Зв'язок між моральними та правовими нормами як головними регуляторами поведінки відображений у декларації Мартенса – положенні, закріпленому в міжнародних договорах, що відсилає до норм гуманності і моралі [10, с. 5]. Автор праці «Сучасне міжнародне право цивілізованих народів» (1882 року), Федір Мартенс, визначав головну ідею свого застереження, озвученого під час Гаазької мирної конференції 1899 року, як таку,

щоб «заборонити воюючим сторонам інтерпретувати закони і звичаї війни на власний розсуд і залежно від обставин, які склалися». У преамбулі до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї від 18 жовтня 1907 року застереження Мартенса закріплено так «...у випадках, не передбачених схваленими ними правилами, місцеві жителі та воюючі сторони залишаються під захистом і верховенством принципів права народів, оскільки вони випливають зі встановлених між цивілізованими народами звичаїв, із принципів гуманності та вимог суспільної свідомості» [11]. Ця декларація може бути в основі розроблення Стратегії сектору безпеки і оборони України з захисту цивільних осіб у збройному конфлікті. При цьому необхідно враховувати інше положення, що міститься у преамбулі до цієї ж Конвенції, а саме «разом із пошуком засобів для збереження миру та запобігання збройним конфліктам між народами, необхідно також мати на увазі і той випадок, коли доведеться взятися за зброю у зв'язку з подіями, запобігти яким, незважаючи на всі зусилля, виявилось неможливо» [11], таким чином закріплено перевагу захисту перед наступом, чого має дотримуватися сектор безпеки в оборони.

При підготовці стратегії слід враховувати правові норми, введені в дію з правовим режимом воєнного стану в Україні, зокрема зміни до нормативно-правових актів, що стосуються повноважень різних інституцій, та щодо імплементації норм міжнародного гуманітарного права [12].

При цьому, потребує запровадження на постійній основі проведення заходів навчального та інформаційного характеру з розвитку кар'єри персоналу сектору безпеки і оборони на всіх рівнях, а також підготовки, що включатиме проблематику з забезпечення безпеки людини (захисту цивільних осіб, забезпечення безпеки дітей у збройних конфліктах – як окремий блок питань, боротьба з торгівлею людьми, запобігання сексуального насильства тощо).

Усе зазначене передбачає інтеграцію концепції «human security» (дослівно «безпека людини»). Зазначена концепція набула розвитку у 80-ті роки минулого століття, відповідно до неї фокус забезпечення безпеки переносився з держави на людину [13]. Саме на такому ґрунтуються положення прийнятої у 1996 році Конституції України, відповідно до статті 3 якої «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [2].

У цілому існує тенденція, що в сучасному світі поняття безпеки все частіше пов'язують із поняттям «безпека людини». «Сьогодні спостерігається зрушення в розумінні безпеки – від національної безпеки з її акцентом на військовому захисті держави до ширшого підходу до безпеки, що враховує необхідність забезпечення безпеки громадян, які проживають у державі», зауважує дослідниця Т. Кірієнко [14].

Зарубіжні дослідники, акцентує у своїй праці І. Лебідь, пропонували розширити перелік компоненти «human security» (економічна безпека; безпека для здоров'я; особиста безпека; продовольча безпека; екологічна безпека; безпека меншин; політична безпека), зважаючи на те, що перераховане відповідає найбільш актуальним сучасним загрозам невоєнного характеру, а в зазначеному трактуванні максимально наближеним є переклад як «безпека людини», хоча коло проблем можна ще значно розширити, додавши тероризм, транскордонну злочинність, міграцію, асиметричні конфлікти тощо. Інші ж науковці, зазначає І. Лебідь, розглядають «human security» у двох контекстах: широкому, а саме як «свобода від страху» – загрози, пов'язаних з насиллям, та вузькому – «свобода від бідності й злиднів» [15, с. 48].

Враховуючи такий широкий спектр поглядів, низка інших науковців пропонує пов'язати визначення «human security» з глобалізацією та вживати переклад «безпека людства» («людська безпека») для акценту на тому, що переноситься фокус від держави не лише на окремих індивідуумів, а й на окремі спільноти (людей, людство) [15, с. 48]. Поняття безпеки людини, етимологія, та правове забезпечення детально проаналізовано у науковій праці академіка В. П. Тихого [16, с. 21–40]. Саме безпека є одним із основних критеріїв якості та рівня життя людини. І забезпечення людини, тобто гарантування їй охорони і захисту її прав та свобод є основною функцією, метою, і одночасно обов'язком нашої держави.

В Україні у секторі безпеки й оборони найгостріші проблемні питання щодо забезпечення безпеки людини пов'язані з наслідками широкомасштабної збройної агресії. І завдання науковців серед іншого розвивати експертний потенціал персоналу сектору оборони і безпеки з питань забезпечення безпеки людини, насамперед в межах побудови цивільно-військового співробітництва.

Основним завданням Організації Північноатлантичного договору до нині лишається захист свободи і забезпечення безпеки усіх її членів. Утім запропонована Генеральним секретарем НАТО Єнсом Столтенбергом концепція «НАТО-2030» в основі діяльності Північноатлантичного альянсу покладає безпеку людини. «Безпека людини є в основі того, ким ми є і що ми робимо: Альянс, який працює разом, щоб захистити наш народ і наші цінності – свободу, рівність, права людини», – наголошує Генеральний секретар НАТО [17]. Відтак протягом найближчих років планується зосередитися увагу на наступних напрямках щодо безпеки людини, зокрема: захист цивільних осіб (PoC), захист дітей у збройних конфліктах (СААС), захисту культурних цінностей (СРР), боротьби з торгівлею людьми (СТНВ), запобігання сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (CRSV) тощо. Зазначена ініціатива «НАТО-2030» має сприяти у подальшому просуванню політики щодо безпеки людини.

Протягом наступних двох-трьох років складові сектору безпеки і оборони щодо безпеки людини, окрім зазначеного, розроблять плани розвитку спроможностей, спрямовані на вирішення ключових завдань і в тому числі таких, що стосуються названої теми. Це буде зроблено не лише з метою побудови взаємосумісності з країнами-членами НАТО, дотримання доктрин, стандартів і найкращих євроатлантичних практик, але й з метою побудови гуманістичного суспільства, у якому привалює світогляд гуманізму, і в центрі якого розташована людина як найвища цінність серед інших соціальних цінностей.

У подальшому процес гуманізації усього суспільного життя може відбуватися у різних напрямках діяльності сектору безпеки і оборони, зокрема, насамперед шляхом проведення правових трансформацій, які орієнтовані, насамперед, на забезпечення прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Стандарти НАТО – це стандарти демократії, верховенства права, фундаментальних свобод і здорової економіки. URL: https://lb.ua/news/2019/12/19/445309_standarti_nato_standarti.html (дата звернення 12.07.2024)
2. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 12.07.2024)
3. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 14.07.2024)
4. Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>. (дата звернення 14.07.2024)
5. North Atlantic Treaty Organization. URL: <https://www.nato.int/cps/en> (дата звернення 12.07.2024)
6. Резолюція 1894 (2009), прийнята Радою Безпеки ООН на її 6216-му засіданні 11.11.2009. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU09103?ed=2009_11_11 (дата звернення 15.07.2024)
7. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни
  1. від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення 19.07.2024)
8. Захист – разом. Запобігання, пом'якшення та усунення шкоди цивільному населенню. Система оцінки державної політики та практики. URL: https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2022/08/CIVIC_Evaluation_Framework_Tool-Ukrainian.pdf. С. 19-20 (дата звернення 20.07.2024)

9. Armyinform. 15 принципів для цивільних у зоні збройного конфлікту URL : <https://armyinform.com.ua/2021/02/19/15-pryncypiv-dlya-czyvilnyh-u-zoni-zbrojnogo-konfliktu/> (дата звернення 20.07.2024)

10. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / [М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; за ред. Т.Р. Короткого – Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини. Фенікс. 2016-2017. 145с.

11. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Дата підписання: 18.10.1907, Гаага. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text. (дата звернення 21.07.2024)

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення повноважень суб'єктів забезпечення цивільного захисту та імплементації норм міжнародного гуманітарного права у сфері цивільного захисту : Закон України від 09.07.2022 № 2394-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2394-20#Text> (дата звернення: 09.08.2024).

13. Human Developmet Report 1994. URL: <https://hdrundp.org/system/files/documents/hdr1994encompletenostatspdf.Pdf> (дата звернення: 29.07.2024).

14. Кірієнко Т.П. Забезпечення безпеки людини (human securite) крізь призму міжнародно-правового захисту: загальнотеоретична характеристика. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/5.pdf> (дата звернення: 05.08.2024).

15. Лебідь І. Г. Концепція «human security» в безпековому дискурсі. *Збірники наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса*. 2017. С. 47-49.

16. Тихий В. П. Поняття безпеки людини і її правове забезпечення. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 1(6). С. 21-40

17. Україна до НАТО. НАТО-2030: Основа діяльності Альянсу – безпека людини. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/novyny/nato-2030-osnova-diialnosti-aliansu-bezpeka-liudyny/> (дата звернення: 27.08.2024).

KASPRUK O. S.,Candidate of Legal Sciences, Lawyer,
Associate Professor at the Department
of International Law and European Law
(National Aviation University)

UDC 341.22

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.47>**THE REPUBLIC OF CYPRUS AND INTERNATIONAL LAW:
ANALYSIS OF THE FOREIGN POLICY STRATEGY OF A SMALL STATE**

A characteristic feature of the evolution of international relations and international law at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries is the growing importance of small states in the international dimension. The decline in the ability of big powers to effectively resolve external conflicts, on the one hand, and, on the other, the ability of small states to look for new ideas of international cooperation, create the preconditions for a further increase in the role of small states in international relations. The Republic of Cyprus is a vivid example of a small state, although at the same time it is the third largest island in the Mediterranean. The experience of this small state in the implementation of foreign policy, as well as European integration, is an atypical precedent from the point of view of the norms of international law, as well as an important example of successful construction of foreign policy and active participation in international relations, despite acute internal crises. The Republic of Cyprus, despite the unresolved territorial problems, is actively developing bilateral and multilateral cooperation with other subjects of international law.

The geostrategic position of the island led to the Cyprus problem. The Republic of Cyprus is divided between two ethnic groups – Greeks and Turks. The Cyprus conflict is a frozen issue for Greece and Turkey. The Republic of Cyprus is the only divided member of the European Union. Despite all internal problems, this small state was actually able to become one of the developed countries that confidently joined the EU. Research and analysis of the experience of the Republic of Cyprus as a small state in building a successful foreign policy is quite relevant and important.

Being a small state in the world means always fighting for your survival on the international stage or being an example of successful domestic and foreign policy for other countries. It cannot be denied that small states very often face various development problems. Due to their small territory, small population and other factors, these states are especially vulnerable to the protection of their territory, economic crises, natural disasters and impacts on international relations. International relations are usually presented in the form of an international dialogue between large states, in which small states are given a rather modest place. Great powers consider other great powers first and foremost and usually ignore the interests of small states.

Key words: *international law, foreign policy, international relations, strategy.*

Каспрук О. С. Республіка Кіпр та міжнародне право: аналіз зовнішньополітичної стратегії малої держави

Характерною рисою еволюції міжнародних відносин і міжнародного права наприкінці ХХ – початку ХХІ століть є зростання значення малих держав у міжнародному вимірі. Зменшення здатності великих держав ефективно вирішувати зовнішні конфлікти, з одного боку, і, з іншого, здатність малих держав шукати нові ідеї міжнародного співробітництва створюють передумови

для подальшого зростання ролі малих держав у міжнародних відносинах. Республіка Кіпр є яскравим прикладом невеликої держави, хоча в той же час це третій за величиною острів у Середземному морі. Досвід цієї невеликої держави у здійсненні зовнішньої політики, а також євроінтеграції є нетиповим прецедентом з точки зору норм міжнародного права, а також вагомим прикладом успішної побудови зовнішньої політики та активної участі у міжнародних відносинах, незважаючи на гострі внутрішні кризи. Республіка Кіпр, незважаючи на невирішеність територіальних проблем, активно розвиває двостороннє і багатостороннє співробітництво з іншими суб'єктами міжнародного права.

Геостратегічне положення острова призвело до кіпрської проблеми. Республіка Кіпр поділена між двома етнічними групами. Кіпрський конфлікт є замороженим питанням для Греції та Туреччини. Республіка Кіпр є єдиним розділеним членом Європейського Союзу. Незважаючи на всі внутрішні проблеми, ця маленька держава фактично змогла стати однією з розвинутих країн, які впевнено приєдналися до ЄС. Дослідження та аналіз досвіду Республіки Кіпр як малої держави щодо побудови успішної зовнішньої політики є досить актуальним і важливим.

Бути маленькою державою у світі означає завжди боротися за своє виживання на міжнародній арені або бути прикладом успішної внутрішньої та зовнішньої політики для інших країн. Не можна заперечувати, що малі держави дуже часто стикаються з різними проблемами розвитку. Через невелику територію, невелику чисельність населення та інші фактори ці держави є особливо вразливими до захисту своєї території, економічних криз, стихійних лих і впливу на міжнародні відносини. Міжнародні відносини зазвичай представляють у вигляді міжнародного діалогу між великими державами, в якому малим державам відводиться досить скромне місце. Великі держави в першу чергу дивляться на інші великі держави і зазвичай ігнорують інтереси малих держав.

Ключові слова: міжнародне право, зовнішня політика, міжнародні відносини, стратегія.

Introduction. Today there are many arguments for the benefits of being a small state and for the negative consequences that small states face. It is very important to consider different scientific views on this issue, as well as to determine which states can be considered small. Famous scientists M. Crandall and M.-L. Sulg in the scientific article "Small states 'thinking big' in a multiplex world: Estonia's foreign policy" note that "One's understanding of small state foreign policy is often influenced by the conceptual assumptions of the world order" [1, p. 398].

Analyzing the literature on international relations devoted to the phenomenon of small states, it was discovered that there is a problem in defining a small state. At this stage, there is no universal definition of the concept of "small state". Scientists tend to emphasize the difficulty of defining the concept of "small state". In modern scientific literature, a strict system of criteria has not been developed that makes it possible to clearly separate countries into large or small and medium. When determining the size of a state, some scientists take into account such quantitative indicators of the country's "weight" as the size of its territory, population, foreign trade and other similar criteria [2, p. 44]. B. Thorhallsson emphasizes that «population size is the most common single variable in defining the size of states» [3, p. 18]. Some scientists divide states by population into small, medium and large countries. At the same time, there are other approaches to defining the concept of "small state" [4, 5]. The United Nations, when defining a small state, relies on the size of the state's territory. Many scientists use a qualitative approach when determining the size of the state. The main characteristic of a small country, if we take this approach into account, is the natural need to adapt to the existing security environment and the inability to independently shape this environment [6, p. 8-9].

In the age of globalization and internationalization of international relations, a small state gains in the world system some new properties [7]. The following facts are obvious:

- currently many wealthy states of the world are small states;
- the representation of small states on the world stage is much more a sign of the health of international legal relations as a whole;
- small states have no claims to world hegemony, which means they enjoy greater trust from the world community than large states.

The small size of the territory does not mean that small states do not have their own foreign policies and are historically doomed to always be in the shadow of large states. Despite being a small state, the Republic of Cyprus today is an example of successful international economic integration. The state owes this primarily to its consistency and clear foreign policy. An important date in the history of Cyprus is August 16, 1960, the date when it became an independent Republic. However, subsequent events 14 years later stained the subsequent history of the Republic of Cyprus with blood. As a result of Turkey's invasion in July 1974, in complete violation of the UN Charter and basic principles of international law, parts of the island remain forcibly divided. Today the "Cyprus issue" remains unresolved. As a result, this small state continues to be forcibly divided and occupied. Turkey's actions have been unanimously condemned at the regional and international levels.

In general, the foreign policy of the Republic of Cyprus has been successful, especially since 2004, the year of its accession to the European Union. However, we should not forget about the unsuccessful steps of the foreign policy of this small state, namely the failed plan, which aimed to solve the ten-year-old Cyprus problem. The Cyprus Reunification Plan was a UN proposal to resolve the Cyprus dispute, and great hopes were placed on it. The proposal was to unify Cyprus and overcome its split into two parts. The plan was revised several times before being presented to the people of Cyprus in a referendum in 2004. However, there were many comments on this plan, as it did not contain specific actions that would satisfy both parties. Subsequent negotiations on the unification of Cyprus, which took place in 2017 and 2021 (informal negotiations), also did not bring a positive result. Among the positive steps of the small country of Cyprus, it is necessary to note the desire to resume dialogue about its unification. Although negotiations under the auspices of the UN are not yet planned, the President of the Republic of Cyprus, Nicos Christodoulides, has said that he wants to resume dialogue in order to finally end the crisis and reunite the country.

Task. The purpose of the article is an international legal analysis of the foreign policy strategy of Cyprus.

Research results. The Agreements of 1959 are documents to which special attention should be paid when analyzing the history of Cyprus, as they are very important in the history of the Republic of Cyprus [8]. The Basic Law of Cyprus was developed on their basis. It is also very important to pay attention to the historical date of August 16, 1960, when the Republic of Cyprus was declared an independent state in the conditions of a complex confrontation between the internal population, as well as in the conditions of "persecution of the country" by external neighbors who wanted to establish their own order on the island. In 1974, negative events took place in this small country, namely a military coup, which changed the vector of the island's existence and development. At the end of the 20th century, the single island of Cyprus was divided and began to exist like an unrecognized part of Cyprus and the Republic of Cyprus. The "Turkish part" of Cyprus is not recognized by the international community [9]. What it means? This entity is recognized only by Turkey, which actually initiated its creation. The unrecognized part of Cyprus, in fact, is located inside the recognized state of Cyprus and exists in the conditions of a frozen conflict.

A clear example of the correct foreign policy of the Republic of Cyprus is the military pact with Greece (1994), according to which the latter undertook to defend it in case of external aggression. The European Union is the most successful integration association in the world, that is why the Republic of Cyprus saw its future only in the EU. The accession of Cyprus to the EU did not happen instantly. The procedure for joining the EU is quite a long and exhausting process, both for the candidate country and for the EU as a whole. On May 1, 2004, the Republic of Cyprus became a

full member of the EU. Accession to the EU was the foreign policy of Cyprus, dictated by its internal values. Accession to the EU marked the beginning of an era of new challenges, opportunities and responsibilities for Cyprus. The accession of this small country to the EU became a significant incentive for the growth of trade, the continuation of internal reforms, and reaching a qualitatively different level in international relations, its acceptance into the association of free, economically developed states. The joint article by Kostiantyn Stepanou and Charalambos Tsardanidis "The EU factor in the Greece-Turkey-Cyprus triangle" reveals the impact of Greece's EU membership on the latter's relations with Turkey, as well as the impact of the European Union on Greece [10, 11].

Thus, it can be concluded that Turkey's active blocking of the European integration course of the Republic of Cyprus did not achieve its goal. Although the small Republic of Cyprus was split in two parts when it joined the EU in May 2004, its clear foreign policy helped it become a full member of the EU. Having received great benefits from joining the EU, Cyprus, as a member of this association of states, in turn, has a lot to offer. Water, land and air international transport corridors pass through the island, so its importance as a regional business center, as well as an international communication and transport center is growing significantly. Thanks to its modern infrastructure and efficient legal system, Cyprus is an extremely convenient regional operating base for European companies.

The processes of globalization and rapprochement of peoples and states, which unfolded most intensively since the 20th century, are affected by the rapid growth of the relations of the Republic of Cyprus with other countries and international governmental and non-governmental organizations, having an inevitable impact on the state and dynamics of shifts in its internal life. It is very important to analyze the foreign policy of the Republic of Cyprus and find out whether it, being a small state, is using a successful strategy of seeking the status of a small state, as well as what are the shortcomings in the foreign strategy of this small state. First of all, it is necessary to focus on the fact that Cyprus participates in international organizations at the international (United Nations) and regional levels (European Union, Council of Europe) [12, p. 287]. The Republic of Cyprus is a member of many international intergovernmental and nongovernmental organizations.

At the same time, there are a number of unsolved problems that this small state faces. The Republic of Cyprus is currently the only European Union state that does not have NATO membership and does not participate in many security initiatives. This is a real problem for such a small state as Cyprus. This country was not accepted into NATO, since part of its territory is occupied, and no one in the bloc wants to start new wars. Joining NATO would help unite the country and guarantee protection. An example for Cyprus should be the European integration success of Finland, although the situations in these small states were initially different. The Finns have always been able to find "historical windows. *The ability to find historical windows of opportunity is an art that small countries must master to be successful in the foreign policy arena.*

A constituent and integral part of the state's political activity is foreign policy, designed to regulate relations between states and peoples in the international arena. The foreign policy course of any state is a continuation of its internal policy and reflects the nature of the state and social system. The main goal and main directions of the foreign policy of the Republic of Cyprus are to ensure favorable conditions for internal development, the achievement of general security, the development of strong friendly, good-neighborly relations and multilateral cooperation, participation in the solution of global problems of today, and promotion of the strengthening and progress of the world community.

The Republic of Cyprus is undertaking a number of international initiatives to improve its status, despite its limited capabilities and political influence – compared to other states. The Republic of Cyprus acts in the international arena as a small state that strives to adhere to the principles and norms of international law. In its international activities, Cyprus relies on contractual and institutional cooperation mechanisms. The contractual cooperation mechanism of this state includes a system of international treaties (multilateral and bilateral) that regulate the relations of Cyprus with other states on various issues. The institutional mechanism includes international organizations. As a subject of international law, it actively cooperates with other states and international

organizations. The participation of the Republic of Cyprus in international organizations is a component of the state's foreign policy. Participation in the activities of these organizations provides opportunities for interaction with almost all states of the world within the framework of multilateral diplomacy. The Republic of Cyprus has become a party to most international and regional treaties.

An important strategy to help the small state of Cyprus overcome the illusory challenges it faces due to its size:

– An important strategy for overcoming the difficulties faced by the small state of Cyprus can be the expansion of bilateral and multilateral cooperation with other states and international organizations. It is important to expand cooperation in two directions: regional at the level of small states and global at the level of large states and international organizations.

– In the context of globalization of the world today, migration processes are an integral part of the life of any highly developed state. At the same time, small states began to feel the negative consequences of migration. The Republic of Cyprus today is faced with the negative consequences of uncontrolled migration. Cyprus migration policy should include itself a set of rules and measures that are aimed at regulating public and civil relations in the field of movement of persons.

– The Republic of Cyprus needs to find ways to become a member of NATO. Against the backdrop of a large-scale erosion of the foundations of strategic stability, interaction between small countries in order to maintain peace and prevent conflicts is of particular importance for regional and international security.

– International trade is of great importance to the Cyprus economy. Cyprus must develop international trade. The lack of raw materials, energy resources and heavy industrial capacity for the production of capital goods necessitates the import of such products.

– Cyprus needs to pay attention to the development of such an area as cultural diplomacy. Cyprus should also seek external support for the conservation of cultural and religious monuments of Cyprus, especially in the uncontrolled part of Cyprus.

– The Government of the Republic of Cyprus must continue to seek a solution to the Cyprus problem.

– The ability to find historical windows of opportunity is an art that the Republic of Cyprus must master to be successful in the foreign policy arena.

Conclusions. The Republic of Cyprus, although it is the third largest island in the Mediterranean Sea, is a small state. It also occupies an important place in the history of the eastern Mediterranean despite the fact that it is a small state. The Republic of Cyprus attaches the utmost importance to foreign policy and international law. Cyprus is a member of the EU but not NATO, although Greece is a member of both alliances. The Republic of Cyprus must continue to search for ways to resolve the Cyprus problem. The settlement must enable Cyprus to function effectively within the EU and must ensure respect for the human rights and fundamental freedoms of all Cypriots, as well as peace, prosperity and a secure future for all legitimate citizens of Cyprus.

References:

1. Crandall M. Sulg M.L. Small states 'thinking big' in a multiplex world: Estonia's foreign policy. *Small States*, 3(2), 2020. P. 397-412.
2. Prasad N. *Small but Smart: Small States in the Global System*. New York, 2009. P. 41-64.
3. Thorhallsson, B. Studying small states: A review., 2018. P. 17-34.
4. Corbett J., Veenendaal, W. Why Small States are Beautiful, *Political Insight*. Vol. 10, no. 1., 2019. P. 4-8.
5. Elman M.F. The foreign policies of small states: challenging neorealism in its own backyard. *Journal of Political Science*, Vol. 25. No. 2., 1995. P. 171-217.
6. Vital D. *The Inequality of State: A Study of Small States in International Relations*. New York: Oxford University Press, 1967. 198 p.

7. Vllasi G. Small States in Europe and the Changing International Order. SSRN Electronic Journal: веб-сайт: URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4457709 (дата звернення: 26.03.2024).

8. The Zürich and London Agreement: веб-сайт: URL: <https://www.scribd.com/document/549719090/Zurich-London-Agreements> (дата звернення: 26.03.2024).

9. Maghdid R. The Impact of Peace and Conflict in Cyprus on Turkey's International Relations. 2016.

10. Stephen M. The Cyprus Question. A concise guide to the history, politics. Northgate Publications. 2001. 125 p.

11. Stephanou C., Tsardanides C. The EC Factor in the Greece – Turkey – Cyprus Triangle //The Greek-Turkish Conflict in the 1990s. Domestic and External Influences. Bonn, 1991. P. 207-231.

12. Pedi R., Chainoglou K. The Republic of Cyprus in International and Regional Organizations: Towards a Mature Small State Status Seeking Strategy? In: Tziarras, Z. (eds) The Foreign Policy of the Republic of Cyprus. Reform and Transition in the Mediterranean, 2022 P. 287-309.

ШЕРСТЮК С. В.,кандидат економічних наук,
доцент кафедри права та європейської
інтеграції*(Державний біотехнологічний
університет)***ШЕРСТЮК К. Д.,**студентка I курсу магістратури
факультету юстиції*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

УДК 339.7:339.924

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.48>

ШЛЯХ РОЗВИТКУ СПІЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано історичний розвиток Спільної аграрної політики (далі САП) Європейського Союзу (далі ЄС), починаючи з 50-х років ХХ століття до сьогодні, і розглянуто її вплив на розвиток сільського господарства в Україні в контексті євроінтеграційних процесів.

У статті підкреслюється, що перші роки реалізації САП були зосереджені на досягненні консенсусу між державами-членами щодо механізмів підтримки аграрного сектору та джерел фінансування. Зазначається як встановлені цінові та митні механізми підтримки допомогли зберегти стабільність ринків і захистити європейських виробників від імпорту дешевої сільськогосподарської продукції.

Проаналізовано принципи сучасного нормативного регулювання САП, та зазначено, що основні цілі політики залишилися схожими з тими, що були сформульовані ще в 1957 році, проте, з розвитком політики та сфери аграрного виробництва в цілому, САП піддалася значним змінам в контексті захисту довкілля, запровадження інновацій та пріоритетів сталого розвитку.

У статті розкрито питання інституційного забезпечення провадження спільної аграрної політики ЄС, зазначено компетенцію Європейської комісії, Європейського парламенту та Ради в рамках реалізації САП.

Поряд із цим розглянуто і фінансовий аспект провадження САП у Союзі: зокрема, фінансове забезпечення включає Європейський фонд гарантування сільського господарства та Європейський сільськогосподарський фонд для сільського розвитку. Визначено правову основу функціонування згаданих фондів: Регламент ЄС 2021/2115 і Регламент ЄС 2021/2116, що регламентують якісно нові підходи до провадження САП, що робить її реалізацію більш гнучкою до зовнішніх умов і впливів. У статті зосереджено увагу на проблемах, що заважали провадити САП ефективніше: різне економічне та соціальне становище держав-членів, наприклад.

Наостанок, звернено увагу на можливі труднощі у розробленні та реформуванні нової САП після 2027 року з умовою вступу України до Європейського Союзу. Також, зазначено і переваги нинішньої САП, а саме, що можливість

розробки і реалізації національних стратегічних планів є гнучким та зручним механізмом для інтеграції українського аграрного сектора в європейське співтовариство.

Ключові слова: спільна аграрна політика, Європейський Союз, аграрний сектор, сільське господарство, європейська інтеграція.

Sherstiuk S. V., Sherstiuk K. D. The path of development of the Common Agricultural Policy of the European Union: challenges and prospects in the context of European integration

The article analyzes the historical development of the Common Agricultural Policy (CAP) of the European Union (EU), starting from the 1950s to the present day, and considers its impact on the development of agriculture in Ukraine in the context of European integration processes.

The article emphasizes that the first years of CAP implementation were focused on reaching a consensus among the Member States on the mechanisms of support for the agricultural sector and sources of financing. The established price and customs support mechanisms helped to maintain market stability and protect European producers from imports of cheap agricultural products.

The author analyzes the principles of modern CAP regulation and notes that the main policy objectives remain similar to those formulated in 1957, however, with the development of policy and agricultural production in general, the CAP has undergone significant changes in the context of environmental protection, innovation and sustainable development priorities.

The article discusses the issues of institutional support for the implementation of Common Agricultural Policy of European Union, and outlines the competence of the European Commission, the European Parliament and the Council in the framework of the CAP implementation.

At the same time, the financial aspect of the CAP implementation in the Union is also considered: in particular, financial support includes the European Agricultural Guarantee Fund and the European Agricultural Fund for Rural Development. The legal basis for the functioning of these funds is defined: EU Regulation 2021/2115 and EU Regulation 2021/2116, which regulate qualitatively new approaches to the CAP, making its implementation more flexible to external conditions. The article focuses on the problems that prevented the CAP from being implemented more effectively: the different economic and social situation of the Member States.

Finally, attention is drawn to the possible difficulties in developing and reforming the new CAP after 2027, subject to accession of Ukraine to the European Union. However, the advantages of the current CAP are also noted – the possibility of developing and implementing national strategic plans is a flexible and convenient mechanism for the integration of the Ukrainian agricultural sector into the European community.

Key words: common agricultural policy, European Union, agricultural sector, agriculture, European integration.

Вступ. Зародження Спільної аграрної політики (далі – САП) Європейського Союзу (далі – ЄС або Союз) бере свій початок від 50-х років ХХ століття. В той час стан аграрного сектору Західного європейського регіону, як і інших галузей господарства перебував у занепаді та гостро стояла проблема забезпечення населення достатньою кількістю продукції, що неодмінно потягло за собою загрози для продовольчої безпеки Європи в цілому. Наведене пояснюється також різними соціальними та екологічними проблемами, що поставило під загрозу післявоєнний розвиток Європи, а тому, як наслідок, виникла необхідність для

посиленого об'єднання та співпраці держав у тому числі і в галузі виробництва, переробки та реалізації продукції сільського господарства.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення основних засад САП від початку її впровадження та до сьогодні, аналіз впливу спільної аграрної політики на розвиток вітчизняного сільського господарства в контексті активних євроінтеграційних процесів та, зокрема, набуття Україною статусу держави-кандидата на вступ до ЄС від 23 червня 2022 року.

Результати дослідження. У 1957 році при підготовці Римського Договору 1957 року держави-засновниці ЄС (Франція, Федеративна республіка Німеччина, Італія, Бельгія, Люксембург та Нідерланди) обумовили низку провідних цілей САП (містяться у статті 33 Договору про заснування Європейської Спільноти): 1) підвищення продуктивності аграрного виробництва завдяки стимулюванню науково-технічних досягнень, раціонального розвитку сектору сільського господарства; 2) збільшення доходів осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками задля забезпечення належних умов їх життя; 3) стабілізація ринкової інфраструктури; 4) забезпечення належної кількості продовольчих товарів та ін. [1]. Ефективне досягнення наведених вище завдань (цілей) мало бути досягнуто завдяки впровадженню засад функціонування САП, серед яких, зокрема: вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили; встановлення загальних цін на одні і ті самі товари; спільна фінансова відповідальність за ринкову та цінову політику ЄС.

У перші роки існування САП ключовим завданням було дійти згоди між державами щодо механізмів її підтримки та джерел фінансування. Така згода було досягнута та як результат було запроваджено цінову підтримку (наприклад, для зернових рівень підтримки був встановлений на 50% вище світового рівня), митні збори та інші платежі задля запобігання імпорту дешевих основних сільськогосподарських товарів (таких як зернові, молоко та молочні продукти, цукор тощо). Захист від імпорту інших продуктів тваринництва та рослинництва також був запроваджений у вигляді встановлення тарифів та деяких нетарифних обмежень (передусім стандарти якості). Надалі, протягом десятиліття, з початку 60-х до 70-х років ХХ століття, відбувався поступовий перехід від індивідуальних митних протекціоністських заходів кожної держави до загальних методів захисту від імпорту (митного союзу). Усі доходи від митних зборів мали направлятися до бюджету ЄС [2, с. 278].

У 1986 році було внесено суттєві зміни до САП, які полягали у впровадженні «бюджетних стабілізаторів» та структурних заходів з метою контролю за бюджетними коштами, попитом та пропозицією, зокрема таких:

- «замороження» загальних цін;
- введення гарантованого порогу аграрного виробництва;
- введення податку спільної відповідальності (якщо виробництво перевищує вказаний поріг, то застосовувались штрафи у формі додаткового податку у розмірі 1,5%).

У 1988 році Європейська комісія (далі – ЄК або Єврокомісія) опублікувала документ під назвою «Майбутнє сільського населення» (англ. «The future of rural society»; далі – Документ), у якому основний фокус уваги зосереджений на питаннях розвитку сільських територій. На той час однією з ключових проблем в цьому контексті була соціальна та економічна нерівність: нерівномірний розвиток міста та села, скрута, міграція трудових ресурсів та безробіття. Задля подолання наведених проблем мали бути впроваджені нові заходи, зокрема, такі, що спрямовані на стимулювання економіки села з метою розвитку нової діяльності, забезпечення працевлаштування населення, залучення місцевих ініціатив, проведення інформаційних та навчальних заходів, активне впровадження реформ для розвитку сільських територій шляхом залучення громад села до вирішення провідних питань.

Зі змісту Документа запроваджувався диференційовані засади розвитку сільських районів з відповідним поділом таких територій на групи:

- 1) сільські території, що знаходяться поруч з мегаполісами, пов'язані зі значним ступенем активної людської діяльності та економічним тягарем;
- 2) сільські території, для яких характерна демографічна проблема, що виявляється у міграції, старінні населення та ін. (деградовані території);

3) сільські території, на яких можливість трансформації та розширення сільської економіки є вкрай обмеженою (особливо деградовані території, переважно розташовані у горах, на островах тощо) [2, с. 378].

Говорячи про сучасний стан регулювання провадження САП, слід звернутися до положень установчих договорів Союзу, зокрема, Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЕС), де закріплено мету провадження САП:

- підвищення продуктивності сільського господарства завдяки розвитку технічного прогресу, сільськогосподарського виробництва;
- збільшення прибутку працівників у сільськогосподарській сфері;
- стабілізація ринку;
- забезпечення доступності постачання тощо [3].

З огляду на наведені цілі можна простежити певну схожість формулювань, що містилися у Договорі про заснування Європейської спільноти ще у 1950-х рр., але все ж таки в розрізі сучасного стану варто звернути увагу й на інші принципові моменти регламентації САП Союзу.

Важливою складовою ефективного провадження будь-якої політики, зокрема і САП, є надійний інституційний апарат, тому зосередимо свою увагу на цьому аспекті. Зокрема відповідно до ст. 43 ДФЕС: ЄК подає пропозиції щодо розроблення та реалізації САП, зокрема заміни національних організацій однією з форм спільної організації та для виконання заходів, що визначаються у Розділі III «Сільське господарство та рибальство» [3].

Поряд із цим Європейський Парламент та Рада також мають повноваження у сфері провадження та реалізації САП, зокрема у рамках звичайної законодавчої процедури ЄС та після проведення консультацій з Економічно-соціальним комітетом, засновують спільну організацію сільськогосподарських ринків та передбачають інші заходи, необхідні для досягнення загальної мети САП, про яку було згадано вище.

У контексті розкриття повноважень Ради ЄС, слід звернути увагу, що вона налічує понад 10 можливих конфігурацій, які є спеціалізованими у різних галузях загальної політики Союзу, зокрема діє й Рада з питань сільського господарства та рибальства (AGRIFISH), яка несе відповідальність якраз таки за САП, виробництво продуктів харчування, розвиток сільських районів та управління рибальством. Збирається зазвичай один раз на місяць та об'єднує міністрів держав-членів ЄС, відповідальних за сільське господарство та рибальство (на національному рівні ці дві сфери не завжди розглядаються одним міністром). Поруч із тим варто згадати ще одну конфігурацію Ради ЄС – Раду з питань навколишнього середовища (ENVI), яка хоч і в основному займається питаннями охорони, захисту та поліпшення якості навколишнього середовища шляхом ефективного використання наявних природних ресурсів, однак, не можна розглядати виробництво аграрної продукції окремо від дотримання правил охорони навколишнього природного середовища, бо основними благами, які є першоосновою аграрного виробництва є природні ресурси – земля, вода та ін. В цьому контексті Рада ENVI відповідає за якість та безпеку води та продуктів харчування [4, с. 114–115].

Правове регулювання САП зосереджено не лише в установчих документах Союзу, а й у інших актах «вторинного права», у яких деталізовано особливості політики ЄС щодо розвитку аграрного сектору, тому зосередимо свою подальшу увагу на саме цьому. Так, у жовтні 2011 року Єврокомісія опублікувала проєкти, присвячені функціонуванню САП, які базуються на стратегії «Європа 2020». Поряд із підвищенням конкурентоспроможності Союзу на міжнародних ринках, основна мета також полягала у спрямуванні нормативного регулювання на ефективне та раціональне використання природних ресурсів та забезпечення збалансованого навколишнього природного середовища для провадження господарської діяльності, в тому числі і в аграрній сфері.

У згаданій стратегії «Європа 2020» визначено три взаємно пов'язані між собою пріоритети розвитку:

- 1) інтелектуальний (інтелігентний) розвиток: розвиток господарської діяльності, основаної на сучасних знаннях та інноваціях;

2) зрівноважений розвиток: нормативно-правове врегулювання розвитку більш конкурентоспроможної економіки, здатної ефективніше використовувати ресурси, більш узгоджено з навколишнім середовищем;

3) розвиток, що сприяє суспільній активності: законодавче закріплення розвитку економіки й господарської діяльності з високим рівнем зайнятості населення, що забезпечує державно-соціальну та територіальну узгодженість [5, с. 189].

Наразі на фінансування САП припадає 31% загального щорічного бюджету ЄС. Загалом на САП виділяється 386,6 млрд євро зі щорічного бюджету ЄС (на 2021–2027 роки). Ці кошти відповідно розподіляються між двома фондами: Європейським фондом гарантування сільського господарства (European Agricultural Guarantee Fund – EAGF) – 291,1 млрд євро; та Європейським сільськогосподарським фондом для сільського розвитку (European Agricultural Fund for Rural Development – EAFRD) – 95,5 млрд євро [6].

Сучасне правове регулювання Спільної аграрної політики ЄС та функціонування згаданих фондів зосереджено у таких нормативних документах *acquis* ЄС: 1) Регламенті ЄС 2021/2115 від 2 грудня 2021 року, у якому встановлено правила підтримки національних стратегічних планів, що розроблені державами-членами Союзу; 2) Регламенті ЄС 2021/2116 від 2 грудня 2021 року, що стосується питань фінансів, управлінської сфери, нагляду та моніторингу за провадженням САП (обидва регламенти діють з 1 січня 2023 року) [7, с. 4].

Основою для розроблення згаданих регламентів є принципи, що були закладені Єврокомісією у Комюніке до Європарламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та Комітету регіонів під назвою «Майбутнє виробництва харчових продуктів та сільського господарства» (далі – Комюніке) від 29 листопада 2017 року (Commission communication «The Future of Food and Farming»).

Досвід років реалізації САП продемонстрував, що зосередження на «зарегульованості», контролі та накладення санкцій на рівні Союзу є вкрай недоцільним. Також вагомою проблемою задля встановлення універсального підходу до САП є значна диференціація ситуації в аграрному виробництві держав-членів та окремих його галузей. З огляду на це постала критична необхідність у виробленні альтернативних підходів та встановленні на рівні Союзу лише базових вимог провадження САП.

Особливо це характеризує співвідношення між вкладом окремих країн у Спільну аграрну політику та отриманими виплатами. Так, основними донорами САП є Німеччина, Великобританія, Голландія і Бельгія, тоді як майже всі нові країни-члени ЄС опинилися в групі користувачів такої фінансової підтримки. Значна диференціація виявляється в тому, що окремі країни можуть в декілька разів більше отримувати коштів, ніж вкласти (Болгарія), або навпаки (Люксембург, Голландія) [5, с. 189].

З огляду на наведене, держави-члени мають наділятися компетенцією на встановлення конкретних методів та шляхів, що спрямовані на досягнення цілей, які закріплені на наднаціональному рівні. Зокрема, на рівні регулювання держав-членів ЄС має здійснюватися контроль за наданням підтримки в агросекторі, моніторинг рівня ефективності реалізації конкретної державної політики та звітування про виконання окреслених завдань перед Союзом. Однак, держави не мають повністю ізолюватися від координації між собою в окреслених питаннях [7, с. 6].

Сучасна САП на 2023–2027 роки передбачає, що кожний національний стратегічний план повинен містити розділи, що регулюють такі питання: оцінка потреб; заходи з регулювання та фінансової допомоги; елементи, загальні для кількох заходів; прямі виплати допомоги, заходи в певних секторах та для розвитку сільських територій; цільові та фінансові плани; система управління та координації; елементи, що забезпечують модернізацію САП; якщо є елементи стратегічного плану САП, створені на регіональному рівні, – короткий опис національної та регіональної структури держави-члена, зокрема, які елементи встановлено на національному та регіональному рівнях [6].

Окрім того, ключові відмінності спільної аграрної політики на найближчі чотири роки та САП, що провадилася до 2021 року, можна звести до такого:

- чинна САП спрямовується на вирішення проблем, що виникли, за рахунок покращення якості, сталості або конкурентоспроможності;
- заохочення держав-членів щодо включення до національних планів пунктів скорочення та обмеження підтримки, при цьому посиливши підтримку малих фермерів;
- лише активні фермери (ті, що займаються принаймні мінімальним рівнем аграрної діяльності) наділяються підтримкою; при цьому вводяться визначення багатоактивних фермерів і фермерів, які працюють неповний робочий день, які також не повинні позбавлятися державної підтримки від держави [8].

Висновки. Отже, спільна аграрна політика Європейського Союзу є найдавнішою політикою ЄС та пройшла великий шлях розвитку майже за 70 років та зазнала значних змін у своєму функціонуванні. З огляду на наведений у статті матеріал, в контексті набуття Україною статусу держави-кандидата в ЄС можливості розробки національних стратегічних планів власне державами-членами є гнучкою перевагою щодо виконання інтеграційних завдань нашою державою в сфері сільського господарства. Поряд із цим, може виникнути ряд проблем щодо розроблення подальшою САП ЄС після 2027 року з поправкою на вступ України до ЄС. Такий висновок пов'язаний з низкою подій, які є «предвісниками агробунту» – блокадами української аграрної продукції Польщею та іншими державами-членами ЄС. Однак, на нашу думку, за умови напрацювання спільних дипломатично-політичних, юридичних, інформаційних та економічних рішень між Україною та ЄС можна дійти згоди на вигідних умовах для розвитку аграрного виробництва вже з умовою повного членства України в Європейському Союзі.

Список використаних джерел:

1. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) : Договір; ЄЕС від 25.03.1957. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_017 (дата звернення: 16.08.2024)
2. Аграрне право: підручник / за ред. А.М. Статівки. – Вид. 2-ге, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.
3. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : Договір; Європейський Союз від 07.02.1992. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_b06 (дата звернення: 17.08.2024)
4. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360 с.
5. Шерстюк С. В. Спільна аграрна політика ЄС на 2014-2020 роки: орієнтири для України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 5. С. 188–190.
6. Спільна аграрна політика ЄС – законодавче регулювання та зв'язок з екологічною і кліматичною політикою ЄС. *Інформаційний центр «Зелене дос'є».* URL: <https://www.dossier.org.ua/library/cap3/>
7. Старікова Л. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства). Київ, 2022. 32 с.
8. Спільна аграрна політика ЄС – поточна ситуація. *Інформаційний центр «Зелене дос'є».* URL: <https://www.dossier.org.ua/library/cap2/>

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БУРДІН М. Ю., БУГАЙЧУК К. Л., БЕЗУСА Ю. О. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ В СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	3
ВОЛІК В. В., ШАМАРА Р. П. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПОНЯТТЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА.....	12
КРАВЧЕНКО М. О. ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА СУДИ В УКРАЇНІ (У СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКАХ).....	19
МАШКОВСЬКА Л. В., КОВАЛЕНКО-ЧУКІНА І. Г. ПРАВОВІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	24
МЕЛЬНИК В. І. СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ФУНКЦІЇ ТА ВЛАСТИВОСТІ.....	30
РУДЕНКО М. М. ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНОГО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ФЕДЕРАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ НІМЕЧЧИНИ.....	37
ФЕЛИК О. В. СУТНІСТЬ ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	44

ЦИВІЛІСТИКА

ГАЙДУК К. Ю. ЗАХИСТ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ ВІД ПОРУШЕНЬ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	51
ДАНИЛЕНКО О. В. ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	60
ЖИТАРЬ Ю. І. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ СВИДКА У ПІДГОТОВЧОМУ СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ.....	72
КОВАЛЬЧУК О. А. КАТЕГОРІЯ «НЕОБҐРУНТОВАНІ АКТИВИ» ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	78
КОРОЄД С. О. МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗУПИНЕННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРО ВИСЕЛЕННЯ МЕШКАНЦІВ З ІПОТЕЧНОГО ЖИТЛА У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....	86
МИРОНЕНКО М. О. ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ МЕДІАЦІЇ НОТАРІУСОМ В УКРАЇНІ.....	94
ЧУМАК Р. В., КРОЙТОР В. А. ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ (НЕВИКОНАННЯ) СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ СТОРОНАМИ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ.....	100
ШИШКА Р. Б., КАЛИН Р. Р. РАЙДЕР ВИКОНАВЦЯ ТА ЙОГО ПРАВОВА ПРИРОДА.....	114

ЯРИШ О. М. ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНІ УМОВИ ОБОРОТОЗДАТНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....	119
--	-----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ПОЛЩУК Р. М. СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА ТОВАРИСТВ З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ТА ЇХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ	128
--	-----

ХОМИН В. С. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	137
--	-----

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БОРИЧЕНКО К. В., ІГНАТЕНКО А. А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ, НА ОТРИМАННЯ ПЕНСІЇ БЕЗ ОБМЕЖЕННЯ МАКСИМАЛЬНИМ РОЗМІРОМ.....	147
---	-----

ГАЛУЗІНСЬКИЙ Н. О. КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ САНКЦІЙ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	154
---	-----

ДОНЕНКО В. В. ПРИНЦИПИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИМИ ВІДНОСИНАМИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД.....	160
--	-----

ЛЮТІКОВ П. С. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	167
--	-----

ПРИЙМАЧЕНКО Д. В. СТАНОВЛЕННЯ МЕТОДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	172
---	-----

ТИЩЕНКО О. В. ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ В УКРАЇНІ	178
---	-----

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ВАЩИШИН М. Я. ПРАВО НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ: ПРИРОДНИЙ ТА ГУМАНІТАРНИЙ КОНТЕКСТИ.....	185
--	-----

КІРІН Р. С., ПЕТЛЮК Ю. С. НАДРО-ВОДНІ ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ.....	192
--	-----

СОКОЛ М. В. НАБУВАЛЬНА ДАВНІСТЬ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СПРОЩЕНОГО МЕХАНІЗМУ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК.....	203
--	-----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ДЯКОВСЬКИЙ О. С. ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ СВІТУ.....	210
--	-----

КАНТОР Н. Ю. ЗАВДАННЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	217
--	-----

КОЖЕВНИКОВ А. Ю. ЗМІСТ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ ТА ЗНАЧЕННЯ ЙОГО РОЗУМІННЯ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО.....	223
МЕХ Ю. В., МАРТИНОВСЬКИЙ В. В. РІШЕННЯ СУДУ У СПРАВАХ ПРО ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ВИМОГИ.....	229
ОБРУСНА С. Ю., КРИШТАЛЬ Т. М., ІВАНОВА І. В., БЕЗВЕРХИЙ В. В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ В МІСЦЕВИХ СУДАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	235
СЕРЕБРО М. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ.....	241
ШЕВЧУК О. М., НІМА А. О. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	250
 ФІНАНСОВЕ ПРАВО	
БЛІХАР М. М. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ РОЗВІДКИ В СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ.....	258
 ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА	
ЛИСАК А. А. ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИМИ СУДАМИ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ АСПЕКТІ.....	263
ТИМОЩУК С. О. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	271
ЩЕРБАК Н. М. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	279
 КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА	
АНДРУХ В. В. ПРОБЛЕМИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА НА НЕДОТОРКАНИСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	286
КИРИЧЕНКО О. В. ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧИХ З ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ, УЧИНЕНИХ ЧЛЕНАМИ МОЛОДІЖНИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ГРУП (ОБ'ЄДНАНЬ).....	294
ПОЯРКОВ А. Ю. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ОРГАНІЗОВАНІ ГРУПИ ТА ЗЛОЧИННІ ОРГАНІЗАЦІЇ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ.....	301

ТАЛИМОНЧИК С. П. ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ОБЧИСЛЕННЯМ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	308
ТИЧИНА Д. М., ПЕРЦЕВ Р. В., АНТОЩУК А. О. ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ТЕПЛОВІЗОРА НА БЕЗПЛОТНОМУ ЛІТАЛЬНОМУ АПАРАТІ (ДРОНІ) ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ	316
ШУЛЬЖЕНКО А. В. ПРО МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБЛІКІВ АДВОКАТАМИ.....	323
 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
БРИНЗАНСЬКА О. В. ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ ПРИРОДНЬОМУ СЕРЕДОВИЩУ ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ.....	330
ДАВИДОВА Т. О. ПОЛІТИКА НАТО ЩОДО БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ	336
KASPRUK O. S. THE REPUBLIC OF CYPRUS AND INTERNATIONAL LAW: ANALYSIS OF THE FOREIGN POLICY STRATEGY OF A SMALL STATE.....	342
ШЕРСТЮК С. В., ШЕРСТЮК К. Д. ШЛЯХ РОЗВИТКУ СПІЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	348

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW:***ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE***

BURDIN M. YU., BUHAICHUK K. L., BEZUSA YU. O. NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF LIMITATIONS IN THE SERVICE ACTIVITIES OF JUDGES: FOREIGN EXPERIENCE AND POSSIBILITIES OF APPLICATION IN THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE.....	3
VOLIK V. V., SHAMARA R. P. SOME ASPECTS OF THE LEGAL NATURE OF THE CONCEPT OF APPLICATION OF LEGAL NORMS.....	12
KRAVCHENKO M. O. THE INFLUENCE OF MARTIAL LAW ON THE COURTS IN UKRAINE (IN STATISTICAL INDICATORS).....	19
MASHKOVSKA L. V., KOVALENKO-CHUKINA I. G. LEGAL ASPECTS OF THE REGULATORY FRAMEWORK FOR THE PREVENTION OF CORRUPTION OFFENSES.....	24
MELNYK V. I. SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: FUNCTIONS AND PROPERTIES.....	30
RUDENKO M. M. EXPERIENCE IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE GERMAN FEDERAL POLICE.....	37
FELYK O. V. THE ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION TOOLS IN UKRAINE.....	44

CIVILISTICS

HAIKUK K. YU. PROTECTION OF THE RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT AGAINST VIOLATIONS BY THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIA AGAINST UKRAINE	51
DANYLENKO O. V. THE PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN WARTIMES: AN EXAMINATION OF THE THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES.....	60
ZHYTAR YU. I. PROCEDURAL FEATURES OF WITNESS INTERROGATION IN A PREPARATORY COURT SESSION.....	72
KOVALCHUK O. A. THE CATEGORY “UNFOUNDED ASSETS” AND THEIR RECOVERY IN STATE REVENUE: PROBLEMS OF LEGAL TERMINOLOGY.....	78
KOROIED S. O. MATERIAL-LEGAL AND PROCEDURAL FEATURES OF STOPPING THE EXECUTION OF COURT JUDGMENTS ON THE EVICTION OF RESIDENTS FROM MORTGAGE HOUSING DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW.....	86
MYRONENKO M. O. FEATURES OF THE PROCEDURE FOR CONDUCTING MEDIATION BY A NOTARY IN UKRAINE.....	94
CHUMAK R. V., KROITOR V. A. COMPENSATION OF DAMAGE FOR IMPROPER PERFORMANCE (NON-PERFORMANCE) OF THE DUTIES BY THE PARTIES TO LEGAL SERVICES SUPPLY AGREEMENT.....	100

SHYSHKA R. B., KALYN R. R. RIDER OF THE EXECUTOR
AND ITS LEGAL NATURE.....114

YARYSH O. M. THE CONCEPT AND GENERAL CONDITIONS
OF THE CIRCULATION CAPACITY OF INFORMATION
AS AN OBJECT OF CIVIL RIGHTS.....119

ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

POLISHCHUK R. M. THE CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION
OF BANKRUPTCY OF LIMITED LIABILITY COMPANIES
AND THEIR LEGAL STATUS.....128

KHOMYN V. S. LEGAL SUPPORT OF ENERGY SECURITY
OF UKRAINE IN THE PROCESS OF ENERGY TRANSFORMATION.....137

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

BORYCHENKO K. V., IGNATENKO A. A. ENSURING THE RIGHT
OF PERSONS RELEASED FROM MILITARY SERVICE TO RECEIVE
A PENSION WITHOUT LIMITATION TO THE MAXIMUM AMOUNT.....147

GALUZINSKYI N. O. CRITERIA FOR THE CLASSIFICATION
OF SANCTIONS IN SOCIAL SECURITY LAW.....154

DONENKO V. V. PRINCIPLES OF INFORMATION-ANALYTICAL SUPPORT
FOR MANAGING SOCIAL-LABOR RELATIONS: A SYSTEMIC APPROACH.....160

LIUTIKOV P. S. ADMINISTRATIVE-LEGAL RESPONSIBILITY
IN THE MODERN CONCEPT OF LABOR RELATIONS.....167

PRYMACHENKO D. V. FORMATION OF THE METHOD
OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SOCIAL
AND LABOR RELATIONS IN THE CONTEXT
OF CONTEMPORARY SOCIAL TRANSFORMATIONS.....172

TYSHCHENKO O. V. THE ISSUES OF REFORMING
OF PENSION PROVISION FOR PEOPLE'S DEPUTIES IN UKRAINE 178

ENVIRONMENTAL LAW

VASHCHYSHYN M. YA. THE RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT
FOR LIFE AND HEALTH: NATURAL AND HUMANITARIAN CONTEXTS.....185

KIRIN R. S., PETLIUK YU. S. SUBSOIL-WATER RIGHTS
AND RESPONSIBILITIES OF LANDOWNERS.....192

SOKOL M. V. THE STATUTE OF LIMITATIONS AS A BASIS
FOR THE IMPLEMENTATION OF A SIMPLIFIED MECHANISM
OF FREE PRIVATIZATION OF LAND PLOTS.....203

***ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE,
INFORMATION LAW***

DYAKOVSKY O. S. LEGAL AND INSTITUTIONAL MECHANISMS
FOR COUNTERING DISINFORMATION IN DEVELOPED COUNTRIES.....210

KANTOR N. YU. TASKS OF THE NORMS OF ADMINISTRATIVE LAW IN MODERN CONDITIONS.....	217
KOZHEVNYKOV A. YU. THE CONTENT OF A PUBLIC LEGAL DISPUTE AND THE SIGNIFICANCE OF ITS UNDERSTANDING FOR IMPROVING THE LEGISLATION ON ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	223
MEKH YU. V., MARTYNOVSKIY V. V. COURT DECISION IN CASES ON ADMINISTRATIVE LIABILITY: CONCEPT, TYPES, REQUIREMENTS.....	229
OBRUSNA S. YU., KRYSH TAL T. M., IVANOVA I. V., BEZVEKHYI V. V. PROBLEM ISSUES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE FUNCTIONING OF THE ELECTRONIC COURT IN LOCAL COURTS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....	235
SEREBRO M. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF THE USE AND DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN UKRAINE.....	241
SHEVCHUK O. M., NIMA A. O. METHODOLOGY OF THE STUDY OF MOVEMENT OF GOODS BY NATURAL PERSONS ACROSS THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT	250
 <i>FINANCIAL LAW</i>	
BLIKHAR M. M. THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF FINANCIAL INTELLIGENCE IN THE SYSTEM FOR STRENGTHENING THE FINANCIAL SECURITY OF ENTERPRISES.....	258
 <i>ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW</i>	
LYSAK A. A. PROBLEMS OF NATIONAL COURTS APPLYING THE ECHR PRACTICE REGARDING THE INTERPRETATION OF THE RULE OF LAW PRINCIPLE IN THE CRIMINAL LAW ASPECT.....	263
TYMOSHCHUK S. O. FOREIGN EXPERIENCE OF CONDUCTING COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS.....	271
SHCHERBAK N. M. GENDER EQUALITY IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE: ENSURING THE RIGHTS OF FEMALE MILITARY PERSONNEL...	279
 <i>CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE</i>	
ANDRUKH V. V. PROBLEMS OF APPEALING AGAINST COURT DECISIONS RELATED TO ENSURING THE RIGHT TO LIBERTY AND INVIO LABILITY OF PROPERTY RIGHTS IN PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS.....	286
KYRYCHENKO O. V. INTERACTION OF INVESTIGATORS WITH CRIMINAL POLICE UNITS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST LIFE AND HEALTH COMMITTED BY MEMBERS OF YOUTH INFORMAL GROUPS (ASSOCIATIONS).....	294
POYARKOV A. YU. CRIMINAL PROCEDURAL MEANS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ABOUT ORGANIZED GROUPS AND CRIMINAL ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF TRAFFIC OF NARCOTICS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES.....	301

TALYMONCHYK S. P. FEATURES OF THE RELATIONSHIP OF THE BEGINNING OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION WITH THE CALCULATION OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION TERMS.....	308
TYCHYNA D. M., PERTSEV R. V., ANTOSHCHUK A. O. FOREIGN EXPERIENCE OF USING THERMAL IMAGING ON AN UNMANNED FLIGHT APPARATUS (DRON) WHEN CONDUCTING AN INSPECTION OF THE SCENE OF THE EVENT.....	316
SHULZHENKO A. V. ON THE POSSIBILITY OF USING FORENSIC ACCOUNTS BY LAWYERS.....	323
 <i>INTERNATIONAL LAW</i>	
BRYNZANSKA O. V. DAMAGE TO THE NATURAL ENVIRONMENT AS A SIGN OF CRIMES AGAINST HUMANITY.....	330
DAVYDOVA T. O. NATO'S POLICY ON THE HUMAN SECURITY IN THE DEFENCE AND SECURITY SECTOR.....	336
KASPRUK O. S. THE REPUBLIC OF CYPRUS AND INTERNATIONAL LAW: ANALYSIS OF THE FOREIGN POLICY STRATEGY OF A SMALL STATE.....	342
SHERSTIUK S. V., SHERSTIUK K. D. THE PATH OF DEVELOPMENT OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY OF THE EUROPEAN UNION: CHALLENGES AND PROSPECTS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....	348

ПРАВО 4 ● 2024
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 27.09.2024 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 1024/696.
Обл.-вид. арк. 32,46. Ум. друк. арк. 29,41. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.